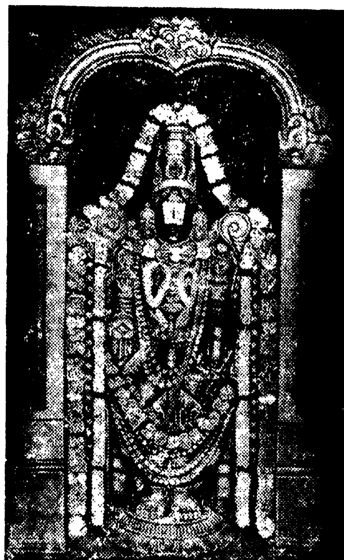

శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారు

శ్రీమద్భగవత్

గీతారహస్యము

అను

కర్మయోగశాస్త్రము

తృతీయ సంపుటము

మహారాష్ట్రభాషయందు

లోకమాన్య శ్రీ బాలగంగాధర తిలక కృతము

శ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిచే ఆంధ్రీకృతము

ప్రచురణ

కార్యనిర్వహణాధికారి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి.

2003

GITĀ RAHASYAMU - III

by

Sri Balagangadhara Tilak

Translated from Marathi
by
Sri Nori Subrahmanya Sastri

Edited by
Sri M. Ramakrishna Sastry
Sri Mudivarti Kondamacharya

T.T.D. Religious Publications Series No. 298

Re-Prints 1997 - 2003

Copies : 2,000

Price : 35-00

Published by :
Sri Ajeya Kallam, I.A.S.,
Executive Officer,
Tirumala Tirupati Devasthanams,
Tirupati - 517 501.

Printed at
Adisri Screens
Tirupati.

ముందుమాట

ఉపనిషద్వాఙ్మయం అంతా గోవుగా, గోపాలనందనుడు దోగ్ధగా, నరుడైన పార్థుని మీది వాత్సల్యంతో సుబుద్ధుల సార్థక్యానికి అందించిన అమృతం భగవద్గీత.

మరణశీలి అయిన మానవుగిని జననమరణ రూప సంచార చక్రంనుంచి తప్పించగల ఏకైకశాస్త్రం బ్రహ్మవిద్య అమృతత్వసిద్ధి కేర్పడింది. ఈ స్థితి చేరేందుకు శాస్త్రకారులు విభిన్న మార్గాలను సమాజానికీ సాధకులకూ అందించినా వేటి కవి విడిగా ఉండి పోయాయి. అన్ని మార్గాలను సంకలనం చేసుకున్న అమృత భాండం భగవద్గీత. ఆ యా వ్యక్తుల అర్హతావకాశాలకు అనుగుణంగా భిన్న భిన్నమార్గాలు వాటిని ఆచరించే విధానాలను తరతరాలకూ అందించిన లౌకిక పారలౌకిక శుభ సుఖదాయిని అది. ఫలాపేక్షరహిత బుద్ధితో ఏ విధానాన్ని అనుసరించగలిగినా, ఐహికంగా జీవన్ముక్తుడై పరంలో పునరావృత్తిరహిత పరమ పదాన్ని సాధకుడు పొందగలుగుతాడు. అన్ని విధానాలను అనుసరించగలిగితే చెప్పవలసిన పనే లేదు.

అసలు భగవద్గీత భిన్నధర్మ కర్మ మార్గ సంకలనమనే భావన కూడా వున్నది. గీతామార్గాలు సర్వజన శ్రేయోదాయకాలనేందుకు దీనికి ఉర్దూభాషలో 20 అనువాదాలదాకా ఉండడం, వివిధ పాశ్చాత్యభాషలలో ఇది అనువాదం కావడంఇందుకు నిదర్శనం. మొగలాయీ రాజకుమారుడు గీతాసారాన్ని గ్రోలిన ధన్యజీవి అని చరిత్ర తెలుపుతున్నది.

వాస్తవానికి భగవద్గీత భిన్న కర్మమార్గాల సంపుటీకరణమని లోకమాన్య బాలగంగాధర తిలక్ వంటి మహనీయులు భావించారు.

గీతా ఆదర్శాలను అనుష్ఠించి తరించిన ఆ కర్మయోగి తిలక్ మహారాష్ట్ర భాషలో సమాజానికందించిన గీతారహస్యగ్రంథానికి శ్రీనోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి గారి ఆంధ్రానువాదాన్ని ఆస్తికజనులకు అందించే అపూర్వావకాశం లభించడం అదృష్టంగా భావిస్తున్నాం.

లోగడ ముద్రించిన మూడు సంపుటాల ప్రతులు చెల్లిపోయిన కారణాన వీటిని పునర్ముద్రిస్తున్నాం.

తమ అనుభవాన్ని తాత్త్విక సంపదను రంగరించి లోకమాన్యులందించిన ఈ గీతారహస్యం అఖిలాస్తిక జనాదరణ పొందగలిగితే ఇందరి ఆశ, మా ప్రయత్నమూ చరితార్థమైనట్లే.

కార్యనిర్వహణాధికారి,
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు.

ఉపోద్ఘాతము

జ్ఞానముచేతను, శ్రద్ధచేతను, వానికంటెను విశేషమగు భక్తిచేతను సులభమగు రాజమార్గమున వీలగునంతవఱకును బుద్ధిని సమముగఁ జేసికొని స్వధర్మానుసారముగఁ దమ తమ కర్మలను నిష్కామబుద్ధితో లోకసంగ్రహార్థమై యామరణాంతమును చేయుచుండుటయే ప్రతిమనుజునకును కర్తవ్యము గాన, వానివలననే, యిహపరలోకముల యందలి ఫలము కల్గు ననియు, మోక్షప్రాప్త్యర్థమై కర్మలను వదలి వేయుటఁ గాని, మఱి దేనినైనను నొకదానిని నభ్యసించుటఁ గాని యవసరము కాదనియు, నదియే గీతాశాస్త్రముయొక్క ఫలితార్థమనియు గీతారహస్యమున నా యా ప్రకరణములలో సవిస్తరముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. మఱియు నీ కర్మయోగపరమగు గీతయందు పదునెనిమిది యధ్యాయములును సరళముగ నెట్లు, సంగత మగునదియు, నీ కర్మయోగపరమగు గీతాధర్మములయందు, నితరములగు మోక్షసాధనములందలి యే యే భాగ మేయే విధముగ గ్రహింపఁబడినదియు, నీ గీతారహస్యమునఁ బదునాల్గవప్రకరణమునందుఁ జెప్పఁబడినది. వాస్తవముగ విచారించిన నిఁక పైన గీతాశ్లోకములకు వరుసను మా మతానుసారముగఁ బ్రాకృతభాషయందు సరళమగు నర్థము చెప్పుటయే మిగిలినదని; కాని గీతయొక్క ప్రతి యధ్యాయమునందును, విషయవిభాగ మెటు లున్నదియు, కొన్ని కొన్ని కఠినశ్లోకములయందు టీకాకారులు స్వసంప్రదాయార్థసిద్ధికొఱకు పదముల నెట్లు క్రిందికిని మీఁదికిని లాగుచున్నదియు నిరూపించుట సైతము గీతారహస్యమునందున్న సామాన్యవివేచనవలన శక్యముగాక యుండెను. కాన నీ రెండు విషయములను విచారించి పూర్వాపరసందర్భము నచ్చటచ్చట బాగుగ గమనించుటకై భాషాంతరమునకు సంబంధించిన టీకారూపములగు కొన్ని టిప్పణులను సైతముఁ జేర్చుట యావ

శ్యక మాయెను. అయినను గీతారహస్యమున సవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడిన విషయములను దిగ్దర్శన న్యాయముననే చెప్పి, యా విషయము గీతారహస్యమున నే ప్రకరణమున నున్నదియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈ టిప్పణు లన్నియు మూలగ్రంథమునుండె వేఱైనవని యెఱుంగవలయు నను నుద్దేశముతో నా విషయము [ ] నిట్టి చతుష్కోణరేఖలో నుంచఁబడినది. శ్లోకములకు వీలగునంతవఱ కచ్చట నుండు సందర్భమునుఁ బట్టియే వ్రాయఁబడినది. పలుమాఱు మూలమునందలి శబ్దములకు స్వాభావికార్థమునుఁ జూచుటయుఁ బిదప దానికి ప్రాకృతభాషయం దర్థముఁ జెప్పుటయు, చిన్న చిన్న టిప్పణులు వ్రాయవలసి వచ్చినచో, వానిని భాషాంతరములలోనే సంగ్రహించుటయుఁ జేయఁబడినది. ఇటులైనను సంస్కృతభాషయొక్కయు ప్రాకృతభాషయొక్కయు పద్ధతులు వేఱు గాన, మూలశ్లోకముయొక్క పూర్ణమగు నర్థమును ప్రాకృతభాషయందు వ్యక్తపఱచుటకై క్రొత్త శబ్దములు ప్రయోగింపవలసివచ్చును. మఱికొన్ని సమయములలో మూలమునం దున్న శబ్దములకుఁ భాషాంతరమున ప్రమాణముఁ జూపవలసివచ్చును. ఈ విషయము తెలియుటకై ( ) యిట్టి గోళాకారమగు రేఖలు గీయఁబడియున్నవి. సంస్కృతగ్రంథమున నున్న శ్లోకములసంఖ్యను నేను మొదటనే వేసియుంటిని, కాన నే శ్లోకమునకైనను టీకను చూడవలసినచో భాషాంతరమున నున్న యా సంఖ్యకంటెఁ బూర్వమున నీ శ్లోకమునుఁ జదువవలయును. భాషాంతరముయొక్క రచన టిప్పణమును వదలివైచి భాషాంతరమును మాత్రమే చదువుచున్న దానియందలి యర్థ మెక్కడను పొరఁబడకుండు నట్లుగ నేర్పఱుపఁబడినది. అటులనే మూలమునం దొక వాక్యమే యెక్కడ ననేక శ్లోకములయందు చెప్పఁబడునో యక్కడ నా శ్లోకమున మాత్రమే భాషాంతరమందున్న యర్థము గ్రాహ్యమగు న ట్లేర్పాటు చేయఁబడినది. కానఁ గొన్ని శ్లోకములయందు భాషాంతరమునుఁ జూచుచునే చదువవలయును. ఇట్టి శ్లోకములున్న స్థలములయందు శ్లోకములయొక్క భాషాంతరమునకు వెనుక, విస్తారము చోటు వదల లేదు. ఏది యెట్లున్నను, భాషాంతరీక

రణము భాషాంతరీకరణమే యని యెఱుంగవలయును. సులభముగ ముఖ్యార్థమునుం దెలిసికొనుటకై గీత కంతకును నేను భాషాంతరీకరణముంజేయుటకు ప్రయత్నించితిని. కాని సంస్కృతభాషయందలి లాక్షణికార్థములును, ననేకములగు వ్యంగ్యార్థములును, నే మాత్రమునుహెచ్చు తగ్గులేకుండ వచ్చునటుల నితరభాషలలోనికి భాషాంతరీకరణముం జేయుటకు సాధ్యము కాదన నింక విశేషభక్తిపూరితమును, రసవంతమును, లోకములోని యన్నివిషయములను బోధించునదియు, యెప్పటి కప్పుడే క్రొత్తక్రొత్తరుచుల నీనునదియు, నగు భగవంతునిచే రచియింపఁబడిన సంస్కృతగీతాగ్రంథము విషయమున నేమి చెప్పవలయును? అనఁగా: యీ సంస్కృతభాష నెఱింగినవాఁ డీ గీతలయందు శ్లోకములకు ననేకవిధములగు లాక్షణికార్థములను వ్యంగ్యార్థములను చమత్కారముగఁ జెప్పినట్లు నా యీ గీతల భాషాంతరీకరణమును మాత్రమే చదువుకొనినవారు చెప్పలేకపోవుట సహజమే యని తాత్పర్యము. వేయిచెప్పినను భాషాంతరీకరణముఁ జేయునప్పుడు పొరపాటులకు సైతము విశేష మవకాశముండును. కావున వీలైనంతవఱకును ప్రతిమానవుఁడును, గీతా మూలగ్రంథమును సంస్కృతమందు చదువకయే యుండఁగూడదని మిక్కిలి పట్టుదలతో నెల్లవారిని ప్రార్థించుచున్నాను. "భాషాంతరముతోఁ గూడ సంస్కృతశ్లోకములను వ్రాయుట కిదియే కారణము. గీతయొక్క ప్రతియధ్యాయమునందలి విషయమును సులభముగఁ దెలియుటకై సమస్త విషయములను, అధ్యాయానుసారముగ శ్లోకానుక్రమణిక, వేదాంత సూత్రములకుఁ గల "అధికరణమాల" వలె మొదట వేఱుగ వ్రాయఁబడినది. ప్రతిశ్లోకమును వేర్వేఱుగఁ జదువక, ననుక్రమణికను బట్టి గీతలయందున్న శ్లోకముల నొకచోటఁజేర్చి చదివెనేని, గీతయొక్క తాత్పర్య విషయమై యనేకులకు ప్రకృతమం దుండు భ్రమ నివారించును. కారణ మేమన: సాంప్రదాయిక టీకాకారులు గీతలలోఁ గొన్ని శ్లోకములకు బలాత్కారముగ తమ సంప్రదాయ సిద్ధికొఱకు మఱియొక యర్థముఁ గల్పించిరి. కాని, యవి తఱచుగఁ బూర్వాపర సందర్భములను గమనించక చేయఁబడినవి. ఉదాహరణము: (గీ. 3.19; 6.3; 18.2 చూడు). ఇట్టి

గీతతోఁ బోల్చిచూచినచో గీతయొక్క భాషాంతరమును, గీతారహస్యము సమవవి వరస్పరోపకారకము అని చెప్పుట కభ్యంతరము లేదు. నేను చెప్పున దేమియో పూర్ణముగఁ దెలిసికొనవలయు ననువారు రెండుభాగములఁ జూడవలయును. భగవద్గీతలు పెక్కురకు, నోటికి వచ్చియుండుటచే వానియందు విశేషముగఁ బాఠభేదములు లేవు. అయిన నివృత్తి వఱకు లభించునట్టి గీతకుఁ గల భాష్యములలో నతి ప్రాచీనమగు శంకర భాష్యము గ్రహించిన పాఠములనే నేను ప్రమాణములుగ గ్రహించితిని.

గీతల యధ్యాయముల యందలి విషయములను శ్లోకానుసారముగఁ దెలుపు ననుక్రమణిక

మొదటి అధ్యాయము
అర్జున విషాదయోగము

1 ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయుని యడుగుట, 2-11 దుర్యోధనుఁడు ద్రోణాచార్యుల సమక్షమున నుభయపక్షముల యందలి సైన్యమును వర్ణించుట, 12-19 యుద్ధారంభమునఁ బరస్పర ప్రమాణసూచకము లగు శబ్దనాదములు, 20-27 అర్జునుని రథము నెదుటికి తోలుకొని పోవుట, అర్జునుఁడు సేనను చూచుట, 28-37 ఉభయసేనలయందు నున్న తన బంధువులనుఁ జంపిన కులక్షయ మగునని యాలోచించి యర్జునుఁ డొందిన విషాదము, 38-44 కులక్షయము మొదలగు పాతకముల పరిణామము, 45-47 యుద్ధముఁ జేయఁ గూడ దని నిశ్చయించి యర్జునుఁడు ధనుర్బాణములను వీడుట.

రెండవ యధ్యాయము
సాంఖ్యయోగము

1-3 శ్రీకృష్ణుని ప్రోత్సాహము, 4-10 అర్జునుఁడు సెప్పిన సమాధానము, కర్తవ్యమూఢతయు, ధర్మనిర్ణయార్థమై శ్రీకృష్ణుని శరణు పొందుటయు, 11-13 ఆత్మయొక్క యశోచ్యత్వము, 14-15 దేహమును, సుఖదుఃఖములును ననిత్యములని చెప్పుట, 16-25 సద సద్వివేకము, ఆత్మకు నిత్యత్వాది స్వరూపమునుఁ జెప్పి దాని విషయ మైన యశోచ్యత్వమును సమర్థించుట, 26-27 ఆత్మయొక్క యని

త్యత్వపక్షమున సమాధానము, 28 సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ వ్యక్త భూతములయొక్క యనిత్యత్వము, నశోచ్యత్వము, 29-30 ఆత్మ లోకు లకు దుర్జ్ఞేయ మను మాట (తెలిసికొనుటకు వీలుతేనిది) నిజమే; కాని నీవు నిజమగు జ్ఞానము నొంది శోకమునుఁ బోఁగొట్టుకొమ్మనుట 31-38 క్షత్త్రధర్మానుసారముగ యుద్ధముయొక్క యావశ్యకత, 39 సాంఖ్యమార్గానుసారముగఁ బ్రతిపాదనమును ముగించి కర్మయోగ మును ప్రతిపాదింప నారంభించుట, 40 కర్మయోగముయొక్కస్వల్ప మగు నాచరణమును క్షేమకరమే యని చెప్పుట, 41 వ్యవసాయా త్మిక యగు బుద్ధియొక్క స్థైర్యము, 42-44 కర్మకాండానుయాయు లగు మీమాంసకుల యస్థిర మగు బుద్ధిని వర్ణించుట, 45-46 స్థిర మును యోగస్థము నగు బుద్ధితోఁ గర్మములఁ జేయవలయునని యుప దేశించుట, 47 కర్మయోగముయొక్క చతుస్సూత్రి, 48-50 కర్మ యోగముయొక్క లక్షణములను, కర్మకంటె కర్తయొక్క బుద్ధి శ్రేష్ఠత్వముఁ బ్రతిపాదించుట, 51-53 కర్మయోగమువలన మోక్ష ప్రాప్తి, 54-70 అర్జునుఁడు ప్రశ్నఁ జేయఁగాఁ గర్మయోగియగు స్థిత ప్రజ్ఞుని లక్షణములును, వానియందే ప్రసంగానుసారముగ విషయా సక్తివలన కామాదుల యుత్పత్తిక్రమమునుఁ జెప్పుట, 71-72 బ్రాహ్మీ స్థితి.

మూఁడవ యధ్యాయము

కర్మయోగము

1-2 కర్మలను చేయవలయునా? వదలవలయునా? సత్యమెద్ది? యని యర్జునుఁ డడుగుట, 3-8 సాంఖ్యము (కర్మసన్న్యాసము) కర్మయోగము నను నీ రెండు నిష్ఠలు వేఱైనను. కర్మ లెవ్వారిని వద లకపోవుటచేఁ గర్మయోగమే శ్రేష్ఠమని నిర్ణయించి దానినే యాచరిం పుమని యర్జునునకు నిశ్చయముగ నుపదేశించుట, 9-16 మీమాంస

యందలి యజ్ఞకర్మల సయిత మనాసక్తబుద్ధితోఁ జేయవలయునని యుపదేశించుట, యజ్ఞచక్రముయొక్క యనాదిత్వమును, జగద్ధారకమైదాని యావశ్యకతయు, 17-19 జ్ఞానికి స్వార్థము లేదు, కావుననే ప్రాప్తములగు కర్మలను నిష్కామబుద్ధితోఁ జేయవలయును; కారణము కర్మ నెవ్వరును త్యజింపలేరని చెప్పుట, 20-24 జనకాదుల దృష్టాంతము; లోకసంగ్రహముయొక్క మహత్త్వమును, గొప్పతనమును, భగవంతుని దృష్టాంతము, 25-26 జ్ఞానియొక్కయు, నజ్ఞానియొక్కయు కర్మయందలిభేదము; మఱియునిష్కామకర్మలనుఁ జేయుచు జ్ఞాను లజ్ఞానులను సదాచరణమునందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుట యావశ్యకమని చెప్పుట, 30 జ్ఞానివలెనే పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితో యుద్ధముఁ జేయుమని యర్జునున కుపదేశించుట, 31-32 శ్రద్ధతో భగవంతుని యొక్క యీ యుపదేశానుసారముగ నాచరించినందుకు ఫలమును, నాచరింపనందుకు ఫలమును, 30-34 ప్రకృతిప్రాబల్యమును, ఇంద్రియనిగ్రహమును, 35 నిష్కామకర్మలను నయితము స్వధర్మానుసారముగఁ జేయవలయును. వానినిఁ జేయునపుడు మరణించినను మంచిదే, 36-41 మనుజున కిష్టము లేకపోయినను పాపముఁ జేయించునది కామము, దాని నింద్రియసంయమముచే జయింపవలయును, 42-43 ఇంద్రియముల శ్రేష్ఠత్వముయొక్క క్రమమును ఆత్మజ్ఞానపూర్వకముగఁ దన్నియమమును.

నాల్గవ యధ్యాయము

జ్ఞానకర్మసన్న్యాసయోగము

1-3 కర్మయోగము యోగముయొక్క సంప్రదాయవివరము, 4-8 జన్మరహితుఁ డగు పరమేశ్వరుఁడు, దివ్యములగు జన్మలను మాయచే నెప్పుడేల యెత్తవలసి వచ్చినదో చెప్పుట, 9-10 ఈ దివ్యములగు జన్మలయొక్కయు కర్మలయొక్కయు తత్త్వమును దెలి

యుటచేఁ బునర్జన్మ వదలి భగవత్ప్రాప్తియగు నని చెప్పుట, 11-12 మఱియొకరీతిగ భజించిన నటులే ఫలము. ఉదాహరణము కొఱకు ఇహలోకఫలార్థమయి దేవతోపాసన, 13-15 భగవంతుని చాతుర్వర్ణ్యాది కర్మలు నిర్లిప్తము లనియు, వానియందలి తత్త్వమును దెలియుటచేఁ గర్మబంధము నాశమగుననియు, నట్లు కర్మలఁ జేయుమని యుపదేశించుటయు, 16-23 కర్మము, అకర్మము, వికర్మము ననువాని యందలి భేదము; అకర్మ మనఁగా: నిస్సంగకర్మము, అదియే సత్యమగు కర్మము, దానిచేతనే కర్మబంధనాశ మగునని చెప్పుట, 24-33 అనేక విధములగు గౌణయజ్ఞములను వర్ణించుట, వానిలో బ్రహ్మబుద్ధితోఁ జేసెనేని యజ్ఞములే (జ్ఞానయజ్ఞములే) శ్రేష్ఠము లని చెప్పుట, 34-37 జ్ఞాతవలన జ్ఞానోపదేశమును, జ్ఞానముచే నాత్మౌపమ్యదృష్టియు, పాపపుణ్యనాశమును, 38-40 జ్ఞానప్రాప్తియొక్క యుపాయము, బుద్ధియు, యోగము, శ్రద్ధ తదభావమున వినాశము, 41-48 (కర్మ) యోగముయొక్కయు, జ్ఞానముయొక్కయు నుపయోగమును వేర్వేఱుగఁ జెప్పుట, ఏ పక్షము నాశ్రయించినను యుద్ధము చేయవలయు నని యుపదేశించుట.

అయిదవయధ్యాయము

సన్న్యాసయోగము

1-2 సన్న్యాసము శ్రేష్ఠమా? కర్మయోగము శ్రేష్ఠమా? యని స్పష్టముగఁ బ్రశ్నించుట. రెండును మోక్షప్రదము లయినను వానిలో కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమైనదని భగవంతునియొక్క నిశ్చయమైన సమాధానము, 3-6 సంకల్పము వదలినందున కర్మయోగి నిత్యసన్న్యాసియే యగుచున్నాఁడనియుఁ గర్మలేనిది సన్న్యాసియు సిద్ధినొందఁడనియు, కారణము, రెండునుఁ దత్త్వముచే విచారింప, నొక్కటియే యనుట, 7-13 మనస్సు నెప్పుడును సన్న్యసింపఁ జేసి యింద్రియ

ములతో మాత్రము కర్మఁజేయుచున్నను కర్మయోగి సదా యలిప్తుఁడును, శాంతుఁడును, ముక్తుఁడును నగునని చెప్పుట, 14 15 సత్యమగు కర్తృత్వము, భోక్తృత్వము ప్రకృతికే కలదు. అప్పుడైనను నజ్ఞాను లాత్మకుఁ గలదని గాని, పరమేశ్వరునకుఁ గలదనిగాని యనుకొందురని చెప్పుట, 16-17 అజ్ఞానము నశించుటచేఁ బునర్జన్మము నుండి విముక్తుఁడగుట, 18-23 బ్రహ్మజ్ఞానమును పొందిన సమదర్శి యొక్క స్థిరమగు బుద్ధిని, సుఖసమతను వర్ణించుట, 24-28 సర్వభూతహితార్థమై కర్మలను జేసినను ఇహలోకమందే కర్మయోగి ఎప్పుడును బ్రహ్మభూతుఁడును, సమాధిస్థుఁడును, ముక్తుఁడు నగునని చెప్పుట, 29 కర్తృత్వము తనమీఁద లేకపోయినను, పరమేశ్వరుఁడు యజ్ఞము తపస్సు మొదలగువానికి భోక్తయనియు, సర్వభూతములకు మిత్రుఁ డనియుఁ దెలిసినందుకు ఫలము.

ఆఱవయధ్యాయము
ధ్యానయోగము

1-2 ఫలాశను వదలి కర్తవ్యమునుఁ జేయువాఁడే సత్యమగు సన్న్యాసియు, యోగియు ననియు, సన్న్యాసియనఁగనే నిరగ్నియు, నక్రియుఁడునుఁ గాఁ డనియుఁ జెప్పుట, 3-4 కర్మయోగికి సాధనావస్థయందును, సిద్ధావస్థయందును, శమమును, కర్మయు, ననువానియొక్క కార్యకారణములయందలి మార్పును, యోగారూఢుని లక్షణములును, 5-6 యోగమును సిద్ధింపఁజేసికొనుటకై యాత్మయొక్క స్వాతంత్ర్యము, 7-9 జితాత్ము లగు యోగయుక్తులలో సైతము సమబుద్ధి గలవాఁడే శ్రేష్ఠుఁడు, 10-17 యోగసాధనమునకు సంబంధించు నట్టి యాసనమును, సాహార విహారములను వర్ణించుట, 18-23 యోగులయొక్కయు, యోగసమాధియందుండునట్టియు నాత్యంతిక సుఖవర్ణనము, 24-26 మనస్సును మెల్ల

మెల్లఁగ సమాధియోగ్యముగను, శాంతముగను నాత్మనిష్ఠముగను నెట్లు చేయవలయునో చెప్పుట, 27-28 యోగియే బ్రహ్మభూతుఁడు అత్యంతసుఖియు నని చెప్పుట, 29-32 యోగికి సర్వభూతముల యందును నాత్మౌపమ్యబుద్ధి యుండునని చెప్పుట, 33-36 అభ్యాసముచేతను వైరాగ్యముచేతను చంచలమగు మనస్సును నిగ్రహించుట 37-45 అర్జునుని ప్రశ్ననుఁబట్టి యోగభ్రష్టునకుఁగాని, జిజ్ఞాసువునకుఁగాని, ప్రతిజన్మయందును నుత్కృష్టఫలములు ప్రాప్తములగు టెట్లో చెప్పుట. తుదకు పూర్ణమగుసిద్ధి లభించుటెట్లో చెప్పుట, 46-47 తపస్వికంటెను, జ్ఞానికంటెను. కేవల కర్మికంటెను కర్మయోగియు- వారిలోను భక్తిగల కర్మయోగి శ్రేష్ఠుఁడగు ననియుఁ, కావున నర్జునునకు (కర్మ) యోగియగుట నుపదేశించుట.

ఏడవయధ్యాయము

జ్ఞానవిజ్ఞానయోగము

1-3 కర్మయోగసిద్ధికొఱకు జ్ఞానవిజ్ఞాననిరూపణముల యారంభము. సిద్ధికొఱకు ప్రయత్నించువారే యరుదని చెప్పుట, 4-7 క్షరాక్షరవిచారము. భగవంతునియొక్క యెనిమిదివిధము లగు నపరా ప్రకృతియు, జీవరూపమగు పరాప్రకృతియు, దానివలన సమస్తమగు ప్రపంచమును గలుగుట, 8-12 దానియందలి సాత్త్వికము మొదలుగాఁ గల సర్వభాగముల యందును వ్యాపించియున్న పరమేశ్వరస్వరూపమును దిగ్దర్శనన్యాయమున నిరూపించుట, 13-15 ఇదియే పరమేశ్వరునియొక్క గుణమయమును దుస్తరమును నగు మాయ. మఱియు నాయననే శరణుఁజొచ్చుటచే మాయను తరించుట, 16-19 భక్తులు నాల్గువిధములగువారు, వారిలో జ్ఞాని శ్రేష్ఠుఁడు, అనేకజన్మములకు జ్ఞానికిఁ బూర్ణతయు, భగవత్ప్రాప్తిరూప మగు నిత్యఫలమును లభించుట, 20-23 అనిత్యమగు కామ్యఫలముకొఱకు దేవతోపానన;

కాని దానియందును నెట్టివాని కట్టి ఫలమునే యిచ్చుట, 24-28 భగవంతునియొక్క సత్యమగు స్వరూప మవ్యక్తము, కాని మాయచేతను ద్వంద్వమోహముచేతను దుర్జ్ఞేయము; మాయామోహములు నశించుటచే స్వరూపజ్ఞానము గలుగుట, 29-30 బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము; కర్మము, అధిభూతము, అధిదైవము, నధియజ్ఞము ననువానియందంతటను నొకఁడె పరమేశ్వరుఁ డున్నాఁడని తెలియుటచేఁ దుదకు జ్ఞానము కలుగు ననుట.

ఎనిమిదవ యధ్యాయము

అక్షరబ్రహ్మయోగము

1-4 అర్జునుని ప్రశ్నను బట్టి బ్రహ్మను అధ్యాత్మమును, కర్మమును, అధిభూతమును, అధిదైవమును, అధియజ్ఞమును, వ్యాఖ్యానముఁ జేయుట, వానియన్నిటిలో నొక యీశ్వరుఁడే యున్నాఁడని చెప్పుట, 5-8 అంతకాలమునందు భగవత్స్మరణముచే ముక్తి గలుగుట; కాని, యెల్లప్పుడును మనస్సునందున్న విషయమే యంతకాలమున సైతము ముందును కాన భగవంతుని సర్వదా స్మరింపు మనియు, యుద్ధముఁ జేయు మనియు నుపదేశించుట, 9-13 అంతకాలమందు పరమేశ్వరునియొక్క (అనఁగా: నోంకారముయొక్క) సమాధిపూర్వకమగు ధ్యానమును, దానియొక్క ఫలమును, 14-16 నిత్యము భగవచ్చింతనఁజేయుటచేఁ బునర్జన్మనాశనము. బ్రహ్మలోకాదిగతి నిత్యమైనది కాదు. 17-19 బ్రహ్మదేవుని రేయుంబవళ్ళు; దివసారంభమున నవ్యక్తమునుండి సృష్ట్యుత్పత్తియు, రాత్రియొక్క ప్రారంభమున దానియందే లయమును, 20-22 ఈ యవ్యక్తమునకు సైతము పరమందున్న యవ్యక్త ముండును. అక్షరుఁడు నగు పురుషుఁడు; అతని భక్తిగమ్యత, తత్ప్రాప్తిచే పునర్జన్మనాశనమును, 23-26 దేవయాన పితృయానమార్గములు; మొదటిది పునర్జన్మ

నాశకము, రెండవది యందులకు వ్యతిరేకమైనది, 27-28 ఈ మార్గ ములయందున్న తత్త్వములఁ దెలిసికొనిన యోగికి ప్రాప్తమగు ఫల మత్యుత్తమమైనది. కానఁ దదనుసారముగ సర్వదా యాచరించున ట్లుపదేశించుట.

తొమ్మిదవ యధ్యాయము
రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగము

1-3 జ్ఞానవిజ్ఞానయుక్తమగు భక్తిమార్గము మోక్షప్రదమును ప్రత్యక్షము సులభమయినదియుఁ గావుననే రాజమార్గము, 4-6 పరమేశ్వరునియొక్క యగాధమగు యౌగికశక్తి సర్వభూతముల యందు నుండియు వానియందు లేదు, భూతములు నియత మాతనియం దున్నవైనను లేనివే యనుట, 7-10 మాయాత్మకమగు ప్రకృతిని స్వాధీనములో నుంచుకొనుట సృష్టియొక్క ఘటీయం త్రము; భూతముల యుత్పత్తి లయములు; ఇట్లు సృజించినను నిష్కాముఁడు గనుకనే యలిప్తుఁడు, 11-12 దీని నెఱుంగక మోహ మునందు మగ్నులైన మనుష్యదేహధారియుఁ బరమేశ్వరుని యవ మానముఁజేయు మూర్ఖుఁడును, అసురుఁడును, 13-15 తద్విరుద్ధ మగు జ్ఞానయజ్ఞముచే ననేక విధముల నుపాసించువాఁడు దైవకోటి లోనివాఁడు, 16-19 ఈశ్వరుఁ డంతటు నున్నాఁడు. అతఁడే జగత్తు నకుఁ దల్లియుఁ దండ్రియుఁ బ్రభువునుఁ బోషకుఁడును, మంచి చెడుగులను చేయుఁవాడును, 20-22 శ్రౌత యజ్ఞాదికములయొక్క పటాటోపము స్వర్గప్రదమైనను ఆ ఫల మనిత్యము. యోగక్షేమార్థ మని యందుమేని యది భక్తిచే సైతము సాధ్యము, 23-25 అన్య దేవతాభక్తియుఁ బర్యాయముగఁ బరమేశ్వరునిదే; కాని దేవత నెట్లు భావించునో యట్టి ఫలమే లభించును, 26 భక్తి యుందునేని పర మేశ్వరుఁడు పుష్పాదికముచే నయినను సంతుష్టినొందును, 27-28

సర్వకర్మలను నీశ్వరార్పణముఁ జేయు మని యుపదేశము. దానిచేతనే కర్మబంధమునుండి విముక్తియు మోక్షమును, 29-33 పరమేశ్వరుఁ డందఱకును సమానుఁడె; దురాచారియైనను, పాపయోనియైనను, స్త్రీయైనను, వైశ్యుఁడైనను, శూద్రుఁడైనను, నిస్సీమమగు భక్తితోఁ గూడెనేని యందఱకును నొక్కటియే గతి, 34 ఈ మార్గమును స్వీకరింపు మని యర్జునున కుపదేశించుట.

పదియవ యధ్యాయము

విభూతియోగము

1-3 జన్మలేని పరమేశ్వరుఁడు దేవతలకంటెను ఋషులకంటెనుఁ బూర్వమున నున్నాఁడని యెఱుంగుటచేఁ బాపము నశించుట, 4-6 ఈశ్వరసంబంధమగు విభూతియు, యోగము. ఈశ్వరుని యందుండియే బుద్ధ్యాదిభూతములు, సప్తఋషులును, మనువును, మఱియుఁ బరంపరగా నందఱు పుట్టుట, 7-11 ఈయనను దెలిసికొనిన భక్తులకు జ్ఞానము లభించును. దానికి సైతము బుద్ధిసిద్ధిని భగవంతుఁడె యిచ్చుచున్నాఁడు. నీ యొక్క విభూతిని యోగమునుఁ జెప్పుమని యర్జునుఁడు భగవంతుని ప్రార్థించుట, 10-40 భగవంతుని యొక్క యనంతములగు విభూతులలోఁ గొన్నికొన్ని విభూతులను వర్ణించుట, 41-42 విభూతిగలదియు, శ్రీమంతమును నూర్జితము నయిన దెల్ల పరమేశ్వరునియొక్క తేజస్సును అంశమునై యున్నది.

పదునొకండవ యధ్యాయము

విశ్వరూపదర్శనయోగము

1-4 వెనుకటి యధ్యాయముఁ జెప్పినటులఁ దనకు నీశ్వర రూపమునుఁ జూపుమని భగవంతునిఁ బ్రార్థించుట, 5-8 నీ యాశ్చర్య కారకమును దివ్యమువగు నీ రూపమును జూచుటకై యర్జునునకు

దివ్యదృష్టిని జ్ఞానము నిచ్చుట, 9-14 విశ్వరూపమును సంజయుఁడు వర్ణించుట, 15-31 విస్మయముతోను, భీతితోను నమ్రుఁడై యర్జునుఁడు విశ్వరూపమును స్తుతించుట; ప్రసన్నుఁడవై నీ వెవరవో చెప్పుమని ప్రార్థించుట, 35-46 అర్జునునిచేఁ జేయఁబడినస్తుతి; క్షమార్పణయు ప్రాచీన మగు సౌమ్యరూపమునుఁ జూపింపుమని ప్రార్థన; 47-51 విశ్వరూపమునుఁ జూచుటకు అనన్యభక్తిదక్క మఱియొక విధమున నశక్య మనుటయు, 52-54 మఱల వెనుకటి రూపమును ధరించుట. విశ్వరూపదర్శనము భక్తిలేనిది దేవతలకును నశక్యము, 55. కావున భక్తితో నిస్సంగుఁడవు నిర్వైరుఁడవునై, పరమేశ్వరార్పణ బుద్ధితోఁ గర్మలనుఁ జేయుమని సర్వార్థసారభూతమగు నుపదేశమును తుదకు నరునునకుఁ జేయుట.

పంద్రెండవయధ్యాయము

భక్తియోగము

1 పూర్వాధ్యాయమునందలి సారభూతమగు నుపదేశమును గూర్చి యర్జునుఁడు ప్రశ్నఁ జేయుట, వ్యక్తోపాసన శ్రేష్ఠమా? అవ్యక్తోపాసన శ్రేష్ఠమా? 2-8 ఈ రెండుమార్గముల గతియు నొక్కటియే కాని యవ్యక్తోపాసన క్లేశదాయకమైనది. మఱియు వ్యక్తోపాసన సులభమైనది. త్వరలో ఫలము నిచ్చునది. ఈ కారణమున నిష్కామకర్మ పూర్వకమగు వ్యక్తోపాసనమును చేయుమని యుపదేశించుట, 9-12 భగవంతునియందు చిత్తమును స్థిరముగ నుంచెడి యభ్యాసము జ్ఞానము, ధ్యానము మొదలగు నుపాయములును వానియందు కర్మఫలత్యాగము శ్రేష్ఠము, 13-19 భక్తియుక్తుఁడగు పురుషుని స్థితిని వర్ణించుటయు, భగవత్ప్రియత్వమును, 20 ఈ ధర్మము నాచరించు శ్రద్ధాళువు లగు భక్తులు భగవంతున కత్యంతప్రియులు.

పదుమూఁడవ యధ్యాయము
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగము

1-2 క్షేత్రముయొక్కయు క్షేత్రజ్ఞునియొక్కయు వర్ణనము. వానినిఁ దెలిసికొనుటయే పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానము, 3-4 ఉపనిషత్తులయందును బ్రహ్మసూత్రములయందును నున్న క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారము; 5-6 క్షేత్రస్వరూపలక్షణము, 7-11 జ్ఞానముయొక్క స్వరూపలక్షణము. తద్విరుద్ధమైనది యజ్ఞానము, 12-17 జ్ఞేయము యొక్క స్వరూపలక్షణము, 18.ఇదంతయు దెలిసికొనినందులకు ఫలము 19-21 ప్రకృతిపురుషుల వివేకము. ప్రకృతి కర్త్రి, పురుషుఁడు అకర్త యైనను, భోక్తయు, ద్రష్టయు నైనవాఁడు, 22-23 పురుషుఁడే యీ దేహమందున్న పరమాత్మ. ఈ ప్రకృతిపురుషజ్ఞానముచే పునర్జన్మ నశించును, 24-25 ఆత్మజ్ఞానముయొక్క మార్గము-ధ్యానము, సాంఖ్యయోగము, కర్మయోగము, శ్రద్ధాపూర్వకమగు శ్రవణముచే భక్తియు, 26-28 క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగముచే స్థావరజంగమసృష్టియు, దానియం దవినాశియైన వాఁడె పరమేశ్వరుఁడు. స్వప్రయత్నముచే తత్ప్రాప్తియు, 29-30 ప్రకృతి కర్త్రి ఆత్మ అకర్త; సర్వభూతములొకని యందే యున్నవనియు నొకని వలననే సర్వభూతములు బయల్పడు చున్నవనియుఁ దెలిసినందున బ్రహ్మప్రాప్తి, 31-33 ఆత్మ అనాదియు నిర్గుణమును, ఆ హేతువుచేతనే క్షేత్రమునకుఁ బ్రకాశమయినను నిర్లేపము, 34 ఈ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ భేదజ్ఞానముచే పరమసిద్ధి.

పదునాల్గవ యధ్యాయము
గుణత్రయవిభాగయోగము

1-2 జ్ఞానవిజ్ఞానాంతర్గతమైన ప్రాణివైచిత్ర్యమును గుణభేదముచే విచారించుట. ఇదియును మోక్షప్రదము, 3-4 ప్రాణులకన్నిఁటికిని పరమేశ్వరుఁడు తండ్రియుఁ దదధీనమగు ప్రకృతి తల్లియు,

5-9 సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అనునవి సర్వప్రాణులకునుఁ గలుగు పరిణామము, 10-13 కేవల మొక్కొక్క గుణమే యుండుటకు వీలు లేదు. ఏ రెండింటినో యణఁగఁద్రొక్కి మూఁడవది బయలుదేరుటయుఁ బ్రతి గుణముయొక్కయు వృద్ధి లక్షణములును, 14-18 గుణప్రవృద్ధినిఁ బట్టి కర్మలయొక్క ఫలములును మరణానంతరమునఁ గలుగు గతియు, 19-20 త్రిగుణాతీతుఁ డగునేని మోక్షప్రాప్తి, 21-15 అర్జునుని ప్రశ్నను బట్టి త్రిగుణాతీతుని లక్షణములను ఆచారములను వర్ణించుట 26-27 ఏకాంతభక్తితోఁ ద్రిగుణాతీతము సిద్ధించుట. పిదప మోక్షమునకును, ధర్మమునకును, చరమస్థాన మగు పరమేశ్వరుని ప్రాప్తి.

పదునైదవ యధ్యాయము

పురుషోత్తమప్రాప్తియోగము

1-2 అశ్వత్థరూపమగు బ్రహ్మవృక్షమునకు, వేదోక్తములును సాంఖ్యోక్తములు నయిన వర్ణనలను నిరూపించుట, 3-6 అసంగ శస్త్రముతో దీనిని ఛేదించుట. ఇదియే దానికి పరమందున్నయవ్యయ పదప్రాప్తికి మార్గము. అవ్యయపదవర్ణనము, 7-11 జీవముయొక్కయు, లింగశరీరముయొక్కయు స్వరూపమును సంబంధమును నేర్పరికి గోచరమగును, 12-15 పరమేశ్వరుని సర్వవ్యాపిత్వము, 16-18 క్షరాక్షరలక్షణములు, వానికిఁ బరమందున్న పురుషోత్తముఁడు, 19-20 ఈ గుహ్యమగు పురుషోత్తమజ్ఞానముచే సర్వజ్ఞతయుఁ గృతకృత్యతయు.

పదునాఱవ యధ్యాయము

దైవాసురసంపద్విభాగయోగము

1-3 దైవసంపదయొక్క యిరువదియాఱు గుణములు, 4 అసురీసంపదయొక్క లక్షణములు, 5. దైవీసంపద మోక్షకారకమును, అసురీ సంపద బంధకారకమును, 6-20 అసురులను విస్తారముగ

వర్ణించుట. వారికిఁ బ్రతిజన్మయందును నధోగతి 21-22 నరకమునకుఁ ద్రివిధమగు ద్వారము. కామము, క్రోధము, లోభము, వీనిని వర్జించుటచే కల్యాణమగును, 23-24 శాస్త్రానుసారముగ కార్యాకార్య నిర్ణయమునుజేసి ఆ తీరున నాచరించుటకై యుపదేశము.

పదునేడవ యధ్యాయము

శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగము

1-4 అర్జునుని ప్రశ్నలనుబట్టి ప్రకృతిస్వభావానురూపమగు సాత్త్వికాదిత్రివిధ శ్రద్ధలను వర్ణించుట. ఎట్టి శ్రద్ధయో యట్టి పురుషుఁడు, 5-6 అసుర మంతకంటె భిన్నమయినది, 7-10 సాత్త్వికమును, రాజసమును, తామసమును నయిన యాహారము, 11-13 త్రివిధములగు యజ్ఞములు, 14-16 శారీరము, వాచికము, మానసికమునగు తపస్సులయొక్క మూఁడుభేదములు, 17-19 వీనిలోఁ బ్రత్యేకము సాత్త్వికాదిభేదముచే త్రివిధము, 20-22 సాత్త్వికాది త్రివిధ దానములు, 23 ఓం తత్ సత్ అను బ్రహ్మనిర్దేశము, 24-27 వీనిలో ఓం అనుశబ్దము ఆరంభసూచకమును, తత్ అనునది నిష్కామ సూచకమును, సత్ అనునది ప్రశస్తమైన కర్మయని చెప్పఁబడినది, 28. అవశిష్ట మయినది అనఁగా: నసత్తు ఇహపరలోకములయందు నిష్ఫలమెనది.

పదునెనిమిదవ యధ్యాయము

మోక్షసన్న్యాసయోగము

1-2 అర్జునుని ప్రశ్నానుసారముగ సన్న్యాసత్యాగశబ్దములకు కర్మయోగమార్గానుసారముగ వివరణము, 3-6 కామముల త్యజించు విషయమై నిర్ణయము. యాగాదికర్మలు సైత మితరములగు కర్మల వలె నిస్సంగబుద్ధితో నవశ్యముఁ జేయవలయును, 7-9 కర్మత్యాగము

సాత్త్వికమనియు, రాజసమనియు, తామసమనియు మూఁడు విధము లైనది..వీనిలో ఫలాశనువదలి కర్తవ్యకర్మమునుఁ జేయుటయే సాత్త్విక త్యాగము. 10-11 కర్మఫలత్యాగమునకే సాత్త్వికత్యాగమని పేరు. కారణ మే మనఁగా: కర్మ యెవ్వరిని వదలదు, 12 కర్మయొక్క త్రివిధమగు ఫలమును సాత్త్వికత్యాగికి బంధకము కానేరదు, 13-15 ఏ కర్మ సంఘటిల్లుటకును అయిదు కరణములు. ఒక మనుష్యుఁడే కాదు, 16-17 కావున నేను చేయుచున్నా నను నహంకారబుద్ధి వదలి పోవు నేని, చేసియు నలిప్తుఁడగుచున్నాఁడు, 18-19 కర్మచోదన యొక్కయు గర్మసంగ్రహముయొక్కయు, సాంఖ్యోక్తములగు లక్షణ ములును ద్రైవిధ్యమును, 20-22 జ్ఞానము సాత్త్వికాది గుణభేదముచేఁ ద్రివిధము. "అవిభక్తం విభక్తేషు" అనునది సాత్త్వికము, 23-25 కర్మయొక్క త్రైవిధ్యము, ఫలాశారహితమగు కర్మము సాత్త్వికము, 26-38 కర్తలయొక్క త్రైవిధ్యము. నిస్సంగుఁడగు కర్త సాత్త్వికుఁడు 29-32 బుద్ధియొక్క త్రైవిధ్యము, 33-35 ధృతియొక్క త్రైవిధ్యము, 36-39 సుఖముయొక్క త్రైవిధ్యము. ఆత్మబుద్ధి ప్రసాదజము సాత్త్వి కము, 40 జగత్తు కంతకును గుణభేదముచే త్రైవిధ్యము, 41-44 చాతుర్వర్ణ్యమునకు గుణభేదముచే నుపపత్తి. బ్రాహ్మణునకు, క్షత్రియు నకు, వైశ్యునకు, శూద్రునకు స్వభావజన్యములగు కర్మలు, 45-46 చాతుర్వర్ణ్యవిహితమగు స్వకర్మాచరణముచేతనే తుదకు సిద్ధి, 47-49 పరధర్మాచరణము భయావహము. స్వకర్మము దోషసహితమయినను త్యాజ్యము కాదు. స్వధర్మానుసారముగఁ గర్మలను నిస్సంగబుద్ధితోఁ జేయుటచేతనే నైష్కర్మ్యసిద్ధి, 50-56 సర్వకర్మలనుఁ జేసినను సిద్ధి యెట్లు లభించునో నిరూపించుట, 57-58 ఈ మార్గమునే స్వీకరించు విషయమై అర్జునున కుపదేశించుట, 59-63 ప్రకృతిధర్మము ముందఁ హంకారము నిలువలేదు. ఈశ్వరునే శరణునొంద వలయును. "ఈ గుహ్యమును తెలిసికొని నీ మనను వచ్చినట్లు ప్రవర్తింపుము" అని

యర్జునున కుపదేశించుట, 64-66 సర్వధర్మములను వదలి "నన్ను శరణు నొందుదువేని సర్వపాపముల నుండియు నిన్ను నేను తరింపఁ జేయుదును" అని భగవంతుఁడు చిట్టచివరకుఁ జేసిన యూరడింపు, 67-69 కర్మయోగమార్గ పరంపరను ప్రచారములో నుంచుట శ్రేయస్కరము, 70-71 దాని ఫలశ్రుతి, 72-73 కర్తవ్యమోహము నశించినందున నర్జునుఁడు యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁ డగుట, 74-78 ధృతరాష్ట్రున కీ కథను చెప్పి సంజయుఁ డుపసంహారముఁ జేయుట.

శ్రీమద్భగవద్గీతారహస్యము

గీతాశ్లోకములు, ఆంధ్రభాషాంతరీకరణము

టిప్పణులు

శ్రీ మ ద్భ గ వ ద్గీ తా

ప్రథమోఽధ్యాయః

మొదటి అధ్యాయము

[భారతయుద్ధారంభమున శ్రీకృష్ణుఁ డర్జునున కుపదేశించిన గీత లోకములో నెట్లు ప్రచారము (వాడుక) లోనికి వచ్చెనో విచారింతము. యుద్ధారంభమున వ్యాసులు ధృతరాష్ట్రుని యొద్దకేఁగి "యుద్ధమును జూడవలయునను కోరిక నీ కుండెనేని దృష్టి నిచ్చెదను జూడుము" అని చెప్పె ననియు, "నా కంటితో నా కులక్షయమును జూచుటకు నిచ్చగింపను" అని ధృతరాష్ట్రుఁడు చెప్పెననియు, అప్పుడు వ్యాసులు సంజయుఁ డను పేరుగల సూతునకుఁ గూర్చుండిన ప్రదేశముననే ప్రత్యక్షముగ నిఖిలజ్ఞానమును గలుగఁజేయునది యగు దివ్యదృష్టి నిచ్చి "ధృతరాష్ట్రునకు యుద్ధవిషయమును జెప్పుము" అని నియమించి తన యాశ్రమమున కేఁగె ననియు (మ.భా.భీష్మ. 2) వారి యాజ్ఞానుసారముగ మొదటు యుద్ధమునందు భీష్ములు పరాజితు లైరని సంజయుఁడు సెప్పఁగా నాతఁడు భీష్మునివిషయమై శోకించి "యుద్ధమందు జరిగిన విషయ మంతయుఁ జెప్పుము" అని సంజయు నడిగె ననియు, సంజయుఁడు మొదట నుభయ పక్షములయం దున్న సైన్యమును వర్ణించి పిదప ధృతరాష్ట్రుని ప్రశ్నానుసారముగ గీతను జెప్పుటకు ప్రారంభించె ననియు, ఈ విషయమునే పిమ్మట వ్యాసులు తన శిష్యులకును, అనంతరమున నా శిష్యులలో వైశంపాయను లను వారు జనమేజయునకును, తుదకు సౌతి యనునాతఁడు శౌనకునకును జెప్పిరనియు నీ విషయము భారతమునఁ జెప్పఁబడినది. ముద్రింపఁబడిన మహాభారతప్రతు లన్నింటియందును భీష్మపర్వమునందలి 25 మొదలు 42-వ యధ్యాయము చివరవఱకు నీ గీత సెప్పఁబడినది.]

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:

ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః,
మామకాః పాండవాశ్చైవ కి మకుర్వత సంజయ. 1

ధృతరాష్ట్రుఁ డడిగెను— 1. సంజయా! కురుక్షేత్ర పుణ్యభూమి యందు గుమిగూడిన నా కుమారులుఁ పాండురాకుమారులును యుద్ధముఁ జేయఁ దలఁచి యేమి చేసిరి?

[హస్తినాపురముయొక్క నాలుగువైపులను నున్న సమప్రదేశమునకు కురుక్షేత్ర మని పేరు. ఇప్పటి ఢిల్లీపట్టణ మీ బయలునందే కట్టఁబడినది. కౌరవులకును బాండవులకును మూలపురుషుఁడగు కురు వను పేరి రాజీ బయలును నాఁగలిచే చాల నాయాసపడి దున్నుచుండెను. కావుననే క్షేత్ర (చేను) మని చెప్పఁబడుచున్నది. పిదప నీ క్షేత్రమునం దెవరు తపస్సు చేయుదురో, లేక, యుద్ధమునందు మృతినొందెదరో, వారు స్వర్గము నొందుదు రని యింద్రుఁడు కురువునకు వర మిచ్చెను. పిదప నీ క్షేత్రమును కురువు దున్నుట మాని వైచెనని మహాభారతమునం దొక కథ చెప్పఁబడినది (మ.భా.శల్య. 53). ఈ యింద్రుని వరముచేతనే యీ క్షేత్రము ధర్మక్షేత్రము, లేక, పుణ్యభూమి యని చెప్పుచు వచ్చిరి. ఈ ప్రదేశమునందు పరశురాముఁ డిరువదియొక్కమారు రాజులఁ జంపి భూమిని క్షత్రియశూన్యముగఁ జేసి పితృతర్పణము చేసెనని యొక కథ కలదు. మఱియు తర్వాత సైత మీ క్షేత్రమునందు గొప్పగొప్పయుద్ధములు జరిగెను.]

సంజయ ఉవాచ:

దృష్ట్వా తు పాండవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా,
ఆచార్య ముపసంగమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్. 2

సంజయుఁ డనెను— 2. అప్పుడు వ్యూహమున నమర్పఁబడిన పాండవసైన్యమును జూచి దుర్యోధనమహారాజు (ద్రోణ) ఆచార్యులవద్ద కేఁగి యిట్లు చెప్పుటకు నారంభించెను.

[కౌరవులయొక్క సైన్యమును మొదట భీష్ములు వ్యూహముగ నిర్మింపఁగాఁ బాండవసైన్యము కౌరవసైన్యముకంటెఁ దక్కువై యుండుటచే ధృష్టద్యుమ్నుఁడు యుద్ధశాస్త్రానుసారముగఁ దన సైన్యమును వజ్ర మను పేరటి వ్యూహముగ నమర్చెనని మహాభారతమున గీతలకంటె వెనుకనున్న యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినది (మ. భా. భీష్మ. 19.4-7; మను. 7.191). పిదప యుద్ధమునందు ప్రతిదినమునను నీ వ్యూహములు మాఱుచుండెను.]

పశ్యైతాం పాండుపుత్రాణా మాచార్య మహతీం చమూమ్,
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా. 3

3. ఓ యాచార్యా! నీ శిష్యుఁడును, బుద్ధిమంతుఁడు నగు ధృష్టద్యుమ్నునిచే వ్యూహముగ రచింపఁబడిన పాండుపుత్త్రులయొక్క యీ గొప్పసేనను జూడుము.

అత్ర శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి,
యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః. 4

4. ఈ పాండవసైన్యమున శూరులును, మహాధనుర్ధరులును, యుద్ధము చేయుటలో భీమార్జునులతో సమానులునగు యుయుధానుఁడును (సాత్యకి), విరాటుఁడును, మహారథుఁడగు ద్రుపదుఁడును,

ధృష్టకేతు శ్చేకితానః కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్,
పురుజి త్కుంతిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుంగవః 5

5. ధృష్టకేతువును, చేకితానుఁడును, వీర్యవంతుఁడగు కాశీరాజును, పురుజిత్తుఁడును, కుంతిభోజుఁడును, నరశ్రేష్ఠుఁడగు శైబ్యుఁడును,

యుధామన్యుశ్చ విక్రాంత ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్,
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః. 6

6. ఇట్టి పరాక్రమమె గలిగిన యుధామన్యుఁడును, వీర్యశాలియగు నుత్తమౌజుఁడును, సుభద్రాపుత్త్రి(అభిమన్యు)ఁడును, ద్రౌపదియొక్క(ఏవురు) పుత్త్రులును-వీరందఱు మహారథులై యున్నారు.

[పదివేల ధనుర్ధరులగు యోధులతో నేకాకిగ యుద్ధము చేయువాఁడు మహారథుఁడని చెప్పఁబడును. రెండు పక్షములలో నున్న సేనలలో నెవరు రథికులో, యెవరు మహారథులో, ఎవ రతిరథులో యుద్యోగపర్వమునందు 164-వ యధ్యాయము మొదలు 171-వ యధ్యాయము వఱకుఁ గల యెనిమిది యధ్యాయముల యందుఁ జెప్పఁబడినది. ధృష్టకేతు వనువాఁడు శిశుపాలుని కుమారుఁ డనియు, పురజిత్కుంతిభోజ పదములు రెండును నిరువురపేళ్లు కావనియు, కుంతి యే కుంతిభోజ మహారాజునకు దత్తు ఇయ్యఁబడినదో యాతనికి పురుజి త్తనువాఁడు ఔరసుఁ డనియు, కుంతిభోజ మనునది యతనియొక్క వంశనామ మనియు. నతఁడు యుధిష్ఠిరభీమార్జునులకు మేనమామ యనియు నుద్యోగపర్వమునఁ జెప్పఁబడినది (మ. భా. ఉ. 171. 2). యుధామన్యుఁడును, ఉత్తమౌజుఁడును పాంచాల్యులు; చేకితానుఁ డనువాఁ డొక యాదవుఁడు; యుధామన్యుఁడును ఉత్తమౌజుఁడును నర్జునునకు యుద్ధమందు చక్రరక్షకులుగ నుండిరి. శైబ్యుఁ డనువాఁడు శిబిదేశమునకు రాజు.]

అస్మాకం తు విశిష్టా యే తా న్నిబోధ ద్విజోత్తమ,
నాయకా మమ సైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తా న్బ్రవీమి తే. 7

7. ఓ ద్విజశ్రేష్ఠుఁడా! ఇంక మన పక్షమున ప్రముఖులగు సేనానాయకుల యొక్క పేళ్లను జెప్పుచున్నాను. సావధానముగ వినుము.

భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితింజయః,
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సౌమదత్తి స్తథైవ చ. 8

8. నీవును, భీష్ముఁడును, కర్ణుఁడును, యుద్ధమందు జయమును నొందు కృపాచార్యుఁడును, నశ్వత్థామయు, వికర్ణుఁడును (దుర్యోధనుని నూర్గురు సోదరులలో నొకఁడు), సోమదత్తుని కొమారుఁడును (భూరిశ్రవస్సు),

అన్యే చ బహవః శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః,
నానాశస్త్రప్రహరణాః సర్వే యుద్ధవిశారదాః. 9

9. వీరుగాక ఇంక నితరులగు ననేకులగు శూరులును, నావిషయమై ప్రాణముల నిచ్చుటకు సిద్ధులును, నానావిధములగు శస్త్రములచే యుద్ధము చేయువారును, యుద్ధమందు ప్రవీణులునై యున్నారు.

అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్,
పర్యాప్తం త్విద మేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. 10

10. ఇట్టి భీష్మరక్షితమగు మన సైన్యము అపర్యాప్తము, అనఁగా: అపరిమితము; కాని భీమునిచే రక్షింపఁబడిన వారి సేన పర్యాప్తమై యున్నది, అనఁగా: పరిమితమైనది, లేక, లెక్కపెట్ట శక్యమైనది.

[ఈ శ్లోకమునందు పర్యాప్తాపర్యాప్త శబ్దములయొక్క యర్థమును గుఱించి మతభేదము కలదు. 'పర్యాప్త' శబ్దమునకు 'పరిపూర్ణ' మని యర్థము సామాన్యముగ నుండుటచే, 'పాండవుల సైన్యము పూర్ణమైన'దనియు, 'మనసైన్య మపూర్ణము (అపర్యాప్తము)గ నున్న'దనియు, దుర్యోధనుఁ డనెనని యనేకు లర్థము చేయుచున్నారు; కాని యీ యర్థము బాగుగ లేదు. పూర్వమునం దుద్యోగపర్వములో ధృతరాష్ట్రునకు తన సైన్యమును వర్ణించి చెప్పుచు పైని చెప్పఁబడిన ప్రముఖులగు సేనానాయకుల నామములఁ జెప్పి "నా సైన్యము గొప్పది, గుణవంతము నగుటచే నాకే జయము కలుగును" అని దుర్యోధనుఁడు చెప్పెను (ఉ. 54.60-70); అటులే భీష్మపర్వము నందును మొదట ద్రోణాచార్యులయొద్ద సైన్యమును వర్ణించుచు దుర్యోధనుఁడు గీతలలోనున్న పై శ్లోకమువంటి శ్లోకముల నీ యక్షరములతోడనే యుచ్చరించెను (భీష్మ. 51,4-6); మఱియు, సైన్యము నంతయు ప్రోత్సాహపఱచు నిమిత్తమై హర్షముతో నిట్లు వర్ణించినందున నీ స్థలమునందున్న యపర్యాప్త శబ్దమునకు "**అమర్యాదితము, అపరిమితము,** లేక అగణితము" అని అర్థము చెప్పవలయును గాని **మఱియొక** యర్థము చెప్పఁదగదు. పర్యాప్త శబ్దమునకు "నాలుగు **మూలలను (పరి)** చుట్టుకొనుటకు యోగ్యమయినది (అప్=ప్రాపణే)

అని ధాత్వర్థము; కాని "ఈ కార్యముకొఱకు పర్యాప్తమయినది", లేక, "ఇతనికి పర్యాప్తమయినది" యని యిట్లు పర్యాప్తశబ్దమునకు పూర్వమందు చతుర్థ్యర్థకమగు మఱియొక పదమును బ్రయోగించితి మేని "ఆయా పనికి పూర్ణముగ నుండునది" యని కాని, లేక, "సమర్థమైనది" యని కాని యర్థ మగును. 'పర్యాప్త' శబ్దమునకు పూర్వమునం దేమియు శబ్దములేనిచో (అనఁగా: వెనుక పదములేని పర్యాప్తశబ్దమునకు)"పూర్ణము, పరిమితము, లెక్క పెట్టుటకు శక్యము" అని యర్థమగును. ప్రకృతశ్లోకమునందు 'పర్యాప్త' శబ్దమునకు పూర్వమునందు మఱియొక శబ్దము లేనందున నీ రెండవ యర్థమే యిచ్చట వివక్షితము. భారతమందే కాక మఱియొక చోటనయినను నటులే ప్రయోగములున్నట్లు బ్రహ్మానందగిరి టీకలో వ్రాయఁబడినది. దుర్యోధనుఁడు భయపడి తన సైన్యము అపర్యాప్తము (అనఁగా: అపూర్ణము) అని చెప్పుచుండునటు లనేకులు యుక్తిఁ జెప్పిరి; గాని యది యుక్తమైనది కాదు. కారణ మేమన: దుర్యోధనుఁ డెప్పుడును భయపడినట్లు భారతమున నెచ్చటను చెప్పఁబడక పోవుటయే కాక, దుర్యోధనుని సైన్యము గొప్పదియను తలంపున పాండవులు వజ్రమను పేరుగల వ్యూహమును రచించి రనియు, కౌరవుల గొప్పసైన్యమును జూచి ధర్మరాజు విషాదము నొందెననియు భీష్మపర్వమునఁ జెప్పఁబడి నది (మ. భా. భీష్మ. 19.5 మఱియు 21.1). పాండవసైన్యమునకు సేనాపతియగు ధృష్టద్యుమ్నుఁ డుండఁగా 'భీమునిచే రక్షింపఁబడిన' యని చెప్పుటకు కారణమేమి? యన: మొదటిదినమున పాండవులచే రచియింపఁబడిన వజ్రవ్యూహపు రక్షణకొఱకు దాని యగ్రభాగము నందు భీముఁ డుండెను; కావున సేనారక్షకుఁడుగా భీముఁడె యిప్పుడు దుర్యోధనుని యెదుట కన్పట్టుచుండెను (మ.భా.భీష్మ. 19.4-11, 33, 34). కావుననే భారతమున నీ రెండు సేనలును 'భీష్మనేత్ర' మనియు 'భీమనేత్ర' మనియు గీతకు పూర్వమందున్న యధ్యాయములో (మ.భా.భీ. 20.1 చూడు) జెప్పఁబడినవి.]

అయనేషు చ సర్వేషు యథాభాగ మవస్థితాః,
భీష్మ మే వాభిరక్షంతు భవంతః సర్వ ఏవ హి. 11

11. అయిన నివ్వు డన్ని యయనములయందును (అనఁగా: సైన్యము యొక్క వేర్వేఱగు ప్రవేశద్వారముల యందును) మీరందఱు కలసియుండి భీష్ములనే యన్నిప్రక్కలనుండియు రక్షింపవలయును.

[సేనాపతియగు భీష్ముఁడు స్వతః పరాక్రమశాలియు, నెవరికి నజయ్యుఁడు నని యెఱింగియు, మీ రందఱు నన్నిప్రక్కలనుండియు భీష్ముని సంరక్షింపుఁడని దుర్యోధనుఁడు చెప్పుటకు కారణ మేమి యన ఈ సంగతిని దుర్యోధనుఁడు మఱియొకచో (మ.భా.భీ. 15.15-20; 99.40,41) శిఖండిమీఁద శస్త్రము వదలనని భీష్ముని ప్రతిజ్ఞ కలదు. కావున శిఖండివలన భీష్మున కపాయము సంభవింపకుండ నందఱును జాగరూకతతో మెలఁగవలయు ననెను.

అరక్ష్యమాణం హి వృకో హన్యాత్ సింహం మహాబలమ్,
మా సింహం జంబుకే నేవ ఘాతయేథాః శిఖండినా.

— మహాబలవంతమగు సింగము రక్షింపఁబడనియెడల తోడేలు నయి తము దానినిం జంపును; అట్లు నక్కవంటి శిఖండివలన సింగము వంటి భీష్మున కపాయము రాకుండ కనిపెట్టియుండుఁ డని తాత్ప ర్యము. శిఖండిని దక్క ఇతరుల నెవరి నైనను లొంగఁ దీయుటకు భీష్ముఁడు స్వయముగ సమర్థుఁ డగుటచే భీష్ముల కితర సహాయము వలని యపేక్ష యనవసరము.]

తస్య సంజనయ న్హర్షం కురువృద్ధః పితామహః,
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శంఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్. 12

12. ఇంతలో దుర్యోధనుఁడు సంతసించుటకొఱకు, ప్రతాపశాలియు, వృద్ధుఁడువగు కౌరవపితామహుఁడు (సేనాపతియగు భీష్ముఁడు) సింహమువలె గొప్ప గర్జనమును జేసి (యుద్ధములోని స్వాగతమును సూచించు) తన శంఖము నూదెను.

తత శ్శంఖా శ్చ భేర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః,
సహసై వాభ్యహన్యంత స శబ్ద స్తుములో ఒభవత్. 13

13. దానితో ననేకములగు శంఖములును, భేరులును (నౌబతులు), పణవములును. ఆనకములును, గోముఖములును (రణవాద్యములు) నొక్కసారిగ మ్రోగుటచే ఆ నాదము నలుదిక్కులకు విశేషముగ వ్యాపించెను.

తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే మహతి స్యందనే స్థితౌ,
మాధవః పాండవ శ్చైవ దివ్యౌ శంఖౌ ప్రదధ్మతుః. 14

14. అనంతరమందు తెల్లని గుఱ్ఱములఁ బూన్చిన రథముపైనుండు మాధవుఁడును (శ్రీకృష్ణుఁడును), పాండవుఁడును (అర్జునుఁడును) వీరు (తమ పక్షము పైతము సిద్ధముగ నున్నదని ప్రత్యుత్తరము నిచ్చుటకై) దివ్యములగు శంఖములఁ బూరించిరి.

పాంచజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః,
పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశంఖం భీమకర్మా వృకోదరః. 15

15. హృషీకేశుఁడు అనఁగా: శ్రీకృష్ణుఁడు పాంచజన్యమును (ఈ పేరు గల శంఖమును), అర్జునుఁడు దేవదత్తము నూఁదిరి. భయంకరమగు కర్మను జేయు వృకోదరుడు, అనఁగా: భీముఁడు పౌండ్ర మను పెద్ద శంఖము నూఁదెను.

అనంతవిజయం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః,
నకులః సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. 16

16. కుంతీపుత్త్రుఁడగు ధర్మరాజు అనంతవిజయమును, నకులసహదేవులు సుఘోషము, మణిపుష్పకము నను వానిని,

కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసః శిఖండీ చ మహారథః,
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకి శ్చాపరాజితః. 17

17. మహాధనుర్ధరుఁడగు కాశీరాజును, మహారథుఁడగు శిఖండియు, ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, విరాటుఁడును, జయించుటకు సాధ్యముకాని సాత్యకియు,

ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః పృథివీపతే,
సౌభద్రశ్చ మహాబాహుః శంఖా న్దధ్ముః పృథక్ పృథక్. 18

18. ద్రుపదుఁడును; ద్రౌపదియొక్క (అయిదుగురు) కుమారులును, మహాబాహుఁడగు సౌభద్రుఁడును (అభిమన్యుఁడును) నను వీరందఱును, ఓ రాజా! (ధృతరాష్ట్రా) నాలుగు వైపులనుండియుఁ దమ తమ శంఖముల వేర్వేఱుగ నూఁదిరి.

స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్,
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములో వ్యనునాదయన్. 19

19. ఆకాశమును భూమిని నిండించు నా తుములధ్వని కౌరవుల హృదయములు వగులఁగొట్టెను.

అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః,
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాండవః. 20

20. పిదప కౌరవులు యుద్ధసన్నద్ధులై నిలువఁబడుటను జూచి యొకరిపై నొకరు శస్త్రములను వదలు సమయము వచ్చినప్పుడు, ధ్వజముపై హనుమంతుఁడు గల యర్జునుఁడు ధనుస్సు నెత్తి-

హృషీకేశం తదా వాక్య మిద మాహ మహీపతే

ఓ రాజా (ధృతరాష్ట్రా)! శ్రీకృష్ణునితో నిట్లనెను-

అర్జున ఉవాచ:

సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత. 21

21. అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- ఓ యచ్యుతా! నా రథమును రెండు సేనల నడుమ కొంచెము నిలుపుము.

యావ దేతా న్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్,
కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే. 22

22. ఇంతలో యుద్ధము చెయువలయునని సంసిద్ధులైన వీరిని నేను చూడఁగలను. మఱియు నీయుద్ధభూమియందు నే నెవరితో యుద్ధము చేయవలయునో,

యోత్స్యమానా నవేక్షేఽహం య ఏతేఽత్ర సమాగతాః,
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః. 23

23. దుర్బుద్ధియగు దుర్యోధనుఁడు యుద్ధమందుఁ దనకు లాభము కలుగ వలయునను కోరికతో నెవరిని సిద్ధముచేసెనో, నేను చూతును—

సంజయ ఉవాచ :

ఏవ ముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత,
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్. 24

24. సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— ఓ ధృతరాష్ట్రా! గుడాకేశుఁడు (అనఁగా : ఆలస్యమును జయించునర్జునుఁడు) ఇటు లనఁగా హృషీకేశుఁడు (ఇంద్రియములకు స్వామియగు శ్రీకృష్ణుఁడు) అర్జునునియొక్క యుత్తమమగు రథమును తోలుకొని రెండుసేనలయొక్క మధ్యభాగమున నిలువఁబెట్టెను.

[ఇచ్చట హృషీకేశ గుడాకేశ శబ్దముల కీ యర్థములు టీకాకారుల ననుసరించి వ్రాయఁబడినవి. నారద పాంచరాత్రములయందు సైతము హృషీకేశములన నింద్రియము లనియు, వానికి నీశుఁడన స్వామి యనియు హృషీకేశపదమునకు నిర్వచనము చేయఁబడి యున్నది. (నా. పంచ. 5.8.17; మఱియు నమరకోశముయొక్క క్షీరస్వామివ్యాఖ్యయందు హృషీకము లనఁగా నింద్రియములనియు, నీ శబ్దము "హృష్=ఆనందము నిచ్చు" అనుధాతువునుండి వెలువడిన దనియు, నింద్రియములు మనుజున కానందము నిచ్చునవి గాన హృషీకములని వానికి పేరనియు వ్రాయఁబడినది. అయినను హృషీకేశ - గుడాకేశ శబ్దములకు పూర్వోక్తమగు నర్థము సరియైనది యగునా? కానేరదా? యని సంశయము కలుగును. కారణ మేమి యన: హృషీకము లనఁగా నింద్రియము లనియు, గుడాక యన నిద్ర, లేక, యాలస్య మనియు, ప్రచారమునందు లేవు. కావున హృషీకేశ-గుడాకేశ శబ్దములకు మఱియొక విధమున వ్యుత్పత్తులను జెప్పవచ్చును. హృషీక+ఈశ అనియు, గుడాక+ఈశ అనియు ననుటకు మాఱుగ, హృషీ+కేశ అనియు, గుడా+కేశ అనియు పదముల విడఁదీయవచ్చును; మఱియు హృషీ అనఁగా: హర్షముచే

నిక్కపొడుచుకొనిన, లేక, ప్రశస్తములైన, కేశములు గల శ్రీకృష్ణుఁడనియు, గుడా యనఁగా: గూఢము, లేక, దట్టములైన, వెంట్రుకలుగల యర్జునుఁ డనియు నర్థము చేయవచ్చును. భారతమునకు టీకాకారులగు నీలకంఠాచార్యులు గుడాకేశశబ్దమునకు గీత. 10-20 శ్లోకములలో నీ యర్థమును సూచించెను. మఱియు 'రోమహర్షణుఁడు' అని సూతుని తండ్రిపేరు కలదు. కావున హృషీకేశశబ్దమునకు పైఁ జెప్పిన రెండవవ్యుత్పత్తియు నసంభవమని చెప్పుటకు వీలులేదు. వేయేల? మహాభారతములో శాంతిపర్వాంతర్గతమగు నారాయణీయోపాఖ్యానమందు విష్ణుమూర్తియొక్క ముఖ్యములగు నామములను నిర్వచనము చేయుచు 'హృషీ' అనఁగ నానందదాయక మైన, 'కేశ' అనఁగ కిరణములని యర్థముచేసి సూర్యచంద్రరూపముగ తన విభూతి కిరణములచే సర్వజగత్తును హర్షింపఁజేయు చున్నాఁడు కావున నతనిని హృషీకేశుఁ డని చెప్పుచున్నారని చెప్పఁబడినది. (శాం. 341.47 మఱియు 342.64, 65 చూడు; ఉద్యో. 69.9) మఱియు నటులే కేశశబ్దము సైతము కిరణమను నర్థముగల కేశశబ్దమునుండి నిష్పన్నమైనదని పూర్వశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది (శాం.341.47). వీనిలోనే యర్థమును గైకొన్నను, శ్రీకృష్ణునకు నర్జునునకు నీ పేరులు వచ్చుటకు నన్నివిధములచే యోగ్యములగు కారణములు సెప్పుటకు వలనుపడదు; కాని, యీ దోషము నిరుక్తిసంబంధమైనది కాదు. అత్యంతము రూఢ మగు విశేషనామములకు నిరుక్తి చెప్పవలయు నందుమేని, యిట్టి ప్రతిబంధము వచ్చుట మిక్కిలి సహజమే.

భీష్మద్రోణప్రముఖతః సర్వేషాం చ మహీక్షితామ్,
ఉవాచ పార్థ పశ్యైతాన్ సమవేతాన్ కురూనితి. 25

25. భీష్మద్రోణుల యొక్కయు, సందఱు రాజులయొక్కయు నెదుట "అర్జునా! (ఇక్కడ) ఒక్కచోటనే చేరిన కౌరవులఁ జూడుము." అని (కృష్ణుఁడు) చెప్పెను.

తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄ నథ పితామహాన్,
ఆచార్యాన్ మాతులా న్భ్రాతౄన్ పుత్త్రా న్పౌత్త్రా న్సఖీం స్తథా. 26

26. అప్పు డర్జునునకు తన పెద్దలును, పినతండ్రులును, నాచార్యులును, మామలును, భ్రాతలును, పుత్త్రులును, మనుమలును, మిత్రులును,

శ్వశురాన్ సుహృద శ్చైవ సేనయో రుభయో రపి,
తాన్ సమీక్ష్య స కౌంతేయ స్సర్వాన్ బంధూ నవస్థితాన్. 27

27. శ్వశురులును, స్నేహితులును, రెండు సైన్యములయందు నున్నటుల గాన్పించిరి. (ఇట్లు) చేరిన వారందఱు తన బంధువులుగ నుంటఁ జూచి కుంతీ పుత్త్రుఁడగు నర్జునుఁడు.

కృపయా పరయావిష్టో విషీద న్నిద మబ్రవీత్,

అతికరుణతోఁ గూడిన మనస్సు గలవాఁ డగుటచె ఖిన్నుఁడై యిటుల చెప్పుట కారంభించెను.

అర్జున ఉవాచ:

దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుంసముపస్థితమ్ 28

అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు– 28. ఓ కృష్ణా! యుద్ధము చేయుద మను కోరికతో (ఇక్కడ) చేరిన స్వజనమును జూచి

సీదంతి మమ గాత్రాణి ముఖం చ పరిశుష్యతి,
వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే. 29

29. నా యవయవములు శిథిలము లగుచున్నవి. నోటితడి యాఱుచున్నది. శరీరము వణఁకుచు రోమాంచిత మగుచున్నది;

గాండీవం స్రంసతే హస్తా త్త్వక్చైవ పరిదహ్యతే,
న చ శక్నో మ్యవస్థాతుం భ్రమతీవ చ మే మనః. 30

30. గాండీవము (అర్జునుని ధనుస్సు) చేతినుండి జాఱుచున్నది. నాయవయవముల నంతటఁ దాహము గలుగుచున్నది. నిలువలేను. నామనస్సు భ్రమ చెందిన వానిమనస్సువలె నున్నది,

నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ,
న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే. 31

31. ఓయి కేశవా! నా కన్నిలక్షణములును విపరీతముగనే తోఁచుచున్నవి. స్వజనమును యుద్ధమునందుఁ జంపిన శ్రేయము (అనఁగా: కల్యాణము) కలుగ నట్లు కాన్పింపదు.

న కాంక్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ,
కిం నో రాజ్యేన గోవింద కిం భోగై ర్జీవితేన వా. 32

32. ఓ కృష్ణా! నాకు విజయాపేక్ష లేదు. నాకు రాజ్యమునలదు. సుఖను పైతము నుదు. ఓ గోవిందా! నా కీ రాజ్యమేల? దాని యుపభోగమేల? బ్రతుకేల?

యేషా మర్థే కాంక్షితం నో రాజ్యం భోగాః సుఖాని చ,
త ఇమేఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనాని చ. 33

33. ఎవరికొఱకు రాజ్యమును గాని, యుపభోగమును గాని, సుఖమును గాని కోరవలసియున్నదో వారే యీ జీవితమందును, సంపదయందును నాశ పడఁటి యుద్ధమునకు సంసిద్ధులుగ నున్నారు.

ఆచార్యాః పితరః పుత్త్రా స్తథైవ చ పితామహాః,
మాతులాః శ్వశురాః పౌత్త్రాః శ్యాలాః సంబంధిన స్తథా. 34

34. ఆచార్యులును, పినతండ్రులును, పుత్త్రులును, తాతలును, మామలును, శ్వశురులును మనుమలును, బావమఱఁదులును, వియ్యంకులు (సంబంధులును).

ఏతా న్న హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన,
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిం ను మహీకృతే. 35

35. నన్నుఁ జంపుటకు సిద్ధులయినను నగుదురు గాక! ఓ మధుసూదనా! ఒకభూమిపై ప్రభుత్వ మన నేల? త్రైలోక్యరాజ్య మిచ్చెద నన్నను వారినిఁ జంపుట కిష్టపడను.

నిహత్య ధార్తరాష్ట్రా న్నః కా ప్రీతిః స్యా జ్జనార్దన,
పాప మే వాశ్రయే దస్మా న్హత్వైతా నాతతాయినః. 36

36. ఓ జనార్దనా! ఈ కౌరవులఁ జంపిన మా కేమి శ్రేయము గలుగును? వీ రాతతాయులైనను వీరిని జంపినందున మాకు పాపమే లభించును.

[అగ్నిదో గరద శ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః, క్షేత్రదారహర శ్చైతే షడైతే హ్యాతతాయినః (వసిష్ఠస్మృతి. 3.16)—అనఁగా: ఇండ్లు తగులఁ బెట్టువాఁడును, విషము పెట్టువాఁడును, చేతిలో శస్త్రము నుంచుకొని చంపుటకు వచ్చువాఁడును, ధనమును దోఁచుకొనిపోవు వాఁడును, భార్యనుగాని భూమినిగాని హరించువాఁడును అను నీ యాఱుగురు నాతతాయు లనఁబడుదురు. ఈ దుష్టులను నిస్సంశయముగఁ జంపవలయును. దానివలన నేమియు పాపము లేదు అని మనువు (మను. 8.350.351) చెప్పెను.]

తస్మా న్నార్హా వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రా న్స్వబాంధవాన్,
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖినః స్యామ మాధవ. 37

37. కావున మా బంధువులగు కౌరవులను నేనే చంపుట యోగ్యము కాదు. కారణ మేమియన: ఓ మాధవా! మేమే మా వారిని జంపి యెట్లు సుఖము నొందుదుము?

య ద్య ప్యేతే న పశ్యంతి లోభోపహతచేతసః,
కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్. 38

38. లోభముచే మతి చెడినవారికి కులక్షయమువలన కలుగు దోషమును, మిత్రద్రోహమువలన కలుగు పాతకమును కాన్పింపవు.

[యుద్ధమునందు గురువధమును, సుహృద్వధమును, కులక్షయమును జేయవలయునని మొదటనే తెలిసియుండఁగ యుద్ధము చేయువిషయమున నర్జుననకుఁ గలిగిన యీ వ్యామోహమునకుఁ గారణ మేమి? గీతలలో ముందు రాఁబోవు విషయమునకును, దీనికి సంబంధ మేమి? ప్రథమాధ్యాయమునకుఁ గల్గు మహత్త్వ మేమి? మొదలగు ప్రశ్నలవిచారము గీతారహస్యము యొక్క మొదటి ప్రకరణమునందును, పదునాల్గవ ప్రకరణమునందును జేసితిని,

దానిని జూడుఁడు. లోభముచే బుద్ధి చెడుటవలన దుష్టులకుఁ దమ దౌష్ట్యము తెలియక పోయినను బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడు దుష్టుల సహవాసమున దుష్టుఁడు కాఁగూడదు. న పాపే ప్రతిపాప స్స్యాత్ సుఖముగ కూర్చుండవలయును, మొదలగు నే సామాన్యసిద్ధాంతము లీ సమయములం దెంతదూరము సంబంధించునదియు, వాని నెంత వఱకు నాచరింపవలసి నదియుఁ దెలిసికొనుట పైనఁ జెప్పిన రీతిగ నొకగొప్ప విషయమే. దానికి గీతానుసారముగ నేమి సమాధానము చెప్పవలసినదియు, గీతారహస్యమునందలి పంద్రెండవప్రకరణము నందు (పుట. 542-549) నిరూపింపఁబడినది. గీతయందలి పిమ్మటి యధ్యాయములలో నున్న వివేచనలు మొదటి యధ్యాయమునం దర్జునునకు కలిగిన శంకను బోఁగొట్టుటకై రచియింపఁబడిన వను విషయమును గమనించితిమేని, గీతాతాత్పర్య మేమియో స్పష్టముగఁ దెలియును. భారతయుద్ధమునం దొక రాష్ట్రమునందే యొక మతము వారికే విరోధమువచ్చి, యొకరి నొకరు చంపికొనుటకు సిద్ధపడుట వలన నీ విషయము వెలువడెను. కాన, నర్వాచీనేతిహాసములయం దును, ఇట్టి విషయములు కలిగిన స్థలములయం దంతటను నీ విష యమె తటస్థించుచున్నది. అది యట్లుండ నిమ్ము. కులక్షయమువలన ముందు కలుగఁబోవు ననర్థము లన్నింటిని, ఇప్పు డర్జునుఁడు స్పష్ట ముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.]

కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్,
కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన. 39

39. అయినను ఓ జనార్దనా! కులక్షయము జేయుటవలనఁ గలుగుదోషము మాకు స్పష్టముగఁ గాన్పించుచుండఁగా నీపాపమును జేయువల దను దృఢసంకల్ప మేల నాకు కలుగదు?

కులక్షయే ప్రణశ్యంతి కులధర్మాః సనాతనాః,
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్న మధర్మోఽభిభవ త్యుత. 40

40. కులక్షయ మగునేని సనాతనములగు కులధర్మములు నష్టము లగును. (కుల) ధర్మములు చెడిపోయెనేని కులము లన్నియు నధర్మములచే వ్యాప్తము లగును.

అధర్మాభిభవా త్కృష్ణ ప్రదుష్యంతి కుల స్త్రియః,
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసంకరః. 41

41. ఓ కృష్ణా! అధర్మము వ్యాపించినచో కులస్త్రీలు చెడిపోవుదురు. ఓ వార్ష్ణేయా! స్త్రీలు చెడుదు రేని వర్ణసంకర మగును.

సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నానాం కులస్య చ,
పతంతి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిండోదక క్రియాః. 42

42. వర్ణసంకర మయినచో నా కులఘాతుకులును, (సర్వ) కులములును నిశ్చయముగ నరకమును చెందును. మఱియు పిండదానతర్పణాదిక్రియలు లుప్తము లగుటవలన వారి పితృదేవతలు సైతము నరకములో బడుదురు.

దోషై రేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసంకరకారకైః,
ఉత్సాద్యంతే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః. 43

43. కులఘాతుకులయొక్క యీ వర్ణసంకరకారకమగు దోషముచే పురాతనమైన జాతిధర్మములును, కులధర్మములును నశించును.

ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన,
నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ. 44

44. ఓ జనార్దనా! యే మనుజులయొక్క కులధర్మములు నశించునో వారికి నరకవాసము నిశ్చయముగ సమకూరునని మనము వినుచున్నాము.

అహో బత మహ త్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్,
య ద్రాజ్యసుఖలోభేన హంతుం స్వజన ముద్యతాః. 45

45. రాజ్యసుఖలోభమున స్వజనులను జంపుటకు నుద్యుక్తుల మగుచున్నాము! అయ్యయో! నిజముగ మే మెంత గొప్పపాపమును జేయ నూహించితిమో చూడుము!

యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః,
ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే క్షేమతరం భవేత్. 46

46. ఇంతకంటె శస్త్రహీనుఁడనై ప్రతీకారమును చేయకయే యున్న నన్నీ శస్త్రధారులగు కౌరవులు చంపుదురేని నాకు గొప్ప మేలగును. సంజయుఁడు చెప్పు చున్నాఁడు—

సంజయ ఉవాచ:

ఏవ ముక్త్వాఽర్జునః సంఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్,
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః. 47

47. అని చెప్పుచు రణభూమిలో శోకముచే దుఃఖించిన మనస్సు గలవాఁడై యర్జునుఁడు తనచేతిలో నున్న ధనుర్బాణములను వదలి రథముపైఁ జతికిలఁబడి కూర్చుండెను.

[రథముపై నిలువఁబడి యుద్ధముచేయు నభ్యాసము కాన "రథముపైఁ దనచోటు కూర్చుండెను" అనుటచే ఖిన్నుఁడై నందున యుద్ధము చేయుట యతని కిష్టము లేదని యర్థము స్పష్ట మగుచు న్నది. భారతకాలమునందలి రథములు తఱచుగ రెండుచక్రములు గలవిగ నుండునవి. గొప్పరథములకు నాల్గుగుఱ్ఱములు కట్టుచున్న ట్లును, రథికుఁడును సారథియు ముందువైపున నొక రొకవైపునమఱి యొక రింకొకవైపునను కూర్చుండునట్లును మహాభారతమునం దక్క డక్కడ రథముల వర్ణననుఁ బట్టి స్పష్టముగఁ గన్పట్టుచున్నది. రథ మెవరిది యని యెఱుంగుటకై ప్రతి రథముమీఁదను నొక విధముగ గుర్తుతోఁ గూడిన జెండాను (ధ్వజమును) నిలువఁ బెట్టుచుందురు. అర్జునుని ధ్వజముపై మారుతి ప్రత్యక్షముగఁ గూర్చుండియుండు విష యము ప్రసిద్ధముగనే యున్నది.]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అర్జునవిషాదయోగో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతుఁడు సెప్పిన యుపనిషత్తునందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గత మగు యోగము- ఒనఁగా: కర్మయోగ—శాస్త్రమున శ్రీకృష్ణుఁడు నర్జునుఁడు నను వారి సంవాదమందున్న అర్జున విషాదయోగ మను ప్రథమాధ్యాయము ముగిసినది.

[గీతలయందు కేవల బ్రహ్మవిద్యయే కాక బ్రహ్మవిద్యకు సంబంధించిన కర్మయోగము సైతము ప్రతిపాదింపఁబడిన ట్లీ సంకల్పమున కర్థ మని గీతారహస్యమునందలి 11-వ ప్రకరణములో వ్రాయఁబడినది చూడుఁడు. ఈ సంకల్పము మహాభారతములో లేకపోయినను గీతలకు సన్న్యాసమార్గావలంబుల టీకలు వెలువడుటకు మునుపే పుట్టియుండును. కారణమేమి యన: సన్న్యాసమార్గావలంబియగు నే పండితుఁడును నిట్టి సంకల్పమును వ్రాయఁడు. గీతలయందు సన్న్యాసమార్గము ప్రతిపాదింపఁబడ లేదనియు కర్మయోగశాస్త్రమే సంవాదాత్మకముగ ప్రతిపాదింపఁ బడినదనియు దీని స్పష్టముగఁ దెలియును. సంవాదాత్మకపద్ధతికిని శాస్త్రీయపద్ధతికిని వలన నుండు భేదము గీతారహస్యమునందలి పదునాల్గవ ప్రకరణ ప్రారంభమునఁ జెప్పఁబడినది]

ద్వితీయోఽధ్యాయః

రెండవ యధ్యాయము

సంజయ ఉవాచ :

తం తథా కృపయావిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్,
విషీదంత మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః. 1

సంజయుఁడు చెప్పెను– 1. ఇట్లు కరుణచే నార్ద్రచిత్తుఁడును, కన్నీటితో గూడిన నేత్రములు గల్గినవాఁడునై, దుఃఖించుచున్న యర్జునుని గురించి మధుసూదనుఁడు (శ్రీకృష్ణుఁడు) ఇట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్రీ భగవా నువాచ :

కుతస్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్,
అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మకీర్తికర మర్జున. 2

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పెను– ఓ యర్జునా! ఆర్యులచే, అనఁగా: సత్పురుషులచే, (ఎప్పుడు) నాచరింపఁబడనిదియు, అధోగతిని బొందించునదియు, దుష్కీర్తికర మైనదియు, నగు నీ వైకల్య (కశ్మల) మీ సంకట సమయమునందు నీ కెక్కడ దాపురించినది?

క్లైబ్యం మాస్మ గమః పార్థ నైత త్త్వ య్యుపపద్యతే,
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరంతప. 3

3. ఓ పార్థ! ఇట్లు నపుంసకుఁడవు (అనఁగా: మగతనము లేనివాఁడవు) కాకుము! ఇది నీకు తగదు. ఓ శత్రువుల దహింపఁ జేయువాఁడా! అంతఃకరణమునందలి యీ నీచమగు దౌర్బల్యమును వదలివైచి యుద్ధమునకు సంసిద్ధుఁడవు కమ్ము.

పరంతప శబ్దమునకు నిచ్చో నీ యర్థమును వ్రాసితిని; కాని యనేక స్థలములయందు ప్రయోగింపఁబడిన విశేషణరూపములగు సంబోధనలు గాని, లేక, కృష్ణార్జునులయొక్క పేరులు గాని, గీతల

యందు హేతుగర్భములు, లేక, సాభిప్రాయములుగఁ బ్రయోగింపఁ బడినవని యనేకులగు టీకాకారులు సెప్పుచున్నారు. అది నాకు నయుక్తికముగఁ దోఁపదు. పద్యరచన కనుకూలములగు పేళ్ళు ప్రయోగింపఁబడిన వనియు వానియం దేమియు విశేషార్థముద్దేశింపఁ బడలేదనియు నా యభిప్రాయము. ఈ హేతువుచేతనే యనేక పర్యాయములు శ్లోకమునందుండు పేరులకు భాషాంతరము చేయక 'అర్జునా' యనియు, లేక, 'కృష్ణా' యనియు సామాన్యముగ వానికి భాషాంతరము చేసితిని.]

కథం భీష్మ మహం సంఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన,
ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హా వరిసూదన. 4

అర్జునుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు— 4. ఓ మధుసూదనా! ఓ శత్రుసూదనా! పరమపూజ్యులగు భీష్మద్రోణులతో యుద్ధమునందు బాణములతో నే నెట్లు ప్రతి యుద్ధము చేయుదును?

గురూ నహత్వా హి మహానుభావాన్
శ్రేయో భోక్తుం భైక్ష్య మపీహ లోకే,
హత్వాఽర్థకామాం స్తు గురూ నిహైవ
భుంజీయ భోగాన్ రుధిర ప్రదిగ్ధాన్. 5

5. మహాత్ములగు గురువులను చంపక యీ లోకమునందు బిచ్చ మెత్తుకొని కడుపు నింపుకొనుట యైనను మంచిది గదా! ధనలోలుపులగు గురువులను జంపి యీ జగత్తున వారి నెత్తుటితో రంగు వేసియుండు భోగములను భోగింప వలసివచ్చును.

['గురువులను' అను బహువచనశబ్దముచే 'గొప్పవా'రను నర్థమును గ్రహింపవలయును. కారణ మేమి యన: విద్య నభ్యసింపఁ జేసిన గురువు ద్రోణుఁడు దక్క మఱి యెవరును లేరు. యుద్ధారంభమున నిట్టి గురువులయొక్క, అనఁగా: భీష్మ ద్రోణ శల్యులయొక్క

పాదములకు వందనము లొనర్చి వారి యాశీర్వచనముల నొందు టకు యుధిష్ఠిరుఁడు రణభూమియందు, తన కవచమును తీసివైచి, నమ్రుఁడై వారియొద్దకు వెళ్ళఁగా, శిష్టసంప్రదాయము ననుసరించు చున్న యుధిష్ఠిరుని నభినందించి వారందఱును దుర్యోధనుని వైపున యుద్ధము చేయు కారణము నిట్లు చెప్పిరి—

అర్థస్య పురుషో దాసః దాస స్త్వర్థో న కస్య చిత్,
ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్మ్యర్థేన కౌరవైః.

— మనుష్యుఁ డర్థమునకు దాసుఁ డగుచున్నాఁడు, అర్థ మేరికిని దాసురాలు గాదు, అనునది నిజమే! ఓ మహారాజా! ఓ యుధిష్ఠిరా! కౌరవులు న న్నర్థముచే బంధించిరి (మ.భా భీ.అ.45 శ్లో. 35,50,57) 'అర్థకామాన్' అను పైనఁ జెప్పఁబడిన శబ్ద మీ శ్లోకమునందలి యర్థ మునే సూచించుచున్నది.]

న చైత ద్విద్మః కతర న్నో గరీయో
యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయుః,
యానేవ హత్వా న జిజీవిషామ
స్తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః. 6

6.నేను జయింపవలయునా? లేక, మమ్మును వారు జయింపవలయునా? ఈ రెంటిలో నేది శ్రేయస్కరమో నాకు తెలియకున్నది. ఎవరిని చంపి బ్రతుకు టకు నిచ్చగింపమో యట్టి కౌరవులే యుద్ధమునకు నెదుట నిలువఁబడియున్నారు.

[ఈ శ్లోకమునందలి 'గరీయస్' శబ్దముచేఁ గర్మాకర్మలయొక్క లాఘవ గౌరవములను నిర్ణయించునట్టి 'అనేకుల కధికసుఖము గలుగఁజేయుట' యనునది మొదలుగాఁగల సాధనము లున్నను నర్జునుఁ డెవరికి జయము గలిగిన మంచిదియో నిర్ణయించుట నా సాధనముల మూలమునఁ జేయలేకపోయె నని స్పష్టమగుచున్నది యనియు, ఎవరికి జయము గల్గుట మంచిదో దానిని 'అనేకుల కధికసుఖ' మను న్యాయముచే నిశ్చయించుటకు సాధ్యము కాదు అనియు మొత్తముమీఁద నభిప్రాయము గీతారహస్యమున వివరింపఁబడినది.]

కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః,
య చ్ఛ్రేయః స్యా న్నిశ్చితం బ్రూహి త న్మే
శిష్య స్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్. 7

7. దైన్యముచే నా స్వాభావికవృత్తి నష్టమై (నా) ధర్మము విషయమై, అనఁగా: కర్తవ్యము విషయమై మోహము మనస్సునకుఁ దగిలినందున నేను నిన్ను డుగుచున్నాఁడను; నిశ్చయించి యేది శ్రేయస్కరమగునో యది నాకు చెప్పుము. నేను నీకు శిష్యుఁడను. నిన్ను శరణుఁజొచ్చిన నాకు బోధ చేయుము.

న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యా
ద్యచ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మింద్రియాణామ్,
అవాప్య భూమా వసపత్న మృద్ధం
రాజ్యం సురాణా మపి చాధిపత్యమ్. 8

8. కారణ మేమన: పృథ్వీపై నున్న నిష్కంటకము, సమృద్ధము నైన రాజ్యముగాని, దేవతలపై (స్వర్గమున) నధికారము గాని లభించినను, ఇంద్రియము లను శోషింపఁజేయు నాశోకమును పోఁగొట్టు సాధనములుగ నా కేమియుఁ గన్పట్టవు.

సంజయ ఉవాచ:

ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పరంతపః,
న యోత్స్య ఇతి గోవింద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవ హ. 9

సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- 9. ఈ రీతిగ శత్రువులను తపింపఁజేయు నా గుడాకేశుఁడు, అనఁగా: అర్జునుఁడు, హృషీకేశునితో (శ్రీకృష్ణునితో) చెప్పి "నేను యుద్ధము చేయను" అని యూరకుండెను.

త మువాచ హృషీకేశః ప్రహస న్నివ భారత,
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే విషీదంత మిదం వచః. 10

10. (తర్వాత) ఓ భారతా (ఓ ధృతరాష్ట్రా)! రెండు సైన్యములమధ్య విలపించు నర్జునునితో శ్రీకృష్ణుఁడు కొంచెము నవ్వుచున్న వాఁడువలె నిట్లనెను.

[క్షత్రియధర్మ మొకవైపునకును, గురుహత్యయు కులక్షయము ననెడి వానివలనఁ గల్గు పాతకభీతి మఱియొక వైపునకును, లాగు చుండఁగ "చావవలయునా? లేక, చంపవలయునా?" యను సంశయములోఁబడి, యుద్ధమును చేయుట చాలించి బిచ్చము నెత్తికొనుటకు సిద్ధముగ నున్న యర్జునునకు నీ జగత్తులో ముఖ్యముగఁ జేయవలసినదానిని భగవంతుఁ డుపదేశము చేయుచున్నాఁడు. యుద్ధము వంటి ఘోరకృత్యముచే నాత్మకల్యాణము గలుగదని యూహ. కావుననే పరబ్రహ్మజ్ఞానమును సంపాదించికొని, తన యాత్మయొక్క పూర్ణకల్యాణమును వశపఱచికొనినపెద్దలీ జగత్తునం దెట్లు ప్రవర్తించుచున్నదియుఁ దెలియఁజేయుట మొదలుకొనియే గీతలయం దుపదేశమారంభింపఁబడినది. జగత్తునందలి నడవడికను చూచితిమేని యాత్మజ్ఞానము గలవారు తమ జీవితకాలమును గడపు మార్గము లనాదినుండియు రెండువిధములఁ గాన్పించుచున్నవని భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. (గీత. 3.3; మఱియు గీతారహస్య. ప్రకరణము. 11 చూడుము). ఆత్మజ్ఞానమును సంపాదించిన పిదప శుకమహర్షి వంటివారు సంసారమును వదలి భిక్షాటనము చేయుచు తిరుగుచున్నారు. జనకునివంటి మఱికొంద ఱాత్మజ్ఞానులు జ్ఞానము కలిగిన పిదప సైతము స్వధర్మానుసారముగ లోకకల్యాణార్థమై జగత్తునందలి యనేకములగు వ్యవహారములయందు తమ కాలమును గడపుచున్నారు. మొదటిమార్గమును సాంఖ్య మనియు, లేక, సాంఖ్యనిష్ఠ యనియు, రెండవ మార్గమును కర్మయోగ మనియు, లేక, యోగ మనియు పేర్కొనుచున్నారు (శ్లో. 39 చూడు); కాని యీ రెండునిష్ఠలు ప్రచారములో నున్నను, కర్మయోగము వానిలో శ్రేష్ఠమని గీతాసిద్ధాంతముగ నుత్తరగ్రంథమునఁ జెప్పబోవుచున్నాము (గీ. 5.2). అర్జునుని మనస్సిప్పుడు సన్న్యాసనిష్ఠయం దాసక్తి గలిగియుండెను. కావున నా మార్గమందున్న తత్త్వజ్ఞానముచేతనే యతని తప్పు నతనికి తెలియఁ జెప్ప పిదప 39-వ శ్లోకమునుండి కర్మయోగమును ప్రతిపాదించుటకు

భగవంతుఁ డారంభించెను. సాంఖ్యమార్గము నవలంబించువాఁడు జ్ఞానము కలిగిన పిదప కర్మలు చేయక పోయినను, ఆ మతము నందలి బ్రహ్మజ్ఞానమునకును, కర్మయోగమునందలి బ్రహ్మజ్ఞానమునకును నేమియు భేదము లేదు. కావున సాంఖ్యమతమునుబట్టి చూచినను, ఆత్మ యవినాశియు నిత్యము నైనచో "నేను వారి నెట్లు చంపుదును?" అని నీవు దడదడలాడుట వ్యర్థమే కదా యని కొంచెము పరిహాసముగ భగవంతుఁడు మొదట చెప్పుచున్నాఁడు.]

శ్రీ భగవా నువాచ:

> అశోచ్యా నన్వశోచ స్త్వం ప్రజ్ఞావాదాం శ్చ భాషసే,
> గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః. 11

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు– 11. ఎవరికొఱకు దుఃఖింపనక్కఱ యుండదో వారిని గుఱించి నీవు శోకించుచున్నాఁడవు. మఱియు జ్ఞానసంబంధమగు దాంభికవాదమును చేయుచున్నావు. ఎవరిప్రాణము పోయినను, నెవరి ప్రాణములున్నను జ్ఞాని వారివి గుఱించి శోకింపఁడు.

[ఈ శ్లోకమునందు ప్రాణముపోయిన వారిని గుఱించియు, బ్రతికియున్న వారిని గుఱించియు శోకింపఁ డని యున్నది. వీరిలో పోయినవారిని గుఱించి శోకించుట సహజ మగుటచే నట్లు శోకింపఁ గూడదని యుపదేశింపవచ్చును; కాని, బ్రతికియున్న వారిని గుఱించి యేల శోకింపవలయునని శంకించి టీకాకారులు దాని విషయమై విశేషచర్చ చేసియున్నారు; మఱియు ననేకులు మూర్ఖులు నజ్ఞానులు నగులోకులకు ప్రాణము లుండుటయే శోకకారణ మని చెప్పిరి; కాని ఇంత సూక్ష్మవిచారణ చేయుచు కూర్చుండక, శోకించుట యనఁగా: మంచిచెడుగుల నాలోచించుట, లేక, లెక్కచేయుట యని వ్యాపక మగునర్థమును జెప్పుకొనినచో నా శంకయే యుండదు. జ్ఞానుల కా యిరువురి విషయములును సమానములుగనే యుండునని మాత్రమే యి దరి తాత్పర్యము.]

న త్వే వాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః,

న చైవ న భవిష్యామః సర్వే వయ మతః పరం. 12

12 ఇదివఱకు నే నెప్పుడును లేకపోలేదు. నీవును నీ రాజులును లేకపోలేదు మనమందఱము నిఁక ముందుండకపోము అని తెలిసికొనవలయును.

[ఈ శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము చేయుచు రామానుజభాష్య మున 'నేను' అనఁగా: పరమేశ్వరుఁడును, 'నీవు రాజులు' అనఁగా: నితరములగు నాత్మలు, నీ యిరువురును పూర్వమందును, పిమ్మటను నుండువారే యయిన యెడల, పరమేశ్వరుఁడును నాత్మయు నను రెండును వేఱుగ స్వతంత్రములును నిత్యములు నని యీ శ్లోకము నందు సిద్ధ మగుచున్నది యని వ్రాసిరి; కాని యీ కల్పన సాంప్ర దాయికుల యాగ్రహమును దెలియపఱచుచున్నది. కారణ మేమన: ఇచ్చో నందఱును నిత్యు లని మాత్రమే చెప్పఁబడినది; గాని వారికిఁ గల పరస్పర సంబంధ మేమో చెప్పఁబడలేదు. చెప్పవలసిన యవస రమును లేదు. ఇట్టి సందర్భము వచ్చినచోట నందఱి శరీరముల యందు నున్న దేహియగు నాత్మను నేను, అనఁగా: ఒకే పరమేశ్వ రుఁడను, అను నద్వైతసిద్ధాంతము, తర్వాత గీతలయందే (గీ. 8.4; 13.31) స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడి యున్నది.]

దేహినోఽస్మి న్యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా,

తథా దేహాంతరప్రాప్తిర్ధీర స్తత్ర న ముహ్యతి. 13

13. దేహమును ధరించిన యెల్లవారికిని నీ దేహమునందు, పసితనమును, పడుచుతనమును, ముసలితనమును సంభవించునటులే యీ దేహము నశించిన పిదప మఱియొక దేహము ప్రాప్తించును. (కావున) ఈ విషయమున జ్ఞానియగు పురు షుఁడు మోహము నొందఁడు.

[నేను వీరి నెట్లు చంపుదు ననియీ యర్జునుని మనస్సునం దున్న యొకవిధమగు భీతి, లేక, మోహము; కావున భీతి లేకుండఁ జేయుటకు మరణ మన నేమియో యను విషయమునే తత్త్వదృష్టితో

భగవంతుఁడు విచారించుచున్నాఁడు (శ్లో. 11. 30). మనుష్యుఁ డనఁగా కేవల దేహరూపమగు వస్తువు మాత్రమే కాదు. దేహమును, ఆత్మయు నను నీ రెంటియొక్క సంఘాతము. వీనిలో నేను అనునది యహంకారరూపముచే వ్యక్తమగు నాత్మ. ఇది నిత్యము నమరము (మరణశూన్యము) నయి యున్నది. అది నేఁడును కలదు, నిన్నను నుండెను, రేపును నుండఁగలదు. కావున నాత్మకుఁ జచ్చుట కాని, చంపించుట గాని సంభవింపదు. కావున దాని విషయమై శోకింప నక్కఱ లేదు. మిగిలినది దేహము. ఇది మాటలాడుచు, నడచుచు నున్నను, అనిత్యము, నశ్వరమును గాన, నేఁడు గాని, రేపు గాని, నూఱేండ్లకుఁ గాని నశించునది యని నిశ్చితమై యే యున్నది—అద్య వాఽబ్దశతాంతే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః (భాగ. 10.1. 38) మఱియు నొక దేహము నశించినను; పగప కర్మానుసారముగ మఱియొక దేహము రాకమానదు. కాన దాని విషయమయ్యును శోకించుట న్యాయ్యము కాదు. దేహము నాత్మయు ననునవి వేఱను దృష్టితో విచారించితి మేని చచ్చినవానిని గుఱించి శోకించుట వెఱ్ఱి తనము. ఇది వెఱ్ఱితనమని నిశ్చయింపఁ బడినను ప్రకృతదేహము నశించుచున్నప్పు డంతక్లేశము గల్గుచున్నందు వలన దానిని గుఱించి యేల శోకింపఁగూడదో చెప్పవలయును. కావున భగవంతుఁ డిప్పు డీ కాయికసుఖదుఃఖముల స్వరూపములఁ జెప్పుచు వానినిగూర్చి శోకించుట సైతము యుక్తము కాదని చెప్పుచున్నాఁడు.]

మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌంతేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః,
ఆగమాపాయినోఽనిత్యాస్తాం తితిక్షస్వ భారత. 14

14. ఓ కుంతిపుత్రా! శీతోష్ణములను, లేక, సుఖదుఃఖముల నిచ్చునట్టివి, మాత్రలకు అనఁగా : బాహ్యసృష్టియందున్న పదార్థములకు (ఇంద్రియములతో) గలుగు సంయోగములు. వీని కుత్పత్తియు నాశనమును గలవు. (కావున) ఇవి యనిత్యములు అనఁగా : నశ్వరములైనవి. ఓ భారతా! (శోకింపక) వాని నీవు సహింపుము.

[బ్రహ్మాత్మైక్యజ్ఞానమును, నామరూపాత్మకమైన సృష్టి మిథ్య యను జ్ఞానమును లేనివారు బాహ్యపదార్థములకు నింద్రియముల సంయోగముచేఁ గలుగు శీతోష్ణములను, సుఖదుఃఖములను, మొద లగు వికారములను సత్యము లనుకొని యాత్మయందు వాని నధ్యా రోపించినందున వారికి దుఃఖపీడ గలుగును; కాని యీ వికారము లన్నియు ప్రకృతిసంబంధము లయిన వనియు, ఆత్మ యకర్తయు, నలిప్తుఁడు ననియుఁ దెలిసికొనిన వారికి రెండును సమానములుగనే యుండుననియు, మఱియు నీ సమబుద్ధిచే వీనిని సహింపవలయు ననియు భగవంతుఁ డర్జునున కిప్పుడు చెప్పి యీ యర్థమునే తర్వాత నున్న యధ్యాయములలో మిక్కిలి విస్తారముగ వివరించెను. 'మాత్రా' శబ్దమునకు "మీయన్తే ఏభి రితి మాత్రాః" అనఁగా: వేనిచే బాహ్యపదార్థములు లెక్కింపఁ బడుచున్నవో, అనఁగా: తెలిసి కొనఁబడుచున్నవో యవి— ఆ యింద్రియములు అని శాంకరభాష్య మునం దర్థము చేయఁబడినది; కాని మాత్ర లన నింద్రియములచే లెక్కింపఁబడు శబ్దరూపాది బాహ్యపదార్థములే యని యర్థము చేసి, వానికి నింద్రియములతోఁ గల సంయోగమే మాత్రా స్పర్శ మని యనేకు లర్థము చేయుచున్నారు. నే నా యర్థమునే యిచ్చో స్వీక రించుచున్నాను. కారణ మేమన: గీతలలో తర్వాత నీ శ్లోకమునం దున్న విచారమునే చేయుచోట (గీ. 5.21-23) 'బాహ్యస్పర్శము' అను శబ్దము కలదు. కాన 'మాత్రాస్పర్శ' శబ్దమునకు నేను చేసిన యర్థము చేసినచో, నీ రెండు శబ్దములు పరస్పర తుల్యము లగును; కాని యీ రెండు శబ్దములు పరస్పర సంబంధము కలిగియుండినను, మాత్రాస్పర్శశబ్దము పురాతనముగఁ గాన్పించుచున్నది. కారణ మే మన: మనుస్మృతియందు (6. 7) నీ యర్థమునందే మాత్రాసంగ శబ్దము ప్రయోగింపఁ బడినది. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు జ్ఞాని చనిపోయిన పిదప వానియొక్క యాత్మకు మాత్రలతో ననం

సర్గము (మాత్రాఽసంసర్గము) అగును—అనఁగా: అతఁడు ముక్తుఁడగుటచే మృతిఁ బొందిన పిదప సంజ్ఞ యుండదు, అని చెప్పఁబడియున్నది (బృ. మాధ్యం. 4. 5. 14; వే. సూ. శాం. భా. 1. 4. 22). శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖము లను రెండు పదములు నుపలక్షణములు కావున వాని యర్థములోనే రాగము-ద్వేషము, సత్తు-అసత్తు, మృత్యువు-అమరత్వము మొదలైన పరస్పర విరుద్ధములగు ద్వంద్వములన్నియు చేరును. ఈ ద్వంద్వము లన్నియు మాయాసృష్టి సంబంధములైనవి. సత్యమగు పరబ్రహ్మము నాసదీయసూక్తమునఁ జెప్పినట్లీ ద్వంద్వములకు పరముగనున్నది. కావుననే యనిత్యమగు మాయాసృష్టియందున్న యీ ద్వంద్వములను శాంతముగ సహించి బుద్ధి నీ ద్వంద్వము నుండి విముక్తమైన దానిగఁ జేసినఁ గాని బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగదని స్పష్టమగుచున్నది (గీ. 2.45; 7.28 మఱియు గీతారహస్య ప్రకరణము 9 చూడు). ఈ యర్థమునే యిప్పు డధ్యాత్మశాస్త్రదృష్టిచే స్పష్టముగ నిరూపించుచున్నాఁడు.]

యం హి న వ్యథయం త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ,
సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే. 15

15. ఏలన: నరశ్రేష్ఠ ! సుఖదుఃఖములు సమానములుగ నుండుటచే వీనిచే బాధింపఁబడని జ్ఞానులే, యమృతత్వమును అనఁగా: అమృతమగు బ్రహ్మముయొక్క స్థితిని పొందఁగలరు.

నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః,
ఉభయో రపి దృష్టోఽంత స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః.16

16. ఏది లేదో (అసత్) యది యుండ నేరదు. ఏది యున్నదో (సత్) యది లేనిది కానేరదు. సత్, అసత్ అను నీ రెంటియొక్క యంతమును తత్త్వజ్ఞానులు చూచియున్నారు, అనఁగా: పర్యవసానమును జూచి వాని స్వరూపమును నిర్ణయించినారు.

[ఈ శ్లోకము నందున్న 'అంత' శబ్దార్థమును 'రాద్ధాంత' 'సిద్ధాంత' 'కృతాంత' (గీ. 18. 13) శబ్దముల యందున్న అంత శబ్దార్థము నొక్కటియే. శాశ్వతకోశమునందు "స్వరూపప్రాంతయో రంతమంతికేఽపి ప్రయుజ్యతే" (శా. 381) అని 'అంత' శబ్దార్థము వ్రాయఁబడినది. 'సత్' అనఁగా: బ్రహ్మము, 'అసత్' అనఁగా: నామరూపాత్మకము దృశ్యమునగు జగత్తు, అని యర్థ మీ శ్లోకము నందు వివక్షితమై యున్నది (గీ. ర. ప్ర. 9 చూడుము). "ఏది యున్నదో యది లేనిది కానేరదు" అనునది మొదలుగాఁ గల సిద్ధాంతము చూచుటకు సత్కార్యవాదమువలె కాన్పించినను దానికి కొంచె మర్థభేద మున్నదని తెలిసికొనవలయును. విత్తు నుండి చెట్టుపుట్టిన ట్లొక వస్తువునుండి మఱియొక వస్తువు నిర్మింపఁబడినదని చెప్పుట సత్కార్యవాదము. ప్రకృతశ్లోకమం దిట్టిదగు విషయము లేదు గాన 'సత్' అనఁగా, ఏదియున్నదో దాని యస్తిత్వము (భావము) 'అసత్' అనఁగా, నేది లేదో దానియొక్క అభావము అను నీ రెండును నిత్యములును, నెప్పుడును స్థిరములుఁగ నుండునవియు నని మాత్రమే చెప్పఁదగిన విషయము. రెంటికి యథాక్రమముగ భావాభావము లర్థమనియు, అవి నిత్యములని యొప్పుకొనినయెడల నేది సత్తో యది నాశమగుట వలన దాని కస్తిత్వము రానేరదనియు చెప్ప నక్కఱలేకయే సిద్ధమగును; కాని యీ యనుమానమును, సత్కార్య వాదమును మొదటనే స్థిరముగ స్వీకరింపఁబడిన యొకవస్తువునుండి మఱియొక వస్తువుయొక్క కార్యకారణరూపమగు నుత్పత్తియు నను నీ రెండును నొకవిధమైనవి కావు (గీ. ర. ప్ర. 7 చూడు). ఈ శ్లోకము నందున్న 'నాసతో విద్యతే భావః' అను మొదటి చరణమునందు 'విద్య తేభావః' అను పదములను 'విద్యతే + అభావః' అని విడఁదీసి, 'అసత్' అనఁగా: నవ్యక్తప్రకృతికి, 'అభావము' అనఁగా: నాశము కానేరదని మాధ్వభాష్యములో నర్థము వ్రాయఁబడినది; మఱియు రెండవ చరణమునందు నే హేతువుచే సత్పదార్థము సైతము

నశింపదని చెప్పఁబడినదో యా హేతువుచే 'అసత్' 'సత్' అను నీ రెండును నిత్యము లని చెప్పుటకు 'అభావః' 'విద్యతే' యనురెండు పదములును రెండు పర్యాయములు ప్రయోగింప నవసరము లేదు; కాని మధ్వాచార్యులవారు సెప్పిన టీ ద్విరుక్తి యాదరార్థ మన్నను వ్యక్తము, లేక, దృశ్యమగు సృష్టియందున్నవాఁడగు మనుష్యుని యొక్క శరీరము నశ్వర మని (అనఁగా: అనిత్యమని) పదునెనిమిదవ శ్లోకమున స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. కావున నాత్మవలె దేహము సైతము నిత్యమని భగవద్గీతనుబట్టి సాధించుటకు వీలులేదు. ఒకటి నిత్యమును, మఱియొకటి యనిత్యమని స్పష్టముగనే కన్పట్టుచున్నది. అయినను సాంప్రదాయికులు తమ తమ మతమున కనుగుణముగ నర్థము చెప్పుచుందురను విషయము చదువరులకుఁ దెలియఁ జేయుటకై మాధ్వభాష్యమునందలి యీ శ్లోకార్థమును దృష్టాంతముగ నిచ్చుట వ్రాసితిని. అది యట్లుండనిమ్ము; ఏది సత్పదార్థమో యది యెప్పుడును నాశ మొందదు. కావున సత్స్వరూపమగు నాత్మను గుఱించి శోకింప నక్కఱలేదు. మఱియు నామరూపాత్మకమగు, అనఁగా: దేహాదిరూపమగు, లేక, సుఖదుఃఖాది రూపమగు వికారము తత్త్వదృష్టిచే మొదటినుండియు నశించునదే యగుటచే దాని నాశము విషయమై శోకించుటయు నుచితము కాదు. కాన 'ఎవ్వరిని గుఱించి శోకింపఁగూడదో వారినిగుఱించి నీవు శోకించుచున్నావు' అని యర్జునున కారంభమునందు చెప్పఁబడిన విషయమే సిద్ధమైనది. ఇప్పుడు సదసచ్ఛబ్దముల యర్థమునే, తర్వాతను రెండు శ్లోకములయందును వివరించి చెప్పుచున్నాఁడు.]

అవినాశి తు త ద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్,
వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి. 17

17. ఈ సమస్తము (జగత్తు) దేనిచే విస్తరింప లేక వ్యాపింపఁ జేయఁబడినదో యది (మూలమున నాత్మస్వరూపమగు నా బ్రహ్మము) అవినాశి యని తెలిసికొనుము. అవ్యయమగు నీ తత్త్వము నెవరును నశింపఁజేయలేరు.

[పూర్వ శ్లోకమున నేది 'సత్' అని చెప్పఁబడినదో దానిని గుఱించియే చెప్పుచున్నాఁడు. శరీరమున కధిపతి (అనఁగా. ఆత్మ) నిత్యుఁడని చెప్పి యిప్పుడు నిత్యమని, లేక, అసత్ అని దేని నన వలయునో చెప్పుచున్నాఁడు-]

అంతవంత ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః,
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మా ద్యుధ్యస్వ భారత. 18

18. నిత్యమును, అవినాశియు, అచింత్యము, శరీరమున కధిపతియునగు దానికి (ఆత్మకు) సంభవించునట్టి యీ శరీరములు నశ్వరములని, అనఁగా: అనిత్యములని చెప్పఁబడినవి. కావున నో భారతా! నీవు యుద్ధము చేయుము.

య ఏనం వేత్తి హంతారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్,
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే. 19

19. (శరీరమున కధిపతి, లేక యాత్మయే) చంపుచున్నాఁ డనుకొనువాఁడును, ఆత్మయే చంపఁబడుచున్నాఁ డనుకొనువాఁడును నుభయులు నేమియు నెఱుఁగరు. కారణ మేమియన: ఇది (ఆత్మ) చంపునదియు కాదు. చంపఁబడునదియు కాదు.

[ఇట్లు నిత్యానిత్యవిచారము చేసినచో "నే నీ మనుష్యుని చంపుచున్నా" నను తలంపే యసత్యమైనది గాన యుద్ధము చేయక పోవుట కర్జునుఁడు చెప్పిన కారణము నిర్మూలమగునని సారాంశము. ఈ విషయమునే యిప్పు డిక్కడ స్పష్టముగ వివరించుచున్నాఁడు-]

న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః,
అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే. 20

20. ఇది (ఆత్మ) ఎప్పుడును జన్మించునదియు, మరణము నొందునదియు గాదు; ఇది యెప్పు డుండునదియు, మఱియొకప్పు డుండనదియుఁ గాదు. ఇది

అజమును, నిత్యమును, శాశ్వతమును, పురాతనమునై యున్నది. మఱియు శరీరము వధింపఁబడినను చంపఁబడదు.

వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయమ్,
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హంతి కమ్. 21

21. ఓ పార్థా! ఈ యాత్మ యవినాశియు, నిత్యమును, అజమును, అవ్యయము నని యెఱింగినవాఁ డెవరినైన నెట్లు చంపును? ఎట్లు చంపించును?

[ఎందుచేత ననఁగా: ఆత్మయనునది స్వభావముచే నిత్యము, అకర్తయునై యున్నది. ఈ నాట్యమంతయు ప్రకృతి చేయునదియే. ఈ శ్లోకమును పిమ్మటి శ్లోకమును కఠోపనిషత్తునం దున్నవి (కఠ. 2. 18, 19). మహాభారతమునందును నింక నితరస్థలములందును, కాలముచే సర్వము గ్రహింపఁబడి యున్నదనియు, ఈ కాలము యొక్క క్రీడకే "చంపుచున్నాఁడు, చచ్చుచున్నాఁడు" అనునవి లౌకిక సంజ్ఞలనియుఁ జెప్పఁబడినది (శాం. 25.15). గీతయందు సైతము (11.33) "భీష్మద్రోణాదులను కాలస్వరూపముగ నేనే చంపి యున్నాను. నీవు కేవలము నిమిత్తమాత్రము గమ్ము" అని భక్తిమార్గము నుపదేశించునపు డీ తత్త్వమే భగవంతునిచే నర్జునునకు మరల చెప్పఁబడినది.

వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ
నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి,
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ. 22

22. మనుజుఁడు ప్రాతదైన వస్త్రములను వదలి క్రొత్తవస్త్రములను గ్రహించునట్లు దేహి (అనఁగా: శరీరమున కధిపతి యగు నాత్మ) క్రొత్తశరీరమును బొందుచుండును.

[వస్త్రములయొక్క యీ సామ్యము వాడుకలోనే యున్నది. మహాభారతమున మఱియొకచో నొక గృహమును (శాలను) వదలి

వైచి మఱియొక గృహమునందు ప్రవేశించుటకు దృష్టాంతముగ స్వీక రింపఁబడినది (శాం 15.16); మఱియు నొకయమెరికాదేశపు గ్రంథ కర్త యీ విషయమునే, పుస్తకమునకు క్రొత్తయట్టు వైచినట్లని దృష్టాంతము నిచ్చి వ్యక్తీకరించెను. వెనుకనున్న పదుమూఁడవ శ్లోక ములో బాల్య, యౌవన, వార్ధక్యము లను నవస్థలను గుఱించి చెప్పి నట్లే యిప్పుడు శరీరము లన్నింటిని గుఱించియుఁ జెప్పఁబడినది.]

నైనం ఛిందంతి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః,
న చైనం క్లేదయం త్యాపో న శోషయతి మారుతః. 23

23. దీనిని, అనఁగా: ఈ యాత్మను, శస్త్రములు నఱకలేవు. అగ్ని తగులఁ బెట్టలేదు. జలము తడుప నేరదు. వాయు వెండింపఁజేయలేదు.

అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ,
నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః. 24

24. (ఎప్పుడును) తెగనిదియుఁ, గాల్పఁబడనిదియుఁ, దడియ నిదియు, ఎండి పోనిదియునగు నీయాత్మ, నిత్యమును, నంతటను వ్యాపించినదియు, స్థిరమును, అచలమును, సనాతనమును (అనఁగా: చిరంతనమును) నైయున్నది.

అవ్యక్తోఽయ మచింత్యోఽయ మవికార్యోఽయ ముచ్యతే,
తస్మా దేవం విది త్వైనం నానుశోచితు మర్హసి. 25

25. ఈ యాత్మనే యవ్యక్తము, అనఁగా: ఇంద్రియములకు గోచరము కానిది అనియు, అచింత్యము, అనఁగా: మనస్సుచేఁ దెలిసికొనుటకు శక్యముకానిది అనియు, అవికార్యము, అనఁగా: దీనికి నేదియును నే వికారము ననఁగా నుపాధియు నుండనేరదు అనియు చెప్పుచున్నారు. కావున నిది (ఆత్మ) యివ్విధమున నున్నదని యెఱింగి దానినిగుఱించి శోకింపకుము.

అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్,
తథాపి త్వం మహాబాహో నైవం శోచితు మర్హసి. 26

26. ఒకవేళ నీయాత్మ (నిత్యము గాక శరీరమువలెనే) యెప్పుడును

జన్మించునదియు, నెప్పుడును మృతినొందునదియు నని నీవన్నను, ఓ మహాబాహూ! అప్పుడును దానినిగుఱించి శోకించుట యుక్తముగాదు.

[ఈ వర్ణన యుపనిషత్తులలోనుండి కైకొనఁబడినది. ఈ లక్షణములు నిర్గుణాత్మ సంబంధములైనవి; సగుణాత్మ సంబంధములైనవి కావు. కారణ మేమన: అవికార్యము, నచింత్యము నను విశేషణములు సగుణమునకు సంబంధింపవు (గీతారహస్య ప్రకరణము 9 చూడు). ఆత్మవిషయమున వేదాంతశాస్త్రము నందలి కడపటి సిద్ధాంతము యొక్క యాధారమున శోకింపకుండుట కీ యుపపత్తి చెప్పఁబడినది. 'మేము ఆత్మ నిత్యమని యొప్పుకొనకపోవుటచే నీ యుపపత్తి మాకు పనికిరా' దని పూర్వపక్ష మెవరైనను చేయుదురు. కాన నీ పూర్వపక్షమును ముందుగ శంకించుకొని భగవంతుఁ డి ట్లుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు–]

జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మమృతస్య చ,
తస్మా దపరిహార్యేఽ ర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి. 27

27. కారణ మేమియన: ఎవరు జన్మించిరో వారికి మృత్యువు తప్పదు. ఎవరు చత్తురో వారికి పుట్టుకయుఁ దప్పదు. కాన (ఈ) యపరిహార్య విషయమును గుఱించి (పైఁ జెప్పిన మతము ననుసరించియు) శోకించుట యుచితము గాదు.

[పూర్వోక్తములగు రెండు శ్లోకములయందును జెప్పఁబడినది సిద్ధాంతపక్షము కాదనియు, 'అథ చ=అథ వా' యను శబ్దములచే నడుమనే వచ్చిన పూర్వపక్షమున కిది సమాధాన మనియుఁ దెలిసికొనవలయును. ఆత్మ నిత్యమని యన్నను, అనిత్యమని యన్నను, నుభయపక్షములయందును శోకింప నవసరము లేదు, అని మాత్రమే నిరూపింపవలసి యున్నది. గీతయొక్క నిజమగు సిద్ధాంతము ఆత్మ సత్తు, నిత్యము, అజము, అవికార్యము, అచింత్యము, నిర్గుణము నని మొదటనే చెప్పఁబడియున్నది. అది యట్లుండనిమ్ము; దేహ మనిత్య మని శోకించుట యుక్తము కాదను విషయమునకై మఱియొక యుక్తిని (అనఁగా: సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ నుపపత్తిని) చెప్పుచున్నాఁడు–]

అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత,
అవ్యక్తనిధనా న్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా. 28

28. సర్వభూతములు నారంభమునందు నవ్యక్తములును, మధ్యకాలమున వ్యక్తములును, మరణసమయమునందు మరల నవ్యక్తములే యై యున్నవి. ఓ భారతా! (అన్నిపదార్థములయొక్కయు స్థితి) యిటులే యగుచుండ వాని విషయమున శోక మేల యుండవలయును?

[అవ్యక్త శబ్దమునకే యింద్రియములకు గోచరము కానిది యని యర్థము. మొదట నొకయవ్యక్త ద్రవ్యమునుండియే క్రమ క్రమముగ సర్వవ్యక్తపదార్థములును బుట్టి తుదకు ప్రళయకాలమునం దా వ్యక్తసృష్టియంతయు తిరిగి యవ్యక్తమునందే లయమగుచున్నది (8. 18), అను సాంఖ్యసిద్ధాంతము ననుసరించియే యీ శ్లోకమునం దున్నవాదము యుక్తమయి యున్నది. సాంఖ్యుల యొక్క యీ సిద్ధాంతము గీతారహస్యమునందలి 7,8 ప్రకరణములలో బాగుగ వివరింపఁబడినది చూడుము. ఏకపదార్థము యొక్క వ్యక్తస్థితి యైనను నీ రీతిగ నెప్పుడైనను నాశనము నొందునది యయినచో, స్వభావముగనే నశించు వ్యక్తస్వరూపము విషయమయి శోకింపవలసిన యవసరము లేదు. ఈ శ్లోకమే 'అవ్యక్త' శబ్దమునకు మాఱుగ 'అభావ' శబ్దప్రయోగము చేసి మహాభారతమున స్త్రీ పర్వమునందు చెప్పఁబడినది (మ.భా.స్త్రీ. 2.6). పిమ్మట "అదర్శనా దాపతితాః పున శ్చాదర్శనం గతాః, న తే తవ న తేషాం త్వం తత్ర కా పరిదేవనా" (స్త్రీ. 2.13) అని 'అదర్శన (అనఁగా: దృష్టికి కాన్పింపకపోవుట) శబ్దము సైతము మరణము నుద్దేశించియే యుపయోగింపఁబడినది. సాంఖ్య వేదాంతము లను రెండు శాస్త్రములంబట్టియు, శోకించుట వ్యర్థమైనచో, నాత్మ యనిత్యమైనదని చెప్పినను నీ విషయమే సిద్ధమగు నెడలను లోకులు మృత్యువు విషయమైయేల శోకించుచున్నా రన, ఆత్మస్వరూప విషయమైన యజ్ఞానము మూలముననే యట్లు శోకింతు రనునది దీనికి నుత్తర మగును. కారణమేమి యన-]

ఆశ్చర్యవ త్పశ్యతి కశ్చి దేన
మాశ్చర్యవ ద్వదతి తథైవ చాన్యః,
ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్యః శ్రుణోతి
శ్రుత్వా ప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్. 29

29. కొంద ఱీ యాత్మ నాశ్చర్యముగ (అద్భుతమని యెన్ని) చూచుచున్నారు. మఱికొంద ఱాశ్చర్యముగఁ జెప్పుచున్నారు. ఇంక కొంద ఱాశ్చర్యముగ వినుచున్నారు. చూడుము! కాని (యీ రీతిగఁ జూచినను వినినను, చెప్పినను) వీరిలో నొక్కఁడును దీనిని (యథార్థముగ) నెఱుఁగఁడు.

[క్రొత్తవస్తు వనుకొని యాశ్చర్యముతో గొప్పగొప్పవా రాత్మ విషయమున నెంత విచారము చేసినను, దాని సత్యస్వరూపమును దెలిసికొనువారు కొద్దిమందియే యుండుటచే మృత్యువు విషయమై పెక్కురు శోకించెదరు; కాని నీ వట్లు చేయక పూర్ణమగు విచారణచే నాత్మయొక్క స్వరూపమును యథార్థముగఁ నెఱింగికొమ్ము; శోకమును వదలుము అని దీని యర్థము. కఠోపనిషత్తునం (కఠ. 2. 7) దీ రీతిగనే యాత్మ వర్ణింపఁబడినది.]

దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత,
తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి. 30

30. సర్వశరీరముల యందుండెడు శరీరాధిపతి (ఆత్మ) యెప్పుడును నవధ్యమే; అనఁగా: ఎప్పుడును వధింపఁబడుటకు సాధ్యమైనది కాదు; కాన నో భారతా (ఓ యర్జునా) యే భూతవిషయమున నయినను శోకించుట నీకుఁ దగదు.

[సాంఖ్యము, లేక, సన్న్యాసము అనెడు మార్గములయందున్న తత్త్వజ్ఞానమునుబట్టి యాత్మ యనునది మరణశూన్యమయినది యనియు, దేహ మనునది స్వభావముచేతనే యనిత్యమయి యుండుటచే నెవ రయిన చచ్చినను, చంపినను శోకింప నవసరము లేదనియు నింతవఱకు సిద్ధాంతము చేయఁబడినది; కాని దీనినిబట్టి యెవరిని చంపినను పాపము లేదని యందురేమో య ట్లెన్నరాదు. అట్లు

చంపుట గొప్ప తప్పే యయి యున్నది. చచ్చుట, చంపుట యను శబ్దముల యర్థములు వేఱు గాన, చచ్చుట, చంపుట యనఁగనే భీతిని వదలుటకు మాత్రమే మొదట నిట్లు చెప్పఁబడినది. మనుష్యుఁ డన నాత్మయొక్కయు, దేహముయొక్కయు సముచ్చయము. వీనిలో నాత్మ మరణశూన్య మయిన దగుటచే చచ్చుట గాని, చంపుట గాని యాత్మకు సంభవింపదు. మిగిలినది దేహము. అది స్వభావముగనే యనిత్యము గాన నది నశించినచో దాని విషయమై శోకింపవలసిన యవసర మేమియు లేదు. కాని యదృచ్ఛచేఁ గాని కాలగతిచేఁ గాని యెవఁడైన చచ్చినప్పుడు గాని యెవరినైన చంపినపుడు గాని లక్ష్యము సేయక శోకించుటను వదలిపెట్టినను, యుద్ధమువంటి ఘోరకర్మ చేయుటకు స్వయముగ ప్రవృత్తుఁడైనపుడు లోకుల దేహమును మన మేల నశింపఁజేయవలయు నను ప్రశ్నకు దీనిచే సమాధానము కుదు రదు. కారణ మేమన: దేహ మనిత్య మైనను, నాత్మకు స్థిరమగు కల్యాణము, లేక, మోక్షమును సంపాదించుటకు దేహ మనునదియే ముఖ్యసాధన మగుటచే నాత్మహత్యఁ జేసికొనుట గాని, లేక, తగిన కారణము లేనిదే యితరులను జంపుట గాని శాస్త్రానుసారముగ ఘోరపాతకములే యగుచున్నవి. కాని చచ్చినందులకు శోకించుట యోగ్యము కాకపోయినను, ఒకరి నొకరు నేల చంపవలయు నను విషయమునకు వేఱయిన సరసమగు నుపపత్తి చెప్పవలయును. దీనినే ధర్మాధర్మవివేక మని యందురు. గీతలయందు ముఖ్యప్రతిపాద్య విషయ మిదియే యై యున్నది. కావున మొదట సాంఖ్యమార్గము నకు సమ్మత మైనదియు, చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ ననుసరించినదియు నగు యుద్ధము చేయుట యనునది క్షత్రియునకు కర్తవ్య మగుటచే, చచ్చుటను గుఱించి కాని, చంపుటను గుఱించి గాని, నీవు శోకింపఁ దగక పోవుటయే కాక యుద్ధమందు చచ్చుట, చంపుట యను నీ రెండు విషయములును క్షాత్రధర్మానుసారముగ నీకు ప్రాప్తములైన కర్తవ్యములే యగుచున్నవని భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.]

స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికంపితు మర్హసి,
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధా చ్ఛ్రేయోఽన్య త్క్షత్రియస్య న విద్యతే. 31

31. ఇంతియ కాక స్వధర్మమును విచారించినను నీ సమయమునందు యుద్ధమును మానుకొనుట యుక్తము కాదు. కారణ మేమన: ధర్మోచితమగు యుద్ధముకంటె క్షత్రియునకు శ్రేయస్కర మగునది వేఱొండు లేదు.

[స్వధర్మ మను నీ యుపపత్తి తర్వాత సైతము రెండుసారులు చెప్పఁబడినది (గీ. 3 35 మఱియు 18.47). సన్న్యాసమార్గానుసారముగఁ గాని, లేక, సాంఖ్యమార్గానుసారముగఁ గాని, కర్మసన్న్యాసరూపమగు చతుర్థాశ్రమము కడపటిది యైనను, తత్పూర్వమున బ్రాహ్మణుఁడు బ్రాహ్మణధర్మమును, క్షత్రియుఁడు క్షత్రియధర్మమును, చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థానుసారముగ పాలించి గృహస్థాశ్రమమును పూర్తి చేసికొనవలయునని మన్వాది స్మృతికారు లందఱు చెప్పి యుండుటచే గృహస్థాశ్రమమునం దర్జునునకు యుద్ధము చేయుట యోగ్యమని యీ శ్లోకమునకును దీనివెంబడి శ్లోకమునకును తాత్పర్యము.]

యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్,
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధ మీదృశమ్. 32

32. మఱియు స్వయముగను సులభముగను లభించిన స్వర్గద్వారమై యున్న యీ యుద్ధ మదృష్టవంతుఁడగు క్షత్రియునకే ప్రాప్తించును.

[ఈ విషయమే శ్రీకృష్ణునిచే యుధిష్ఠిరునకు నుద్యోగపర్వమునందు చెప్పఁబడినది (మభా.ఉ. 72.24). "కులీనస్య చ యా నిందా వధో వాఽమిత్రకర్షణం, మహాగుణో వధో రాజన్ న తు నిందా కుజీవికా" అని యక్కడనున్న శ్లోకము; కాని దానికంటెను గీతలయందున్న యీ యర్థము సంక్షిప్తముగఁ జెప్పఁబడి యుండుటచేతను గీతాగ్రంథము సైత మధిక ప్రచారములో నుండుటచేతను "సంభావితస్య ....." మొ. గీతలలోనున్న వాక్యము లోకుల నోటికి వచ్చి

యుండుటచే వేదమువలె దాని నుపయోగించుచున్నారు. గీతలయం
దలి మఱికొన్ని శ్లోకము లిట్లే యందఱి నోటికిని వచ్చియున్నవి.
[ప్రకృతమున దుష్కీర్తిస్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు-]

అథ చే త్త్వ మిమం ధర్మ్యం సంగ్రామం న కరిష్యసి,
తతః స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి. 33

33. కావున (నీ) ధర్మమున కనుకూలమగు నీయుద్ధమును నీవు చేయక పోయితివేని స్వధర్మమును, కీర్తిని పోఁగొట్టుకొని పాపము నొందుదువు.

అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽవ్యయామ్,
సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే. 34

34. ఇంతియ కాక యెల్లరును నీ కెప్పటికిని నశింపని దుష్కీర్తిని ప్రచురింతురు. సంభావితుని కపకీర్తి మరణముకంటె నసహ్య మగును.

భయా ద్రణా దుపరతం మన్యంతే త్వాం మహారథాః,
యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాఘవమ్. 35

35. యుద్ధములో నుండి నీవు భయముతో పరుగిడితి వని (అందఱు) మహారథులును ననుకొందురు. మఱియు నిన్ను గొప్పవాఁడని గౌరవించు వారందఱును పరాక్రమము లేనివాఁడవని యనుకొందురు.

అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూ న్వదిష్యంతి తవాహితాః,
నిందన్త స్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్. 36

36. నీ శత్రువులు నీ సామర్థ్యమును నిందించి నిన్ననరాని మాటల నందురు. ఇంతకంటె మిక్కిలి దుఃఖకరమైన సంగతి యే మున్నది?

హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గం జిత్వా వా భోక్ష్యసే మహీమ్,
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌంతేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః. 37

37. చచ్చితి వేని స్వర్గము నొందుదువు. జయించితి వేని పృథ్వి ననుభవించెదవు. కాన నో యర్జునా! యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడవు కమ్ము, లెమ్ము.

[సాంఖ్యమతానుసారముగ దంపుటను గుఱించియైనను చచ్చుటను గుఱించియైనను శోకింపఁదగ దనుటయే కాక, స్వధర్మానుసారముగ యుద్ధమును జేయుట ముఖ్యమగు కర్తవ్యమని పైన చెప్పఁబడిన వివేచనచే సిద్ధించినను యుద్ధమునందు చేయఁబడిన హత్యవలనఁ గలుగు పాపము కర్తకుండునా? యుండదా? యను ప్రశ్నకు సమాధాన మిచ్చో చెప్పుచున్నాఁడు. వాస్తవముగఁ జూచితి మేని యీ యుత్తరమునందలి యుక్తివాదము కర్మయోగమార్గము నను సరించి యుండుటచే నా మార్గమునకు నిచ్చోటనే ప్రస్తావనయయి యున్నది.]

సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభలాభౌ జయాజయౌ,
తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి.38

38. సుఖదుఃఖములను, లాభాలాభములను, జయాపజయములను సమానముగ నాలోచించి యనంతరమున యుద్ధము నారంభింపుము. అటుల చేసితివేని నీ కేమియు పాప ముండదు.

[జగత్తునందు జీవితకాలమును గడపు మార్గములు రెండు; 1 సాంఖ్యమార్గము, 2 యోగమార్గము. వీనిలో నే సాంఖ్యముయొక్క లేక, సన్న్యాసమార్గముయొక్క సిద్ధాన్తముల ననుసరించి యర్జునుఁడు యుద్ధమును వదలి బిచ్చమెత్తికొనుటకు సిద్ధమాయెనో, యా సన్న్యాసమార్గమునందలి తత్త్వజ్ఞానమును బట్టియే యాత్మను గూర్చి కాని లేక దేహమునుగూర్చి కాని శోకించుట యుచితము కాదనియు, సుఖదుఃఖముల సమబుద్ధిచే సహింపవలయు ననియు, స్వధర్మ మనుసరించి క్షత్రియుఁడు యుద్ధము చేయుటయే యోగ్య మనియు, నీ యుద్ధము సమబుద్ధిచేఁ జేయఁబడె నేని యేమియు పాపముండదనియు, నర్జునునకు భగవంతుఁడు స్పష్టముగ నిరూపించెను. అయిన నెప్పుడో యొకప్పుడు సంసారమునువదలి సన్న్యాసమును గైకొనుటయే ప్రతి మనుజునకు పరమకర్తవ్యమని వీరి మతము గాన, ఇష్టమగునేని యిప్పుడే

యుద్ధమును వదలి సన్న్యసింపఁ గూడదా? యని కాని, స్వధర్మ మును మాత్ర మేల పరిపాలింప వలయునని గాని, వీని విషయమై కలుగు సందేహములు సాంఖ్యమతమున నివారింపఁబడవు. కావున నర్జునుని మొదటి యాక్షేపణ మటులే యున్నదని చెప్పినను చెప్ప వచ్చును. కాన నిప్పుడు భగవంతుఁ డేమి చెప్పుచున్నాడన-]

ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు,
బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్మబంధం ప్రహాస్యసి.39

సాంఖ్యమతానుసారముగ, అనఁగా: సన్న్యాసనిష్ఠానుసారముగ, నీకీ బుద్ధి, అనఁగా: జ్ఞానము, లేక, యుపపత్తి చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడే బుద్ధితోఁ గూడిన యెడల (కర్మ వీడకపోయినను) ఓ పార్థా! నీవు కర్మబంధమును వదలుదువో, యట్టి యీ (కర్మ) యోగమునందున్న బుద్ధిని, అనఁగా: జ్ఞానమును (నీకు చెప్పుచున్నాను) వినుము.

[భగవద్గీతారహస్యమును తెలిసికొనుటకు నీశ్లోకము మిక్కిలి ముఖ్యమయినది. సాంఖ్యశబ్దముచే కాపిలసాంఖ్యము, లేక, కేవల వేదాంతమును, యోగశబ్దముచే పాతంజలయోగమును, అను నర్థ మిచ్చుట నుద్దేశింపఁబడదు. సాంఖ్య మనః సన్న్యాసమార్గ మనియును, యోగ మనః కర్మమార్గ మనియు నర్థములే యిచ్చుట గ్రహింపవల యునని గీతలలోని 3. 3-వ శ్లోకమునుండి స్పష్టమగుచున్నది. ఈ రెండు మార్గములును స్వతంత్రము లైనందున, వీని ననుసరించు వారిని సైతము వరుసగ 'సాంఖ్యులు'= సన్న్యాసమార్గీయు లనియు, 'యోగులు'=కర్మయోగమార్గీయు లనియు చెప్పుచున్నారు (గీ.5.5). వీరిలో సాంఖ్యమతమువా రెప్పుడో యొకప్పుడు, తుదకైనను కర్మ లను వదలివైచుటయే శ్రేష్ఠ మని యందురు. గాన "యుద్ధ మేల చేయవలయును?" నను నర్జునుని శంకకు పూర్ణమగు సమాధాన మీ మతమునందలి సిద్ధాంతమును బట్టి చెప్పుటకు వీలు లేదు. కాన, సన్న్యాసముం గైకొనక జ్ఞానము కలిగిన పిదప సైతము నిష్కామ

బుద్ధితో నెల్లప్పుడును కర్మలను చేయుచుండుట యనునదియే ప్రతి మనుజునకును సత్యమగు పురుషార్థమని యే కర్మనిష్ఠయందలి సిద్ధాంతమో యా కర్మయోగమునందలి, లేక, యోగమార్గమందలి సిద్ధాంతమును చెప్పుటకిప్పు డారంభించి గీతయందున్న కడపటి యధ్యాయమువఱకు ననేక కారణములను జూపియు, అనేక శంకలను నివారించియు నీ మార్గమే బలపఱుపఁ బడినది. గీతలయందున్నదియు, భగవంతునిచే స్వయముగ చేయఁబడినదియు నగు విషయ నిరూపణమునందలి యీ విశేషమును గమనించినచో, గీతలయందు కర్మయోగమే ప్రతిపాదింపఁబడిన దను విషయమున నేమియు సందేహముండదు. కర్మయోగమునందలి ముఖ్యము లగు సిద్ధాంతములను మొదట చూపుచున్నారు -]

నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే,
స్వల్ప మప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్.40

40. ఈ మతమున అనఁగా: ఈ కర్మయోగమార్గమున నొకసారి ప్రారంభింపఁబడిన కర్మకు నాశనము సంభవింపదు. మఱియు (పిమ్మట) విఘ్నములు రానేరవు. ఈ ధర్మము కొంచె మయినను (ఆచరింపఁబడెనేని) గొప్పభయమునుండి రక్షించును.

వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునందన,
బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయో ఽవ్యవసాయినామ్. 41

41. ఓ కురునందనా! వ్యవసాయాత్మికమగు, అనఁగా: కార్యాకార్యముల నిశ్చయించు, బుద్ధి (ఇంద్రియరూపి యగునది) యీ మార్గమునందు నేకము అనఁగా: ఏకాగ్రముగ నుండవలయును. కారణ మేమన: ఎవరియొక్క బుద్ధికి (ఈ ప్రకారముగ నేకము) నిశ్చయము లేదో వానిబుద్ధి, అనఁగా: వాసన యనేక శాఖలు గలదియు ననంతమును (అనేకవిధములయినది) అగుచున్నది.

[ఈ సిద్ధాంతమునందలి మహత్త్వము గీతారహస్యమునందలి పదియవ ప్రకరణమునందు నిరూపింపఁబడినది. గీతలలోనే ముందు ముందు విశేషముగ విచారము చేయఁబడినది (గీ. 6.40-46). కర్మ

యోగమార్గమున నొక జన్మమందు సిద్ధి గాకపోయినను, నీ సనకర్మ వ్యర్థము కాక రాఁబోవు జన్మయందదది యుపయోగించును. ప్రతి జన్మమునందు నిట్టి కర్మయోగము వృద్ధిఁబొందుచు తుద కెప్పటికైనను నిజమగు సద్గతి లభించునని దీని తాత్పర్యము. కర్మయోగమునందలి మఱియొక గొప్ప సిద్ధాంతము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

యా మిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదం త్యవిపశ్చితః,
వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య దస్తీతి వాదినః. 42

42. ఓ పార్థా ! (కర్మకాండ ప్రతిపాదకములగు) వేదములయందున్న (ఫల శ్రుతిరూపములగు) వాక్యములచే భ్రమపడి స్వర్గముకంటె వేఱగు ఫలము లేదని వివదించి చెప్పు మూఢులు-

[బుద్ధి శబ్దమునకు సంస్కృతమునం దనేకార్థములు గలవు. వానిలో జ్ఞానార్థమునం దీశబ్దము 39-వ శ్లోకమునఁ బ్రయోగింపఁ బడినది. మఱియు ముందు 49-వ శ్లోకమున 'బుద్ధి' శబ్దమునకే "తెలిసికొనుట, కోరుట, వాసన, లేక, హేతువు" అని యర్థము; కాని బుద్ధిశబ్దమునకు పూర్వమునందు "వ్యవసాయాత్మికా" అను విశేషణ ముండుటచే, వ్యవసాయమన కార్యాకార్యముల నిశ్చయించు బుద్ధీంద్రియమని యీ శ్లోకమున పూర్వార్థమందున్న బుద్ధిశబ్దమున కర్థము (గీతారహస్యము ప్రకరణము. 6. చూడు); ఏ విషయమున నైనను బుద్ధీంద్రియముచే మంచి చెడుగుల విచారించిన పిదప తదను సారముగ కర్మచేయవలయునను నిచ్ఛ (వాసన)మనస్సునందు వెలు వడును. కాన నీ యిచ్ఛను, లేక, బుద్ధి వాసనను యనియే పేర్కొను చున్నారు; కాని యప్పుడు 'వ్యవసాయాత్మికా' అను విశేషణము పూర్వమునందు ప్రయోగింపరు. భేదమును దెలియఁజేయుట యావ శ్యక మగునేని, 'వాసనాత్మికబుద్ధి' యని చెప్పుదురు. ఈ శ్లోకమునం దలి రెండవ చరణమున 'బుద్ధి' యని మాత్రమే యున్నది. వెనుక 'వ్యవసాయాత్మికా' అను విశేషణములేదు. కాని, 'బుద్ధయః' అను

బహువచనముచే "వాసనలు, కల్పనాతరంగము" లని యర్థము; కావున "ఎవరికి వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి, అనఁగా: నిశ్చయించు బుద్ధీం ద్రియము స్థిరముగ లేదో, వారిమనస్సునందు ప్రతిక్షణమును క్రొత్త తరంగములు, లేక, వాసన లుత్పన్నము లగుచున్నవి" అని మొత్త ముపై శ్లోకార్థము. బుద్ధి శబ్దమునకు 'నిశ్చయించు నింద్రియము' 'వాసన' యను నీ రెండర్థములని బాగుగ గుర్తుంచుకొననిచో, కర్మ యోగమునందున్న బుద్ధివివేచనయందలి మర్మము స్పష్టముగ తెలియ నేరదు. వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి స్థిరము, లేక, ఏకాగ్రముకానిచో ప్రతి దినమునను వేర్వేఱగు వాసనలచే మనస్సు వ్యగ్ర మగుటచే "నేఁడు పుత్రప్రాప్తికై యీ కర్మ చేయుదము, రేపు స్వర్గప్రాప్తి కాకర్మచేయు దము" అనువ్యసనములో మనుష్యుఁ డెట్లు చిక్కుకొనునో దాని నిప్పుడు వర్ణించుచున్నాఁడు-]

కామాత్మానః స్వర్గపరా జన్మకర్మ ఫలప్రదామ్,
క్రియావిశేషబహులాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి. 43

43. "అనేకములగు (యజ్ఞయాగాది) కర్మలచేతనే (తిరిగి) జన్మించుట యను ఫలము ప్రాప్తించును గానఁ (ప్రతిజన్మమందును) భోగమును, ఐశ్వర్యము నను భవింపవచ్చు" నని చమత్కారముగ చెప్పుదురు. వారు స్వర్గమునందు మాత్రమే యభిలాష గలవారలు.

భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాపహృత చేతసామ్,
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః సమాధౌ న విధీయతే. 44

44. పూర్వోక్తవిషయముననే వారి మనస్సు లగ్నమయి యుండుటచే, వారు భోగమందును నైశ్వర్య మందును నిమగ్ను లగుచున్నారు. మఱియు నా కారణమున వారియొక్క వ్యవసాయాత్మికబుద్ధి, అనఁగా: కార్యాకార్యముల నిశ్చయించు బుద్ధి యెప్పుడును సమాధిని పొందలేదు, అనఁగా: ఒక చోటను స్థిరమైనది కానేరదు.

[పూర్వమునఁ జెప్పఁబడిన మూఁడు శ్లోకములు కలిసి యొకే వాక్యము. దానియందు శ్రౌత స్మార్త కర్మలవలె నేఁడు కార్యము

సిద్ధించుటకై కర్మచేయుదు రేని రే పేదో మఱియొక యితర ఫలము కోఱకును, ఇటులే యెప్పుడును స్వార్థముకోఱకే యజ్ఞయాగాది కర్మల చేయుటయందు నిమగ్నులును, జ్ఞానరహితకర్మఠులును నగు మీ మాంసకులమతము చెప్పఁబడినది. ఆ మత ముపనిషత్తుల యా ధారముననే చెప్పఁబడినది. ఉదాహరణము: ముండకోపనిషత్తునందు—

ఇష్టాపూర్తం మన్యమానా వరిష్ఠం
నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయంతే ప్రమూఢాః,
నాకస్య పృష్ఠే తే సుకృతేఽనుభూత్వేమం
లోకం హీనతరం వా విశంతి.

"ఇష్టాపూర్త మనునదియే శ్రేష్ఠము. మఱియొక టేదియు శ్రేష్ఠమైనది కాదని తెలిసికొను నీ మూఢులు స్వర్గమున పుణ్యము ననుభవించి పిదప క్రిందనున్న యీ మనుష్యలోకమునకు మరల వత్తురు" (ముండ. 1.2. 10) అని చెప్పఁబడినది. అట్టి జ్ఞానవిరహిత కర్మ కఠోపనిషత్తునందును ఈశావాస్యమునందును నిందింపఁబడినది (కఠ. 2. 5 ఈశ. 9, 12). పరమేశ్వర విషయకమగు జ్ఞానమును సంపాదించుకొనక కేవల కర్మలయందే నిమగ్నులైన యీ జనులకు (గీ. 9 21. చూడు) ఆయాకర్మలచే స్వర్గాదిఫలములు గలుగుట నిజమే కాని, వారివాసన నేఁ డీకర్మయందును, రేపాకర్మయందును నుండి స్వేచ్ఛగా నలుప్రక్కలకును పరుగిడుచుండును. కావున స్వర్గమునకు రాకపోకలు లభించినను వారికి మోక్షము మాత్రము కలుగదు. మోక్షప్రాప్తికి బుద్ధీంద్రియమును, స్థిరమును నేకాగ్రమును జేయ వలయును. ఆ యేకాగ్రత నెట్లు చేయవలసినదియు ముందు నాఱవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడును. ఇప్పుడీవిషయమును మాత్రమే చెప్పుచున్నాఁడు—]

త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున,
నిర్ద్వంద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్. 45

45. ఓ యర్జునా! (కర్మకాండప్రతిపాదకము) వేదము (ఇట్లు) త్రైగుణ్య విషయములతో నిండియుండును గాన నీవు నిస్త్రైగుణ్యుఁడవు, అనఁగా: త్రిగుణాతీతుఁడవును, నిత్యసత్త్వస్థుఁడవును, సుఖదుఃఖాది ద్వంద్వములచే నలిప్తుఁడవును, యోగక్షేమములు మొదలగు స్వార్థములందు నిమగ్నుఁడు కాని వాఁడవును, ఆత్మనిష్ఠుఁడవును కమ్ము!

[త్రైగుణ్య మనఁగా: సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అను నీ మూఁడు గుణములును గల ప్రకృతి యొక్క సంసారమని యర్థము; గావున, ఈ సంసారము సుఖదుఃఖములు, జననమరణములు మొదలగు నశించు స్వభావముగల ద్వంద్వములతో నిండియున్నదనియు, సత్యమగు బ్రహ్మము దానికంటె పరముగ నున్నదనియు గీతారహస్యమునందు స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది. ప్రకృతిసంబంధమయిన అనఁగా మాయాసంబంధ మయిన, యీ సంసారమున సుఖములఁ బొందుటకు మీమాంసక మార్గావలంబులు, శ్రౌతములగు యజ్ఞయాగాదికములను చేయుచున్నారు. మఱియు వారు వానియందే నిమగ్నులగుచున్నారు అని యీ యధ్యాయమందలి 43-వ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినది. పుత్రప్రాప్తికొఱకు నొకరును, వర్షముకొఱకు మఱియొకరును యాగములను చేయుచున్నారు. ఈ కర్మలన్నియు నిహలోకమునందు యోగక్షేమము కలుగుటకై చేయఁబడుచున్నవి. మోక్షము కావలసిన వారు వైదికకర్మకాండమున నున్నవియు, త్రిగుణాత్మకమయినవియు మఱియు యోగక్షేమసంపాదకము లయినవియు నగు నీ కర్మలను వదలి తమ చిత్తమును వీనికి పరమందున్న బ్రహ్మమునందుఁ జేర్పవలయునని స్పష్ట మగుచున్నది. మఱియు నిందులకై యే నిర్ద్వంద్వ నిర్యోగక్షేమశబ్దములు పూర్వమందు చెప్పఁబడినవి. వైదిక కర్మకాండ యందున్న కామ్యకర్మలను వదలివేయుదు మేని యోగక్షేమము లెట్లు సంభవించునని యిక్కడ సందేహము కలుగును. కాని దానికి సమాధానము నిచ్చుట చెప్పక, ముందు 9-వ యధ్యాయమునందు చెప్పఁబడినది. అక్కడ ఈ యోగక్షేమములను

భగవంతుఁడే కలుగఁ జేయునని చెప్పఁబడినది. మఱియు 'యోగ క్షేమ' శబ్దములు గీతలలో నీ రెండుస్థలములందే ప్రయోగింపఁ బడినవి (గీ. 9. 22. మఱియు దానిపై నాటిప్పణి చూడుము). నిత్య సత్త్వస్థ పదమునకు త్రిగుణాతీతుఁ డనియే యర్థము. కారణ మేమన: సత్త్వగుణముయొక్క నిత్యోత్కర్ష చేతనే త్రిగుణాతీతావస్థ ప్రాప్త మగును గాన నదే నత్యమగు సిద్ధావస్థ యని చెప్పఁబడినది (గీ. 14. 14 చూడు). మీమాంసకులయొక్క యోగక్షేమకారకములు, త్రిగుణాత్మకములునగు కామ్యకర్మలను వదలి, సుఖదుఃఖద్వంద్వములను దాఁటి బ్రహ్మనిష్ఠుడఁవు లేక, యాత్మ నిష్ఠుఁడ వగు మని యిచ్చో నుపదేశము చేయఁబడినదని తాత్పర్యము; కాని, యాత్మనిష్ఠుఁడవగు మన: ఈ కర్మముల నన్నింటిని స్వరూపముచేతనే బొత్తిగ వదలిపెట్టు మని యర్థముకాదను విషయమును మరల జ్ఞప్తియం దుంచుకొన వలయును. పూర్వశ్లోకమునందు వైదికకామ్యకర్మలు నిందింపఁబడినవి; అనఁగా: వానికి న్యూనత చెప్పఁబడినది. ఈ నిందయంతయు కర్మల నుద్దేశించిచేయఁబడినది కాదు. ఇఁక నేమన: వాని విషయమై కామ్య బుద్ధి నుద్దేశించి చేయఁబడినది. ఈ కామ్యబుద్ధులు మనస్సునలేనిచో యజ్ఞయాగాదికము లేమియు మోక్షమునకు ప్రతిబంధకములు కానేరవు. కావున మీమాంసకుల యీ యజ్ఞయాగాదికర్మలనే ఫలాశను సంగమును వదలి చిత్తశుద్ధికొఱకును, లోకసంగ్రహముకొఱకును నవశ్యము చేయవలయునని భగవంతుఁడుతనచే నిశ్చితమును, నుత్తమమును నగుమతమును 18-వ యధ్యాయముయొక్క యారంభము నందు చెప్పియున్నాఁడు (గీ. 18. 6). గీతలయం దీ రెండుచోటుల నున్న యీ విధుల కేకవాక్యతను చేసితిమేని యీ యధ్యాయము నందలి శ్లోకమునందు నిరూపింపఁబడిన మీమాంసకుల సంబంధమగు కర్మకాండయొక్క న్యూనతయందున్న కామ్యబుద్ధి నుద్దేశించి చేయఁ బడినది; కాని క్రియనుమాత్రమే యుద్దేశించి చేయఁబడినదికాదని స్పష్ట మగును. ఈ యభిప్రాయమునే మనస్సున నిడికొని భగవంతుఁడును-

వేదోక్త మేవ కుర్వాణో నిస్సంగోఽర్పిత మీశ్వరే,
నైష్కర్మ్యం లభతే సిద్ధిం రోచనార్థా ఫలశ్రుతిః.

"వేదములయందు వేదోక్తకర్మలకు చెప్పఁబడిన ఫలశ్రుతి రోచనార్థము (అనఁగా: ఈ కర్మలయందు కర్తలకు నుత్సాహమును గలుగఁ జేయునిమిత్తమే) చెప్పఁబడినది. కావున నీ కర్మలను ఫలాశతో చేయక నిస్సంగ బుద్ధితో (అనఁగా: ఫలాశను వదలి యీశ్వరార్పణ బుద్ధితో) చేయువారలకు నైష్కర్మ్యమువల్లఁ గలుగుసిద్ధి గలుగును" — అని చెప్పియున్నాఁడు (భాగ. 11.3.46). అందుచే, వేదమునం దీ కర్మ నిందులకై చేయవలయునని చెప్పఁబడినను, కేవలము యష్టవ్యము లను నూహతో (అనఁగా: యజ్ఞములు తమకు కర్తవ్యము లను తలంపుతో) నీ యజ్ఞములను చేయవలయును. కామ్య బుద్ధిని విడచిపెట్టవలయును. యజ్ఞములను విడచిపెట్టకూడదు (గీ. 17.11). మఱియు నీ రీతిగనే యితరకర్మలను సైతము చేయ వలయు నసునది గీతలయందలి యుపదేశసార మని తాత్పర్యము. మఱియు నా యర్థమే యుత్తరశ్లోకమున వ్యక్తము చేయఁబడినది.

యావా నర్థ ఉదపానే సర్వతః సంప్లుతోదకే,
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః. 46

46. నలుప్రక్కల నుదకము పూర్ణముగ నుండఁగా నుదపానమునకు (బావికి) నెంతప్రయోజనమో (అనఁగా: ఏమియు ప్రయోజన ముండదని తాత్పర్యము), జ్ఞానప్రాప్తికలిగిన బ్రాహ్మణునకును నీ సమస్త (కర్మకాండాత్మకమగు) వేదమువలన నంతయే ప్రయోజనముండును. (అనఁగా: కేవలకామ్యకర్మరూపమగు వైదికకర్మకాండయొక్క యపేక్ష వారి కుండదు.

ఈ శ్లోకముయొక్క ఫలితార్థము విషయమయి మతభేదములు లేవు. కాని దానియందున్న శబ్దములను టీకాకారులు వ్యర్థముగ చీకాకుపఱచిరి. 'సర్వతః సంప్లుతోదకే' యనునది సప్తమ్యంతమగు సామాసికపదము; కాని సప్తమ్యంతము మాత్రమే యని కాని, లేక,

యుదపానమునకు విశేషణ మని కానీ యనుకొనక 'సతి సప్తమి' యని యందుమేని "సర్వతః సంప్లుతోదకే సతి ఉదపానే యావా నర్థః (న స్వల్ప మపి ప్రయోజనం విద్యతే) తావాన్ విజానతః బ్రాహ్మణస్య సర్వేషు వేదేషు అర్థః" అని యేవో కొన్ని లేని పదముల నధ్యాహారము తెచ్చుకొన నవసరములేకయే సరళమగు నన్వయము కుదురును. "నలుదిక్కులయందును జలమే వ్యాప్తమయి యుండుట చేత (అనాయాసముగ త్రాగుటకు సరసమగు నుదకము లభించినచో) నే రీతిగ వాపీకూపాదులను విచారింపరో, యటులనే జ్ఞానము సిద్ధించినవానికి యజ్ఞయాగాది వైదికకర్మలవలన నుపయోగ మేమియు నుండదని దానికి సరళమైన యర్థము చెప్పవచ్చును. కారణమేమన: వైదికకర్మలు స్వర్గప్రాప్త్యర్థమే కాక, మోక్షసాధకమగు జ్ఞానప్రాప్తి కలుగుటకు సైతము చేయఁదగినవి. ఈ జ్ఞానప్రాప్తి మొదటనే కలిగిన వారికి వైదికకర్మల నాచరించుటవలన క్రొత్తగ వచ్చున దేమియు లేదు. ఈ కారణము చేతనే "జ్ఞానులగు వారికి జగత్తునందు కర్తవ్య మేమియు నుండదు" అని మూఁడవ యధ్యాయములో (3.17) చెప్పఁబడినది. గొప్ప చెఱువునందుఁగాని లేక, యేటియందు గాని, యనాయాసముగ త్రాగుటకు వలసినంత నీరున్నప్పుడు నూతి నెవరు శ్రద్ధగాఁ జూతురు? ఇట్టి సమయములం దెవరును కూపాదుల నపేక్షింపరు. సనత్సుజాతీయమందలి కడపటి యధ్యాయమునం దీ శ్లోకమే కొంచెము శబ్దభేదముతోఁ జెప్పఁబడినది (మ. భా. ఉద్యో. 45.26). మాధవాచార్యుల వ్యాఖ్యయందు దానియర్థము నేను పైనఁ జెప్పిన రీతిగనే వ్రాయఁబడినది; మఱియు శుకానుప్రశ్నమునందు జ్ఞానకర్మల తారతమ్య వివేకము దెలుపు నపుడు "న తే (జ్ఞానినః) కర్మ ప్రశంసంతి కూపం నద్యాం పిబ న్నివ" — ఏటిలో నీరుండఁగా జనులు కూపాదుల గారవింపనటు లా జ్ఞానులు కర్మల నొక గొప్ప వానినిగఁ జూడరు" అని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది (మ. భా. శాం.

240.10). అట్లే పాండవగీతయందు 17-వ శ్లోకమున వాసుదేవుని వదలి యితర దేవతల నుపాసించువాఁడు- "తృషితో జాహ్నవీతీరే కూపం వాంఛతి దుర్మతిః"-గంగయొడ్డునఁ గూర్చుండి దప్పిఁ దీర్చుకొనుటకై బావిని వెదకునట్టి మూర్ఖుఁడగును అని కూపాది దృష్టాంత మీయఁ బడినది. వైదికములగు సంస్కృత గ్రంథములయందు మాత్రమే యీ దృష్టాంతము చెప్పఁబడలేదు; పాలీభాషలోని బౌద్ధ గ్రంథములయందును నీ దృష్టాంతమే గ్రహింపఁబడినది. ఆశను సమూలముగ నశింపఁజేసినవానికి పిమ్మట పొందఁదగిన వస్తువేమియు నుండదను విషయము బౌద్ధధర్మమునందును గలదు. కావున నా విషయమును చెప్పునపుడు దానికి దృష్టాంతముగ "ఉదానము" అను పేరి పాలీ గ్రంథమునందు (7. 9) "కిం కయిరా ఉదపానేవ ఆపాచే సబ్బదా సియుం"-అన్ని దిక్కుల నెల్లప్పు డుదకము లభించునపుడు కూపము తీయుటవలన ప్రయోజన మేమి? అని యున్నది. ఇంటిలో నీటికొళాయినుంచినచో బావి నెవరును లక్ష్యము చేయరను విషయము గొప్ప పట్టణములయందు నేఁటికిని దెలిసియే యున్నది. దీనిని బట్టియు, విశేషముగ శుకానుప్రశ్నయందున్న వివేచనను బట్టియు, గీతలయం దున్న దృష్టాంతమునందలి స్వారస్యము తెలియును. కాన నీ శ్లోకమునకు పైనఁ నేఁ జెప్పిన యర్థమే సరళముగను యుక్తముగను నున్నట్లు కాన్పించును. కాని యీ యర్థముచే వేదమునకు కొంచెమైనను గౌణత్వము వచ్చునని తలఁచి కాని, లేక, జ్ఞానమునందే సర్వకర్మములును జేసియుండుటచే జ్ఞాని కర్మ చేయవలసిన యావశ్యకత యుండదని సాంప్రదాయిక సిద్ధాంతమును విచారించి కాని, గీతల టీకాకారు లీ శ్లోకమునందున్న పదములకు కొంచెము వేఱుగ నన్వయమును జెప్పిరి. మఱియు నీ శ్లోకమున ప్రథమ చరణమునందు 'తావాన్' అనుపదమును, రెండవ చరణమునందు 'యావాన్' అను పదమును అధ్యాహారము చేసికొని "ఉదపానే యావా నర్థః తావా నేవ సర్వత స్సంప్లుతోదకే యథా

సంపద్యతే తథా యావాన్ సర్వేషు వేదేషు అర్థః తావా న్విజానతః బ్రాహ్మణస్య సంపద్యతే" (అనఁగా: కూపము స్నానపానాది కార్యార్థమై యెంత యుపయోగించునో గొప్ప తటాకమును (సర్వత స్సంప్లుతోదకే) నంతయే యుపయోగించును. అటులే వేదముల వలన నెంత యుపయోగమున్నదో యంత యుపయోగమే జ్ఞాను లకు వారి జ్ఞానమువలనఁ గలుగవచ్చును అని యర్థము చెప్పు చున్నారు; కాని యీ యన్వయమునందు మొదటి చరణమున 'తావాన్' అనియు, రెండవచరణమున 'యావాన్' అనియు రెండు పదము లధ్యాహృతములు గావలసివచ్చును; గావున నే నా యన్వ యము నొప్పుకొనను. నేఁ జెప్పిన యన్వయమును నర్థమును, ఏ పదముయొక్కయు నధ్యాహార మవసరము లేకయే కుదురును గాన వానియందు ప్రతిపాద్య మగు వేదముల యందలి కర్మకాండమునకు మాత్రము గౌణత్వ మిచ్చుట వివక్షిత మయియున్నదని పూర్వ శ్లోకమునం దుండియే సిద్ధమగుచున్నది; కాని జ్ఞానులకు యజ్ఞ యాగాది కర్మాపేక్ష యుండదని చెప్పుటచే జ్ఞాను లీ కర్మ చేయకూ డదు' బొత్తిగ విడిచిపెట్టవలయునని యనేకులు చేయు ననుమానము మాత్రము గీతలకు సమ్మతము కాదు. కారణ మేమన: ఈ కర్మల యొక్క ఫలము జ్ఞానికి నక్కరలేక పోయినను, ఫలార్థమేకాక యజ్ఞ యాగాది కర్మలు శాస్త్రవిహితములును కర్తవ్యములును గాన, కర్మల నెప్పుడును వదలుటకు వీలులేదు. ఫలాశ లేకపోయినను నితరము లగు నిష్కామకర్మలవలె యజ్ఞయాగాది కర్మలను సయితము నిస్సంగ బుద్ధితో జ్ఞానులు సేయుచునే యుండవలయు నని 18-వ యధ్యాయ మున భగవంతుఁడు తన సిద్ధాంతమగు మతమునుస్పష్టముగఁ జెప్పెను (పూర్వశ్లోకము మీఁదను, గీ. 3.19 మీఁదనున్న నాయొక్క టీకను చూడుఁడు); ఈ నిష్కామ పరమగు నర్థమే ముందు శ్లోకమునందు వివరించుచున్నాఁడు-]

కర్మ ణ్యేవాధికార స్తే మా ఫలేషు కదాచన,
మా కర్మఫలహేతు ర్భూ ర్మా తే సంగో ఽ స్త్వకర్మణి. 47

47. కర్మను చేయుటకు మాత్రమే నీ కధికారము; ఫలము (లభించుటకుఁ గాని లభింపకపోవుటకుఁ గాని) ఎప్పుడును నీ యధీనము కాదు; 'కాన నా కర్మల కీ విధమగు ఫలము కావలయునని యభిలాషను మనమున నిడికొని కర్మ చేయకుము; మఱియుఁ గర్మలను చేయకపోవుటయందు సయితము నీ వాగ్రహమును జెందఁదగదు.

[ఈ శ్లోకము నందలి నాలుగు పాదములును నొకదాని యర్థమును మఱియొకటి పూరణము చేయుచున్నవి; గాని కర్మయోగము యొక్క రహస్య మంతయు కొంచెములోనే చక్కగఁ జెప్పుటకు వీల యినది. వే యేల? ఈ నాలుగు చరణములును కర్మయోగముయొక్క చతుస్సూత్రియే యని చెప్పవచ్చును. "కర్మను చేయుటయందు మాత్రమే నీ కధికారము కల" దని మొదట చెప్పఁబడినది; కాని కర్మలయొక్క ఫలము కర్మలను సంబంధించియే యుండుటచే 'చెట్టు వరిదో పండును వారిదే' యను న్యాయమునుబట్టి కర్మచేయుట కధి కారము గలవారే ఫలమున కధికారు లేల కారని శంకింప వచ్చును. కాన నా శంకను నిరాకరించు నిమిత్తమయి "ఫలము విషయమయి నీ కధికారము లేదు" అని స్పష్టముగ విధింపఁబడినది. పిదప "ఫలా శను మనంబున నిడికొని కర్మ చేయవద్దు" అని దానినుండి నిష్పన్న మగు మూఁడవ సిద్ధాంతము చెప్పఁబడినది ("కర్మఫలహేతుః కర్మ ఫలే హేతుః యస్య స కర్మఫలహేతుః" అని బహువ్రీహి సమాసము) కాని కర్మయు వానియొక్క ఫలమును కలిసియే యుండుటచే ఫలా శను వలెనే కర్మను సైతము వదలవలయునని యెవరైనఁ జెప్పఁబోవు దురేమో! అది సత్యము కాదని చెప్పుటకు ఫలాశను విడువుము; కాని దానినివలెనే "కర్మలను సైతము విడిచిపెట్టుట యను నాగ్రహమును చెందకుము" అని తుదకు స్పష్టముగ నుపదేశింపఁ బడినది .కర్మచేయు మనుటచే ఫలాశతో కర్మ చేయుమని యర్థము కాదనియు, ఫలాశను విడిచిపెట్టు మనుటచే కర్మను వదలు మని యర్థము కాదనియు,

ఫలాశను వదలి కర్తవ్యకర్మ నవశ్యము చేయవలయు ననియు, కర్మల యం దాసక్తిని జెందకూడ దనియు, కర్మలను వదలుటయుఁ గూడ దనియు, త్యాగో న యుక్త ఇహ కర్మసు నాపి రాగః (యోగ. 5. 5.54) అని యోగవాసిష్ఠమున నున్న విషయమే యిచ్చట ప్రతి పాద్య మనియు యిందలి సారాంశము. మఱియు నీ యర్థమునే ఫలము లభించుట యను విషయము మన స్వాధీనముగ లేనందున నితరములగు ననేక విషయములు దానికి ననుకూలము లగునని నిరూ పణ చేసి, 18-వ యధ్యాయమునందు మరల దృఢీకరింపఁ బడినది (గీ. 18.14-16 మఱియు గీతారహస్య ప్రకరణము 5 చూడు). ఇప్పుడు దీనినే యోగము, లేక, కర్మయోగము అని చెప్పుచున్నారని కర్మ యోగమునకు స్పష్టమగు లక్షణమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

యోగస్థః కురు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే.48

48. ఓ ధనంజయా! ఆసక్తిని వదలివైచి, కర్మ సిద్ధించినను, నిష్ఫలమైనను సమానముగఁ బ్రవర్తించుచు 'యోగస్థుఁడ'వై కర్మలను చేయుము; (కర్మ సిద్ధించుట, లేక, నిష్ఫలమగుట యను విషయమున) సమానమగు (మనో)వృత్తికే (కర్మ) యోగ మని పేరు.

దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనంజయ,
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. 49

49. కారణ మేమన: ఓ ధనంజయా! బుద్ధియొక్క (సమానత్వమను) యోగముకంటె (బాహ్యమగు) కర్మ మిక్కిలి కనిష్ఠమైనది. (కాన నీ సామ్య) బుద్ధిని శరణుఁ జెందుము. ఈ ఫలహేతువులు, అనఁగా: ఫలమును గోరి కర్మలు జేయువారు, కృపణులు, అనఁగా: దీనులు, లేక, క్రిందిమెట్టువారు అగుదురు.

బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే,
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్.50

50. (సామ్య) బుద్ధియుక్తుఁ డయినవాఁ డీ లోకమున పుణ్యపాపములంచేత నలిప్తుఁ డగును. కాన యోగము నాశ్రయింపుము. (పుణ్యపాపము లంటక యుండు నటులు)కర్మచేయుట యను చాతుర్యమే (కౌశలము, లేక, యుక్తియే) (కర్మ) యోగము.

[ఈ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన కర్మయోగ లక్షణములు మిక్కిలి గొప్పవి. వాని విషయమును గీతారహస్యమునందలి మూఁడవ ప్రకరణమున నుండు వివేచనను చూడుము; కాని వానిలో సైతము కర్మకంటె బుద్ధి శ్రేష్ఠమని 49-వ శ్లోకమున నిరూపింపఁబడిన కర్మయోగముయొక్క సిద్ధాంత మింకను గొప్పది. బుద్ధిశబ్దమునకు పూర్వమునందు 'వ్యవసాయాత్మికా' అను విశేషణము లేమిచే దాని కీ శ్లోకమునందు వాసన, లేక, తెలిసికొనుట యని యర్థము గ్రహింపవలయును. బుద్ధి యనఁగా: జ్ఞానమని యర్థము చేసికొని యనేకు లీ శ్లోకమునకు జ్ఞానముకంటె కర్మ తక్కువ దను తాత్పర్యమును జెప్పుచున్నారు; కాని యీ యర్థము నిజమైనదికాదు. కారణమేమన: పూర్వమున 48-వ శ్లోకమునఁ జేయఁబడిన సమత్వవర్ణన, పరమందున్న 49-వ శ్లోకమునందును పిమ్మటను జేయఁబడుచున్నది గాన, బుద్ధి యనఁగా సమత్వబుద్ధి యనియే యిచ్చో నర్థము చేసికొనవలయును. ఏ కర్మయొక్క మంచిచెడుగులైనను, కర్మ నవలంబించి యుండవు. కావున కర్మ యొకటియే యైనను, కర్తయొక్క బుద్ధిని బట్టి యది శుభము గాని, యశుభము గాని యగుచున్నది; కావున కర్మకంటె బుద్ధియే శ్రేష్ఠ మయినది; ఈ మొదలగు నీతితత్త్వముల విచారణ గీతారహస్యమునందలి 4, 12, 15 ప్రకరణముల యందు చేయఁబడినది గాన నిచ్చో నా విషయమును చర్చింపము. వాసనాత్మకబుద్ధిని సమముగను, శుద్ధముగ నుండుటకు కార్యాకార్యముల నిర్ణయించు వ్యవసాయాత్మికబుద్ధిని మొదట స్థిరము చేసికొనవలయునని పూర్వమున 41-వ శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. కావున సామ్యబుద్ధి యను నొక శబ్దముచేతనే స్థిరమగు వ్యవసాయాత్మిక

బుద్ధియు, శుద్ధవాసన (వాసనాత్మక బుద్ధి)యు అను నీ రెండును తెలియఁబడుచున్నవి. ఈ సామ్యబుద్ధియే శుద్ధమగు నాచరణకుఁ గాని కర్మయోగమునకుఁ గాని మూలము గాన 39-వ శ్లోకమునందు, కర్మలు చేసినను కర్మలయొక్క బాధ తగులని యుక్తి, లేక, యోగ మును నీకు చెప్పుచున్నానని భగవంతుఁడు చెప్పినదాని ననుసరించి యీ శ్లోకమునందు కర్మలు చేయుచో, బుద్ధిని స్థిరముగను పవిత్ర ముగను సమముగను శుద్ధముగను నుంచుట యను నదియే యుక్తి యనియు, లేక, కౌశల మనియు, దీనినే యోగ మని చెప్పుచున్నా రనియు యోగశబ్దము రెండు పర్యాయములు వ్యాఖ్యానము చేయఁ బడినది. 50-వ శ్లోకమునందు "యోగః కర్మసు కౌశలమ్" అను శ్లోకమున కీ విధముగ సరళమైన యర్థము కుదురుచుండ ననేకులు "కర్మసు యోగః కౌశలం" "కర్మల యందున్న యోగమునే కౌశ లమందు" రని తలక్రిందుగ నర్థము చేయుట కొఱకు ప్రయత్నము చేసిరి; కాని 'కౌశల' శబ్దమును వ్యాఖ్యానము చేయుటకు నిక్కడ నేమియు నవసరము లేకపోవుటయే కాక, యోగమునకు లక్షణము చెప్పుటయే ప్రస్తుత మవసర మగుటచే నీ యర్థము సత్య మని చెప్పు టకు వీలు లేదు. ఇంతియ గాక "కర్మసు కౌశలం" అని సరళమగు నన్వయము కుదురుచుండ "కర్మసు యోగః" అని తలక్రిందులు చేయుటయు యోగ్యము కాదు. ఇట్లు సామ్యబుద్ధిచే సర్వకర్మలను చేయుదు మేని వ్యవహారలోపము రాకుండ పూర్ణమగు సిద్ధి, లేక, మోక్షము కలుగక తప్పదని చెప్పుచున్నాఁడు-]

కర్మజం బుద్ధియుక్తా హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః,
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛ న్త్యనామయమ్. 51

51. (సమత్వ) బుద్ధిచే యుక్తులగు జ్ఞానులు కర్మఫలమును వదలిపెట్టుటచే జన్మబంధమునుండి ముక్తులగుచు (పరమేశ్వరునియొక్క) దుఃఖవిరహితమగు పదమును జెందుదురు.

యదా తే మోహకలిలం బుద్ధి ర్వ్యతితరిష్యతి,
తదా గంతాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ. 52

52. ఎపుడు, నీయొక్క బుద్ధి, మోహసంబంధమై మలినమైనవియు, ఆవరణమును దాటిపోవునో, అప్పు డిదివఱకు వినఁబడినవియు, ఇఁక ముందు వినఁబోవునవియు నీ కసహ్యములుగఁ దోఁచును.

[అనఁగా: విశేష మేమియు విననక్క ఱలేదని తోఁచును. కారణ మేమన: ఏ విషయము వినుటనుండి యే ఫలప్రాప్తి కావలసియున్నదో, యదంతయు నీకు మొదటనే ప్రాప్తమయియున్నది. 'నిర్వేద' శబ్దమును సంసారవిషయకమగు నేవగింపునందును, వైరాగ్యమునందును దఱచుగ నుపయోగించు చున్నారు. ఈ శ్లోకమునం దా శబ్దమునకు సామాన్యముగ 'అసహ్యపడుట', లేక, 'వలదనుకొనుట', యని మాత్రమే యిచ్చో వివక్షితార్థము. ఈ యసహ్యపడుట ముఖ్యముగ పూర్వమందుఁ జెప్పఁబడిన త్రైగుణ్యవిషయమగు శ్రౌతకర్మను గుఱించియే యని ముందు శ్లోకముం బట్టి కాన్పించును.]

శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా,
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి. 53

53. (నానావిధములగు) వేదవాక్యములచే భ్రమఁ జెందిన నీయొక్క బుద్ధి సమాధివృత్తియందు స్థిరమును నిశ్చలము నయినప్పుడు (ఈ సామ్యబుద్ధిరూపమగు) యోగము నీకు ప్రాప్త మగును.

[పూర్వమున 2.44వ శ్లోకమున చెప్పినట్లు వేదవాక్యముల యందలి ఫలశ్రుతులచే భ్రమపడి, యీ ఫలమునకై యీ కర్మను జేయు మనియు, ఆ ఫలమునకై యా కర్మను జేయుమనియుఁ జెప్పఁబడిన యనేకములగు కర్మ ప్రతిపాదకశ్రుతులను వినుటచే బుద్ధి స్థిరముగ గాకపోవుటయేగాక మఱింత భ్రమను సైతము చెందుననియు, కావుననే యనేకములగు నుపదేశములను వినుట యను కార్యమును వదలి, చిత్తమును నిశ్చలమగు సమాధిలో నుంచుమనియు, అటులైన

సామ్యబుద్ధిరూప మగు కర్మయోగము నీకు లభించుట చే విశేషమగు నుపదేశముల యావశ్యకత యుండదనియు, కర్మలు చేసినను వాని పాపము నీకు తగుల నేరదనియు, ఇటులే కర్మయోగియొక్క బుద్ధి గాని ప్రజ్ఞ గాని స్థిరమయినచో వానిని స్థితప్రజ్ఞుఁడని చెప్పుచున్నా రనియు నిందలి సారాంశము. వారి వర్తన మెట్లుండునని యర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు.]

స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ,
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కి మాసీత వ్రజేత కిమ్. 54

54. అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— ఓ కేశవా! ఎవఁడు సమాధిస్థుఁడగు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని చెప్పఁబడును? ఆ స్థితప్రజ్ఞునియొక్క సంభాషణ, కూర్చుండుట, నడచుట మొదలగునవి యెటు లుండును? (అది నాకు చెప్పుము.)

[ఈ శ్లోకమునందు 'భాషా' శబ్దము 'లక్షణ' మను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁ బడినది. మఱియు దానియందున్న 'భాష్' ధాతువు ననుసరించి "ఎవఁడు చెప్పఁబడును?" అని దానియొక్క యర్థమును భాషాంతరము చేసినాను. స్థితప్రజ్ఞునియొక్క వర్తన మనఁగా: కర్మ యోగశాస్త్రముయొక్క పుట్టుకీటుని గీతారహస్యముయొక్క 12-వ ప్రకరణమునందు స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది. మఱియు దానింబట్టి ఇఁక పైఁ జేయఁబడు వర్ణనయొక్క మహత్త్వము దెలియును.]

శ్రీభగవా నువాచ :

ప్రజహాతి యదా కామా న్సర్వాన్ పార్థ మనోగతాన్,
ఆత్మ న్యేవాత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞ స్త దోచ్యతే. 55

55. శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— ఓ పార్థా! మనస్సునందున్న కోరి కల నన్నిటిని, అనఁగా: వాసనలను వదలి తనయందే సంతుష్టుఁడై యెప్పుడుండునో అప్పుడు వానిని స్థితప్రజ్ఞుఁడని చెప్పవలయును.

దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనాః సుఖేషు విగతస్పృహః,
వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీ ర్ముని రుచ్యతే. 56

56. దుఃఖమునం దెవరి మనస్సు ఖేదము నొందదో, సుఖమునం దెవరికి నాసక్తి లేదో, అనురాగము, భయము, క్రోధము నెవరికి లేవో, వానిని స్థితప్రజ్ఞుఁడగు ముని యని చెప్పుచున్నారు.

యః సర్వత్రానభిస్నేహ స్తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్,
నాభినందతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. 57

57. అన్నివిషయములయందు నెవరి మనస్సు నిస్సంగమైనదో, కాలానుసారముగ ప్రాప్తములగు శుభాశుభములయం దెవరికి నానందము గాని, విషాదము గాని లేదో, వారియొక్క బుద్ధిస్థిరమైనది (అని చెప్పవలయును).

యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః,
ఇంద్రియా ణీంద్రియార్థేభ్య స్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. 58

58. తాఁబేలు తన (హస్తపాదాది) అవయవముల నన్నింటిని ప్రక్కలకు ముడుచుకొనునటు లెవఁ డింద్రియములయొక్క (శబ్దస్పర్శాది) విషయముల నుండి తన యింద్రియముల నుపసంహరించుకొనునో యతని బుద్ధి స్థిర మయినది (అని చెప్పవలయును).

విషయా వినివర్తంతే నిరాహారస్య దేహినః,
రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే. 59

59. నిరాహారుఁడగువానికి విషయములు నివర్తించినను వానియందున్న రసము, అనఁగా: అభిలాష వదలదు; కాని పరబ్రహ్మముయొక్క యనుభవము గలిగిన పిదప (సర్వవిషయములును, వానియందున్న) అభిలాషయు వదలిపోవును.

[ఇంద్రియము లన్నముచేఁ బోషింపఁబడును కాన నుపవాసము చేయుటచే నింద్రియము లశక్తము లయినందున నవి స్వయముగనే తమతమ విషయముల సేవించుటకు నసమర్థము లగుచున్నవి. కాన విషయోపభోగ మీతీరున వదలిపోవుటయు బలవత్తరమగు నశక్తతారూపమగు నొక బాహ్యక్రియయై యున్నది. మనస్సునందున్న విషయవాసన (రసము) దానివలన తక్కువ కానేరదు. కావున నా వాసన దేనిచే నశించునో యట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదింపవలయును. మఱియు నీ రీతిగ బ్రహ్మానుభవము సంఘటిల్లిన

పిదప మనస్సును నింద్రియములును తమంతట తామే స్వాధీనము లగును. ఇంద్రియములు స్వాధీనములగుటకు నిరాహారాదులగు నుపాయము లక్కఱలేదని మొత్తముమీఁద నీ శ్లోకమునకు భావార్థము. మఱియు నీ యర్థమే ముందు యోగులయొక్క యాహారము మితముగ నుండవలయు ననియు, 'అహారవిహారాదుల నతఁడు బొత్తిగ వదలి పెట్టఁగూడదనియు, నాఱవ యధ్యాయమునందు స్పష్టముగ చెప్పఁబడినది (గీ. 6·16, 17 మఱియు 3.6,7 చూడు). శరీరమును కృశింపఁజేయు నిరాహారాదిసాధనములు గౌణము లయినందుననే త్యాజ్యము లని నిశ్చయించి యుక్తములగు నాహారవిహారములును, బ్రహ్మజ్ఞానము నను నవియె యింద్రియ నిగ్రహమునకు నుత్తమ సాధనము లని గీతాసిద్ధాంతమని తెలిసికొనవలయును. ఈ శ్లోకము నందలి రసశబ్దమునకు జిహ్వచే ననుభవింపఁదగిన తీపి, చేఁదు మొదలగు రసములని యర్థము చేసికొనినందున, నుపవాసములచే మిగిలిన ఇంద్రియములయొక్క విషయములు వదలిపోయినను జిహ్వయొక్క రసము, అనఁగా: తినవలయును, త్రాగవలయు నను నిచ్ఛ తక్కువ కాకపోఁగా ననేక దినములు నిరాహారముగ నుండుట చేత నది మిక్కిలి తీవ్రమగునని యనేకు లర్థము చేయుదురు; మఱియు భాగవతమునం దిట్టి యర్థము గల యొక శ్లోకము గలదు(భాగ. 11. 8.20). కాని గీతలయందున్న యీ శ్లోకమునకు నిట్టు లర్థముచేయుట యోగ్యముకాదని మా మతము. కారణమేమన: రెండవచరణముతో నది సంబంధింపదు. ఇంతియ కాక భాగవతనుందు 'రస' శబ్దము లేదు. మఱియు గీతలయందున్న శ్లోకముయొక్క రెండవ చరణమును నక్కడ లేదు. కావున భాగవతమునందును, గీతయందును నుండు శ్లోకము లొక యర్థము గలవియే యనుట యుక్తము కాదు. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము లేక పూర్ణమగు నింద్రియనిగ్రహము గలుగుట శక్యము కాదను నీ యర్థమే యిఁక ముందున్న రెండు శ్లోకములలో నిప్పుడు మిక్కిలి స్పష్టముగ చెప్పుచున్నాఁడు—]

యతతో హ్యపి కౌంతేయ పురుషస్య విపశ్చితః,
ఇంద్రియాణి ప్రమాథీని హరంతి ప్రసభం మనః. 60

60. ఓ కుంతీపుత్రా! కారణ మేమన: (ఇంద్రియ దమనార్థమే) ప్రయత్నించు విద్వాంసులయొక్క మనస్సును సైతము యీ దుండగములగు నింద్రియములు బలాత్కారముగ పెడత్రోవలకుఁ గైకొనిపోవును.

తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః,
వశే హి యస్యేంద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. 61

61. (కాన) ఈ యింద్రియముల నన్నింటిని వశపఱచుకొని యుక్తుఁడవును అనఁగా: యోగయుక్తుఁడవును, మత్పరాయణుఁడవును నయి యుండవలయును. ఈ రీతిగ నింద్రియము లెవరికి స్వాధీనము లైనవో వారియొక్క బుద్ధియే స్థిర మయినది యగును (అని చెప్పవలయును).

[ఈ శ్లోకమునందు మితాహారముచే నింద్రియముల నిగ్రహించుకొని, బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తికొఱకు మత్పరాయణుఁడవు, (అనఁగా: ఈశ్వరునియందు చిత్తమును నెలకొల్పిన వాఁడవు) కావలయు నని చెప్పఁబడినది. మఱియు దానియందున్న కారణము 59-వ శ్లోకమునకు నేను చేసిన యర్థమునుబట్టి స్పష్టమగును. మనువు సయితము "బలవా నింద్రియగ్రామో విద్వాంస మపి కర్షతి"-(మను. 2. 215) అని కేవల మింద్రియనిగ్రహము చేయు పురుషులకు మార్గమును చూపించెను; మఱియు దానియొక్క యనువాదమే పూర్వమందున్న 6-వ శ్లోకమున చేయఁబడినది. స్థితప్రజ్ఞత్వమును కోరువా రాహారవిహారములను మితముగఁ జేయుచు బ్రహ్మజ్ఞానమునె సంపాదించుకొనవలయుననియు, మనకు బ్రహ్మజ్ఞానము కలిగినవెంటనే మనస్సు నిర్విషయ మగు ననియు, శరీరక్లేశము బాహ్యమగు నుపాయ మనియు, సత్యమయినది కాదనియు నీ మూఁడుశ్లోకముల యందును గల సారాంశము. మఱి 'మత్పరాయణ' పదముచే భక్తిమార్గము సైతము దీనియందు సూచింపఁబడెను (గీ. 9.34 చూడు). పైశ్లోకము నందున్న 'యుక్త' శబ్దమునకు 'యోగముచే సిద్ధుఁడు, లేక,

నిష్పన్నమయినవాఁ' డని యర్థము. గీత. 6.17 లో నున్న 'యుక్త' శబ్దమునకు నియమితుఁ డని యర్థము; కాని గీతలలోఁ జెప్పఁబడిన యీ శబ్దమునకు "సామ్యబుద్ధిరూపమగు యోగమును దెలిసికొని తదనుసారముగ శాంతితో దుఃఖముల నన్నిటిని సహింపనేర్చిన గృహస్థుఁ" డని మిగిలినయన్నిచోటులను నర్థము చేసికొనవలయును (గీ. 5. 23 చూడుము). ఇటు లలవడిన గృహస్థునే 'స్థితప్రజ్ఞుఁ' డందురు. అట్టి యవస్థయే సిద్ధావస్థ యందురు. మఱియు నీ యవస్థయే యీ యధ్యాయము యొక్కయు 5, 12-వ యధ్యాయముల యొక్కయు చివరను వర్ణింపఁబడినది. విషయములయం దభిలాషను వదలి, స్థితప్రజ్ఞుఁడగుటకు నేమి కావలసినదియు చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు విషయములయం దభిలాష యెట్లు పుట్టునో చెప్పి యీ యభిలాషచేత కామక్రోధాది వికారములు పుట్టుననియు, వానివలన తుదకు మనుజునకు హాని యెట్లు కలుగు నదియు, నిరూపించి వాని యందుండి విముక్తి యెట్లు సంపాదింప వలసినదియు, రాఁబోవు శ్లోకములయందు చెప్పుచున్నాఁడు-]

ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సంగ స్తేషూపజాయతే,
సంగా త్సంజాయతే కామః కామా త్క్రోధోఽభిజాయతే. 62

62. విషయముల చింతించు పురుషునకు నా విషయములయందు సంగము (సంబంధము) వృద్ధి పొందుచుండును. ఈ సంగమునుండి కామము, అనఁగా: విషయములు తనకు కావలయు నను కోరిక యుత్పన్న మగును. ఈ కామము తృప్తి నొందుట కవకాశము గలిగెనేని యా కామమునుండియే క్రోధము పుట్టును.

క్రోధా ద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః,
స్మృతిభ్రంశా ద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశా త్ప్రణశ్యతి. 63

63. క్రోధము నుండి సమ్మోహము, అనఁగా: అవివేకము బయలు వెడలును. సంమోహమునుండి స్మృతిభ్రమ, స్మృతిభ్రంశమునుండి బుద్ధినాశము, బుద్ధినాశమువలన పురుషునియొక్క సర్వస్వమును నశించును;

రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయా నింద్రియై శ్చరన్,
ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి. 64

64. కాని తనయాత్మ, అనఁగా: అంతఃకరణము, స్వాధీనముగ నుండువాఁడు, రాగద్వేషములనుండి విముక్తములును, తనకు స్వాధీనములై యున్నవియు నగు నింద్రియములచేత విషయములలో సంచరించుచున్నను, చిత్తముచేతను ప్రసన్నుఁ డగును.

ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని రస్యోపజాయతే,
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే. 65

65. చిత్తము ప్రసన్నమగు నేని, యతనియొక్క దుఃఖము లన్నియు నశించును. కారణ మేమన: వారియొక్క బుద్ధియు తత్కాలముననే స్థిరమగును.

[ఈ రెండు శ్లోకములయందును, విషయములను, లేక, కర్మలను వదలక వానియందలి సంగమును మాత్రము వదలి, స్థితప్రజ్ఞుఁడు విషయములయందే నిస్సంగబుద్ధితో ప్రవర్తించుచున్నాఁడనియు, అతనికి కలిగినశాంతి కర్మత్యాగమువలన కలిగినది కాదనియు, ఫలాశాత్యాగమువలన కలిగినదనియు, స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినదని తెలిసికొనవలయును. కారణ మేమన: ఈ విషయమునఁగాక యితరవిషయమునందు నీ స్థితప్రజ్ఞునకును, సన్న్యాసమార్గము నవలంబించిన స్థితప్రజ్ఞునకును భేద మేమియు లేదు. ఇంద్రియ సంయమనము, కోరికలు లేకుండుట, శాంతియు, అను గుణము లుభయులకును కావలసియే యున్నవి; కాని గీతలయందు చెప్పఁబడిన స్థితప్రజ్ఞుఁడు కర్మసన్న్యాసమును చేయక, లోకసంగ్రహార్థమయి కర్మల నన్నింటిని నిష్కామబుద్ధితో చేయుచునే యుండును. సన్న్యాసమార్గావలంబి యగు స్థితప్రజ్ఞుఁడు కర్మలఁ జేయఁడు. ఈ యిరువురిలో నిదియే భేదము (గీ. 3.25 చూడు); కాని యీ భేదము గౌణ మనుకొని సన్న్యాసమార్గీయులగు గీతల టీకాకారులు స్థితప్రజ్ఞునియొక్క పైఁ జెప్పఁబడిన వర్ణనలు సన్న్యాసమార్గ సంబంధమైనవే యని సంప్రదాయాగ్రహముచే ప్రతిపాదించుచున్నారు. అది

యట్లుండ నిమ్ము. ఎవరి చిత్త మిట్లు ప్రసన్నము కాలేదో వానిని వర్ణించి స్థితప్రజ్ఞుని స్వరూపము నిప్పు డధికముగ వ్యక్తము చేయుచున్నాడు-]

నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా,
న చాభావయత శ్శాంతి రశాంతస్య కుత స్సుఖమ్. 66

66 పూర్వోక్తప్రకారముగ యోగయుక్తుడు కానివానికి (స్థిరమయిన) బుద్ధియు, భావనము, అనగా: దృఢబుద్ధిరూపమగు నిష్ఠయు నుండదు. భావన లేనివారికి శాంతి యుండదు. శాంతిలేని వారికి సుఖ మెచ్చోనుండి వచ్చును?

ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే,
త దస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయు ర్నావ మివాంభసి. 67

67. (విషయములయందు) సంచరించు మనస్సు, అనగా: ఇంద్రియములకు వెనుక లగ్నమయియుండు మనస్సు- నీటియందున్న నౌకను గాలివలె- పురుషుని యొక్క బుద్ధిని హరించుచుండును.

తస్మా ద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని సర్వశః,
ఇంద్రియా ణీంద్రియార్థేభ్యః తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. 68

68. కావున నో మహాబాహూ! అర్జునా! ఇంద్రియములను విషయముల నుండి మరల్చి వశపఱచుకొనినవాని బుద్ధియే స్థిర మయినది (అని చెప్పవలయును).

[మనోనిగ్రహము చేసి యింద్రియముల నిగ్రహించుట సర్వ సాధనములకును మూల మగును. ఇంద్రియములు విషయముల యందు వ్యగ్రములై స్వేచ్ఛగా సంచరించుచుండెనేని యాత్మజ్ఞానమును సంపాదించుకొనెడి(వాసనాత్మకమగు) బుద్ధియే పుట్టదు. బుద్ధి లేనిచో దాని విషయమయి దృఢ మగు సుద్యోగము సయితము చేయుట సంభవింపదు. అందుమూలమున శాంతియు సుఖము సైత ముండదని సారాంశము. అయిన నింద్రియనిగ్రహ మనగా: ఇంద్రియములను బొత్తిగ నడచివైచి కర్మల నన్నింటిని బొత్తిగ వదలి

వైచుట యని యర్థము కాదు. 64-వ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు నిష్కామబుద్ధితో కర్మలు చేయవలయునని గీతయొక్క యభిప్రాయము. ఈ విషయము గీతారహస్యమునందలి నాల్గవ ప్రకరణమునందు నిరూపింపఁబడినది.]

యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ,
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః. 69

69. జనులకు నేది రాత్రియో దానియందు స్థితప్రజ్ఞుఁడు మేల్కొనుచున్నాఁడు. సర్వప్రాణులు మేల్కొను సమయ మీ జ్ఞానికి రాత్రిగఁ దోఁచును.

[ఈ శ్లోకమున విరోధాభాసాలంకారము. అజ్ఞాన మన నంధకార మనియు, జ్ఞాన మన ప్రకాశ మనియు నర్థము (గీ. 14. 11). "అజ్ఞానుల కేది యక్కఱ లేదని తోఁచునో, అనఁగా: వారికి నేది యంధకారమో, యది జ్ఞానికి కావలసియుండును; మఱియు నజ్ఞానులు దేనియం దనురక్తు లగుదురో (అనఁగా: అజ్ఞానులకు వెలుతురుగా నుండునది జ్ఞానికి చీఁకటిగఁ దోఁచును), అది జ్ఞానులకు నక్కఱ లేనిది యగును" అని యీ శ్లోకమున కర్థము. ఉదాహరణము: జ్ఞానులు కామ్యకర్మలు తుచ్ఛము లనుకొందురు. వానియందే సామాన్యులు సుఖులైయుందురు. మఱియు జ్ఞానులకు కావలసిన నిష్కామకర్మ యితరుల కక్కఱ లేదు.]

ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం
సముద్ర మాపః ప్రవిశంతి యద్వత్,
తద్వత్కామా యం ప్రవిశంతి సర్వే
స శాంతి మాప్నోతి న కామకామీ. 70

70. నలువైపుల నుండియు (ఉదకముచేత) నిండింపఁబడినను తనహద్దును దాఁటని సముద్రమునందు జలమంతయుఁ జేరినట్లు, ఎవ్వనియందు విషయమ్ము లన్నియు (అతని శాంతిని చెడఁగొట్టకుండ) ప్రవేశించునో, యతఁడే (విజయుఁడు) శాంతినిఁ బొందును. విషయేచ్ఛను జెందినవారు (శాంతిని పొందుట) దుర్లభము.

[శాంతిని సంపాదించుకొనుటకయి కర్మలను చేయకూడదని యీ శ్లోకమున కర్థము కాదు. సామాన్యజనుల మనస్సు ఫలాశచే భ్రమఁ జెందును గాన వారి మనస్సునందలి శాంతి చెడిపోవును; కాని సిద్ధావస్థను జెందిన వారి మనస్సు ఫలాశచే క్షోభము నొందదు గాన, నెన్ని కర్మలు చేసినను వారి మనస్సునందలి శాంతి చెడిపోదు. కావున సముద్రునివలె నతఁడు శాంతుఁడై యా కర్మలను జేయుచునే యుండును. మఱియు దానివలన నతనికి సుఖదుఃఖముల వ్యథయుం డదు, అని భావార్థము (పై శ్లోకమును, 64-వ శ్లోకము, గీ 4 16) చూడుము). ఇఁక నీ విషయమును ముగించి స్థితప్రజ్ఞునియొక్క స్థితికంటె వేఱైన స్థితిని చెప్పుచున్నాఁడు-]

విహాయ కామా న్యః సర్వా న్పుమాం శ్చరతి నిఃస్పృహః,
నిర్మమో నిరహంకారః స శాంతి మధిగచ్ఛతి. 71

71. కర్మల నన్నింటిని వదలి నిస్పృహుఁడై (వ్యవహారమున) సంచరిం చుచు, మమత్వము నహంకారము లేని పురుషునకే శాంతి లభించును.

['చరతి' (ఆచరించుచున్నాఁడు) అను పదమునకు సన్న్యాస మార్గీయులగు టీకాకారులు "భిక్షనెత్తికొని తిరుగుచున్నాఁ" డని యర్థము చేయుచున్నారు; కాని యది సరియైనది కాదు. పూర్వమున 64, 67 శ్లోకములయందు 'చరన్' 'చరతాం' అను పదములకు చెప్పఁబడిన యర్థమునే యిచ్చో సైతము గ్రహింపవలయును. స్థిత ప్రజ్ఞుఁడు బిచ్చ మెత్తికొనవలయునని గీతలలో నెక్కడను చెప్పలేదు. పైఁగా 64-వ శ్లోకమునందు నింద్రియములను స్వాధీనములుగ నుంచుకొని "యతని విషయములలో సంచరించుచు నుండవలయు" నని సైతము చెప్పఁబడినది. కాన 'చరతి' అనఁగా: 'ఆచరించుచు న్నాఁడు' జగత్తుయొక్క వ్యవహారమును చేయుచున్నాఁడు అనియే యర్థమును చేయవలయును. 'నిస్పృహుఁడును' నేర్పరియు నగు పురుషుఁడు (స్థితప్రజ్ఞుఁడు) వ్యవహారము నెట్లు చేయునదియు, శ్రీ

సమర్థులవారు దాసబోధలో నుత్తరార్థమున జక్కగఁజెప్పిరి. గీతారహస్యములో 14-వ ప్రకరణములో నున్న విషయ మదియె]

ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి,
స్థిత్వాఽస్యా మంతకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి. 72

72. ఓ పార్థా! బ్రాహ్మీస్థితి యన నిదియే. ఇట్టి స్థితి లభించిన పిదప నెవరును మోహము నొందరు; మఱియు నంతకాలమునందు, అనఁగా: మరణసమయమునందు సహిత మీ స్థితియందే యుండును గాన నతనికి బ్రహ్మనిర్వాణము, అనఁగా: బ్రహ్మమందు కలిసిపోవుట యను స్వరూపముగల మోక్షము లభించును.

[బ్రాహ్మీస్థితి యనునది కర్మయోగమునందు చిట్టచివరకుఁ గలుగు నుత్తమోత్తమమగు స్థితి యయియున్నది (గీ. ప్ర. 9 చూడు). అది లభించెనేని తిరిగి మోహమును జెందఁ డనునది దానియందలి విశేషము. ఈ విశేషము నిచ్చోఁ జెప్పుటకు కారణ మేమన: మనుజునకైనను నొకానొకనాఁడు క్షణమాత్రము బ్రాహ్మీస్థితియొక్క యనుభవ మొకవేళఁ గలుగుట సంభవించినను, దానివలన స్థిరమగు లాభమేమియు లేదు. కారణ మేమన: ఏ మనుజునకైనను మరణసమయమునం దీ స్థితి లేకపోవు నేని, యా మరణసమయమున మనస్సులో నున్న వాసనానుసారముగ మరల జన్మ మెత్తక తప్పదు. కాన బ్రాహ్మీస్థితిని జెప్పుచు నీ శ్లోకమునందు "అంతకాలేఽపి"- అంతకాలమందు కూడ స్థితప్రజ్ఞునియొక్క యీ యవస్థ స్థిరముగనుండి తీరవలయు నని ముఖ్యముగఁ జెప్పఁబడినది. అంతకాలమునందు మనస్సు శుద్ధముగనుండుట యావశ్యక మని యుపనిషత్తులయందును (ఛాం. 3. 14 .1; ప్ర. 3. 10), గీతలయందును (గీ. 8.5-10) చెప్పఁబడినది. వాసనాత్మకములగు కర్మ లనేక జన్మము లెత్తుటకు కారణభూతము లయినందున తుదకు మరణసమయమందయినను వాసన శూన్యము కావలయునని స్పష్టమయినది. మఱియునది మరణసమయమునందు శూన్యమగుటకు మొదటినుండియు నట్టియభ్యాసము కావ

లయునను తాత్పర్యము వలన సిద్ధ మగుచున్నది. మరణసమయము నందు వాసన శుద్ధముగ నుండవలయు నను విషయము వైదికధర్మ ములయందు మాత్రమే కాక యితర ధర్మములయందు సైత మొప్పు కొనఁబడినది.]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాంఖ్యయోగో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగము అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్ర మందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న సాంఖ్యయోగ మను పేరుగల రెండవయధ్యా యము సమాప్త మయినది.

[ఈ యధ్యాయముయొక్క యారంభమునందు సాంఖ్యము యొక్క, లేక, సన్న్యాసమార్గముయొక్క వివేచన ముండుటచే దీనికి సాంఖ్యయోగ మని పేరిడఁబడినది; కాని యంతమాత్రముచేతనే యా యధ్యాయ మందంతయు నా విషయమే ప్రతిపాద్య మని యెన్న రాదు. ఒక యధ్యాయమం దంతయు తఱచుగ ననేక విషయములుం డును. వానిలో నారంభమునం దున్న విషయమును గాని, లేక, ముఖ్యమగు విషయమును గాని గ్రహించి, దాని కనుగుణముగ నా యధ్యాయమునకు పేరు పెట్టఁబడును. గీతారహస్యమందు ప్రకర ణము 14 చూడు.]

తృతీయోఽధ్యాయః

మూఁడవ అధ్యాయము

అర్జున ఉవాచ:

జ్యాయసీ చే త్కర్మణ స్తే మతా బుద్ధి ర్జనార్దన,
త త్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ. 1

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు— 1. ఓ జనార్దనా! కర్మకంటె (సామ్య) బుద్ధియే శ్రేష్ఠమని నీ మత మగునేని, కేశవా! నన్ను (యుద్ధమను) ఘోరకర్మ యందేల ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నావు?

వ్యామిశ్రేణేవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే,
తదేకం వద నిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహ మాప్నుయామ్. 2

2. చూపులకు వ్యామిశ్రమువలె, అనఁగా: సందిగ్ధమగు దానివలె నున్న భాషణచే నా బుద్ధిని నీవు భ్రమ జెందించుచున్నావు. కావున శ్రేయమును కల్యాణమును గలుగునట్టి యొకదానినే నిశ్చయించి నాకుఁ జెప్పవలెను.

[భీష్మద్రోణాదులను నేఁ జంపుచున్నానని భీతి గలుగుట వెఱ్ఱితన మని సాంఖ్యమతమునందలి యాత్మయొక్క నిత్యత్వమును బట్టియు అశోచ్యత్వమును బట్టియు సిద్ధమయి నందున స్వధర్మమును కొంచెము వివేచన చేసిన పిదప గీతలయందున్న ముఖ్యవిషయమగు కర్మయోగము రెండవ యధ్యాయమునం దారంభింపఁబడినది; మఱియు కర్మలను చేసినను వాని పాపపుణ్యముల బాధ తగులకుండ నుండుటకై వానిని సామ్యబుద్ధితోఁ జేయుటయే యొక యుక్తి, లేక, యోగ మని చెప్పి యిట్లు సమమయిన బుద్ధి గలవాఁడును, కర్మయోగియు నైన స్థితప్రజ్ఞునియొక్క స్థితియుఁ జెప్పఁబడినది. అయిన నంతమాత్రముచే కర్మయోగముయొక్క వివేచన పూర్ణము కాలేదు; ఏకర్మయైనను సామ్యబుద్ధితోఁ జేయఁబడినచో దానియొక్క పాపము

తగులని మాట నిజమే; కాని కర్మకంటె సమబుద్ధియే శ్రేష్ఠ మనునది నిర్వివాదమైనందున (గీ. 2. 49), స్థితప్రజ్ఞునివలె బుద్ధిని సమముగఁ జేసికొనిన చాలును. కావున కర్మలను జేసియే తీరవలయునని దాని వలన సిద్ధము కానేరదని యర్జునుఁ డీ విషయము నడిగిన పిదప, కర్మలు చేయవలయు నని భగవంతుఁ డీ యధ్యాయమునందును, పిమ్మట యధ్యాయమునందును ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు.]

శ్రీ భగవా నువాచ:

లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ,
జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్. 3

భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— 3. ఓ పాపశూన్యుఁడవగు నర్జునుఁడా! పూర్వమునందు (అనఁగా: రెండవ యధ్యాయమునందు) జ్ఞానయోగముచే సాంఖ్యులకును, కర్మయోగముచే యోగులకును నీ లోకమున రెండునిష్ఠలు నాచే జెప్పఁబడినవి.

['పురా'=పూర్వమునందు (అనఁగా: రెండవయధ్యాయము నందు) అని యర్థమును నే చేసితిని. అది సరళముగ నున్నది. కారణ మేమన: రెండవ యధ్యాయమునందు మొదట సాంఖ్యమతము నను సరించి జ్ఞానము చెప్పఁబడినది. అనంతరము కర్మనిష్ఠ యారంభింపఁ బడెను; కాని 'పురా' అనఁగా: సృష్ట్యారంభమునం దని సైత మర్థము చేయవచ్చును. కారణ మేమన: మహాభారతమునందు నారాయణీయ ములగు ధర్మములు నిరూపింపఁ బడినచోట, సాంఖ్యము, యోగము (నివృత్తియు ప్రవృత్తియు) అను నీ రెండునిష్ఠలు స్వతంత్రరీతిని భగ వంతుఁడు జగదారంభమునందే సృజించె నని చెప్పఁబడినది (శాం. 340 మఱియు 347 చూడు). నిష్ఠాశబ్దమునకు వెనుక మోక్షశబ్ద మధ్యాహృత మయినందున, ఏ మార్గమునఁ బ్రవర్తించినచో తుదకు మోక్షము లభించునో యా మార్గ మని యర్థము కావున గీతానుసార ముగ నట్టి నిష్ఠలు రెండు కలవు. మఱియు నా రెండును స్వతంత్ర

ములే; కాని, యొకదాని కొకటి యంగము కాదనునది మొదలుగాఁ గల విషయములయొక్క విస్తృతమగు వివేచనము గీతారహస్యము నందలి పదునొకండవ ప్రకరణమున చేయఁబడి యుండుటచే నదీ మరల నిచ్చో విచారింప నవసరము లేదు. ఈ రెండు నిష్ఠలలోనున్న భేదమును కోష్ఠకరూపముగ గీతారహస్యమందలి పదునొకండవ ప్రకరణమున చిట్టచివర చెప్పఁబడినది. మోక్షము నిచ్చు రెండు నిష్ఠలును చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు తదంగమును, నావశ్యకము నగు నైష్కర్మ్య సిద్ధిని స్పష్టముగ నిరూపించుచున్నాఁడు–]

న కర్మణా మనారంభా న్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే,
న చ సన్న్యసనా దేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి. 4

4. (కాని) కర్మలను ప్రారంభింపకపోవుట మాత్రముచేత నెవ్వరికిని నైష్కర్మ్యము సిద్ధింపదు. కర్మలయొక్క సన్న్యాసము (త్యాగము) చేయఁబడినంత మాత్రముచేతనే మోక్షము లభింపదు.

[నాలుగవశ్లోకముయొక్క మొదటి చరణమునందు 'నైష్కర్మ్య' మనఁగా 'జ్ఞాన' మని యర్థము చెప్పుకొని "కర్మ నాచరింపని యెడల జ్ఞానము కలుగ నేరదు, అనఁగా: కర్మలచేతనే జ్ఞానము కలుగును, కారణము: కర్మలు జ్ఞానమునకు సాధనములై యున్నవి" అని సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకాకారు లీ శ్లోకమునకు తమ సంప్రదాయానుసారముగ నర్థమును జేసిరి; కాని యీ యర్థము మాత్రము సరళమయినదియు, సరియైనదియు కాదు. నైష్కర్మ్యశబ్దము, వేదాంతము-మీమాంస యనెడు రెండుశాస్త్రములయందును పెక్కు స్థలములలో ప్రయోగింపఁబడినది. మఱియు సురేశ్వరాచార్యుల యొక్క 'నైష్కర్మ్యసిద్ధి' యను పేరుగల గ్రంథ మీ విషయమునే బోధించును. అయినను నైష్కర్మ్యసిద్ధియొక్క యీ సిద్ధాంతము నవీనమైనది కాదు. సురేశ్వరాచార్యులకంటె పూర్వముననే కాక, మీమాంసావేదాంతశాస్త్రములయొక్క సూత్రములు రచింపఁబడుట

కంటెను పూర్వమునందే కలదు. కర్మలన్నియు బంధకములుగనే యుండవలయునని నియమము లేదు. కాన, వైద్యుఁడు పాదరస మును నుపయోగపఱచుటకై ముందుగ మారణము (శుద్ధి)చేసి పిదప నుపయోగపఱచునట్లు కర్మలు చేయక మునుపు వాని బంధకత్వము నశించు నట్టి యుపాయము చేయవలయును. ఇట్టి యుక్తితో కర్మ చేయు వారియొక్క స్థితినే నైష్కర్మ్య మని చెప్పుదురు. ఇట్టి యాచ రణముచే బంధకత్వరహిత మగు కర్మ మోక్ష ప్రతిబంధకము కాదు. ఇఁక నీ స్థితి నెట్లు సంపాదించుకొనవలయునో చెప్పుటయే మోక్ష శాస్త్రమునందున్న ముఖ్యవిషయము. "నిత్యములును, నైమిత్తిక ములు నగు కర్మలను చేయవలయును. కామ్యములును, నిషిద్ధము లును నగు కర్మలను చేయకూడదు. ఈ విధముగఁ బ్రవర్తించినచో కర్మలయొక్క బంధకత్వము పోవుటవల్ల నైష్కర్మ్యావస్థ సులభముగ సంభవించును" అని మీమాంసకులు చెప్పుదురు; కాని మీమాంస కుల ఈ యుక్తి యసంగత మని వేదాంత శాస్త్రముయొక్క సిద్ధాం తము గీతారహస్యమునందలి పదియవ ప్రకరణమునందు విచారింపఁ బడినది. "కర్మలనే చేయనిచో, వానివలనఁ గలుగు బాధమాత్ర మెట్లు సంభవించును? కాన నైష్కర్మ్యావస్థ ప్రాప్తమగుటకు సర్వ కర్మలను వదలవలయును" అని మఱికొందఱు చెప్పుదురు. వీరి మతమును బట్టి 'నైష్కర్మ్య' మన కర్మశూన్యతయే; కాని యా మతము సరియగునది కానందున దానివలన మోక్షము సైతము సంభ వింపదని నాల్గవ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. మఱియు నైదవ శ్లోకమునందు దానికి కారణము చెప్పఁబడినది. కర్మవదలవలయునని మనస్సున నున్నను, దేహమున్నంతవఱకు నిద్రపోవుట, కూర్చుం డుట మొదలగు కర్మ లెప్పుడును వదలవు (గీ. 5.9 మఱియు 18 11). కావున నెవ్వఁడును కర్మశూన్యుఁ డెప్పుడును కానేరఁడు. కాన కర్మ శూన్యత్వస్వరూపమగు నైష్కర్మ్య మశక్యమని యిందలి సారాంశము. కర్మరూపమగు వృశ్చిక మెపుడును మృతి నొందదు. కాన నది దేనిచే

నిర్విషమగునో యట్టి యుక్తి నొక్కదానిని సంపాదింపవలయును. కర్మలయందున్న తన యాసక్తిని వదలుట యనునదియే యట్టి యుక్తి యని గీతలయందలి సిద్ధాంతమని యనేక స్థలములయందు చెప్పఁబడినది. సర్వకర్మలను వదలుట యనునది నైష్కర్మ్యము కాక పోయినను, సన్న్యాసమార్గీయులు కర్మల నన్నింటిని సన్న్యసించి (అనఁగా: త్యజించి) మోక్షమును సంపాదించుకొనవచ్చునని చెప్పుదురు గాన, మోక్షమును సిద్ధింపఁ జేసికొనుటకు కర్మలను వదలిపెట్టుట యావశ్యకమని యెవరైన చెప్పుదురు; కాని యీ పూర్వపక్షమునకు గీత యిట్లుత్తర మిచ్చుచున్నది. సన్న్యాసమార్గీయులకు మోక్షము లభించును, నిజమే; కాని యది వారు కర్మలను వదలినందున లభించునది కాదు. మోక్షసిద్ధి యనునది వారి జ్ఞానమునకు ఫలమని చెప్పవలసివచ్చును. కర్మలను వదలుటమాత్రముచే మోక్షము లభించుచో, జాలికి సైతము మోక్షము లభింపవలయును. కాన (1) నైష్కర్మ్య మన కర్మశూన్యత కాదనియు 2. కర్మలను వదలి వేయవలయునని చెప్పినను నెవరిని నవి వదలిపోవనియు, 3. కర్మలను వదలివేయుట యనునది మోక్షమునొందుట కుపాయము కాదనియు ఈ మూఁడువిషయములు సిద్ధము లగుచున్నవి; ఈ విషయమే పూర్వశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. ఈ మూఁడు విషయములును సిద్ధములైన పిదప పదునెనిమిదవ యధ్యాయమున చెప్పఁబడిన తీరున 'నైష్కర్మ్యసిద్ధి' (గీ. 18.48 మఱియు 49 చూడు) లభించుటకు కర్మలను వదలివేయక జ్ఞానముచే నాసక్తిని నశింపఁ జేసికొని, కర్మలను సర్వదా చేయుట యనునదియే ముఖ్యకర్తవ్యము. కారణమేమన: జ్ఞానమె మోక్షమునకు సాధన మైనను, కర్మశూన్యుఁడుగ నుండుటకు నెప్పుడును శక్యము కానందున నా కర్మలయొక్క బంధకత్వము లేకుండుటకై యాసక్తిని విడనాడి వాని నవశ్యము చేయవలయును. దీనినే కర్మయోగ మని చెప్పుదురు. మఱియు నిదియే

జ్ఞానకర్మ సముచ్చయాత్మకమగు మార్గమనియు, ఇదియే విశేష యోగ్యత గలది యనఁగా శ్రేష్ఠమనియు నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు.-]

న హి కశ్చి త్క్షణ మపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్,
కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజై ర్గుణైః. 5

5. కారణ మేమన : ఎవరైనను (ఏదో యొక కర్మ) చేయకుండ క్షణమాత్ర మైన నుండలేరు. ప్రకృతియొక్క గుణములు పరతంత్రుఁడగు ప్రతిమనుజుని (ఒకానొకప్పుడైనను) కర్మను చేయునట్లు ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నది.

కర్మేంద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్,
ఇంద్రియార్థా న్విమూఢాత్మా మిథ్యాచారః స ఉచ్యతే. 6

6. (హస్తపాదాది) కర్మేంద్రియములను నియమించుకొని, మనస్సుచే నే మూఢుఁ డింద్రియములయొక్క విషయములను చింతన చేయుచుండునో, వానిని మిథ్యాచారుఁడని చెప్పుదురు.

య స్త్వింద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున,
కర్మేంద్రియైః కర్మయోగ మసక్తః స విశిష్యతే. 7

7. కాని, యో యర్జునా! మనస్సుచే నింద్రియములను నిరోధించి యనాసక్తమగు బుద్ధితో కర్మేంద్రియములచే (మాత్రము) కర్మల నాచరించు వాని యోగ్యత గొప్పది.

[కర్మయోగమునందు కర్మకంటె బుద్ధిశ్రేష్ఠము (గీ. 2.49), అని వెనుకటి యధ్యాయమున చెప్పఁబడిన విషయమే యీ రెండు శ్లోకములయందును స్పష్టము చేయఁబడినది. మనస్సు శుద్ధము గాక లోకభీతి మాత్రముచేఁ గాని, లోకులు మంచివాఁ డనుకొనవలయు నని కాని బాహ్యేంద్రియముల వ్యాపారమాత్రమును నిరోధించు వాఁడు వేషధారి గాని, సత్యమగు సదాచారుఁడు కాఁడు, అని యీ శ్లోకమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పబడినది. "కలౌ కర్తా చ లిప్యతే"- కలియుగమున దోషము బుద్ధియం దుండదు, కర్మయందే యుం

దును అను వచనము ననుసరించి బుద్ధి యెటులున్నను కర్మ దుష్ట ముగ నుండకపోయిన చాలును, అని చెప్పువారు పై శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన గీతాసిద్ధాంతమును ముఖ్యముగ జ్ఞప్తియందుంచుకొన వలయును. నిష్కామబుద్ధితో కర్మ చేయు యోగియే కర్మయోగి యని గీతలయందు చెప్పఁబడుచున్నాఁడని, యేడవ శ్లోకమువలన స్పష్టమగుచున్నది. ఈ కర్మయోగ మాఱవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన దాంభిక మార్గముకంటె శ్రేష్ఠమైనది యయినను సన్న్యాసమార్గము కంటె శ్రేష్ఠము కాదని యీ శ్లోకమునకు ననేకులగు సన్న్యాసమార్గి యులగు టీకాకారు లర్థమును చేయుచున్నారు; కాని యీ పూర్వ పక్షము సాంప్రదాయికమగు నాగ్రహముచే బయల్పడినది. కారణ మేమన: సన్న్యాసమార్గముకంటెను కర్మయోగ మధిక యోగ్యత గలదియు శ్రేష్ఠమైనదియు నని యీ శ్లోకమునందే కాక మరల నైదవ యధ్యాయముయొక్క యారంభమునందును నింక నితర స్థలము లందును స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు కర్మయోగము శ్రేష్ఠమై నందున నర్జునుఁ డిప్పుడు దీనినే యాచరింపవలయునని భగవంతుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు.]

నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మ జ్యాయో హ్యకర్మణః,
శరీరయాత్రాఽపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః. 8

8. (స్వధర్మానుసారముగ) నియతమైన, అనఁగా: నియమింపఁబడిన, కర్మను నీవు సేయుము. కారణ మేమన: కర్మను చేయకపోవుటకంటె చేయుటయే మిక్కిలి మంచిది. ఇంతియకాక (బాగుగ విచారించుకొనుము) కర్మచేయక పోయితివేని (తినుట కైనను లభింపకపోవును. అందుచే) నీ యొక్క శరీరసంరక్షణయు సంభవింపదు.

['ఇంతియ కాక' (అపి చ) యను పదముచే శరీరయాత్ర యనునది నికృష్టమగు హేతువని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు 'నియతము' అనఁగా: 'నియమింపఁబడిన కర్మ' యేది యైనదియు, అది, యే యితరమగు గొప్పకారణముచే నవశ్యము చేయవలసినదియు నిరూ

పించుటకై యజ్ఞప్రకరణము నారంభించు చున్నాఁడు. యజ్ఞయాగములు మొదలగు శ్రౌతకర్మ లిప్పుడు లుప్తప్రాయములైనందున నీ విషయముయొక్క గొప్పతన మిప్పటి చదువరులకు తెలియదు; కాని గీతలయొక్క కాలమునందు యజ్ఞయాగాదులు పూర్ణముగ ప్రచారములో నున్నందున 'కర్మ' శబ్దముచే నివియే ముఖ్యముగ తెలుపఁబడుచుండెను. ఆ కారణమున నీ ధర్మ కార్యములు చేయవలయునా? వలదా? యను విషయమును, చేయవలయు నేని యెట్లు చేయవలయు నను విషయమును గీతాధర్మమునందు వివేచించుట యావశ్యకమై యున్నది. యజ్ఞము లనఁగా: జ్యోతిష్టోమాది శ్రౌతయజ్ఞములే యని కాని, లేక, అగ్నియందు ద్రవ్యము నైనను హోమము చేయుట యని మాత్రమే కాని యర్థము కాదు (గీ. 4.32 చూడు). సృష్టిని నిర్మించినపిదప దానిని సరళముగఁ బ్రవర్తింపఁజేయుటకయి అనఁగా: లోకసంగ్రహార్థమయి ప్రజల కందఱకును బ్రహ్మదేవుఁడు చాతుర్వర్ణ్య విహితములగు నే యే కర్మలను విధించెనో యవి యన్నియు 'యజ్ఞ' శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడును (మ.భా. అను. 48.3). మఱియు నీ కర్మలే ధర్మశాస్త్రమునందు చెప్పఁబడినందున నివియే 'నియత కర్మలు', అనఁగా: 'నియమింపఁబడిన కర్మ' లను శబ్దముచే నిచ్చో వివక్షితము. కావున శ్రౌతములగు యజ్ఞయాగాదులు ప్రస్తుతము లుప్తప్రాయములైనను యజ్ఞచక్రముయొక్క యీ వివేచన యీ కాలమందును నిరర్థకము కాదని చెప్పవలయును. అది యట్లుండనిమ్ము; శాస్త్రమును బట్టి యీ కర్మలన్నియు కామ్యములే, అనఁగా: మనుజునకీ జగత్తునందు కల్యాణము కల్గుటకును నతనికి సుఖము కొఱకును చెప్పఁబడినవే; కాని వెనుక రెండవ యధ్యాయమునందు (గీ. 2.41-44) మీమాంసకు లీ కామ్యములగు కర్మలు మోక్షమునకు ప్రతిబంధకములు గావుననే తక్కువవి యని సిద్ధాంతీకరించిరి. ఇప్పు డా కర్మలనే చేయువలయునని ప్రాప్త మగుచున్నది; కాన, నీ

కర్మలయొక్క శుభాశుభమగు లేపము, లేక, బంధకత్వము నష్టమై నందున వానిని చేయుచున్నను నైష్కర్మ్య మెట్లు ప్రాప్తమగును? అను విషయ ముత్తరశ్లోకమునందు విస్తృతముగ వివేచింపఁబడినది. అది యంతయు భారతమునందు చెప్పఁబడిన భాగవతధర్మముల ననుసరించి యున్నది (మ.భా.శాం. 340 చూడు).

యజ్ఞార్థా త్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబంధనః,
తదర్థం కర్మ కౌంతేయ ముక్తసంగః సమాచర. 9

9. యజ్ఞముకొఱకు చేయఁబడినకర్మలు దక్క నితరములగు కర్మలచే నీ లోకము బంధింపఁ బడుచున్నది. అందులకై, అనఁగా: యజ్ఞార్థమయి (చేయతగిన) కర్మలను (సైతము) ఫలాశను వదలి చేయుము.

[ఈ శ్లోకముయొక్క ప్రథమ చరణమునందు మీమాంసకుల యొక్కయు, రెండవదానియందు గీతయొక్కయు, సిద్ధాంతములు చెప్పఁబడినవి. యజ్ఞాదికర్మలే హేతువు వలన వేదములచేఁ బ్రతిమనుజునకును విధింపఁబడినవో, యే హేతువుచేత నీశ్వరనిర్మితమగు సృష్టి యొక్క వ్యవహారమును నడిపించుటకు నీ యజ్ఞచక్ర మావశ్యక మైనదో, యా హేతువుచేతనే యీ కర్మలను వదలిపెట్టుట యెవరికిని సాధ్యము కాఁజాలదు. వదలివేసినచో నతఁడు శ్రౌత ధర్మములచే వంచితుఁడని తెలిసికొనవలయును. మఱియు ప్రతి కర్మయొక్క ఫలము మనుష్యుఁడు భోగించియే తీరవలయునని కర్మవిపాకశాస్త్రము యొక్క సిద్ధాంతము. కావున నా శాస్త్రమునుబట్టి యజ్ఞార్థమై చేయఁ బడిన కర్మలయొక్క శుభాశుభ ఫలములను సైతము మనుజుఁడు తప్పక భోగింపవలయు నని ప్రాప్తమగుచున్నది అని మీమాంసకులు చెప్పుదురు. యజ్ఞములు చేయవలయునని వేదములే యాజ్ఞాపించి నందున, యజ్ఞార్థము చేయఁబడు కర్మ లన్నియు నీశ్వరునకు సమ్మతములైనవే. కావున నా కర్మలు కర్తకు బంధకములు కానేరవని మీమాంసకులకు సమాధానము చెప్పవలయును. కాని, 'యజ్ఞ

ములు' దక్క తన పొట్టకొఱకు మాత్రమే మనుజుఁడు సేయు కర్మ లన్నియు యజ్ఞార్థములు కావు. పురుషునకే లాభదాయకములు; కాని మీమాంసకులు వానిని పురుషార్థకర్మలని యందురు. యజ్ఞార్థములు గాని యితరములగు కర్మలయొక్క శుభాశుభఫలము లన్నియు పురుషులు భోగించియే తీరవలయునని మీమాంసకులు నిశ్చయించిరి. ఈ సిద్ధాంతమే పై శ్లోకమునందలి మొదటి చరణమందు చెప్పఁబడినది (గీ.ర.ప్ర. 3). యజ్ఞమన విష్ణువని గౌణార్థము చెప్పి, యజ్ఞార్థమన విష్ణుప్రీత్యర్థ మయిన, లేక, పరమేశ్వరార్పణపూర్వక మయిన యని టీకాకారులు చేసిన యర్థము క్లిష్టమును, పాండిత్యప్రకర్షమును దెలుపునదియునని తలఁచెదను; కాని యజ్ఞములకొఱకై చేయఁబడిన కర్మలు దక్క యితరములగు కర్మల నేమియు చేయకపోయె నేని మనుజుఁడు కర్మబంధము నుండి ముక్తుఁడగునా? యని యిచ్చో నొక్క ప్రశ్న బయలువెడలును. కారణ మేమన: యజ్ఞ మనునదియు కర్మయే కావున నది దానియొక్క స్వర్గప్రాప్తిరూపమగు శాస్త్రోక్తఫలము నీయక మానదు; కాని స్వర్గప్రాప్తిరూపమగు నీ ఫలము మోక్షప్రాప్తికి విరుద్ధమని గీతలయందలి రెండవ యధ్యాయమున స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది (గీ. 2.40-44; మఱియు 9.20,21 చూడు) కాన యజ్ఞముకొఱకు సైతము గృహస్థుఁడు నియతముగఁ జేయఁదగిన కర్మలన్నియు ఫలాశను వదలి, అనఁగా: కేవలము కర్తవ్యములుగా చేయవలయునని పై శ్లోకమునందలి రెండవ చరణమునందు మరల విధింపఁబడినది. మఱియు నా యర్థమే, పిమ్మట సాత్త్వికయజ్ఞముల వ్యాఖ్యానము చేయునప్పుడు ప్రతిపాదింపఁబడినది (గీ. 17.11 మఱియు 18.6). ఈ రీతిగ సర్వకర్మలును యజ్ఞార్థమె ఫలాశను వదలి చేయఁబడెనేని 1. అవి యజ్ఞార్థమె చేయఁబడినందున మీమాంసకుల మతమును బట్టి కాని, యితరములగు మతములనుబట్టి కాని బంధకములు కానేరవు. మఱియు 2. ఫలాశను వదలి చేయఁబడినందున, వానికి స్వర్గప్రాప్తిరూపమును, శాస్త్రోక్తమునయిన ననిత్యమగు ఫలముగాక మోక్ష

ప్రాప్తియే ఫలమని యీ శ్లోకముయొక్క భావార్థము. మఱియు నీ యర్థమే 19-వ శ్లోకమునందును, మఱియు నాల్గవ యధ్యాయము నందున్న 23-వ శ్లోకమునందును మరల చెప్పఁబడినది. కావున బంధకములు కానందున "యజ్ఞార్థమై కర్మల చేయవలయును" అను నీ మీమాంసక సిద్ధాంతములోనే "యజ్ఞార్థమై చేయఁబడు కర్మలును ఫలాశ వదలి చేయఁబడవలయును" అని భగవద్గీతలో నొక్కి స్పష్టముగ చెప్పఁబడియున్నదని తాత్పర్యము; కాని మీమాంసకుల సిద్ధాంతము నిట్లు బాగుగ నుపపాదించుట యను పటాటోపమును చేసి యజ్ఞయాగములు మొదలుగాఁగల గార్హస్థ్యకర్మల నాచరించుట కంటె మోక్షము సిద్ధించుటకు కర్మల నన్నింటిని వదలి సన్న్యసించుట మేలుకదా! యని కొందఱు శంకింతురు. కాదు అని భగవద్గీత యీ ప్రశ్నమునకు సుస్పష్టముగ నుత్తర మిచ్చుచున్నది. కారణ మేమన: యజ్ఞచక్రమును దక్క జగత్తే వ్యవహారమును నడిపింప నక్కఱ లేదు. వేయేల? జగత్తుయొక్క ధారణపోషణల నిమిత్తమే యీ యజ్ఞచక్రము బ్రహ్మదేవునిచే మొదట సృజింపఁబడినది. మఱియు జగత్తుయొక్క సుస్థితియే, అనఁగా: సంగ్రహమే భగవంతున కిష్టమైనందున నీ చక్రము నెవరును వదలుటకు సాధ్యము కాదు; ఇపుడీ యర్థమే ముందుశ్లోకములో చెప్పఁబడినది. యజ్ఞశబ్దమున కిచ్చో శ్రౌతయజ్ఞము లని మాత్రమే యర్థము కాదు. వానియందు స్మార్త యజ్ఞములును, సమస్తవర్ణములవారిచే యథాధికారముగఁ జేయఁబడునవియు నగు సర్వవ్యావహారికములును వానిలోనే చేరునని యీ ప్రకరణమునందు చదువరులు ముఖ్యముగ జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయును.]

సహయజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః,
అనేన ప్రసవిష్యధ్వ మేష వోఽస్త్విష్ట కామధుక్. 10

10. పూర్వమున యజ్ఞముతోడనే ప్రజల సృజించి బ్రహ్మదేవుఁ డిట్లు చెప్పెను. "(ఈ యజ్ఞములయొక్క) యోగముచే మీరు వృద్ధినొందుదురు గాక; యిది మీకు కామధేనువు, అనఁగా: ఇష్టములగు మనోరథముల పూరణ చేయునది అగుఁ గాక!

దేవా న్భావయతానేన తే దేవా భావయంతు వః,
పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ. 11

11. యజ్ఞములచేత దేవతలను మీరు గౌరవింపవలసినది. దేవతలు మీకును సమృద్ధి నిత్తురు గాక; ఇట్లు పరస్పరమును సంభావన చేసికొందురేని మీ యిరువు రకును పరమమగు శ్రేయఃప్రాప్తి యగును.

ఇష్టా న్భోగా న్హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః,
తై ర్దత్తా నప్రదా యైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః.12

12. కారణ మేమన: యజ్ఞములచే సంతుష్టులగు దేవతలు మీచే కోరఁబడిన (సమస్తమైన) భోగములను మీకు నిచ్చెదరు. వారు మీ కిచ్చినదానిని వారికి మరల నీయక తాము మాత్రమే యుపభోగించువారు సత్యముగ చోరు లగుదురు."

[బ్రహ్మదేవుఁ డీ సమస్తసృష్టిని, అనఁగా: స్వర్గాదిసర్వలోకము లను, నిర్మించిన పిదప నీ లోకుల కెట్లు ధారణపోషణ లెట్లు సంభ వించునని విచారించి యేమియుఁ దోఁపక యనేక వత్సరములు తపస్సుచేసి భగవంతుని సంతోష పెట్టఁగా భగవంతుఁ డీ లోకుల యొక్క ధారణపోషణలకై ప్రవృత్తిపరమగు యజ్ఞచక్రమును నిర్మించె ననియు, దేవతలను మనుజులను నిట్లు యజ్ఞములయందుఁ బ్రవ ర్తింపఁజేసి యొకరి నొకరు సంరక్షించుకొండని చెప్పెననియు మహా భారతము నందలి నారాయణీయధర్మములలో జెప్పఁబడియున్నది. ఆ విషయమ్మే పూర్వశ్లోకమునం దర్థమును శబ్దములను కొంత మార్చి చెప్పఁబడినది (మ భా. శాం. 340.38 మఱియు 62 చూడు). పైనఁ జెప్పఁబడిన విషయమును బట్టి ప్రవృత్తిపరమగు భాగవతధర్మముల సిద్ధాంతమే గీతలయందు ప్రతిపాదింపఁబడిన దను సిద్ధాంత మధిక

ముగ దృఢమగుచున్నది; కాని భాగవత ధర్మములయందు యజ్ఞములయందుండు హింస గర్హింపఁబడియున్నది (మ.భా. 336-337 చూఁడు) పశుయజ్ఞములకు ప్రతినిధిగ ద్రవ్యమయములగు యజ్ఞములారంభింపఁబడినవి. తుదకు జపమయములు, జ్ఞానమయములు నగు యజ్ఞములే యన్నింటిలోను శ్రేష్ఠములైన వను మతము పిదప వాడుకలోనికి వచ్చినది (గీ. 4.23-33). చాతుర్వర్ణ్యమునకు విధింపఁబడిన కర్మలన్నియు యజ్ఞములే యనియు, సమాజముయొక్క యోగ్యములగు ధారణపోషణలు జరుగుటకు నీ యజ్ఞకర్మలు, లేక, యజ్ఞచక్రము బాగుగ వాడుకలో నుండి తీరవలయుననియు స్పష్టమగుచున్నది (మను. 1.87 చూడు). వేయేల? ముందు ఇరువదియవ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబోవు లోకసంగ్రహమును, ఈ యజ్ఞచక్రమును నొక్కవిధముగనే యున్నవి (గీతా. ర. ప్ర. 11 చూడు). కాన దేవలోక మనుష్యలోకములయొక్క సంగ్రహార్థమై భగవంతునిచేతనే మొదట నిర్మింపఁబడిన యీ యోగసంగ్రహకారక కర్మను మనుజుఁడలవాటులో నుంచుట యావశ్యక మని స్మృతులయందు సైతము చెప్పఁబడినది. ఈ విషయమే ముందు శ్లోకమున స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది.]

యజ్ఞశిష్టాశిన స్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః,
భుంజతే తే త్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మకారణాత్. 13

13. యజ్ఞము చేయఁగా మిగిలిన ద్రవ్యమును గ్రహించు గృహస్థులు సర్వపాపములనుండి ముక్తులగుదురు. (యజ్ఞమును చేయక) తనకొఱకు మాత్రమే (అన్నమును) వండికొని భక్షించు పాపాత్ములు పాపమును భక్షించుచున్నారు.

[ఋగ్వేదమునందలి 10. 117. 6-వ మంత్రమునం దీ విషయమే చెప్పఁబడినది. "నార్యమణం పుష్యతి నో సఖాయం కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ" - ఎవఁడు అర్యముని గాని, స్నేహితుని గాని, పోషింపఁడో, యేకాకిగనే భుజించుచున్నాఁడో వాఁడు పాపి యని

యెఱుంగవలయును అని పై మంత్రమున కర్థము. అటులే మను స్మృతియందును "అఘం స కేవలం భుఙ్క్తే యః పచ త్యాత్మకార ణాత్, యజ్ఞశిష్టాశనం హ్యేత త్సతా మన్నం విధీయతే" (3.118) – ఎవరు తమకొఱకే (అన్నమును) వండుకొనుచున్నారో వారు పాపమునే భక్షించుచున్నారు. యజ్ఞమును చేయఁగా మిగిలిన ద్రవ్యము 'అమృత' మనియు, ఇతరు లందఱును భుజింపఁగా మిగి లిన ద్రవ్యము (భుక్తశేషము) 'విఘస' మనియు (మను. 3 285) చెప్పఁబడును గాన నట్టి యన్నమే శిష్టులకు విహిత మని చెప్పఁబడి నది (4 31). అది యటు లుండ నిమ్ము; యజ్ఞాదికర్మలు తిలతండు లముల నగ్నిలో వైచి తగులఁబెట్టుటకుఁ గాని, స్వర్గమాత్ర ప్రాప్తి కొఱకుఁ గాని యేల కావో, జగత్తుయొక్క ధారణపోషణల నిమిత్తమై యవి యేల కావలయునో, జగత్తంతయు యజ్ఞముల నెటు లవలం బించి యున్నదో యా విషయ మిచ్చో నంతకంటె సుస్పష్టముగ చెప్పుచున్నాఁడు-]

అన్నా ద్భవంతి భూతాని పర్జన్యా దన్నసంభవః,
యజ్ఞా ద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః. 14

14. ప్రాణు లన్నియు నన్నముచేతనే పుట్టుచున్నవి. అన్నము పర్జన్యుఁడు వర్షించుట వలన పుట్టుచున్నది. పర్జన్యుఁడు యజ్ఞము వలన పుట్టుచున్నాఁడు. కర్మలనుండి యజ్ఞ ముద్భవిల్లుచున్నది.

[మనుస్మృతియందును మనుజుల కావశ్యకమగు నన్నము యొక్క యుత్పత్తి యిట్లే చెప్పఁబడినది. "యజ్ఞమున నగ్నిలో వేల్వఁబడిన యాహుతి సూర్యుని చేరును. సూర్యునివలన (అనఁగా: పరంపరగా యజ్ఞమునుండియే) పర్జన్యుఁడును, పర్జన్యునివలన నన్న మును, నన్నమువలన ప్రజయు నుత్పన్న మగుచున్నది" అని మను స్మృతిలోఁ జెప్పఁబడినది (మను. 3 76). ఈ విషయము మహాభార తమునను నిటులే చెప్పఁబడియున్నది (మ. భా. శాం. 242. 11)

తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు (2. 1) నీ పరంపర నింతకు పూర్వమునకు నెట్టి, "పరమాత్మనుండి మొదట నాకాశమును, దానినుండి వాయువును, వాయువునుండి యగ్నియును, దానినుండి జలమును, అందుండి పృథ్వియును బుట్టఁగా, పృథ్వియందుండి యోషధులును, ఓషధులయందుండి యన్నమును, అన్నమునుండి పురుషుఁడును బుట్టి" రని చెప్పఁబడినది. కావున దాని ననుసరించియే కర్మపర్యంతము చెప్పఁబడిన సర్వప్రాణులయొక్కయు పూర్వపరంపరను ప్రకృతితోడను, ప్రకృతిని తుదకు శుద్ధమగు నక్షరపరబ్రహ్మముతోడను జేర్చి యిపుడు పూర్ణము చేయుచున్నాఁడు.]

కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్,
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్. 15

15. కర్మ, బ్రహ్మమునుండి అనఁగా: ప్రకృతినుండి పుట్టినదని తెలిసికొమ్ము. ఈ బ్రహ్మ మక్షరమునుండి అనఁగా: పరమేశ్వరునుండి బయలువెడలినది. కాన సర్వగతమగు బ్రహ్మమే యజ్ఞమునం దెప్పుడు నధిష్ఠించియున్నది (అని తెలిసికొనుము).

[ఈ శ్లోకమందలి 'బ్రహ్మ' శబ్దమునకు 'ప్రకృతి' యని యర్థము చెప్పక కొందఱు 'వేద' మని యర్థము చెప్పుచున్నారు; కాని 'బ్రహ్మము', అనఁగా వేదము పరమేశ్వరునివలన వెలువడినదను నర్థ మీ వాక్యమునకు కుదిరినను "సర్వగతమగు బ్రహ్మ యజ్ఞమునం దున్నది" అను వాక్యమునందలి యర్థము వారికి బాగుగ కుదురదు. కావున "మమ యోని ర్మహద్బ్రహ్మ" (గీ. 14.3) అను శ్లోకమునందలి 'బ్రహ్మ' పదమునకు ప్రకృతి యని యర్థము గాన తదనుసారముగ 'బ్రహ్మ' శబ్దముచేత నిక్కడ సైతము జగత్తునకు మూలభూతమగు ప్రకృతియే వివక్షితమని రామానుజభాష్యమున చెప్పఁబడిన యర్థమే నాకు బాగుగఁ గాన్పించుచున్నది. ఇంతియ కాక మహాభారతమున శాంతిపర్వమునం దీ యజ్ఞప్రకరణముననే

యున్న "అనుయజ్ఞం జగత్సర్వం యజ్ఞశ్చాను జగత్సదా (శా. 267. 34)- యజ్ఞము వెనుక జగత్తును, జగత్తు వెనువెంటనే యజ్ఞమును అని యున్నది. బ్రహ్మ మనఁగా ప్రకృతి యని యర్థము చేసికొనుటచే నీ శ్లోకమునకు నేకవాక్యత కలుగును. కారణ మేమన: జగత్తనఁగా ప్రకృతి యని యర్థము. పరమేశ్వరునుండి ప్రకృతియు, త్రిగుణాత్మకప్రకృతినుండి జగత్తునందున్న సర్వకర్మలును నెట్లు నిష్పన్న మగునదియు గీతారహస్యమునందలి యేడు నెనిమిదియవ ప్రకరణములందు సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడినది. అటులే దేవతలు మొదట యజ్ఞములుచేసియే సృష్టించినారని పురుషసూక్తమునందును చెప్పఁబడినది-]

ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః।
అఘాయు రింద్రియారామో మోఘం పార్థ స జీవతి. 16

16. ఓ పార్థా! యిట్లు (జగత్తుయొక్క ధారణార్థమై ఆరంభింపఁబడిన) చక్రమును (అనఁగా: కర్మలయొక్క, లేక, యజ్ఞములయొక్క ఘటీయంత్రమును) జగత్తునందు ప్రవర్తింపఁజేయని వాని యాయుష్యము పాపరూప మయినది కాన నీ యింద్రియ లంపటులయొక్క (అనఁగా: దేవతలకు నీయక స్వయముగనే సుఖపడు వారియొక్క) జీవనము వ్యర్థ మగును!

[బ్రహ్మదేవునిచేతనే-మానవులచేఁ గాదు-లోకముల ధారణ పోషణార్థమై యజ్ఞమయములగు కర్మలు, లేక, చాతుర్వర్ణ్యము యొక్క వృత్తులు సృజింపఁబడినందున సృష్టిక్రమము ప్రవర్తింపఁ జేయుటయును (శ్లో క. 14), తన కార్యనిర్వాహమును (శ్లోక 8) అను నీరెంటి నిమిత్తమును నా వృత్తి యావశ్యకమై యున్నది. కాన నీ యజ్ఞచక్రమును నాసక్తితో నడపుట యీ జగత్తునం దెప్పుడును నలవాటులో నుంచుకొనవలయునని దీనివలన సిద్ధమైనది; అనఁగా: మీమాంసకులయొక్క, లేక, త్రయీధర్మమందున్న, కర్మకాండను (యజ్ఞచక్రము) గీతాధర్మములయం దనాసక్తబుద్ధి యనెడు యుక్తిచే

స్థిరముగ నెట్లాచరింపవలసినదియు చెప్పఁబడినది (గీ. ప్ర. 11); కాని యాత్మజ్ఞానియగు పురుషునకు నిక్కడనే మోక్షము లభించును గాన; సంపాదింపఁదగినదంతయు నతనికి ప్రాప్తించియే యున్నది. ఈ జగత్తునందతఁడే కర్మయు చేయనక్కఱలేదనియు, చేయను సైతము కూడదనియు సన్న్యాసమార్గియులగు వేదాంతు లనేకు లందురు. కావున వారికి గీతలలోని యుత్తరము నిప్పుడు శ్లోకములతో చెప్పుచున్నాఁడు-]

యస్త్వాత్మరతి రేవ స్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః,
ఆత్మ న్యేవ చ సంతుష్ట స్తస్య కార్యం న విద్యతే. 17

17. కాని కేవల మాత్మయందే రతుఁడును, ఆత్మయందే తృప్తుఁడును, ఆత్మయందె సంతుష్టుఁడు నైనవానికి (స్వీయములని చెప్పఁదగిన) కార్యము లేవియు నుండవు.

నైవ తస్య కృతే నార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన,
న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చి దర్థవ్యపాశ్రయః. 18

18. కావున నిక్కడ (అనఁగా: ఈ జగత్తునందు) నే విషయమయినను చేయుటచే నతనికి లాభ మేమియు నుండదు. చేయకపోవుటచే నష్టము సైతముండదు. సర్వభూతములయందును తనకు స్వీయము లని చెప్పఁదగిన యర్థము లేమియు వాగియుండవు.

తస్మా దసక్తస్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర,
అసక్తో హ్యాచర న్కర్మ పర మాప్నోతి పూరుషః. 19

16. తస్మాత్, అనఁగా జ్ఞాని కీరీతిగ నేవిధమగు నపేక్షయు నుండనందున నీవు సైతము (ఫలమునందు) ఆసక్తి నుంచక (నీయొక్క) కర్తవ్యకర్మలను తప్పక చేయవలయును. కారణ మే మన: ఆసక్తిని విడచి కర్మచేయుచుండువానికి పరమగతి లభించును.

17-వ శ్లోకము మొదలు 19-వ శ్లోకమువఱకును టీకాకారులు బహువిపర్యాసమగు నర్థమును చేసిరి. కాన వానికి సరళమగు భావార్థ

మును మొదట చెప్పుచున్నాను. మూఁడు శ్లోకములును కలసి హేత్వనుమానములతోఁ గూడుకొనిన యొకవాక్యమే యై యున్నది. వీనిలో 17, 18 శ్లోకములయందు జ్ఞాని కర్మ చేయకుండుటకు సామాన్యముగఁ జెప్పఁదగిన కారణముల ననువదించి, దానినిబట్టియే గీత చేయునట్టి యనుమానమే, 'తస్మాత్' అను కారణబోధక శబ్దమును మొదటఁ బ్రయోగించి 19-వ శ్లోకములో వ్రాయఁబడినది; నిద్రించుట, కూర్చుండుట, లేచుట, వేయేల? బ్రతికియుండుట మొదలగు కర్మలు చేయవలదని చెప్పినమాత్రముచే వదలి పెట్టుటకు సాధ్యములైనవి కావు. కాన కర్మలు వదలిపెట్టుటచే నైష్కర్మ్యము సిద్ధింపదు. ఆ నైష్కర్మ్యము, సిద్ధిని సంపాదించుకొనుటకు సైత ముపాయముగూడ కాదని యీ యధ్యాయారంభమున నాలుగైదు శ్లోకములయందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది; కాని, దీనిపై నన్యాస మార్గియులు "నేను సిద్ధిని సంపాదించుకొను విషయమై కర్మలను వదలిపెట్టుట లేదు. ఎవరైన నీజగత్తునందు చేయున దంతయు, తనకుఁగాని, లేక, యితరులకుఁగాని లాభము కల్గుటకై చేయుదురు కాని, మనుజునకు పరమ సాధ్యమగు సిద్ధావస్థ, లేక, మోక్షము జ్ఞానికి జ్ఞానముచేతనే ప్రాప్తమగును. కావున తర్వాత నా జ్ఞాని యేమియు సంపాదించుకొన నక్కఱ లేదు (శ్లోక. 17). అతఁ డే విషయము నైనను చేసినను చేయక పోయినను నొక్కటియే. లోకోపకారార్థమై యతనిచే కర్మలు చేయఁబడవలయునని యందు మేని, యతఁడు లోకమున వ్యవహరింప వలసినదియు లేదు (శ్లోక. 18). కావున నతఁడేల కర్మచేయవలయు నని పూర్వపక్షము చేయ వచ్చును; కాని, కర్మను చేయుటయు, చేయకుండుటయు నీకు సమానములే యైనచో కర్మచేయఁగూడదను నాగ్రహము మాత్రము నీ కేలయుండవలయును? శాస్త్రమువలన ప్రాప్తములగు కర్మల నన్నింటిని నాగ్రహశూన్యమగు బుద్ధితో చేసి విముక్తుఁడవు కమ్ము.

ఈ జగత్తునందు జ్ఞానినైనను, నజ్ఞానినైనను కర్మ వదలకపోవుటయు, జ్ఞానికా కర్మలవలన స్వీయమగు ప్రయోజన మేమియు లేకుండు టయు, పరస్పరవిరుద్ధములుగ కాన్పించును కాని గీతల కిది యొక గొప్పవిషయముగ తోఁపనందునను, కర్మను వదలిపెట్టుటకు సాధ్యము కానందునను, నా కర్మను చేయవలయునని చెప్పుచున్నది. స్వార్థబుద్ధి యుండక పోవుటచేతనే యిప్పుడు నిష్కామ బుద్ధితో కర్మనుచేయ వలయును. మఱియు 'తస్మాత్' అను పదమును జేర్చి 19-వ శ్లోకమునం దర్జునున కీయుపదేశము చేయఁబడి యుండుటచే దానిని దృఢపఱచు నిమిత్తమై, జ్ఞాను లందఱిలోను శ్రేష్ఠుఁడగు భగవంతునకు కర్తవ్య మేమియు లేకపోయినను. తర్వాత 22-వ శ్లోకమున నా కర్మ లను చేయుచునే యున్నాఁడను దృష్టాంత మీయఁబడినది. సన్న్యాస మార్గీయులు చెప్పునట్టి జ్ఞానియొక్క స్థితినే బాగుగ విచారించి దాని మూలమున కర్మసన్న్యాసపక్షము సిద్ధము గానందున, నిష్కామకర్మల నెప్పుడును చేయవలయునను పక్షమే మిక్కిలి బలవత్తరమైనదని గీత చెప్పియున్నదని యిందలి సారాంశము; కాని కర్మయోగమునం దున్న యీ యుక్తివాదమును, సిద్ధాంతమును. సన్న్యాసమార్గీయు లగు టీకాకారులకు సమ్మతము కానందున పైన చెప్పఁబడిన కార్య కారణ భావమును, మొత్తముపై సర్వసందర్భమును, పిదపఁ జెప్పఁబడిన భగవంతుని దృష్టాంతమును (శ్లో. 7,8.9 22.25 మఱియు 30 చూడు) బాగుగ సమకూడనందున నీ మూఁడు శ్లోకములను విడఁదీసి స్వతం త్రములని చెప్పిరి. వానిలో మొదటి రెండు శ్లోకములకును, జ్ఞానికి స్వీయమగు కర్తవ్య మేమియు లేకపోవుట యనునది మొదలుగాఁ గల యుపదేశమే గీతయందలి చరమసిద్ధాంతమని కల్పించి, దాని యాధారమున జ్ఞానులు కర్మను వదలవలయునని భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాడని ప్రతిపాదించిరి. అట్లగునేని మూఁడవ (అనఁగా: 29-వ శ్లోకమునందు "ఆసక్తిని వదలి కర్మలను జేయుము" అని

అర్జునునకు వెంటనే చేయఁబడిన యుపదేశము సందర్భశూన్యమగును కావున నీ ప్రతిబంధకములను బోఁగొట్టు నిమిత్తమై కర్మ చేయుమని యర్జునునకు చేయఁబడిన యుపదేశ మతఁ డజ్ఞాని యను నూహతో చేయఁబడినదని టీకాకారులు సమాధానము చెప్పినారు; కాని యిట్లు చెప్పినను 19-వ శ్లోకమునందలి 'తస్మాత్' అను పదము నిరర్థక మగుటయే గాక, యీ యధ్యాయమందున్న పూర్వాపరసందర్భము నకును, జ్ఞాని యానక్తిని వదలి కర్మలను చేయవలయునని యనేక ప్రదేశములయందున్న యుపదేశమునకును, భగవంతుఁడు ముందు చెప్పఁబోవు స్వీయదృష్టాంతమునకును, నీ యర్థము విరుద్ధమే యగును (గీ. 2.47; 3.7,35; 4,23; 6.1; 18.6-9; మఱియు గీ. ర. ప్ర. 11 చూడు). ఇంతియకాక, కర్మనుచేసినను, ఏ కర్మయోగమూల మున నది బంధకము కాదో (గీ. 2.39) యా కర్మయోగముయొక్క వివేచనయే, యీ యధ్యాయమునందు చేయఁబడుచుండఁగా, నా వివేచనయొక్క నడుమ సందర్భశూన్యముగ "కర్మలను వదలివేయుట యుత్తమ" మని యోగ్యుఁడగు వాఁ డెవ్వఁడును చెప్పఁడు. ఇఁక భగవంతుని విషయమై వేఱుగఁ జెప్పనేల? కాన సాంప్రదాయి కాగ్రహముతో బలాత్కారముగ నిట్టి యర్థమును చెప్పుటకు వీలు లేదు. జీవన్ముక్తుఁ డగుజ్ఞానియు కర్మలు చేయవలయునను విష యము యోగవాసిష్ఠమునందు చెప్పఁబడినది. ముక్తుల ట్లేల చేయ వలయునో తనకు చెప్పు మని రాముఁ డడుగ-

> జ్ఞస్య నార్థః కర్మత్యాగైః నార్థః కర్మసమాశ్రయైః,
> తేన స్థితం యథా యద్యత్ తత్తథైవ కరోత్యసౌ.

- జ్ఞానికి కర్మను వదలిపెట్టుటచేతఁ గాని, చేయుటచేతఁ గాని లాభ మేమియు లేదు. గాన (తేన) నతఁడు సంభవించినదెల్ల, సంభవించి నట్లుగా నాచరించును (యోగ. 6. ఉ. 199 4) అని వసిష్ఠుఁడు సమా ధానము చెప్పెను. ఈ గ్రంథాంతమున నుపసంహారమునందు-

మమ నాస్తి కృతేనార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన,
యథా ప్రాప్తేన తిష్ఠామి హ్యకర్మణి క ఆగ్రహః.

నాకు నే విషయమును చేసినను, చేయకపోయినను సమానముగనే యుండును అని గీతాశ్లోకములో నున్న శబ్దములతోడనే మొదటి కారణమును జెప్పి, రెండును సమానములుగ నున్నయెడల, "కర్మలు చేయనని యాగ్రహముమాత్ర మెందులకని శాస్త్రమువల్ల సంప్రాప్తములైన కర్మల నన్నింటిని నేను చేయుచున్నా" నని రెండవచరణమునందు చెప్పఁబడినది (యోగ. 6. ఉ. 216.14). అటులే దీనికంటె పూర్వమందు "నైవ తస్య కృతే నార్థో" అను గీతలలోనున్న శ్లోకమే యోగవాసిష్ఠమునందున్నది. పిదప "యద్యథా నామ సంపన్నం తత్తథాఽస్త్వితరేణ కిమ్" కాన నేదో ప్రాప్తమగునో దానినే (జీవన్ముక్తుఁడు) చేయును. మఱియొక విషయమును గుఱించి యాలోచింపఁడు అని చెప్పఁబడినది (యో. 6. ఉ 125. 49 50). యోగవాసిష్ఠమునందే కాక, గణేశగీతలయందును—

కించి దస్య న సాధ్యం స్యాత్ సర్వజంతుషు సర్వదా,
అతోఽసక్తతయా భూప! కర్తవ్యం కర్మ జంతుభిః.

— ఇతరములగు నే జంతువులతోడను నతఁడు చేయఁదగిన పని యేమియు నుండదు. ఈ కారణముచేతనే (అతః) ఓ రాజా! తమ కర్తవ్యముల నసక్త బుద్ధితోఁ జేయవలయు" నను నర్థముగలశ్లోకము గలదు (గణేశగీత 2-18). దీనినిబట్టి ప్రకృతమునందు గీతలలోనున్న మూఁడు శ్లోకములకును నేను పైనఁజెప్పిన కార్యకారణభావమే యుక్తముగ నున్నట్లు కాన్పించుచున్నది. గీతలలోనున్న యీ మూఁడు శ్లోకములకును ప్రతినిధిగ నీ విషయ మంతయు యోగవాసిష్ఠములో నొకశ్లోకమునందే చెప్పఁబడినది. దానియందలి కార్యకారణభావము విషయమయి యేమియు సంశయము లేదు. గీతలయందున్న యీ యుక్తినే పిదప మహాయానపంథ (మార్గము) యందు బౌద్ధగ్రంథ

కారులును స్వీకరించిరి. అది యట్లుండ నిమ్ము: జ్ఞానులకు స్వార్థము లేకపోయినంతమాత్రముచే తమ కర్తవ్యమును నిష్కామబుద్ధితో చేయుట యను నిష్కామకర్మ, మోక్షమునకు ప్రతిబంధకము కాక పోవుటయే కాక దాని మూలముననే సిద్ధిగలుగునని పైన చెప్పిన విషయమును బలపఱచుటకై యిప్పుడు దృష్టాంతమును చెప్పుచున్నాఁడు-)

కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః,
లోకసంగ్రహ మేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి. 20

20. జనకాదులచే నిటులే కర్మలచేతనే సిద్ధి సంపాదింపఁబడినది. అట్లు లోకసంగ్రహదృష్టితో కర్మ చేయుటయే నీ కుచితమైనపని.

[నిష్కామకర్మలచే సిద్ధి కలుగునను విషయమునకు నుదాహరణ మీ శ్లోకమునందు ప్రథమచరణమునందు చెప్పఁబడినది. రెండవచరణము మొదలుకొని వేఱురీతిగ ప్రతిపాదించుట కారంభింపఁబడినది. జ్ఞానులకు లోకులతో నేమియు ప్రయోజనము లేకపోయినను కర్మచేయక తప్పనందున వారు నిష్కామకర్మను చేయవలయునని నిశ్చిత మగుచున్నది; కాని కర్మచేయక తప్పదను యుక్తివాదము న్యాయసిద్ధమైనను సామాన్య జనంబులకు నంతమాత్రముచేతనే తగినంత నమ్మకముండనేరదు. మొత్తముపై నపరిహార్యమగుటచేతనే కర్మ చేయవలయునని చెప్పఁగనే మఱియొక ప్రయోజనమేమియు లేదను విషయము స్పష్టమగుచునే యున్నది. కాన లోకసంగ్రహముకొఱకు తాము కర్మచేయుట యనునది జ్ఞానులకును మిక్కిలి గొప్పసంగతి యని యీ జగత్తునందు ప్రసిద్ధమైయున్నదను విషయమును నిరూపించుట యీ శ్లోకమునందలి రెండవ చరణము మొదలుకొని యారంభింపఁబడినది. "లోకసంగ్రహ మేవాపి" అను శ్లోకమునందలి 'ఏవాపి' అను పదములకు తాత్పర్య మిదియె కాన దీనినిబట్టి ప్రతిపాదించుట కిప్పు డారంభమయినదని స్పష్ట మగు

చున్నది. 'లోకసంగ్రహ' శబ్దమందున్న 'లోక' శబ్దముయొక్క యర్థము వ్యాపకమయిన దగుటచే, కేవలమనుష్యజాతినే కాక సర్వ జగత్తును సన్మార్గమందు ప్రవేశపెట్టి దానిని నశింపనీయక మంచి రీతిని ధారణమును, పోషణమును పాలనమునుచేయుట యను సర్వ విషయములును చేరియున్న వనునది మొదలుగాఁగల విషయములు గీతారహస్యమునందు పదునొకండవ ప్రకరణమునందు నేను విచారించితిని గాన తిరిగి యిచ్చట చెప్పనక్కఱలేదు. లోకసంగ్రహమును చేయుట యను నధికారము జ్ఞాని కెందుల కుండునో మొదట చెప్పుచున్నాఁడు-]

యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్త త్త దేవేతరో జనః,
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే. 21

21. శ్రేష్ఠుఁడు (అనఁగా: ఆత్మజ్ఞానియగు కర్మయోగి) చేయు పనినే యితరులు (సామాన్యజనులు) సైతము చేయుదురు. అతఁడు ప్రమాణముగ గ్రహించిన విషయమునే లోకు లనుసరింతురు.

[తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు సైతము "సత్యం వద" 'ధర్మం చర' మొదలగు ధర్మముల నుపదేశించి "సంసారమున నే విషయము నేని యెట్లాచరింపవలయునో యని నీకు సందేహము గలిగినచో, జ్ఞానియు, యుక్తుఁడును, ధర్మిష్ఠుఁడు నగు బ్రాహ్మణుఁ డా విషయము నాచరించునటుల్ల యాచరించుము అని చెప్పఁబడినది (తై. 1.11.4); మఱియు నీ యర్థముగల యొక శ్లోకము నారాయణీయధర్మముల యందును చెప్పఁబడినది (మ.భా.శాం. 341.25); మహారాష్ట్రభాష యందు "జనా వర్తతో లోకకల్యాణకారీ, జగీఁవర్తతీ సర్వహీ త్యా ప్రకారీఁ" అను సమర్థులవారి శ్లోక మీ శ్లోకమునే యనువదించుచున్నది. సమర్థులు నుడివిన యీ లోకకల్యాణకారియు, గీతలలో చెప్పఁబడిన 'శ్రేష్ఠుఁడగు, కర్మయోగియు నొకఁడే, శ్రేష్ఠశబ్దమునకు 'ఆత్మజ్ఞానియగు సన్న్యాసి' యని యర్థముకాదు (గీ.5.2 చూడు).

ఆత్మజ్ఞానికి స్వార్థబుద్ధి లేకపోయినను లోకకల్యాణ సంబంధమగు కర్మల నాతఁడు విడువఁగూడదు. ఈ విషయమునే తన యుదాహరణముచే భగవంతుఁడు బాగుగ దృఢపఱచుచున్నాఁడు-]

న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన,
నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి. 22

22. ఓ పార్థా! నాకు ముల్లోకములలో కర్తవ్యము లేదు; ఇదివరలో లేనిదియు, ఇప్పుడు సంపాదించుకో తగినదియు నగు వస్తువేదియు లేదు. అయినను నేను కర్మలను చేయుచునే యున్నాను.

యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతంద్రితః,
మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః. 23

23. కారణ మేమనః ఓ పార్థా! నే నొకవేళ కర్మల నలక్ష్యభావమున చేయకపోయిత నేని మనుజు లందఱును సర్వవిధముల చేతనే నా మార్గమునే యనుసరింతురు.

ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మచే దహమ్,
సంకరస్య చ కర్తాస్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః. 24

24. నేను కర్మలను చేయకపోయితి నేని యీ లోకము లుత్సన్నమగును. నేను సంకరము చేయువాఁడ నగుదును. ప్రజలకు నావలన ఘాత కలుగును.

[లోకసంగ్రహ మనునది యొక వ్యర్థమగు పని కా దని భగవంతుఁడు తన యుదాహరణముచే నీ శ్లోకమునందు మిక్కిలి బాగుగ స్పష్టము చేసెను. అటులే జ్ఞానము కలిగిన పిదప జ్ఞానికి కర్తవ్యమేమియు లేకపోయినను నిష్కామబుద్ధిచే నతఁడు కర్మల నన్నింటిని చేయవలయునని 17-19 శ్లోకములకు నే చెప్పిన యర్థము సైతము భగవంతుని దృష్టాంతముచే పూర్ణముగ సిద్ధమగుచున్నది. వేయేల? అట్లు కాదేని యీ దృష్టాంతమే వ్యర్థమును ననుపపన్నమును నగును. యజ్ఞచక్రము చెడిపోయినను, జగత్తు చెడినను లక్ష్యము సేయక,

సాంఖ్యమార్గీయులగు జ్ఞానులు కర్మలనన్నింటిని వదలిపెట్టుచున్నారు. కర్మమార్గీయులగు జ్ఞానులాత్మార్థమై చేసితీఱవలసినవి కాకపోయినను లోకసంగ్రహ మను గొప్పవిషయ మావశ్యకమగు సాధ్యమను తలంపున, ధర్మానుసారముగ ప్రాప్తములగు సర్వకర్మల నాచరించుచునే యున్నారు. ఇదియే యీ రెండు మార్గములయందును నుండు గొప్ప భేదము (గీ. ర. ప్ర. 11 చూడు). భగవంతుఁడు తాను కర్మలను చేయుచున్న సంగతి చెప్పియేయున్నాఁడు. ఇప్పుడు జ్ఞానియొక్కయు నజ్ఞానియొక్కయు కర్మయందలి భేదమును నిరూపించి యజ్ఞానులను సంస్కరించు నిమిత్తమై జ్ఞాని యవశ్యముగ నేమి చేయవలయునో చెప్పుచున్నాఁడు-]

సక్తాః కర్మ ణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వంతి భారత,
కుర్యాద్విద్వాం స్తథాఽసక్త శ్చికీర్షు ర్లోకసంగ్రహమ్. 25

25. కాని నో యర్జునా! లోకసంగ్రహమును చేయవలయునని తలఁచుచున్న జ్ఞాని (వ్యావహారికముగు) కర్మయందు నాసక్తులగు నజ్ఞానులవలెనే కర్మ చేయును; కాని యాసక్తిని విడలి యాచరింపవలయును.

న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసంగినామ్,
జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వాన్ యుక్తః సమాచరన్. 26

26. కర్మలయం దాసక్తిగల యజ్ఞానుల బుద్ధిని జ్ఞాని చెడఁగొట్టఁగూడదు. తాను యుక్తుఁడు, అనఁగా: యోగయుక్తుఁడును, సర్వకర్మలను చేయువాఁడును నయి లోకులను సంతోషపూర్వకముగ నా కర్మలను చేయునట్లు చేయవలయును.

[అజ్ఞానులబుద్ధిని చెడఁగొట్టకూడ దని యీ శ్లోకమున కర్థము. ఆ విషయమునే 29-వ శ్లోకమున మరలఁ జెప్పెను; కాని లోకుల నజ్ఞానమునందే ప్రవర్తింపఁ జేయవలయు నని యీ శ్లోకమున కర్థము కాదు. 25-వ శ్లోకమున జ్ఞాని లోకసంగ్రహమును చేయవలయునని చెప్పఁబడినది. మఱియు లోకసంగ్రహమున లోకులను బుద్ధిమంతు

లుగఁ జేయుట; "లోకసంగ్రహము కర్తవ్యమైనను దాని నిమిత్తమై జ్ఞాని కర్మలను చేయుట యావశ్యకము కాదు. లోకులకు జ్ఞానము కలుగఁజేసినఁ జాలును" అని యెవరైన ననవచ్చునని తలఁచి భగవంతుఁడు సదాచరణమునం దెవరికి దృఢమగు నభ్యాసము కలుగలేదో (సామాన్యజను లీ కోటిలోనివారే) వారికి నోటిమాటలచే జ్ఞానమును మాత్రమే యుపదేశించినచో వీరు తమ చెడుమార్గమును సమర్థించుట కొఱకె యీ బ్రహ్మజ్ఞానమును దురుపయోగమును జేయుదురు. మఱియు "ఒక జ్ఞాని యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు" అని వ్యర్థవిషయములను చెప్పుటకు మొదలిడుదు రని తోఁపక మానదు. అటులే జ్ఞాని బొత్తిగ కర్మలను వదలివేయునేని యజ్ఞానులు నిరుద్యోగు లగుటకు నది యొక దృష్టాంత మగును. లోకు లీ విధమున యుక్తి పరులును వ్యర్థులును, నిరుద్యోగులును నగుటయే బుద్ధిభేద మని చెప్పఁబడినది. మఱియు లోకులబుద్ధి కిట్లు భేదము గల్పించుట జ్ఞాని చేయఁదగిన పని కాదు. కాన జ్ఞానులగువారు లోకసంగ్రహార్థము, అనఁగా: లోకులను బుద్ధిమంతులుగను, సదాచరణము గలవారినిగను జేయుటయును, తాను సంసారమునందుండి నిష్కామకర్మయొక్క అనఁగా: సదాచరణముయొక్క బరువును లోకులపై నుంచుటయును, వారిచేత దాని నాచరింపఁ జేయుటయు నను నది యీ జగత్తునందలి గొప్ప కార్య మని గీతయందు సిద్ధాంతము చేయఁబడినది; కాని గీతలయొక్క యీ యభిప్రాయము నెఱుఁగక యజ్ఞాను లజ్ఞానులుగనే యుండి తమ కర్మలను చేయవలయుననియు, జ్ఞాను లట్లు కర్మలను జేయువారివలె నుండవలయుననియు ననేకులగు టీకాకారు లీ శ్లోకమునకు విపరీతముగ వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచున్నారు. గీత దంభాచరణమును నేర్పుటకై కాని, లోకుల నజ్ఞానులుగనే యుంచి పశువుల చేత పనిచేయించినట్లు వారిచే కర్మల చేయించుటకై కాని ప్రవృత్తమయినదని చెప్పవలయునా యేమి! జ్ఞాని కర్మ చేయఁగూడదని దృఢముగ నిశ్చయించిన వారికి లోకసంగ్రహము సైత మొక వేష

ముగఁ దోఁచుట స్వాభావిక మగును; కాని గీతయందలి సత్యమగు నభిప్రాయ మది కాదు. లోకసంగ్రహము జ్ఞానులయొక్క కార్యములో, నొక గొప్పకార్యము గాన, లోకులను జ్ఞానులనుగఁ జేయుటయే కాక, యుత్తమమగు తమ యాచరణమను నాదర్శముచే వారిని సంస్కరించుటకై జ్ఞానులు సైతము కర్మలను చేయవలయునని భగవంతుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు. అది యట్లుండనిమ్ము; లోకసంగ్రహార్థమై యాత్మజ్ఞాని సాంసారికకర్మలను చేయునేని యతఁడును నజ్ఞానియే యనెడి భ్రమ కలుగవచ్చును. కాన జ్ఞానియు, నజ్ఞానియు సంసారులుగనే యున్నచో వారి యాచరణమునందున్న భేద మేమైనదియు జ్ఞాను లతనిఁజూచి యేమి నేర్చుకొనవలసినదియు నిపుడు స్పష్టముగఁ జెప్పుచున్నాడు—]

ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః,
అహంకార విమూఢాత్మా కర్తాహ మితి మన్యతే. 27

27. ప్రకృతియొక్క (సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అను) గుణములచే సర్వవిధములగు కర్మలును చేయఁబడుచుండ, నహంకారముచే 'నేను కర్త' యని యనుకొనుచున్నాఁడు.

తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మ విభాగయోః,
గుణా గుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే. 28

28: కాని యో మహాబాహూ! అర్జునా! గుణములును, కర్మలును తనకంటె భిన్నములుగా నున్నవి యను తత్త్వమును తెలిసికొన్నవాఁడు (జ్ఞాని) ఇది తమ్మంతట తామే ప్రవర్తించుచున్న గుణములయొక్క యాట యని యెఱింగి దానియం దాసక్తుఁడు కాఁడు.

[26-వ శ్లోకమునందున్న విషయమే యిచ్చో ననువాదము చేయఁబడినది. ప్రకృతి వేఱనియు, ఆత్మ వేఱనియు, ప్రకృతికార్యముల నన్నింటిని చేయుచున్న దనియు, ఆత్మ యేమియు చేయుట లేదనియు, తెలిసికొనినవాఁడే బుద్ధిమంతుఁడును, జ్ఞానియు నై యున్నాఁ

డనియు, అతనికి కర్మబంధము తగులదనియు పై శ్లోకములయందు చెప్పఁబడిన విషయము కాపిలసాంఖ్యశాస్త్రమునందలి మూలసిద్ధాంత మని గీతారహస్యమునందలి 7-వ ప్రకరణమునందు పూర్ణముగ వివేచింపఁబడినది. 28-వ శ్లోకమునందు గుణము లనఁగా నింద్రియము లనియు, గుణములయం దనఁగా విషయములయం దుండుటనియు ననేకులు సెప్పుచున్నారు. ఈ యర్థ మెంతమాత్రమును తప్పుకాదు. కారణ మేమన: ఇంద్రియములును, శబ్దస్పర్శాదికములు నగు నైదు విషయములు నను నవి సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ మూలప్రకృతి యొక్క యిరువది మూఁడు గుణములలోనే యిమిడియున్నవి; కాన వీనికంటె ప్రకృతియొక్క యన్ని గుణములను, అనఁగా: 24 గుణములను నుద్దేశించియే "గుణా గుణేషు వర్తంతే" యని సిద్ధాంతము చేయఁబడినది (గీ. 13. 19-22 మఱియు 14. 23 చూడు). నేను వానిలో ప్రతిపదమునకు వ్యాపకరీతిగ భాషాంతర మొనర్చితిని. జ్ఞానిచేతను, అజ్ఞానిచేతను నొక కర్మయే చేయఁబడినను, దానియందిట్లు బుద్ధినిబట్టి గొప్ప భేదము కలదని చెప్పి యీ వివేచనమున కంతకును సారమును భగవంతుఁ డిప్పుడి ట్లుపదేశించుచున్నాఁడు-]

ప్రకృతే ర్గుణసమ్మూఢాః సజ్జంతే గుణకర్మసు,
తా నకృత్స్నవిదో మందా న్కృత్స్నవి న్న విచాలయేత్. 29

29. ప్రకృతియొక్క గుణముచే భ్రష్టులయినవారు గుణకర్మములయందే యాసక్తు లగుదురు. ఇట్టి యసర్వజ్ఞులును మందులును నయినవారిని సర్వజ్ఞుఁ డగువాఁడు తనయొక్క కర్మత్యాగముచేత పెడత్రోవలో ప్రవేశపెట్టి చెఱుపరాదు.

మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా,
నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః. 30

30. (కావున నో పార్థా!) అధ్యాత్మబుద్ధితో సర్వకర్మల నాకు సమర్పణము చేసి (ఫలముయొక్క) ఆశను, మమత్వమును వదలి, నీవు విసుగుఁ జెందక యుద్ధమును చేయుము.

[ఈ యుపదేశానుసారముగ నాచరించిన నేమి ఫలము కల్గు నదియు, ఆచరింపకపోయిన నేమి గతి ప్రాప్తించునదియు నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

యే మే మత మిదం నిత్య మనుతిష్ఠంతి మానవాః,
శ్రద్ధావంతో ఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః 31

31. దోషముల నెంచుచు కాలక్షేపము సేయక శ్రద్ధావంతులై నా యీ యుపదేశానుసారముగ నిత్యమును కర్మల నాచరించువారు సైతము కర్మబంధముల నుండి విముక్తు లగుదురు.

[నిష్కామబుద్ధితో కర్మల నన్నింటిని చేయుమని చెప్పు కర్మ యోగమే శ్రేయస్కర మను విషయమై పూర్వోక్తములగు నన్వయ వ్యతిరేకములచే చెప్పఁబడిన ఫలశ్రుతిని బట్టి గీతలయందు ప్రతిపాద్య మగు విషయ మేదియో యిప్పుడు పూర్ణముగ వ్యక్తమగును. ఈ కర్మ యోగ నిరూపణమును పూర్తిచేయుటకొఱకే ప్రకృతియొక్క ప్రాబల్యమును, దాని నిరోధించుటకై యింద్రియనిగ్రహమును భగవంతుఁ డిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

యే త్వేత దభ్యసూయంతో నానుతిష్ఠంతి మే మతమ్,
సర్వజ్ఞానవిమూఢాం స్తా న్విద్ధి నష్టా నచేతసః. 32

32. కాని యసూయగలవారై యీ నా మతము నాచరింపనివారు సర్వజ్ఞానవిమూఢులై, అనఁగా: యథార్థమంయిన మూర్ఖులగు నవివేకులై చెడినారని తెలిసికొమ్ము.

సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ర్జ్ఞానవా నపి,
ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి. 33

33. జ్ఞానియగు పురుషుఁడు స్వభావానుసారముగనే ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. సర్వభూతములును (తమతమ) ప్రకృతి ననుసరించియే ప్రవర్తించుచున్నవి. అక్కడ నిగ్రహము, అనఁగా బలాత్కార మేమి చేయగలదు?

ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ,
తయో ర్న వశ మాగచ్ఛే త్తౌ హ్యస్య పరిపంథినౌ. 34

34. ప్రతీంద్రియమునందును, వాని (శబ్దస్పర్శాది) విషయములయందును, రాగద్వేషములు (రెండును) వ్యవస్థితములై యుండును, అనఁగా: అవి యెప్పుడు నట్లే యుండును. ఈ రాగద్వేషములకు వశమైనవాఁడు కాఁగూడదు. కారణ మేమన: అవియే శత్రువు లగుచున్నవి.

[33-వ శ్లోకమునందు 'నిగ్రహ' శబ్దమునకు 'కేవల సంయమన' మని యర్థము కాదు. ప్రబలత, లేక, పట్టుదల యని యర్థము. ఇంద్రియములయొక్క యోగ్యమగు నిరోధము గీతలకును సమ్మతమే; కాని పట్టుదలతో (అనఁగా: బలాత్కారముగ) నింద్రియములయొక్క స్వాభావికమగు ప్రవృత్తి సైతము బొత్తిగ వదలుటకు శక్యముకాదని యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఉదాహరణము: దేహ మున్నంతవఱకును, ఆఁకలి, దప్పి మొదలగు ధర్మములు ప్రకృతిసిద్ధము లయినందున, మనుజుఁ డెంత జ్ఞానియైనను నాఁకలి పొడమగనే బిచ్చమెత్తుకొనుటకు బయటికి వెళ్లును. కాన నింద్రియములను బలాత్కారముచే, బొత్తిగ చంపవలయునని వ్యర్థముగ పట్టుపట్టక యోగ్యమగు సంయమనముచే వానిని తమ స్వాధీనములుగ నుంచుకొని లోకసంగ్రహార్థమై వానికి స్వాభావికములగు వృత్తుల నుపయోగించుకొనుటయే బుద్ధిమంతునకు కర్తవ్యమని యీ శ్లోకముయొక్క భావార్థము. అటులనే సుఖదుఃఖములును, వికారములును స్వతంత్రము లయి యున్నవి. ఒకటి, రెండవ దానియొక్క యభావరూప మయినది కాదు, అను విషయము సైతము 34-వ శ్లోకమునందున్న వ్యవస్థిత శబ్దమువలన స్పష్టమగుచున్నది (గీ. ర. ప్ర. 4 చూడు). ప్రకృతియొక్క, అనఁగా: సృష్టియొక్క యఖండమగు పటాటోపమునందు మనకేమియు నవసరములేని పనులు సైతము చేయవలసివచ్చును. అట్లు చేయవద్దని యనుకొన్నను చేయకతప్పదు (గీ. 18.59చూడు).

ఇట్టి సమయమునందు జ్ఞాని యీ కర్మలను నిష్కామబుద్ధితో కేవల కర్తవ్యము లని చేయుటచే వానియొక్క పుణ్యపాపములచే నలిప్తుఁడగును. మఱియు నజ్ఞాని దానియందే యాసక్తుఁ డగుటచే దుఃఖమును పొందును. ఇదియే వీరిలోనున్న భేదమని భాసకవి చెప్పినటుల, బుద్ధులనుబట్టి చూడ విశేషభేదము కలదు; కాని యింద్రియములను బలాత్కారముగ నణఁగద్రొక్కి కర్మత్యాగముఁ జేయక నిస్సంగబుద్ధితో కర్మల నన్నింటిని జేయవలయునని సిద్ధమయినను, జ్ఞాని యుద్ధమువంటి హింసాత్మకమగు ఘోరకర్మను చేయుటకంటె, కృషి, వ్యాపారము, భిక్ష మొదలగు నుపద్రవశూన్యములును సౌమ్యములు నగు కర్మలను చేయుట మిక్కిలి ప్రశస్తము కాదా? యని శంక వెలువడును. భగవంతుఁ డిట్లు దానికి సమాధానమును జెప్పుచున్నాఁడు-]

శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః. 35

35. పరకీయమగు ధర్మము సుఖముగ నాచరించుటకు వీలయినను దానికంటె తన ధర్మమే, అనఁగా: చాతుర్వర్ణ్యవిహితమగు కర్మయే, విగుణము అనఁగా: దోషసహిత మయినను మిక్కిలి శ్రేయస్కర మయినది. స్వధర్మానుసారముగ (ప్రవర్తించునపుడు) మరణించినను కల్యాణము గలదు. (కాని) పరులధర్మము భయంకరమైనది.

[స్వధర్మ మనఁగా స్మృతికారులు చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానుసారముగ ప్రతిమనుజునకును శాస్త్రముచే విధించిన వ్యాపారమని యర్థము. మోక్షధర్మ మని యర్థము కాదు. గుణకర్మవిభాగముచే చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ యెల్లవారికిని కల్యాణము కలుగుటకొఱకే (గీ. 18.41) శాస్త్రకారులచే ప్రవర్తింప చేయఁబడినది. బ్రాహ్మణ క్షత్రియాదులు జ్ఞానులయినను వారు తమతమ కర్మలను చేయుటవలననే వారికిని సమాజమునకును కల్యాణము కలదు. కావున నెప్పుడును శాస్త్రవిధి నతి

క్రమించుట యుక్తముకాదని భగవంతుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు. "జేనుం కామ తేనా థీ థాయ, బిజోక రేతో గోథాఖాయ" అని గుజరాతిభాష యందలి లోకోక్తికిని నిదియే భావార్థము. చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ ప్రచారములో లేని దేశమున సైతము జన్మము నంతను పటాలములో వెళ్లఁబుచ్చిన మనుజుఁడు యుద్ధసమయము వచ్చినప్పుడు కుట్టుపని చేయుటకంటె సేనలో భటుఁడుగా నుండుటయను పని చేయుటయే శ్రేయస్కర మగునని యెల్లరు నొప్పుకొందురు. కావున చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థయు నట్టిదియే. చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ మంచిదగునా? చెడు దగునా? యను విషయము వేఱైనది. కావున దాని నిచ్చో చర్చించుట యనవసరము. సమాజముయొక్క యోగ్యములగు ధారణ పోషణలు జరుగుటకు కృషివంటి నిరుపద్రవమును సౌమ్యమునగు కర్మవలెనే, ఇతర కర్మలు నావశ్యకములను విషయము నిర్వివాద మైనదే. కాన చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానుసారముగఁ గాని బుద్ధిపూర్వకముగఁ గాని యే కర్మనైనను నొక పర్యాయ మవలంబించినచో నది ధర్మ మగును; కాని తన యిష్టము వచ్చినప్పుడు దానియందు తప్పుల వెదకి తన కర్తవ్యకర్మను వదలిపెట్టుట ధర్మము కాదు. అవశ్యకమగు నేని యా వ్యాపారమునందే చావవలయును, అని యీ శ్లోకము యొక్క భావార్థము. ఏ వ్యాపారము నారంభించినను దాని యందేదో సహజముగ నొక దోష ముండక మానదు (గీ. 18.48 చూడు). కాన నంతమాత్రముచే నా నియతమగు కర్తవ్యమును వదలిపెట్టుట ధర్మము కాదు. మహాభారతమునందున్న బ్రాహ్మణవ్యాధసంవాదమునందును, తులాధార జాజలి సంవాదమునందును నీ విషయమే చెప్పఁబడియున్నది. 35-వ శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధము మనుస్మృతి యందును (మను. 10. 97), గీతలయందును (గీ. 18. 48) చెప్పఁబడియున్నది. "ఇంద్రియములను బలాత్కారముగ నణఁచివేయుట యనునది శక్యము కాదని 33-వ శ్లోకమునందు చెప్పిన పిదప,

అట్లేల శక్యము కాదనియు, మనుజునకు నిష్టము లేకపోయినను చెడుపనులచే నేల యాకర్షింపఁ బడుచున్నాఁడనియు నర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు-]

అర్జున ఉవాచ:

అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః,
అనిచ్ఛ న్నపి వార్ష్ణేయ బలా దివ నియోజితః. 36

36. అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— ఓ వార్ష్ణేయ! (ఓ కృష్ణా!) ఇప్పుడు (ఈ విషయమును చెప్పుము) తన కిష్టము లేకపోయినను బలాత్కారము చేసి నట్టుల మనుజుఁడు పాపము నెవరి ప్రేరణచేఁ జేయును?

శ్రీ భగవానువాచ:

కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః,
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్. 37

37. భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— ఈ విషయమునందు రజోగుణము వలనఁ బుట్టినదియు, మిక్కిలి యాహారపుష్టి గలదియు, మిక్కిలి పాపియు, క్రోధముగ పరిణమించునదియు నగు నీ కామమే శత్రువని యెఱుంగుము.

ధూమే నావ్రియతే వహ్ని ర్యథాఽఽదర్శో మలేన చ,
యథోల్బే నావృతో గర్భ స్తథా తే నేద మావృతమ్. 38

38. పొగచే నగ్నియు, దుమ్ముచే నద్దమును గప్పఁబడినట్లును, మావిచే గర్భ మావరింపఁబడినట్లును దీనిచే నీ సమస్తము నావరింపఁబడినది.

ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా,
కామరూపేణ కౌంతేయ దుష్పూరే ణానలేన చ. 39

39. ఓ కౌంతేయా! తృప్తినొందనిదియు, జ్ఞానికి నిత్యవైరియు, కామరూపియు నైన యీ యగ్నిచేత జ్ఞాన మెల్లప్పుడు నాచ్ఛాదింపఁబడియుండును.

["న జాతు కామః కామానాం ముపభోగేన శామ్యతి, హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏ వాభివర్ధతే" (మను. 2 94)- కామము

కామముల యుపభోగముచే నెప్పుడును తృప్తినొందదు; కట్టెలు వేసినకొలఁది నిప్పు యెక్కువయి నట్టిది యధికాధికముగ వృద్ధి నొందుచునే యుండును.- అని మనువు చెప్పిన శ్లోకమున కిది యను వాదమే యయి యున్నది.

ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధి రస్యాధిష్ఠాన ముచ్యతే,
ఏతై ర్విమోహయ త్యేష జ్ఞాన మావృత్య దేహినమ్. 40

40. ఇంద్రియములును, మనస్సును, బుద్ధియు ననునవి దీనికి నధిష్ఠానము లని, అనఁగా: వాసస్థానములని, చెప్పఁబడినవి. ఇవి వీని యాశ్రయముచే జ్ఞానము నావరించుకొని మనుజున కీ మోహమును గలుగఁజేయుచున్నవి.

తస్మా త్త్వ మింద్రియా ణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ,
పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞాన విజ్ఞాన నాశనమ్. 41

41. కాన నోభరతశ్రేష్ఠా! ఇంద్రియములను మొదట నిగ్రహించుకొని, జ్ఞానమును (అధ్యాత్మమును), విజ్ఞానమును (విశిష్టమగుజ్ఞానమును) నశింపఁజేయు నీ పాపులనే నీవు సమూలముగ నశింపఁజేయుము.

ఇంద్రియాణి పరా ణ్యాహు రింద్రియేభ్యః పరం మనః,
మనసస్తు పరా బుద్ధి ర్యో బుద్ధేః పరత స్తు సః. 42

42. ఇప్పు డేమని చెప్పుచున్నాఁ డనఁగా: (స్థూలమగు బాహ్యపదార్థములను బట్టి యా పదార్థములను తెలిసికొనెడి) ఇంద్రియములు పరములు, అనఁగా: శ్రేష్ఠములు; ఇంద్రియములకంటె శ్రేష్ఠమయినది మనస్సు; మనస్సుకంటెను శ్రేష్ఠమైనది (వ్యవసాయాత్మికమగు) బుద్ధి; బుద్ధికంటెను శ్రేష్ఠమైనది యది (ఆత్మ).

ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా.
జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదమ్. 43

43. ఓ మహాబాహుఁడవగు నర్జునా! ఇట్లు బుద్ధికంటె పరమందున్న యాత్మను తెలిసికొని నీయంతట నీవే ధైర్యము తెచ్చుకొని సులభముగ పట్టుఁబడని కాము మను శత్రువును సంహరింపుము.

[కామరూపమగు నాసక్తిని విడనాడి లోకసంగ్రహార్థమై కర్మల నన్నింటిని స్వధర్మానుసారముగఁ జేయుచు నింద్రియములను స్వాధీనములుగ నుంచుకొనవలయును. ఆసక్తిని విడనాడునట్టి యింద్రియనిగ్రహము మాత్రమే యిచ్చట వివక్షితమై యున్నది. యింద్రియములనే బలాత్కారముగఁ జంపి సర్వకర్మలను వదలుమని యర్థముకాదు. "ఇంద్రియాణి పరా ణ్యాహుః..." అను 42-వ శ్లోకము కఠోపనిషత్తునందు కలదు. ఇదియేకాక యీ యుపనిషత్తులో నుండి మఱికొన్ని (మూడు నాలుగు) శ్లోకములు గీతలలోనికి గ్రహింపఁబడినవని గీతారహస్యమునందు నిరూపింపఁబడినది. ఇంద్రియములు సేయుపని బాహ్యపదార్థముల సంస్కారములను గ్రహించుటయే గాన, మనస్సుచే వాని వ్యవస్థ చేయఁబడిన పిదప బుద్ధి వాని యందలి సారాసారవివేచనను జేయును. మఱియు నాత్మ వీనికంటె పరముగ నున్నదని చెప్పఁబడుటచే వీని యన్నిటికంటె యాత్మ వేఱైనదని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారముయొక్క తాత్పర్యము. ఈ విషయమై సవిస్తరమగు విచారము గీతారహస్యమునందలి యాఱవ ప్రకరణమున చివర చేయఁబడినది; మనుజున కిష్టము లేకపోయినను కామక్రోధాదుల ప్రవృత్తిధర్మమునుబట్టి యతఁడే పనియైనను చేయుటకెటుల ప్రవృత్తుఁడగు ననునదియు, ఆత్మస్వాతంత్ర్యముచే నింద్రియ నిగ్రహరూపమగు సాధనమువలన సైత మెట్లు విముక్తి మార్గము లభించు ననునదియు మొదలుగాఁగల కర్మవిపాకమునందలి గూఢములగు విషయములు గీతారహస్యమునందలి 10-వ ప్రకరణమునందు విచారింపఁబడినవి. కాన వాని నిచ్చో మరల చెప్పి గ్రంథమును విస్తరింప నేల? ఇంద్రియనిగ్రహ మెట్లు చేయవలసినదియు గీతల యాఱవ యధ్యాయమునందు విచారింపఁబడును.]

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మయోగో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) ఉపనిషత్తులందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమగు యోగ— అనఁగా: కర్మయోగ— శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న కర్మయోగ మను పేరుగల మూఁడవయధ్యాయము సమాప్తమయినది.

చతుర్థోఽధ్యాయః

నాలుగవ అధ్యాయము

[కర్మ యెవరికిని తప్పదు. కాన బుద్ధి నిష్కామముగ నున్నను కర్మచేయవలయును. కర్మలన యజ్ఞయాగాది కర్మలు; కాని మీమాంసకుల యీకర్మలు స్వర్గప్రదములు కావుననే యొకవిధమున బంధకములగుటచే వాని నాసక్తి వీడి చేయవలయును. జ్ఞానముచే స్వార్థబుద్ధి విడిచిపోయినను కర్మలు వదలవు. కాన జ్ఞానియు నిష్కామకర్మలను తప్పక చేయవలయును. లోకసంగ్రహార్థమే యవి యావశ్యకములై యున్నవి:- అని యిట్లు కర్మయోగము నింతవఱకు వివేచించి యదియే యీ యధ్యాయమున దృఢము చేయఁబడినది. జీవితకాలమును గడపుకొను నీ మార్గము, అనఁగా: నిష్ఠ అర్జునుని యుద్ధమునందు ప్రవర్తింపఁ జేయుటకొఱకు క్రొత్తగఁ జెప్పఁబడినదేమో యను సంశయము లేకపోవునిమిత్తమై యీ మార్గముయొక్క ప్రాచీన గురుపరంపరను మొదట చెప్పుచున్నాఁడు.]

శ్రీభగవానువాచ:

ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవా నహ మవ్యయమ్.
వివస్వా న్మనవే ప్రాహ మను రిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్. 1

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు: 1. అవ్యయమును, అనఁగా: ఎప్పుడును నశింపనదియు, లేక, త్రికాలాబాధితమయినదియు, నిత్యమునైన యీ (కర్మ) యోగమును నేను వివస్వంతునకు, అనఁగా: సూర్యునకు చెప్పితిని. వివస్వంతుఁడు (తన పుత్త్రుఁడగు) మనువునకు చెప్పెను. మనువు (తన పుత్త్రుఁడగు) నిక్ష్వాకువునకు చెప్పెను.

ఏవం పరంపరా ప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః,
స కాలే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతప. 2

2. ఈ పరంపరగా ప్రాప్తమయిన దీనిని (యోగమును) రాజర్షులు దెలిసికొనిరి; శత్రుతాపనా! (అర్జునా!) క్రిందట నీ యోగము లోకమునందు నశించెను.

స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః,
భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్తమమ్. 3

3: ఆ (సర్వరహస్యములలో) నుత్తమముగాన (కర్మయోగమార్గమే) నీవు నాకు భక్తుఁడవును, స్నేహితుఁడవును కాన నీ కిప్పు డుపదేశించితిని.

[ఈ మూఁడుశ్లోకములందును యోగమను పదముచే సాంఖ్యము, యోగము నను జీవితకాలమును గడపుటకై చెప్పఁబడిన రెండు మార్గములలో యోగ మన: కర్మయోగము (సామ్యబుద్ధితో కర్మలు చేయుమార్గము) అను నర్థమే యుద్దేశింపఁబడినదని గీతారహస్యము నందలి మూఁడవప్రకరణమునందు నేను నిరూపించితిని. గీతలయందు వెనుకఁ జెప్పఁబడిన యీ మార్గముయొక్క పరంపర యీ మార్గము యొక్క మూలమును తెలిసికొనుటకు మిక్కిలి యుపయోగకారి యయినను టీకాకారులు దాని విషయమై విశేషించి చర్చించినట్లుల కాన్పింపదు. మహాభారతాంతర్గతమైన నారాయణీయోపాఖ్యానమందు నిరూపింపఁబడిన భాగవతధర్మములలో నీ ధర్మము మొదట శ్వేతద్వీపమునందు భగవంతుఁడు నారదున కుపదేశించినట్లు చెప్పఁబడినది_

నారదేన తు సంప్రాప్తః సరహస్యః ససంగ్రహః,
ఏష ధర్మో జగన్నాథాత్ సాక్షా న్నారాయణా న్నృప.
ఏవమేవ మహాన్ ధర్మః స తే పూర్వం నృపోత్తమ,
కథితో హరిగీతాసు సమానవిధి కల్పితః.

భగవంతుఁడు నారదున కుపదేశించెను. ఓ రాజా! ఆ మహాధర్మమే నీకు పూర్వము హరిగీతలయందు, అనఁగా: భగవద్గీతల యందు సమానవిధి సహితముగఁ జెప్పఁబడినది అని వైశంపాయనుఁడు జనమేజయునకుఁ జెప్పెనని మహాభారతమున నున్నది (మ. భా. శాం. 346. 9,10). పిదప "యుద్ధమునందు విమనస్కుఁడగు నర్జునునకు నీ ధర్మము చెప్పఁబడిన" దనియు మరల చెప్పఁబడినది (మహా. భా. శాం. 348. 8). దీనిని బట్టి గీతలయందున్న యోగము,

అనఁగా: కర్మయోగము భాగవతధర్మములయం దున్నదని స్పష్టమగు చున్నది. గ్రంథవిస్తరభయముచే గీతలయందు దానిసంప్రదాయపరంపర సృష్ట్యాదినుండియు చెప్పఁబడలేదు; వివస్వంతుఁడు, మనువు, ఇక్ష్వాకువు నను మువ్వురి పేళ్లుమాత్ర మెత్తుకోఁబడినవి. దీనికి నిజమగు నర్థము నారాయణీయ ధర్మములయొక్క పరంపర నంతను చూచినచో స్పష్టమగును. అందు బ్రహ్మదేవుఁ డిప్పటి కేడు జన్మము లెత్తెననియు, వానిలో మొదటి యాఱు జన్మములయందును జరిగిన నారాయణీయధర్మములయందు చెప్పఁబడిన గురుపరంపర సంపూర్ణముగ చెప్పఁబడి, పిదప బ్రహ్మదేవుని యేడవజన్మమందలి, అనఁగా: ప్రస్తుతజన్మమందలి కృతయుగము సమాప్తమయిన పిదప—

త్రేతాయుగాదౌ చ తతో వివస్వాన్ మనవే దదౌ,
మనుశ్చ లోకభృత్యర్థం సుతా యేక్ష్వాకవే దదౌ.
ఇక్ష్వాకుణా చ కథితో వ్యాప్య లోకా నవస్థితః,
గమిష్యతి క్షయాంతే చ పున ర్నారాయణం నృప.
యతీనాం చాపి యో ధర్మః స తే పూర్వం నృపోత్తమ,
కథితో హరిగీతాసు సమాసవిధికల్పితః.

త్రేతాయుగారంభమున వివస్వంతుఁడు మనువునకు (ఈ ధర్మమును) చెప్పెను. మనువు లోకధారణార్థమై తన పుత్త్రుఁడగు నిక్ష్వాకువున కుపదేశించెను; ఇక్ష్వాకువువలన పిదప సకలలోకములయందు వ్యాపించినది. ఓ రాజా! ప్రళయమగునప్పుడు (ఈ ధర్మము) మరల నారాయణుని యొద్దకే చేరును. ఈ ధర్మము 'యతీనాం చాపి' అనఁగా సన్న్యాసధర్మము, నీకు పూర్వమునందు భగవద్గీతలలో చెప్పఁబడినది అనియు వైశంపాయనుఁడు జనమేజయునకు మరలఁ జెప్పెను (మ.భా.శాం. 348.51-53). దీనిని బట్టి ద్వాపరయుగము చివర జరిగిన భారతయుద్ధమునకు వెనుకనున్న త్రేతాయుగము యొక్క చివరనే భాగవతధర్మముల పరంపర గీతలయందు వర్ణింపఁ

బడినదనియు, గ్రంథవిస్తరభయముచే విశేషముగఁ జెప్పఁబడలేదనియు కాన్పించుచున్నది. ఈ భాగవతధర్మ మనఁగా: యోగమే, లేక, కర్మయోగమే. మఱియు మనువునకు కర్మయోగము నుపదేశించినట్లు చెప్పఁబడినకథ గీతలయందుమాత్రమే చెప్పఁబడలేదు. ఇఁక నేమన: భాగవతపురాణమందును జెప్పఁబడినది (భాగ. 8.24.55). మఱియు మత్స్యపురాణమునందు 55-వ యధ్యాయమున మనువున కుపదేశింపఁబడిన కర్మయోగము గొప్పదని కొనియాడఁబడియున్నది; కాని వీనిలో నున్నవిషయము నారాయణీయోపాఖ్యానమునం దున్నంత పూర్ణముగ లేదు. వివస్వంతుఁడు, మనువు, ఇక్ష్వాకువు ననుపరంపర సాంఖ్యమార్గమున కెంతమాత్రమును సంబంధింపదు. మఱియు సాంఖ్యము, యోగము నను నీ రెండునిష్ఠలుదక్క మూఁడవది గీతలయందుఁ జెప్పఁబడలేదని తెలిసికొనినచో నీ పరంపర కర్మయోగ సంబంధమైనదియే యని మఱియొక విధమున సైతము సిద్ధమగును (గీ. 2.39); కాని సాంఖ్యము, యోగము నను నీ రెండునిష్ఠల పరంపరయు నొకటి కాకపోయినను, కర్మయోగముయొక్క, అనఁగా: భాగవతధర్మముల యొక్క నిరూపణయందే సాంఖ్యనిష్ఠయొక్క, లేక, సన్న్యాసనిష్ఠయొక్క నిరూపణము మఱియొక విధమునఁ జేరును గాన (గీతా. ర. ప్ర. 19 చూడు) భగవద్గీతయందు యతిధర్మములును, అనఁగా: సన్న్యాసధర్మములును చెప్పఁబడినవని వైశంపాయనులు చెప్పిరి. మనుస్మృతియందు నాలుగాశ్రమముల ధర్మములను చెప్పి తుద కాఱవయధ్యాయమందు మొదట యతుల యొక్క, అనఁగా: సన్న్యాసాశ్రమముయొక్క ధర్మములను చెప్పి పిదప వానికి వికల్పమను సంబంధముతో "వేద సన్న్యాసికులయొక్క కర్మయోగము" అను పేరున గీతలయందును, భాగవతధర్మములయందును చెప్పఁబడిన కర్మయోగమునే చెప్పి "నిస్పృహతో స్వకర్మలను చేయుచుండుటచేతనే తుద కుత్కృష్టమగు సిద్ధి కలుగు" నని స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది (మను. 6-96). దానింబట్టి మనువునకు

సైతము కర్మయోగము సమ్మతమే యని స్పష్టముగ కన్పట్టుచున్నది. ఇట్లే యితరులగు స్మృతికారులకును నిది సమ్మతమే యని నిరూపించుటకై గీతారహస్యము నందలి 11-వ ప్రకరణమున చివర ప్రమాణములు సెప్పఁబడినవి. అర్జునున కీ పరంపరవిషయమై కలిగిన సందేహ మేమన-]

అపరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః,
కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి. 4

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు- 4. వివస్వంతుఁడు పూర్వకాలమునఁ బుట్టెను. నీ వీ కాలమునఁ బుట్టితివి గదా? "ఈ యోగమును నేను వివస్వంతునకు చెప్పితి" నను నీ మాటను నేనెట్లు నమ్మెదును?

[అని యర్జునుఁ డడుగ **సమాధానముఁ** జెప్పుటకై భగవంతుఁడు తన యవతార కృత్యములఁ జెప్పి "నేను నీ రీతిగ కర్మలను జేయుచునేయున్నాను" అని యాసక్తివిరహిత కర్మయోగమునే, లేక, భాగవతధర్మములనే యిప్పుడు మరల సమర్థించుచున్నాఁడు -)

బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున,
తా న్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరంతప. 5

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- 5. ఓ యర్జునా! నీవు నేనును ననేక జన్మము లెత్తితిమి. వాని నన్నింటిని నే నెఱుంగుదును. ఓ పరంతపా! నీ వెఱుంగవు (ఇదియే మన కిద్దఱకును గల భేదము).

అజోఽపి స న్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్,
ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మమాయయా. 6

6. నేను (సర్వ) భూతములకును నధిపతిని; జన్మవిరహితుఁడను; కాన నా యొక్క యాత్మస్వరూప మెప్పుడును వికారమును పొందక పోయినను, నాయొక్క ప్రకృతినే యధిష్ఠించి నే నా మాయచే జన్మించుచున్నాఁడను.

[ఈ శ్లోకములందున్న యధ్యాత్మజ్ఞానమునందు కాపిల సాంఖ్యము, వేదాంతము నను నీ రెండు మతములయొక్క సంబంధమే

చెప్పఁబడినది. ప్రకృతిస్వయముగనే సృష్టిని నిర్మించుచున్నదని సాంఖ్యులమతము; కాని వేదాంతుల ప్రకృతియనునది పరమేశ్వరుని యొక్క యొకవిధమగు స్వరూపమని యందురు. కాన ప్రకృతిని పరమేశ్వరుఁ డధిష్ఠించియున్నాఁ డనఁగా, ప్రకృతినుండి వ్యక్తసృష్టి నిర్మింపఁబడినదని యర్థమని చెప్పుదురు. తన యవ్యక్తస్వరూపము నుండి జగత్తునంతను నిర్మించునట్టి పరమేశ్వరునియొక్క యచింత్య శక్తికే 'మాయ' యని పేరని గీతయందు చెప్పఁబడినది. ఇటులే శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునందును "మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యా న్మాయినం తు మహేశ్వరం" అనఁగా: "ప్రకృతియనునదియే మాయ. పరమేశ్వరుఁ డనువాఁ డా మాయకు నధిపతి"(శ్వే. 4.10), మఱియు "అస్మా న్మాయీ సృజతే విశ్వ మేతత్"- దీనినుండి మాయ యొక్క యధిపతి సృష్టిని జేయుచున్నాఁడు (శ్వే. 4. 9) అని చెప్పఁ బడినది. ప్రకృతిని మాయ యని యేల యందురు? ఈ మాయ యొక్క స్వరూపమేమి? మాయచే సృష్టి యుత్పన్నమగుటకు నర్థమేమి? అనునది మొదలగు ప్రశ్నలు మిక్కిలి సుస్పష్టముగ గీతారహస్యము నందలి 9-వ ప్రకరణమునందు చర్చింపఁబడినవి. అవ్యక్తుఁడగు పర మేశ్వరుఁడు వ్యక్తుఁ డెటు లగుచున్నాఁడో, అనఁగా: కర్మ లెట్లుత్పన్న ములైనట్లు కాన్పించుచున్నవో, చెప్పి, యీ పరమేశ్వరుఁడేల యెప్పు డెట్లు చేయుచున్నాఁడో దానిని స్పష్టము చేయుచున్నాఁడు-].

యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత,
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజా మ్యహమ్. 7

7. ఓ భారతా! ఎప్పు డెప్పుడు ధర్మము చెడి యధర్మము ప్రబలమగు చున్నదో యప్పు డప్పుడు నేను స్వయముగ జన్మము (అవతారమును) నెత్తుచున్నాను.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్,
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే. 8

8. సాధువుల సంరక్షణకొఱకును దుష్టుల నశింపఁజేయుటకొఱకును, ప్రతి యుగమునందును, ధర్మసంస్థాపనముఁ జేయుటకును జన్మించుచున్నాను.

జన్మ కర్మ చ మే దివ్య మేవం యో వేత్తి తత్త్వతః,
త్యక్త్వా దేహం పునర్జన్మ నైతి మా మేతి సోఽర్జున. 9

9. ఓ యర్జునా ! నాయొక్క యిట్టి దివ్యములగు జన్మకర్మలయం దున్న తత్త్వమును తెలిసికొనువాఁడు దేహత్యాగానంతరమునందు తిరిగి జన్మము నెత్తక నాతో నైక్యము నొందును.

[ఈ రెండు శ్లోకములయందును 'ధర్మ' శబ్దమున కొకపారలౌకికమగు వైదిక ధర్మ మనియే యర్థము కాదు. చాతుర్వర్ణ్యముల ధర్మములు, న్యాయము, నీతి, మొదలగు విషయములును దాని యందు ముఖ్యముగఁ జేరును. జగత్తునం దన్యాయము, అనీతి, దుష్టత్వము, విచ్చలవిడి యనునవి వ్యాపించి సాధువులకు వంచనయు దుష్టులకు గొప్పతనమును బయల్వెడలు నేని తాను నిర్మించిన జగత్తు యొక్క కట్టుబాటును స్థిరముగ నిల్పవలయుననియు, ఆ జగత్తునకు కల్యాణము కావలయు ననియు, తేజశ్శాలియు, పరాక్రమశాలియు నగు పురుషుఁడుగ (గీ. 10.41) నవతారము నెత్తి భగవంతుఁడు సమాజముయొక్క చెడిపోయిన వేరును తిరిగి బాగుగ నాటుచున్నాఁడని యీ శ్లోకముయొక్క తాత్పర్యము. ఈ రీతిగ నవతారము నెత్తి భగవంతుఁడు సేయుచున్నపనికే 'లోకసంగ్రహ' మని మఱియొక పేరు. ఈ పని నాత్మజ్ఞాను లగువారు సైతము, యథాశక్తిగను, యథాధికారముగను చేయవలయు నని వెనుకటి యధ్యాయము నందు చెప్పఁబడినది (గీ. 3.20). పరమేశ్వరుఁ డెప్పు డవతారము నెందుల కెత్తునో చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ తత్త్వము నెఱింగి యారీతిగ మెలఁగుచున్నవారికిఁ గల్గు గతిని చెప్పుచున్నాఁడు—]

వీతరాగభయక్రోధా మన్మయా మా ముపాశ్రితాః,
బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావ మాగతాః. 10

10. రాగమును, భయమును, క్రోధమును, పోఁగొట్టుకొని మత్పరాయణు లయి నన్నాశ్రయించిన యనేకు లట్లు జ్ఞానరూప మగు తపస్సుచే శుద్ధులై నాలో నైక్యము నొందిరి.

[భగవంతునియొక్క దివ్యమగుజన్మమును తెలిసికొనుటకు, నవ్యక్తుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు మాయచే సగుణుఁ డెట్లగుచున్నాఁడో తెలిసికొనవలయును, ఇది తెలిసె నేని యధ్యాత్మజ్ఞానము గల్గును. దివ్యమగు కర్మ తెలిసెనేని కర్మను చేసియు నలిప్తుఁడుగ నుండును, అనఁగా: నిష్కామకర్మయొక్క తత్త్వజ్ఞానము నొందును. కావున పరమేశ్వరునియొక్క దివ్యమగు జన్మయును దివ్యమగు కర్మయును పూర్ణముగఁ దెలియఁబడు నేని యధ్యాత్మజ్ఞానము, కర్మయోగము నను నీ రెండింటియొక్క పూర్ణజ్ఞానము సైతము కల్గును. మోక్ష ప్రాప్తికి నావశ్యకములు గాన వానిని సంపాదించిన వానికి మోక్షము కలుగక తప్పదు. అనఁగా: భగవంతునియొక్క దివ్యమగుజన్మయును దివ్యమగుకర్మయును తెలియఁబడునేని దానిచే నంతయు తెలియఁ బడినదే యగును. అధ్యాత్మజ్ఞానము, నిష్కామకర్మయోగము నను నీ రెంటిని వేఱుగ నభ్యసింప నక్కఱలేదు. కాన భగవంతునియొక్క జన్మను, కృత్యమును విచారించుము. దానియందున్న తత్త్వము నెఱింగి యాచరించితి వేని భగవత్ప్రాప్తి కలుగుటకు మఱియొక సాధన మేమియు నక్కఱలే దని తాత్పర్యము. భగవంతునియొక్క సత్యమగు నుపాసన యిదియే. మఱియు దీనికంటె తక్కువ దగు నుపాసనయొక్క ఫలమును నుపయోగమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్,
మమ వర్త్మానువర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః. 11

11. ఎవరు నన్ను నేప్రకారముగ భజించుచున్నారో వారికి నేను తదను సారముగనే ఫలము నిచ్చుచున్నాను. ఓ పార్థా ! ఎటులైనను మనుష్యులు నాయొక్క మార్గమునే యవలంబించి నన్నుఁ జేరుదురు.

["మమ వర్త్మానువర్తంతే...." మొదలగు నీ యుత్తరార్ధము పూర్వమునందు (3-23) కొంచెము భిన్నమగు నభిప్రాయముతో చెప్పఁబడినది. దానివలన గీతలయొక్క పూర్వాపరసందర్భానుసార ముగ నర్థ మెట్లు మాఱుచున్నదియు తెలిసికొనవచ్చును. అది యట్లుండనిమ్ము; ఏమార్గమునఁ బోయినను పరమేశ్వరుని చేరుటయే నిజమైనచో ననేకు లనేకమార్గముల నేల పోవుచున్నారో చెప్పు చున్నాఁడు-]

కాంక్షంతః కర్మణాం సిద్ధిం యజంత ఇహ దేవతాః,
క్షిప్రం హి మానుషే లోకే సిద్ధి ర్భవతి కర్మజా. 12

12. (కర్మబంధముయొక్క నాశమును కోరువారికే గాక, కేవల) కర్మ ఫలమును గోరు లోకమునకును (పై) కర్మఫల మీ మనుష్యలోకమునందు శీఘ్రముగనే ప్రాప్తమగును. కాన నిహ లోకమున దేవతలను పూజించుచున్నారు.

[ఈ విచారము ముం దేడవ యధ్యాయమున మరలఁ జేయఁ బడును (గీ. 7.21-22 చూడు). పరమేశ్వరారాధనకు సత్యమగు ఫలము మోక్షము కావున కాలము గడచిన కొలఁదిని, దీర్ఘము, నేకాంతమునగు నుపాసనచేత కర్మబంధము పూర్ణముగ నశించినప్పుడే ప్రాప్తమగును; కాని యింతదూరాలోచన చేయువారును, దీర్ఘోద్యోగు లైనవారును మిక్కిలి యరుదుగ నుందురు. అనేకులకు తమ యుద్యో గముయొక్క ఫలము, అనఁగా: కర్మల ఫలము ఈ లోకమునందే యెప్పుడో యొకప్పుడు కావలసియుండును. కావున నిట్టివారు దేవ తలను వెంబడించెద రని, అనఁగా: దేవతల నుపాసించెద రని, యీ శ్లోకమునకు భావార్థము. కాని, యిదియైనను మఱియొక విధముగ పరమేశ్వరుని యొక్క పూజయే. ఈ యోగము క్రమముగ వృద్ధి నొందుటచే పర్యవసానమందు నిష్కామభక్తిగల్గి తుదకు మోక్షము గల్గునని సైతము గీతయందు చెప్పఁబడినది (గీ. 7.19). ధర్మసంస్థా పనము చేయుటకు పరమేశ్వరుఁ డవతరించు చున్నాఁడని పూర్వ

మందు చెప్పఁబడినది. ధర్మసంస్థాపనము నేమి చేయవలయునో యిప్పుడు సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు—]

చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః,
తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్. 13

13. బ్రాహ్మణుఁడు, క్షత్రియుడు, వైశ్యుఁడు, శూద్రుఁడు నను నాల్గు వర్ణములవ్యవస్థను గుణములయొక్కయు, కర్మలయొక్కయు భేదములఁబట్టి నేనే సృజించితిని. నేను దానికి కర్తను నగుదును, అకర్తను, అనఁగా : దానిని చేయని యవ్యయుఁడను నగుదు నని తెలిసికొనుము.

[పరమేశ్వరుఁడు కర్త యయినను, అనంతర శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన క్లుప్తుడును నిస్సంగుఁడే యగుటచే నకర్తయు నగు నని యర్థము (గీ. 5 14చూడు). "సర్వేంద్రియ గుణాభాసం సర్వేంద్రియ వివర్జితం" అని మఱియొక పరమేశ్వరస్వరూపము సైతము (గీ. 13. 14) విరోధాభాసాత్మకముగ ముందు చెప్పఁబడినది. చాతుర్వర్ణ్యము యొక్కయు, గుణభేదముయొక్కయు నిరూపణము ముందు 18-వ యధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది (18.41.49). ఇప్పుడు "చేసినను చేయనివాఁడనే" యని భగవంతుఁడు తాను చెప్పినదాని యందున్న మర్మమును జెప్పుచున్నాఁడు—]

న మాం కర్మాణి లింపంతి న మే కర్మఫలే స్పృహా,
ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్మభి ర్న స బద్ధ్యతే. 14

14. నన్ను కర్మలు బాధింపవు. కారణ మేమి యన : నాకు కర్మఫలమునం దిచ్ఛ లేదు. నన్నిట్టివానినిగఁ దెలిసికొనినవానిని సైతము కర్మలు బాధింపనేరవు.

[నాయొక్క జన్మను, కర్మను తెలిసికొనినవాఁడు ముక్తుఁ డగునని పైన తొమ్మిదవ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన కర్మయొక్క తత్త్వమే ఈ శ్లోకమునందు స్పష్టము చేయఁబడినది. 'తెలిసికొను వాఁడు' అనుశబ్దముచే "తెలిసికొని తదనుసారముగ నాచరించువాఁ"

డను నర్థ మిచ్చో వివక్షితము. ఆ కర్మలబాధ భగవంతునకు లేక పోవుటకు ఫలాశతో కర్మలు చేయకపోవుటయే కారణము; దీనిని తెలిసికొని తదనుసారముగ నాచరించువారికి కర్మలయొక్క బంధ ముండనేర దని మొత్తముమీఁద భావార్థము. ఈ శ్లోకమునందున్న సిద్ధాంతమునే ప్రత్యక్షమగు నుదాహరణముచే నిప్పుడు దృఢపఱచు చున్నాఁడు—]

ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్మ పూర్వై రపి ముముక్షుభిః,
కురు కర్మైవ తస్మా త్త్వం పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్. 15

15. దీనిని తెలిసికొని పూర్వపు ముముక్షువులు సైతము కర్మను జేసిరి. కావున పూర్వకాలమందలి పూర్వులును, వారి పూర్వులును చేసిన కర్మలనే నీవును చేయుము.

[మోక్షమునకును, కర్మకును నీ రీతిగ విరోధము లేనందున నీవు కర్మలను చేయు మని యర్జునునకు నిశ్చయముగ నుపదేశించెను; కాని కర్మలు వదలిపెట్టుటచే (అనఁగా: ఆ కర్మచేతనే) మోక్షము గల్గు నని సన్న్యాసమార్గీయులు సెప్పుటకు కారణ మేమి యని సందేహము గల్గును. కాన, కర్మయేదియో, యకర్మయేదియో వివేచించుట నిప్పు డారంభించి యకర్మ యన కర్మత్యాగము కా దనియు, నిష్కామకర్మనే యకర్మ యని యనవలయు ననియు తుద కిరువదిమూఁడవ శ్లోకమునందు సిద్ధాంతము చేయుచున్నాఁడు—]

కిం కర్మ కి మకర్మేతి కవయోఽప్యత్ర మోహితాః,
తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. 16

16. కర్మ యేదియో, యకర్మ యేదియో తెలిసికొను విషయమున బుద్ధిమంతులు సైతము భ్రమఁ జెందుదురు; కాని దేనిని తెలిసికొనుటచే పాపమునుండి ముక్తుఁడ వగుదువో యా కర్మను నీకు చెప్పుచున్నాను.

[‘అకర్మ’ యను పదము నఞ్ సమాసము. దానియందున్న అ=నఞ్ అను దానికి వ్యాకరణమునుబట్టి, ‘అభావము’ లేక ‘అప్రాశస్త్యము’ అను రెండర్థములు చెప్పవచ్చును. ఈ యర్థములు రెండును నిచ్చో వివక్షితములు కావని చెప్పుట సాధ్యము కాదు. అయినను తర్వాతి శ్లోకమునందు ‘వికర్మ’ యని కర్మయొక్క మూఁడవ భేద మొకటి చెప్పఁబడి యుండుటచేత, ఈ శ్లోకమునందలి యకర్మశబ్దమునకు సన్న్యాసమార్గీయులు ‘కర్మలయొక్క స్వరూప త్యాగ’ మని చెప్పునట్టి కర్మత్యాగమే యిక్కడ ముఖ్యముగ నుద్దేశింపఁబడినది. వేయేల? సన్న్యాసమార్గీయులు చెప్పునటుల కర్మలను బొత్తిగ త్యజింప నక్కఱ లేదు. ఇట్టి కర్మత్యాగము నిజమగు ‘అకర్మ’ కానేరదు. దానికి కారణము వేఱుగనే యున్నదని నిరూపించుటకై యీ కర్మాకర్మవివేచన చేయఁబడినదని పదునెనిమిదవ శ్లోకముపై నున్న టిప్పణిని బట్టి కాన్పించును.]

కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః,
అకర్మణశ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః. 17

17. కర్మయొక్క గతి గహనమైనది; (కాన) ముందుగ కర్మ యనఁగ నేమియో, వికర్మ (విపరీతమైన కర్మ) యన నేమియో, అకర్మ (కర్మలను చేయక పోవుట) యన నేమియో తెలిసికొనవలయును.

కర్మ ణ్యకర్మ యః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మ యః,
స బుద్ధిమా న్మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్ 18

18. కర్మ యకర్మ యనియు, అకర్మ కర్మ యనియు నెవరికిఁ దోఁచునో యా పురుషుఁడు మనుష్యులందఱిలోను జ్ఞానియు, యుక్తుఁడు, అనఁగా: యోగయుక్తుఁడును, సర్వకర్మలను చేయుచున్నవాఁడును నగును.

[ఈ శ్లోకమునందును, దీని తర్వాత నున్న యయిదు శ్లోకముల యందును, కర్మయు, అకర్మయు వికర్మయు స్పష్టపఱుపఁబడినవి. వీనిని గుఱించి చెప్పఁదగిన వానిలో మిగిలిన విషయములు

ముందు పదునెనిమిదవ యధ్యాయమున, కర్మత్యాగము, కర్మ, కర్త యను త్రివిధమగు భేదమును జెప్పునప్పుడు పూర్తిగఁ జెప్పఁబడినవి (గీ. 18.4-7, 18 23-25, 18.26-28). ఈ రెండు స్థలముల యందును నున్న యీ కర్మవివేచననుబట్టి కర్మాకర్మవికర్మల విషయమున గీతలలోఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంత మిచ్చట సంక్షేపముగ స్పష్టపఱచుట యావశ్యకము. కారణ మేమన: ఈ విషయమై టీకాకారులు మిక్కిలి గందరగోళమును జేసియున్నారు. సన్న్యాసమార్గీయులకు సర్వకర్మలను స్వరూపముతో త్యజించుట యిష్టము. కాన వారు గీతల యందున్న యకర్మ పదమున కెట్లెట్లులనో తమ కనుగుణమగు నర్థమును చెప్పవలయునని ప్రయత్నించు చున్నారు. మఱియు మీమాంసకులకు యజ్ఞయాగాది కామ్యకర్మ లిష్టము లైనందున నవి దప్ప యితరము లగు కర్మలన్నియు వికర్మ లని తోఁచును. ఇంతియకాక మీమాంసకులయొక్క నిత్యనైమిత్తికాది భేదములును కర్మయందే యంతర్భూతము లగును. ధర్మశాస్త్రజ్ఞులు మీమాంసకుల మతము ననే తమ మతమును జొప్పింపఁ జూచుచుందురు. నలుప్రక్కలనుండియు నలువురును బలవంతముగఁ దమ మతముల కనుగుణమగు నర్థమును జెప్పుటచే గీత నిజముగ దేని నకర్మ యని చెప్పుచున్నదో దేనిని కర్మ యనుచున్నదో తుదకు తేలుట లేదని సారాంశము. కాన గీతలయందు నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నీ కర్మాకర్మవికర్మల విషయమును విచారించువాఁడు, కర్మలనుజేయు కర్మయోగియే యనియు, కామ్యకర్మను మాత్రమే చేయు మీమాంసకుఁడు గాని, కర్మలను వదలు సన్న్యాసమార్గీయుఁడు కాని కాఁడనియు మొదట గుర్తు నుంచుకొనవలయును. గీతయందలి యీ యభిప్రాయముం బట్టి విచారించితిమేని 'కర్మశూన్యత' యను నర్థమున 'అకర్మ'శబ్ద మీ జగత్తునం దెక్కడను నుండుటకు వీలు లేదని, అనఁగా: ఏ మనుజుఁ డైనను ఎప్పుడును కర్మశూన్యుఁ డగుట శక్యముకాదని మొదటనే సిద్ధమగును (గీ. 3.5; 18.11). కారణ మేమన: శయనించుట గాని, కూర్చుం

డుట గాని, వేయేల? జీవించియుండుట యయినను నెవ్వనిని వదలి పెట్టదు. కాన కర్మశూన్యత యగుటకు వీలు లేనియెడల యకర్మ యన నేమియో నిశ్చయింపవలసి వచ్చును. కావున కర్మ యనః నేదియో యొక పని కాదనియు, ఆ కర్మవలనఁ గలుగఁ బోవు శుభాశుభపరిణామమును బట్టి కర్మత్వమును, అకర్మత్వమును నిశ్చయింపవలయు ననియు, సృష్టి యనునదియే కర్మ గాన, మనుష్యుఁడు సృష్టియం దున్నంతవఱకును, నతనిని కర్మ వదలిపెట్ట నేరదనియు, కాన కర్మాకర్మలను విచారించువాఁ డా కర్మ యెంతవఱకు బాధించు నను విషయమును సైతము విచారించి చేయవలయుననియు, ఏ కర్మ చేసినను తన్ను బాధింపదో, దానికి కర్మత్వము, అనఁగా: బంధకత్వము పోయినదనియే చెప్పవలయు ననియు గీత సమాధానము చెప్పుచున్నది. మఱియు నే కర్మయొక్క కర్మత్వము, అనఁగా: బంధకత్వము ఈ విధమున నశించె నేని యీ కర్మ యకర్మయే యగును. అకర్మ యనఁగా కర్మశూన్యత యని లౌకికార్థ మనుమాట సత్యమే; కాని శాస్త్రీయదృష్టిచే విచారించిన నది యిచ్చో పనికిరాదు. కారణ మేమనః స్వస్థముగఁ గూర్చుండుట, అనఁగా కర్మను జేయకుండుటయు ననేక సమయముల కర్మ యగుచుండునట్లు కాన్పించుచున్నది. ఉదాహరణము: తన తల్లిదండ్రుల నెవరైనను చంపుచుండునపుడు నివారింపక స్వస్థముగఁ గూర్చుండుట తత్కాలమందు లౌకికదృష్టిచే నకర్మ యన కర్మశూన్యత్వ మయినను నది కర్మయే. వేయేల? అది వికర్మయు అగును గాన, కర్మవిపాకశాస్త్రమునుబట్టి దానియొక్క యశుభమగు పరిణామము తనచే భోగింపఁబడక తప్పదు. కాన నీ గీతాశ్లోకమునందు విరోధాభాసముచే మిక్కిలి సుందరముగఁ జెప్పన దేమనః అకర్మ సయితము (అప్పు డప్పుడు భయంకరమైన) కర్మ యగును. మఱియు కర్మఁ జేసినను కర్మవిపాకశాస్త్రదృష్టిచే నాకర్మ చచ్చినదానివలె (అనఁగ: అకర్మ) అగును. దీనిని తెలిసికొనినవాఁడు జ్ఞాని. ఈ విషయమే ముందు శ్లోకములందు వేర్వేఱు విధములఁ

జెప్పఁబడినది. కర్మఫలములయొక్క బంధనము కలుగక పోవుట కా కర్మను నిస్సంగబుద్ధితో, అనఁగా: ఫలాశను వదలి నిష్కామబుద్ధితో చేయుట యనునదియే గీతాశాస్త్రానుసారముగ నొక నిజమగు ముఖ్య సాధనము. కాన నీ సాధనము నుపయోగించి (అనఁగా: నిస్సంగ బుద్ధితో) చేయబడిన కర్మయే గీతానుసారముగ ప్రశస్తము, అనఁగా: సాత్త్వికమగు కర్మ యగును (గీ. 18.9); గీతానుసారముగ నదియే సత్యమైన 'అకర్మ'. కారణ మేమన: దానియొక్క కర్మత్వము, అనఁగా: కర్మవిపాకశాస్త్రానుసారముగ బంధకత్వము నశించును. మనుష్యులు చేయునట్టి ('చేయునట్టి' యను పదమునందు స్వస్థముగఁ గూర్చుండుటయును జేరును) కర్మనుండి పైనఁ జెప్పిన విధమున 'సాత్త్వికమగు కర్మను' లేక, గీతానుసారముగ 'అకర్మ' యగు దానిని తీసివైచినచో మిగిలినట్టి కర్మలను రెండు వర్గములుగఁ జేయవచ్చును. ఒకటి రాజసము, రెండవది తామసము. వీనిలో తామస కర్మలు మోహముచేతను, నజ్ఞానముచేతను జేయుట సంభవించును. కాన నా కర్మలు వికర్మ లగును. మఱియు మోహముచే కర్మలను వదలినను అది వికర్మయే యగును. అకర్మ కాదు (గీ. 18.7). ఇఁక మిగిలినవి రాజసకర్మలు. ఈ కర్మలు మొదటి వర్గములోనివి కావు; అనఁగా: సాత్త్వికములు కావు, లేక, గీత వేనిని నిజమగు 'అకర్మ' యని చెప్పుచున్నదో యవి కావు. గీత వీనిని రాజసకర్మ లని చెప్పుచున్నది. కాని యిష్టమైనచో నిట్టి రాజసకర్మలను కేవల 'కర్మ' లని చెప్పవచ్చును. ఇది కర్మయో యకర్మయో యా కర్మయొక్క బంధకత్వమునుబట్టి నిర్ణయింపవలయును గాని, క్రియాత్మక మగు స్వరూపమునుబట్టి కాని, కేవల ధర్మశాస్త్రమును బట్టి కాని నిర్ణయించుటకు వీలులేదని యిందలి తాత్పర్యము. అష్టావక్రగీత సన్న్యాసమార్గమును బోధించునది యయినను దానియందు సైతము-

నివృత్తి రపి మూఢస్య ప్రవృత్తి రుపజాయతే,
ప్రవృత్తి రపి ధీరస్య నివృత్తిఫలభాగినీ.

— అనఁగా: మూర్ఖులయొక్క నివృత్తియు, లేక, హఠముచేఁ గాని మోహముచేఁ గాని కర్మలకు పరాఙ్ముఖులగుటయు నిజముగఁ జూచిన ప్రవృత్తియే యగును, అనఁగా: కర్మయే యగును. బుద్ధిమంతుల ప్రవృత్తియు అనఁగా; నిష్కామకర్మయు నివృత్తియే, అనఁగా; కర్మత్యాగము వలన కలుగు ఫలము నిచ్చునదియే యగునని చెప్పఁబడినది (అష్టా. 18.61). గీతలలో పై శ్లోకమునందీ విషయమే విరోధాభాస మను నలంకారముచే చమత్కారముగఁ జెప్పఁబడినది. కాన గీతలయందున్న యీ యకర్మ లక్షణమును బాగుగ నెఱింగిననే కాని గీతలయందున్న కర్మాకర్మవివేచనయందలి మర్మ మెప్పటికిని తెలియదు. ఇప్పు డీ యర్థమునే ముందు శ్లోకమునందు నధికముగ వ్యక్తముచేసి నిరూపించుచున్నాఁడు-]

యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః,
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం త మాహుః పండితం బుధాః. 19

19. ఎవరియొక్క సమారంభములు, అనఁగా: ప్రయత్నములన్నియు ఫలేచ్ఛాశూన్యములుగ నుండునో యతనినే జ్ఞానాగ్నిచే దగ్ధమయిన కర్మలుగల పండితుఁ డని జ్ఞాతలు చెప్పుచున్నారు.

[జ్ఞానముచే కర్మలు భస్మమగునను దానికి కర్మలను వదలిపెట్టుట యని యర్థము కాదు. ఫలేచ్ఛను వదలి కర్మలను చేయుటయే యని యెఱుంగవలయునని పైనఁ జెప్పిన విషయమునుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. అటులే ముందు "సర్వారంభ పరిత్యాగీ"-సర్వారంభములను, లేక, యుద్యోగములను వదలివేయువాఁడు అని భగవద్భక్తులను గుఱించి చెప్పునట్టి వాక్యమునకు (గీ. 12-16, 14-25) సైత మర్థ మేమైనదియు దీనిచేతనే నిర్ణయింపఁబడును. ఇప్పు డీ విషయమునే మిక్కిలి స్పష్టముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు-]

త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః,
కర్మ ణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించి త్కరోతి సః. 20

20. కర్మఫలాసక్తిని వదలి సదా తృప్తుఁడును నిరాశ్రయుఁడు, అనఁగా: ఇట్టి లాభము కొఱకే కర్మను చేయుచున్నానని కర్మఫలములయొక్క సాధనములకు నాశ్రయభూతమగు బుద్ధిని వదలివేయువాఁడు, కర్మలు చేయుటయందు మగ్నుఁడై నను నేమియు చేయఁడు (అని చెప్పవలయును).

నిరాశీ ర్యతచిత్తాత్మా త్యక్త సర్వపరిగ్రహః,
శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్. 21

21. ఫలవాసనను వదలివేసినవాఁడును, చిత్తమును నియమించినవాఁడును, సర్వసంగముక్తుఁడు నయినవాఁడు శారీరకములు మాత్రమే యగు, అనఁగా: శరీరముచే కాని కర్మేంద్రియముల చేతనే కాని కలుగు, కర్మలను చేయుచున్నను వానికి పాపముం డదు.

[20-వ శ్లోకమునందున్న నిరాశ్రయశబ్దమునకు గృహదారాదికమును వదలినవాఁడు (సన్న్యాసి) అని యనేకు లర్థము చెప్పుచున్నారు; కాని యది సరియైనది కాదు. ఆశ్రయ మనఁగా నిల్లు, లేక, బస యని యర్థము చెప్పవచ్చును; కాని, ప్రకృతమందు కర్త నివసించునట్టి నివాసస్థాన మని యర్థము కాదు. అతఁడు చేయుచున్న కర్మకు హేతువగు సంస్థాన (ఆశ్రయము) మెక్కడను నుండఁగూడదని యర్థము. మఱియు నీ యర్థమే గీతయందలి 6.1 శ్లోకమునందు "అనాశ్రితః కర్మఫలం" అను శబ్దములచే స్పష్టము చేయఁబడినది. వామనపండితుఁడు గీతలకు వ్రాసిన 'యథార్థదీపిక' యను మహారాష్ట్ర భాషలోని టీకయందీ యర్థమును స్వీకరించెను. అటులే యిరువదియొకటవ శ్లోకమునందు 'శారీర' మన శరీరపోషణమును పూర్తి చేయు భిక్షాటన మొదలుగాఁ గల కర్మ యనియు నర్థముకాదు. "కేవలం శారీరం కర్మ" యనునది, "యోగి అనఁగా: కర్మయోగి, యాసక్తిని, లేక, కామ్యబుద్ధిని మనస్సులో నుంచుకొనక యింద్రియములచేత మాత్రమే కర్మలను చేయును" అని ముందైదవ యధ్యాయమున (౫. 11) చెప్పఁబడిన దానితో సమానార్థకమే. ఇంద్రియ

ములు కర్మలను చేయుచున్న వనుమాట నిజమే; కాని బుద్ధి సమముగ నుండుటచేత నా కర్మలయొక్క పుణ్యపాపములు నా కర్తను జెందవు.]

యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో ద్వంద్వాతీతో విమత్సరః,
సమః సిద్ధా వసిద్ధౌ చ కృత్వాపి న నిబద్ధ్యతే. 22

22. యదృచ్ఛచే ప్రాప్తమయిన దానిచేతనే సంతుష్టుఁడును, (హర్షము, శోకము మొదలుగాఁ గల) ద్వంద్వములనుండి ముక్తుఁడును. మాత్సర్యశూన్యుఁడును (కర్మలు)సిద్ధించినను, సిద్ధింపకపోయినను సమానమే యనుకొనువాఁడును, (కర్మలను) చేసినను (వాని పాపపుణ్యములచే) బంధింపఁబడఁడు.

గతసంగస్య ముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః,
యజ్ఞా యాచరతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయతే. 23

23. సంగరహితుఁడును, (రాగద్వేషములనుండి) ముక్తుఁడును, (సామ్యబుద్ధిరూపమగు) జ్ఞానమునందు స్థిరచిత్తుడును, (కేవల) యజ్ఞముకొఱకని మాత్రమే చేయువాఁడును నగు పురుషునియొక్క కర్మ సమగ్రముగ లయమునొందును.

[ఇదివరలో మూఁడవ యధ్యాయాంతరమున (3. 9) యజ్ఞార్థము చేయఁబడిన కర్మలు మీమాంసక మతానుసారముగ బంధకములు కావనియు, అవియే యాసక్తి వదలి చేయఁబడు నేని స్వర్గప్రదములు గాక మోక్షప్రదము లగుననియుఁ జెప్పఁబడిన విషయమే యీ శ్లోకమునందును జెప్పఁబడినది. "సమగ్రమగు లయమును జెందుచున్నవి" యను వాక్యమునందు సమగ్రపదము చాల ముఖ్యమయినది. మీమాంసకులు స్వర్గసుఖమే పరమసాధ్య మని యందురు. మఱియు వారి మతమునుబట్టి స్వర్గసుఖము నొందింపఁజేయు కర్మలు బంధకములు గావు; కాని గీతయొక్క దృష్టి స్వర్గముకంటె పరమునం దున్నది. అనఁగా: మోక్షమునం దున్నది. మఱియు నీ దృష్టిచే స్వర్గప్రదములగు కర్మలును బంధకములే యగును. కాన, యజ్ఞార్థకములగు కర్మలు అనాసక్తబుద్ధితోఁ జేయఁబడు నేని సమగ్రమగు

లయము, అనఁగా: స్వర్గప్రదములు సయితము కాక మోక్షప్రదము లగుట, నొందునని చెప్పఁబడినది. అయినను నీ యధ్యాయమునం దున్న యజ్ఞప్రకరణ ప్రతిపాదన యందును, మూఁడవ యధ్యాయమునందలి ప్రతిపాదనయందును, నొక గొప్ప భేదము కలదు. మూఁడవ యధ్యాయమునందు శ్రౌతము, స్మార్తము నయిన యనాది యజ్ఞచక్రమును స్థిరపఱుప వలయునని చెప్పఁబడినది; కాని భగవంతుఁ డిప్పుడు చెప్పునదే మనఁగా: యజ్ఞము దేవత నుద్దేశించి తిలతండులములను గాని, పశువును గాని హోమము చేయుట మాత్ర మే యని కాని, లేక, చాతుర్వర్ణ్యముయొక్క ధర్మములను స్వధర్మానుసారముగఁ గాని, కామ్యబుద్ధితోఁ గాని చేయుట మాత్రమే యని కాని యనుకొనకుము. అగ్నియం దాహుతి చేయునపుడు తుదకు 'ఇదం న మమ'-ఇది నాది కాదు అని యుచ్చరించు శబ్దమునందున్న స్వార్థత్యాగరూప మగు నిర్మమత్వము యొక్క తత్త్వమే యజ్ఞమం దున్న ప్రధానభాగము. మఱియు నీ రీతిగ "న మమ" తో, అనఁగా: మమత్వబుద్ధిని వదలి, బ్రహ్మార్పణపూర్వకముగ జీవితకాలమునఁజేయు వ్యవహారముల నన్నింటిని చేయుట సయిత మొక గొప్ప యజ్ఞమే, లేక, హోమమే గాన నీ యజ్ఞముచే సర్వదేవతలకు దేవతయైన పరమేశ్వరునియొక్కయే, లేక, బ్రహ్మముయొక్కయే యజనము సంభవించును. అనఁగా: మీమాంసకులయొక్క ద్రవ్యయజ్ఞవిషయమున చెప్పఁబడిన సిద్ధాంత మీ గొప్ప యజ్ఞమునకును సంబంధించును. కాన నాసక్తి లేకుండ జగమున నున్న కర్మలను లోకసంగ్రహార్థమయి చేయువాఁడు కర్మలయొక్క సమగ్రమగు ఫలమునుండి ముక్తుఁ డగుచు తుదకు మోక్షము నొందును. ఈ బ్రహ్మార్పణరూపమగు గొప్ప యజ్ఞమే ముందు శ్లోకమున మొదట చెప్పఁబడినది. పిదప దీనికంటె తక్కువ యోగ్యత గలిగిన గౌణయజ్ఞముల స్వరూపమును చెప్పితి రిగి యిట్టి జ్ఞానయజ్ఞమే యన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమని మొత్తముపై నీ ప్రకరణమునందలి ౩౩-వ శ్లోకమునం దుపసంహారము చేయఁబడినది-]

బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్,
బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా. 24

24. అర్పణము, అనఁగా హవనము అను క్రియా బ్రహ్మము, హవిస్సు, అనఁగా: అర్పింపఁబడు ద్రవ్యబ్రహ్మము, బ్రహ్మాగ్నియందు బ్రహ్మచే హోమము చేయఁబడినవి. కర్మ (అంతయు నీ రీతిగ) బ్రహ్మమని దృఢమయిన బుద్ధి గలవారు బ్రహ్మమునే పొందుదురు.

['అర్పణ' శబ్దమునకు "అర్పించుటకు సాధనములు అనఁగా: హోమపాత్రములు మొదలయినవి" అని శాంకరభాష్యమునం దర్థము చెప్పఁబడినది; కాని యీ యర్థము కొంచెము క్లిష్టముగ నున్నది. దీనికంటె నర్పణ మనఁగా నిచ్చుట, లేక, హోమము చేయుటయను క్రియ యని చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు దేవతల నుద్దేశించి, అనఁగా: కామ్యబుద్ధితో, చేయఁబడిన యజ్ఞముల స్వరూపమును జెప్పు చున్నాఁడు-]

దైవ మే వాపరే యజ్ఞం యోగినః పర్యుపాసతే,
బ్రహ్మాగ్నా వపరే యజ్ఞం యజ్ఞేనై వోపజుహ్వతి. 25

25. అనేకులు (కర్మ) యోగులు (బ్రహ్మబుద్ధికి బదులు) దేవాదులనుద్దేశించి యజ్ఞమును జేయుచున్నారు. మఱియు ననేకులు బ్రహ్మాగ్నియందు యజ్ఞములచేతనే యజ్ఞములను యజించుచున్నారు.

[పురుషసూక్తమునందు విరాడ్రూపియగు యజ్ఞపురుషుని దేవతలు యజ్ఞము చేసిరి. "యజ్ఞేన యజ్ఞ మయజంత దేవాః" యని చెప్పఁబడినది (ఋ. 10. 90. 16). ఈ శ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థమున నున్న "యజ్ఞం యజ్ఞే నోపజుహ్వతి" యను వాక్యము ఋగ్వేదమునం దున్న "యజ్ఞేన యజ్ఞ మయజంత" అను పదములతో సమానార్థములుగ యోజింపఁబడి నటుల కాన్పించుచున్నవి. సృష్ట్యారంభమున ప్రవృత్తమగు నీ యజ్ఞమునందు హవనముచేయఁబడిన విరాడ్రూపమగు పశువును, యజ్ఞము చేసిన దేవతలును నీ

బ్రహ్మరూపులుగనే యుండవలయునని స్పష్టమగుచున్నది. సృష్టియందలి సర్వపదార్థమునందును బ్రహ్మ మెప్పుడును నిండియే యున్నందున నిష్కామబుద్ధితో సర్వవ్యవహారములను చేయునప్పుడు బ్రహ్మము చేతనే బ్రహ్మముయొక్క యజ్ఞము తప్పక యగును గాన నిరువది నాల్గవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన విషయమే తత్త్వదృష్టిచే నిజమయినది. బుద్ధిమాత్ర మట్లుండవలయునని యిందలి సారాంశము. పురుషసూక్తము ననుసరించి గీతలయం దీ యొక శ్లోకమే చెప్పఁబడలేదు. పదియవ యధ్యాయమునందును (10. 42) నీ సూక్తము ననుసరించియే చెప్పఁబడినది. ఇంతవఱకును దేవతల నుద్దేశించి చేయఁబడిన యజ్ఞము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు అగ్ని, హవిస్సు మొదలుగాగల శబ్దములకు లాక్షణికార్థము స్వీకరించి ప్రాణాయామము మొదలుగా గల్గిన పాతంజలయోగమునందున్న క్రియ గాని తపస్సు గాని చేయుటయు నొక విధమగు యజ్ఞ మెట్లగునో చెప్పుచున్నాఁడు.]

శ్రోత్రాదీ నీంద్రియా ణ్యన్యే సంయమాగ్నిషు జుహ్వతి,
శబ్దాదీ న్విషయా నన్య ఇంద్రి యాగ్నిషు జుహ్వతి. 26

26. కొందఱు శ్రోత్రము మొదలయిన యింద్రియములను సంయమరూపమగు నగ్నిహోత్రమునందు హోమము చేయుచున్నారు. మఱికొంద రింద్రియరూపమగు నగ్నిహోత్రమున (ఇంద్రియములయొక్క) శబ్దము మొదలగు విషయములను హోమము చేయుచున్నారు.

సర్వాణీంద్రియకర్మాణి ప్రాణకర్మాణి చాపరే,
ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ జుహ్వతి జ్ఞానదీపితే. 27

27. మఱికొంద ఱింద్రియములయొక్కయు ప్రాణములయొక్కయు కర్మల నన్నింటిని (అనఁగా: వ్యాపారములను) జ్ఞానముచే ప్రజ్వలిత మయిన యాత్మసంయమనరూపమగు యోగాగ్నిహోత్రమునందు హోమము చేయుచున్నారు.

ద్రవ్యయజ్ఞా స్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞా స్తథాఽపరే,
స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయః సంశితవ్రతాః. 28

28. ఇట్లు తీక్ష్ణముగ వ్రతాచరణ చేయు యతులు (అనఁగా: సంయమన శీలురగు పురుషులు) ఒకరు ద్రవ్యరూపయజ్ఞమును, మఱియొకరు తపోరూప యజ్ఞమును, ఇంకొకరు యోగరూపమగు యజ్ఞమును, ఇంకొక్కరు స్వాధ్యాయ రూపమగు యజ్ఞమును, అనఁగా: నిత్యమును స్వకర్మానుష్ఠానరూపము నగు యజ్ఞ మును, ఇతరులు జ్ఞానరూపమగు యజ్ఞమును చేయుచున్నారు.

[రెండుమూఁడు విధములగు గౌణయజ్ఞములు పై శ్లోకము నందు చెప్పఁబడినవి. 1. ఇంద్రియముల సంయమించుట, అనఁగా: వానిని యోగ్యమగు కట్టుబాటులోపల వ్యవహరింపఁజేయుట; 2. ఇంద్రియముల యొక్క విషయములను, అనఁగా: ఉపభోగయోగ్య ములగు పదార్థములను, అన్నివిధముల వదలి యింద్రియముల బొత్తిగఁ జంపివేయుట; 3. ఇంద్రియములయొక్క వ్యాపారమునే కాక ప్రాణములయొక్క వ్యాపారమును సైతము బంధించి, అనఁగా: పూర్ణమగు సమాధిలోఁ బ్రవేశించి, కేవల మాత్మానందమందే నిమగ్నుఁ డగుట. ఇప్పుడు వీని యజ్ఞముతో పోల్తు మేని మొదటిదానియం దింద్రియములకుఁ గలుగఁ జేసినకట్టుఁబాటునునది (సంయమనము) యగ్ని యగును. కారణ మేమన: దృష్టాంతముచే నీకట్టుఁబాటుకు లోఁబడినవానిని దానియందు దానినె హోమము చేయుట యని చెప్పవచ్చును. ఇట్లే రెండవదానియందు సాక్షాత్తుగా నింద్రియము లును, మూఁడవదానియం దింద్రియములు, ప్రాణములు నను రెండును హోమము చేయఁదగిన ద్రవ్యములును, నాత్మసంయమన మనునది యగ్నియు నగుచున్నవి. ఇదియునుం గాక, యొక ప్రాణాయామమునే చేయువార లనేకులు గలరు. వారిసంగతి యిరు వదితొమ్మిదవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. యజ్ఞశబ్దమునకు ద్రవ్యా త్మకమగు యజ్ఞ మను మొదటియర్థమును లక్షణచేత వ్యాపింపఁజేసి తపస్సు, సన్న్యాసము, సమాధి, ప్రాణాయామము మొదలగు భగవ త్ప్రాప్తిసాధనములగు సర్వసాధనములను యజ్ఞశబ్దార్థమునందే చేర్చుట యను కల్పన భగవద్గీతలయందే క్రొత్తగాఁ జేయబడినది

కాదు. మనుస్మృతియందలి నాల్గవ యధ్యాయమునందు గృహస్థాశ్రమమును వర్ణించుచు మొదట ఋషియజ్ఞము, దేవయజ్ఞము, భూతయజ్ఞము, మనుష్యయజ్ఞము, పితృయజ్ఞము ననెడు స్మార్తములగు పంచయజ్ఞములను గృహస్థుఁడగువాఁ డెవ్వఁడును వదలిపెట్టఁగూడదని చెప్పిన పిదప వీని బదులుగఁ గొందఱు "ఇంద్రియములయందు వాక్కును, వాక్కునందు ప్రాణమును, హోమము చేయుచున్నారు" అనియు "తుదకు జ్ఞానయజ్ఞముచేత సైతము పరమేశ్వరుని యజ్ఞము చేయుచున్నారు" అనియు చెప్పఁబడినది (మను. 4.21-24 చూడు). ఇతిహాసదృష్టిచే విచారించితిమేని యింద్రుఁడు, వరుణుఁడు మొదలుగాఁ గల దేవతల నుద్దేశించి చేయఁబడు శ్రౌత గ్రంథములయందు చెప్పఁబడిన ద్రవ్యమయములగు యజ్ఞములు తక్కువయోగ్యత గలవి యనియు, పాతంజల యోగముచేత గాని సన్న్యాసముచేతఁ గాని, యాధ్యాత్మికజ్ఞానముచేతఁ గాని, పరమేశ్వరుని పొందుట యను మార్గ మత్యధికముగ ప్రచారములోనికి వచ్చినప్పుడు యజ్ఞశబ్దార్థమును వ్యాపకము చేసికొని దానియందె లక్షణావృత్తిమూలమున మోక్షోపాయముల నన్నింటిని చేర్చుట యారంభమై యుండుననియు తోఁచును. పూర్వమందు ధర్మ మను నర్థమున రూఢ మగు 'యజ్ఞ' శబ్దమునే పిమ్మట 'ధర్మమార్గ' మను నర్థమున ప్రయోగించుటయే దీనికి కారణము. ఏది యెటులున్నను గీతలకంటె పూర్వమునందుఁగాని, లేక, గీతలకాలము నందుఁగాని యీ కల్పన సర్వసామాన్యముగ నుండుట మాత్రము మనుస్మృతియందున్న వివేచననుబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది.]

అపానే జుహ్వతి ప్రాణం ప్రాణే౽పానం తథా౽పరే,
ప్రాణాపానగతీ రుద్ధ్వా ప్రాణాయామపరాయణాః. 29

29. ప్రాణాయామమునందు తత్పరు లగుచు ప్రాణాపానముల రెంటియొక్క గతులను నిరోధించి కొందఱు ప్రాణవాయువు నపానమునందును, కొంద ఱపానవాయువును ప్రాణవాయువునందును హోమము చేయుచున్నారు.

[పాతంజల యోగానుసారముగ ప్రాణాయామము చేయుటయు నొక విధమగు యజ్ఞమే] యని తాత్పర్యము. ఈ పాతంజల యోగరూపమగు యజ్ఞము 29-వ శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. "యోగరూపమగు యజ్ఞము" అను 28-వ శ్లోకమున నున్నపదమునకు కర్మయోగరూప మగు యజ్ఞ మని యర్థము కావించుకొనవలయును. ప్రాణాయామశబ్దమునందున్న ప్రాణశబ్దమునకు శ్వాసము ఉచ్ఛ్వాసము నను క్రియ లని యర్థము; కాని ప్రాణమనియు, అపాన మనియు భేదముగ చెప్పినపుడు ప్రాణ మనఁగా బైకిఁబోవు (ఉచ్ఛ్వాస) వాయు వనియు, అపాన మనఁగ లోపలికిఁ బోవు శ్వాస మనియు నర్థమని యెఱుంగవలయును (వే. సూ. శాం. భా. 2.4.12 మఱియు ఛాందోగ్య. శాం.భా. 1.3.3 చూడు). ప్రాణము నపానము నను శబ్దముల కీ యర్థ మెప్పుడును వాడుకలోనున్న యర్థముకంటె నిచ్చో వేఱుగ నున్నదని గుర్తుంచుకొనవలయును. ఈ యర్థమున నపానమందు, అనఁగా లోని కీడ్చుకొనఁబడు శ్వాసమునందు, ప్రాణమును (అనఁగా: ఉచ్ఛ్వాసమును) హోమము చేయు నేని పూరక మనుపేరు గల ప్రాణాయామ మగును. ప్రాణమునం దపానము హోమము చేయఁబడునేని యా ప్రాణాయామము రేచక మనఁబడును. ప్రాణాపానములు రెండును నిరోధింపఁబడు నేని యా ప్రాణాయామమే కుంభక మనఁబడును. ఈ రెండునుగాక వ్యానము, ఉదానము, సమానమునను మూఁడు వాయువులు మిగిలియున్నవి. వీనిలో వ్యాన మనునది ప్రాణాపానముల సంధిస్థానమున నుండునది గాన, ధనుస్సు లాగుట, బలువు నెత్తుట మొదలగు నూపిరిని లాగి బలాత్కారముగ జేయవలసిన పనులు చేయునప్పు డది వ్యక్తమగును (ఛాం. 1.3.5.) మరణసమయమునందు వెలువడి పోవునదియే ఉదానవాయువు (ప్రశ్న. 3.7). మఱియు సమానవాయు వన్నరసమును శరీరమం దంతటను వ్యాపింపఁజేయును (ప్రశ్న. 3.5), అని యీ వాయువుల స్వరూపము వేదాంతశాస్త్రమునందు సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడు

చున్నది; కాని కొన్నిస్థలములలో నీపైఁ జెప్పఁబడినదానికంటె భిన్న మగు నర్థమును చెప్పవలయును. ఉదాహరణము— మహాభారతము నందు వనపర్వము నందలి 212-వ యధ్యాయమునందు ప్రాణాది వాయువులకు వేర్వేఱు లక్షణములు సెప్పఁబడినవి. ప్రాణ మనునది శిరస్సునందుండునదియు, అపాన మనఁగ క్రిందికి సర్దుకొనువాయు వనియు నక్కడ చెప్పఁబడినది (ప్రశ్న. 3.5. మఱియు మైత్ర్యు. 6.9 చూడు). వీనిలో నే వాయువును నిరోధించుచున్నాఁడో యా వాయువు నితరవాయువునందు హోమ మగునని పై శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన దానికిఁ దాత్పర్యము].

అపరే నియతాహారాః ప్రాణాన్ ప్రాణేషు జుహ్వతి,
సర్వేఽప్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్మషాః. 30

30. అనేకు లాహారమును నియమించుకొని ప్రాణములనే ప్రాణములయందు హోమము చేయుచున్నారు. వీ రందఱును యజ్ఞములచే క్షీణపాపులును, యజ్ఞవేత్తలును.

యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాంతి బ్రహ్మ సనాతనమ్,
నాయం లోకోఽస్త్యయజ్ఞస్య కుతోఽన్యః కురుసత్తమ. 31

31. (మఱియు) అమృతాశనులు, అనఁగా: యజ్ఞమును చేయఁగా మిగిలిన పదార్థమును భుజించువారు నగుటచే సనాతనమగు బ్రహ్మమును బొందుదురు. యజ్ఞముచేయని వారి కిహలోకమే సిద్ధము కానేరదు. ఓ కురుశ్రేష్ఠ ! ఇఁక పరలోక మెట్లు వచ్చును?

[వేదవిధి ననుసరించి యజ్ఞముచేయుట మనుజునకు ముఖ్య కర్తవ్యమైనను, ఈ యజ్ఞము లొక విధమైనవి కావనియు, ప్రాణాయామము చేసినను, తపస్సు చేసినను, వేదాధ్యయనము చేసినను, పశుయజ్ఞము చేసినను, తిల తండులములను గాని యాజ్యమును గాని హోమము చేసినను, నైవేద్యము, వైశ్వదేవము మొదలుగాఁ గలిగిన పంచగృహయజ్ఞములను చేసినను ఫలాసక్తి వదలివేసినచో

నవి యన్నియు వ్యాపకమగు నర్థముచే యజ్ఞములే యగుననియు నిందలి సారాంశము; కాని యజ్ఞశేషమును భక్షించు విషయమున మీమాంసకులచేఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంతము వీనిలోఁ బ్రతియజ్ఞమునకును సంబంధించియే యుండును. వీనిలో "యజ్ఞార్థమై చేయఁబడిన కర్మలు బంధకములు గా"వను నియమము ముఖ్యమయినది. ఆ విషయము పూర్వమందు ఇరువదిమూఁడవ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది (గీ. 3.9 మీఁద టీకను జూడుము) ప్రతిగృహస్థుఁడును పంచమహాయజ్ఞములను చేసి యతిథులు మొదలగువారు భుజించిన పిదప తన భార్యయు తానును భుజింపవలసిన దనునది రెండవ నియమము. ఇట్లు ప్రవర్తించినచో గృహస్థాశ్రమము సఫలమయి సద్గతిప్రదమగును. "విఘసం భుక్తశేషం తు యజ్ఞశేష మథామృతమ్" (మను. 3.285)- అతిథి మొదలగువారు భుజింపఁగా మిగిలిన పదార్థము విఘస మనియు, యజ్ఞము చేయఁగా మిగిలినది యమృత మనియు చెప్పఁబడినది. ప్రతిగృహస్థుఁడును నిత్యమును విఘసాశిగ నుండవలయునని మనుస్మృతియందును, నితర స్మృతులయందును జెప్పఁబడినది (గీ. 3.13 చూడు). సామాన్య గృహయజ్ఞములకు సంబంధించు నీ సిద్ధాంతమే పైన చెప్పిన యన్ని విధములగు యజ్ఞములకును సంబంధించు ననియు, యజ్ఞార్థమై చేయఁబడిన కర్మ యేదియు బంధకము కాకపోవుటయేకాక యా కర్మలలో నవశిష్టములగు కర్మలు స్వీయోపయోగమునకై చేయఁబడిన బంధకములును కావనియు భగవంతుఁ డిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు. "యజ్ఞములు లేనిది ఇహలోకము సైతము సిద్ధము కాదు" అను చివరనున్న వాక్యము సారవత్తరమైనదియు, గొప్పదియునై యున్నది. "యజ్ఞము లేనిచో వాన గురియదు. వర్షము గురియని యెడల నిహలోకయాత్రయు జరుగదు" అని మాత్రమే దాని యర్థము కాదు. ఇఁక నేమన: 'యజ్ఞ'శబ్దమునకు వ్యాపకార్థమును చేసికొని తమ కిష్టమగు నే విషయము నయినను ప్రతి మనుజుఁడును వదలినఁ గాని యందఱికును సమానమగు

స్నేహము గలిగి జగత్తుయొక్క వ్యవహారము చక్కగ జరుగ దను సామాజికతత్త్వమును దానియం దొక విధముగఁ జేరియున్నది. "ప్రతి మనుజుఁడును తన స్వాతంత్ర్యమును వదలుకొనినఁ గాని యితరులకు సమానముగ స్వాతంత్ర్యము గలుగదు", అని పాశ్చాత్యులగు సామాజిక శాస్త్రకారులచే చెప్పఁబడిన సిద్ధాంత మీ తత్త్వమున కొక యుదాహరణము. ఈ విషయమును గీతయందలి పరిభాషానుసారముగ చెప్పవలసినచో "ప్రతి మనుజుఁడును తన స్వాతంత్ర్యమును కొంచెము కొంచె మయినను యజ్ఞము చేసినఁ గాని యిహలోకమునందున్న వ్యవహారము చక్కగ జరుగదు" అని చెప్ప వలయును. ఇట్లు వ్యాపకము విస్తృతము నగు నర్థముచే యజ్ఞమను నదియే సమస్త సమాజ రచనకును బునాది యని యెఱింగిన పిదప విధివిహిత మను తలంపున నీ యజ్ఞమును చేయుట ప్రతి మనుజుఁడును నభ్యసించినఁ గాని సమాజవ్యవస్థ బాగుగ నుండనేరదని వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేదు.]

ఏవం బహువిధా యజ్ఞా వితతా బ్రహ్మణో ముఖే,
కర్మజా న్విద్ధి తాన్ సర్వాన్ ఏవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే.32

32. ఈ రీతిగ ననేక విధములగు యజ్ఞములు బ్రహ్మముఖము నుండియే వెలువడినవి. అవన్నియు కర్మలవలన వెలువడిన వని తెలిసికొనుము. నీవు దీనిని తెలిసికొంటివేని ముక్తుఁడ వగుదువు.

[జ్యోతిష్టోమము మొదలుగఁ గల్గిన ద్రవ్యమయములగు శ్రౌత యజ్ఞముల నగ్నియందు హోమము చేయుచున్నారు; మఱియు నగ్నిహోత్రుఁడు దేవతలకు ముఖమయినందున నీ యజ్ఞము లా యా దేవతలకుఁ జేరునని యా యా శాస్త్రములయందుఁ జెప్పఁబడినవి; కాని దేవతలకు ముఖమగు నగ్నిహోత్రమునందు హోమము చేయఁదగినవి పైన చెప్పఁబడిన గౌణయజ్ఞములు కామిచే నీ గౌణ యజ్ఞములచే శ్రేయఃప్రాప్తి యెట్లు లగునని యొకవేళ సందేహము

గలిగినచో, దానిని బోఁగొట్టుకొను నిమిత్తమై యీ యజ్ఞము సాక్షాత్తుగ బ్రహ్మయొక్క ముఖమునందే పుట్టినదని యిప్పుడు చెప్పఁబడినది. మీమాంసకులయొక్క సంకుచితార్థమునే కాక యజ్ఞవిధియొక్క వ్యాపకమగు స్వరూపమును సైతము తెలిసికొన్న వానియొక్క బుద్ధి సంకుచితము కాదు. కావున బ్రహ్మస్వరూపమును సైతము తెలిసికొనుటకు కతఁ డధికారి యగునని రెండవ చరణమునకు భావార్థము. ఇప్పు డీ యన్ని యజ్ఞములలోను శ్రేష్ఠమైన దానిని చెప్పుచున్నాఁడు-]

శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప,
సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే. 33

33. ఓ పరంతపా! ద్రవ్యమయమగు యజ్ఞముకంటె జ్ఞానమయమగు యజ్ఞము శ్రేష్ఠమైనది. కారణ మేమన: ఓ పార్థా! అన్ని విధముల నన్ని యజ్ఞములకును జ్ఞానమునందే పర్యవసానము.

[ఈ 'జ్ఞానయజ్ఞ' మను శబ్దము గీతలయందు పైన రెండు స్థలములయందు ప్రయోగింపఁబడినది (గీ. 9.15. మఱియు 18.70). తాను చేయు ద్రవ్యమయ మైనయజ్ఞమును పరమేశ్వర ప్రీత్యర్థమై చేయుచున్నాఁడు. పరమేశ్వరునియొక్క ప్రాప్తి యాతని స్వరూపజ్ఞానము కలిగినఁగాని కలుగదు. కాన పరమేశ్వరస్వరూపము నెఱింగి, యా జ్ఞానమునకుఁ దగునటుల ప్రవర్తించుటయే పరమేశ్వరప్రాప్తి కలిగించుకొనుటకు సాధన మనియు, ఇదియే జ్ఞానయజ్ఞ మనియు చెప్పుచున్నారు. ఈ యజ్ఞము మానసమును, బుద్ధిసాధ్యము నయినదియు కావున ద్రవ్యయజ్ఞముకంటె దీని యోగ్యత గొప్పది యని యెఱుంగవలయును. జ్ఞానయజ్ఞమునందున్న యీ జ్ఞానమే మోక్షశాస్త్రమునందు ముఖ్యమైనది కావున నీ జ్ఞానముచేతనే సర్వకర్మలును నశించును. ఏమి యున్నను తుదకు పరమేశ్వరుని జ్ఞానము కలుగవలయును. జ్ఞానము లేనిచో మోక్షము సిద్ధింపదు, అని గీతయొక్క

చరమ సిద్ధాంతము. అయినను "కర్మ జ్ఞానమునందే పర్యవసానము నొందును" అను నీ వచనమునకు జ్ఞానము కల్గిన పిదప కర్మలను వదలివేయ వలయు నని యర్థము కాదని గీతారహస్యమునందలి 10-11 ప్రకరణములలో సవిస్తరముగఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. స్వప్రయోజనార్థమై కాకపోయినను, లోకసంగ్రహార్థమై కర్తవ్యము లను తలంపుతో సర్వకర్మలను చేయుచునే యుండవలయును. మఱియు నవి జ్ఞానముతోడను సామ్యబుద్ధితోడను చేయఁబడినందున వాని పాపపుణ్యములు కర్తను బాధింపవు (చెప్పఁబోవు 37-వ శ్లోకమును జూడుము). "ఈ జ్ఞానయజ్ఞము మోక్షప్రదమగును. కాన యజ్ఞమును చేయుము; కాని దానిని జ్ఞానపూర్వమగు నిష్కామబుద్ధితో చేయుము," అని గీత యందఱకు నుపదేశించుచున్నది.

తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా,
ఉపదేక్ష్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శినః. 34

34. ఆ జ్ఞానము ప్రణిపాతముచేతను, ప్రశ్నచేతను, సేవచేతను తత్త్వవేత్తలగు జ్ఞానులు నీ కుపదేశింతు రను విషయమును జ్ఞప్తియందుంచుకొనుము.

యజ్జ్ఞాత్వా న పున ర్మోహ మేవం యాస్యసి పాండవ,
యేన భూతా న్యశేషేణ ద్రక్ష్య స్యాత్మ న్యథో మయి. 35

35. ఓ పాండవా! ఏజ్ఞానము గలుగుటచే నన్ని భూతములు నీలో నుండు నవిగను, నాయందుండు నవిగను నీకుఁ గాన్పించునో, యా జ్ఞానము గల్గిన పిదప నీ కిట్టి మోహ మెన్నటికిని గలుగదు.

["సర్వభూతములు నీయందును నీవు సర్వభూతములయందును" అని ముందు చెప్పఁబోవు సర్వభూతాత్మైక్యజ్ఞానమే యక్కడ చెప్పఁబడినది. ఆత్మయు, భగవంతుఁడు నను నీ రెండును మొట్టమొదట నేకరూపముగనె యుండెను గాన, నాత్మయందు సర్వభూతములను చేరునని చెప్పుట చేతనే భగవంతునియందు సైతము సర్వభూతములు నున్నవని తాత్పర్య మగును. కాన నాత్మయు (తాను),

ఇతర భూతములును, భగవంతుఁడు నను త్రివిధమగు భేద ముండ నేరదు. కావుననే భాగవతపురాణమునందు భగవద్భక్తుల లక్షణములం జెప్పునపుడు "సర్వభూతములు భగవంతునియందును, తనయందును జూచువాఁడు భాగవతోత్తముఁ డని యనవలయు" నని చెప్పఁబడినది (భాగ. 11.2.45). ఈ గొప్ప నీతితత్త్వము గీతారహస్యమునందలి పండ్రెండవ ప్రకరణమునను భక్తిదృష్టిచే పదుమూఁడవ ప్రకరణమునను మిక్కిలి స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది.]

అపి చే దసి పాపేభ్యః సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః,
సర్వం జ్ఞానప్లవే నైవ వృజినం సంతరిష్యసి. 36

36. పాపాత్ములందఱికంటెను మిక్కిలి పాపాత్ముఁడ వయినప్పటికిని, ఈ జ్ఞాననౌకచేత సర్వపాపములను దాఁటఁ గలవు.

యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్ని ర్భస్మసా త్కురుతేఽర్జున,
జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసా త్కురుతే తథా. 37

37. ప్రజ్వలించిన యగ్నిహోత్రము కట్టెల నన్నింటిని భస్మముచేయునట్టుల ఈ జ్ఞానరూపమగు నగ్నిహోత్రము సర్వకర్మల యొక్క (శుభాశుభము లను బంధనములను) భస్మము చేయును.

[జ్ఞానియొక్క లక్షణములు సెప్పఁబడినవి. ఈ జ్ఞాన మేయుపాయముచేత సంపాదింపవలయునో దానిని చెప్పుచున్నాఁడు.]

న హి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహ విద్యతే,
తత్స్వయం యోగసంసిద్ధః కాలే నాత్మని విందతి. 38

38. జ్ఞానమువలె పవిత్రమైనది యీ లోకమునందు నిజముగ మఱియొకటి లేనే లేదు. ఆ జ్ఞానమును (కర్మ) యోగము సిద్ధించినవాఁడు కాలక్రమమున స్వయముగ తనయందు సంపాదించుకొనును.

[37-వ శ్లోకమునందు 'కర్మ' శబ్దమునకు కర్మలవలన బంధన మని యర్థము (గీ. 4.19 చూడు). తనయొక్క తెలివిచే

నారంభింపఁబడిన నిష్కామ కర్మలచే జ్ఞానమును సంపాదించుకొనుట యనునది జ్ఞానము గలుగుటకు ముఖ్యము, లేక, బుద్ధిగమ్య మైన మార్గము; కాని స్వయముగ తన బుద్ధిచే నీ రీతిగ జ్ఞానము సంపాదింపలేని వారికొఱకు శ్రద్ధ యనెడి మఱియొక మార్గము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు.]

శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానం తత్పరః సంయతేంద్రియః,
జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతి మచిరే ణాధిగచ్ఛతి. 39

39. ఈ జ్ఞానము శ్రద్ధావంతుఁడును నింద్రియసంయమనమును చేసికొనిన వాఁడును వానియందే తత్పరుఁడును నైనవానికే కలుగును. మఱియు జ్ఞానమును సంపాదించుకొను నేని వెంటనే యతనికి పరమశాంతి కలుగును.

[బుద్ధిచే ప్రాప్తమగు జ్ఞానమును, శాంతియు శ్రద్ధచే సైతము గల్గునని సారాంశము (గీ. 13. 25 చూడు). అయినను ఎవనికి బుద్ధియు శ్రద్ధయు లేవో, వాఁడు—]

అజ్ఞ శ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి,
నాయం లోకోఽస్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః. 40

40. కాని, జ్ఞానమును, శ్రద్ధయు లేక సంశయము నొందువాఁడు నాశము నొందును. సంశయము నొందువారి కిహలోకమును, పరలోకమును లేవు. సుఖమును లేదు.

[జ్ఞానప్రాప్తికి శ్రేయమగు బుద్ధియు, శ్రద్ధయు నను రెండు మార్గములు చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు జ్ఞానముయొక్కయు, కర్మయోగముయొక్కయు నుపయోగమే వేఱుగఁ జెప్పి యన్నివిషయముల నుపసంహారము చేయుచున్నాఁడు—]

యోగసన్న్యస్తకర్మాణం జ్ఞానసంఛిన్న సంశయమ్,
ఆత్మవంతం న కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ. 41

41. ఓ ధనంజయా! (కర్మ-) యోగము నాశ్రయించి కర్మలను, అనఁగా కర్మబంధములను వదలుకొని, జ్ఞానముచే విడఁగొట్టఁబడిన సంశయములుగల యాత్మ జ్ఞానిని కర్మలు బంధింపనేరవు.

తస్మా దజ్ఞానసంభూతం హృత్‌స్థం జ్ఞానాసినాత్మనః.
ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగ మాతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారత. 42

42. కావున నీ హృదయమందున్న యజ్ఞానము మూలమునఁ గలిగిన యీ సంశయమును జ్ఞానరూపమగు కత్తితో నఱకివైచి (కర్మ-) యోగము నాశ్రయింపుము. ఓ భారతా! (యుద్ధమునకు) నిలఁబడుము.

[ఈశావాస్యోపనిషత్తునందు విద్యావిద్యలయొక్క వేఱుగు నుపయోగమును జెప్పి రెంటిని వదలివేయక యాచరింపవలయునని చెప్పఁబడినటులే (ఈశ. 11; గీతారహస్య. ప్ర. 11 చూడు) గీతల యందలి యీ రెండు శ్లోకములయందును జ్ఞానముయొక్కయు (కర్మ) యోగముయొక్కయు నుపయోగములు వేఱుగఁ జెప్పి వాని యొక్క, అనఁగా: జ్ఞానముయొక్కయు యోగముయొక్కయు, సముచ్చయముచే కర్మలను చేయుమని యర్జునున కుపదేశించెను. నిష్కామ బుద్ధియోగముచే కర్మలు చేయఁబడునేని కర్మబంధములు విడిపోవును గాన, నవి మోక్ష ప్రతిబంధకములు కానేరవనియు, జ్ఞానము గల్గుటవలన మనస్సునందలి సంశయములు నశించుటచే మోక్షము కల్గుననియు నీ రెండు శ్లోకములకుమ వేర్వేఱగు నుపయోగములు కాన, ఒకకర్మనే కాని, లేక, యొకజ్ఞానమునే కాని స్వీకరింపక జ్ఞానకర్మ నముచ్చయాత్మకమగు కర్మయోగము నాశ్రయించి యుద్ధమును చేయుమని తుద కుపదేశించెను. యోగము నాశ్రయించి యుద్ధమునకు నిలువఁబడి యుండవలసియుండుటచే యోగశబ్దమున కిచ్చో 'కర్మయోగ' మను నర్థమే యావశ్యక మని గీతారహస్యము ప్ర. 3. లో నిరూపింపఁబడినది. జ్ఞానముయొక్కయు, యోగము యొక్కయు నముచ్చయమే "జ్ఞానయోగవ్యవస్థితిః" అను పదముచే

ముందు (గీ. 16.1) దైవీసంపత్తి యొక్క లక్షణములయందు మరల చెప్పఁబడును.

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానకర్మసన్న్యాస యోగో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న జ్ఞానకర్మసన్న్యాస యోగ మను పేరుగల నాల్గవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

['జ్ఞానకర్మసన్న్యాస' పదమునందున్న 'సన్న్యాస' శబ్దమునకు స్వరూపముచే 'కర్మత్యాగ' మర్థము కాదనియు, నిష్కామ బుద్ధితో పరమేశ్వరునియందు కర్మలను 'అర్పణము చేయుటయే' యర్థమనియు జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయును. అదియే స్పష్టముగ పదునెనిమిదవ యధ్యాయముయొక్క యారంభమున చెప్పఁబడినది.]

పంచమోఽధ్యాయః

అయిదవ అధ్యాయము

[చతుర్థాధ్యాయము నందలి సిద్ధాంతముమీఁద సన్న్యాస మార్గీయులు చేయఁదగిన శంకను నర్జునునిచేత నడిగించి దానికి స్పష్టముగ సమాధానమును భగవంతుఁ డీ యధ్యాయమునందు చెప్పుచున్నాఁడు. జ్ఞాన మనునది సర్వకర్మలకును ఫలము గాన (4.33) జ్ఞానముచేతనే సర్వకర్మలును భస్మమగుటయు (4.37), ద్రవ్యమయమగు యజ్ఞముకంటె జ్ఞానయజ్ఞమే శ్రేష్ఠ మగుటయు (4.33) సత్యమయినచో, రెండవ యధ్యాయమునందు "ధర్మ్యమగు యుద్ధమును జేయుటయే క్షత్రియునకు శ్రేయస్కరము" అని చెప్పెను (2.31). కాన "నీవు కర్మయోగము నాశ్రయించి యుద్ధమునకులెమ్ము" (4.42)అని నాల్గవ యధ్యాయమున నేల యుపసంహారము చేసెను? అను ప్రశ్నమునకు గీత యిట్లుత్తర మిచ్చుచున్నది- సర్వసంశయములును నశించి మోక్షము గల్గుటకు జ్ఞానముయొక్కయు, మోక్షము నిమిత్తము గాకపోయినను నెప్పుడు వదలుటకు సాధ్యము కాకపోవుటచే లోకసంగ్రహము కొఱకు కర్మలయొక్కయు, సముచ్చయ మెల్లప్పుడు నపేక్షింపఁ బడుచునే యున్నది (4. 41). కర్మయోగము, సాంఖ్యము నను నీ రెండు మార్గములును శాస్త్రవిహితములే యైనచో బుద్ధిపూర్వకముగ వానిలో నొకటియగు సాంఖ్యమార్గము నవలంబించి కర్మత్యాగము నేల చేయఁగూడదు? అనుశంక దీనిపైఁ గల్గును. అనఁగా: ఈ రెండు మార్గములలోను శ్రేష్ఠమైన దానిని సైతము పూర్ణముగ నిశ్చయింపవలయు నని తాత్పర్యము. అర్జునుని మనస్సునం దీ శంక గల్గుటచే పూర్వమందు మూఁడవ యధ్యాయ ప్రారంభమునం దడిగినటులే యిప్పుడును నడుగుచున్నాఁడు-]

అర్జున ఉవాచ:

సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణ పున ర్యోగం చ శంససి,
య చ్ఛ్రేయ ఏతయో రేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్.1

1. అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు :— ఓ కృష్ణా! ఒకసారి సన్న్యాసమును మఱి యొకసారి కర్మయోగమును (అనఁగా: కర్మలను చేయుచుండవలయు నను మార్గమును) నుత్తమ మని చెప్పుచున్నావు; అయినను నీ రెంటిలోను నిజముగ నేది శ్రేయమో, అనఁగా: మిక్కిలి ప్రశస్తమైనదో నిశ్చయముగ నాకుఁ జెప్పుము.

శ్రీ భగవా నువాచ:

సన్న్యాసః కర్మయోగశ్చ నిఃశ్రేయసకరా వుభౌ,
తయో స్తు కర్మసన్న్యాసాత్ కర్మయోగో విశిష్యతే. 2

2. శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— కర్మసన్న్యాసము, కర్మయోగము నను నీ రెండు మార్గములు, లేక, నిష్ఠలు నిఃశ్రేయసకరములే, అనఁగా: మోక్షమును లభింపఁ జేయునవియే కాని (అనఁగా: మోక్షదృష్టిచే రెండును సమానమైన యోగతలు గలవి యైనను)యీ రెంటిలోను కర్మసన్న్యాసముకంటె కర్మయోగమే యధికమైనది.

[పైన చెప్పఁబడిన శంకాసమాధానములు రెండును నిస్సందేహములుగను స్పష్టములుగ నున్నవి. మొదటి శ్లోకమునందున్న శ్రేయఃశబ్దమునకు వ్యాకరణానుసారముగ నధిక ప్రశస్తము, మిక్కిలి మంచిది అని యర్థము కాన, రెండు మార్గములయందును గల తారతమ్యము విషయమై యర్జునుఁ డడిగిన ప్రశ్నకు 'కర్మయోగో విశిష్యతే'– కర్మయోగము గొప్పది యని చెప్పఁబడినది. అయినను నీ సిద్ధాంతము, జ్ఞానము కల్గినపిదప సర్వకర్మలను బొత్తిగ వదలివేయవలయు నను సాంఖ్యమార్గమున కిష్టము కానందున, స్పష్టముగఁ దెలియుచున్న యీ ప్రశ్నోత్తరములను ననేకులు వ్యర్థముగ గందరగోళము చేసిరి. అంత కలవరపఱచినను ప్రయోజనము లేకపోవుటచే 'విశిష్యతే' (యోగ్యత, మహత్త్వము–విశేషము) అను పదముచే భగవంతుఁడు కర్మయోగము స్తుతి చేసెను. కాన నది యర్థవాదము

అనఁగా: స్తోత్రము చేయుటకు మాత్రమే యట్లు చెప్పఁబడినది అనియు, భగవంతునియొక్క నిజమగు నభిప్రాయ మది కాదనియు చెప్పుకొని యేదియో యొక విధముగ సమాధాన పడిరి. జ్ఞానము కల్గిన పిదప కర్మ లక్కఱలేదని భగవంతుని యభిప్రాయ మైనచో, "ఈ రెంటిలోను సన్న్యాసము శ్రేష్ఠము" అని యర్జునునకు భగవంతుఁడు చెప్పలేఁడా? కాని యట్లు చేయక "కర్మలు చేయుటయు, కర్మలను వదలివేయుటయు నను నీ రెండు మార్గములును మోక్షప్రదములే" యని రెండవ శ్లోకముయొక్క మొదటి చరణమునందు చెప్పి, పిదప 'తు' అనఁగా 'కాని' అను పదము నుపయోగించి 'తయోః' అనఁగా నీ రెండు మార్గములలోను కర్మను వదలు మార్గముకంటె, కర్మచేయుట యను పక్షమే మిక్కిలి ప్రశస్తము (శ్రేయము) అని భగవంతుఁడు నిస్సందేహముగ విధించియుండుటచే, సాధనావస్థయందు జ్ఞానప్రాప్త్యర్థమై చేయఁదగిన నిష్కామకర్మలే, పిదప సిద్ధావస్థయందు సైతము లోకసంగ్రహార్థమై జ్ఞాని యామరణాంతము కర్తవ్యములను తలంపున నాచరింపవలయు నను మతమే భగవంతున కిష్టమని పూర్ణముగ సిద్ధమగుచున్నది. గీతయందలి మూఁడవ యధ్యాయమున నీ విషయమే చెప్పఁబడినది (గీ.3.7). అచ్చో సైతము 'విశిష్యతే' యను పదమే తర్వాతి శ్లోకమున, అనఁగా: గీత 3.8 యందు "అకర్మకంటె కర్మ శ్రేష్ఠ"మనియు మరల స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఉపనిషత్తులలో ననేక స్థలములయందు (బృ. 4.4.22) జ్ఞానులు లోకైషణ పుత్రైషణాదులను చెందక భిక్ష మెత్తుకొనుచు తిరుగుచున్నారని చెప్పఁబడినదనుమాట నిజమే; కాని జ్ఞానము కలిగిన తర్వాత నీయొక్క మార్గమే యనియు, మఱియొక మార్గము లేదనియు నుపనిషత్తులలోఁ జెప్పఁబడలేదు; కాన పైన చెప్పిన యుపనిషద్వాక్యములతో మాత్రమే గీతల కేకవాక్యతఁ జేయుట యుక్తము కాదు. ఉపనిషత్తులయందు చెప్పఁబడిన యీ సన్న్యాసమార్గము మోక్షప్రదము కాదని గీతలు

చెప్పుట లేదు. కాన, కర్మయోగము, సన్న్యాసము నను నీ రెండు మార్గములును మోక్షప్రదము లైనను, అనఁగా: మోక్షదృష్టిచే రెండింటి యొక్క ఫల మొక్కటియే యైనను, జగత్తుయొక్క వ్యవహారమును విచారించుచు, జ్ఞానము కలిగిన తర్వాత సైతము నిష్కామబుద్ధితో కర్మలు చేయుచుండవలయు నను మార్గమే మిక్కిలి ప్రశస్తము, లేక, శ్రేష్ఠమగు నని గీతలయొక్క సిద్ధాంతము. నేను చేసిన యీ యర్థ మును గీతలకు టీకలు వ్రాసినవా రనేకు లొప్పుకొనరు. వారు కర్మ యోగము గౌణమని సిద్ధాంతీకరించిరి; కాని యీ యర్థము సరళ మైనది కాదని నా మతము. గీతారహస్యమునందలి పదునొకండవ ప్రకరణమునందు దీనికి కారణము సవిస్తరముగ వివేచింపఁ బడినది. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నిచ్చో మరలఁ జెప్పలేదు. రెంటిలోను మిక్కిలి ప్రశస్తమగు మార్గమెద్దియో చెప్పిన పిదప వ్యవహారమునందు జనుల కీ రెండుమార్గములును భిన్నములుగఁ గాన్పించినను యథార్థముగ నివి వేఱైనవి కావని యిప్పుడు నిరూపించుచున్నాఁడు-]

జ్ఞేయః స నిత్యసన్న్యాసీ యో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి,
నిర్ద్వంద్వోహి మహాబాహో సుఖం బంధాత్ప్ర ముచ్యతే. 3

3. ఎవఁడు (దేనిని) ద్వేషింపఁడో, మఱియు (దేనిని) కోరఁడో వాఁడు (కర్మ చేయుచున్నను) నిత్యసన్న్యాసియే యని తెలిసికొనవలయును. కారణ మేమన: ఓ మహాబాహూ! అర్జునా! ఎవఁడు (సుఖదుఃఖాది) ద్వంద్వముల నుండి ముక్తుఁ డగునో వాఁ డనాయాసముగనే (కర్మలయొక్క యన్ని) బంధములనుండియు ముక్తుఁ డగును.

సాంఖ్యయోగౌ పృథ గ్బాలాః ప్రవదంతి న పండితాః,
ఏక మ ప్యాస్థితః సమ్య గుభయో ర్విందతే ఫలమ్. 4

4. సాంఖ్యము (కర్మసన్న్యాసము), యోగము (కర్మయోగము) నను నీ రెండును వేఱైనవి యని మూర్ఖులు సెప్పుదురు. పండితు లట్లు సెప్పరు. ఈ రెంటిలో నే మార్గమునైనను బాగుగఁ బ్రవర్తించినచో రెంటియొక్క ఫలమును

యత్సాంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే,
ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి. 5

5. ఏ (మోక్ష) స్థానమును సాంఖ్యులు చెందుదురో యా స్థానమునే యోగులు, అనఁగా: కర్మయోగులు సైతము చెందుదురు. సాంఖ్యము, యోగము ననునవి వేఱు కావని తెలిసికొనినవాఁడే నిజమగు తత్త్వము నెఱింగినవాఁడని చెప్పవలయును.

[సాంఖ్యమార్గముచే లభించు మోక్షమె కర్మయోగముచేత, అనఁగా: కర్మలను వదలివేయక పోవుటచేత నెట్లు లభించునదియు నేడవ యధ్యాయము మొదలు పదునేడవ యధ్యాయము పర్యంతము సవిస్తరముగ నిరూపింపఁబడినది. మోక్షదృష్టిచే రెంటియందును భేద మేమియు లేనందున, అనాదిగ, నాచరణలో నున్న యీ రెండు మార్గములయందు నున్న భేదమును విస్తారముగ కల్పించి దాని విషయమై వివాదము చేయుచుండుట యోగ్యము కాదు. మఱియు ముందును నీ యుక్తివాదమే తఱచుగఁ జెప్పఁబడినది (గీ. 6. 2 మఱియు 18. 1, 2 మీఁదున్న నా టీకను జూడుము). "ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి" అను శ్లోకమే కొంచెము శబ్దభేదముతో మహాభారతమున రెండుసారులు చెప్పఁబడినది (శాం. 305.19; 316.4). సన్న్యాసమార్గమునందు జ్ఞానము ప్రధానముగ నంగీకరింపఁబడినను, కర్మ చేసిననే కాని యా జ్ఞానము సిద్ధింపదు; మఱియు కర్మమార్గమునందు కర్మలు చేయుచున్నను నవి జ్ఞానపూర్వకము లగుటచే బ్రహ్మప్రాప్తికి ప్రతిబంధకములు గావు (గీ. 6. 2); కాన రెండు మార్గములు వేఱుగ నున్నవని కలహము పెట్టనేల? కర్మలు చేయుటయే బంధక మను నెడల నా యాక్షేపము సైతము నిష్కామకర్మకు తగుల దని యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు–]

సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః,
యోగయుక్తో మునిర్బ్రహ్మ న చిరేణాధిగచ్ఛతి. 6

6. ఓ మహాబాహూ! (కర్మ) సన్న్యాసమును గైకొన్నను యోగము వినాగా అనఁగా: కర్మలేకయే మోక్షము సిద్ధించుట దుర్లభము. ఏ ముని కర్మయోగముక్తుఁ డగునో యతఁడు బ్రహ్మము నొందుటకు నాలస్య ముండదు.

యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా విజితాత్మా జితేంద్రియః,
సర్వభూతాత్మ భూతాత్మా కుర్వ న్నపి న లిప్యతే. 7

7. యోగయుక్తుఁడును, శుద్ధమైన యంతఃకరణము గలవాఁడును, తన మనస్సును నింద్రియములను జయించినవాఁడును, సర్వభూతములయందున్న యాత్మ యే తన యాత్మ యనుకొనువాఁడును నగు పురుషుఁడు సర్వకర్మలను జేయుచున్నను కర్మలయొక్క పాపపుణ్యములనుండి యలిప్తుఁడుగ నుండును.

నైవ కించి త్కరో మీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్,
పశ్యన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్నశ్నన్ గచ్ఛన్ స్వపన్
శ్వసన్. 8

8. యోగయుక్తుఁడును తత్త్వవేత్తయు నగు పురుషుఁడు "నే నేమియు చేయుట లేదు" అని యనుకొనవలయును; మఱియు చూచుచు, వినుచు, స్పృశించుచు, ఆఘ్రాణించుచు, భుజించుచు, సంచరించుచు, నిద్రించుచు, శ్వాసోచ్ఛ్వాసములను విడచుచు—

ప్రలపన్ విసృజన్ గృహ్ణ న్నున్మిష న్నిమిష న్నపి.
ఇంద్రియా ణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్. 9

9. సంభాషించుచు, విసర్జించుచు, గ్రహించుచు, నేత్రముల తెఱచుచు, మూసికొనుచు నుండియు నింద్రియములు (మాత్రము) తమ తమ విషయముల యందుఁ బ్రవర్తించుచున్న వనుకొనుచు (మెలఁగవలయును).

[చివర శ్లోకములు రెండును కలసి యొక్క వాక్యమే. వాని యందు చెప్పఁబడినకర్మలన్నియు నానా యింద్రియములయొక్క వ్యాపారములు. ఉదాహరణము: విసర్జించుట గుదమార్గముయొక్క యు కైకొనుట హస్తముయొక్కయు, కన్నులుత్రిప్పుట ప్రాణవాయువు యొక్కయు, చూచుట నేత్రముయొక్కయు వ్యాపారములు, "నే

నేమియు చేయుట లేదు," అను వాక్యమున కింద్రియములను వాని యిష్టానుసారముగఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుట యను నర్థము కాదు. ఇఁక నేమన: 'నేను' అను నహంకార బుద్ధి వదలిపోవు నేని యచేతనము లగు నింద్రియములు స్వయముగనే చెడుపని చేయనేర వనియు, స్వాధీనములుగనే యుండుననియు నర్థము. మనుజుఁడు జ్ఞాని యయి నను శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు మొదలుగాఁ గల్గిన యింద్రియ వ్యాపార ములను నింద్రియములు చేయుచునే యుండునని సారాంశము. చేయేల? క్షణమాత్రము జీవించియుండుట కర్మయే యగును. అటు లయిన సన్న్యాసమార్గియుఁ డైనజ్ఞాని కర్మలను వదలివేయుచున్నాఁ డనియు, కర్మయోగి చేయుచున్నాఁడనియు భేద మెక్కడ నుండును. ఇరువురును కర్మలు చేయుచుండుటయే సంభవించును. కాని యహం కార యుక్తమగు నాసక్తి వదలిపోవునేని యా కర్మలు బంధకములు కానందున నాసక్తిని వదలివేయుట యనునదియే నీనియందున్న ముఖ్యమగు విషయము. దానినే యిప్పుడు నిరూపించుచున్నాఁడు—]

బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః,
లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్ర మి వాంభసా. 10

10. బ్రహ్మార్పణ చేసి యాసక్తిశూన్యముగ కర్మలను జేయువానికి పద్మ పత్రమునకు నీరంటుకొననట్లు పాప మంటుకొనదు.

కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలై రింద్రియై రపి,
యోగినః కర్మ కుర్వంతి సంగం త్యక్త్వాఽఽత్మశుద్ధయే. 11

11. కాన కర్మయోగి (నేను చేయుచున్నా నను నహంకారబుద్ధిని వదలి) శరీరమాత్రముతోను, మనస్సు మాత్రముతోను, బుద్ధిమాత్రముతోను, ఇంద్రియ మాత్రముతోను నాసక్తిని వదలి యాత్మశుద్ధ్యర్థమయి కర్మలను చేయుచునే యుండును.

[కాయికము, వాచికము, మానసికము మొదలుగాఁ గల్గిన కర్మయొక్క భేదము ననుసరించి శరీరము, మనస్సు, బుద్ధి యను

శబ్దము లీ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినవి. మూలములో, 'కేవలైః' అను విశేషణము 'ఇంద్రియైః' అను శబ్దమునకు వెనుకనున్నను, అది శరీరమునకును, మనస్సునకును, బుద్ధికిని సైత మన్వయించును (గీ. 4.21 చూడు). కాన భాషాంతరము చేయునపుడది శరీరశబ్దము నకు వలెనే యితరశబ్దములకును వెనుకఁ జెప్పఁబడినది. పైన 8-వ, 9-వ శ్లోకములయందు చెప్పఁబడిన ట్లహంకార బుద్ధియందును, ఫలాశయందును నాసక్తివదలి యొక కాయికములు, వాచికములు, మానసికములును మాత్రమే యగు కర్మలను చేసినను కర్మకు వాని దోషము తగులదని యర్థము. గీ. 3.27; 13.29 మఱియు 18.16 చూడుము. అహంకారమును వదలినచో నొనర్చు కర్మలన్నియు నింద్రియ సంబంధములు మాత్రమే యగును. మఱియు మనస్సు మొదలగు నింద్రియము లన్నియు ప్రకృతియొక్క వికారములే యైనందున నిట్టి కర్మలయొక్క బంధనము కర్త కుండ దను నీ యర్థము నిప్పుడు శాస్త్రానుసారముగ సిద్ధము చేయుచున్నాఁడు.]

యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా శాంతి మాప్నోతి నైష్ఠికీమ్,
అయుక్తః కామకారేణ ఫలే సక్తో నిబధ్యతే. 12

12. యుక్తుఁ డగువాఁడు, అనఁగా: యోగయుక్తుఁ డగువాఁడు, కర్మ ఫలములను వదలివేసినందున తుదకు పూర్ణమగు శాంతిని పొందును; మఱియు అయుక్తుఁడగువాఁడు, అనఁగా: యోగయుక్తుఁడు కానివాఁడు, కామముయొక్క వాసనచే, అనఁగా సంబంధముచే, ఫలాశయందు సక్తుఁడైనందున (పుణ్యపాపములచే) బంధింపబడును.

సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే సుఖం వశీ,
నవద్వారే పురే దేహీ నైవ కుర్వ న్న కారయన్. 13

13. సర్వకర్మలను మనస్సుచే (సాక్షాత్తుగఁ గాదు) సన్న్యసించిన జితేంద్రియుఁడగు దేహధారి (పురుషుఁడు) తొమ్మిదిద్వారములు గల్గిన యీ (దేహరూపమగు) నగరమునం దేమియు చేయకయు, నేమియు చేయింపకయు సుఖముగ నుండును.

[అనఁగా: జ్ఞాని ఆత్మ యనునది యకర్తయనియు, ఈ నాట్య మంతయు ప్రకృతిసంబంధమే యనియు నెఱుంగును గాన స్వస్థుఁడుగ, లేక, యుదాసీనుఁడుఁగ నుండును (గీ. 13.20 మఱియు 18.59 చూడు). రెండునేత్రములు, రెండుచెవులు, రెండునాసారంధ్రములు, నోరు, మూత్రేంద్రియము, మలేంద్రియము ననునవి శరీరముయొక్క తొమ్మిదిద్వారము లని యెఱుంగవలయును. అది యట్లుండ నిర్ముక్త కర్మయోగి కర్మలను చేసినను యుక్తుఁ డెట్లగు నను విషయమున కధ్యాత్మదృష్టితో నీ సమాధానమునే చెప్పుచున్నాఁడు-]

న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః,
న కర్మఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రవర్తతే. 14

14. ప్రభువు, అనఁగా నాత్మ, లేక, పరమేశ్వరుఁడు లోకుల కర్తృత్వమును గాని, కర్మలను గాని, కర్మఫలముల సంబంధమును గాని, నిర్మింపఁడు. స్వభావము అనఁగా ప్రకృతియే (సమస్తమును) చేయుచున్నది.

నాదత్తే కస్యచి త్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః,
అజ్ఞానే నావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః. 15

15. విభువు, అనఁగా సర్వవ్యాపి యగు నాత్మ, లేక, పరమేశ్వరుఁడు ఎవరి యొక్కయు పాపమునుగాని, పుణ్యమును గాని పొందఁడు. జ్ఞాన మజ్ఞాన మను మునుఁగుచే నావరింపఁబడినందున (అనఁగా మాయచే) ప్రాణి మోహము నొందుచున్నాఁడు.

[ఈ రెండు శ్లోకములయందు నున్న విషయము మూలభూత మగు సాంఖ్యశాస్త్రమందలి సిద్ధాంతము. వేదాంతులయొక్క మతము నందు ఆత్మయన పరమేశ్వరుఁడే కాన, నాత్మ యకర్త యనువిషయమును వేదాంతులు పరమేశ్వరునకును సంబంధింపఁ జేయుచున్నారు. సాంఖ్యులు, ప్రకృతియు-పురుషుఁడు నను రెండుతత్త్వములు గలవని చెప్పి కర్తృత్వ మంతయు ప్రకృతిసంబంధమైనదే యనియు నాత్మ యుదాసీనుఁ డనియు చెప్పుదురు; కాని, వేదాంతులు వారికంటె

కొంచె మెక్కువగ నాలోచించి యీ రెంటికి మూలభూతుఁడగువాఁడొక నిర్గుణుఁడగు పరమేశ్వరుఁ డనియు, అతఁడు సాంఖ్యులయొక్క యాత్మవలె నుదాసీనుఁడును నకర్తయనియు, కర్తృత్వమంతయు మాయయందే (అనఁగా: ప్రకృతియందే) యుండు ననియుఁ జెప్పుదురు. అజ్ఞానమూలమున సామాన్యమనుజుల కీ విషయము తెలియ నేరదు; కాని, కర్మయోగి కర్తృత్వాకర్తృత్వ సంబంధమగు నీ భేదమును తెలిసి కొన్నవాఁడగుటచే కర్మలు చేసినను నలిప్తుఁడుగనే యుండునని యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

జ్ఞానేన తు త దజ్ఞానం యేషాం నాశిత మాత్మనః,
తేషా మాదిత్యవ జ్జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరమ్. 16

16. కాని యజ్ఞానమును స్వీయమగు జ్ఞానముచేఁ బోఁగొట్టుకొనినవారి జ్ఞానము సూర్యునివలె పరమార్థతత్త్వమును ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది.

[ఇట్లుజ్ఞానము నశించిన కర్మయోగులయొక్క (సన్న్యాసుల యొక్కగాదు) జీవన్ముక్తి యనెడి యవస్థ నిప్పు డధికముగ వర్ణించుచున్నాఁడు-]

తద్బుద్ధయ స్తదాత్మాన స్తన్నిష్ఠా స్తత్పరాయణాః,
గచ్ఛం త్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః. 17

17. మఱియు నా పరమార్థతత్త్వమందే బుద్ధి లీనమై యంతఃకరణము దానియందే రమించుటంజేసి తన్నిష్ఠులు తత్పరాయణులు నగు వారియొక్క పాపము జ్ఞానముచే నిశ్శేషముగ దగ్ధ మగును. అట్టివారికి పునర్జన్మము లేదు.

విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని,
శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాః సమదర్శినః. 18

18. పండితులగు (జ్ఞానులగు) వారియొక్క దృష్టి విద్యావినయయుక్తుఁడగు బ్రాహ్మణునియందును, గోవునందును, ఏనుఁగునందును, కుక్కయందును, చండాలునందును సమానముగనే యుండును.

[ఆత్మస్వరూపుఁడగు పరమేశ్వరుఁ డకర్తయనియు, వ్యవహార మంతయు ప్రకృతియే చేయు ననియు తెలిసికొనినవాఁడు 'బ్రహ్మ సంస్థుఁ' డగును. అతనికి మోక్షము గలుగును.— "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతి" (ఛాం. 2.23.1) —అని యుపనిషత్తులలో సైతము చెప్పఁబడినది. అయినను నీయవస్థయందును కర్మలు వదలవని గీత యొక్క యభిప్రాయమని పైనున్న 1, 12 శ్లోకములం బట్టి స్పష్ట మగును. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందున్న వాక్యమునకు శంకరాచార్యుల వారు సన్న్యాసపరముగ నర్థమును జేసిరి. దానికి మూలభూత మగు నుపనిషత్తునందున్న పూర్వాపర సందర్భమును జూచితిమేని బ్రహ్మ సంస్థుఁడైన తర్వాత సైత మాశ్రమత్రయ కర్మలను చేయుట నుద్దేశించియే యీ వాక్యము చెప్పఁబడియుండవచ్చునని తోఁచును. మఱియు నీ యర్థమే యుపనిషత్తులయొక్క సమాప్తియందు స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది (ఛాం. 8.15.1 చూడు). బ్రహ్మజ్ఞానము గలిగినపిదప నీ యవస్థ జీవించి యుండఁగనే ప్రాప్తమగుటచే దీనినే జీవన్ముక్తావస్థ యని చెప్పుచున్నారు. ఇదియే యధ్యాత్మ విద్యకు పరమావధియై యున్నది. చిత్తవృత్తి నిరోధరూప మగు యోగసాధనముచే కలుగు నట్టి యీ యవస్థయే ముందు రాఁబోవు నధ్యాయమునందు నవిస్తర ముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యధ్యాయమునం దీ యవస్థ మాత్రమే విశేషముగ వర్ణింపఁబడినది.]

ఇహైవ తైర్జిత స్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః,
నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మా ద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః.19

19. ఈ రీతిగ సామ్యావస్థయందు స్థిరమైన మనస్సుగల వా రీ జన్మమందే మృత్యులోకమును జయించుచున్నారు. కారణ మేమన: బ్రహ్మము నిర్దోషము సమమును కాన (సామ్యబుద్ధిచే) నీ పురుషుఁడు (ఎప్పుడును) బ్రహ్మమందే యుండును, అనఁగా: అక్కడనే బ్రహ్మభూతుఁడై యుండును.

న ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్యనోద్విజే త్ప్రాప్యచా ఽప్రియమ్,
స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మణి స్థితః. 20

20. ప్రియము, అనఁగా ఇష్టమైనవస్తువు ప్రాప్తమైనపిదప నానందమును జెందఁగూడదు. మఱియు అప్రియము ప్రాప్తమయినపుడు ఖేదము నొందఁగూడదు: (ఇట్టి) స్థిరమైనబుద్ధి గల్గి మోహమును జెందని పురుషుఁడే బ్రహ్మవేత్తయనియు బ్రహ్మమందు స్థితుఁ డనియు (చెప్పవలయును).

బాహ్యస్పర్శే ష్వసక్తాత్మా వింద త్యాత్మని య త్సుఖమ్,
స బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా సుఖ మక్షయ మశ్నుతే. 21

21. బాహ్యపదార్థములతో (ఇంద్రియములకుఁ గల్గు) సంయోగమునందు అనఁగా: విషయోపభోగమునందు, ఆసక్తము గాని మనస్సు గలవానికే యాత్మయందున్న సుఖము లభించును.

యే హి సంస్పర్శజా భోగా దుఃఖయోనయ ఏవ తే,
ఆద్యంతవంతః కౌంతేయ న తేషు రమతే బుధః. 22

22. బాహ్యపదార్థముల యొక్క సంయోగముచేతనే కలుగు భోగములకు నాదియు నంతమును లేమిచే నవి దుఃఖములకే కారణము లగును. ఓ కౌంతేయా! వానియందు బుద్ధిమంతుఁడు తత్పరుఁడు కాఁడు.

శక్నో తీహైవ య స్సోఢుం ప్రాక్ఛరీరవిమోక్షణాత్,
కామక్రోధోద్భవం వేగం స యుక్త స్స సుఖీ నరః. 23

23. శరీరమును విడచిపెట్టువఱకును, అనఁగా: ఆమరణాంతమును కామక్రోధములచేఁ గలుగు వేగము నిహలోకమునందే సహించుటకు (ఇంద్రియసంయమనముచే) సమర్థుఁ డగువాఁడే ముక్తుఁడును (నిజమైన) సుఖియు నగును.

[గీతలయందలి రెండవ యధ్యాయమునందలి సుఖదుఃఖములను నీవు సహించుకొనవలయునని భగవంతుఁడు సెప్పిన విషయమే (గీ. 2.14) యిచ్చోట విస్తృతముగ నిరూపింపఁబడినది. గీ. 2.14-వ శ్లోకమునందు సుఖదుఃఖములకు 'ఆగమాపాయినః' అను నొక్క

విశేషణము వేయఁబడినది. ఇక్కడ 22-వ శ్లోకమున 'ఆద్యంతవంతః' అను విశేషణము వేయఁబడినది. మాత్రాశబ్దమునకు బదులుగ నెవరిని యుక్తుఁడని చెప్పవలయునో దీనియందే చెప్పఁబడినది. సుఖదుఃఖములను వదలక సమబుద్ధితో వహించుట యనునదియే యుక్తము నిజమగు లక్షణము. గీత. 2.61 మీఁద టీకను జూడుము.]

యోఽన్తస్సుఖోఽన్తరారామ స్తథాఽన్తర్జ్యోతి రేవ యః,
స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మభూతోఽధిగచ్ఛతి. 24

24. ఇట్లు (బాహ్యములగు సుఖదుఃఖముల నపేక్షింపక) అంతఃకరణము నందే సుఖము ననుభవించువాఁడును, తనలో తానే యారామము నొందువాఁడును, అంతఃప్రకాశము నొందినవాఁడు నగు (కర్మ-) యోగి, బ్రహ్మరూపుఁడగును. అతనికే బ్రహ్మనిర్వాణము, అనఁగా: బ్రహ్మమందు కలిసి కొనుట యను మోక్షము ప్రాప్తమగును.

లభన్తే బ్రహ్మనిర్వాణ మృషయః క్షీణకల్మషాః,
ఛిన్నద్వైధా యతాత్మాన స్సర్వభూతహితే రతాః. 25

25. ఏ ఋషీశ్వరునకు ద్వంద్వబుద్ధి వదలినదో, అనఁగా: అన్నివస్తువుల యందును నొక పరమేశ్వరుఁడే యున్నాఁ డను తత్త్వము తెలిసినదో, యెవరి పాపములు నశించినవో, యెవ రాత్మసంయమనముచే సర్వభూతములకును హితము చేయుట యందు తత్పరులైరో, వారికి బ్రహ్మనిర్వాణరూపమగు మోక్షము లభించును.

కామక్రోధవియుక్తానాం యతీనాం యతచేతసామ్,
అభితో బ్రహ్మనిర్వాణం వర్తతే విదితాత్మనామ్. 26

26. కామక్రోధరహితుఁడును, ఆత్మసంయమనము గలవాఁడును, ఆత్మజ్ఞానసంపన్నుఁడు నగు యతికి అభితః, అనఁగా: అంతటను, లేక, యెదుట నుంచి నట్లు, అనఁగా: కూర్చున్న ప్రదేశమునందే బ్రహ్మనిర్వాణరూప మగు మోక్షము లభించును.

స్పర్శాన్ కృత్వా బహి ర్బాహ్యాం శ్చక్షు శ్చైవాన్తరే భ్రువోః,
ప్రాణాపానౌ సమౌ కృత్వా నాసాభ్యన్తర చారిణౌ. 27

27. బాహ్యపదార్థములతో (ఇంద్రియములయొక్క సుఖదుఃఖములగు) సంయోగములను లక్ష్యము చేయక, దృష్టిని కనుబొమ్మల మధ్యనుండి, మఱియు ముక్కునుండి బయటికి వచ్చుచున్న ప్రాణమును, అపానమును సమానముగ చేసినట్టియు—

యతేంద్రియ మనోబుద్ధి ర్మని ర్మోక్ష పరాయణః,
విగతేచ్ఛాభయక్రోధో య స్సదా ముక్త ఏవ సః. 28

28. ఇంద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి యను వానిని సంయమించినట్టియు ఇచ్ఛ, భయము, క్రోధము నను వానిని వదలినట్టియు, మోక్షపరాయణు డగునట్టియు ముని యెవ్వడును ముక్తుఁ డనియే చెప్పవలయును.

[ఈ విషయము జీవన్ముక్తావస్థకు సంబంధించినదని గీతారహస్యము నందలి తొమ్మిదవ మఱియు పదియవ ప్రకరణములయందును స్పష్టముగఁ గాన్పించును; కాని యది సన్న్యాసమార్గము నవలంబించిన పురుషుని యవస్థ యని టీకాకారులు చెప్పిన సంగతి మాత్రము మాకు సమ్మత మయినది కాదు. సన్న్యాసము, కర్మయోగము నను నీ రెండు మార్గములయందును శాంతి యొక విధముగనే యుండు నని మాత్రమే చెప్పుదుము; కాని యీ విషయము సన్న్యాస మార్గమునకు సంబంధించును, దానికి సంబంధింపదని చెప్పము; కాని యీ యధ్యాయారంభమునందు కర్మయోగము శ్రేష్ఠ మని నిశ్చయింపఁబడిన పిదవ 25-వ శ్లోకమునందు జ్ఞాని సర్వభూతములకు హితము చేయుటయందు ప్రత్యక్షముగ తత్పరుఁడై యుండునని చెప్పుటం బట్టి యిది యంతయు కర్మయోగి జీవన్ముక్తిని గుఱించి చెప్పఁబడినదే కాని సన్న్యాసిని గుఱించి చెప్పఁబడినది కాదని స్పష్టముగ సిద్ధమగుచున్నది. అది యట్లుండ నిమ్ము; కర్మమార్గమునందు సైతము సర్వభూతాంతర్గతుఁడగు పరమేశ్వరుని తెలిసికొనుటయే పరమ సాధ్య మగుటచే, భగవంతుఁడు తుదకు చెప్పిన దేమన-]

భోక్తారం యజ్ఞ తపసాం సర్వలోక మహేశ్వరమ్,
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతి మృచ్ఛతి.29

29. (సర్వ) యజ్ఞములకును తపస్సులకును భోక్తను, (స్వర్గము మొదలు గాఁగల) సర్వలోకములకును గొప్ప యధిపతిని, సర్వభూతములకును స్నేహితుఁడనునైనట్టి నన్ను (ఈ విధమున) తెలిసికొనునేని శాంతి నొందుచున్నాఁడు.

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే సన్న్యాసయోగోనామ పంచమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ శ్రీ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తులయందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ—అనఁగా: కర్మయోగ-శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందు సన్న్యాసయోగ మను పేరుగల యయిదవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

షష్ఠోఽధ్యాయః

~~~~~~

ఆఱవ యధ్యాయము

[మోక్షప్రాప్తికి జ్ఞానముదక్క మఱియొకటి యేమియు నవ సరము లేకపోయినను లోకసంగ్రహ మను దృష్టిచే జ్ఞాని జ్ఞానము గలిగిన పిదప సైతము కర్మలు చేయవలయును; కాని యవి బంధక ములు కాకుండు నిమిత్తమై ఫలాశను వదలివేయునట్టి సమబుద్ధితో వానిని చేయుటకే కర్మయోగ మని పేరనియు, కర్మసన్న్యాస మార్గముకంటె నిది మిక్కిలి శ్రేయస్కరమనియు మాత్రమే సిద్ధమైనది. అయినను నింతమాత్రముచే కర్మయోగము సంపూర్ణముగఁ బ్రతిపా దింపఁబడలేదు. మూఁడవ యధ్యాయమునందే కామక్రోధముల వర్ణిం చుచు నీ శత్రువులు మనుజునియొక్క యింద్రియములు, మనస్సు, బుద్ధి వీనియందు నివసించి యతనియొక్క జ్ఞానవిజ్ఞానములను నశిం పఁజేయుచున్నారు (3.40). కాన నింద్రియ నిగ్రహముచే వీనిని నీవు మొదట జయింపు మని భగవంతుఁ డర్జునునకు చెప్పెను. ఈ యుప దేశము సంపూర్ణ మగుటకై 1. ఇంద్రియనిగ్రహ మెట్లు చేయవల యునో, 2. జ్ఞానవిజ్ఞానము లన నేవియో స్పష్టీకరించుట యావశ్య కమై యున్నది; కాని నడుమనున్న యర్జునుని ప్రశ్నమునుబట్టి కర్మ సన్న్యాసము, కర్మయోగము నను నీ రెంటియందును మిక్కిలి మంచి మార్గ మేదో దానిని చెప్పి యీ రెండుమార్గములకు శక్యమగు నంత నేకవాక్యతయును జేసి నిరూపింపఁ బడినది. మఱియు కర్మలు వదలి పెట్టకపోయినను నవి నిస్సంగబుద్ధితో చేయఁబడుటచే బ్రహ్మనిర్వాణ రూపమగు మోక్ష మెటుల ప్రాప్త మగుననునది మొదలుగాఁ గల విషయములు ప్రతిపాదింపఁ బడినవి. ఇపుడు కర్మయోగమునకు నవశ్యము సంబంధించు నీ నిస్సంగమగు, లేక, బ్రహ్మనిష్ఠమగు స్థితి
~~~~~~

యే సాధనముచే సంపాదించుకొనుటకు శక్యమగునో దానిని నిరూపించుటకీ యధ్యాయ మారంభింపఁబడినది. అయిన నీ నిరూపణము సైతము పాతంజలయోగమును స్వతంత్రముగ నుపదేశించుటకు చేయఁబడినది కాదని తెలిసికొనుటకై నిజమైన సన్న్యాసి, అనఁగ: ఫలాశను వదలి కర్మలు చేయువాఁడు గాని, కర్మలను వదలివైచు వాఁడు కాఁడనియు తెలిసికొనవలయు ననునది (5.3) మొదలుగాఁ గల పూర్వాధ్యాయమునందు ప్రతిపాదింపఁబడిన విషయములే యిక్కడ ననువదింపఁ బడుచున్నవి.]

శ్రీ భగవా నువాచ:

అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః,
స సన్న్యాసీ చ యోగీ చ న నిరగ్ని ర్న చాక్రియః. 1

1. శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు :– కర్మఫలము నాశ్రయింపక (అనఁగా: ఫలాశను మనస్సునందు స్థిరపడనీయక) ఎవఁడు(శాస్త్రానుసారముగ తనకు విహితమగు) కర్తవ్యకర్మల చేయుచున్నాఁడో యతనినే సన్న్యాసి యనియు, కర్మయోగి యనియును చెప్పవలయును: నిరగ్నిః: అనఁగా: అగ్నిహోత్రాది కర్మలను వదలివేయు వాఁడు గాని, లేక, అక్రియుఁడు గాని, అనఁగా: ఏ కర్మలను చేయక స్వస్థముగఁ గూర్చుండువాఁడు గాని (నిజమగు సన్న్యాసియు, కర్మయోగియు) కాఁడు.

[పూర్వాధ్యాయమునందు "ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ" (5.5) అనియు, "యోగము తప్ప వేఱు సన్న్యాసము లేదు" (5.6) అనియు, లేక "జ్ఞేయ స్స నిత్యసన్న్యాసీ" (5. 3) అనియు చెప్పఁబడిన దానికే యిది యనువాదము. ముందు పదునెనిమిదవయధ్యాయమునందును (18. 2) మొత్తముపైనున్న విషయము నుపసంహరించుచు నీ విషయమే మరలఁ జెప్పఁబడినది. గృహస్థాశ్రమమునందు అగ్నిహోత్రము నుంచుకొని యజ్ఞయాగాదులను చేయవలసి వచ్చును. కాని సన్న్యాసాశ్రమమునఁ బ్రవేశించిన వారికి న ట్లగ్నిహోత్రములఁ గాపాడుకొనవలసిన యవసరము లేదు. అతఁడు

'నిరగ్ని'గ నుండవలయును. మఱియు నరణ్యమున నుండి భిక్షాటనముచే పొట్టపోసికొనవలయును. ప్రాపంచిక వ్యవహారములయందు ప్రవేశింపఁ గూడదు, అని మనుస్మృతియందు జెప్పఁబడినది (మను. 6.25 మొ॥). మను పీ మతమునే మొదటి శ్లోకమునందు చెప్పియుండుటచే నిరగ్నిగను, నిష్క్రియుఁడుగను నుండుట నిజమైన సన్న్యాస లక్షణము కాదని భగవంతుఁడు దానిపైన యుక్తిని చెప్పుచున్నాఁడు. కామ్యబుద్ధిని, అనఁగా: ఫలాశనుత్యజించుటయే నిజమైన సన్న్యాసము. సన్న్యాసము బుద్ధియం దున్నది కాని యగ్నిని గాని, కర్మలను గాని వదలివేయుట యను బాహ్యక్రియలయందు లేదు. కాన ఫలాశను, అనఁగా: సంకల్పమును త్యజించి కర్తవ్యకర్మను చేయు వానినే నిజమగు సన్న్యాసి యని చెప్పవలయును. గీతయొక్క యీ సిద్ధాంతము స్మృతికారుల సిద్ధాంతముకంటె వేఱుగ నున్నందున వారియొక్క స్మార్తమార్గముతో గీతకు నేకవాక్యత నెట్లు చేయవలయునో గీతారహస్యమునందలి పదునొకండవ ప్రకరణమునందు స్పష్టముగ నిరూపింపఁ బడినది. ఇట్లు నిజమైన సన్న్యాసి యెవరైనదియు చెప్పి జ్ఞానము కలుగక మునుపు, అనఁగా: సాధనావస్థయందు, చేయఁబడు కర్మలయందును, జ్ఞానము గలిగిన పిదప, అనఁగా సిద్ధావస్థయందు ఫలాశను వదలి చేయఁబడు కర్మలయందును నున్న భేదమును చెప్పుచున్నాఁడు.]

యం సన్న్యాస మితి ప్రాహు ర్యోగం తం విద్ధి పాండవ,
న హ్యసన్న్యస్త సంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చన. 2

2. ఓ పాండవా! దేనిని సన్న్యాసమని చెప్పుచున్నారో అదియే (కర్మ) యోగమని తెలిసికొనుము. కారణ మేమన: సంకల్పమును, అనఁగా, కామ్యబుద్ధి రూప మగు ఫలాశను సన్న్యసించిన (త్యజించిన)ఁ గాని (కర్మ) యోగి కావేరఁడు.

ఆరురుక్షో ర్మునే ర్యోగం కర్మ కారణ ముచ్యతే,
యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణ ముచ్యతే. 3

3. (కర్మ) యోగారూఢుఁడు కావలయునని యిచ్ఛయించు మునికి కర్మ యనునది (శమమునకు) కారణము, అనఁగా: సాధన మని చెప్పఁబడినది; మఱియు నా పురుషుఁడే యోగారూఢుఁ డగు నేని, అనఁగా: పూర్ణుఁడైన యోగి యగునేని యతనికి శమమే (కర్మకు) కారణ మగునని చెప్పఁబడును.

[ఈ శ్లోకమునకు టీకాకారులు వారి యిష్టానుసారముగ నర్థము చేసిరి. శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధమందున్న యోగశబ్దము నకు కర్మయోగమే యర్థ మైనందున నది సిద్ధించుటకు కర్మయే కారణమగు నను విషయ మందఱకును సమ్మతమే, కాని "యోగా రూఢుఁడైన పిదప నతనికి శమమే కారణ మగును", అను దానికి టీకాకారులు సన్న్యాసపరముగ నర్థము చెప్పిరి. 'శమము' అనఁగా, కర్మయొక్క 'యుపశమము'. యోగసిద్ధు లయినవారు కర్మను వదలివేయ వలయునని వారు సెప్పుదురు. కారణ మేమన: వారి మతములో కర్మయోగ మనునది సన్న్యాసమునకు నంగము, అనఁగా మొదటిసాధనమై యున్నది; కాని యీ యర్థము సాంప్రదాయిక మగు నాగ్రహముచే చేయఁబడినది; కాని సత్యమయినది కాదు. కారణ మేమన: 1. కర్మఫలమును గోరక, 'కర్తవ్యకర్మను' జేయు పురుషుఁడే నిజమగు యోగి, అనఁగా, యోగారూఢుఁ డగును. కర్మ లను చేయనివాఁడు (అక్రియుఁడు) నిజమయిన యోగి కాఁడని యీ యధ్యాయమునందలి ప్రథమశ్లోకమునందే భగవంతుఁడు చెప్పినచో మూఁడవ శ్లోకమునందు యోగారూఢునకు కర్మయొక్క శమమును జేయవలయునని లేక, కర్మలను వదలివేయ వలయునని భగవం తుఁడు చెప్పినాఁ డని చెప్పుట బొత్తిగ నన్యాయముగ నుండును. శాంతిగలిగిన పిదప యోగారూఢుఁడు కర్మ చేయఁగూడదని సన్న్యాస మార్గీయుల మత మయినను గీతకు నీ మతము సమ్మతము కానం దున కర్మయోగి సిద్ధావస్థయందు సైతము యావజ్జీవము భగవంతుని వలె నిష్కామబుద్ధితో కర్మల నన్నింటిని కర్తవ్యము లను తలంపున మాత్రము చేయుచునే యుండవలయునని యనేక ప్రదేశములయందు

స్పష్టముగ నుపదేశింపఁబడినది (గీ. 2.71; 3.7 మఱియు 19; 4,19-21; 5.7-12; 12.12; 18.56, 57 మఱియు గీతారహస్య ప్రకరణము 11 మఱియు 12 చూడు). 2. రెండవ కారణ మేమన: 'శమము' అను శబ్దమునకు 'కర్మయొక్క శమము', అను నర్థ మెక్కడనుండి వచ్చినది? 'శమ' శబ్దము భగవద్గీతయందు మూఁడు నాల్గు స్థలముల యందు ప్రయోగింపఁ బడినది (గీ. 10.4; 18.42). ఆ స్థలముల యందును, వ్యవహారమునందును దానికి 'మనశ్శాంతి' యని యర్థము కన్పట్టుచున్నది; కాని యీ శ్లోకమునందే 'కర్మయొక్క శాంతి' యని యర్థమేల చేయవలయును? అను శంకను నిరాకరించుటకై గీతలకు పైశాచభాష్యములో "యోగారూఢస్య తస్యైవ" యను శ్లోకమునందలి 'తస్యైవ' యను సర్వనామమును 'యోగారూఢ' శబ్దముతో నన్వయింపక, 'తస్య' అను శబ్దము నపుంసకలింగ శబ్దమునకు వచ్చిన షష్ఠీవిభక్తి యని యనుకొని "తస్యైవ కర్మణ శ్శమః" (తస్య అనఁగా: పూర్వార్ధమందు చెప్పఁబడిన కర్మయొక్క శమము) అని యర్థము చేయఁబడినది. కాని యీ యన్వయము సరళమైనది కాదు. కారణ మేమన: యోగాభ్యాసముచేయునట్టి యే పురుషనియొక్క వర్ణన యీ శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధమందు చేయఁబడినదో యతనికే తర్వాత, అనఁగా: అభ్యాసము పూర్ణమైన పిదప, స్థిరమగు స్థితిని చెప్పుటకై యుత్తరార్ధ మారంభింపఁబడిన దను విషయమయి సందేహ మేమియు లేదు. కాన 'తస్యైవ' అను పదమునకు 'కర్మణః ఏవ' అను నర్థము చేయుటకు వీలు లేదు. ఒకవేళ నట్లు చేసికొందు మేని దానిని 'శమ' పదముతో నన్వయింపక "కారణ ముచ్యతే" అను పదముతో నన్వయించితి మేని "శమః యోగారూఢస్య తస్యైవ కర్మణః కారణ ముచ్యతే" అని యన్వయించుటచే దానికి "శమ మనునది యోగారూఢునియొక్క కర్మకే కారణ మగు"నని గీతయందు మొత్తముమీఁద నున్న యుపదేశము ననుసరించుటచే సరియైన యర్థము కుదురును. 3. టీకాకారుల యర్థము

నొప్పుకొనకూడ దను దానికి మూఁడవ కారణ మేమన: సన్న్యాస మార్గానుసారముగ, యోగారూఢునకు తర్వాత కర్తవ్య మేమియు నుండనేరదు, శమమునందే యతని కర్మలన్నియు పరిసమాప్తియగు నను విషయము సత్య మయినచో 'యోగారూఢునకు శమము కారణ మగు' నను వాక్యమందలి యీ 'కారణ' శబ్దము బొత్తిగ నిరర్థక మగును. 'కారణశబ్ద' మెల్లపుడును నితరాపేక్ష గల్గినదే. 'కారణ' మనఁగనే దానికి 'కార్య' మేదియో యొకటి యుండవలయును. మఱియు సన్న్యాసమార్గానుసారముగ యోగారూఢునకు కర్మ యేమియు చేయవలసినదిగా నుండదు. శమము మోక్షమునకు సాధ నమని చెప్పితి మేని యది సంబంధింపదు. కారణ మేమన: మోక్షము నకు జ్ఞానము సాధనము కాని శమము కాదు. మంచిది! శమము జ్ఞానప్రాప్తికి కారణము (సాధనము) అని చెప్పితి మేని యోగారూ ఢుని గుఱించియే, అనఁగా: పూర్ణావస్థ నొందిన వానిగుఱించియే యిక్కడఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాన నతనికి జ్ఞానప్రాప్తికర్మ యనెడి సాధనముచే పూర్వమునందే యయి యుండవచ్చును. ఇఁక శమము దేనికి 'కారణ' మగును? అను ప్రశ్నకు సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకా కారు లే విధమైన సమాధానమును చెప్పుటకు వీలులేదు; కాని వారి యొక్క యీ యర్థమును వదలి, విచారించితి మేని యుత్తరార్ధమున కర్థము చేయునపుడు పూర్వార్ధమందున్న 'కర్మ' పదము సాన్నిధ్య సామర్థ్యముచే సహజముగ మనస్సున స్ఫురించును; కాని యోగారూ ఢునకు స్వార్థము లేకపోయినను లోకసంగ్రహార్థమగు కర్మత్యాజ్యము కామిచే (గీ. 3. 17-19 చూడు) దానిని చేయుటకు 'శమ' మనునది కారణము, అనఁగా: సాధన మని యర్థ మిప్పుడు నిష్పన్నమగుచు న్నది. "యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా శాంతి మాప్నోతి నైష్ఠికీమ్" (గీ. 5.12)- యోగి కర్మఫలమును త్యజించుటచే పూర్ణమగు శాంతి నొం దును అని పూర్వాధ్యాయమునందు చెప్పఁబడిన వచనమునుబట్టియు

నీ యర్థమే సిద్ధమగుచున్నది. కారణ మేమన: [illegible]యందు శాంతికి కర్మత్యాగముతో సంబంధము చెప్పక కేవల ఫలాశను మాత్రము త్యజించుటతోనే చెప్పఁబడినది. అక్కడనే యోగిచే చేయఁబడు కర్మ సన్న్యాసము 'మనసా' అనఁగా: మనస్సుచే చేయఁబడవలయును (గీ. 5.12), శరీరముతో, అనఁగా: ఇంద్రియములతో మాత్ర మతఁడు కర్మలను చేయుచుండవలయునని స్పష్ట మగుచున్నది. మా మతమున నలంకారశాస్త్రమునం దన్యోన్యాలంకారమును చెప్పుచున్న ట్లర్థ చమత్కృతి, లేక, సారస్యము ప్రస్తుత శ్లోకమునందు సాధింపఁబడినది. పూర్వార్ధమందు కర్మము 'శమము' నకు ఎప్పుడు కారణ మగునో చెప్పిన పిదప విపరీతముగ 'శమ' మనునది 'కర్మకు' నెప్పుడు కారణ మగు నదియు, నుత్తరార్థమందు చెప్పఁబడినది. మొదట సాధనావస్థ యందు 'కర్మ'యే శమమునకు, అనఁగా: యోగసిద్ధికి కారణమగునని భగవంతుఁడు సెప్పెను. అనఁగా: యథాశక్తి నిష్కామకర్మలను జేయుచుండుటచే చిత్తము శాంత మగుటయు, దానివలన తుదకు యోగసిద్ధి గల్గుటయు సంభవించును; కాని యోగి యోగారూఢుఁడయి సిద్ధావస్థకు చేరెనేని కర్మమునకును, శమమునకు నుండు కార్యకారణభావము మాఱును గాన, కర్మ శమమునకు కారణము కాదు. శమమే కర్మకుఁ గారణ మగును. అనఁగా: యోగారూఢుఁడు తన సర్వకర్మలను కర్తవ్యము లని ఫలాశను వదలి శాంతచిత్తముతోఁ జేయుచునే యుండునని తాత్పర్యము. సిద్ధావస్థయందు కర్మలువదలి పెట్టవలయు నని యీ శ్లోకమునకు భావార్థము కాదనియు, కర్మమునకు 'శమము'నకును మధ్యనున్న సాధనావస్థయందలి కార్యకారణ భావమే సిద్ధావస్థయందు మాఱుననియు గీత చెప్పుచున్నదని యిందలిసారాంశము (గీతార.ప్ర. 11 చూడు). కర్మయోగి తుదకు కర్మలను వదలివేయ వలయునని గీతయం దెక్కడను చెప్పఁబడలేదు. మఱియు గీతల కట్టి యుద్దేశము లేదు. కాన వీలు దొరికినప్పుడెల్ల నేదో యొక సంబంధమును కల్పించుకొని, గీతలలో నున్న యొకా

నొక శ్లోకమునకు సన్న్యాసపరముగ నర్థముం జెప్పకూడదు. గీతార్థము ప్రస్తుతమునం దనేకులకు దుర్బోధముగ నుండుట కిదియే కారణము. యోగారూఢుఁడు కర్మలను చేయవలయు నను నర్థమే ముందు శ్లోకమును బట్టియు, వ్యాఖ్యానమును బట్టియు వ్యక్తమగుచున్నది.]

యదా హి నేంద్రియార్థేషు న కర్మ స్వనుషజ్జ్యతే,
సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢ స్తదోచ్యతే. 4

4. కారణ మేమన: ఎప్పు డింద్రియములకు (శబ్దస్పర్శాది) విషయముల తోడను, కర్మలతోడను ననుషంగ ముండదో, యెప్పుడు సర్వసంకల్పములను, అనఁగా కామ్యబుద్ధి రూపమగు ఫలాశను (సాక్షాత్కర్మలను కాదు) సన్న్యసము చేయునో యప్పు డతనిని యోగారూఢుఁడని చెప్పుదురు.

[ఈ శ్లోకము వెనుకటి శ్లోకముతో సంబంధించినదే యనియు వేయేల? ముందున్న మూఁడు శ్లోకములను సంబంధించియున్న దనియు సైతము చెప్పవచ్చును. దీనినిబట్టి యోగారూఢుఁడు కర్మలను వదలివేయక ఫలాశను మాత్రమే కాని, కామ్యబుద్ధి మాత్రమే కాని వదలి, శాంతచిత్తముతో నిష్కామకర్మలను చేయుచునే యుండ వలయునని గీతాభిప్రాయ మయినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. 'సంకల్పముయొక్క సన్న్యాస' మను శబ్దము పైన రెండవ శ్లోకమునందు నచ్చి నున్న యర్థమునే యీ శ్లోకమునందును గ్రహింపవలయును. ప్రయోగింపఁ బడియున్నది. కాన ఫలాశాత్యాగ రూపమగు సన్న్యాసము కర్మయోగమునందే చేరును. కాన ఫలాశను వదలి కర్మలను చేయువాఁడే నిజమయిన సన్న్యాసి యనియు అనఁగా: యోగారూఢుఁ డనియు చెప్పవలయును. ఇప్పు డిట్టి నిష్కామకర్మయోగము గాని, లేక, ఫలాశాసన్న్యాసము గాని సిద్ధమగుట యను విషయము ప్రతి మనుజునకు స్వాధీనముగనే యున్నది. స్వయముగ ప్రయత్నించెనేని యతని కది సిద్ధింపకపోదని చెప్పుచున్నాఁడు-]

ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మానం నాత్మాన మవసాదయేత్,
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బంధు రాత్మైవ రిపు రాత్మనః. 5

5. (మనుజుఁడు) తనంతట తానే తన్నుద్ధరించుకొనవలయును. తాను తన్ను (ఎప్పుడును) చెడఁగొట్టుకొనఁగూడదు. కారణ మేమన: (ప్రతి మనుజుఁడును) తనకు తానే బంధువు (అనఁగా: సహాయము చేయువాఁడు)గాని శత్రువుగాని యగును. (అని చెప్పఁబడినది).

బంధు రాత్మాఽఽత్మన స్తస్య యే నాత్మైవాత్మనా జితః,
అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తే తాత్మైవ శత్రువత్. 6

6. ఎవఁడు తనను తానే జయించునో వాఁడు తనకు తానే బంధువగుచున్నాఁడు. ఎవఁడు తనను, తానే తెలిసికొనలేఁడో, వాఁడు తనకు తానే శత్రువగుచున్నాఁడు.

[ఈ రెండు శ్లోకములయందును నాత్మస్వాతంత్ర్యము చెప్పఁబడినది. కాన ప్రతి మనుజుఁడును తన్ను తానే యుద్ధరించుకొనవలయును. మఱియు ప్రకృతి యెంత బలవత్తర మయినదయినను, దానిని జయించి యాత్మోన్నతిని గలుగఁ జేసికొనుట యను విషయము తమ తమ స్వాధీనముగనే యున్నదనునది ప్రతిపాదింపఁబడినది (గీతార. ప్ర. 10 చూడు). ఈ విషయము బాగుగ ననుభవములోనికి రావలయు నను నూహతో నొకసారి యన్వయముఖమునను అనఁగా: తనకు తానే మిత్రుఁ డెప్పుడగునదియు, మఱియొకసారి వ్యతిరేకమునను, అనఁగా: తనకు తాను శత్రు వెప్పు డగునదియు చెప్పఁబడినది. మఱియు నీవిషయమే మరల 13.28 శ్లోకమునందును జెప్పఁబడినది. సంస్కృతమునం 'దాత్మ' శబ్దమునకు 1. అంతరాత్మ యనియు, 2. తా ననియు, 3. అంతఃకరణము, లేక, మన స్సనియు మూఁ డర్థములు గలవు. ఆత్మశబ్ద మిక్కడను, ముందున్న శ్లోకముల యందును ననేక పర్యాయములు ప్రయోగింపఁ బడినది. ఆత్మను స్వాధీనముగ నుంచుకొనుటచేఁ గలుగు ఫలము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు.]

జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః. 7

7. తనయాత్మను, అనఁగా, అంతఃకరణమును జయించిన వానియొక్కయు శాంతికలిగిన వానియొక్కయు 'పరమాత్మ' శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు, మానావమానములు అను వానియందు సమాహితమైనది, అనఁగా: సమమైనది, స్థిరమైనదియు నగుచున్నది.

[ఈ శ్లోకమునందు 'పరమాత్మ' శబ్దము ఆత్మ యను నర్థమునందే ప్రయోగింపఁబడినది. దేహమునందున్న యాత్మ సామాన్యముగ సుఖదుఃఖోపాధులయందు మగ్నమై యుండును; కాని యింద్రియ సంయమనముచేత నుపాధిని జయించిన పిదప నీయాత్మయే ప్రసన్నముగ నుండును; గాన పరమాత్మరూప మయినది, లేక, పరమేశ్వర రూపమయినది యగుచున్నది. పరమాత్మ యనునది యాత్మకంటె వేఱుగురూపము గల్గిన పదార్థము కాదు. మానుషశరీరమునందున్న యాత్మయే నిజముగ పరమాత్మ యగుచున్నదని ముందు గీతలయందే (గీ. 13.22 మఱియు 31) చెప్పఁబడియున్నది. మహాభారతమునందు సైతము-

ఆత్మా క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యుక్తః సంయుక్తః ప్రాకృతైర్గుణైః,
తైరేవ తు వినిర్ముక్తః పరమాత్మేత్యుదాహృతః.

ఆత్మయే ప్రాకృతమైన, అనఁగా: ప్రకృతిసంబంధములైన గుణములతో (అనఁగా: సుఖదుఃఖములు మొదలుగాఁ గల వికారములతో) బద్ధమై యుండెనేని క్షేత్రజ్ఞుఁడు, లేక, శరీరమందున్న జీవాత్మ యని చెప్పఁబడును. ఈ గుణములనుండి దానికి విముక్తి గల్గునేని యదియే పరమాత్మయగును అని చెప్పఁబడినది (మ.భా.శాం.187-24). అద్వైత వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతమును నిదియే యని గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవప్రకరణమున స్పష్టము చేయఁబడినది. గీతయం దద్వైతము ప్రతిపాదింపఁబడ లేదనియు, విశిష్టాద్వైతము

గాని, లేక, శుద్ధమగు ద్వైతము గాని ప్రతిపాదింపఁబడినదనియు ననువారు 'పరమాత్మ' యనునది యొక సమాసపదమని చెప్పక 'పరం' 'ఆత్మా' యని రెండు పదములుగ విభజించి 'పరం' అనునది 'సమాహితః' అను దానికి విశేషణ మని యనుకొనుచున్నారు. ఈ యర్థము క్లిష్టముగ నున్నది; కాని యీ యుదాహరణముచే సాంప్రదాయిక టీకాకారులు తమ మతానుసారముగ గీతల నెట్లు తలక్రిందులు చేయుచున్నదియు స్పష్టమగును.

> జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః,
> యుక్త ఇ త్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మ కాంచనః. 8

8. ఎవనియొక్క యాత్మ జ్ఞానముచేతను, విజ్ఞానముచేతను, అనఁగా: వివిధమగు జ్ఞానముచేతను తృప్తి నొందినదో, యెవఁడు తన యింద్రియముల జయించెనో యెవఁడు కూటస్థుఁ డాయెనో, అనఁగా మూలమునకుఁ జేరినాఁడో, యెవఁడు, మట్టిగడ్డ, రాయి, బంగారము మొదలగువానిని సమానముగఁ దలఁచునో, యా (కర్మ-) యోగినే 'యుక్తుఁ' డని, అనఁగా: సిద్ధావస్థ నొందినవాఁ డని చెప్పుదురు.

> సుహృన్మిత్రార్యుదాసీనమధ్యస్థ ద్వేష్యబంధుషు,
> సాధుష్వపి చ పాపేషు సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే. 9

9. స్నేహితుఁడు, శత్రువు, ఉదాసీనుఁడు, మధ్యస్థుఁడు, ద్వేషి, యోగ్యుఁడు బంధువు ననువారియందును, సాధువులయందును, దుష్టులయందును నెవని బుద్ధి సమ మయినదో యతఁడే విశేషమైన యోగ్యత గలవాఁడని చెప్పవలయును.

[సుహృత్ అనఁగా ప్రత్యుపకారమునందు కోరిక నుంచక సహాయము సేయువాఁడు. ఉదాసీనుఁడు అనఁగా: రెండుపక్షములలో దేనికిని మంచిచెడుఁగులను కోరనివాఁడు. మధ్యస్థుఁడు అనఁగా రెండుపక్షములును బాగుగనే యుండవలయు ననువాఁడు. మఱియు బంధువనఁగా సంబంధి యని టీకాకారు లర్థము చేసిరి. ఈ పదములకు కొంచెము వేఱుగ నర్థమును చెప్పినను చెప్పవచ్చును. కారణ మేమన: ఈ శబ్దము లొక్కొకనికి వానికి వేఱగునర్థములను చెప్ప

వలయునను నూహతోఁ బ్రయోగింపఁబడలేదు. అన్నియుఁ గలసి వ్యాపకమగు నొక యర్థమును చెప్పవలయును. దానియం దేమియు లోపముండకూడ దను నూహతోడనే యనేకశబ్దములు ప్రయోగింపఁ బడినవి. ఈ రీతిగ నెవరిని యోగి యనియు, యోగారూఢుఁడనియు, లేక, యుక్తుఁ డనియు చెప్పవలయునో (గీ. 2.61; 4.18 మఱియు 5.23) నంక్షేపముగ చెప్పి యీ కర్మయోగమును సిద్ధింపఁ జేసి కొనుటకుఁ బ్రతిమనుజుఁడు స్వతంత్రుడై యే యున్నాఁడనియు, దాని నిమిత్తమై మఱియొకని నెదురుచూచుచుండ నక్కఱ లేదనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఈ కర్మయోగము సిద్ధించుటకు సాధనము నిప్పుడు నిరూపించుచున్నాఁడు—]

యోగీ యుంజీత సతత మాత్మానం రహసి స్థితః,
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీ రపరిగ్రహః. 10

10. యోగి అనఁగా: కర్మయోగి యైనవాఁ డేకాంతమునందు నొంటరిగ నుండి చిత్తమును నాత్మను స్వాధీనపఱచుకొని యే విధమైన కోరికలను గోరక పరిగ్రహమును, అనఁగా బంధనమును వదలి, యెప్పుడు నంతఃకరణమును యోగాభ్యాసముననే ప్రవర్తింపఁజేయవలయును.

['యుంజీత' యను పదముచే పాతంజలసూత్రములలోఁ జెప్పఁబడిన యోగ మిచ్చో వివక్షిత మని ముందున్న శ్లోకమునందు వివక్షిత మగుచున్నది. అయినను కర్మయోగమును సాధింపుదమని యిచ్ఛయించువాఁడు తన యాయుర్దాయమునంతను పాతంజల యోగమునందే గడుపవలయునని యీ శ్లోకమున కర్థము కాదు. కర్మయోగమునకు సంబంధించు సామ్యబుద్ధిని సంపాదించుకొనుటకు సాధన మని పాతంజలయోగ మీ యధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది; మఱియు నేకాంతవాసముసైత మందునిమిత్తమే చెప్పఁ బడినది. ప్రకృతిస్వభావానుసారముగ నాలోచింప పాతంజలయోగ మునందలి సమాధి యనేకుల కొకజన్మమందె సాధించుటకు శక్యము

గాదు. అట్టి పురుషుఁ డాయుర్దాయమునంతను పాతంజలయోగము నందే కోలుపోక వీలయినంతవఱకును బుద్ధిని స్థిరపఱచుకొని, కర్మ యోగము నాచరించుచుండవలయును. ఆ కారణముననే యనేక జన్మ ముల తుదను సిద్ధి కలుగునని యీ యధ్యాయముయొక్క యంత మున భగవంతుఁడు చెప్పెను.]

శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర మాసన మాత్మనః,
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చైలాజినకుశో త్తరమ్. 11

11. మొదట దర్భాసనమును, దానిపై కృష్ణాజినమును, నందుపై వస్త్ర మును పఱచి విస్తార మున్నతమును మిక్కిలి పల్లమును కాని తన యాసనమును శుద్ధమగు ప్రదేశమున పఱచి—

తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేంద్రియ క్రియః,
ఉపవి శ్యాసనే యుంజ్యా ద్యోగ మాత్మ విశుద్ధయే. 12

12. చిత్తముయొక్కయు నింద్రియములయొక్కయు వ్యాపారమును నిరో ధించి, మనస్సు నేకాగ్రము చేసి యాత్మశుద్ధ్యర్థమై యా యాసనముపైఁ గూర్చుండి యోగము నభ్యసింపవలయును.

['శుద్ధమగు ప్రదేశమునందుఁ గూర్చుండి', 'శరీరమును, మనస్సును, శిరస్సును సమముగఁ జేసికొని' యను శబ్దములు శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తులో నున్నవి (శ్వే. 2.8. మఱియు 10 చూడు). మఱియుఁ బై చెప్పఁబడిన విషయమంతయు హఠయోగమునందు చెప్పఁబడినది కాదు. ప్రాచీనములగు నుపనిషత్తులయందలి యోగ వర్ణనముతో మిక్కిలి సంబంధించియున్నది. హఠయోగమునందు నింద్రియనిగ్రహమును బలాత్కారముగఁ జేయుచున్నారు. అటుల చేయక "మనసై వేంద్రియగ్రామం వినియమ్య"— మనస్సుచేతనే యింద్రియముల నిగ్రహించి అని యీ యధ్యాయమునందే ముందు 24-వ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. దీనిని బట్టి హఠయోగము గీతలయందు వివక్షితము కాదని స్పష్టమగుచున్నది. అటులే జన్మ

మంతయు యోగాభ్యాసమునందే గడపవలయునని చెప్పుటకు వీలు లేదనియు నీ యధ్యాయమునందే కడపట చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ యోగాభ్యాసముయొక్క ఫలమునే నిరూపించుచున్నాఁడు.—]

సమం కాయశిరో గ్రీవం ధారయ న్నచలం స్థిరః,
సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశ శ్చానవలోకయన్. 13

13. కాయమును, అనఁగా వెన్నును, తలను, కంఠమును సమముగను, అనఁగా: నిలువుగను సరళముగను నిశ్చలముగను నిలిపి స్థిరుఁడై దిక్కులుచూడక తన నాసిక చివర దృష్టి నుంచి

ప్రశాంతాత్మా విగతభీ ర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః,
మనః సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః. 14

14. భీతిని చెందక శాంతమగు నంతఃకరణముతో బ్రహ్మచర్యవ్రతమును పాలించుచు మనస్సును సంయమించుకొని చిత్తమును నాయందే యుంచి నాయందే తత్పరుఁ డయి యుక్తుఁ డగుచు కూర్చుండవలయును.

యుంజ న్నేవం సదాఽఽత్మానం యోగీ నియతమానసః,
శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థా మధిగచ్ఛతి. 15

15. ఇట్లెప్పుడును యోగాభ్యాసము చేయుచుండుటచే, మనస్సు స్వాధీన మగుటవలన (కర్మ) యోగికి నాయందుండు నట్టియు, తుదకు నిర్వాణప్రదమును, అనఁగా: నాయొక్క స్వరూపమునందు లయమును చేయునట్టియు శాంతి కలుగును.

[ఈ శ్లోకమునందు 'సదా' యను శబ్దముచే ప్రతిదినమును 24 గంటలును అని యర్థము చేసికొనఁగూడదు. ప్రతిదినము నొక గడియ యైనను యథాశక్తిగ నీ యభ్యాసము చేయవలయునని యిచ్చో వివక్షితము. (10-వ శ్లోకముమీఁద టీకను చూడుము). ఇట్లు యోగాభ్యాసమును చేయుచు మచ్చిత్తుఁడవును, మత్పరాయణుఁ డవును కమ్మని చెప్పుటకు కారణ మేమన: పాతంజలయోగమనునది మనస్సును నిరోధించుకొనుట యను నొక యుక్తి, లేక, క్రియ

యయి యున్నది. ఈ సాముచే మనస్సు స్వాధీనమయినను, అ యేకాగ్రమగు మనస్సును భగవంతునియం దుంపక మఱియొక విషయమందు సైత ముంపవచ్చును; కాని యేకాగ్రమగు చిత్తము నిటుల వ్యర్థము సేయక, పరమేశ్వరస్వరూపమును తెలిసికొనుటకే యుపయోగింపవలయును. అట్లుపయోగించినపుడే యీ యోగము సుఖకర మగును. లేనిచో నిది క్లేశకరము మాత్రమే యగునని గీత చెప్పుచున్నది. ఈ విషయమే ముందున్న 29-30 శ్లోకములయందును ఈ యధ్యాయముయొక్క కడపటి 47-వ శ్లోకమునందును మరల చెప్పఁబడినది. పరమేశ్వరునియందు నిష్ఠ లేక యింద్రియనిగ్రహమును మాత్రము, లేక, వ్యాయామమును మాత్రము చేసినవారు జారణము, మారణము, వశీకరణము మొదలగు లోకోపద్రవమును గలుగఁ జేయు కర్మలయందు మాత్రము ప్రవీణులుగ నుందురు. ఈ యవస్థ గీతలకే గాక, యే విధమైన మోక్షమార్గమునకు సమ్మత మయినది కాదు. ఇప్పుడు మరల యీ యోగక్రియనే విశేషముగ విస్తరించు చున్నాఁడు—]

నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాంత మనశ్నతః,
న చాతిస్వప్నశీలస్య జాగ్రతో నైవ చార్జున. 16

16. ఓ యర్జునా! ఈ యోగ మధికముగ తిండితిను వానికిని, బొత్తిగ తినని వానికిని, ఎప్పుడును నిద్రబోవు వానికిని, ఎల్లప్పుడును మేల్కొనియుండు వానికిని సిద్ధింపదు.

[ఈ శ్లోకమునందు 'యోగ' మనఁగా పాతంజలయోగము యొక్క క్రియ యనియు, 'యుక్త' మనఁగా తగునటుల నియత మైన, లేక, పరిమితమైన యనియు నర్థము. ఇటు తర్వాత నుండు శ్లోకములలో నొకటి రెండు స్థలములందు సైతము యోగ మనఁగా పాతంజలయోగమే యర్థము అయినను నంతమాత్రముచేత నీ యధ్యాయమునందు పాతంజలయోగమే స్వతంత్రముగ ప్రతిపాద్య

మని యర్థముకాదు. కర్మయోగమును సిద్ధింపఁజేసికొనుట యను నదియే జీవితకాలమునందుఁ బ్రధాన మగు కర్తవ్యమగుటచే దానికి సాధన మను నూహతో మాత్రమే పాతంజలయోగము చెప్పఁబడిన దని పూర్వమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ శ్లోకమునందలి "కర్మలను యోగ్యముగ నాచరించుట" యను శబ్దములచే నయిత మితర కర్మలను వదలివేయక యీ యోగము నభ్యసింపవలయునని స్పష్టముగ నున్నది. ఇప్పుడు యోగులను కొంచెము వర్ణించి పిదప సమాధిసుఖముయొక్క స్వరూపమును వర్ణించుచున్నాఁడు-]

యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు,
యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా. 17

17. ఎవని కాహారవిహారములు తగునటుల నుండునో, కర్మాచరణము తగు మాత్ర ముండునో, నిద్రయు, మేల్కొనుటయు నె వరికి విపరీతముగ నుండునో యట్టి వానికి (ఈ) యోగము దుఃఖమును పోగొట్టును, అనఁగా: సుఖదాయక మగును.

యదా వినియతం చిత్త మాత్మ న్యే వావతిష్ఠ తే,
నిఃస్పృహః సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇ త్యుచ్యతే తదా.18

18. ఎవనియొక్క నిరోధింపఁబడిన మన స్సాత్మయందు నెప్పుడును స్థిర మగుచున్నదో, యెవని కెట్టి యుపభోగమునందును నిచ్ఛ యెప్పుడు నుండదో, యప్పుడు వాఁడు యుక్తుఁడని చెప్పఁబడును.

యథా దీపో నివాతస్థో నేంగతే సోపమా స్మృతా,
యోగినో యతచిత్తస్య యుంజతో యోగ మాత్మనః. 19

19. చిత్తము నిరోధించి యోగము నభ్యసించు యోగియొక్క స్థితి, గాలిలేని ప్రదేశమునం దుంచఁబడిన దీపముయొక్క జ్యోతిస్సువలె నిశ్చలముగనుండును.

[ఈ యుపమానమే కాక మహాభారతమునందు (శాంతి. 300. 32, 34) "తైలముచే నిండింపఁబడిన పాత్రము శిరస్సునం దుంచు

కొని వెళ్లుచున్నప్పుడు గాని, లేక, తుఫాను కొట్టినప్పుడు నావను సంరక్షించుచున్నప్పుడు గాని మనుజుఁ డెట్లు 'యుక్తుఁడు', లేక, ఏకాగ్రుఁ డగుచున్నాఁడో యటులే యోగియొక్క మనస్సును నేకాగ్రముగ నుండు" నని చెప్పఁబడినది. సారథియొక్కయు, తేరుగుఱ్ఱములయొక్కయు దృష్టాంతము కఠోపనిషత్తునందుఁ బ్రసిద్ధముగనే యున్నది. మఱియు గీతలయం దీ దృష్టాంతము స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడక పోయినను రెండవ యధ్యాయమునందు 67, 68 శ్లోకములను, ఈ యధ్యాయమునందలి 25-వ శ్లోకమును నా దృష్టాంతమును మనస్సున నుంచుకొనియే చెప్పఁబడినది. యోగ మనఁగా కర్మయోగ మని గీతలయందు పారిభాషికార్థ మయినను నా శబ్దమితరార్థమునందు సైతము గీతలయం దుపయోగింపఁ బడినది. ఉదాహరణ మేమన: 9.5 మఱియు 10.7 శ్లోకములయందు యోగ మన: "అలౌకికము, లేక, యిష్టమైన దానినెల్ల చేయు శక్తి" యని యర్థము. వేయేల? యోగశబ్దమున కనేకములగు యర్థములుండుట చేతనే గీతలయందు పాతంజలయోగము గాని, సాంఖ్యమార్గముగాని ప్రతిపాద్యముగ నున్నదని చెప్పుటకు నా యా సాంప్రదాయికులకు ననుకూల మయినదని చెప్పవచ్చును; అది యట్లుండనిమ్ము; 10-వ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన చిత్తనిరోధరూప మగు పాతంజల యోగము నందలి సమాధియొక్క స్వరూపము నిప్పుడు విస్తరించుచున్నాఁడు-]

> యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా,
> యత్ర చైవాత్మనాఽఽత్మానం పశ్య న్నాత్మని తుష్యతి 20

20. యోగానుష్ఠానముచే నిరుద్ధమయి చిత్త మెక్కడ రమించుచున్నదో, యెక్కడ తన్ను తాను చూచుకొని యాత్మయందే సంతుష్టుఁ డగుచున్నాఁడో,

> సుఖ మాత్యంతికం యత్తద్బుద్ధి గ్రాహ్యమతీంద్రియమ్,
> వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థిత శ్చలతి తత్త్వతః. 21

21. ఎక్కడ (కేవలము) బుద్ధిగమ్యమును, నింద్రియములకు నగోచరమును నగు నత్యంతసుఖము వారివారి యనుభవమునకు గోచరమగునో, యెక్కడ వాఁడు ఒక సారి స్థిరుఁడగు నేని, తత్త్వమునుండి యెప్పుడును ప్రచ్యుతుఁడు కాఁడో,

యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః,
యస్మిం స్థితో న దుఃఖేన గురుణాపి విచాల్యతే. 22

22. అటులే యే స్థితి ప్రాప్తమయిన పిదప దానికంటె నే విధమయిన లాభము నతని మనస్సునకు నిష్టము కాదో, యెక్కడ స్థిరుఁ డగునేని యెట్టి గొప్ప దుఃఖము లయినను (అతనిని) చలింపచేయునేరవో,

తం విద్యా ద్దుఃఖసంయోగ వియోగం యోగసంజ్ఞితమ్,
స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో యోగో నిర్విణ్ణచేతసా. 23

23. అట్టి వానికి, దుఃఖసంయోగ వియోగము, అనఁగా: యోగ మను పేరుగల్గిన స్థితి కల్గునని తెలిసికొనుచున్నారు. మఱియు నీ యోగము మనస్సునందు విసుగుఁ జెందక యెప్పుడును నాచరించి తీరవలయును.

[ఈ నాలుగు శ్లోకములు కలసి యొకవాక్య మగును. 23-వ శ్లోకారంభమున నున్న పూర్వపరామర్శకమగు 'తం' అను సర్వ నామముచే పూర్వపు మూఁడు శ్లోకములయందలి విషయమంతయు నుద్దేశింపఁబడినది; మఱియు నాల్గుశ్లోకములును సమాధిని బూర్తిగ వర్ణించినవి. పాతంజలయోగసూత్రములందు "యోగ శ్చిత్తవృత్తి నిరోధః"– యోగ మనఁగా: చిత్తవృత్తినిరోధము అని యే 'యోగ' లక్షణము చెప్పఁబడినదో, యట్టిదే 20-వ శ్లోకారంభమునం దున్న శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినది. ఈ చిత్తవృత్తి నిరోధముయొక్క పూర్ణా వస్థయే సమాధి యగును. దానికే 'యోగ' మని పేరు. ఈ యోగ శబ్దమునకు నూతనలక్షణము స్వయముగఁ జెప్పఁబడినది. నిగ్రహ మును, నుద్యోగమును గల మనుజునకీ యోగము సామాన్యముగ నాఱుమాసములలోనే సిద్ధించు నని యుపనిషత్తులయందును మహా భారతమునందును జెప్పఁబడినది (మైత్ర్యు. 6.28; అమృతనాద. 19;

మ.భా.అశ్వ. అనుగీత. 19.66). అయినను పాతంజలయోగమునం దున్న సమాధిచే లభించెడు నీ సుఖము చిత్తనిరోధమువల్ల మాత్రమే కాదు, చిత్తనిరోధముచే తాను తనయొక్క యాత్మను దెలిసికొన్న పిదప ప్రాప్తమగునని పూర్వమునందు 26-వ శ్లోకము నందును, పిదప 28-వ శ్లోకమునందును స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ దుఃఖ విరహితమగు స్థితినే బ్రహ్మానంద మని కాని, యాత్మప్రసాదజ మగు సుఖమని కాని, యాత్మానంద మని కాని చెప్పుదురు (గీ. 18. 37; మఱియు గీతా.ర.ప్ర. 9 చూడు); ఆత్మజ్ఞానము గల్గుటకు కావలసిన యీ చిత్తముయొక్క సమత యీ పాతంజలయోగముచేత మాత్రమే కలుగునని నియమము లేదు. ఇఁక నేమన: చిత్తశుద్ధియొక్క పరిణామభూతమగు జ్ఞాన భక్తులచే సైతము సంఘటిల్లు నని ముందున్న యధ్యాయములోఁ జెప్పఁబడినది. కావున నా మార్గమే మిక్కిలి ప్రశస్తమును, సులభము నని చెప్పుచున్నారు. సమాధిలక్షణములు చెప్పఁబడినవి; ఇప్పుడు దాని నెట్లు సాధింపవలయునో చెప్పుచున్నాఁడు-]

సంకల్పప్రభవాన్ కామాం స్త్యక్త్వా సర్వా నశేషతః,
మనసైవేంద్రియగ్రామం వినియమ్య సమం తతః. 24

24. సంకల్పమునుండి బయల్పడు కోరిక లన్నింటిని, అనఁగా: వాసనలను నిశ్శేషముగఁ ద్యజించి సర్వేంద్రియములను నలుప్రక్కలకును బోనీయక మనస్సుచే నియమించియు-

శనైః శనై రుపరమే ద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా,
ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించి దపి చింతయేత్. 25

25. ధైర్యముతోఁ గూడుకొన్న బుద్ధిచే క్రమక్రమముగ శాంతుఁ డగుచు నుండవలయును. మఱియు మనస్సు నాత్మయందు స్థిరపఱచి యే విచారమును మనస్సులోనికి రానీయక యుండవలయును.

యతో యతో నిశ్చరతి మన శ్చంచల మస్థిరమ్,
తతస్తతో నియమ్యైత దాత్మన్యేవ వశం నయేత్. 26

16. ఈ రీతిగ చిత్తము నేకాగ్రము చేయుచుండఁగా చంచలమును నస్థిరమును నగు మనస్సు బాహ్యవిషయములకుఁ బరుగెత్తునప్పుడెల్ల నిరోధించి దాని నాత్మకు నధీనమైన దానిగనే చేయవలయును.

[మనస్సును సమాధిలోఁ బ్రవేశపెట్టుట యను క్రియ, కఠోపనిషత్తునందు రథముతోఁ బోల్చి మిక్కిలి వ్యక్తముగఁ జెప్పఁబడినది (కఠ. 1. 3. 3). రథముయొక్క గుఱ్ఱముల నిటునటు పోనీయక యుత్తముఁ డగు సారథి దానిని సరళమగు మార్గమున నడిపించు నటులనే మనుష్యుఁడు సమాధికొఱకు ప్రయత్నముఁజేయుట యావశ్యకము. ఏ విషయమునందైనను మనస్సును స్థిరపఱచు నభ్యాసము గల మనుజునకుఁ బై శ్లోకమునందున్న రహస్యము శీఘ్రముగనే తెలియును. మనస్సు నొక విషయమునుండి నిరోధించుటకుఁ బ్రయత్నించినను నది మఱియొక విషయమును గుఱించి పరుగెత్తుచునే యుండును. ఇది నిరోధింపఁబడినగాని సమాధి దృఢ మగుటకు వీలు లేదు. ఇట్లు యోగాభ్యాసముచే మనస్సు స్థిరపడినచోఁ గల్గునట్టి ఫలము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు—]

ప్రశాన్త మనసం హ్యేనం యోగినం సుఖ ముత్తమమ్,
ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూత మకల్మషమ్. 27

27. ఈ ప్రకారముగ శాంతచిత్తుఁడును, రజోగుణశూన్యుఁడును, పాపశూన్యుఁడును, బ్రహ్మభూతుఁడు నయిన (కర్మ-) యోగికి యుత్తమమగు సుఖము ప్రాప్త మగును.

యుఞ్జన్నేవం సదాఽఽత్మానం యోగీ విగతకల్మషః,
సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శ మత్యంతం సుఖ మశ్నుతే. 28

28. ఇట్లెల్లప్పుడును నాత్మవిషయకమగు యోగాభ్యాసముఁజేయు (కర్మ-) యోగి పాపములనుండి ముక్తుఁడై బ్రహ్మసంయోగమువలన ప్రాప్తమగు నత్యంత సుఖమును సులభముగ నుపభోగించును.

[ఈ రెండు శ్లోకములయందును యోగి యనఁగా: 'కర్మ యోగి' యని నే నర్థమును చేసినాను. కారణ మేమన: పాతంజల యోగమును, కర్మయోగమునకు సాధకమే యని చెప్పఁబడియుండు టచే పాతంజలయోగము నభ్యసించు నీ పురుషుఁడు కర్మయోగి యనియే వివక్షిత మగును. అయినను యోగి యనఁగా: సమాధి యందు కూర్చున్నవాఁడని యర్థము చేసినను చేయవచ్చును; కాని గీతలయందు ప్రతిపాద్యమగు మార్గము మాత్రము దీనికంటె వేఱుగ నున్నదని ప్రత్యేకముగ జ్ఞప్తియందుంచుకొనవలయును. ఈ న్యాయమే ముందున్న రెండు మూఁడు శ్లోకములయందు సైతము సంబంధించి యున్నది. నిర్వాణ మను బ్రహ్మసుఖ మిట్లనుభవము లోనికి వచ్చిన పిదప సర్వభూతములయందును గలుగునట్టి యాత్మౌపమ్యదృష్టి నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు—]

సర్వభూతస్థ మాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని,
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః. 29

29. ఎవని యాత్మ (ఈ రీతిగ) యోగయుక్త మయినదో యతని దృష్టి యంతటను సమ మయినది యగునుగాన, సర్వభూతములయందు తానును, తన యందు సర్వభూతములును (నున్నట్లు) వానికి కాన్పించును.

యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి,
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి. 30

30. నే (పరమేశ్వరుఁడగు పరమాత్మ) నన్నిచోట్ల నున్నా నని తెలిసికొను నట్టియు, నాయందు సమస్త మున్నదని తలఁచునట్టియు మనుజునకు నే నెప్పుడును కాన్పింపకపోను. అతఁడును నా కెప్పుడును కనఁబడక యుండఁడు.

[ఈ రెండు శ్లోకములలోను మొదట నాత్మశబ్దమును ప్రయోగించి యధ్యాత్మదృష్టిచేత నవ్యక్తమును, పిదప ప్రథమపురుషను బోధించు నే నను పదమును ప్రయోగించి భక్తిదృష్టిచే వ్యక్తమును జెప్పఁబడినవి. కాని రెండు శ్లోకములకును నొకటే యర్థము (గీతా.

ర. ప్ర. 13 చూడు). ఈ బ్రహ్మాత్మైక్యదృష్టియే మోక్షమునకును, కర్మయోగమునకును బుట్టకీలు యయినది. 29-వ శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధము కొంచెము శబ్దబేదముతో మనుస్మృతియందును (మను. 12. 91), మహాభారతమునందును (శాం. 238.21; 268.22) నుపనిషత్తుల యందును (కైవ. 1.10; ఈశ. 6) నున్నది. వేయేల? సర్వభూతాత్మైక్యజ్ఞాన మనునదియే, యధ్యాత్మశాస్త్రము, కర్మయోగము ననువానికి మూల మయియున్నదని గీతారహస్యమున 12-వ ప్రకరణమునందు నేను సవిస్తరముగ నిరూపించియున్నాను. ఇంద్రియనిగ్రహము సిద్ధించినను ఈ జ్ఞానము గల్గిననే గాని యది వ్యర్థము కాకమానదు. కాన పరమేశ్వరవిషయకమగు జ్ఞానమును జెప్పుటకుఁ జెప్పఁబోవు యధ్యాయము మొదల్కొని యారంభింపఁబడినది.]

సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేకత్వ మాస్థితః,
సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే. 31

31. ఏకత్వబుద్ధిని (అనఁగా: సర్వభూతాత్మైక్య బుద్ధిని) మనస్సునందుంచుకొని, సర్వభూతముల యందుండు, నన్ను (పరమేశ్వరుని) భజించు (కర్మ-) యోగి వ్యవహారముల నన్నింటిని చేయుచున్నను నా యందె యుండును.

ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోఽర్జున,
సుఖం వా యది వా దుఃఖం స యోగీ పరమో మతః. 32

32. ఓ యర్జునా! సుఖమును గాని, దుఃఖమునుగాని తనవలె నితరులకును (ఆత్మౌపమ్య) దృష్టిచే నన్నిటిని సమానముగఁ జూచు(కర్మ-) యోగి పరముఁడుగ (ఉత్కృష్టుఁడుగ) నెన్నఁబడు చున్నాఁడు.

[సర్వభూతములయందును నొక యాత్మయే యున్నదను విషయము సాంఖ్యయోగ, కర్మయోగముల రెంటియందును సమానముగనే యున్నది. అటులనే పాతంజలయోగమునందును, సమాధిలోనుండి పరమేశ్వరుని తెలిసికొన్నపిదప నీ సామ్యావస్థయే ప్రాప్తమగును; కాని సాంఖ్యులకును, పాతంజలయోగులకును సర్వకర్మల

యొక్క త్యాగము సమ్మత మగుటచే నీ సామ్యబుద్ధిని వ్యవహారము వం దుపయోగించుకొనవలసిన యవసరమే యుండదు; గీతలలో వర్ణింపఁబడిన (కర్మ-) యోగి యట్లు చేయక యధ్యాత్మజ్ఞానముచే ప్రాప్తమగు సామ్యబుద్ధిని వ్యవహారమునందును సర్వదా యుపయోగించుకొనుచు, లోకసంగ్రహార్థమై జగత్తునందలి సర్వకార్యములను జేయుచున్నాఁనను విషయము శాం మతముకంటె విశేషము. కావుననే తపస్వి కంటెను (అనఁగా: పాతంజలయోగి కంటెను), జ్ఞాని (అనఁగా: సాంఖ్యమార్గియుని) కంటెను (కర్మ-) యోగి శ్రేష్ఠుఁడని యీ యధ్యాయము కడపట (46-వ శ్లోకమున) స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ సామ్యయోగవర్ణనను విని యర్జునుఁ డిట్లు శంకించుచున్నాఁడు-]

అర్జున ఉవాచ.

యోఽయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తః సామ్యేన మధుసూదన,
ఏతస్యాహం న పశ్యామి చంచలత్వాత్స్థితిం స్థిరామ్. 33

33. ఓ మధుసూదనా! నీవు సెప్పిన సామ్యబుద్ధిచే ప్రాప్తమగు నీ కర్మయోగము మనస్సు చంచల మగుటచే స్థిరముగ నుండునట్లు గన్పట్టదు.

చంచలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్,
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయో రివ సుదుష్కరమ్. 34

34. కారణ మేమన, కృష్ణా! మనస్సు చంచల మైనదియు, పట్టుకొనుటకు సాధ్యమైనదియు, బలిష్ఠమైనదియు, దృఢమైనదియు, (అనఁగా: స్వాధీనము చేసికొనుటకు సాధ్యము కానిదియు) గాన వాయువును మూటకట్టుకొనుటవలె దీనిని నిగ్రహించుట మిక్కిలి దుష్కరముగ గన్పట్టుచున్నది.

[33-వ శ్లోకమునందు సామ్యముచేత, లేక, సామ్యబుద్ధిచేత ప్రాప్తమగునది యను విశేషణముచే యోగశబ్దమున కిచ్చోఁ కర్మయోగ మనియే యర్థము. పాతంజలయోగమందలి సమాధి పూర్వమందు వర్ణింపఁబడియుండినను, ఈ శ్లోకములోని యోగశబ్దముచే పాతంజల

యోగము వివక్షితము కాదు. కారణ మేమన, రెండవ యధ్యాయము నందు భగవంతుఁడే "సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" (2.48)- "బుద్ధి సమానముగ నుండుటకే, లేక, సమత్వమునకే యోగ మని పేరు" అని కర్మయోగమును వ్యాఖ్యానముఁ జేసినాఁడు. అది యటులుండ నిమ్ము. అర్జునుని శంక నొప్పుకొని యిప్పుడు సమాధానమును జెప్పు చున్నాఁడు.—]

శ్రీ భగవా నువాచ:

అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్నిగ్రహం చలమ్,
అభ్యాసేన తు కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే. 35

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు— 35. ఓ మహాబాహుఁడ వైన యర్జునుఁడా! మనస్సు చంచల మైనది యగుటచే దానిని నిగ్రహించుట దుర్ఘటమను విషయమున సందేహ మేమియు లేదు. కాని యో కౌంతేయా! అభ్యాసము చేతను, వైరాగ్యముచేతను దానిని స్వాధీనము చేసికొనవచ్చును.

అసంయతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః,
వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽవాప్తు ముపాయతః. 36

36. అంతఃకరణము స్వాధీనములో లేనివాఁడీ సామ్యబుద్ధిరూపమగు యోగమును సాధించుట కష్ట మని నా తలంపు. కాని యంతఃకరణమును స్వాధీనములో నుంచుకొని ప్రయత్నము జేయుచుండుమేని యుపాయముచే దీనిని సాధింపవచ్చును.

[మొదట దుర్ఘటమని తోఁచినదియే, పిదప నలవాటుచేతను, చిరకాలము ప్రయత్నించుటచేతను, సాధ్య మగునని తాత్పర్యము. అభ్యాస మన: (నే విషయమునైన మరల మరలఁ జేయుట). మఱియు వైరాగ్య మనఁగా: రాగము, లేక, ప్రీతి లేకపోవుట. అనఁగా: నిచ్ఛా శూన్యుఁడగుట). పాతంజలయోగసూత్రముల యందారంభముననే "యోగ శ్చిత్తవృత్తినిరోధః"— చిత్తవృత్తి నిరోధించుటకే యోగ మనిపేరు అని యోగలక్షణము చెప్పఁబడినది (ఈ యధ్యాయములోని 20-వ శ్లోకమును జూడుము). తర్వాతసూత్రము

నందు "అభ్యాసవైరాగ్యాభ్యాం తన్నిషేధః" "అభ్యాసముచేతను వైరాగ్యముచేతను, చిత్తవృత్తి నిరోధింపఁబడునని" చెప్పఁబడెను. ఈ శబ్దములే గీతలయందును గలవు గాన నా యర్థమునే యిచ్చోఁ జెప్పవలయును. కాని యంతమాత్రముచే గీతలయందున్న యీ శబ్దములు పాతంజలసూత్రములనుండి గైకొనంబడిన వని చెప్పుటకు మాత్రము వీలులేదు. మనస్సును నిగ్రహించి, సమాధిలో ప్రవేశించుటయు నిట్లే శక్యమైనను, నిగ్రహము చేసిన కొందఱ కిది యాఱు మాసములలోనే ప్రాప్తమైనను ప్రకృతి స్వభావానుసారముగ, కర్మయోగమునందలి యీ చరమావస్థ యనేకుల కొకటి రెండుజన్మములలో సైతము సాధ్యము కాదు. ఇట్టి పాతంజలయోగుల కీ సిద్ధి యెట్లు లభించును? కారణమేమన, ఒక జన్మమున శక్యమగునంత నింద్రియ నిగ్రహము నభ్యసించి, కర్మయోగము నాచరించుచున్నను మరణ సమయమునం దది యపూర్ణముగనే యుండును. మరుజన్మమందు తిరిగి మొదటనుండియు నారంభింపవలయునని చెప్పదుమేని యా జన్మమందును నట్లే యపూర్ణ మగుట సంఘటిల్లునని మఱియొక సందేహము వెలువడును. ఈ కారణముచే నిట్టి పురుషుఁ డేమి చేయవలయునని యర్జునుఁడు రెండవ ప్రశ్నను వేయుచున్నాఁడు—]

అర్జున ఉవాచ :

> అయతి శ్శ్రద్ధయోపేతో యోగాచ్చలితమానసః,
> అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి. 37

అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు :– 37. ఓ కృష్ణ ! శ్రద్ధయుండినను అయతి యగువాఁడు (అనఁగా: ప్రకృతిస్వభావానుసారముగఁ బూర్ణమగు ప్రయత్నములేక సంయమము కానందున, యెవరి మనస్సు సామ్యబుద్ధి రూపమగు (కర్మ) యోగము నుండి చలించినదో వాఁడు యోగసిద్ధిని బొందక యే గతిని పొందును?

> కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్ట శ్ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి,
> అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః పథి. 38

38. ఓ మహాబాహుఁడవగు శ్రీకృష్ణా! మోహగ్రస్తుఁ డగుటచే బ్రహ్మ ప్రాప్తి మార్గమునందు స్థిరుఁడు కాక, యటునటుగూడ చెడిపోయిన పురుషుఁడు చెదరిపోయిన మేఘమువలె (ఆ మధ్యనే) నశించఁడు గదా?

ఏతన్మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తు మర్హస్యశేషతః,
త్వదన్య స్సంశయస్యాస్య చ్ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే. 39

39. ఓ కృష్ణా! యీ నా సంశయమును నీవే నిశ్శేషముగఁ దీర్పవలయును. ఈ సంశయము దీర్చుటకు నీవు దక్క మఱియొక దేవఁడును దొరకఁడు.

[నఞ్, సమాసమున నారంభమందున నఞ్, అను దానికి సామాన్యముగ నభావ మర్థమైనను నల్పార్థమందు సైత మది యనేక స్థలములఁ బ్రయోగింపఁ బడుచున్నది. కావున 37-వ శ్లోకమునం దున్న 'అయతి' శబ్దమునకు "అల్పమైన (అనఁగా: అపూర్ణమైన) ప్రయత్నమును, లేక, సంయమమును జేయువాఁడు" అని యర్థముఁ జెప్పవలయును. 38-వ శ్లోకమునందు "రెండువైపుల నాధారము లేని వాఁడు", లేక, "ఇతో భ్రష్ట స్తతో భ్రష్టః" అని చెప్పిన దానికి సయి తము కర్మయోగపరముగనే యర్థము చేసికొనవలయును. కామ్య బుద్ధితోనైనను, శాస్త్రానుసారముగఁ గర్మలను జేయునేని స్వర్గము లభించును. నిష్కామబుద్ధితోఁ జేయునేని వానిచే బంధింపఁబడక మోక్షము నొందును. కావున కర్మలు రెండు ఫలములు గలవయి యున్నవి. కాని యిట్టి యుభయ భ్రష్టుఁడగు మనుష్యునియొక్క కర్మలు స్వర్గాదికామ్యఫలముల నియ్యవు. అట్టి యుద్దేశము లేకుండ టయే దానికి కారణము; మఱియు సామ్యబుద్ధి సంపూర్ణతను జెందక పోవుటచే, మోక్షము గలుగుటకును వీలులేదు. కాన మోక్షమును, స్వర్గమును సైతము లేకపోయెను. నేయియు నెలపై పోయినది, నూనె సైతము నైపోయినది. పొగ ప్రాప్తించినది. ఇట్లు రెంటికిని చెడుటచే మూగవాని స్థితివలె నగునా యేమి? యని యర్జునుఁడు ప్రశ్నించెను. ఈ ప్రశ్నము పాతంజలయోగ రూపమగు కర్మయో

గము యొక్క సాధనమును మాత్రమే సంబంధించి యుండలేదు. కర్మయోగ సిద్ధికొఱకు కావలసిన సామ్యబుద్ధి యొకానొకప్పుడు పాతంజలయోగముచేతను, నొకప్పుడు భక్తిచేతను, నొకప్పుడు జ్ఞానముచేతను ప్రాప్తమగునని ముందరి యధ్యాయములోఁ జెప్పఁబడినది. మఱియు పాతంజలయోగ మను నీ సాధన మొక జన్మమందే యపూర్ణముగ నుండుటకు సంభవ ముందునటులే, భక్తిని గాని జ్ఞానమును గాని సాధనముగ నంగీకరించిన ప్రతివానికిని నొక జన్మమున నపూర్ణముగ నుండవచ్చును. కాన యర్జునుని పైప్రశ్నకు భగవంతుఁ డిచ్చిన యుత్తరము కర్మయోగమునందలి సాధనముల కన్నింటికిని సామాన్యముగ సంబంధించియే యున్నదని చెప్పవలయును.–]

శ్రీ భగవా నువాచ:

పార్థ నై వేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే,
న హి కల్యాణకృత్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి. 40

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:– 40. ఓ పార్థా! ఇహలోకమందుఁ గాని, పరలోకమందుఁ గాని యిట్టి పురుషుఁ డెప్పుడు వినాశ మొందఁడు. కారణ మేమన: నాయనా! కల్యాణకారకములగు కర్మలను జేయువాఁడెవఁడు దుర్గతి నొందఁడు.

ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకా నుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః,
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. 41

41. యోగభ్రష్టుఁడు (అనఁగా: కర్మయోగమునుండి భ్రష్టుఁడైనవాఁడు) పుణ్యకర్మలను చేయు పురుషులకు లభించు స్వర్గాదిలోకములఁ జేరి యచ్చో ననేక వత్సరములు వసించి పిదప పరిశుద్ధులగు శ్రీమంతుల గేహమునందు జన్మించును.

అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్,
ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశమ్. 42

42. లేదా, బుద్ధిమంతులగు (కర్మ) యోగుల కులమందే జన్మించును. ఇట్టి జన్మ (ఈ) లోకమునందు మిక్కిలి దుర్లభమైనది.

తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్,
యతతే చ తతో భూయః సంసిద్ధౌ కురునందన. 43

43. దానియందు దనఁగా: (అవ్విధముగ ప్రాప్తమయిన జన్మమందు) పూర్వ జన్మయందలి బుద్ధి సంస్కారమతనికి ప్రాప్తమగును; మఱియు నో కురునందనా! అతఁడు దానికంటె నధికమగు(యోగ) సిద్ధిని సంపాదించుటకుఁ బ్రయత్నించును.

పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః,
జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే. 44

44. పూర్వజన్మ సంబంధమైన యాతని యభ్యాసముచేతనే యవశుఁడై (స్వయముగ నిచ్ఛ లేకపోయినను) పూర్ణసిద్ధివైపునకు లాగఁబడును. ఎవరికి (కర్మ-) యోగముయొక్క జిజ్ఞాస అనఁగా: జ్ఞానమును సంపాదించుకొనవలయునను నిచ్ఛ కల్గినచో యతఁడు సైతము శబ్దబ్రహ్మకంటె బరమునకుఁ జేరును.

ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః,
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాంగతిమ్. 45

45. ఇట్లు ప్రయత్నము చేయుచు నుండఁగ నుండఁగ పాపములనుండి విముక్తుఁడై (కర్మ-) యోగి యనేకజన్మముల నొంది సంసిద్ధుఁడయి తుదకు నుత్తమగతి నొందును.

[ఈ శ్లోకమునందు యోగ, యోగభ్రష్ట, యోగి శబ్దములు, కర్మయోగమునుండి భ్రష్టుఁడైనవాఁడు, కర్మయోగి యనునర్థముల యందే ప్రయోగింపఁబడినవి. కారణ మేమన: శ్రీమంతుల కుల మందు జన్మించుట యను స్థితి యితరుల కిష్టమయి యుండునని చెప్పుటకు వీలులేదు. మొదట శక్యమగునంత శుద్ధబుద్ధితో కర్మ యోగము నాచరించుటకు నారంభింప వలయును. కొంచెమైనను నిట్లు చేయఁబడు కర్మలే యీ జన్మమందు కాకపోయిన రాఁగల జన్మలయందు గొప్ప గొప్ప సిద్ధులను సంపాదించుకొనుటకు కారణ ములై తుదకు పూర్ణమగు సద్గతి కలుగుటకు కారణము లగునని భగ వంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. "ఈ ధర్మము కొంచెముగ నాచరింపఁ

బడినను గొప్ప భయమునుండి తరింపఁజేయుచున్నది" (గీ. 2. 40) "అనేక జన్మ లెత్తిన పిదప వాసుదేవుని పొందును" (2. 19) అను శ్లోకము లీ సిద్ధాంతమునే బలపఱచుచున్నవి (విశేషమగు వివేచన గీతారహస్య ప్ర. 10 నందు చేయఁబడినది గాన చూడు). 44-వ శ్లోకమునందున్న శబ్దబ్రహ్మశబ్దమునకు వైదికమగు యజ్ఞయాగాది కామ్యకర్మలని యర్థము. కారణ మేమన: నీ కర్మలు వేదవిహితము లగుటచే వేదముపై శ్రద్ధనుంచికొనియే వానిని జేయుచుందురు. మఱియు వేద మన, సృష్టికంతకును పూర్వమందుండు శబ్దము (అనఁగా: శబ్దబ్రహ్మ యగును); ఎవరైనను మొదట కర్మల నన్నింటిని కామ్యబుద్ధితోడనే చేయుచుందురు. కాని యీ కర్మలచే చిత్తశుద్ధి యెంతగల్గునో యద్దానికి తగినంతయే నిష్కామబుద్ధితో కర్మలుచేయ వలయు నను నిచ్ఛ పుట్టును. కాన—

ద్వే బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మ పరం చ యత్,
శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ణాతః పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి.

— బ్రహ్మ రెండు విధములుగ నున్నదని తెలిసికొన వలయును. అందు శబ్దబ్రహ్మ మొక్కటి. రెండవది దానికంటె పరముగ నున్నది. (నిర్గుణము) శబ్దబ్రహ్మను బాగుగ నెఱింగిన పిదప దానికంటె పరమగు (నిర్గుణ) బ్రహ్మను నొందును అని యుపనిషత్తుల యందును, మహాభారతమునందును జెప్పఁబడినది. (మైత్ర్యు. 6.22 అమృతబిందు 17; మ.భా.శాం. 231.63; 269.1). జ్ఞానియగు పురుషునకు శబ్దబ్రహ్మయందున్న కామ్యకర్మలను జేయుటయం దేవగింపు కల్గినను, తుద కా కర్మలనే లోకసంగ్రహార్థమై చేయవలయు నని చెప్పు కర్మయోగ మిష్ట మగును. మఱియు నీ నిష్కామకర్మయోగము కొంచెమైనను మొదట నాచరించుట సంఘటిల్లును. అనంతరము "స్వల్పారంభాః క్షేమకరా" యను న్యాయముచే నీ స్వల్పాచరణమే యా మనుజుని నీ మార్గమునందు ముందుకు క్రమముగఁ జేర్చి యావల

నిదానముగ పూర్ణమగు సిద్ధి నొందింపఁ జేయును. "కర్మయోగమును దెలిసికొనవలయు నని యిచ్ఛ కలిగినను వాఁడు శబ్దబ్రహ్మాతంతె పరమగుదానిం జేరును" అని 44-వ శ్లోకమునందు జెప్పఁబడిన దాని కిదియె తాత్పర్యము. కారణ మేమన: నీ జిజ్ఞాస (కర్మ-యోగ) రూపమగు నిక్షుఖండమునకు మొద లగుచున్నది; మఱియు నొకసారి యీ యిక్షుఖండము మొదలు దొరకునేని యీ జన్మయందు కాక పోయినను ముం దేజన్మములోనైన పూర్ణమగు సిద్ధిని సంపాదించుకొని శబ్దబ్రహ్మముకంతె పరమందున్న బ్రహ్మను బొందక మానఁడు. జనకాదు లీ సిద్ధి నొకజన్మయందె సంపాదించికొనిరని చూచుచుండ గనే తోఁచును. కాని యథార్థమును విచారించితి మేని వారికి సయిత మీ ఫల మనేకజన్మల సంబంధమైన సంస్కారమువల్ల గలిగియుండు నని తోఁచక మానదు. అది యట్లుండనిమ్ము. (కర్మ-) యోగము యొక్క యల్పమయిన యాచరణము సైతము, వేయేల? జిజ్ఞాస సయిత మిట్లు తప్పక కల్యాణకారక మగుటచే, దానిచేతనే తుదకు మోక్షప్రాప్తియును నిస్సంశయముగ నగునని భగవంతుఁ డిప్పు డర్జునున కిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.—

తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః,
కర్మిభ్య శ్చాధికో యోగీ తస్మాద్యోగీ భవార్జున. 46

46. తపస్వులకంటెను, జ్ఞానులకంటెను, కర్మఠులకంటెను (కర్మ-) యోగి శ్రేష్ఠుఁడని తెలిసికొనుచున్నారు. కావున నోయర్జునా! నీవు యోగివి కమ్ము.

[ఈ శ్లోకమునందు తపస్వి యనఁగా: నరణ్యమునకు పోయి యుపవాసములు మొదలగు కాయక్లేశకరములగు వ్రతములచేకాని, హఠయోగమునందలి సాధనాదులచేగాని, సిద్ధిని సంపాదించుకొన్న వారని యర్థము. కావున సామాన్యముగ నయినను నీ శబ్దమునకు నిదియె యర్థము. జ్ఞాని యనఁగా: చెప్పనక్కఱ లేకుండగనే "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానామ్" (గీ. 3.3) అను శ్లోకమున జెప్పఁబడిన

జ్ఞానపదమునకు సాంఖ్యమార్గముచే గర్మలను వదలివేసి సిద్ధిని సంపా దించికొనెడి సాంఖ్యనిష్ఠులని యర్థము. అటులే యీ శ్లోకమునందలి "కర్మిభ్యః" అనుపదమునకు గీతయందలి (గీ. 2.42-44; 9.20,21) శ్లోకములలోఁ జెప్పఁబడిన కామ్యకర్మలనే జేయునట్టియు, స్వర్గపరా యణు లగునట్టియు మీమాంసకులగు కర్మఠులని యర్థము. ఈ మూఁడుమార్గములను బట్టి ప్రతిమనుజుఁడును తమ తమ మార్గము చేతనే సిద్ధి లభించునని చెప్పుచుండును. కాని తపస్వులకంటెను, కర్మఠులగు మీమాంసకులకంటెను, జ్ఞాననిష్ఠులగు సాంఖ్యులకం టెను (కర్మ-) యోగియే గాక, కర్మయోగమను మార్గము సైతము శ్రేష్ఠమయినది. మఱియు నీ సిద్ధాంతమె పూర్వమునం దీ కర్మకంటె కర్మశ్రేష్ఠమైనది. (గీ. 3.8), కర్మసన్న్యాసముకంటె కర్మ-యోగము గొప్పది" (గీ. 5.2) అను శ్లోకములయందు జెప్పఁబడినది. (గీతా.ర. ప్ర. 11 చూడు). వేయేల? తపస్వి, మీమాంసకులు, జ్ఞానమార్గీ యులు ననువారిలో ప్రతివానికంటెను కర్మ-యోగి శ్రేష్ఠుఁడు. కావుననే పూర్వమునందు యోగస్థుఁడవై కర్మలను జేయుము. (గీ. 2.48) లేక, "యోగము నాశ్రయించి లెమ్ము" (4.42) అని యర్జు నున కుపదేశించి నటులే యిక్కడను "నీవు కర్మ-యోగివి కమ్ము" అని మరల స్పష్టముగ నుపదేశించెను. మఱియు కర్మ-యోగ మిట్లు శ్రేష్ఠమని యంగీకరింపఁబడని యెడల "ఆ హేతువువలన నీవు యోగివి కమ్ము" అను నుపదేశమందున్న "తస్మాత్"- (గనుక) అను పదము నిరర్థక మగును. కాని సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకాకా రుల కీ సిద్ధాంతమెట్లు సమ్మత మగును? కాన జ్ఞానియను పదమునకు నర్థమును మార్చి, జ్ఞానియనఁగా: శబ్దజ్ఞానము మాత్రమేగాని, పుస్తక జ్ఞానము మాత్రమే గాని కలిగినవాఁడని యర్థముఁ గావించిరి. కాని యీ యర్థము ముఖ్యముగ సాంప్రదాయకమగు నాగ్రహముచేఁ జెప్పఁబడినది. కర్మ వదలివేయు జ్ఞానమార్గము తక్కువది యనియే

గీతయొక్క యభిప్రాయ మను విషయము టీకాకారుల కక్కఱలేదు. కారణ మేమన: నట్లొప్పికొనినచో వారి సాంప్రదాయము గౌణ మయిన దగును. మఱియు నీ కారణముననే "కర్మయోగో విశిష్యతే" (గీ. 5.2) అనుదానికిని వా రర్థమును మార్పుచేసిరి. కాని దీనియొక్క పూర్ణవిచారము గీతారహస్యము 11–వ ప్రకరణమునందు చేయఁబడి యుండుటచే నీ శ్లోకమునకు నేను వ్రాసిన యర్థపు విషయమై విశేష విచారముఁ జేయను. కర్మ–యోగ మను మార్గమే గీతానుసారముఁగ నన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమని మాత్రము మా యభిప్రాయము. ఇప్పుడు కర్మయోగులలో సైత మెట్టి తారతమ్యము చూడవలయునో దానిని చెప్పుచున్నాఁడు.]

యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాన్తరాత్మనా,
శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః.47

47. అయిన నందరి (కర్మ-) యోగులలోను, ఎవఁడు నాయం దంతఃకరణము నుంచి శ్రద్ధచే నన్ను భజించుచున్నాఁడో యాతని నే నందఱిలో నుత్తముఁడైన యుక్తుఁ డని (అనఁగా: నుత్తమమగు సిద్ధినొందిన కర్మ-యోగి) తలఁచుచున్నాను.

[కర్మయోగమునందు సైతను భక్తిరూప మగుప్రేమ గలిగియుటచే పాలలో పంచదార పడినట్లుగును గాన నా కర్మయోగి భగవంతునకు మిక్కిలి ప్రియుఁ డగునని యీ శ్లోకమునకు తాత్పర్యము. ఇట్లనుటచే నిష్కామకర్మయోగము కంటెను, భక్తి శ్రేష్ఠమని యర్థము కాదు. కారణ మేమన: ముందు (12) పండ్రెండవ యధ్యాయమునందు ధ్యానముకంటె కర్మఫలత్యాగము శ్రేష్ఠమని భగవంతుఁడె స్పష్టముగఁ జెప్పియున్నాఁడు (గీ. 12.12). నిష్కామకర్మయొక్కయు, భక్తియొక్కయు సముచ్చయము శ్రేష్ఠ మను మతమును, నిష్కామ కర్మయోగమంతయు వ్యర్థమనియు భక్తియనునదియే శ్రేష్ఠమనియు

చెప్పు మతమును భిన్నములే. గీతాసిద్ధాంతము మొట్టమొదటిది, భాగవతపురాణముయొక్క పక్షము రెండవది. క్రియాయోగమంతయు నధ్యాత్మజ్ఞానవిఘాతక మని భాగవతమున (భాగ. 1.5.34) నిశ్చయింపఁబడినది. "నైష్కర్మ్య మప్యచ్యుతభావవర్జితం న శోభతే జ్ఞాన మలం నిరంజనమ్." నైష్కర్మ్య మనఁగా: నిష్కామ కర్మయును (భాగ. 11.3.46) భగవద్భక్తి లేనిదే శోభింపదు వ్యర్థమగును. (భా. 1.5.12 మఱియు 12.12.52) అని భాగవతమందు మొదటిస్కంధమునను కడపటి స్కంధమునను జెప్పఁబడినది. భాగవతకారునకు భక్తియందు మాత్రమే కటాక్ష ముండుటచే నా యా స్థలములయందు భగవద్గీతలోఁ జెప్పఁబడిన మతమును సైతము నిరాకరించి ప్రవర్తించు నని యీ శ్లోకమునందుండి వ్యక్తమగును. మహాభారతమందును, గీతలయందును, భక్తి తగినంతగ వర్ణింపఁబడలే దని తలఁచియే వ్రాయఁబడిన భాగవతపురాణమునందుఁ జెప్పిన శ్లోకములవంటి వింకను గొన్ని యుండవచ్చును. అది యొక యాశ్చర్యమూ కాదు. కాని, నేను గీతాతాత్పర్యమునే విచారింపవలసినవాఁడను. భాగవతములో చెప్పనట్టి విషయమును జూడనక్కఱ లేదు. ఈ రెంటియొక్క ప్రయోజనములును కాలములును వేర్వేఱుగనే యున్నవి. ఈ హేతువుచే వాని రెండింటికి నేకవాక్యత చేయుట యుక్తము కాదు. అది యట్లుండనిమ్ము; కర్మ-యోగమునందలి సామ్యబుద్ధిని సంపాదించుటకు నే సాధనము లపేక్షితములో వానిలో పాతంజలయోగమునందున్న సాధనము లీ యధ్యాయమునందు నిరూపింపఁబడినవి. జ్ఞానము, భక్తియు, నను నీ రెండును నితరసాధనములుగ నున్నవి. మఱియు నిఁక చెప్పఁబోవు అధ్యాయము మొదలుకొని వాని నిరూపణ యారంభింపఁబడుచున్నది.]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే ధ్యానయోగో
నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న ధ్యానయోగమను పేరుగల యాఱవయధ్యాయము సమాప్త మయినది.

సప్తమోఽధ్యాయః

ఏడవ అధ్యాయము

[కర్మయోగము సాంఖ్యయోగమువలెనే (మార్గమువలెనే) మోక్షప్రదమగును. కాని స్వతంత్రము దానికంటె శ్రేష్ఠమయినదియు నై యున్నది. మఱియు నీ మార్గము స్వల్పముగ నాచరింపఁబడినను వ్యర్థము కాదని ప్రతిపాదించి యీ మార్గముయొక్క సిద్ధినిమిత్తము కావలసిన యింద్రియనిగ్రహ మే ప్రకారముగఁ జేయవలసినదని నిరూపింపఁబడినది. కాని యింద్రియ నిగ్రహము బాహ్యక్రియ మాత్రమే యైనచో దాని నేల సాధింపవలయునో యింతవఱకు విచారింపఁబడలేదు. "కామక్రోధాదులయిన శత్రువు లింద్రియముల యందుఁ బ్రవేశించి జ్ఞానవిజ్ఞానముల నశింపఁజేయుచున్నారు (3.40, 41). కాన మొదట నీ యింద్రియముల నిగ్రహించి, నీ శత్రువుల జయించికొనుము" అని భగవంతుఁడే యింద్రియనిగ్రహముయొక్క ప్రయోజనమును మూఁడవ యధ్యాయమునందుఁ జెప్పినాఁడు. మఱియును బూర్వాధ్యాయమునందును నింద్రియముల నిగ్రహించుకొని "జ్ఞానవిజ్ఞానములచేఁ దృప్తుఁడయిన పురుషుఁడు, పరమేశ్వరుని సర్వభూతముల యందును, సర్వభూతములను పరమేశ్వరునియందును జూచుచున్నాఁడు" (6. 29) అని చెప్పెను. కాన నింద్రియనిగ్రహ మెట్లు చేయవలయునో చెప్పినపిదప, జ్ఞానవిజ్ఞానము లనగ నేమియో, పరమేశ్వరుని బూర్ణముగ నెఱింగి కర్మలను వదలివేయక కర్మయోగ మార్గమునందున్న యే విధి నాచరించుటచే తుదకు నిస్సంశయముగ మోక్షము లభించునో యిప్పుడు తప్పక చెప్పవలసివచ్చినది. మఱియు నీ విషయమే యేడవ యధ్యాయము మొదలు పదునేడవ యధ్యాయము చివరవఱకును, పదునొకండధ్యాయములలోఁ జెప్పఁబడి

నది; కడపటి యధ్యాయమునందు (అనఁగా: పదునెనిమిదవ యధ్యాయమున) కర్మయోగమంతయు నుపసంహరింపఁబడినది. సృష్టియందలి యనేక విధములగునట్టియు, ననేకములగు నశ్వరపదార్థముల యన్నింటిలో నవినాశి యగు పరమేశ్వరుఁ డొక్కడే నిండి యున్నాఁడని తెలిసికొనుటకే జ్ఞానమని పేరు. మఱియు నిత్యుఁడైన పరమేశ్వరుని యొక్కనిచేతనే, వివిధములును, నశ్వరములును అగు పదార్థము లెట్లుత్పన్నము లైనవో తెలిసికొనుటకు విజ్ఞాన మని పేరు (గీ.13.30) మఱియు దీనినే క్షరాక్షరవిచారమని చెప్పుదురు. ఇంతియ కాక తన శరీరమందు (అనఁగా: క్షేత్రమునందు) ఆత్మయని చెప్పఁబడు దానియొక్క సత్యమగు స్వరూపము ఎట్టిదియు తెలిసికొనుట చేత పరమేశ్వరస్వరూపముయొక్క బోధ గల్గును. ఇట్టి విచారమునే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారమని చెప్పుచున్నారు. వీనిలో క్షర-అక్షర విచారమును మొదట నారంభించి పిదప క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞవిచారమును పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు చేయుచున్నాఁడు. కాని పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడైనను నతనియొక్క యవ్యక్తస్వరూపము బుద్ధికి మాత్రమే తెలియఁ దగినదైనను, వ్యక్తము, ప్రత్యక్షావగమ్య మని, యుపాసన యొక్క దృష్టిచే దానియందు రెండు భేదములు గలవు. కాని బుద్ధిచే పరమేశ్వరు నెట్లు తెలిసికొనవలసినదియు, శ్రద్ధచేతఁ గాని, భక్తిచేతఁ గాని, వ్యక్తస్వరూపము నుపాసించి దాని మూలమున నవ్యక్తము నెట్లు తెలిసికొనవలసినదియు, నీ నిరూపణమందే చెప్పవలసివచ్చును. అప్పు డీ విచారమునకంతకు పదునొకం డధ్యాయములు పట్టునేని యది యొక యాశ్చర్యము కానేరదు. ఇంతయ కాక యీ రెండు మార్గములచేతను, పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానమును, నింద్రియనిగ్రహమును స్వయముగనే పొందవలసి యుండుటచేత, నింద్రియనిగ్రహమును మాత్రమే సంపాదించుకొనెడి పాతంజలయోగ మార్గము కంటె జ్ఞానము, భక్తియు నను నీ రెండుమార్గములయొక్క యోగ్యతయు మోక్షధర్మములయం దధికముగ నంగీకరింపఁబడినది. అయి

నను నీ వివేచన మంతయు కర్మ-యోగమార్గముయొక్క యుపపాద ములో నంతర్భూతమైనది. స్వతంత్రమైనది కాదని జ్ఞప్తియందుంచు కొనవలయును. అనఁగా: గీతయొక్క మొదటి యాఱధ్యాయము లందును, కర్మయు, రెండవషట్కమునందు భక్తియు, మూఁడవషట్క మునందు జ్ఞానము అని గీతయందు చేయఁబడిన స్వతంత్రములగు మూఁడు విభాగములును యథార్థముగ విచారింతు మేని సత్యమైనవి కావు. స్థూలముగఁ జూచితిమేని యీ మూఁడు విషయములు వర్ణింపఁబడినవే; కాని యవి స్వతంత్రములు కావు. (కర్మ-) యోగము నకు నంగములుగ విచారింపఁబడినవని గీతారహస్యమునందలి పదునాల్గవ ప్రకరణమునందు ప్రతిపాదింపఁబడినవి. కాన నిచ్చో నా విషయములను మరలఁ జెప్పను. ఏడవ యధ్యాయమును భగవంతుఁ డెటు లారంభించెనో చూతము.]

శ్రీ భగవానువాచ:

మయ్యాసక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజ న్మదాశ్రయః,
అసంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు.1

శ్రీభగవానుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు:- 1. ఓ పార్థా! నాయందు చిత్తము నుంచియు, నన్నే యాశ్రయించియు, కర్మయోగము నాచరించుచు నీవు నన్ను యథా ప్రకారముగ (విధిగను) పూర్ణముగను నిస్సంశయముగను నెట్లు తెలిసికొందువో దానిని వినుము.

జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞాన మిదం వక్ష్యా మ్యశేషతః,
యజ్జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యత్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే. 2

2. విజ్ఞానముతోఁ గూడుకొనిన యీ జ్ఞానమును నేమియు శేషములేకుండు నటుల నీకు నేను చెప్పుచున్నాను. దేనిని తెలిసికొనుటచే నీ లోకమునందు మరలఁ దెలిసికొనఁదగిన దేమియు నుండదో దానిని చెప్పుచున్నాను.

[మొదటి శ్లోకమునందు "నన్నే యాశ్రయింపుము" అను శబ్దములం బట్టియు, ముఖ్యముగ యోగశబ్దమునుంబట్టియు, పూర్వా

ధ్యాయమునందు వర్ణింపఁబడిన కర్మయోగము సిద్ధించుకొఱకై జ్ఞానవిజ్ఞానములు సెప్పఁబడినవి. కాని స్వతంత్రములైనవి కావను విషయము స్పష్టమగుచున్నది (గీతా.ర.ప్ర. 14 చూడు). ఈ శ్లోకము నందేకాక గీతలలో మఱియొకచోటను సైతము "మద్యోగమాశ్రితః" (గీత. 12.11) "మత్పరః" (గీ. 18.57; 11.55) అను శబ్దములు కర్మ యోగము ననుసరించియే యున్నవనియు, కావున పరమేశ్వరుని యాశ్రయించి, యే యోగము నాచరింపవలయునని గీత చెప్పుచు న్నదో యా యోగము పూర్వమందున్న యాఱధ్యాయములయం దును ప్రతిపాదింపఁబడిన కర్మయోగమే యని చెప్పుటకు సందేహ మేమియు లేదు. విజ్ఞానశబ్దమునకు 'అనుభవసిద్ధమైన బ్రహ్మజ్ఞానము లేక, బ్రహ్మసాక్షాత్కారము' అని యనేకు లర్థము చెప్పుచున్నారు. కాని పైన చెప్పినట్లు పరమేశ్వరజ్ఞానమునకే సమష్టిరూపము (జ్ఞాన మును) వ్యష్టిరూపము (విజ్ఞానము)నని రెండు భేదములు కలవనియు నవియే జ్ఞానవిజ్ఞాన శబ్దములచే నిర్దేశింపఁబడుచున్నవనియు నాకుఁ దోఁచుచున్నది (గీ. 13.30 మఱియు 18.20 చూడు). రెండవశ్లోకము నందున్న "మరలఁ దెలిసికొనవలసిన దేమియు నుండదు" అను శబ్దము ఉపనిషత్తుల యాధారముచేతనే ప్రయోగింపఁబడినవి. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు శ్వేతకేతువు తండ్రిని "యేన....అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం భవతి"— ఏ యొక్క వస్తువును తెలిసికొనుటచే నంతయుఁ దెలియఁబడుచున్నదో యది యేది? యని ప్రశ్నింపఁగా "యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం సర్వం మృత్తికేత్యేవ సత్యం" (ఛాం. 6.1.4)— నాయనా! యెటు లొక్క మట్టిముద్దయం దేమి యున్నదియుఁ దెలి యఁబడునేని, మిగిలిన మృణ్మయపదార్థము లన్నియు, నా మృత్తిక యొక్క వేర్వేఱగు నామరూపముల ధరించిన వికారములే గాని మఱి యొకటేమియుఁ గాదని తెలియునో యటులే బ్రహ్మను దెలిసికొను టచే మఱియొక వస్తువును దెలిసికొనవలసినది యుండదు అని వివ

రింపఁబడినది; మఱియు ముండకోపనిషత్తునందును (ముం. 1.1.3) "కస్మిన్ భగవో విజ్ఞాతే సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతి"_ దేనిని తె కొనినచో నితరములగు వస్తు[illegible]యుఁ దెలియఁబడును యారంభమునందే ప్రశ్న చేయఁబడెను. దీనిం బట్టి యొక శ్వరునియొక్క జ్ఞానవిజ్ఞానములు గలిగినచో నీ జగత్తునం దితరమైన దేమియుఁ దెలిసికొనవలసిన యవసరముండదని స్పష్టమగుచున్నది. కారణ మేమన: జగత్తుయొక్క మూలతత్త్వ మొక్కటియే. అదియే నామరూప భేదముచే జగత్తు నంతటను నిండియున్నది. అది దక్క యితరవస్తు వేదియు జగత్తునందు లేదు; అను నద్వైతసిద్ధాంతమే యిచ్చో నుద్దేశింపఁబడినట్లు కాన్పించుచున్నది. అట్లు కానిచో రెండవ శ్లోకమునందలి ప్రతిజ్ఞ సార్థకమయినది కాకపోవును.]

మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చి ద్యతతి సిద్ధయే,
యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్మాం వేత్తి తత్త్వతః. 3

3. వేలకొలఁది జనులలో నొకానొకండే సిద్ధిని సంపాదించుకొన వలయునని యత్నించును; ప్రయత్నించుచున్న వారిలోనైత మొకానొకనికే నాయొక్క సత్యమైన జ్ఞానము కల్గును.

[ప్రయత్నించు పురుషులు సిద్ధపురుషు లని యిచ్చట చెప్పఁబడినను పరమేశ్వరజ్ఞానము గల్గిన పిదపనే వారికి సిద్ధి కలుగును. కాని యూరకఁ గలుగవని తెలిసికొనవలయును. ఈ పరమేశ్వరజ్ఞానమున క్షరాక్షరవిచార మనియు, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచార మనియు రెండు భాగములు గలవు. వానిలో క్షరాక్షరవిచారము నిప్పు డారంభించుచూన్నాఁడు_]

భూమి రాపోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధి రేవ చ,
అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతి రష్టధా. 4

4. నాయొక్క ప్రకృతియే- పృథివి, జలము, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము (ఈ యైదు సూక్ష్మభూతములు), మనస్సును, బుద్ధియు, అహంకారమును అని ఎనిమిది విధములుగ విభజింపఁబడినది.

అపరేయ మిత స్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్,
జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్. 5

5. అది 'అపరా' (అనఁగా: నికృష్టమగు) ప్రకృతి. ఓ మహాబాహువా! యర్జునా! ఇది గాక దేనిచే నీ జగత్తు ధరింపఁబడుచున్నదో యట్టి 'పరా' (అనఁగా: శ్రేష్ఠమైనది) శ్రేణిలోనిదైన జీవస్వరూపము నా రెండవప్రకృతి యని యెఱుంగుము.

ఏతద్యోనీని భూతాని సర్వాణీ త్యుపధారయ,
అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయ స్తథా. 6

6. ఈ రెంటినుండియు సర్వభూతములు నుత్పన్నములగుచున్నవని యెఱుంగుము. నేనే జగత్తున కంతకును ప్రభువును (అనఁగా: మూలభూతుఁడను) ప్రళయము (అనఁగా: చివర) నయి యున్నాను.

మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించి దస్తి ధనంజయ,
మయి సర్వం మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ. 7

7. ఓ ధనంజయా! నాకంటె పరమునం దేమియు లేదు. దారమునం దనేక మణులు గుచ్చఁబడినటుల నా యం దివి యన్నియు గూర్చఁబడి యున్నవి.

[ఈ నాలుగు శ్లోకములలోను క్షర + అక్షరజ్ఞానముయొక్క సారమంతయు నిరూపింపఁబడినది. మఱియు నీ విషయమే ముందు శ్లోకములలో విస్తరింపఁబడినది. సాంఖ్యశాస్త్రమునందు సృష్టికంతకును నచేతనమైన (అనఁగా: జడమైన) ప్రకృతియు, సచేతనుఁడైన పురుషుఁడును స్వతంత్రములగు రెండుతత్త్వములు కారణములని చెప్పి ఈ రెండుతత్త్వముల నుండియు, పదార్థము లన్నియు నుత్పన్నములైన వనియు, నీ రెంటికంటెను పరముగ మూఁడవ తత్త్వము లేదనియు ప్రతిపాదింపఁబడినది; కాని, గీతలకు నీ యద్వైతము నమ్మతము కాదు. ఒక పరమేశ్వరునకే, ప్రకృతియు, పురుషుఁడు

అను రెండువిభూతులుగలవని చెప్పి జడప్రకృతి యనునది కనిష్ఠమగు స్తంభ మనియు, జీవము (అనఁగా: పురుషుఁ డనువాఁడు) శ్రేష్ఠమగు స్తంభ రూప మయిన విభూతి యనియు, నాలుగైదు శ్లోకముల యందుఁ జెప్పఁబడిన దనియు, నీ రెంటియందుండి స్థావర జంగమ సృష్టియంతయు నుత్పన్నమైన దనియుఁ జెప్పఁబడినది (గీ. 13.26 చూడు). వీనిలో జీవభూతమగు శ్రేష్ఠ ప్రకృతియొక్క విచారము; క్షేత్రజ్ఞుఁడను నూహతో ముందు పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు విస్తరింపఁబడినది. మిగిలినది జడప్రకృతి. ఇది స్వతంత్రురాలు కాదనియు, పరమేశ్వరుని యధీనమై యుండి, సృష్టినంతను నిర్మించు చున్నదనియు, గీతయొక్క సిద్ధాంతము (గీ. 9.10). ప్రకృతి గీత లలో స్వతంత్రురాలని యంగీకరింపఁబడక పోయినను సాంఖ్యశాస్త్ర మునందు విభజింపఁబడిన భేదముతే కొంచెము మార్పుతో గీతయం దును జెప్పఁబడినవి (గీతా.ర.ప్ర.8). మఱియు పరమేశ్వరునియొక్క మాయచే జడప్రకృతి యుత్పాదింపఁబడిన పిదప (గీ. 7.14) ప్రకృతి నుండి పదార్థము లెట్లు నిర్మింపఁబడినదియు, సాంఖ్యులచేఁ బ్రతిపా దింపఁబడిన సిద్ధాంతము సైతము (అనఁగా: గుణోత్కర్షయొక్క తత్త్వమును) గీతలకు సమ్మతమే. సాంఖ్యులు ప్రకృతియు, పురుషుఁ డును కలసి మొత్తముపై నిరువదియైదు తత్త్వములని యందురు. వీనిలో ప్రకృతి వలన నిరువదిమూఁడు తత్త్వములు బయలు వెడలు చున్నవి. ఈ యిరువదిమూఁడింటిలో స్థూలభూతము లైదును, పది యింద్రియములును, మనస్సు అను నీ పదునాఱును మిగిలిన యేడు తత్త్వములనుండియు బయలుదేరినవి (అనఁగా: వాని వికారములై యున్నవి). కాన, "మూలతత్త్వము లెన్ని" యని విచారించినపు డీ పదునాఱింటిని వదలుచున్నారు. మఱియు వీనిని వదలివేయుదుమేని బుద్ధి (మహాన్) అహంకారము, పంచతన్మాత్రలు (సూక్ష్మభూతము లును) కలసి యేడే మూలతత్త్వములు మిగిలి యుండును. సాంఖ్య

శాస్త్రమున నీ యేడింటినే ప్రకృతివికృతు లని యందురు. ఈ యేడు ప్రకృతివికృతులును, మూలప్రకృతియును గలసి యిప్పు డెనిమిది విధములగు ప్రకృతియే యగుచున్నది; మఱియు మహాభారతము నందు (శాం. 310.10.15) దీనినే యష్టవిధమగు ప్రకృతి యని చెప్పిరి. కాని యేడు, ప్రకృతివికృతులతో మూలప్రకృతిని లెక్కించుట గీతలకు యోగ్యమని తోఁచలేదు. కారణ మేమన: నట్లగు నేని యొకటి మూలమనియు, దానికి నేడు వికారములనియు భేదమును నిరూపించుటకు వీలులేదు. కాన నేడు ప్రకృతివికృతులును మనస్సును కలసి మూలప్రకృతి యెనిమిది విధములుగ నుండు నని, గీతలయం దలి వర్గీకరణమునకును, మహాభారతమునందలి వర్గీకరణమునకును కొంచెము భేదము కలదు. సాంఖ్యులు సెప్పినటుల ప్రకృతి స్వతంత్రు రాలని గీత యొప్పుకొనక పోయినను, ముందున్న విస్తృతమగు నిరూపణము రెండు పక్షములలో నొకటిగనే యున్నదని జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయునని యిందలి సారాంశము. గీతలయందువలెనె యుపనిషత్తులయందును పరబ్రహ్మమునుండియే సామాన్యముగ-

> ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేంద్రియాణి చ,
> ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ.

— వీనినుండి (పురుషుని వలన) ప్రాణము, మనస్సును, అన్ని యింద్రియములును ఆకాశమును, వాయువు, అగ్నియు, జలమును, విశ్వమును ధరించు పృథివియు నను నివి యన్నియు నుత్పన్నము లగుచున్నవి అని చెప్పఁబడినది (ముండ 2.1.3; కై.1.15; ప్రశ్న 6.4) (మఱియు విశేషముగఁ దెలిసికొనుటకై గీతారహస్యముయొక్క యెని మిదవ ప్రకరణమును జూడుము). పృథివి మొదలగు పంచతత్త్వము లును "నేనే" యని నాల్గవ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినది; ఇప్పు డీ తత్త్వములయం దే గుణములు గలవో యవియును "నేనే" యని

యుఁ జెప్పి పదార్థములన్నియు సూత్రములోని మణులవలె గుంభిత ములై యున్న వని పూర్వమునందు చెప్పఁబడిన విషయమునే స్పష్టీక రించుచున్నాఁడు—]

రసోఽహ మప్సు కౌంతేయ ప్రభాస్మి శశిసూర్యయోః,
ప్రణవ స్సర్వవేదేషు శబ్దః ఖే పౌరుషం నృషు. 8

8. ఓ కౌంతేయా! జలములో రసము నేను. చంద్రసూర్యులలోని కాంతిని నేను. ప్రణవము (ఓంకారము) నేను. ఆకాశమునందలి శబ్దము నేను. అందఱిలో నున్న పౌరుషమును నేనే యయి యున్నాను.

పుణ్యో గంధః పృథివ్యాం చ తేజశ్చాస్మి విభావసౌ,
జీవనం సర్వభూతేషు తప శ్చాస్మి తపస్విషు. 9

9. పృథివియందున్న పుణ్యగంధము (అనఁగా: సువాసన) నేను. అగ్నియం దున్న తేజస్సు నేను. సర్వభూతములయందున్న జీవనశక్తియును, తపస్సు చేయువారి యొక్క తపస్సును నేనే.

బీజం మాం సర్వభూతానాం విద్ధి పార్థ సనాతనమ్,
బుద్ధి ర్బుద్ధిమతా మస్మి తేజ స్తేజస్వినా మహమ్. 10

10. ఓ పార్థా! సర్వభూతములకు సనాతనమగు బీజమును, నేనే యని తెలిసికొమ్ము. బుద్ధిమంతులయొక్క బుద్ధిని నేను. తేజశ్శాలులయొక్క తేజస్సు సైతము నేనే.

బలం బలవతాంచాహం కామరాగ వివర్జితమ్,
ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభ. 11

11. కామమును (వాసన) రాగము (అనఁగా: విషయాసక్తి) గాక బలవంతు లలో బలమును నే నయియున్నాను. మఱియు నో భరతశ్రేష్ఠా! ధర్మమునకు విరుద్ధ ముగాని భూతములయం దున్న కామమును నేనే యయియున్నాను.

యే చైవ సాత్త్వికా భావా రాజసా స్తామసా శ్చ యే,
మత్త ఏవేతి తాన్ విద్ధి న త్వహం తేషు తే మయి. 12

12. మఱియు సాత్త్వికములును, రాజసములును, తామసములునగు భావము (పదార్థములు) అన్నియు నావలన బయలు వెడలిన వనియుఁ దెలిసికొనుము. కాని యవి నాయం దున్నవి. నేను వానియందు లేను.

["అవి నాయం దున్నవి, నేను వానియందు లేను" అను వాక్యమునందలి యర్థము మిక్కిలి గంభీరముగ నున్నది. మొదటి (అనఁగా: తేటగానున్న) యర్థ మేమన పదార్థములన్నియు పరమేశ్వరునియందుండి వెలువడినవైనందున మణులయందున్న దారము వలె నీ పదార్థములయందున్న గుణధర్మములును పరమేశ్వరుఁడే యయినను, పరమేశ్వరునివ్యాప్తి యంతటితో నాగలేదనియు, దీనిని వ్యాపించి పరమందును నా పరమేశ్వరుఁడే యున్నాఁడనియుఁ దెలిసికొనవలయును; మఱియు నీ విషయమే ముందు "ఈ జగత్తంతయు నే నొక యంశచే వ్యాపించియున్నాను" (గీ. 10.42) అను శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినది. కాని యీ యర్థముగాక, మఱియొక యర్థము సైతము తప్పక వివక్షితమై యున్నది. అదేమన, త్రిగుణాత్మకమగు జగత్తునందున్న నానాత్వము నావలన నిర్మింపబడినట్లు కాన్పించినను; నానాత్వము నాయొక్క నిర్గుణస్వరూపమునం దుండదు; మఱియు నీ రెండవయర్థమును మనస్సులో నుంచుకొని "భూతభృత్ న చ భూతస్థః" (9.4. మఱి 5) మొదలగు పరమేశ్వరునియొక్క యలౌకికమగు శక్తి ముందు వర్ణింపఁబడినది (గీ. 13.14-16) పరమేశ్వరునియొక్క వ్యాప్తి యీ రీతిగ సర్వజగత్తుకంటె నధికమైనచో నిజమయిన పరమేశ్వర స్వరూపము నెఱుంగుటకు నీ మాయికమగు జగత్తుకంటెను పరముగ విచారింపవలయునని స్పష్ట మగుచున్నది; మఱియు నీ విషయమునే స్పష్టముగఁ బ్రతిపాదించుచున్నాఁడు-]

త్రిభి ర్గుణమయై ర్భావై రేభి స్సర్వ మిదం జగత్,
మోహితం నాభిజానాతి మామేభ్యః పర మవ్యయమ్. 13

13. (సత్త్వమును, రజస్సును, తమస్సు నను నీ) త్రిగుణాత్మకములగు పదార్థములచే మోహితమైన యీ జగత్తంతయు, దీనికంటె పరముగ నున్నవాఁడును నవ్యయుఁడు (నిర్గుణమగు) నగు వాఁడును నగు నన్ను తెలిసికొనలేరు.

[మాయ, లేక యజ్ఞాన మనునది త్రిగుణాత్మకములగు దేహేంద్రియముల ధర్మముగాని యాత్మధర్మము కానేరదు. ఆత్మ జ్ఞానమయుఁడును, నిత్యుఁడును, నయియున్నాఁడు వాని నింద్రియములు భ్రమింపఁజేయుచున్నవి అని మాయాసంబంధమున గీతా రహస్యమునందలి తొమ్మిదవప్రకరణమున చెప్పఁబడిన సిద్ధాంతమే అద్వైతమతమునందలి సిద్ధాంతము. అదియే పైశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది (గీతా. 7.24 మఱియు గీ.ర.ప్ర. 9 చూడు)]–

దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా,
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయా మేతాం తరంతి తే.14

14. గుణాత్మకమును, దివ్యము నగు నా మాయ దుస్తరమైనది. కాన నన్నే శరణు చెందువా రీ మాయను తరింతురు.

[సాంఖ్యశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన త్రిగుణాత్మక ప్రకృతినే గీతలయందు భగవంతుఁడు తన మాయ యని చెప్పుచున్నాఁ డని దీనింబట్టి స్పష్ట మగుచున్నది. మహాభారతమందలి నారాయణీయోపాఖ్యానమందు భగవంతుఁడు నారదునకు విశ్వరూపముఁ జూపి–

మాయా హ్యేషా మయా సృష్టా యన్మాం పశ్యసి నారద,
సర్వభూతగుణై ర్యుక్తం నైవ త్వం జ్ఞాతు మర్హసి.

– ఓ నారదా! నీవు చూచుచున్నది నాచే కల్పింపఁబడిన మాయ యయియున్నది. సర్వభూతములయొక్కయు గుణములతో నేను కూడికొని యున్నానని నీ వనుకొనకుము అని చివఱకు చెప్పెనని యున్నది (శాం. 339-44). ఆ సిద్ధాంతమే యిప్పు డిక్కడ సైతము చెప్పఁబడినది. మాయ యన నేమియో గీతారహస్యమున 9, 10 ప్రకరణముల నిరూపింపఁబడినది చూడు–]

న మాం దుష్కృతినో మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమాః,
మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావ మాశ్రితాః. 15

15. మాయచే నశించిన జ్ఞానము గలవారును, మూఢులును, దుష్కర్ములునగు నరాధము లాసురబుద్ధికి లోఁబడినందున నన్ను శరణు చెందరు.

[మాయయందు మగ్నులగు లోకులు పరమేశ్వరుని మఱచి పోదు రనియు, నాశము నొందుదు రనియు చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు పరమేశ్వరుని శరణుఁజొచ్చి భజించువారిని వర్ణించుచున్నాఁడు-]

చతుర్విధా భజంతే మాం జనాః సుకృతినోఽర్జున,
ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ. 16

16. ఓ భరతశ్రేష్ఠుఁడవగు నర్జునుఁడా! ఆర్తులు (రోగపీడితులు), జిజ్ఞాసులు (జ్ఞానమును తెలిసికొనవలయునని కోరికగలవారు), అర్థార్థులు (ద్రవ్యము మొదలగువానిని గోరువారును), జ్ఞానులు నను నాలుగు తెగలవారు నన్ను సేవింతురు. మఱియు జ్ఞాని పరమేశ్వరుని తెలిసికొని కృతార్థుఁడగుటచే నేమియు సంపాదించుకొన నవసరము లేకపోయినను నిష్కామబుద్ధితో నన్ను భజించును.

తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః.17

17. వీనిలో ననన్యభావమున, నన్ను భజించువాఁడును, ఎల్లప్పుడును నిష్కామబుద్ధితో వ్యవహరించువాఁడును నగు జ్ఞాని గొప్పవాఁడు; జ్ఞానికి నేను మిక్కిలి ప్రియుఁడను. జ్ఞాని నా కత్యంతమును ప్రియుఁడు.

ఉదారాః సర్వ ఏ వైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్,
ఆస్థితస్స హి యుక్తాత్మా మా మేవా నుత్తమాం గతిమ్. 18

18. ఈ భక్తులెల్లరును మంచివారలు; కాని వా రెల్లరలోను జ్ఞాని యన 'నేనే' యని నా మతము. కారణ మేమన: యుక్తచిత్తుఁ డగుచు నందఱకును నుత్తమోత్తమ గతియగు నాయందే వాఁడు స్థిరుఁడై యుండును.

[ప్రకృతి, పురుషుఁడు నను నీ రెండును నా స్వరూపములే యనియు, నేనే యేకత్వముతో నలుప్రక్కల నిండియున్నాననియు తన

యొక్క స్వరూపమును క్షరాక్షరదృష్టితోఁ దెలిపి యీ స్వరూపమును భజించుటచే పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానము గల్గునని భగవంతుఁడు పైన చెప్పిన దానియందున్న తాత్పర్యమును బాగుగ జ్ఞప్తియందుం చుకొనవలయును. వ్యక్తోపాసన గాని, యవ్యక్తోపాసన గాని యం దఱును చేయవలసినదే. కాని యీ రెంటిలో వ్యక్తోపాసన మిక్కిలి సులభమయిన దగుటచే దానినే యిక్కడ చెప్పుచున్నాఁడు. దానికే భక్తి యని పేరు. అయినను స్వార్థబుద్ధితో నొకానొక కారణముచే పరమేశ్వరుని భజించుట యనెడు భక్తిమార్గము నికృష్ట మయినది. పరమేశ్వరజ్ఞానము కావలయు నను తలంపుతో భజించువాఁడు (జిజ్ఞాసువు) సయితము నికృష్టుఁడే యని తెలిసికొనవలయును. కారణ మేమన: నతని జ్ఞాన మిప్పటికిని పరిపూర్తి కాలేదని యతనియొక్క జిజ్ఞాసుత్వావస్థనుం బట్టియే స్పష్టమగుచున్నది. అయినను వీ రంద ఱును భజించువా రగుటచే నుదారులు (అనఁగా: మంచిమార్గమున నడచువారు) అని చెప్పఁబడినది (శ్లోక. 18). కాని జ్ఞానప్రాప్తిచే కృతార్థుఁడయి, యీ జగత్తునందు చేయఁదగినది కాని, లేక పొందఁ దగినది కాని లేనివాఁ డగు జ్ఞాని (గీ. 3. 17-19) నిష్కామబుద్ధితో చేయు భక్తి (భాగ. 1. 7. 10) యన్నిటికంటెను శ్రేష్ఠమయినదని మొదటి మూఁడు శ్లోకములకును తాత్పర్యము. ప్రహ్లాద నారదాదుల భక్తి యీ శ్రేష్ఠవర్గములోనిదే. ఈ కారణముననే భక్తియోగ మన "పరమేశ్వరునందు నిర్హేతుకము, నిరంతరము నయిన భక్తి" యని భాగవతమునందు భక్తియొక్క లక్షణము చెప్పఁబడినది (భాగ. 3. 29. 12; మఱియు గీతార. ప్ర. 13 చూడుు). 'ఏకభక్తిః' అనియు 'వాసు దేవః' అనియు 17వ, 19వ శ్లోకముల యందున్న పదములు భాగ వతధర్మములయం గున్నవి. వేయేల? పైన చెప్పిన భక్తులయొక్క విషయ మంతయు భాగవతధర్మముల నుండియే గ్రహింపఁబడిన దనియు చెప్పవచ్చును. కారణ మేమన: మహాభారతమునం దీ ధర్మ ములను జెప్పుచు-

చతుర్విధా మమ జనా భక్తా ఏవం హి మే శ్రుతమ్,
తేషా మేకాంతిన శ్శ్రేష్ఠా యే చై వానన్యదేవతాః.
అహ మేవ గతి స్తేషాం నిరాశీః కర్మకారిణామ్,
యే చ శిష్టా స్త్రయో భక్తాః ఫలకామా హి తే మతాః.
సర్వే చ్యవనధర్మా స్తే ప్రతిబుద్ధ స్తు శ్రేష్ఠభాక్.

(మహా. భా. శాం. 341. 33-35) అని నాల్గుతెగల భక్తులను మొదట నెత్తుకొని యనంతర మనన్యదైవతుఁడును, నేకాంతికుఁడును, ఫలాశారహితుఁడై కర్మలను చేయువాఁడును నగు భక్తునివలె మిగిలిన ముప్వురు భక్తులును కర్మలను చేయక యేదో యొక యుద్దేశమును మనస్సున నిడికొని భజించుచున్నారు. కాన చ్యవనశీలురును, నేకాంత ప్రతిబుద్ధులును (అనఁగా: తెలిసికొన్నవారు) శ్రేష్ఠులని చెప్పఁబడినది. మఱియు నటుపిమ్మట "సర్వభూతాధివాస శ్చ వాసుదేవ స్తతో హ్యహమ్" - సర్వభూతముల యందును నేను వసించుచున్నాను. కాన నన్ను వాసుదేవుఁ డనుచున్నారు అని వాసుదేవశబ్దమున కాధ్యాత్మిక మగు వ్యుత్పత్తి చెప్పఁబడినది (శాం. 341.40). అది యట్లుండనిమ్ము. అంతటను నొక పరమేశ్వరుఁడే యున్నచో వేర్వేఱగు దేవతలను లోకు లెందు కుపాసించుచున్నదియు, నిట్టి యుపాసకులకు నేమి ఫలము సిద్ధించునదియు నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

బహూనాం జన్మనా మంతే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే,
వాసుదేవ స్సర్వ మితి స మహాత్మా సుదుర్లభః. 19

19. అనేక జన్మము లెత్తిన పిదప "సర్వమును వాసుదేవుఁడే" యని యనుభవములోనికిఁ దెచ్చుకొని జ్ఞానవంతుఁడు నన్నుఁ బొందుచున్నాఁడు. అట్టి మహాత్ముఁడు మిక్కిలి దుర్లభుఁ డగును,

కామై స్తై స్తై ర్హృతజ్ఞానాః ప్రపద్యంతే ఽన్యదేవతాః,
తం తం నియమ మాస్థాయ ప్రకృత్యా నియతాః స్వయా. 20

20. తమ తమ ప్రకృతి నియమానుసారముగ నా యా (స్వర్గాది ఫలముల యందలి) వెట్టివెట్టి కోరికల నొందిన లోకు లా యా యుపాసనలయొక్క కోరికల ననుసరించుచు నితర (వేర్వేఱు) దేవతలను భజించుచున్నారు.

యో యో యాం యాం తనుం భక్తః శ్రద్ధయార్చితు మిచ్ఛతి,
తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధా మ్యహమ్. 21

21. ఏ యే భక్తు లే యే రూపమును (అనఁగా: దేవతలను) శ్రద్ధతో నుపాసింప నిచ్ఛయించుచున్నారో వారి వారి కా శ్రద్ధనే నేను స్థిరపఱచుచున్నాను.

స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యారాధన మీహతే,
లభతే చ తతః కామా న్మయైవ విహితాన్ హితాన్. 22

22. కాన: నా శ్రద్ధతో యుక్తుఁడై నవాఁ డా దేవతయొక్క యారాధనమును చేయుట కారంభించును; కాని నాచే నిర్మింపఁబడిన యా కామఫలమును మాత్రమే యాతఁడు సంపాదించుకొనుచున్నాఁడు.

అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్పమేధసామ్,
దేవా న్దేవయజో యాంతి మద్భక్తా యాంతి మామపి. 23

23. కాన యీ యత్యల్పబుద్ధి గలవారికి కలిగెడు ఫలములు నశ్వరములయి యున్నవి (మోక్షమువలె స్థిరములుగ నుండునవి కావు). దేవతలను భజించువారు దేవతల నొందుచున్నారు. నా భక్తులు నన్ను బొందుచున్నారు.

[పరమేశ్వరుఁడు మోక్షము నిచ్చువాఁ డయినను సంసారము నందు కోరఁబడునట్టి యనేకము లయిన నిష్టవస్తువుల నిచ్చు శక్తి దేవతలకే యున్నది; కావున నా దేవతలనే యుపాసింప వలయును, అని సామాన్య జను లెన్నెదరు. దేవతలయొక్క యుపాసన యిట్లు ప్రాప్తమయిన పిదప పుట్టినప్పటినుండియు నెవరికెట్టి శ్రద్ధయుండునో దానిననుసరించి (గీ. 17.1-6 చూడు), కొందఱు అశ్వత్థమును, కొందఱు శనివారమందు శనిని, పూజించుటకు కెట్లుభ్యాసపడ గలరో పై శ్లోకమునందు సుందరముగఁ జెప్పఁబడినది. దీనియందు ముందుగ గమనింపవలసిన విషయ మేమన: వేర్వేఱు దేవతలయొక్క యారా

ధనచే ప్రాప్తమగు ఫలము, నా యాయి దేవత యిచ్చుచున్నదని మన మనుకొన్నను, నది యు నొక విధముగ పరమేశ్వరునియొక్క యారాధనమే యగును (గీ. 9.23). ఫలములను మాత్రము పరమేశ్వరుఁడే యిచ్చుచున్నాఁడు (శ్లో. 22). ఇంతియ కాక, ఏ దేవతనైన యారాధింతమని బుద్ధిని సైతము పూర్వకర్మానుసారముగ పరమేశ్వరుఁడే యిచ్చుచున్నాఁడు (శ్లో. 21). కారణ మేమన: నీ జగత్తునందు పరమేశ్వరునికంటె నితరమైన దేదియు లేదు. వేదాంతసూత్రముల యందును (3. 2. 38-41) నుపనిషత్తులయందును నీ విషయమే సిద్ధాంతము చేయఁబడినది (కౌషీ. 3. 8). ఈ వేర్వేఱు దేవతలను విభజింపఁగా బుద్ధి, స్థిరమును, శుద్ధమునగుటచే తుదకు నొకఁడును, నిత్యుఁడు నగు పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానము కల్గుటయే యీ వేర్వే ఱుపాసనల వలన గలుగు నుపయోగము. కాని యంతకుముందు కలుగు ఫలములన్నియు ననిత్యము లయినవనియు, నీ ఫలాశయందు మగ్నుఁడు కాక, జ్ఞానియగు ప్రతివాఁడును భక్తుఁ డగుటకుఁ బ్రయత్నింప వలయుననియు భగవంతుఁ డుపదేశించెను. అన్ని పనులను చేయువాఁడను, నన్ని ఫలముల నిచ్చువాఁడను నయినను, వారివారి కర్మానుసారముగ ఫలముల నిచ్చువాఁడను గాన (గీ. 4 11) నిజముగ విచారించిన నే నేమియు చేయువాఁడను కానని చెప్పుదురు (గీ 5.14). (గీతారహస్యమునందలి 10, 13 ప్రకరణములయం దీ విషయమై విశేషముగ చర్చింపఁబడినది, కాన చూడుము). ఇప్పుడు దేవతారాధనముయొక్క ఫలమును పరమేశ్వరుఁడే యిచ్చుచున్నాఁ డను విషయమును మఱచిపోయి ప్రకృతిస్వభావానుసారముగ లోకు లీ దేవతలను వెంబడించుచున్నా రని పైన చెప్పిన విషయమును స్పష్టీకరించుచున్నాడు-]

అవ్యక్తం వ్యక్తిమాపన్నం మన్యంతే మా మబుద్ధయః,
పరం భావ మజానంతో మమావ్యయ మనుత్తమమ్. 24

24. బుద్ధిశూన్యులు నాయొక్క శ్రేష్ఠము, నుత్తమోత్తమము నవ్యయము నగు రూపమును తెలిసికొనలేక యవ్యక్తుఁడైన నన్ను వ్యక్తుఁడ ననుకొనుచున్నారు.

నాహం ప్రకాశః సర్వస్య యోగమాయా సమావృతః,
మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మా మజ మవ్యయమ్. 25

25. నేను నా యోగరూపకమగు మాయచే నాచ్ఛాదితుఁడ నగుటచే నెల్ల వారికిని స్వస్వరూపముతోఁ గన్పట్టను. నే నజుఁడను నవ్యయుఁడను నని మూఢులు తెలిసికొనలేరు.

[యోగ మనఁగా నవ్యక్తస్వరూపమును వదలివేసి వ్యక్తస్వరూపమును ధరించెడి యుక్తి (గీ. 4.6; 7.15; 9.7 చూడు). దీనినే వేదాంతులు మాయ యని చెప్పుచున్నారు. మఱియు నీ యోగమాయచే పరమేశ్వరుఁ డాచ్ఛాదితుఁ డగునేని వ్యక్తస్వరూపధారి యగుచున్నాఁడు. వ్యక్తసృష్టి మాయికమును, ననిత్యమును, నవ్యక్తుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు మాత్రము సత్యుఁడును, నిత్యుఁడునునై యున్నాఁడని యీ శ్లోకమునకు భావార్థము. కాని యిక్కడను నితర స్థలముల యందును, మాయాశబ్దమునకు నలౌకికమగు, లేక విలక్షణ మగు శక్తి యని యర్థము చేసికొని, యనేకు లీ మాయ యసత్యమైనది కాదనియు పరమేశ్వరునివలెనే నిత్యమయిన దనియు ప్రతిపాదించుచున్నారు. మాయాస్వరూపము గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవప్రకరణమునందు సవిస్తరముగ విచారింపఁబడి యచ్చోఁ జెప్పిన దేమన: మాయ యనునది పరమేశ్వరునియొక్క యే యొకానొక విలక్షణమును ననాదియు నగు లీల యని యద్వైతవేదాంతులును నొప్పుకొందురు. కారణ మేమన: మాయ యనునది యింద్రియములచే నుత్పాదింపఁ బడినదియు, దృశ్యమైనదియు నైనను, నింద్రియములు పరమేశ్వరునియొక్క సత్తచేతనే యీ కార్యమును చేయుచున్నవి గాన మాయ తుదకు పరమేశ్వరునియొక్క లీలయే యని చెప్ప వచ్చును; ఈ మాయ తత్త్వమునుబట్టి చూడఁగా సత్యమైనదా? లేక మిథ్యాభూతమైనదా? యనునది మాత్రమే యిట వివాదాంశము.

మఱియు నీ విషయమైయే నామరూపాత్మకమగు మాయచే నవ్యక్తుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు వ్యక్తుఁడుఁగ దలఁపఁబడుచున్నాఁడో యా మాయ చేతనే దానిని యలౌకికశక్తి యని గాని మఱియొకటి యని గాని యనవచ్చును. అజ్ఞానముచే నుత్పన్నమైన, కాన్పించు వస్తువు లేక మోహము గాన సత్యమగు పరమేశ్వరతత్త్వము, దీనికంటె భిన్నముగ నున్నదని యద్వైతవేదాంతమును ననుసరించియే గీతయొక్కయు సిద్ధాంత మున్నదని పైశ్లోకమునుండి స్పష్టమగును. లేకపోయినచో నీ 'బుద్ధి' యని గాని, 'మూఢ' యని గాని పదమును ప్రయోగించుటకు కారణమేమియు నుండదు. కాన మాయ సత్యమైనది కాదనియు పరమేశ్వరుఁ డొక్కరుఁడె సత్యుఁడై యున్నాఁడనియు నిందలి సారాంశము. మాయచే మోహితు లగుటచే లోకు లనేక దేవతలను వెంబడించుచున్నారని గీత చెప్పుచున్నది. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందును (బృ. 1. 4. 10) ఆత్మయును, బ్రహ్మయును నొక్కటే యని యెఱుంగక భేదభావముతో వేర్వేఱు దేవతలను పూజించువారు దేవతలకు పశువులని (అనఁగా: గోవు మొదలగు పశువులవలన మనుష్యులకు లాభమైన ట్లే యజ్ఞానులగు భక్తులవలన దేవతలకు మాత్రమే లాభము కలదనియు వారి భక్తులకు మోక్షముగలుగదని) చెప్పఁబడినది. మాయయందు మగ్నులై యనేక దేవతలను భేదభావముతో నుపాసించు వారి వర్ణన సమాప్త మయినది. ఇప్పు డా మాయనుండి క్రమక్రమముగ విముక్తి యెట్లగునదియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు-]

వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున,
భవిష్యాణి చ భూతాని మాం తు వేద న కశ్చన. 26

26. భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములయం దుత్పన్నములయిన సర్వప్రాణులను నే నెఱుఁగుదును. కాని, యో యర్జునా! న న్నెవరును తెలిసికొనలేరు.

ఇచ్ఛాద్వేష సముత్థేన ద్వంద్వమోహేన భారత,
సర్వభూతాని సమ్మోహం సర్గే యాంతి పరంతప. 27

27. కారణ మేమన: నో భారతా! యో పరంతపా! యింద్రియముల యొక్క యిచ్ఛాద్వేషములవలనఁ గల్గు (సుఖదుఃఖాది) ద్వంద్వముల మోహముచే నీ సృష్టియందలి సర్వభూతములును భ్రమఁ జెందుచున్నవి.

యేషాం త్వంతగతం పాపం జనానాం పుణ్యకర్మణామ్,
తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా భజంతే మాం దృఢవ్రతాః. 28

28. కాని పాపములన్నియు నశించుటచే పుణ్యాత్ములగువారు (సుఖదుఃఖాది) ద్వంద్వములయొక్క మోహమునుండి ముక్తులయి దృఢవ్రతులుగ నన్ను భజించుచున్నారు.

[ఇట్లు మాయనుండి ముక్తులయిన పిదప వారియొక్క స్థితి యెట్లుండునో ముందు చెప్పుచున్నాడు-]

జరామరణ మోక్షాయ మా మాశ్రిత్య యతంతి యే,
తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్న మధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమ్.29

29. (ఈ రీతిగ) నన్నాశ్రయించి జరామరణముల నుండి ముక్తులగుటకు ప్రయత్నించువారు ఆ బ్రహ్మమును, నధ్యాత్మమును, సమస్త కర్మలను తెలిసికొనుచున్నారు;

సాధిభూతాధిదైవం మాం సాధియజ్ఞం చ యే విదుః,
ప్రయాణకాలే ఽపిచ మాం తే విదు ర్యుక్తచేతసః. 30

30. మఱియు నధిభూతము, నధిదైవతము, నధియజ్ఞము ననునవి సైతము నేనే యైనట్లు తెలిసికొన్నవారు యుక్తచిత్తులు. వారు మరణసమయమునందు సైతము నన్ను తెలిసికొనుచున్నారు.

[అధ్యాత్మము, అధిభూతము, అధిదైవము, అధియజ్ఞము నన నేమో ముందటి యధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినది. మరణసమయమున ందు మనుజునియొక్క మనస్సునందే బుద్ధి ప్రబలమై యుండునో తదనుసారముగ ముందుజన్మ గలుగునని, ధర్మశాస్త్రము యొక్కయు, నుపనిషత్తులయొక్కయు సిద్ధాంతము ననుసరించి "మరణసమయమునందు సైతము" అని యీ చివర శ్లోకమునందు

చెప్పఁబడినది. అయినను మరణముకంటె పూర్వము పరమేశ్వరుని పూర్ణముగ తెలిసికొనినఁ గాని యంతకాలమునందే యీ జ్ఞానము గల్గుటకు శక్యము కాదని చివర శ్లోకమునందున్న 'అపి' యను పదముచే స్పష్ట మగుచున్నది (గీ. 2.72 చూడు) ముందటి యధ్యాయమునం దీ విషయము విస్తరింపఁబడినది. అధిభూతాదిశబ్దములచే ముందటియధ్యాయము యొక్క ప్రస్తావనయే యీ రెండుశ్లోకముల యందును చేయఁబడెననియుఁ జెప్పవచ్చును.]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే జ్ఞానవిజ్ఞాన యోగో నామ సప్తమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ శ్రీ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తులయందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ–అనఁగా: కర్మయోగ-శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందు జ్ఞానవిజ్ఞాన మను పేరుగల యేడవయధ్యాయము సమాప్త మయినది.

అష్టమోఽధ్యాయః

ఎనిమిదవ యధ్యాయము

[కర్మ యోగాంతర్గతములగు జ్ఞానవిజ్ఞానముల నిరూపణమే యీ యధ్యాయమునందును జేయఁబడినది. బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము కర్మ, అధిభూతము, అధిదైవము, అధియజ్ఞము నని పూర్వాధ్యాయము కడపట పరమేశ్వర స్వరూప మనేకప్రకారములుగఁ జెప్పఁబడినది. కాన వాని కర్థములు చెప్పి వానియందలి యథార్థమును మొదట వివేచన చేయుచున్నాఁడు. కాని యీ వివేచన మీ శబ్దములకు మిక్కిలి సంక్షిప్తముగ వ్యాఖ్యానము చేయుటచేత దీని నీ యవతరణికయందు కొంచెము బాగుగ వివరించుట యావశ్యక మయినది. బాహ్యసృష్టిని చూచి సృష్టికర్త ననేకు లనేకవిధములఁ గల్పించుచున్నారు. సృష్టియందున్న నిఖిలపదార్థములును పంచభూతములయొక్క వికారములే యగుటచే నీ పంచమహాభూతములు దక్క వీనికి మూలభూతమగు మఱియొక తత్త్వ మేదియు లేదని కొంద అందురు. గీతలయందలి చతుర్థాఽధ్యాయమునందుఁ జెప్పఁబడినట్లు జగత్తంతయు యజ్ఞములనుండి యుత్పన్నమయినది కాన, పరమేశ్వరుఁడు యజ్ఞనారాయణస్వరూపుఁ డగుటచే యజ్ఞములచేతనే యాయనను పూజింపవలయునని పలువురు ప్రతిపాదించుచున్నారు. సృష్టియందున్న వ్యాపారమును జడపదార్థములు, తమంతట తామే చేయనేరవు. కాని వానిలోఁ బ్రతిదానియందును ఎవఁడో యొక సచేతనపురుషుఁడు గాని, యేదియో యొక దేవత గాని యుండును. ఆ దేవతయే వ్యవహారమును జేయుచున్నది. కాన నా దేవతను మన మారాధింపవలయును. ఉదాహరణము—సూర్యుఁ డనెడు జడమును, పాంచభౌతికమునగు గోళమునందున్న సూర్యుఁ డను పేరుగల పురుషుఁడే ప్రకాశము

నిచ్చుట మొదలగు కర్మలఁ జేయును. కాన నతఁడే యుపాస్యుఁడని కొందఱందురు. ప్రతిపదార్థమునందును నా పదార్థముకంటె వేఱొక దేవత వసించుచున్నదని చెప్పుట యుక్తము కాదు. మనుష్యశరీరమున నాత్మ నివసించుచున్నటుల ప్రతి వస్తువునందును నా వస్తువు యొక్క యేదో యొకానొక సూక్ష్మమగు రూపము (అనఁగా: నాత్మ వంటి సూక్ష్మశక్తి) వసించుచుండును గాన, యదియే యా వస్తువునకు మూలమం దున్నదియు, సత్యమును నగు స్వరూపము. ఉదాహరణము_స్థూలములగు పంచమహాభూతములందు సూక్ష్మములగు పంచతన్మాత్రలును, హస్తపాదాది స్థూలేంద్రియముల యందు సూక్ష్మేంద్రియములును మూలభూతము లయియున్న వని మఱి కొందఱందురు. ప్రతి మనుజుని యొక్కయు నాత్మ సైతము వేర్వేఱుగ నుండుటచే పురుషు లసంఖ్యులుగ నున్నారను సాంఖ్యమత మీ నాల్గవ మతమునే యవలంబించి యున్నది; కాని ప్రకృతమునం దీ సాంఖ్యమతము 'నధిదేహ' మను వర్గమునందుఁ జేర్పవలసియున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఈ నాలుగుపక్షములకే క్రమముగ నధిభూతము, అధియజ్ఞము, అధిదైవతము, నధ్యాత్మము నని పేర్లు. 'అధి' యను నుపసర్గ నే శబ్దమునకైనను వెనుక ప్రయోగింతుమేని 'త మధికృత్య', 'త ద్విషయక' 'దానిలోని' లేక 'దానియం దుండెడి' యని యర్థ మగును. ఈ యర్థానుసారముగ నధిదైవతమన ననేక దేవతల యందుండు తత్త్వమని యర్థము అధ్యాత్మశబ్దమునకు "ఒక యాత్మయే యన్నింటి యందు నున్నది యని ప్రతిపాదించు శాస్త్రము" అని సామాన్యమగు నర్థము; కాని యీ యర్థము సిద్ధాంతపక్షములోనిది (అనఁగా: ననేకములగు వస్తువులయందును మనుష్యులయందును సైత మనేకములగు నాత్మలు కలవా యని చేయఁబడు పూర్వపక్షముయొక్క సిద్ధాంతము లోనిది) యగుటచే వేదాంతశాస్త్రముచే నాత్మైక్య మనునది సిద్ధాంతీకరింపఁబడినది. కాన, నా పూర్వపక్షము విచారింపవలసివచ్చి

నప్పుడు ప్రతి పదార్థముయొక్కయు సూక్ష్మమగు స్వరూపము (అనఁగా: నాత్మ) వేఱే యని యందురు. ప్రకృతమునం దధ్యాత్మ శబ్దమున కీ యర్థమే చెప్పఁబడినది. ఒక వివేచనమే యధ్యాత్మము, అధిదైవతము, అధిభూతము నను దృష్టిచే నిట్లేల భిన్నమైనదియో మహాభారతమునందు మనుష్యుని యింద్రియములయొక్క యుదాహరణముతో స్పష్టము చేయఁబడినది. (మ.భా.శాం. 313; మఱియు, అశ్వ. 41 చూడు). మనుజునియొక్క యింద్రియముల వివేచనము 'అధిభూతము, అధ్యాత్మము, అధిదైవతము నని మూఁడువిధములుగ చేయవచ్చు'నని మహాభారతకారుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు. ఈ యింద్రియములచే గ్రహింపఁదగిన విషయములు—(అనఁగా: చేతులతోఁ దీసికోఁదగినదియును, వీనులచే వినఁదగినదియు, కన్నులతోఁ జూడఁదగినదియు, మనస్సుతో విచారింపఁదగినదియు) అన్నియు నధిభూతములే. మఱియు హస్తపాదాదికములయొక్క సాంఖ్యశాస్త్రోక్తమగు సూక్ష్మస్వభావము (అనఁగా: సూక్ష్మేంద్రియములు) లీ యింద్రియములకు నధ్యాత్మములు; కాని యూహల రెంటిని వదలి యధిదైవత దృష్టిచే విచారింతుమేని హస్తములకు దేవత యింద్రుఁడనియు, పాదములకు విష్ణువనియు, గుదమునకు మిత్రుఁడనియు, నుపస్థకు ప్రజాపతియనియు, వాక్కున కగ్నిహోత్రుఁడనియు, నేత్రములకు సూర్యుఁడనియు, శ్రోత్రములకు దిక్కులనియు, లేక యాకాశమనియు జిహ్వకు జలమనియు, నాసికకు పృథ్వి యనియు, త్వక్కునకు వాయువనియు, మనస్సునకు చంద్రుఁడనియు, నహంకారమునకు బుద్ధి యనియు, బుద్ధికి పురుషుఁడనియు నధిదేవతలు గలరని చెప్పి యాయా యింద్రియములయొక్క వ్యాపారములను చేయించుచున్నారని చెప్పుదురు. ఉపనిషత్తులయందును, నుపాసనార్థమై బ్రహ్మస్వరూపమునకుఁ జెప్పఁబడిన ప్రతీకములయందు మనస్సు, అధ్యాత్మప్రతీకమనియు, సూర్యుఁడు గాని, యాకాశము గాని యధిదైవత ప్రతీకమనియు చెప్పఁబడినది (ఛాం. 3.18.1). అధ్యాత్మము, అధిదైవత

మను భేద ముపాసనకొఱకు మాత్రమే చేయఁబడినదికాదు. ఇఁక నే మన: వాక్కు, చక్షుస్సు, శ్రోత్రములు మొదలుగాఁగల యింద్రియ ములును, ప్రాణము ననువానిలో నేది శ్రేష్ఠమైనది యను ప్రశ్నమును నిర్ణయించుటకొఱకును చేయఁబడినది. కావున న్యాప్రశ్న మొకప్పుడు చక్షుస్సు, శ్రోత్రమునను సూక్ష్మేంద్రియములను బ్రహ్మయొక్క పాద ములును గ్రహించి యధ్యాత్మ దృష్టితోడను, ఒకానొకప్పుడా యిం ద్రియములకే యగ్ని, సూర్యుడు, ఆకసము ననువారిని దేవతలనుగా గ్రహించి యధిదైవత దృష్టితోడను నుపనిషత్తులలో విచారింపఁబడి నది (బృ. 1.5.21-23; ఛాం. 1.2-3; కౌషీ. 4.12,13). అధిదైవతము, అధిభూతము, అధ్యాత్మము మొదలగు భేదములు చిరకాలము నుండి యుఁ బ్రచారములోనే యున్న వనియు, పరమేశ్వరస్వరూపము విష యమై తేఁబడిన యీ వేర్వేఱగు కల్పనలలో నేది నిజమైనది, యను ప్రశ్నయు నప్పటినుండియు, నున్నదియే యనియు నిందలి సారాం శము.సర్వభూతములయందును, సర్వదేవతలయందును, సర్వమగు నధ్యాత్మమందును, సర్వలోకముల యందును, సర్వయజ్ఞముల యందును సర్వదేహములయందును నంతర్యామి వ్యాపించియుండె ననియు, నవి యతనిని తెలిసికొనకపోయినను, వానిని యాడించు పరమాత్మయొక్కఁ డున్నాఁ డనియు బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు యాజ్ఞవల్క్యుఁ డుద్దాలకుఁడగు నారుణియను వానికిఁ జెప్పెను (బృ. 3. 7). ఉపనిషత్తులయందలి యీ సిద్ధాంతమే వేదాంతసూత్రముల యందలి యంతర్యామ్యధికరణమునందు స్వీకరింపఁబడినది (వే.సూ. 1.2 18-20). అక్కడనే సర్వాంతర్యామియగు నీ తత్త్వము సాంఖ్యులు సెప్పునట్టి ప్రకృతి గాని, జీవాత్మ గాని కాదనియు, పరమాత్మయే యనియు స్థిరపఱుపఁబడినది. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించియే మను జునియొక్క దేహమునందును, సర్వభూతములయందును (నధిభూత మును) సర్వయజ్ఞముల యందును (నధియజ్ఞమును) సర్వదేవతల యందును (నధిదైవతమును) సర్వకర్మయందును సర్వవస్తువుల

యొక్క సూక్ష్మమగు (అనఁగా: నధ్యాత్మమగు) స్వరూపమునందును నొక పరమేశ్వరుఁడే నిండియుండుటచే దేవత, యజ్ఞము మొదలుగాఁ గల నానాత్వము గాని, లేక వివిధ ప్రకారములగు జ్ఞానములు గాని, సత్యములైనవి కావని భగవంతుఁ డిప్పు డర్జునునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఏడవ యధ్యాయముయొక్క చివరయం దధిభూతము మొదలుగాఁ గల శబ్దముల నుచ్చరించుటచే వానియొక్క యర్థమును దెలిసికొనవలయునని యిచ్ఛ కలిగినందున మొదట నర్జునుఁ డిట్లు ప్రశ్న చేయుచున్నాఁడు.–]

అర్జున ఉవాచ:

కిం తద్బ్రహ్మ కి మధ్యాత్మం కిం కర్మ పురుషోత్తమ,
అధిభూతం చ కిం ప్రోక్త మధిదైవం కి ముచ్యతే. 1

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు:– 1. ఓ పురుషోత్తమా! ఆ బ్రహ్మ మనఁగ నేమి? అధ్యాత్మ మనఁగ నేమి? కర్మ యన నేమి? దేని నధిభూత మనవలయును? దేని నధిదైవతమని చెప్పుచుందురు?

అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేఽస్మిన్ మధుసూదన,
ప్రయాణకాలే చ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః. 2

2. ఓ మధుసూదనా! అధియజ్ఞ మెటులుండెనో, యీ దేహమునం దది యేదియో? (అనఁగా: నధిదేహ[మన నేమియో?) ఇంద్రియములను నిగ్రహించుకొన్న వారంద అంతకాలమందు నిన్నెట్లు తెలిసికొనవలయునో చెప్పుము.

శ్రీభగవా నువాచ:

అక్షరం బ్రహ్మ పరమం స్వభావోఽధ్యాత్మ ముచ్యతే,
భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్మసంజ్ఞితః. 3

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:– 3. (అందఱికం టెను) ఉత్కృష్టుఁ డైన యే యక్షరుఁడు గలఁడో (అనఁగా: నెప్పుడును నాశనమునొందని తత్త్వము గలఁడో) యదియే బ్రహ్మము. ప్రతివస్తువునకును నున్న మూలభావము (స్వ-భావము) నధ్యాత్మమని చెప్పుచున్నారు. (అక్షరబ్రహ్మమునుండి) తన్మాత్రలు మొదలు

గాఁ గలిగిన (చరాచర) పదార్థముల నుత్పాదింపఁజేయు విసర్గము (అనఁగా: సృష్టి వ్యాపారము) కర్మ యని చెప్పఁబడును.

[బ్రహ్మము, అధ్యాత్మము, అధిభూతము, అధియజ్ఞము నను శబ్దములు పూర్వాధ్యాయమునం దున్నవి. కాని యిప్పు డర్జునుఁడు వానిని గాక యధిదేహ మనఁగ నే మని నూతనముగ నొకదాని నడుగుచున్నాఁడని జ్ఞప్తియం దుంచుకొందు మేని ముందు చెప్పఁబోవు సమాధానముయొక్క యర్థమును దెలిసికొనుటకు ప్రతిబంధకముండదు.]

అధిభూతం క్షరో భావః పురుష శ్చాధిదైవతమ్,
అధియజ్ఞో ఽహ మేవాత్ర దేహే దేహభృతాం వర. 4

4. (జన్మించినట్టి యధిభూతముల యొక్కయు) క్షరమగు (అనఁగా: నామ రూపాత్మకమగు, లేక నశ్వరమునగు) స్థితియే యధిభూతము; (ఈ పదార్థముల యందుండు) పురుషుఁడు (అనఁగా: సచేతనమగు నధిష్ఠాత) అధిదైవతము. శరీర ధారులలో శ్రేష్ఠుఁడవగు నో యర్జునా! అధియజ్ఞము (అనఁగా: సకలయజ్ఞములకు నధిపతి యని చెప్పఁబడువాఁడను) నేనే. ఈ దేహమునందు (అధిదేహ) నేనే యున్నాను.

[మూఁడవ శ్లోకమునందలి పరమశబ్దము బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణము కాదు. అక్షరమునకు విశేషణము సాంఖ్యశాస్త్రమునందవ్యక్తమగు ప్రకృతిని సైత మక్షరమని చెప్పుచున్నారు (గీ.15.16). కాని వేదాంతుల మతమునందలి బ్రహ్మ యీ యవ్యక్తమును, నక్షరమునగు ప్రకృతికంటె నయితము పరమైయున్నది (ఈ యధ్యాయమునందలి 20, 31 శ్లోకములను చూడు). కాఁబట్టి యొక యక్షర శబ్దమే ప్రయోగింపఁ బడినచో, సాంఖ్యుల ప్రకృతి యనియు, బ్రహ్మము అనియు రెం డర్థములను చెప్పవచ్చును. ఈ సంశయమును నివారించు నిమిత్తమై 'యక్షర' శబ్దమునకు పరమందున్న 'పరమ' అను విశేషణమును ప్రయోగించి బ్రహ్మ యని వ్యాఖ్యానము చేయఁ

బడినది (గీతార. ప్ర. 9 చూడు). స్వభావశబ్దమునకు మహాభారత మందు పైన చూపిన యుదాహరణము ననుసరించి యే పదార్థము యొక్క యైనను సూక్ష్మస్వరూపమని నే నర్థమును చేసినాను. నాస దీయసూక్తమునందు దృశ్యమగు జగత్తు పరబ్రహ్మయొక్క విసృష్టి (విసర్గము) యని చెప్పఁబడినది. ప్రస్తుతమందు విసర్గశబ్దమున కాయర్థమే చేసికొనవలయును. విసర్గ మనఁగా: యజ్ఞమునందలి హవిరుత్సర్గమని యర్థము చేసికొన నక్కఱలేదు. ఈ దృశ్యసృష్టినే 'కర్మ' యని యేల చెప్పనదియు, గీతారహస్యముయొక్క పదియవ ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగ నిరూపింపఁబడినది చూడుము. క్షర మనఁగా: పదార్థమాత్రముయొక్క నామరూపాత్మకమగు వినశ్వర మగు స్వరూపము; దీనికంటె పరమందున్న యక్షరతత్త్వము బ్రహ్మ యని తెలిసికొనవలయును. పురుషశబ్దముచే సూర్యునియందున్న పురుషుఁడును, నుదకముయొక్క దేవత, లేక, వరుణదేవుఁడు మొద లయిన యచేతనులగు నట్టియు, సూక్ష్మదేహధారు లగు నట్టియు, దేవతలు వివక్షితు లయినందున హిరణ్యగర్భుఁడును నా పురుషశబ్దార్థ మునందే చేరును. అధియజ్ఞశబ్దమునకు భగవంతుఁ డిచ్చో వ్యాఖ్యా నము చేయలేదు. కారణ మేమన: యజ్ఞమువిషయమై వెనుక మూఁ డవ, నాల్గవయధ్యాయములయందు సవిస్తరముగఁ జెప్పఁబడినది. మఱియు "నేనే సర్వయజ్ఞములకును ప్రభువును, భోక్తను" నని తిరిగి ముందును చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు (గీ. 9.24; 5.29; మఱియు మ.భా.శాం. 341 చూడు). అధ్యాత్మము మొదలగు వానియొక్క లక్షణముల నీ రీతిగ చెప్పినపిదప తుదకు నధియజ్ఞమని దేనిని చెప్పు చున్నారో యదియే నా స్వరూపమయి యీ దేహమునందున్నదని (అనఁగా: మనుష్యదేహమునందున్న యధిదైవమును నధియజ్ఞమును నేనే యయియున్నా నని) సంక్షేపముగఁ జెప్పఁబడినది. సాంఖ్యులు ప్రతిదేహమునందును వేర్వేఱగు నాత్మ (పురుషుఁడు) యున్నదనియు నా యాత్మ లసంఖ్యము లనియు జెప్పుదురు. కాని వేదాంత శాస్త్రము

నం దీ మత మంగీకరింపఁబడక దేహము లనేకము లయినను, వాని యన్నింటియందును నొక యాత్మయే యున్నదని సిద్ధాంతము చేయఁబడినది. ఈ సిద్ధాంతమే 'యధిదేహమును నేనే' యనువాక్యము నందలి నేనే యయియున్నా నను శబ్ద మొక యధియజ్ఞమును గాని, యొక యధిదేహమును గాని యుద్దేశించి చెప్పఁబడినది కాదు. అధ్యాత్మము మొదలగు పూర్వపదములతో దానికి నంబంధము వివక్షితమయినది. కాన వేర్వేఱగు యజ్ఞములను జూచినను, ననేక పదార్థముల యందున్న యనేక దేవతలను జూచినను, వినశ్వరము లగు పంచమహాభూతములను జూచినను ప్రతిపదార్థముయొక్క సూక్ష్మభాగమును, లేక వేర్వేఱగు నాత్మను జూచినను, బ్రహ్మను జూచినను, కర్మను జూచినను, లేక వేర్వేఱగు మనుష్యులయొక్క దేహములను జూచినను, ప్రతి స్థలమునందును నేనే (అనఁగా నొక పరమేశ్వరతత్త్వమే) యున్నానని మొత్తముపై నర్థమగును. అధిదేహముయొక్క స్వరూపము స్వతంత్రముగ నిచ్చో వర్ణింపఁబడ లేదనియు, నధియజ్ఞమును వ్యాఖ్యానముచేయుచు దానియం దధిదేహము పర్యాయముగఁ జెప్పఁబడిన దనియు కొందఱు చెప్పు చున్నారు. కాని యా విషయము నాకు మంచిదిగఁ గన్పట్టదు. కారణమేమన: గీతలయందేకాక, యుపనిషత్తులయందును, వేదాంత సూత్రములయందును (బృ. ౩.7. వే.సూ. 1.2.20) నీ విషయము చెప్పఁబడినచోట నధిభూతము మొదలయిన వానియొక్క స్వరూపమునువలెనే శారీరమగు నాత్మను సైతము విచారించి యంతటను నొక పరమాత్మయే యున్నదని సిద్ధాంతము చేయఁబడినది. అటులే గీతలయందును, నధిదేహమువిషయమై మొదట ప్రశ్నచేయఁబడుటచే నిక్కడ దానిని వేఱుగఁ జెప్పుట యవసరమైనది యని చెప్పుట నయు క్తిక మగును. ఉన్నదంతయు పరబ్రహ్మమే యయినయెడల నధిభూతము మొదలగువాని స్వరూపము చెప్పునప్పుడు వానియందు పరబ్రహ్మను గణనసేయుట యావశ్యకము కాదని తోఁపవచ్చును.

కాని బ్రహ్మము వేఱనియు, నాత్మ వేఱనియు, దేవత వేఱనియు, యజ్ఞనారాయణుఁడు వేఱనియు ననేకభేదములు కల్పించి నానా విధములగు నుపాసనలఁ జేయువారి ననుసరించి యీ నానాత్వము వర్ణింపఁబడియుండుటచే వా రెన్నునట్లు కలుగఁబోవు భేదముయొక్క లక్షణమును మొదటఁ జెప్పి పిదప "ఇదంతయు నేనే" యని సిద్ధాంతము చేయఁబడినదని తెలిసికొనినచో నే సందేహమును బొడమదు. అట్లుండుగాక; అధిభూతము, అధిదైవతము, అధ్యాత్మము, అధియజ్ఞము, అధిదేహము మొదలుగాగల పద్ధతు లుపాసనార్థమై వేర్వేఱుగఁ గల్పింపఁబడినవి యైనను, నీ నానాత్వము సత్యమయినది కాదనియు, నిజముగ పరమేశ్వరుఁ డొక్కరుఁడే యంతటను వ్యాపించియున్నాఁడనియు, నీ భేదమందున్న యథార్థమును జెప్పి యిప్పుడంతకాలమందు సర్వవ్యాపి యగు భగవంతు నెట్లు తెలిసికొనవలయు నను నర్జునునియొక్క కడపటి ప్రశ్నకు నుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు.—]

అంతకాలే చ మా మేవ స్మర న్ముక్త్వా కళేబరమ్,
యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నా స్త్యత్ర సంశయః. 5

5. మఱియు నెవఁ డంతకాలమునందు నన్నే స్మరించుచు దేహమును వదలివేయుచున్నాఁడో, వాఁడు నా స్వరూపము నొందుచున్నాఁడు. ఇందుకు సందేహము లేదు.

యం యం వాపి స్మర న్భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్,
తం త మేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావభావితః. 6

6. లేదా! ఓ కౌంతేయా! ఎప్పుడును (అనఁగా: జన్మయంతయు) దాని యందే యనురక్త మగునటు లభ్యసించిన మనుజుఁడే యే భావమును స్మరించుచు తుదకు దేహమును వదలివేయునో యా భావమునే పిమ్మట పొందును.

[ఐదవశ్లోకమునందు మరణ సమయమునందు పరమేశ్వరుని స్మరించుటయందుఁగల యావశ్యకతయు, ఫలమును చెప్పఁబడినది.

కాని యింతమాత్రముచే మరణకాలమునందు స్మరించుటయే చాలు నని యెవరయిన పొరఁబడవచ్చునని యూహించి యాఱవశ్లోకము నందు, యావజ్జీవమును మనస్సునందున్న విషయము మరణకాలము నందు సైతము విడువదని చెప్పి మరణకాలమునందె కాక యావజ్జీవ మును పరమేశ్వరుని స్మరించుటయొక్కయు నుపాసించుటయొక్కయు నావశ్యకత సిద్ధముచేయఁబడినది (గీతా.ర.ప్ర. 10). ఈ సిద్ధాంతముఁ బరిశీలింతుమేని యంతకాలమునందు పరమేశ్వరుని భజించువారు పరమేశ్వరు నొందుదు రనియు, దేవతలను స్మరించువారు దేవతలను జెందుదు రనియు, స్వయముగనే సిద్ధమగును (గీ. 7.23; 8.13 మఱియు 9.25 చూడు). కారణ మేమన: ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు చెప్పినట్లు "యథాక్రతు రస్మిన్ లోకే, పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి" (ఛాం. 3.14.1)– ఈ లోకమున మనుజుఁడెట్టి క్రతువు గల వాఁడో (అనఁగా: సంకల్పముగలవాఁడో) అట్టి గతినే మరణానంత రమునఁ బొందును. ఇతరములగు, నుపనిషత్తులలోసైత మిట్టి వాక్య ములే యున్నవి (ప్రశ్న.3.10; మైత్ర్యు. 4.6). కాని యావజ్జీవమును నొక భావమునందే మన స్సనురాగమును జెందిననే కాని, యంత కాలమునందలి యాతనయందును, నీ భావన కల్గుటకు వీలులేదు. అని గీత యిచ్చోఁ జెప్పుచున్నది (వే. సూ. 4. 1. 12) అను సిద్ధాం తము ననుసరించి భగవంతుఁ డర్జునున కిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు–]

తస్మా త్సర్వేషు కాలేషు మా మనుస్మర యుద్ధ్య చ,
మయ్యర్పిత మనోబుద్ధి ర్మా మేవైష్య స్యసంశయః. 7

7. కాన సర్వకాలములయందును నన్ను స్మరించుచుండుము. మఱియు యుద్ధము చేయుము. నాయందు మనస్సును బుద్ధిని సమర్పించితివేని (యుద్ధము చేసినను) నన్నే పొందుదువు. దీనియందు సంశయ మేమియు లేదు.

అభ్యాసయోగయుక్తేన చేతసా నాన్యగామినా,
పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచింతయన్. 8

8. ఓ పార్థా! చిత్తమును రెండవవైపునకుఁ బోనియ్యక యభ్యాసముయొక్క సాయముచే స్థిరపఱచి, దివ్యుఁడగు పరమపురుషుని ధ్యానము చేయుచుండువేని యాతని నే పొందుదువు.

[భగవద్గీతయందు సంసారమును వదలి భక్తి యొక్కటియే చేయఁదగినది యని ప్రతిపాదించునట్టివారు ముఖ్యమైన దగు నీ యేడవ శ్లోకమునందలి సిద్ధాంతమును పూర్ణముగ గమనింపవలయును. మోక్షము పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానయుక్తమగు భక్తిచే లభించు ననియు, మరణసమయమునందు సైత మా భావనయే స్థిరముగ నుండుటకై యావజ్జీవమును నా యభ్యాసమునే చేయుచుండవలయు ననియు నిర్వివాదముగ నున్నవిషయమే. కాని యందుకొఱకు కర్మలను వదలిపెట్టవలయు నని గీతలయందలి యభిప్రాయముకాదు. ఇంతియగాక భగవద్భక్తులు స్వధర్మానుసారముగ ప్రాప్తములగు కర్మల నన్నింటిని నిష్కామబుద్ధితోఁ జేయవలయు ననియే గీతాశాస్త్రపు సిద్ధాంతము. ఆ సిద్ధాంతమే "న న్నెల్లప్పుడు చింతింపుము, యుద్ధమునుకూడ చేయుము" అను శబ్దములచే స్పష్టపఱుపఁబడినది. అది యట్లుండుగాక. పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితో యావజ్జీవమును నిష్కామకర్మను చేయు (కర్మ-) యోగి యంతకాలమున సైతము దివ్యుఁడగు పురుషు నెట్టుల చింతించునో యిప్పుడు వర్ణించుచున్నాఁడు-]

కవిం పురాణ మనుశాసితార
మణోరణీయాంస మనుస్మరే ద్యః,
సర్వస్య ధాతార మచింత్యరూప
మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్. 9

9. కవియు (ననఁగా: సర్వజ్ఞుఁడును), పురాతనుఁడును, శాసించువాఁడును, నణువుకంటె గూడ చిన్నవాఁడును, నన్నింటికిని ధాతయు (ననఁగ నాధారభూతుఁడును లేక కర్తయు), నచింత్యస్వరూపుఁడును, చీఁకటికి వెలుపల భాగమున నున్న సూర్యునివలె దేదీప్యమానుఁడు నగు పురుషుని స్మరించువాఁడును,

ప్రయాణకాలే మనసా ఽచలేన
భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ,
భ్రువో ర్మధ్యే ప్రాణ మావేశ్య సమ్యక్
స తం పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్. 10

10. అంతకాలమునందు (ఇంద్రియనిగ్రహ రూపమగు) యోగముయొక్క సామర్థ్యముచేతను, భక్తిచేతను యుక్తుఁడయి మనస్సును స్థిరముగఁ జేసి, ప్రాణమును కనుబొమ్మలమధ్యయందు బాగుగ నునిచి భజించువాఁడును నగు పురుషుఁ డా పరమపురుషుని పొందును.

యదక్షరం వేదవిదో వదంతి
విశంతి య ద్యతయో వీతరాగాః,
య దిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి
తత్తే పదం సంగ్రహేణ ప్రవక్ష్యే. 11

11. వేదవేత్తలు దేని నక్షర మని చెప్పుచున్నారో, వీతరాగుఁడై యతి దేనియందుఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడో, యెవరిని కోరి బ్రహ్మచర్యవ్రతము నాచరించుచున్నాఁడో యా పదమును (అనఁగా: ఓంకారబ్రహ్మను) నీకు సంక్షేపముగఁ జెప్పుచున్నాను.

సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనో హృది నిరుధ్య చ,
మూర్ధ్న్యాధా యాత్మనః ప్రాణ మాస్థితో యోగధారణామ్.12

12. అన్ని (యింద్రియరూపములగు) ద్వారముల నరికట్టియు, మనస్సును హృదయమందు నిరోధించియు తనప్రాణమును శిరస్సుఁ జేర్చియు, యోగధారణమును జెందియు-

ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ వ్యాహర న్మా మనుస్మరన్,
యః ప్రయాతి త్యజన్దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్.13

13. "ఓం" అను నేకాక్షరబ్రహ్మమును జపించుచు నన్ను స్మరించుచు దేహమును వదలివేయువాఁ డుత్తమగతి నొందును.

[9-11 శ్లోకముల వర్ణింపఁబడిన పరమేశ్వరస్వరూప ముపనిషత్తులలోనుండి గ్రహింపఁబడినది. తొమ్మిదవ శ్లోకమునందున్న "అణో

రణీయాన్" అను పదములును, చివర చరణమును శ్వేతాశ్వతరోపని షత్తునం దున్నది (శ్వేత. 3.8 మఱియు 9). 11వ శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధము నందలి యర్థమును నుత్తరార్ధము నందలి శబ్దములును కఠోపనిషత్తునం దున్నవి(కఠ. 2.15). కఠోపనిషత్తునందు "తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి" అను చరణమునకు ముందు "ఓమిత్యేతత్" అని స్పష్టముగ చెప్పఁబడినది. దీనింబట్టి 11వ శ్లోకమునందున్న యక్షర శబ్దములకు 'ఓం' అనెడి వర్ణరూపమగు బ్రహ్మ లేక 'ఓం' అనెడి శబ్ద మర్థమని తెలిసికొనవలయును. మఱియు పదుమూఁడవ శ్లోకమునం దును నోంకారోపాసనయే యుద్దేశింపఁ బడినదని స్పష్టముగనే దెలి యుచున్నది (ప్రశ్న. 5చూడు). అయినను నక్షర మన నవినాశియగు బ్రహ్మమనియు, పద మనఁగ బ్రహ్మస్థాన మనియు నీ యర్థములు సైతము భగవంతునియొక్క మనస్సున లేవని చెప్పుటకు సాధ్యము కాదు. కారణ మేమన 'ఓం' అనునది వర్ణమాలయందున్న యొక యక్షర మగుటచే బ్రహ్మయొక్క ప్రతీకమని యొక యర్థమే కాదు గాన 'యవినాశి'యను నర్థమును నున్నదని చెప్పవచ్చును (ముందు 21శ్లోకము చూడు). కావున పదునొకండవ శ్లోకముయొక్క భాషాం తరమందు 'అక్షర' మనియు 'పద' మనియు నర్థద్వయము గల్గిన మూలమునందలి శబ్దములనే నేను ప్రయోగించినాను. ఈ యుపా సనచేఁ గలుగఁబోవు నుత్తమగతినే యిపుడు స్పష్టముగ నిరూపింపఁ బోవుచున్నాఁడు-]

అనన్యచేతాః సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః,
తస్యాహం సులభః పార్థ నిత్యయుక్తస్య యోగినః. 14

14. ఓ పార్థా! అనన్యభావముచే నెల్లప్పుడును, నన్ను ప్రతిదినమునను స్మరించునట్టి నిత్యయుక్తులగు (కర్మ) యోగులకు నేను సులభుఁడను (అనఁగా: వారు నన్ను పొందుట సులభము).

మా ముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్,
నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాం గతాః. 15

15. నన్ను పొందిన పిదప పరమసిద్ధి నొందిన మహాత్ములకు, దుఃఖమున కునికిపట్టును, నశాశ్వతమునగు పునర్జన్మ ప్రాప్తము కాదు.

ఆ బ్రహ్మ భువనాల్లోకాః పునరావర్తినో ఽర్జున,
మా ముపేత్య తు కౌంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే. 16

16. ఓ యర్జునా! బ్రహ్మలోకముమొదలుకొని స్వర్గాదిలోకముల వఱకును గల లోకము లన్నియు (ఎప్పుడో యొకప్పుడు) పునరావర్తనమును (తిరిగి వచ్చుట) బొందును. కాని, యో కౌంతేయా! నన్నుఁ బొందుదువేని పునర్జన్మ ముండదు.

[పదునాఱవ శ్లోకమునందలి 'పునరావర్తిన్' శబ్దమునకు పుణ్యము ననుభవించిన పిదప భూలోకమునకు తిరిగి వచ్చువాఁడని యర్థము (గీ 9.21; మ.భా.వన. 260 చూడు). యజ్ఞము, దేవతారాధన, వేదాధ్యయనము మొదలుగాఁ గల కర్మలచే నింద్రలోకమును, వరుణలోకమును, సూర్యలోకమును వేయేల? బ్రహ్మలోకము సైతము ప్రాప్తమయినను పుణ్యాంశము సమాప్తమయిన పిదప నక్కడనుండి మరల వెనుకకు తిరిగివచ్చి యీ లోకమునందు జన్మింపవలసివచ్చును (బృ. 4. 4. 6), లేక తుట్టతుదకు బ్రహ్మలోకము నశించిన పిదప నైనను, పునర్జన్మ మను చక్రములోఁ బడుట యావశ్యక మగును. కాన నీగతులన్నియు నికృష్టములైనవి యనియు పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానముచేతనే తిరిగి జన్మించుట లేకపోవుటచే నీ గతియే సర్వశ్రేష్ఠ మనియు, పదునాఱవ శ్లోకమునందలి భావార్థము (గీ. 9,20; 21). బ్రహ్మలోకప్రాప్తియును ననిత్యమని చివర చెప్పఁబడిన దానిని సమర్థించుటకయి బ్రహ్మలోకము సైతము ప్రతిసృష్టియందును, నుత్పత్తిని, లయమును మరల మరల నెట్లు పొందుచున్నదియు నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

సహస్రయుగపర్యంత మహ ర్యద్బ్రహ్మణో విదుః,
రాత్రిం యుగసహస్రాంతాం తేఽహోరాత్రవిదో జనాః. 17

17. అహోరాత్రము లనఁగ నేమియో (యథార్థముగ) తెలిసికొనినవారు కృత, త్రేతా, ద్వాపర, కలి యను చతుర్యుగములు కలసి యొక మహాయుగ మనియు, వేయి మహాయుగములయొక్క కాలము బ్రహ్మదేవునియొక్క యొక దివస మనియు, నట్లే వేయి యుగము లాయనకు నొక రాత్రి యగు ననియుఁ దెలిసికొనుచున్నారు.

[ఈ శ్లోకము పూర్వమందున్న యుగమానముయొక్క కోష్ఠకమును వేయక గీతలయందు చెప్పఁబడినది. మఱియు దాని యర్థమునుమఱియొకచోట వ్రాయఁబడిన కోష్ఠకమునుండి తెలిసికొనవలయును. ఈ కోష్ఠకమును గీతలయందున్న యీ శ్లోకము మహాభారతమునందును (శాం. 231. 31), మనుస్మృతియందును (మను. 1.73) చెప్పఁబడియున్నది. యాస్కునియొక్క నిరుక్తమునందును నాయర్థమే వర్ణింపఁబడియున్నది (నిరుక్త. 14.9). బ్రహ్మదేవునియొక్క దివసమునకే కల్పమని పేరు. అవ్యక్త మనఁగా, సాంఖ్యశాస్త్రమునందు చెప్పఁబడిన యవ్యక్తప్రకృతి యని ముందు శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినది. అవ్యక్త మన పరబ్రహ్మము కాదు. కారణ మేమనఁగా బ్రహ్మరూపమగు నవ్యక్త మీ శ్లోకమునందు వర్ణింపఁబడిన యవ్యక్తముకంటె పరముగను, వేఱుగను, నున్నది యని, ముందు యిరువదవ శ్లోకమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. అవ్యక్తమునుండి వ్యక్త మెట్లు సృష్టింపఁబడును? దాని పూర్ణ మగు వివరణమును, కల్పములయొక్కయు, కాలమానముయొక్కయు, కోష్ఠకమును గీతారహస్యముయొక్క యెనిమిదవ ప్రకరణమునందు చెప్పఁబడినది చూడు.]

అవ్యక్తాద్వ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవం త్యహరాగమే,
రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే తత్రైవావ్యక్త సంజ్ఞకే. 18

18. ఈ (బ్రహ్మదేవునియొక్క) దివస మారంభ మగునేని యవ్యక్తము నుండి వ్యక్తమంతయు (పదార్థము) బయలువెడలును. రాత్రియందు పూర్వోక్తమగు నవ్యక్తమందు లయించుచున్నది.

భూతగ్రామ స్స ఏవాయం భూత్వా భూత్వా ప్రలీయతే,
రాత్ర్యాగమే ఽవశః పార్థ ప్రభవ త్యహరాగమే. 19

19. భూతములయొక్క యీ సముదాయమే (యీ రీతిగ) తిరిగి తిరిగి జన్మించి యవశ్యమయినదయి (అనఁగా: తన కిచ్ఛ యున్నను లేకపోయినను యంత్రమునందు వేయఁబడిన దానివలె) రాత్రి యారంభము కాఁగానే లయము నొందుచున్నది. ఓ పార్థా! దివసారంభము కాఁగానే తిరిగి పుట్టుచున్నది.

[అనఁగా: పుణ్యకర్మలచే నిత్యమగు బ్రహ్మలోకవాసము ప్రాప్తించినను ప్రళయకాలమందు బ్రహ్మలోకము నశించునది యగుటచే ప్రాణులు తిరిగి నూతన కల్పారంభమునందు జన్మింపక తప్పదు. అది తప్పుటకు గల యొక్కమార్గమునే యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

పరస్తస్మాత్తు భావోఽన్యో ఽవ్యక్తో ఽవ్యక్తాత్సనాతనః,
య స్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి. 20

20. కాని పైన చెప్పిన యవ్యక్తముకంటె పరమందున్నదియు, సనాతనము నగునదియు మఱియొక యవ్యక్తపదార్థము సర్వభూతములు నశించినను, నశించునది కాదు.

అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్త మాహుః పరమాం గతిమ్,
యం ప్రాప్య న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ. 21

21. ఏ యవ్యక్తము నక్షర మనియు చెప్పుచున్నారో యదియె పరమమని (అనఁగా: నుత్కృష్టమని, కడపటిగతియని) చెప్పఁబడినది. (మఱియు) దేని నొందిన తిరిగి జన్మించుటలేదో యట్టి నాయొక్క పరమస్థానమును నదియే.

పురుష స్స పరః పార్థ భక్త్యా లభ్య స్త్వనన్యయా,
యస్యాంతఃస్థాని భూతాని యేన సర్వమిదం తతమ్. 22

22. ఓ పార్థా! యెవరిలోపల నన్ని భూతములును నున్నవో, యెవనిచే నీ సమస్తము విస్తరింపఁజేయఁబడినదో, లేక వ్యాపింపఁజేయఁబడినదో యా పరముఁడు (అనఁగా: శ్రేష్ఠుఁడైన పురుషుఁడు) అనన్యభక్తిచేతనే పొందఁదగినవాఁడు.

[20, 21 వ శ్లోకములు రెండును నొక వాక్యమే; వీనిలో 20వ శ్లోకమునందున్న యవ్యక్త శబ్దము మొదట సాంఖ్యులయొక్క ప్రకృతిని (అనఁగా: పదునెనిమిదవ శ్లోకమునందున్న యవ్యక్తమగు ద్రవ్యమును) ఉద్దేశించి ప్రయోగింపఁబడినది. తర్వాత సాంఖ్యుల ప్రకృతికి పరమందున్న పరబ్రహ్మము నుద్దేశించి ప్రయోగింపఁబడినది; మఱియు నీ రెండవ యవ్యక్తమునే యక్షర మనియు చెప్పుచున్నారని 21 వ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది; అటులనే యీ యధ్యాయము యొక్క యారంభమునందును "అక్షరం బ్రహ్మ పరమం" అని చెప్పఁబడినది. అవ్యక్తశబ్దమువలెనే యక్షరశబ్దమును గీతలయందు రెండు విధములుగ నుపయోగింపఁబడినది. సాంఖ్యులు సెప్పునట్టి ప్రకృతి మాత్రమే యవ్యక్తమును, నక్షరమును కాదు. ఇఁక నేమన: "సర్వ భూతములును నశించినను నెవఁడు నశింపఁడో" ఆ పరమేశ్వరుఁడును లేక బ్రహ్మయును, నక్షరము, నవ్యక్తము నను శబ్దములచేఁ జెప్పఁబడునని యిందలి సారాంశము. పదునైదవ (15-వ) యధ్యాయము నందు పురుషోత్తము లక్షణములను జెప్పుచు వాఁడు క్షరము, నక్షరము నను నీ రెంటికంటెను పరమందున్నాఁడని చెప్పఁబడియున్న దాని యందున్న యక్షరశబ్దము సాంఖ్యులయొక్క ప్రకృతి నుద్దేశించియే ప్రయోగింపఁబడిన దనియు దీనినుండి స్పష్ట మగుచున్నది (గీ. 15.16-18 చూడు). 'అవ్యక్తము', 'అక్షరము' నను నీ విశేషణములు రెండును నొకప్పుడు సాంఖ్యులయొక్క ప్రకృతిని, మఱియొకప్పు డీ ప్రకృతికంటె పరముగనున్న పరబ్రహ్మను నుద్దేశించి గీతలయందు యోజింపఁబడిన వని యెఱుంగవలయు నని యిందలి తాత్పర్యము. (వ్యక్తావ్యక్తములకు పరమందున్న బ్రహ్మస్వరూపము గీతారహస్యముయొక్క తొమ్మిదవ ప్రకరణమునందు స్పష్టముగ

నిరూపింపఁబడినది.) అక్షరబ్రహ్మను (అనఁగా: నే స్థానమునకుచేరిన మనుజుఁడు తిరిగి జన్మించుట యను నుపద్రవమునుండి విముక్తుఁ డగుచున్నాఁడో దానిని) వర్ణించుట యయినది. ఇప్పుడు మృతి నొందిన పిదప నెవరికి ననావృత్తియో, (అనఁగా: తిరిగి జన్మింప నక్కఱలేదో), యెవరి కావృత్తి కలుగునో (అనఁగా: స్వర్గమునుండి వెనుకకు మరలివచ్చి పునర్జన్మ యెత్తవలసివచ్చునో) వారిరువురకును గల కాలము యొక్కయు, గతి యొక్కయు భేదమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

యత్ర కాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః,
ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ. 23

23. ఓ భరతశ్రేష్ఠ! యిప్పుడు నీకు (కర్మ-) యోగి యే కాలమునందు మృతి నొంది తిరిగి యీ లోకమున జన్మించుటకు రాఁడో, యే కాలమునందు మృతిఁ జెందుటచే తిరిగి యీ లోకమున జన్మించునో యా కాలమున జెప్పుచున్నాను.

అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్ల షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్,
తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః. 24

24. అగ్ని, జ్యోతిస్సు (మంట), దివసము, శుక్లపక్షము, ఉత్తరాయణ మాఱు మాసములు నను కాలమున మరణించిన బ్రహ్మవేత్తలు మృతిఁజెందిన పిదప బ్రహ్మను పొందుచున్నారు (తిరిగి జన్మింపరు).

ధూమో రాత్రి స్తథా కృష్ణ షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్,
తత్ర చాంద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే. 25

25. (అగ్ని) ధూమము, రాత్రి, కృష్ణపక్షము, దక్షిణాయన మాఱుమాసములు నను కాలమున (మృతి జెందిన) (కర్మ-) యోగి చంద్రునియొక్క తేజస్సును పొంది (అనఁగా: చంద్రలోకము దగ్గఱకు వెళ్ళి) తిరిగి (పుణ్యము క్షీణించిన పిదప వచ్చుచున్నాఁడు.

శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగత శ్శాశ్వతే మతే,
ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయా వర్తతే పునః. 26

26. ఈ లోకమునకు శుక్లము, కృష్ణము (అనఁగా: ప్రకాశమయము, అంధకారమయము) అని జగత్తునకు శాశ్వతములగు రెండుగతులు (అనఁగా: స్థిరములగు మార్గములు) గలవని చెప్పఁబడినవి. ఒక మార్గమునఁ బోయిరేని తిరిగి రారు. మఱియొక మార్గమునఁ బోయిరేని తిరిగి వత్తురు.

[ఈరెండు గతులును దేవయానమనియు (శుక్లము) పితృయాణమనియు (కృష్ణము) లేక యర్చిరాదిమార్గమనియు, ధూమ్రాది మార్గమనియు నుపనిషత్తులలోఁ బేర్కొనఁబడినవి. ఋగ్వేదమునందును నీ మార్గములు సెప్పఁబడినవి. మృతినొందిన మనుజునియొక్క దేహమునకు నగ్ని సంస్కారానంతరమున (అగ్నినుండి) నీ రెండు మార్గములును, ఆరబ్ధము లగుచున్నవి; కాన నిరువదియైదవ (25వ) శ్లోకమునందు పూర్వశ్లోకమునందలి యగ్నిపదమును నధ్యాహారము చేసికొనవలయును. పూర్వశ్లోకమునందు వర్ణింపఁబడిన మార్గమునందును, రెండవమార్గమునందును గల భేదమును జెప్పుటయే యిరువదియైదవ (25వ) శ్లోకమును జెప్పుటకు కారణమగుటచే నగ్నిశబ్దము మరల నా శ్లోకమునందు బ్రయోగింపఁబడలేదు. (ఈ విషయమై విశేషవిచారము గీతారహస్యము నందలి పదవ (10వ) ప్రకరణము చివరచూడు. దానినుండి పై శ్లోకముయొక్క భావార్థము స్పష్టముగఁ దెలియును. ఈ రెండు మార్గములయందలి యథార్థమును దెలిసికొనుటచే కలుగు ఫలము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు.—]

నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన,
తస్మా త్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున. 27

27. ఓ పార్థా! ఈ రెండుమార్గములను (యథార్థముగ) దెలిసికొనిన, యే (కర్మ-) యోగియును మోహమును నొందఁడు; కాక ఓ యర్జునా! నీవు సర్వకాలము (కర్మ-) యోగయుక్తుఁడవు కమ్ము.

వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సు చైవ
దానేషు యత్పుణ్యఫలం ప్రదిష్టమ్,

అత్యేతి తత్సర్వ మిదం విదిత్వా
యోగీ పరం స్థాన ముపైతి చాద్యమ్. 28

28. దీనిని (పైనచెప్పిన తత్త్వమును) తెలిసికొనునేని, వేదములయందును, యజ్ఞములయందును, తపస్సులయందును, దానములయందును ఏ పుణ్యఫలము చెప్పఁబడినదో దాని నంతను (కర్మ-) యోగి యతిక్రమించును. దానికి పరమం దున్న యాద్యస్థానమును బొందుచున్నాఁడు.

[ఏ మనుష్యుఁడు దేవయాన పితృయాణములనెడి యీ రెండు మార్గముల యందలి తత్త్వమును దెలిసికొనునో (అనఁగా: దేవయాన మార్గముచే మోక్షము లభించినందున తిరిగి జన్మింపవలసిన యవసరము లేదనియు, పితృయాణమార్గము స్వర్గము నిచ్చునది యైనను మోక్షప్రదము కాదనియు తెలిసికొన్నాఁడో) వాఁడీ హేతువుచే వీనిలో తనకు నిజముగ కల్యాణము నిచ్చు మార్గమును స్వీకరించును. మోహముచే క్రిందనున్న నికృష్టమార్గమందుఁ బడఁడని స్పష్టమయి యున్నది; మఱియు నీ విషయము ననుసరించియే "ఈ రెండు 'సృతులను' (మార్గములను) యథార్థముగ తెలిసికొన్నవాఁడు" అను శబ్దములు మొదటి శ్లోకమునందు ప్రయోగింపఁబడినవి. దేవయానము, పితృయాణము నను రెండుమార్గములలో నేదియెచ్చోటికి పోవునో (కర్మ-) యోగికి తెలియును. కావున వీనిలో నేది యుత్తమ మార్గమో దానినే సహజముగ స్వీకరించును. మఱియును స్వర్గమును గుఱించి పోవుటకును, వచ్చుటకును సాధనమైన మార్గమును వదలి, దానికి పరమందున్న మోక్షపదమును బొందుదమని యత్నించునని యీ శ్లోకముయొక్క భావార్థము. మఱియు నిరువదియేడవ (27వ) శ్లోకమునం దా రీతిగ నాచరింపుమని యర్జునున కుపదేశము సైతము చేయఁబడినది.]

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అక్షరబ్రహ్మ యోగో నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) ఉపనిషత్తులందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమగు యోగ— అనఁగా: కర్మయోగ— శాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న యక్షరబ్రహ్మయోగ మను పేరుగల ఎనిమిదియవ యధ్యాయము సమాప్తమయినది.

నవమోఽధ్యాయః

~~~~~~~

తొమ్మిదవ యధ్యాయము

[(కర్మ-) యోగము నాచరించు పురుషుఁడు పరమేశ్వరుని పూర్ణముగఁ దెలిసికొని, మనస్సుయొక్క శాంతి, లేక ముక్తావస్థను నెట్లు పొందునో నిరూపించుటకై జ్ఞానవిజ్ఞానములయొక్క నిరూపణము, నేడవ యధ్యాయమునం దారంభించి, నక్షరుఁడను, నవ్యక్తుఁడు నగు పురుషునియొక్క స్వరూపము చెప్పఁబడినది. మఱియు నంతకాలమునందు సైత మా స్వరూపము మనస్సునందు స్థిరముగ నుండవలయు ననియు, పాతంజలయోగానుసారముగ సమాధినొంది యోంకారోపాసన నెట్లు చేయవలసినదియు పూర్వాధ్యాయమునందు చెప్పఁబడినది. కాని, యక్షరబ్రహ్మముయొక్క జ్ఞానము గలుగుటయే మొదట కష్టము. సమాధి యంతకంటెను కష్టసాధ్యము. అట్టి సమాధి కావలయునని చెప్పితి మేని సామాన్యజను లీ మార్గము వదలియే వేయుదు రను సందేహమును మనస్సున నిడికొని యెల్లవారికి పరమేశ్వరజ్ఞానము సులభముగ సాధ్యమగుట కొక రాజమార్గమును భగవంతుఁ డిప్పుడు సెప్పుచున్నాఁడు. దీసినే భక్తిమార్గమని చెప్పుచున్నారు. ఇది గీతారహస్యమునందలి పదుమూఁడవ ప్రకరణమున సవిస్తరముగ వివేచింపఁబడినది. ఈ మార్గమునందు పరమేశ్వరస్వరూపము ప్రేమచేఁ బొందఁదగినదియును, వ్యక్తమైనదియు (అనఁగా: ప్రత్యక్షముగ తెలియునదియు) నై యున్నది. మఱియు నా వ్యక్తస్వరూపమే, తొమ్మిది, పది, పదునొకండు, పన్రెండును నగు నాలుగధ్యాయముల యందును విస్తృతముగ నిరూపింపఁ బడినది. అయినను నీ భక్తిమార్గము సైతము స్వతంత్రమైనది కాదనియు, నేడవ యధ్యాయమునందు(కర్మ-) యోగసిద్ధికొఱ కారంభింపఁబడిన జ్ఞాన
~~~~~~~

విజ్ఞానములయందొక భాగమయి యున్నదనియు జ్ఞప్తియందుం చుకొనవలయును. మఱియు నీ యధ్యాయముయొక్క యారంభము సైతము పైన చెప్పఁబడిన జ్ఞానవిజ్ఞానములకు సంగమను నూహతో నారంభింపఁ బడినది.]

శ్రీ భగవానువాచ:

ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యా మ్యనసూయవే,
జ్ఞానం విజ్ఞానసహితం యజ్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్. 1

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— 1. నీ వసూయ లేనివాఁడవు కాన నిప్పుడు గుహ్యములలో గుహ్యమైనదియు, విజ్ఞానసహిత మగు జ్ఞానమును, దానిని తెలిసికొనుటచే పాపములనుండి ముక్తుఁడ వగుటకు నీకుఁ జెప్పుచున్నాను (వినుము).

రాజవిద్యా రాజగుహ్యం పవిత్ర మిద ముత్తమమ్,
ప్రత్యక్షావగమం ధర్మ్యం సుసుఖం కర్తు మవ్యయమ్. 2

2. ఇది (జ్ఞానము) గుహ్యముల యన్నింటికిని (రాజు) శ్రేష్ఠమయినది. రాజవిద్య యన, విద్యలన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమయినది. ఇది పవిత్రమును నుత్తమమును ప్రత్యక్షముగఁ దెలియునదియు, నాచరించుటలో సుఖకరమును, నవ్యయమును ధర్మ్యమునై యున్నది.

అశ్రద్దధానాః పురుషా ధర్మస్యాస్య పరంతప,
అప్రాప్య మాం నివర్తంతే మృత్యుసంసార వర్త్మని. 3

3. ఓ పరంతపా! ఈ ధర్మమునందు శ్రద్ధ లేనివారు, నన్ను నొందక మృత్యువుతోఁగూడిన సంసారమునందు తిరుగుచున్నారు (అనఁగా: మోక్షము వారికి సిద్ధింపదు).

[రెండవ శ్లోకమునందున్న రాజవిద్యా, రాజగుహ్యా, ప్రత్యక్షావగమ యను పదములయొక్క యర్థము, గీతారహస్యము నందలి పదుమూఁడవ ప్రకరణమునందు విచారింపఁ బడినది. ఈశ్వరప్రాప్తిని గలుగఁ జేయు సాధనము లుపనిషత్తులయందు విద్య యని పేర్కొనఁ బడినవి. రహస్యముగ నుంచుటయు సంప్రదాయమై యుండెను.

భక్తిమార్గము, లేక వ్యక్తవస్తువుయొక్క యుపాసన, యను నీ విద్య యీ గుహ్యవిద్యల యన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమైనది. ఇంతియకాక, యీ ధర్మము ప్రత్యక్షముగ నేత్రములకు గాన్పించునది, కావుననే యాచరించుటకు సులభముగ నున్నదని చెప్పఁబడినది. అయినను నిక్ష్వాకువు మొదలగు రాజులయొక్క పరంపరనుండియే యీ యోగము ప్రచారములోనికి వచ్చియుండుటచే (గీ. 4. 2) నీ మార్గము రాజుల యొక్క యనఁగా గొప్పవారియొక్క విద్య యను నర్థముచేత సైతము రాజవిద్యయనియుఁ జెప్పఁదగియున్నది. ఏ యర్థమును గ్రహించినను నిది యక్షరము, లేక యవ్యక్తము నగు బ్రహ్మముయొక్క జ్ఞానము ననుసరించినది కానందున రాజవిద్యాశబ్దముచే భక్తిమార్గమే యిచ్చో వివక్షితమని స్పష్టమయి యున్నది. అట్లుండ నిమ్ము; ఈ రీతిగ నారంభమునందే యీ మార్గమును ప్రశంసించి భగవంతు డిప్పుడు దానిని విస్తారముగ వర్ణించుచున్నాఁడు-]

మయా తతమిదం సర్వం జగ దవ్యక్తమూర్తినా,
మత్స్థాని సర్వభూతాని న చాహం తే ష్వవస్థితః. 4

4. నేను నాయొక్క యవ్యక్తస్వరూపముచే నీ జగత్తునంతను విస్తరించినాను లేక వ్యాపించినాను. నా యందు సర్వభూతము లున్నవి. నేను వానియందు లేను.

న చ మత్స్థాని భూతాని పశ్య మే యోగ మైశ్వరమ్,
భూతభృ న్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః. 5

5. మఱియు నాయందు సర్వభూతములును లేవు! నాయొక్క యీశ్వర శక్తి, లేక యోగసామర్థ్య మే విధమున నున్నదో చూడుము! భూతములను బుట్టించు నాయొక్క యాత్మ భూతములను ధరించుచున్నను, భూతములయందు లేదు.

యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయు స్సర్వత్రగో మహాన్,
తథా సర్వాణి భూతాని మత్స్థా నీత్యుపధారయ. 6

6. అంతట వీచుచున్న గొప్ప వాయు వెల్లప్పుడును నాకాశమునం దున్నట్లు సర్వభూతములు నాయం దున్నవని తెలిసికొమ్ము.

[పరమేశ్వరుఁడు నిర్గుణుఁడును, సగుణుఁడును నయి యుండుటచే నీ విరోధాభాసము గల్గుచున్నది (ఏడవ యధ్యాయమునందలి పం|డెండవ శ్లోకముయొక్క టీకను, గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమున చూడు). ఇటు లాశ్చర్యము గల్గునటులు దన రూపమును వర్ణించి యర్జునుని జిజ్ఞాసను బురికొల్పి, యిప్పుడు తన నుండి వ్యక్త మెట్లు సృజింపఁబడినదియును, తన వ్యక్తస్వరూప మేదియైనదియు పూర్వమునందు (గీ 7.4-18; 8.17-20) యేడవ, యెనిమిదియవ యధ్యాయములయందు వర్ణింపఁబడిన దానికంటె కొంచెమభేదముగ ప్రసంగానుసారముగ భగవంతుఁడు మరల చెప్పుచున్నాఁడు. 'యోగ'శబ్దమునకు 'యలౌకికసామర్థ్యము' లేక 'యుక్తి' యని యర్థము చేసికొన్నను నవ్యక్తము వ్యక్తమగుట యను 'యోగము' లేక 'యుక్తి' యన 'మాయ' యగునని గీత (7-25) శ్లోకముయొక్క టీకయందును గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమునందును ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఈ యోగము పరమేశ్వరునకు నత్యంతము సులభము. వేయేల? యిది పరమేశ్వరునకు దాసురా లగుటచే, పరమేశ్వరుని యోగేశ్వరుఁడని (గీ. 18 75) చెప్పుచున్నారు. ఈ యోగసామర్థ్యముచేత జగత్తుయొక్క యుత్పత్తి, లయము లెట్లు చేయఁబడుచున్నవో యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

సర్వభూతాని కౌంతేయ ప్రకృతిం యాంతి మామికామ్,
కల్పక్షయే పున స్తాని కల్పాదౌ విసృజామ్యహమ్. 7

7. ఓ కౌంతేయా! కల్పాంతమునందు సర్వభూతములును నా ప్రకృతినొందుచున్నవి. కల్పారంభమునందు (అనఁగా: బ్రహ్మదేవుని పగటియొక్క యారంభమునందు) నేనే వానిని మరల నిర్మించుచున్నాను.

ప్రకృతిం స్వా మవష్టభ్య విసృజామి పునః పునః,
భూతగ్రామ మిమం కృత్స్న మవశం ప్రకృతే ర్వశాత్.8

8. నేను నాయొక్క ప్రకృతిని స్వాధీనము చేసికొని, యా ప్రకృతికి స్వాధీను లగుటచే నవశులైన (వారి వారి కర్మలచే బద్ధులయిన) యీ భూతములయొక్క సముదాయము నంతను మరల మరల సృజించుచున్నాను.

న చ మాం తాని కర్మాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ,
ఉదాసీనవ దాసీన మసక్తం తేషు కర్మసు. 9

9. కాని ఓ ధనంజయా! (సృష్టిని నిర్మించుట యను) నీ కర్మయందు నాకు నాసక్తిలేమిచే నే నుదాసీనునివలె నున్నాను గాన నా కర్మలు నన్ను బంధింప నేరవు.

మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే సచరాచరమ్,
హేతునాఽనేన కౌంతేయ జగ ద్విపరివర్తతే. 10

10. నే నధ్యక్షుఁడనై ప్రకృతినుండి చరాచర సృష్టినంతను ప్రసవింపఁ జేయుచున్నాను. కావున నో కౌంతేయా! జగత్తున కుత్పత్తి లయములు జరుగు చున్నవి.

[బ్రహ్మదేవుని పగటికాల (కల్పము) మారంభమగునేని యవ్యక్త ప్రకృతినుండి వ్యక్తసృష్టి కలుగుచున్నదని (నిర్మింపఁబడుచున్నదని) పూర్వాధ్యాయమునందు చెప్పఁబడినది (8.18). కాని పరమేశ్వరుఁడు ప్రతి మనుజునియొక్కయు కర్మ ననుసరించియే వానికి మంచివిగాని చెడువిగానియగు జన్మల నిచ్చువాఁడగుటచే, తాను కర్మలచే నలిప్తుఁ డుగ నున్నా డనునది మొదలగు విషయము లచ్చో విశేషముగఁ జెప్పఁబడినవి. శాస్త్రీయ ప్రతిపాదనయం దీ విషయము లన్నియు నొక ప్రకరణముననే చెప్పవచ్చును. గీతలయందున్నపద్ధతి సంవాదాత్మకం బగుటచే నొక విషయమే ప్రసంగానుసారము కొంచె మొక చోటను, మఱియొకచో మఱికొంచెమును జెప్పఁబడినది. పదవశ్లోక మునందు "జగద్విపరివర్తతే" యను పదములు వివర్తవాదము నను

సరించియే యున్నవని యనేకు లందురు. కాని జగత్తున కుత్పత్తి లయములు జరుగుచున్నవి; అనఁగా: వ్యక్తము, అవ్యక్తమును మరల నవ్యక్తము వ్యక్తముగను నగుచున్నది యను దానికంటె 'విపరివర్తతే' యను పదమునకు విశేషార్థ ముండునటుల నాకు తోఁచదు. శాంకర భాష్యమునందును చెప్పలేదు. కర్మచే మనుజుఁ డవశుఁ డెట్లగునదియు గీతారహస్యమునందలి పదవ ప్రకరణమునందు వివేచింపఁబడినది. చూడు]

అవజానంతి మాం మూఢా మానుషీం తను మాశ్రితమ్,
పరం భావ మజానంతో మమ భూతమహేశ్వరమ్. 11

11. సర్వభూతములకును గొప్ప యీశ్వరుఁడునగు నాయొక్క యుత్కృష్టమగు స్వరూపమును నెఱుగనట్టి మూఢులు నన్ను మానుషదేహమును ధరించిన వానిగాఁ దలఁచి యవమానము చేయుచున్నారు.

మోఘాశా మోఘకర్మాణో మోఘజ్ఞానా విచేతసః,
రాక్షసీ మాసురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రితాః. 12

12. వారియొక్క యాశలు నిష్ఫలము లైనవియు; కర్మలు వ్యర్థములైనవియు, జ్ఞానము ఫలశూన్యమును, చిత్తము భ్రష్టమయినదియు నగుటచే వారు మోహాత్మకమును, రాక్షసమును, నాసురమగు స్వభావము నాశ్రయించియున్నారు.

[అసుర పురుషులను వర్ణించి యిప్పుడు దైవస్వభావము గల వారిని వర్ణించుచున్నాఁడు-]

మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతి మాశ్రితాః,
భజం త్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాది మవ్యయమ్. 13

13. కాని, యో పార్థా నా దైవీప్రకృతి నాశ్రయించియున్న మహాత్ములు సర్వ భూతములకును, న న్నవ్యయమైనట్టి యాస్థానమునుగఁ దెలిసికొని యనన్య భావము గలవారై నన్ను భజించుచున్నారు.

సతతం కీర్తయంతో మాం యతంత శ్చ దృఢవ్రతాః,
నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే. 14

14. మఱియు, యత్నశీలురును, దృఢవ్రతులును, నిత్యము యోగయుక్తులు నగుచు, న న్నెప్పుడును గొనియాడుచు, వందనము చేయుచు భక్తితో నుపాసించు చున్నారు.

జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజంతో మా ముపాసతే,
ఏకత్వేన పృథక్త్వేన బహుధా విశ్వతో ముఖమ్. 15

15. అటులే యనేకులు సర్వతోముఖుఁడైన న న్నేకత్వము చేతను (అనఁగా: నభేదభావముచేతను) పృథక్త్వముచేతను (అనఁగా: భేదభావముచేతను) లేక బహువిధ ములగు జ్ఞానయజ్ఞములచేతను యజించి యుపాసించుచున్నారు.

[జగత్తునందు స్పష్టముగఁ గాన్పించు దైవస్వభావము గల్గి నట్టియు, రాక్షసస్వభావము గల్గినట్టియు పురుషులను నిచ్చో సంక్షే పముగ వర్ణించి, యీ విషయమునే ముందు పదునాఱవ యధ్యా యమున విస్తరించుచున్నాఁడు. జ్ఞానయజ్ఞ మనఁగ పరమేశ్వరస్వరూ పమును జ్ఞానముచేఁ దెలిసికొని దానివలన సిద్ధిని సంపాదించుకొను టయే యర్థమని పూర్వమునందు చెప్పఁబడియే యున్నది (గీ. 4. 33 పైన టిప్పణి చూడు). కాని పరమేశ్వరునియొక్క యీ జ్ఞానము సైతము ద్వైతమును, నద్వైతమును మొదలగు ననేక ప్రకారములై నది కావచ్చును. కావున జ్ఞానయజ్ఞములు సైతము వేఱ్వేరుగ నుండ వచ్చును. కాని జ్ఞానయజ్ఞము లీ రీతిగ ననేకములైనను, పరమేశ్వ రుఁడు విశ్వతోముఖుఁడగుటచే నీ యజ్ఞములన్నియు నాతనినే జెందు నని పదునైదవ శ్లోకమునందలి తాత్పర్యము. 'ఏకత్వము'చేతను, 'పృథక్త్వము' చేతను మొదలగు పదములనుబట్టి ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతాది సంప్రదాయము లర్వాచీనము లైనను నీ కల్పనలు బహుకాలము క్రిందటనే యున్నవని స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన పరమేశ్వరునియొక్క యేకత్వ, పృథక్త్వ మెద్దియో దానిని సైతము చెప్పుచున్నాఁడు-]

అహం క్రతు రహం యజ్ఞః స్వధాఽహ మహ మౌషధమ్,
మంత్రోఽహ మహమేవాజ్యమహ మగ్నిరహం హుతమ్.16

16. క్రతువు (అనఁగా: శ్రౌతయజ్ఞము) నేను, యజ్ఞము (అనఁగా: స్మార్త యజ్ఞము) నేను స్వధయును (అనఁగా: శ్రాద్ధములందు పితృదేవతల కర్పింపఁబడు నన్నమును) నేను, ఔషధము (అనఁగా: వనస్పతులనుండి యజ్ఞార్థమై బయలుదేరిన నన్నమును) నేను, (యజ్ఞములందు హోమము చేయుచు చెప్పఁబడు) మంత్రములును నేనే. ఆజ్యమును నేను, అగ్నియు నేను (అగ్నియందు హోమము చేయఁబడిన) యాహుతియు నేనే.

[క్రతువును, యజ్ఞము నను నీ శబ్దములు మొదట సమానార్థకములే కాని, యజ్ఞశబ్దముయొక్క యర్థము, తర్వాత వ్యాపకమయినందున, దేవపూజ వైశ్వదేవము, నతిథి సంతర్పణము, ప్రాణాయామము జపము, మొదలగుగా గల కర్మలను యజ్ఞశబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినవి(గీ. 4.23. 30). అట్లు క్రతుశబ్దమున కర్థము వ్యాపకము కాలేదు. శ్రౌతధర్మములయం దశ్వమేధాది యజ్ఞములకును నీ శబ్దమే ప్రయోగింపఁబడియుండుటచే నా యర్థమే తర్వాత స్థిరమైనది. కాన, నీ స్థలమునందు క్రతుశబ్దమునకు శ్రౌతయజ్ఞము లనియు నర్థముచేసికొనవలయునని శాంకరభాష్యమునందు చెప్పఁబడినది. మఱియు నీ యర్థమే పైన వ్రాయఁబడినది. కారణ మేమన, నటుల భేదము చెప్పకపోదుమేని క్రతు, యజ్ఞశబ్దములు సమానార్థకము లగుటచే నీ శ్లోకమునందవి నిష్కారణముగ రెండవపర్యాయము చెప్పిన దోషము వచ్చును-]

పితాఽహ మస్య జగతో మాతా ధాతా పితామహః,
వేద్యం పవిత్రమోంకార ఋక్సామ యజురేవ చ. 17

17. ఈ జగత్తునకుఁ దండ్రిని, తల్లిని, ధాతను (ఆధారభూతుఁడను) పితామహుఁడను (తాతను) నేను, పవిత్రమైన వస్తువును, జ్ఞేయమైన వస్తువును, ఓంకారమును, ఋగ్వేదమును, సామవేదమును, యజుర్వేదమును నేనే.

గతి ర్భర్తా ప్రభు స్సాక్షీ నివాస శ్శరణం సుహృత్,
ప్రభవః ప్రళయః స్థానం నిధానం బీజ మవ్యయమ్. 18

18. (అందఱకు) గతిని, (ఎల్లవారికి) పోషకుఁడును, ప్రభువును, సాక్షిని, నివాసమును, శరణమును, సఖుఁడను, నుత్పత్తిని, ప్రళయమును, స్థితిని, నిధానమును నవ్యయమగు బీజమును నేనే.

తపామ్యహమహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్సృజామి చ,
అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ సదస చ్చాహ మర్జున. 19

19. ఓ యర్జునా! నేను వేడిని కలుగఁజేయుచున్నాను. దానిని లేకయుండుటను జేయుచున్నాను. అమృతమును, మృత్యువును, సత్తును, నసత్తును నేనే యయి యున్నాను.

[పరమేశ్వరుని స్వరూప మిట్లే సవిస్తరముగ 10, 11, 12వ యధ్యాయములయందు వర్ణింపఁబడినది. కాని యిచ్చో విభూతి మాత్రమే గాక పరమేశ్వరునకు జగత్తునందలి భూతములతో నున్న సంబంధము, తల్లిదండ్రులు, మిత్రులు మొదలయిన వారితో నున్న సంబంధమువలె నున్నదని విశేషముగఁ జెప్పఁబడినది. ఈ రెండువిధములగు వర్ణనలలోను కొంచెము భేద మున్నది. అది యట్లుండ నిమ్ము; వృష్టిని కలుగచేయుటయును, నాకర్షించుటయు నను నీ రెంటిలో నొక క్రియయే మన దృష్టికి లాభదాయకమును, రెండవది నష్టమును కలుగఁజేయునదిగను నున్నను, తాత్త్వికదృష్టిచే నీ రెంటిని పరమేశ్వరుఁడే చేయుచున్నాఁడని తెలిసికొనవలయును. ఈ యభిప్రాయమునే మనస్సున నిడికొని పూర్వమునందు (గీ.7-12) సాత్త్వికములును, రాజసములును, తామసములు నగు పదార్థములన్నింటిని నేనే పుట్టించినానని భగవంతుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు. మఱియు ముందు పదునాల్గవ యధ్యాయమునందు గుణత్రయవిభాగముచే నానాత్వ మెట్లు గలుగునో సవిస్తరముగ వర్ణింపఁబడినది. ఈ దృష్టితోఁ జూచితిమేని యిరువదియొకటవ శ్లోకమునందు సత్, అసత్ అను నీ రెండు

పదములకును యథాక్రమముగ మంచి చెడుగులని యర్థము చేయ వలసివచ్చును. మఱియు గీతలలో నుత్తరగ్రంథమున (గీ. 17 26-28) నొకప్పుడు అట్టులర్థము చేయఁబడియు నున్నది. కాని 'సత్' అనఁగా 'నవినాశి' యనియు, 'అసత్' అనఁగా 'వినాశి' యనియు లేక నశ్వరము అనియు సామాన్యములగు నర్థములే (గీ. 2.16)నిచ్చో నుద్దేశింపఁ బడియుండును. మఱియు మృత్యువు, అమృతమును, సత్, అసత్ అనెడి ద్వంద్వాత్మకములగు శబ్దములు ఋగ్వేదమునందలి, నాసదీయసూక్తము నుండి గ్రహింపఁ బడినవని తోఁచుచున్నది. అయినను నాసదీయ సూక్తమునందు 'సత్' అను శబ్దము దృశ్య సృష్టియను నుద్దేశముతోఁ బ్రయోగింపఁబడినది. గీతలో 'సత్' అను శబ్దము 'పరబ్రహ్మ' యను నర్థమునఁ బ్రయోగింపఁబడినది. దృశ్య సృష్టిని 'అసత్' అని చెప్పుచున్నది. ఇదియే వీనిలోనున్న (గీతా. ర.ప్ర. 9 చూడు) భేదము; కాని యీ రీతిగ పారిభాషికమగు భేద ముండినను 'సత్', 'అసత్' శబ్దములు రెండును నొకసారియే ప్రయోగింపఁబడినచో వానియందు దృశ్యసృష్టియు, పరబ్రహ్మయు నను నీ రెండును నొకదానిలో చేరునని స్పష్ట మగుచున్నది. కాని వేర్వేఱగు పరిభాషచే నొకదానిని 'సత్'అనియు, నొకదానిని 'అసత్' అనియు నీవు చెప్పినను, రెండును పరమేశ్వర స్వరూపములే యని నిరూపించుటకై 'సత్' 'అసత్' అను నీ శబ్దములకు వ్యాఖ్యానము చేయక, 'సత్', 'అసత్' లు నే నే యైయున్నానని సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడిన దనియు, నీ వర్ణనకు భావార్థమును చెప్పవచ్చును (గీ. 11.37 మఱియు 13.12 చూడు). పరమేశ్వరుని స్వరూపము లిట్లనేక మయినను నేకత్వబుద్ధితో నుపాసించుటయును, ననేకత్వబుద్ధితో నుపాసించుటయు నను వానిలో నున్న భేదము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

త్రైవిద్యా మాం సోమపాః పూతపాపా
యజ్ఞై రిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయంతే,
తే పుణ్య మాసాద్య సురేంద్రలోక
మశ్నంతి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్. 20

20. త్రైవిద్యులు అనఁగా ఋక్, యజుస్సు, సామము నను మూఁడు వేదములయందున్న కర్మ చేయువారును, సోమపులు (సోమపానము చేయువారును) నిష్పాపులునగువారు నన్ను యజ్ఞములచేఁ బూజించి స్వర్గలోకము నొందుదమని యిచ్ఛగించుచున్నారు. వా రింద్రునియొక్క పుణ్యలోకమును జేరి స్వర్గమునందు దేవతలయొక్క ననేకములగు దివ్యభోగముల ననుభవించుచున్నారు.

తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం
క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి,
ఏవం త్రయీధర్మ మనుప్రపన్నా
గతాగతం కామకామా లభంతే. 21

21. ఆ విశాలమగు స్వర్గలోకము ననుభవించి పుణ్యము క్షయించిన పిదప మఱల జన్మమెత్తి మృత్యులోకమునకు వచ్చుచున్నారు. ఇట్టి త్రయీధర్మముల (అనఁగా: మూఁడు వేదముల యందలి యజ్ఞయాగాది శ్రౌతధర్మముల) నాచరించు వారును కామ్యములగు, నుపభోగములను గోరువారును (స్వర్గమును గుఱించి) రాక పోకలఁ జేయుచుందురు.

[యజ్ఞయాగాది ధర్మములచే గాని, నానావిధములగు దేవతల యారాధనచేఁ గాని కొంచెము కాలము స్వర్గమునం దుండినను, పుణ్యాంశము నశించిన పిదప మఱల భూలోకమునకు రావలసిన సిద్ధాంతము పూర్వమునం దనేక పర్యాయములు సెప్పఁబడినది (గీ. 2.42-44; 4.34; 6.41; 7.23; 8.16 మఱియు 25). మోక్షమిట్టిదిగాదు నిత్యమయినది. అనఁగా నొక పర్యాయము పరమేశ్వరు నొందిన పిదప తిరిగి జననమరణ చక్రములోఁబడఁడు. మహాభారతమునందు (వన. 260) వర్ణింపఁబడిన స్వర్గసుఖమును నిట్టిదే. కాని యజ్ఞయాగాదుల

చేతనే వృష్టి మొదలయినవి యుత్పన్నము లాయెను గాన యజ్ఞ యాగములను వదలినచో నీ జగత్తునందలి యోగక్షేమము (అనఁగా నిర్వాహము) లెట్లగునని శంక కలుగును (గీ. 2.45 మీఁద టిప్పణి యును). కాన పై శ్లోకమును గలిపియే దాని కిప్పు డుత్తరమును జెప్పు చున్నాఁడు—]

అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే,
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమ్ 22

22. ఎవరు అనన్యనిష్ఠులయి నన్ను జింతించుచు న న్నుపాసించుచున్నారో యట్టి నిత్యయోగయుక్తులయిన పురుషులయొక్క యోగక్షేమములను నేనువహించు చున్నాను.

[అదివఱకు తనకు లేని వస్తువును సంపాదించుకొనుట యోగము. తన కున్న వస్తువును రక్షించుకొనుట క్షేమము అని యోగ క్షేమ శబ్దములకు వ్యాఖ్యానము (శాశ్వతకోశమునందు 100 మఱియు 292 శ్లోకములను చూడు) చేయఁబడి యుండుటచే వానికి మొత్తము మీఁద సంసారమునం దెల్లప్పుడును నవసరములగు వానియొక్క నిర్వాహమని యర్థము. కర్మయోగమార్గమున నీ శ్లోకమున కేమి యర్థమైనదియు గీతారహస్యమునందలి పంౘ్రెండవ ప్రకరణమునందు విచారింపఁబడినది. నారాయణీయ ధర్మములయందును నిట్లే-

మనీషిణో హి యే కేచిత్ యతయో మోక్షధర్మిణః,
తేషాం విచ్ఛిన్నతృష్ణానాం యోగక్షేమవహో హరిః.

అని చెప్పఁబడినది (మ.భా.శాంతి. 348.72). ఈ పురుషుఁ డేకాంత భక్తుఁ డైనను ప్రవృత్తిమార్గమునం దున్నవాఁడని (అనఁగా: నిష్కామ బుద్ధిచే కర్మలు చేయుచున్నాఁడని యక్కడఁ జెప్పఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము. ఇప్పుడు బహుత్వముతోఁ బరమేశ్వరుని సేవించు వారికి కడపటు గల్గు ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు—]

యేఽప్యన్యదేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,
తేఽపి మామేవ కౌంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకమ్. 23

23. ఓకౌంతేయా! భక్తిశ్రద్ధాయుక్తులయి యితర దేవతలను యజించు వారు సైతము నన్నే యజించినవారగుదురు; కాని యా యజనము శాస్త్రోక్తమయి నదికాదు.

అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ ప్రభురేవ చ,
న తు మా మభిజానంతి తత్త్వేనాత శ్చ్యవంతి తే. 24

24. కారణమేమన సర్వ యజ్ఞములకును భోక్తను, స్వామిని నేనే యయి యున్నాను. నాయొక్క తత్త్వము తెలియకపోవుటచే వారు మఱల జననమరణ ప్రవాహమునఁ బడుదురు.

[ఈ రెండు శ్లోకములయం దున్న సిద్ధాంతము యొక్క గొప్పతనము గీతారహస్యమునందలి పదుమూఁడవ ప్రకరణమునందు వివేచింపఁబడినది. ప్రతిదేవతయు భగవంతునియొక్క యొకవిధమగు స్వరూపమే యై యున్నదను తత్త్వము వైదికధర్మములలో నతిచిర కాలమునుండియు వాడుకలోనే యున్నది. ఉదాహరణము. ఋగ్వేదమునందే “ఏకం సద్విప్రా బహుధా వదం త్యగ్నిం యమం మాతరిశ్వాన మాహుః” (ఋ. 1.164.46)- పరమేశ్వరుఁ డొకఁడే యైనను పండితు లాతని నగ్నియనియు, యముఁ డనియు, వాయు వనియు ననేకవిధములుగఁ బేర్కొనుచున్నారు అని చెప్పఁబడినది; మఱియు దాని ననుసరించియె దీని పైయధ్యాయమునందు పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడైనను నాతనియొక్క విభూతు లనేకములని చెప్పఁబడినవి. ఆ రీతిగనే మహాభారతాంతర్గతమగు నారాయణీయోపాఖ్యానమునందు చతుర్విధ భక్తులలోను కర్మచేయు నేకాంతికభక్తుఁడు శ్రేష్ఠుఁడు (గీ. 7.19 మీఁద టిప్పణి చూడు) అని చెప్పిన పిదప-

బ్రహ్మాణం శితికంఠం చ యాశ్చాన్యా దేవతాః స్మృతాః,
ప్రబుద్ధచర్యాః సేవంతో మా మేవైష్యంతి యత్పరమ్.

బ్రహ్మదేవునిగాని, శివునిగాని, యితరదేవతలను గాని, భజించు సాధువులును నన్నే పొందుచున్నారు (మ.భా.శాం. 341. 35) అని చెప్పఁబడినది. (భాగ. 10.పూ. 40.8-10 చూడు) నారాయణీయోపాఖ్యానమునందును-

యే యజంతి పితౄన్ దేవాన్ గురూంశ్చైవాతిథీం స్తథా,
గాశ్చైవ ద్విజముఖ్యాంశ్చ పృథివీం మాతరం తథా.
కర్మణా మనసా వాచా విష్ణుమేవ యజంతి తే,

దేవతలు, పితరులు, గురువులు, అతిథులు, బ్రాహ్మణులు, గోవులు మొదలయిన వానిని సేవించువారు పర్యాయముగ విష్ణునే యజించుచున్నారని చెప్పఁబడినది (మ.భా.శాం. 345.26,27). భక్తి ముఖ్యముగ గ్రహింపఁబడుటచే దేవతారూపమగు ప్రతీకము గౌణమగును. లేక, విధిభేదమున్నను నొక పరమేశ్వరు నుపాసనయే చేయఁబడు నని భాగవతధర్మములు స్పష్టముగఁ జెప్పుచుండ, భాగవతధర్మియులు సైతము, శైవులతో వివాదము పెట్టుకొనుట యాశ్చర్యకరమైనది. అది యటులుండు గాక; ఏ దేవత నుపాసించినను నా యుపాసన భగవంతునకే చేరు నను సిద్ధాంతము నిజమయినను సర్వదేవతలును భగవంతుఁడే యను జ్ఞానము లేకపోవుటచే మోక్షమార్గము తప్పిపోయినందున నా యా దేవతల నుపాసించువారికి వారి వారి భావము ననుసరించి భగవంతుఁడే వేర్వేఱు ఫలముల నెట్లిచ్చునో యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

యాంతి దేవవ్రతా దేవాన్
పితౄన్ యాంతి పితృవ్రతాః,
భూతాని యాంతి భూతేజ్యా
యాంతి మద్యాజినో ఽపి మామ్. 25

25. దేవతలయొక్క వ్రతము చేయువారు దేవతలను, పితరులయొక్క వ్రతము చేయువారు పితరులను, నా యా భూతములఁ బూజించు వా రా యా భూతములను, నన్ను యజించువారు నన్నును పొందుచున్నారు.]

[ఒక పరమేశ్వరుఁడే యంతటను నిండియున్నను వారి వారి భావానుసారముగ న్యూనాధికములగు ఫలములు వారికి లభించుచుం డును; అయినను నీ ఫలములను సైతము దేవత లియ్యరు. ఇఁక నే మన పరమేశ్వరుఁడే యిచ్చునని పూర్వము చెప్పిన విషయమును (గీ. 7. 20-23) మఱువఁగూడదని యిందలి సారాంశము. పైన నిరువదినాల్గవ శ్లోకమునందు "యజ్ఞముల కన్నింటికి నేనే భోక్తను" అని భగవంతుఁడు సెప్పిన దాని కిదియే తాత్పర్యము. మహాభార తమునందును-

యస్మిఁ యస్మింశ్చ విషయే యో యో యాతి వినిశ్చితమ్,
స తమే వాభిజానాతి నాన్యం భరతసత్తమ.

— ఎవఁ డే యే భావమునందు కృతనిశ్చయుఁ డగుచున్నాఁడో, వాఁ డా యా భావమున కనురూపముగనే ఫలము నొందుచున్నాఁ డని చెప్పఁబడినది (శాం. 352-3). "యం యథా యథోపాసతే త దేవ భవతి" అని శ్రుతియం దున్నది (గీ. 8.6 మీఁద టిప్పణిచూడు). నానాత్వముచేత దేవతల నుపాసించువారికి (అనఁగా: ననేక దేవతల నారాధించువారికి) లభించు ఫలమును మొదటి చరణమునందు చెప్పిన పిదప రెండవ చరణమునం దనన్యభావముచే భగవంతుని భజించు వారికి నిజమయిన భగవత్ప్రాప్తి కలుగునని యర్థము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు భగవంతుఁడు తన భక్తుఁడు తనకేమి సమర్పించుచున్నదియు విచారింపక యతని భావమును మాత్రమే విచారించి యతనియొక్క భక్తిని స్వీకరించుచున్నాఁ డనునది భక్తిమార్గమునందలి గొప్ప తత్త్వ మని చెప్పుచున్నాఁడు-]

పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి,
తదహం భక్త్యుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః. 26

26. ఏదో యొకానొక పత్రమును గాని, పుష్పమును గాని, ఫలమును గాని, యథాశక్తిగ కొంచె ముదక మయినను, భక్తితో నా కర్పించునట్టి ప్రయతాత్ముని యొక్క అనఁగా: నియతచిత్తునియొక్క యీ భక్తి యను కానుకను నే నానందముతో స్వీకరించుచున్నాను.

[కర్మకంటె బుద్ధి శ్రేష్ఠము (గీ. 2. 49) అను కర్మయోగము నందలి సిద్ధాంతమునే భక్తిమార్గమునందు మఱియొక విధమున పై శ్లోకమునందు వర్ణింపఁబడినది (గీతార. ప్ర. 13 చూడు). ఈ విషయమయి సుదాముని (కుచేలుని)యొక్క యడుకుల సంగతి ప్రసిద్ధమై యున్నది. భాగవతపురాణమునం దీ శ్లోకము కుచేలోపాఖ్యానము నందే చెప్పఁబడినది (భాగ. 10 ఉ. 81.4). పూజాద్రవ్యములు స్వల్పముగ నున్నవను విషయమును నధికముగ నున్నవను విషయమును నెప్పుడును మనుజునియొక్క స్వాధీనములోనే యుండదు. కావున యథాశక్తిగ ప్రాప్తమగు కొంచెమైన పూజాద్రవ్యముచేతనే గాక శుద్ధమగు భావముతో సమర్పింపఁబడిన మానసికమగు పూజాద్రవ్యము చేత సైతము భగవంతుఁడు సంతుష్టుఁ డగుచున్నాఁడని చెప్పఁబడినది. దేవుఁడు భావము నపేక్షించును. పూజాద్రవ్యము నపేక్షించువాఁడు కాఁడు. మీమాంసకుల మార్గముకంటె భక్తిమార్గమునందలి విశేష మిదియే. యజ్ఞయాగములు చేయుటకు మిక్కిలి పటాటోపముఁ జేసి, విశేషద్రవ్యము సంపాదింపవలసి వచ్చును. కాని, భక్తియజ్ఞ మొక తులసీదళముచే సైతము పూర్తి యగును. దుర్వాసులవారు తమ యింటికి వచ్చినప్పుడు ద్రౌపది యిట్టి యజ్ఞమునే చేసి భగవంతుని సంతోషింపఁ జేసినదని మహాభారతమునందు చెప్పఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము; భగవద్భక్తులు తమ కర్మలను చేయునటుల నీవును చేయు మని యర్జునున కుపదేశించి దానివలన గలుగు ఫలము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు—]

యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసి యత్,
యత్తపస్యసి కౌంతేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్. 27

27. ఓ కౌంతేయా! నీవు చేయునదియు, భుజించునదియు, హోమము చేయునదియు, దానము చేయునదియు, తపము చేయునదియు, నాకు సమర్పించుచుండుము.

శుభాశుభఫలై రేవం మోక్ష్యసే కర్మబంధనైః,
సన్న్యాసయోగయుక్తాత్మా విముక్తో మా ముపైష్యసి. 28

28. ఇట్లు చేయుటచే (కర్మలు చేసినను) కర్మలయొక్క శుభాశుభఫలరూపమగు బంధనమునుండి నీకు ముక్తి కలుగును. మఱియు (కర్మఫలమును) త్యజించుటయను నీ యోగముతో యుక్తాత్ముఁడవు (అనఁగా: శుద్ధాంతఃకరణ కలిగిన వాఁడవు)ను, ముక్తుఁడవు నగుచు నన్నుఁ బొందుదువు.

[భగవద్భక్తులు సయితము కృష్ణార్పణబుద్ధితో కర్మల నన్నింటిని చేయవలయును. వదలఁగూడదని దీనింబట్టి స్పష్టమగుచున్నది; మఱియు నీ మతమున నీ రెండు శ్లోకములు గొప్పవి. "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః" (గీ. 4. 14). ఈ జ్ఞానయజ్ఞముయొక్క తత్త్వమే యిప్పుడు భక్తియొక్క పరిభాష ననుసరించి యిరువదియేడవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది (గీతార. ప్ర. 13 చూడు). "మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య" (గీ. 3. 30)- నాయందు కర్మముల నన్నింటిని నుంచి యుద్ధము చేయుము అని యర్జునునకు మూఁడవ యధ్యాయమునందు చెప్పఁబడినది. మఱియు నైదవ యధ్యాయమునందు "బ్రహ్మయందు కర్మల నర్పించి సంగరహితుఁడై కర్మలను చేయువానికి కర్మలోప ముండదు" (5.10) అని మరల చెప్పఁబడినది. గీతలను బట్టి చూడఁగ నిదియే నిజమగు సన్న్యాసమని తోఁచును (గీ. 18. 2). ఈ రీతిగ ననఁగా: కర్మఫలాశను వదలి (సన్న్యస్య), సర్వకర్మలను జేయువాఁడే నిత్యసన్న్యాసి యగును (గీ. 5. 3). కర్మత్యాగరూపమగు సన్న్యాసము గీతలకు సమ్మతము గాదు. ఈ రీతిగఁ

జేయఁబడు కర్మలు మోక్షమునకుఁ బ్రతిబంధకములుఁ కావని పూర్వమునం దనేక స్థలములయందు (గీ. 2.64; 3.19; 4.23; 5.12; 6.1; 8.7) చెప్పఁబడినది. ఆ విషయమునే మరల నీ యిరువదియెనిమిదవ శ్లోకమునందు చెప్పెను. భాగవతపురాణమునందును, నృసింహరూపుఁడగు భగవంతుఁడు ప్రహ్లాదునకు "మయ్యావేశ్య మనస్తాత కురు కర్మాణి తత్పరః"- నాయందు చిత్తమును నిలిపి సర్వకర్మలను చేయుము అని యుపదేశించెను (భాగ. 7-10-23). తర్వాత భగవద్భక్తులు సర్వకర్మలను నారాయణార్పణము చేయవలయునని యేకాదశస్కంధమందు భక్తియోగముయొక్క తత్త్వము సెప్పఁబడినది (భాగ. 11.2.36 మఱియు 11.11.24 చూడు). అది యట్లుండనిమ్ము; భక్తిమార్గము సులభమని యీ యధ్యాయారంభమునందు చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు దానియందలి సమత్వరూప మను మఱియొక గొప్ప విశేషమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

సమోఽహం సర్వభూతేషు న మే ద్వేష్యోఽస్తి న ప్రియః,
యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చాప్యహమ్. 29

29. నేను సర్వభూతములకును సమానుఁడనుగానే యున్నాను. నాకు (ఒకఁడు) ద్వేష్యుఁడు గాని (అనఁగా: నప్రియుఁడు) మఱియు (ఒకఁడు) ప్రియుఁడు (అనఁగా: నిష్టమైనవాఁడు) గాని లేఁడు. కాని యెవరు నన్ను భక్తితో భజించుచున్నారో వారు నాయందును, నేను వారియందును నుందును.

అపి చేత్సుదురాచారో భజతే మా మనన్యభాక్,
సాధురేవ స మంతవ్య స్సమ్య గ్వ్యవసితో హి సః. 30

30. విశేషదురాచారుఁడైనను, న న్ననన్యభావముతో భజించినచో నతఁడు సాధువే యని తెలిసికొనవలయును, కారణ మేమియన: నతని బుద్ధికి మంచి నిశ్చయము గలిగియున్నది.

క్షిప్రం భవతి ధర్మాత్మా శశ్వ చ్ఛాంతిం నిగచ్ఛతి,
కౌంతేయ ప్రతిజానీహి న మే భక్తః ప్రణశ్యతి. 31

31. వాఁడు శీఘ్రముగ ధర్మాత్ముఁ డగును. మఱియు నిత్యమగు శాంతి నొందును. ఓ కౌంతేయా! నాయొక్క భక్తుఁ డెప్పుడును నాశనము నొందఁడని నీవు బాగుగఁ దెలిసికొనుము.

[భగవద్భక్తుఁడు దురాచారుఁడైనను భగవంతున కిష్టుఁడే యగు నని ముప్పదవ శ్లోకార్థమును చేయరాదు. మొదట నెట్టి మనుజుఁడై నను (అనఁగా: దురాచారుఁడైనను) నొకసారి పరమేశ్వరునిపైఁ దన బుద్ధిని నిల్పెనేని పిదప నతఁ డేమియును దుష్కర్మను చేయఁడు. మఱియు నతఁడు క్రమక్రమముగ ధర్మాత్ముఁడై సిద్ధి నొందును. ఈ సిద్ధిచే వాని పాపములు పూర్ణముగ తుదకు నశించునని మాత్రమే భగవంతుఁడు సెప్పుచున్నాఁడు. కావున నాఱవ యధ్యాయమునందు (6. 44) కర్మయోగమును దెలిసికొనవలయునని కోరిక మాత్రమే పుట్టినను చక్రములోఁ బడవేయఁబడిన వానివలె యవశుఁడై మను జుఁడు శబ్దబ్రహ్మముకంటె పరమగు పదమును బొందునని చెప్పఁ బడిన సిద్ధాంతమునే యిప్పుడు భక్తిమార్గమునకు సంబంధింపఁ జేసి చూపించినాఁ డని యిందలి సారాంశము. పరమేశ్వరుఁడు సర్వభూత ములయందును సమానుఁడుగ నుండునను విషయమునే యిప్పుడు విశేషముగ వివరించుచున్నాఁడు-]

మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః,
స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేఽపి యాంతి పరాంగతిమ్. 32

32. కారణ మేమన: నో పార్థా! నన్నాశ్రయించి, స్త్రీలును, శూద్రులును నంత్యజాలు మొదలగు పాపయోనులును సైతము పరమగతి నొందుచున్నారు.

[32వ శ్లోకమునందున్న పాపయోనిశబ్దము విశేష్యము కాద నియు, స్త్రీలకును, వైశ్యులకును, శూద్రులకును విశేష మనియు,

నందుకు కారణము పూర్వమునం దేదో యొక పాపము చేసిననేగాని స్త్రీ-వైశ్య-శూద్రులై యెవరును జన్మింప రనియు కొందఱు టీకాకారులు వ్రాసిరి. వారి మతమున పాపయోని శబ్దము సామాన్యమగుటచే స్త్రీలు, వైశ్యులు, శూద్రులు నను భేద ముదాహరణార్థమయి చెప్పఁబడినది. కాని మా కీ యర్థము సమ్మతమైనది కాదు. పాపయోనిశబ్దమున కీకాలమున దొరతనమువారిచే నపరాధులని యెన్నబడినవారని యర్థము వివక్షితమైనందున యా జాతివారికిని భగవద్భక్తిచే సిద్ధి గల్గునని యీ శ్లోకమునందలి తాత్పర్యము. స్త్రీలును, వైశ్యులును, శూద్రులును నీ వర్గములోనివారు కారు. ఇఁక వారికి మోక్షము సిద్ధించుటకు ప్రతిబంధ మేమన: వేదశ్రవణమునకు వారనధికారు లనుటయే. కావుననే భాగవతపురాణమునందు—

> స్త్రీ శూద్ర ద్విజబంధూనాం త్రయీ న శ్రుతిగోచరా,
> కర్మశ్రేయసి మూఢానాం శ్రేయ ఏవం భవే దిహ,
> ఇతి భారత మాఖ్యానం కృపయా మునినా కృతమ్.

— స్త్రీలు, శూద్రులు, కలియుగమునందలి నామధారులగు బ్రాహ్మణులు నను వారి వీనులకు వేదములు వినఁబడఁ దగ నందున వారు మూఢులుగ నుండకూడదని వ్యాసులవారు దయగలవారై మహాభారతమును ముఖ్యముగ గీతను వారి కల్యాణార్థము రచించిరి అని చెప్పబడినది (భాగ. 1.4.25). భగవద్గీతలయందున్న పై శ్లోకము కొంచెము పాఠభేదముతో ననుగీతలలోనున్నది(మ.భా.అశ్వ.19.61,62). జాతియొక్కయు, వర్ణముయొక్కయు, స్త్రీపురుషాదులయొక్కయు, లేక నలుపు, తెలుపు మొదలగు రంగులు మొదలగు వానియొక్కయు భేదమును లక్ష్యము సేయక యెల్లరకును సద్గతి నిచ్చు భగవద్భక్తి యను రాజమార్గముయొక్క నిజమగు గొప్పతనము, మహారాష్ట్రమునందలి సంతమండలి (సత్పురుష సముదాయము) యొక్క యితిహాసములనుబట్టి యందఱకును దెలియును (పై శ్లోకమునకు విశేష

మగు విచారము గీతారహస్యము (ప్ర. 13లో చేయఁబడినది చూడు).
ఈ ధర్మము నాచరించు విషయమయి యర్జునునకు 33వ శ్లోకము యొక్క యుత్తరార్ధమునందు చేయఁబడిన యుపదేశమే ముందును జేయఁబడుచున్నది-]

కిం పున ర్బ్రాహ్మణాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయ స్తథా,
అనిత్య మసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్.33

33. ఇఁక పుణ్యమతులగు బ్రాహ్మణులును, నాకు భక్తులగు రాజర్షులును (క్షత్రియులును) నగు వారి విషయము చెప్పనేల? ఈ యనిత్యమును అసుఖమును (అనఁగా: దుఃఖము నిచ్చునదియునగు మృత్యు)వగు లోకమున నీవుంటివి కాన, నన్ను భజింపుము.

మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
మా మే వైష్యసి యుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః.34

34. నాయందు మనస్సు నుంచుము. నా భక్తుఁడవు కమ్ము. నాయొక్క యజనపూజనములఁ జేయుము. నన్ను నమస్కరింపుము. ఇట్లు మత్పరాయణుఁడవై నీయొక్క యోగము నవలంబించితివేని నన్నే పొందుదువు.

[యథార్థముగ విచారింతుమేని 33వ శ్లోకమునందే యీ యుపదేశ మారంభింపఁబడినది. ప్రకృతియొక్క వ్యాపారము (అనఁగా: నామరూపాత్మకమగు దృశ్యసృష్టి) అనిత్యమును, పరమాత్మయే నిత్యము ననెడు యధ్యాత్మశాస్త్రముయొక్క సిద్ధాంతము ననుసరించి యనిత్యపదము 33వ శ్లోకమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడినది. మఱియు నసుఖపద మీ సంసారమునందు సుఖముకంటె దుఃఖ మధికముగ నున్నదను సిద్ధాంతము ననువదించుచున్నది. అయినను నీ వర్ణన మధ్యాత్మమార్గము ననుసరించినది కాదు. భక్తిమార్గము ననుసరించినది. కాన 'పరబ్రహ్మ' లేక 'పరమాత్మ' యను శబ్దములను బ్రయోగింపక 'నన్ను భజింపుము, నాయందు మనస్సు నుంపుము, నన్ను నమస్కరింపుము' అని వ్యక్తస్వరూపమును దెలియఁ జేయు

నుత్తమపురుష ప్రయోగముచే భగవంతుఁ డుపదేశించెను. ఈ రీతిగ భజించి మత్పరాయణుఁడవై నీ యోగము (కర్మ-యోగము) నవలంబించితి వేని (గీ. 7. 1 చూడు) కర్మబంధమునుండి ముక్తుఁడవై నిస్సంశయముగనన్ను పొందుదువని భగవంతుఁడు తుదకు చెప్పుచున్నాఁడు. మఱియు నీ యుపదేశమే 11వ యధ్యాయమునందు కడపటు మరల చేయఁబడినది. గీతయందలి రహస్యమంతయు నిదియే. ఒకప్పు డది యధ్యాత్మదృష్టి తోడను, నొకప్పుడు భక్తిదృష్టి తోడను చెప్పఁబడును: ఇదియే భేదము.]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే రాజవిద్యారాజగుహ్య యోగో నామ నవమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న రాజవిద్యారాజగుహ్యయోగమను పేరుగల తొమ్మిదవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

దశమోఽధ్యాయః

పదియవ అధ్యాయము

~~~~

[కర్మయోగసిద్ధికొఱకు పరమేశ్వర సంబంధమైన వ్యక్తస్వరూపముయొక్క యుపాసనకు సంబంధించిన రాజమార్గము పూర్వాధ్యాయమునందు చెప్పఁబడినది, కాన దానినే యీ యధ్యాయమునందు కొంచెము వర్ణించి, యర్జునుఁ డడుగఁగా పరమేశ్వరునియొక్క యనేకములగు వ్యక్తరూపములను (అనఁగా: విభూతులను తుదకు వర్ణించుచున్నాఁడు. మఱియు దానిని వినుటవలన ప్రత్యక్షమైన రూపమును జూడవలయు నని యర్జునునకు కోరిక గలుగఁగా 11-వ యధ్యాయమునందు భగవంతుఁడు తన విశ్వరూపమును జూపి యర్జునుని కృతార్థునిఁ జేసెను-]

శ్రీ భగవా నువాచ:

భూయ ఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః,
యత్తేఽహం ప్రీయమాణాయ వక్ష్యామి హితకామ్యయా. 1

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 1. ఓ మహాబాహువా! (నా సంభాషణముచే) సంతుష్టుఁడవగు నీయొక్క హితమునకై మరల చెప్పఁబోవు విషయమును వినుము.

న మే విదుః సురగణాః ప్రభవం న మహర్షయః,
అహ మాదిర్హి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః. 2

2. నాయొక్క యుత్పత్తి దేవతల గణమునకును, మహర్షులకు సైతము తెలియదు. కారణ మేమనఁగా: దేవతలకును, మహరు లకును అన్నివిధములచేతను నేనే యాది కారణము.

యో మా మజ మనాదిం చ వేత్తి లోక మహేశ్వరమ్,
అసమ్మూఢ స్స మర్త్యేషు సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. 3
~~~~

3. నేను (పృథివి మొదలుగాఁగల యన్ని) లోకములకును గొప్ప యీశ్వరుఁడ నగుటచే నాకు జన్మమును, నాదియు లేదని తెలిసికొనువాఁడే మనుష్యులలో మోహవిరహితుఁడై సర్వపాపముల నుండియు విముక్తుఁ డగుచున్నాఁడు.

[దేవతలు పుట్టుకమునుపే భగవంతుఁడు, లేక పరబ్రహ్మ యుండెను. దేవతలు పిదప పుట్టిరి. ఈ విచారము ఋగ్వేదముయొక్క నాసదీయ సూక్తమునఁ జేయఁబడినది (గీతార. ప్ర. 9 చూడు). అది యటు లుండనిమ్ము. ప్రస్తావన నిట్లు ముగించి తా. నందఱకును మహేశ్వరుఁ డెట్లైనదియు భగవంతుఁడు నిరూపించుచున్నాఁడు-]

బుద్ధి ర్జ్ఞాన మసమ్మోహః క్షమా సత్యం దమ శ్శమః,
సుఖం దుఃఖం భవో౽భావో భయం చాభయమేవ చ. 4

4. బుద్ధియు, జ్ఞానము, అసంమోహము, ఓర్పు, సత్యము, దమము, శమము, సుఖము, దుఃఖము, భవము (పుట్టుట), అభావము (నాశము) అటులే భయము, అభయము.

అహింసా సమతా తుష్టి స్తపో దానం యశో౽యశః,
భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ పృథగ్విధాః. 5

5. అహింసయు, సమత, తుష్టి (సంతోషము) తపము, దానము, యశము అయశము, మొదలుగాఁగల యనేకవిధములగు సర్వప్రాణుల యొక్కయు భావములు నా వలననే పుట్టినవి.

[భావశబ్దమునకు 'నవస్థ' (స్థితి లేక వృత్తి) యని యర్థము. సాంఖ్యశాస్త్రమునందు బుద్ధియొక్క భావ మనియు, శారీరకభావ మనియు, నా పదమునకు నర్థభేదము చేయఁబడినది. సాంఖ్యులు పురుషుఁడు కర్త కాఁడనియు బుద్ధి యనునది ప్రకృతియొక్క వికార మనియు నందురు. మఱియు పశుపక్ష్యాదులయొక్క లింగశరీరమునకు, వేర్వేఱు జన్మలు ప్రాప్తమగుటకు లింగశరీరమునందున్న బుద్ధియొక్క వేర్వేఱగు నవస్థలు లేక భావము లనునవియే కారణము లని వారు చెప్పుదురు (గీతా ర. ప్ర. 8 మఱియు సాం. కా. 40-55

చూడు). మఱియు నా భావములే యనేకములై పై రెండుశ్లోకముల యందు వర్ణింపఁబడినవి. కాని ప్రకృతి పురుషుల కిరువురికంటెను పరమునందు పరమాత్మరూపమగు నొక నిత్యమగు తత్త్వమే కలదు. నాసదీయసూక్తమునందు వర్ణించినటుల దానియొక్క మనస్సునందే సృష్టిని నిర్మింపవలయునను నిచ్ఛ పొడమినది. పిదప దృశ్యమైన జగత్తంతయు నుత్పన్నమైనదని వేదాంతులు సిద్ధాంతము చేసిరి. మఱియు సృష్టియందున్న మాయాత్మకమగు పదార్థము లన్నియు పరబ్రహ్మయొక్క మానసిక భావములే యని వేదాంతశాస్త్రమునందును చెప్పఁబడినది (ముందు శ్లోకమును చూడు). తపము, దానము, యజ్ఞము మొదలగు శబ్దములచే తత్పరము లయిన బుద్ధియొక్క భావములే వివక్షితము లయినవి. భగవంతుఁ డిప్పుడు చెప్పున దేమనఁగా—]

మహర్షయః సప్త పూర్వే చత్వారో మనవస్తథా,
మద్భావా మానసా జాతా యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః. 6

6. సప్తమహర్షులును, నట్లె పూర్వమందున్న నలుగురగు మనువులును ఎవరినుండి (ఈ లోకమునందున్న) ప్రజలు గలిగిరో వారును, నాయొక్క మానసులే (అనఁగా: మనస్సుచే నిర్మింపఁబడిన భావములే) యై యున్నారు.

[ఈ శ్లోకమునందున్న శబ్దములు సులభముగ నుఁడినను, నే పౌరాణిక పురుషుల నుద్దేశించి యీ శ్లోకము చెప్పఁబడినదో వారి విషయములలో టీకాకారులకు విశేష మతభేదములు కలవు. ముఖ్యముగ 'పూర్వే', 'చత్వారః' అను పదములకు నే పదముతో నన్వయము చేయవలయు నను విషయమున, ననేకు లనేక విధములుగ చెప్పిరి. సప్తమహర్షులు ప్రసిద్ధులయ్యే యున్నారు. కాని బ్రహ్మదేవునియొక్క యొక కల్పమునందు పదునాలుగు మన్వంతరములు. కావున ప్రతి మన్వంతరమునకు మనువును, దేవతలును, మహర్షులును వేర్వేఱుగ నుందురు (హరివంశము 1.7; విష్ణు. 3.1; మఱియు మత్స్య. పు. 9

చూడు). కాన 'పూర్వే' యనుపదమును, సప్తమహర్షులకును విశేషణ ముగఁ జేసి ప్రకృత వైవస్వత మన్వంతరమునకు పూర్వమునందున్న చాక్షుష మన్వంతరమునందలి సప్తమహర్షులె యిచ్చో వివక్షితులయి యున్నారని యనేకులు సెప్పుచున్నారు. ఈ సప్తర్షులు భృగ్వాదులు, అనఁగా: భృగువు, నభుఁడు, వివస్వతుఁడు, సుధాముఁడు, విరజుఁడు, అతినాముఁడు, సహిష్ణుఁడు అను నేడుగురు; కాని యీ యర్థము సరియైనది కా దని నా యభిప్రాయము. కారణ మేమన: ప్రకృత మందున్న అనఁగా: వైవస్వతునికంటె పూర్వము (అనఁగా: నే మన్వంతరమునందు గీత చెప్పఁబడినదో యతనికంటె పూర్వము)న నున్న మన్వంతరమునందలి సప్తర్షుల నిచ్చట చెప్పుటకు కారణము లేదు. కాన ప్రస్తుతమునందున్న మన్వంతరములోని సప్తర్షులనే గ్రహింపవలయును. వీరికి, మరీచి, అంగిరస్సు, అత్రి, పులస్త్యుఁడు, పులహుఁడు, క్రతువు, వసిష్ఠుఁడు నని పేర్లు. మహాభారతమున శాంతి పర్వమునందు నారాయణీయోపాఖ్యానములో వ్రాయఁబడినది. (మ. భా. శాం. 335.28,29; 340.64 మఱియు 65); వారె యిచ్చో వివక్షితులని నా మతము. కారణ మేమన: నారాయణీయ (లేక భాగవతములగు) ధర్మము లవ్వారి విధులతోకూడ గీతయందు ప్రతి పాద్యములై యున్నవి. అయినను మరీచి మొదలుగా గల సప్తర్షుల యొక్కయు పై చెప్పిన పేరులలో అంగిరస్సుయొక్క స్థానమున భృగువు నప్పుడప్పుడు చెప్పినట్లు స్పష్టముగఁ గన్పట్టుచున్నది. మఱియు కొన్నిస్థలములయందు, కశ్యపుఁడు, అత్రి, భరద్వాజుఁడు, విశ్వామిత్రుఁడు, గౌతముఁడు, జమదగ్ని, వసిష్ఠుఁడును ప్రస్తుతపు యుగము నందున్న సప్తర్షులు చెప్పఁబడిరని, యిక్కడ చెప్పుట యావశ్యకమయి యున్నది (విష్ణు. 3.1.32 మఱియు 33; మత్స్య. 9. 27 మఱియు 28: మ. భా. అను. 93.21); మరీచి మొదలుకొని పైన చెప్పబడిన సప్తర్షులలోను భృగువును, దక్షుని పరిగణించి, విష్ణు పురాణమునందు తొమ్మండుగురనియు (విష్ణు. 1.7.5-6), వారియందే

నారదుని సైతము లెక్కించి బ్రహ్మయొక్క పదుగురు మానసపుత్రులని మనుస్మృతియందు చెప్పఁబడినది (మను. 1.34-35). మఱియు మరీచ్యాది శబ్దములయొక్క వ్యుత్పత్తి భారతమునందు చెప్పఁబడినది(మ. భా.అను.85). కాని సప్తమహర్షు లెవరనిమాత్రమే మనము విచారింప వలసియున్నది. తొమ్మండుగురు పదుగురు నగు మానసపుత్రులు గాని, లేక వారియొక్క నామవ్యుత్పత్తుల గాని యిచ్చో విచారింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. 'పూర్వమందయిన' అనఁగా: పూర్వపు మన్వంతరము నందయిన సప్తమహర్షులని యర్థము కావించికొనుటకు సాధ్యముకాదని స్పష్టమయియున్నది. ఇప్పుడు పూర్వమందయిన నలువురు అనుదానిని మనువులకు విశేషణముచేసి యనేకులు చేసిన యర్థమెంతవఱకు సయుక్తికముగ నున్నదో చూతము. మొత్తముపై మన్వంతరములు పదునాలుగు మఱియు నీ పదునాల్గింటికి పదునల్గురు మనువులు. వారిలో నేడేడు చొప్పున రెండువర్గములు కలవు. మొదటి యేడ్గురికిని స్వయంభువు, స్వారోచిషుఁడు, ఔత్తమి, తామసుఁడు, రైవతుఁడు, చాక్షుషుఁడు, వైవస్వతుఁడు నని పేర్లు. వీరిని స్వాయంభువాది మనువు లనెదరు (మను. 1.62 మఱియు 63). వీరిలో నార్గురు మనువులు గడచనిరి. ప్రస్తుతమం దేడవవాఁడగు వైవస్వంతుని మన్వంతరము జరుగుచున్నది. ఇతని యనంతరము రాఁబోవు యేడ్గురు మనువులలో మొదటి వానికి (భాగ. 8.13.7) సావర్ణికమనువని పేరు. వారికి సావర్ణి, దక్షసావర్ణి, బ్రహ్మసావర్ణి, ధర్మసావర్ణి, రుద్రసావర్ణి, దేవసావర్ణి, ఇంద్రసావర్ణియని పేర్లు (విష్ణు. 3. 2; భాగవత. 8.13; హరివంశ. 1.7). మనువు లిట్లు వేర్వేఱు సప్తకములుగ నుండుటచే నే వర్గమం దయినను పూర్వమందున్న అనఁగా: మొదటివారైన నలువురే గీతలయందు వివక్షింపఁబడవలయు నను దానికి కారణమును చెప్పుటకు వీలులేదు. సావర్ణికమనువులలో మొదటివాఁడు గాక పిమ్మటను నలుగురు అనఁగా: దక్ష-బ్రహ్మ-

ధర్మ-రుద్రసావర్ణు లొక కాలమునందే పుట్టిరని బ్రహ్మాండపురాణమునం దున్న (4. 1) [illegible] బట్టి యీ నలువురు సావర్ణికమనువులే గీత యందు వివక్షితులైనారని యనేకులు చెప్పుచున్నారు. సావర్ణిక మనువు లందఱును పిమ్మట రాఁబోవువారే యగుటచేఁ "నెవరినుండి లోకములో నున్న ప్రజ లుత్పన్నులయిరో" అని భూతకాలమును దెలియఁజేయు ముందున్న వాక్యము రాఁబోవు సావర్ణిక మనువులను జెప్పనేరదు అని కొంద ఱీ మతము నాక్షేపించుచున్నారు. ఇంత మాత్రముచే పూర్వమునందున్న నాలుగు అను శబ్దమునకు మను శబ్దముతో నర్థము చెప్పుట యుక్తము కాదు. కాన "పూర్వమునం దున్న నాలుగు" నను నీ రెండుశబ్దములును, స్వతంత్రరీతిగ పూర్వము నందున్న నెవరో నలువురు ఋషులు లేక పురుషులను సంబంధించి యున్నవని చెప్పవలసివచ్చును. మఱియు నట్లు చెప్పితిమేని పూర్వ మందున్న నలువు రెవ రను ప్రశ్నము సహజముగనే వెలువడును. ఏ టీకాకారు లీ రీతిగ నర్థమును జెప్పిరో వారియొక్క మతమునందు సనక, సనందన, సనాతన, సనత్కుమారులు (భాగ. 3.124) అను వారే యీ నలువురు ఋషులును నగుచున్నారు. కాని యీ యర్థమున నలువురు ఋషులును బ్రహ్మదేవునియొక్క మానసపుత్త్రులే కాని వా రందఱు జన్మ మొదలుకొని సన్న్యాసులయి యుండుటచే ప్రజా వృద్ధిని చేయువారు కానందున బ్రహ్మదేవుఁడు వారిపై కోపగించెనని భాగవతమున నుండుటచే (భాగ. 3.12; విష్ణు. 1.7) "ఎవరినుండి యీ లోకమునందున్న ప్రజలు పుట్టిరో"— 'యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః' అను వాక్య మీ నలువురు ఋషులకును బొత్తిగ సంబం ధించదని యాక్షేపము కలుగును. ఇంతియకాక, ఋషులు నలువురని పురాణములలో వర్ణించినను భారతమునందు నారాయణీయములైన (అనఁగా: భాగవత) ధర్మములయందు నలువురిలోను సనుఁడు, కపిలుడు, సనత్సుజాతుఁడు నను నీ ముప్వురు కలిసి యేడుగురు

బ్రహ్మమానస పుత్త్రులనియు మొదటినుండియు నివృత్తిధర్మమునందే యున్నారనియుఁ జెప్పఁబడినది (మ.భా.శాం. 340-67, 68). సనకాది ఋషు లిట్లేడ్గు రని గ్రహింపఁబడుదు రేని వారిలో నలువురిని మాత్రము గ్రహించుటకు కారణము కాన్పించదు. అటులైన పూర్వము నందున్న నలువు రెవరు? అను ప్రశ్నకు నారాయణీయములు లేక భాగవతధర్మములయొక్క పురాణ కథచేతనే సమాధానము చెప్పఁబడినది. కారణ మేమన : భాగవతధర్మములే గీతలయందు ప్రతిపాద్యములని మా మతమునందలి సిద్ధాంతము గాన, భాగవత ధర్మమునందు సృష్ట్యుత్పత్తి యెట్లు చెప్పఁబడినదో చూచితి మేని, మరీచి మొదలగు సప్తఋషులకంటె పూర్వమునందు వాసుదేవుఁడు (ఆత్మ), సంకర్షణుఁడు (జీవుఁడు), ప్రద్యుమ్నుఁడు (మనస్సు), అనిరుద్ధుఁడు (అహంకారము) నను నీ నాల్గుమూర్తు లుత్పన్నము లయినవనియు వానిలో కడపటివాఁడగు ననిరుద్ధునివలన అనఁగా: బ్రహ్మదేవునివలన మరీచ్యాదిపుత్త్రులు పుట్టిరనియు చెప్పఁబడినట్టు స్పష్టముగ గాన్పించుచున్నది (మ. భా. శాం. 339. 34-40 మఱియు 60-72; 340. 27-31). వాసుదేవుఁడు, సంకర్షణుఁడు, ప్రద్యుమ్నుఁడు, ననిరుద్ధుఁడు నను నీ నలుగురికే చతుర్వ్యూహమని పేరు. ఈ నలువురును స్వతంత్రులని భాగవతధర్మములయందలి యొక తెగవారి మతము. మఱియొక తెగవా రీ నలువురిలో నే యిరువురో ముగ్వురో ప్రధానులని యందురు. కాని యీ కల్పన భగవద్గీతకు సమ్మతమయినది కాదు. గీత యేకవ్యూహమును బోధించును. అనఁగా: నొక పరమేశ్వరుని నుండియే చతుర్వ్యూహాదిక మంతయు పుట్టినదని ప్రతిపాదించు చున్నటుల నేను గీతారహస్యమందు నిరూపించితిని. కాన వ్యూహాత్మకములగు వాసుదేవాది మూర్తులను స్వతంత్రములని యనక యీ నాలుగు వ్యూహములును నొక పరమేశ్వరునియొక్క (అనఁగా: సర్వవ్యాపి యగు వాసుదేవునియొక్క) (గీ. 7.19) భావములే యని యీ శ్లోకమునందు నిర్ణయింపఁబడినది. ఈ దృష్టితోఁ జూచితిమేని

'పూర్వమందున్న నలువురు' అను శబ్దములు భాగవతధర్మానుసార ముగ సప్తమహర్షులకంటె పూర్వమం దుత్పన్నమైన వాసుదేవుఁడు మొదలుగా గలిగిన చతుర్వ్యూహమునకు సంబంధించినట్లు గాన్పించును. భాగవతధర్మములయొక్క చతుర్వ్యూహాదిభేదములు పూర్వము నుండి ప్రచారములోనే యున్నవని భారతమునందే చెప్పఁబడినది (మ.భా.శాం. 348-57); ఈ కల్పనను నేను నవీనముగ చేయలేదు. మహర్షులు (అనఁగా: మరీచ్యాదు లనియు) పూర్వమందైన నలువురు (అనఁగా: వాసుదేవాది చతుర్వ్యూహ మనియు) మనువులు (అనఁగా: నా కాలముకంటె పూర్వమును, నా కాలమునందు నున్న స్వాయంభువాది యేడ్గురు మనువులు)ననియు నిందలి సారాంశము. భారతమునందున్న నారాయణీయోపాఖ్యానానుసారముగ నే నీ శ్లోకము నిట్లన్వయించితిని. అనిరుద్ధుఁడు (అన: నహంకారము) మొదలగు నాలుగు మూర్తులును పరమేశ్వరుని పుత్త్రులని మహాభారతమున మఱియొక స్థలమున కల్పింపఁబడినది (మ.భా.శాం. 311. 7.8 చూడు). పరమేశ్వరునియొక్క భావములు చెప్పఁబడినవి. వీనిని తెలిసికొని యుపాసన చేయుటచేఁ గలుగునట్టి ఫలము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి తత్త్వతః,
సోఽవికంపేన యోగేన యుజ్యతే నాత్ర సంశయః. 7

7. నాయొక్క విభూతియందు (విస్తారము) యోగమునందును (ఈ విస్తరింపఁ జేయు శక్తి లేక సామర్థ్యము) నున్న తత్త్వమును తెలిసికొన్న వారికి స్థిరమయిన (కర్మ-) యోగము ప్రాప్తించుటకు సంశయము లేదు.

అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే,
ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావసమన్వితాః. 8

8. నేను సమస్తమునకు నుత్పత్తిస్థానమును, మఱియు నావలన సర్వవస్తువులును ప్రవర్తించినవి. ఈ విషయమును తెలిసికొనిన బుద్ధిమంతులు, భావయుక్తులగుచు నన్ను భజించుచున్నారు.

మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణా బోధయంతః పరస్పరమ్,
కథయంతశ్చ మాం నిత్యం తుష్యంతి చ రమంతి చ. 9

9. నాయందు చిత్తమును నిలిపియు, నాయందు జీవప్రాణముల నర్పించియు, నొకరి నొకరు బోధించుకొనుచు, నా కథలను జెప్పుకొనువారు, తమలోపల తామే యెప్పుడును సంతోషించుచు, రమించుచు నుందురు.

తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్,
దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే. 10

10. ఈ విధమున నెప్పుడును యుక్తులయి (అనఁగా: సమాధియందుండి) ప్రీతిపూర్వకముగ నన్ను భజించువారికి నన్ను పొందుటకుఁ దగిన (సమత్వ-) బుద్ధి రూపమయిన యోగమును నేనే యిచ్చుచున్నాను.

తేషా మేవానుకంపార్థ మహ మజ్ఞానజం తమః,
నాశయామ్యాత్మ భావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా. 11

11. మఱియు వారి ననుగ్రహించు నిమిత్తమై వారియొక్క యాత్మభావమందు (అనఁగా: నంతఃకరణమునందు) ప్రవేశించి, ప్రకాశించుచున్న జ్ఞానదీపముచే (వారి మనస్సునందు) అజ్ఞానమువలన గలిగిన యంధకారమును నశింపఁజేయుచున్నాను.

అర్జున ఉవాచ:

పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాన్,
పురుషం శాశ్వతం దివ్య మాదిదేవ మజం విభుమ్. 12

అర్జునుఁడు ప్రశ్న చేయుచున్నాఁడు— 12. నీవే పరబ్రహ్మవు, శ్రేష్ఠమగు స్థానమును, పరమ పవిత్రమగు వస్తువునై యున్నావు; దివ్యుఁడు శాశ్వతుఁడు నగు పురుషుఁడును, నాదిదేవుఁడును, జన్మశూన్యుఁడును సర్వవిభువును (అనఁగా: సర్వవ్యాపి) నని—

ఆహు స్త్వా మృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారద స్తథా,
అసితో దేవలో వ్యాస స్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే. 13

13. నిన్ను ఋషులును, దేవర్షియగు నారదుఁడును, అసితుఁడును, దేవలుఁడును, వ్యాసులవారును చెప్పుచున్నారు. నీవును నాకు నా విషయమునే స్వయముఁగ చెప్పుచున్నావు.

[7వ యధ్యాయమునం దా యా దేవతలయందలి భక్తిని సయితము పరమేశ్వరుఁడే యిచ్చుచున్నాఁడని పైన పదియవశ్లోకము నందు చెప్పఁబడినది. కాన కర్మ-యోగముయొక్క జిజ్ఞాస యొక పర్యాయ మారంభమైన పిదప చక్రములో పడ్డదానివలె క్రమక్రమముగ మనుజుఁడు పూర్ణమగు సిద్ధిని జెందునని పూర్వమునందు (గీ. 6.44) చెప్పఁబడిన దానితో భక్తిమార్గమున నున్న యీ సిద్ధాంతము సమానార్థకముగనే యున్నది. జ్ఞానదృష్టిచే (అనఁగా: కర్మవిపాక క్రియానుసారముగ) నీ కర్తృత్వ మాత్మస్వాతంత్ర్యమువలన ప్రాప్తమగునని చెప్పుదురు. ఆత్మయును పరమేశ్వరుఁడే కాన, భక్తిమార్గమునం దీ ఫలములను (లేక యీ బుద్ధిని పరమేశ్వరుఁడే) వారి వారి పూర్వకర్మానుసారముగ నిచ్చుచున్నాఁడని చెప్పఁబడుచున్నది (గీ. 7.20 మఱియు గీతార. ప్ర. 13 చూడు). ఇట్లు భగవంతుఁడు భక్తిమార్గమందున్న తత్త్వమును జెప్పిన పిదప-]

సర్వమేతదృతం మన్యే యన్మాం వదసి కేశవ,
న హి తే భగవన్ వ్యక్తిం విదు ర్దేవా న దానవాః. 14

14. ఓ కేశవా! నీవు నాకు చెప్పిన విషయ మంతయును సత్యమని తలంచెదను. ఓ భగవంతుఁడా? నీయొక్క వ్యక్తిని (అనఁగా: నీయొక్క మూలమును) దేవతలు గాని రాక్షసులు గాని యెవ్వరు నెఱుఁగరు.

స్వయ మేవాఽఽత్మనాఽఽత్మానం వేత్థ త్వం పురుషోత్తమ,
భూతభావన భూతేశ దేవదేవ జగత్పతే. 15

15. ఓ భూతభావనా! యో భూతేశా! యో దేవదేవా! యో జగత్పతీ! యో పురుషోత్తమా! నిన్ను నీవు నీచేతనే తెలిసికొనుచున్నావు.

వక్తు మర్హ స్యశేషేణ దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః,
యాభి ర్విభూతిభి ర్లోకా నిమాం స్త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి.16

16. నీయొక్క విభూతులు దివ్యములైనవి. వానిచే నీ జగత్తునంతను వ్యాపించియుందువు. కావున నీవే (కృపయుంచి) నా కా విషయమును పూర్ణముగఁ జెప్పుము.

కథం విద్యా మహం యోగిన్ త్వాం సదా పరిచింతయన్,
కేషు కేషు చ భావేషు చింత్యో ఽసి భగవ న్మయా. 17

17. ఓ యోగీశ్వరుఁడా! యెల్లప్పుడును నీ చింతనము చేయు నేను నిన్నెట్లు తెలిసికొనవలయునో? మఱియు నో భగవంతుఁడా! యే యే పదార్థములలో నిన్ను ధ్యానింపవలయునో నాకుఁ జెప్పుము.

విస్తరేణాఽత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్దన,
భూయః కథయ తృప్తిర్హి శృణ్వతో నాస్తి మేఽమృతమ్.
18

28. ఓ జనార్దనా! నీయొక్క విభూతిని, యోగమును, తిరిగి విస్తారముగ నాకుఁ జెప్పుము. కారణ మేమన: నమృత తుల్యమగు (నీయొక్క భాషణమును) విని నేను తృప్తినొందక యున్నాను.

[విభూతి, యోగశబ్దము లీ యధ్యాయమునం దేడవశ్లోకము నందు చెప్పఁబడినవి. వానినే యిచ్చో నర్జునుఁడును ననువదించెను. యోగశబ్దమున కర్థమును వెనుక నేడవ యధ్యాయమున నిరువది యైదవశ్లోకమున వ్రాయఁబడినది. భగవంతునియొక్క విభూతి నర్జునుఁడు విచారించుట యాయా విభూతులను, దేవతలని ధ్యానము చేయుటకొఱకు గాదు. ఇఁక నేమన. నీ విభూతులయందు సర్వ వ్యాపియగు పరమేశ్వరుని యొక్క భావననే యుంచుకొనుటకు విచారింపఁబడినవని 17వ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన విషయమును గమనింప వలయును. కారణ మేమన: పరమేశ్వరుఁ డొక్కడే యన్ని స్థలములయందును నున్నాఁడని తెలిసికొనుటకును, పరమేశ్వరుని

యొక్క వేర్వేఱు విభూతులు వేర్వేఱు దేవతలయి యున్నవని తెలిసి కొనుటకును భక్తిమార్గదృష్టిచే విశేషముగా భేద మున్నదని భగవంతుఁడు పూర్వమునందే (గీ. 7.20-25, 9.22-28) చెప్పియున్నాఁడు-]

శ్రీ భగవా నువాచ:

హంత తే కథయిష్యామి దివ్యా హ్యాత్మవిభూతయః,
ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే. 19

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 19. ఓ కురుశ్రేష్ఠుఁడా! మంచిది. అటులే చెప్పెదను. కాని నా దివ్యవిభూతులలో ముఖ్యములైన వానిని చెప్పెదను. కారణ మేమన: నాయొక్క విస్తారమునకు నంతము లేదు.

[ఈ విభూతివర్ణనానుసారముగనే యానుశాసనికపర్వమునందును (14. 311-321), అనుగీతలయందును (అశ్వ. 43-44) పరమేశ్వరునియొక్క రూపము వర్ణింపఁబడినది. కాని గీతలలోనున్న వర్ణనము దానికంటె మిక్కిలి సరసముగ నుండుటచే నిదియే యితరస్థలముల ననువదింపఁ బడుచున్నదని స్పష్టమగుచున్నది. ఉదాహరణమునకై భాగవత పురాణముయొక్క పదునొకండవ స్కంధమునందలి పదునాఱవ యధ్యాయమునం దిట్టి విభూతివర్ణనమునే భగవంతుఁడుద్ధవునకు నిరూపించెను. అది యీ యధ్యాయమునందున్న వర్ణనవలె నున్నదని యక్కడనే (భాగ. 11.16.6-8) యారంభమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది-]

అహ మాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయ స్థితః,
అహ మాదిశ్చ మధ్యం చ భూతానా మంత ఏవ చ. 20

20. ఓ గుడాకేశుఁడా! సర్వభూతముల లోపల నున్న యాత్మను నేనే. మఱియు (సర్వ) భూతములయొక్క యాదియు, మధ్యము, నంతమును నేనే.

ఆదిత్యానా మహం విష్ణు ర్జ్యోతిషాం రవి రంశుమాన్,
మరీచి ర్మరుతా మస్మి నక్షత్రాణా మహం శశీ. 21

21. ద్వాదశాదిత్యులలో విష్ణువును నేనే. తేజశ్శాలురలో కిరణము లనెడు మాల గలిగిన సూర్యుడను, (యేడు లేక నలువదితొమ్మిది) మరుత్తులలో మరీచిని నేనే యయియున్నాను. నక్షత్రములలో చంద్రుడను నేనే.

వేదానాం సామవేదోఽస్మి దేవానా మస్మి వాసవః,
ఇంద్రియాణాం మనశ్చాస్మి భూతానా మస్మి చేతనా. 22

22. నేను వేదములలో సామవేదమునై యున్నాను. దేవతలలో నింద్రుడనై యున్నాను. భూతములలో చేతన (అనగా: ప్రాణములయొక్క కదలుట) నేనే యయియున్నాను.

["వేదములలో సామవేదమును నేను" అనుటచే సామవేదము ముఖ్యమని యర్థము. అట్లే మహాభారతమునం దానుశాసనికపర్వమున "సామవేద శ్చ వేదానాం యజుషాం శతరుద్రియమ్" (14. 317) అని చెప్పఁబడినది. కాని యనుగీతలయందు "ఓంకార స్సర్వవేదానాం" (అశ్వ. 44.6) అని యోంకారమే వేదము లన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడినది. గీతలయందును వెనుక (7. 8) "ప్రణవ స్సర్వవేదేషు" అని చెప్పఁబడినది. అటులనే "ఋక్సామ యజు రేవ చ" (గీ. 9. 17) అను వాక్యమునందు సామవేదముకంటె ఋగ్వేదమునకు నగ్రస్థాన మియ్యఁబడినది. లోకములో సామాన్యజ్ఞానము నటులే యున్నది. ఈ పరస్పర విరుద్ధములగు విధానములపై ననేకు లనేక కల్పనలఁ జేసిరి. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు ఓంకారమే "ఉద్గీథ" మను పేరు గలది యనియు, నీ యుద్గీథము సామవేదముయొక్క సారమయి యున్నదనియు, సామవేదము ఋగ్వేదముయొక్క సారమనియు చెప్పఁబడినది (ఛాం. 1.1.2). ఛాందోగ్యమునందలి యీ వాక్యముచే, వేదాంతముల యన్నింటిలో శ్రేష్ఠమైన దేది యను విషయమై పైనచెప్పిన విధానములకు నేకవాక్యతను జేయవచ్చును. కారణ మేమన: సామవేదము మఱియొక వేద మయినను దానియందున్న మూలమంత్రములు ఋగ్వేదమునుండియే గ్రహింపఁబడినవి; కాని; యంతమాత్రముచే తృప్తిఁ జెందక గీతలయందు సామవేద

మున కియ్యఁబడిన ప్రాధాన్యమున కేదో యొక గూఢమగు కారణ ముండవలయు నని యనేకులు చెప్పుచున్నారు. ఛాందోగ్యోపనిషత్తున సామవేదమునకు ప్రాధాన్యమియ్యఁబడినను మనువు "సామవేదము యొక్క ధ్వని యశుచిగ నున్న"దని చెప్పెను (మను. 4.124). కాని సామవేదమునకు ప్రాధాన్యమిచ్చు గీత మనువుకంటె ప్రాచీనమయిన దయి యుండునని కొందఱూహించిరి. గీతయొక్క కర్త సామవేది యగుటచే వారు సామవేదమున కిచ్చో ప్రాధాన్యము నిచ్చి నారని మఱికొందఱు చెప్పుచున్నారు. కాని "వేదములలో సామవేదమును నేను" అనుదాని కింతదూర ముపపత్తి చెప్పుటకు పరుగిడుట యనవసరమని యెన్నెదను. భక్తిమార్గమునందు పరమేశ్వరునియొక్క గానపరమగు స్తుతికి తప్పక ప్రాధాన్య మీఁబడియుండును. ఉదాహరణము- నారాయణీయ ధర్మములయందు 'వేదేషు సపురాణేషు సాంగోపాంగేషు గీయసే" (మ. భా. శాం. 334. 28) అని నారదులు భగవంతుని స్తోత్రము చేసిరి. వసురాజు "జప్యం జగౌ"-జపమును గానము చేయుచుండెను (శాం. 337.27; మఱియు 342. 70-81) అని 'గై' ధాతువునే మరల ప్రయోగించెను. కాన భక్తిపరములగు ధర్మములచే యజ్ఞయాగాది క్రియాత్మకములగు వేదములకంటె గానపరమగు వేదమునకు (అనఁగా: సామవేదమునకు) నధికమగు మహత్త్వము చెప్పఁబడుట యొక యాశ్చర్యము కాదు. మఱియు మా మతానుసారముగ నిదియే "వేదములలో సామవేదము నేను" అని చెప్పుటకు సరళమును, సులభము నగు కారణముగ నున్నది-]

రుద్రాణాం శంకరశ్చాస్మి విత్తేశో యక్షరక్షసామ్,
వసూనాం పావక శ్చాస్మి మేరు శ్శిఖరిణా మహమ్. 23

23. మఱియు నేకాదశరుద్రులలో శంకరుఁడను నేనే, యక్షరాక్షసులలో కుబేరుఁడను, అష్టవసువులలో పావకుఁడను నేను, సప్తపర్వతములలో మేరువును నేను.

పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం విద్ధి పార్థ బృహస్పతిమ్,
సేనానీనా మహం స్కంద స్సరసా మస్మి సాగరః. 24

24. ఓ పార్థా! పురోహితులలో ముఖ్యుఁడగు బృహస్పతిని నేనే యని తెలిసి కొనుము. సేనానాయకులలో నేను స్కందుఁడను (కుమారస్వామిని). జలాశయము లలో సముద్రుఁడను నేనే.

మహర్షీణాం భృగు రహం గిరా మస్మ్యేక మక్షరమ్,
యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి స్థావరాణాం హిమాలయః. 25

25. మహర్షులలో భృగువును నేను, అక్షరములలో నేకాక్షరమును (ఓంకా రమును) నేనే. యజ్ఞములలో జపయజ్ఞమును నేనే, స్థావరములలో (స్థిరపదార్థము లలో) హిమాలయమును నేనే.

["యజ్ఞములలో జపయజ్ఞమును నేను" అను వాక్యము మిక్కిలి గొప్పదే; అనుగీతలయందు (మ. భా. అశ్వ. 44-8) "యజ్ఞా నాం హుత ముత్తమమ్" అనఁగా: యజ్ఞమునందు అగ్నిహోత్ర ములో హవిస్సును సమర్పించుటచే సిద్ధమగు యజ్ఞ ముత్తమ మని చెప్పఁబడినది. మఱియు నిదియే వైదికులగు కర్మకాండతత్పరుల యొక్క మతము. కాని భక్తిమార్గమునందు హవి ర్యజ్ఞముకంటె నామయజ్ఞమును, జపయజ్ఞమును గొప్పవి గాన గీతయందు "య జ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి" యనువాక్యము చెప్పఁబడినది. మఱియొక యజ్ఞమును చేసినను చేయకపోయినను జపముచేతనే బ్రాహ్మణుఁడు సిద్ధి నొందుచున్నాఁడని మనువు నొకచోట (2-87) చెప్పినాఁడు. భాగవతమునందు "యజ్ఞానాం బ్రహ్మయజ్ఞోఽహం" అని పాఠాంత రము కలదు.]

అశ్వత్థ స్సర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః,
గంధర్వాణాం చిత్రరథ స్సిద్ధానాం కపిలో మునిః. 26

26. వృక్షము లన్నింటిలో నశ్వత్థమును (రావిచెట్టును) దేవర్షులలో నార దుఁడును, గంధర్వులలో చిత్రరథుఁడును, సిద్ధులలో కపిలమహామునియు—

ఉచ్చైశ్శ్రవస మశ్వానాం విద్ధి మా మమృతోద్భవమ్,
ఐరావతం గజేంద్రాణాం నరాణాం చ నరాధిపమ్. 27

27. గుఱ్ఱములలో నమృత మథనసమయమునందు పుట్టిన యుచ్చైశ్శ్రవ మను గుఱ్ఱమును నేనే. గజశ్రేష్ఠములలో నైరావతమును నేనే. మఱియు మనుజులలో రాజును.

ఆయుధానా మహం వజ్రం ధేనూనా మస్మి కామధుక్,
ప్రజనశ్చాస్మి కందర్ప స్సర్పాణా మస్మి వాసుకిః. 28

28. ఆయుధములలో వజ్రమును నేను. గోవులలో కామధేనువును నేనే. మఱియు ప్రజలను పుట్టింపఁజేయు మన్మథుఁడను నేనే. సర్పములలో వాసుకిని నేనే.

అనంతశ్చాస్మి నాగానాం వరుణో యాదసా మహమ్,
పితౄణా మర్యమా చాస్మి యమ స్సంయమతా మహమ్. 29

29. మఱియు నాగములలో ననంతుఁడను నేనే; యాదస్సులలో (జలమునందు నివసించు జంతువులలో) వరుణుఁడును నేను; మఱియు పితృదేవతలలో నర్యముఁడను నేను; నియమించువారిలో యముఁడను నేను.

[వాసుకి యనువాఁడు సర్పములకు రాజనియు, అనంతుఁడనగా: శేషుఁడనియు నిశ్చితమైనది. ఆ యర్థమే యమరకోశమునందును మహాభారతమునందును చెప్పఁబడినది (మ.భా.ఆది. 35-39 చూడు). కాని నాగములయందును సర్పములయందును భేదము స్పష్టముగఁ జెప్పుటకు సాధ్యము కాదు. మహాభారతమునందలి యాస్తీకోపాఖ్యానమున నీ శబ్దములు సమానార్థములుగనే ప్రయోగింపఁబడినవి. అయిన నిచ్చో సర్పశబ్దము చేతను, నాగశబ్దముచేతను సామాన్యముగ సర్పముల జాతులు రెండని చెప్పఁబడినట్లు కాన్పించుచున్నది. శ్రీధరటీకయందు సర్పము విషయుక్తమనియు నాగము నిర్విషమైనదనియు చెప్పఁబడినది. మఱియు రామానుజభాష్యమునందు సర్ప మొక శిరస్సు గలదియు, నాగ మనేక శిరస్సులు గలది

యనియు భేదము నిరూపింపఁబడినది. కాని యీ రెండుభేదములును నిజముగఁ గాన్పింపవు. కారణ మేమన: కొన్నిచోట్ల నాగముయొక్క ముఖ్యములైన కులములనే చెప్పునపుడు 'అనంతుఁడును, వాసుకియు' ముఖ్యముగఁ జెప్పఁబడిరి. మఱియు నీ రెండు ననేక శిరస్సులు కలవి యును, విషముతోఁ గూడినవియునై యున్నవి. కాని యనంతుఁ డగ్నివర్ణముఁ గలవాఁడనియు, వాసుకి పీతవర్ణముగల వాఁడనియు వర్ణింపఁబడినది. భాగవతములో నున్న పాఠము గీతలలో నున్నట్లే యున్నది-]

ప్రహ్లాదశ్చాస్మి దైత్యానాం కాలః కలయతా మహమ్,
మృగాణాం చ మృగేంద్రోఽహం వైనతేయశ్చ పక్షిణామ్. 30

30. మఱియు దైత్యులలో ప్రహ్లాదుఁడను నేనే. మింగు వారలలో కాల మునై యున్నాను. మఱియు పశువులలో మృగేంద్రుఁడను (సింహమును) నేను; మఱియు పక్షులలో గరుడుఁడను.

పవనః పవతా మస్మి రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్,
ఝషాణాం మకరశ్చాస్మి స్రోతసా మస్మి జాహ్నవీ. 31

31. వేగముగలవారిలో వాయువును నేనే. శస్త్రధారులలో రాముఁడను నేనే. చేపలలో మకరమును నేనే; నదులలో గంగను నేనే.

సర్గాణా మాది రంతశ్చ మధ్యం చైవాహ మర్జున,
అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం వాదః ప్రవదతా మహమ్. 32

32. ఓ యర్జునా! సృష్టికంతకు, నాదియు, నంతమును, మధ్యమును నేనే; విద్యలలో నధ్యాత్మవిద్యను, వాదించు వారలలో వాదమును నేనే.

[వెనుక యిరువదియవ శ్లోకమునందు సచేతనములగు భూత ములకు నాదియు, మధ్యము, నంతమును నేనే యని చెప్పఁబడినది. మఱియు నిప్పుడు చరాచర సృష్టికంతకును నాదియు, మధ్యము, నంతమును నేనే యని చెప్పఁబడినది. ఇదియే నీ రెంటికిని భేదము-]

అక్షరాణా మకారోఽస్మి ద్వంద్వ స్సామాసికస్య చ,
అహ మేవాక్షయః కాలో ధాతాహం విశ్వతోముఖః. 33

33. అక్షరములలో నకారమును నేనే; మఱియు సమాసములలో (నుభయ పద ప్రధాన మగు) ద్వంద్వమును నేనే; నిమేషము, ముహూర్తము మొదలగువానిలో నక్షయమగు కాలమును నేనే. సర్వతోముఖుఁడను (అనఁగా: నలు ప్రక్కల ముఖములు గల ధాత) బ్రహ్మదేవుఁడను నేనే.

మృత్యుః సర్వహర శ్చాహ ముద్భవశ్చ భవిష్యతామ్,
కీర్తిః శ్రీర్వాక్చ నారీణాం స్మృతి ర్మేధా ధృతిః క్షమా.34

34. మఱియు నందఱను నశింపఁజేయుమృత్యువును, తిరిగి జన్మించువారికి నుత్పత్తిస్థానమును నేనే; స్త్రీలలో కీర్తి, శ్రీ, వాణి, స్మృతి, మేధ, ధృతి, క్షమ యనున వన్నియు నేనే.

[కీర్తి, శ్రీ, వాణి మొదలగు శబ్దములచే నాయాయి దేవతలు వివక్షితు లయిరి. వీనిలో వాణి, క్షమ యను రెండును గాక మిగిలిన యయిదును(పుష్టి, శ్రద్ధ, క్రియ, లజ్జ, మతి యను నైదును) కలిసి పది యగును. ఈ పదుగురును దక్షుని కన్యకలు. వీ రందఱును ధర్ముని కిచ్చి వివాహము చేయఁబడిరి. కాన వీరు ధర్ముని పత్నులని మహాభారతమున (ఆది. 66.13, 14) చెప్పఁబడినది.—]

బృహత్సామ తథా సామ్నాం గాయత్రీ ఛందసా మహమ్,
మాసానాం మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం కుసుమాకరః. 35

35. అటులే సామలలో (అనఁగా: గానము చేయఁదగిన వైదికములగు స్తోత్రములయందు) బృహత్సామమును, ఛందస్సులలో గాయత్రీఛందస్సును నేను. మాసములలో మార్గశీర్షమాసమును నేను, ఋతువులలో వసంతుఁడను నేనే.

[మాసములలో మార్గశీర్షమాసమునకు నగ్రస్థాన మిచ్చుటయా కాలమునందు పండ్రెండు మాసములను లెక్కించునపుడు మార్గశీర్షమాసము మొదలుగ లెక్కపెట్టుటయను నలవా టుండుటచే నట్లు చెప్పఁబడియుండును (మ. భా. అను. 106 మఱియు 109; మఱియు

వాల్మీకిరామాయణము ౬.16 చూడు). భాగవతము 11.16.27 యందును నిట్లే చెప్పఁబడినది. మృగశీర్షనక్షత్రమునకు నాగ్రహాయణి యనియు, వర్షారంభనక్షత్రమనియు పేరుండుటచే మృగశీర్ష మొదలుకొని నక్షత్రముల లెక్కించుట ప్రచారములో నున్నప్పుడు, మృగశీర్షనక్షత్రమునకు మొదట నగ్రస్థానము సంభవించెననియును మొదలగు విచారములను నాయొక్క(ఒరాయన్) గ్రంథమున చూడుము. గ్రంథ విస్తర భీతిచే నిచ్చట వ్రాయలేదు-]

ద్యూతం ఛలయతా మస్మి తేజ స్తేజస్వినా మహమ్,
జయోఽస్మి వ్యవసాయోఽస్మి సత్త్వం సత్త్వవతా మహమ్. 36

36. మోసముచేయువారలలో నేను జూదమును. తేజస్వంతులయొక్క తేజస్సును నేను. విజయశాలులగు పురుషులయొక్క విజయమును నేను; నిశ్చయముగల వారియొక్క నిశ్చయమును నేను; సత్త్వశీలురయొక్క సత్త్వమును నేను.

వృష్ణీనాం వాసుదేవోఽస్మి పాండవానాం ధనంజయః,
మునీనా మప్యహం వ్యాసః కవీనా ముశనా కవిః. 37

37 యాదవులలో వాసుదేవుఁడను నేను. పాండవులలో ధనంజయుఁడను, మునులలో వ్యాసుఁడను నేను. కవులలో శుక్రాచార్యుఁడను కవిని;

దండో దమయతా మస్మి నీతి రస్మి జిగీషతామ్,
మౌనం చైవాస్మి గుహ్యానాం జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్. 38

38. శిక్షించువారలయొక్క శిక్షను నేను. జయేచ్ఛగల వారలయొక్క నీతిని అనఁగ: నుపాయమును నేను; మఱియు రహస్యములలో మౌనమును నేనే; జ్ఞానులయొక్క జ్ఞానమును నేనే.

యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహ మర్జున,
న తదస్తి వినా యత్స్యా న్మయా భూతం చరాచరమ్. 39

39. అట్లే ఓ యర్జునా! సర్వభూతములకు బీజమును నేను, నేను లేక యుండు నట్టి చరాచరభూత మేదియు లేదు.

నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతప,
ఏష తూద్దేశతః ప్రోక్తో విభూతే ర్విస్తరో మయా. 40

40. ఓ పరంతపా! నాయొక్క దివ్యములగు విభూతులకు నంతము లేదు. విభూతులయొక్క సవిస్తారము దిగ్దర్శనార్థము చెప్పఁబడినది.

[ఈ రీతిగ ముఖ్యములగు విభూతులను చెప్పి యీ ప్రకరణము నిప్పు డుపసంహరించుచున్నాఁడు—]

యద్య ద్విభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవ వా,
త త్త దేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవమ్. 41

41. ఏ యే వస్తువు వైభవముతోడను, లక్ష్మితోడను, ప్రభావముతోడను కూడియున్నదో యది యంతయు నా సంబంధమైన తేజస్సుయొక్క యంశముచే నుత్పన్నమైనదనియే తెలిసికొమ్ము.

అథవా బహునైతేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున,
విష్టభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్. 42

42. లేక ఓ యర్జునా! అక్కడక్కడ నుండు నీ వస్తువులను తెలిసికొనుట యేల? సంక్షేపముగ చెప్పుచున్నాను వినుము. నేను నాయొక్క యొకటియేయగు నంశముచేతను నీ జగత్తునంతను వ్యాపించియున్నాను.

[చివరశ్లోకము "పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపా దస్యామృతం దివి" అను పురుషసూక్తమునందలి ఋక్కుయొక్క (ఋ. 10.90.3) యాధారముచేఁ జెప్పఁబడినది. ఈ మంత్రము ఛాందోగ్యోపనిషత్తు నందును (ఛాం. 3.12.6) కలదు. అంశశబ్దమునకు గీతారహస్యము నందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణము కడపటు అర్థము చేయఁబడినది చూడుము. భగవంతుఁడు తనయొక్క యొక యంశముచేతనే జగత్తు నంతటను వ్యాపించియున్నచో వీని యన్నింటికంటెను భగవంతుని

యొక్క మొత్తపు మహిమ, మిక్కిలి గొప్పదిగనే యుండవలయునని స్పష్టమగుచున్నది; మఱియు నా విషయము చెప్పవలయునను తలంపు తోడనే కడపటి శ్లోకము చెప్పఁబడినది. పురుషసూక్తమునందు "ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః" ఇదంతయు నాతని మహిమ యయియున్నది. దీనికంటె పురుషుఁడు శ్రేష్ఠుఁడని స్పష్టముగనే చెప్పఁబడి యున్నది-]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే విభూతి యోగో నామ దశమోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ శ్రీ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తులయందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ-అనఁగా: కర్మయోగ-శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందు విభూతియోగ మను పేరుగల పదవయధ్యాయము సమాప్త మయినది.

ఏకాదశోఽధ్యాయః

పదునొకండవ యధ్యాయము

[పూర్వాధ్యాయమునందు భగవంతుఁడు తన విభూతిని వర్ణింపగా పరమేశ్వరునియొక్క యీ విశ్వరూపమును చూడవలయు నని తలఁచి యర్జునుఁడు విశ్వరూపమును జూపుమని యడుగ భగవంతుఁడతనికి జూపిన విశ్వరూప మీ యధ్యాయమున వర్ణింపఁబడినది. గీతలలో నిదియే యుత్తమమగు నధ్యాయ మని గణింపఁబడినది. ఏలన: ఇతరములగు గీతలను రచించినవారు సైతము దీనినే యనుకరించిరి. కావున నంత సరసముగ వర్ణింపఁబడినట్లు తెలియును. మొదట నర్జునుఁ డిట్లు ప్రశ్నించుచున్నాఁడు-]

అర్జున ఉవాచ :

మదనుగ్రహాయ పరమం గుహ్య మధ్యాత్మ సంజ్ఞితమ్,
యత్త్వయోక్తం వచస్తేన మోహోఽయం విగతో మమ. 1

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు:— 1. నాయందలి యనుగ్రహముచే నధ్యాత్మ మను పేరుగల యీ పరమగుహ్యమును నీవు చెప్పితివి, గాన నాయొక్క మోహము నశించినది.

భవాప్యయౌ హి భూతానాం శ్రుతౌ విస్తరశో మయా,
త్వత్తః కమలపత్రాక్ష మాహాత్మ్య మపి చావ్యయమ్. 2

2. ఓ కమలపత్రాక్షా! అటులనే భూతములయొక్క యుత్పత్తి లయములను (నీ నాశరహితమగు మాహాత్మ్యమును) నీవల్ల నేను సవిస్తరముగ వింటిని.

ఏవ మేత ద్యథాఽఽత్థ త్వ మాత్మానం పరమేశ్వర,
ద్రష్టు మిచ్ఛామి తే రూప మైశ్వరం పురుషోత్తమ. 3

3. ఓ పరమేశ్వర! ఓ పురుషోత్తమా! ఇప్పుడు నీవు వర్ణించునటుల నీ యొక్క యీశ్వరసంబంధమగు రూపమును నేను ప్రత్యక్షముగ చూడ నిచ్ఛగించు చున్నాను.

మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయా ద్రష్టు మితి ప్రభో,
యోగేశ్వర తతో మే త్వం దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్.4

4. ఓ యోగీశ్వరా! అట్టి రూపమును నేను చూడవచ్చునని నీకుఁ దోఁచె నేని నీయొక్క యవ్యయమగు స్వరూపమును నాకుఁ జూపుము.

శ్రీ భగవా నువాచ :

పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః,
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. 5

5. ఓ పార్థా! నాయొక్క యనేక విధములైనదియు, ననేకములగు రంగులు గలదియు, నాకారములు కలిగిన యీ వందలకొలఁది గాని, లేక వేలకొలఁది గాని దివ్యములగు రూపములను జూడుము.

[ఏడవ యధ్యాయమునందు జ్ఞానవిజ్ఞానములను జెప్ప నారంభించి యేడు, యెనిమిది యధ్యాయములయందు పరమేశ్వరుని యొక్క యక్షరమగు లేక యవ్యక్తమగు రూపమును తొమ్మిదవ యధ్యాయమునను, పదియవ యధ్యాయమునను ననేకములగు వ్యక్తరూపములను దెలియఁజెప్పి వానినే యధ్యాత్మమని యర్జునుఁడు మొదటి శ్లోకమునందుఁ బేర్కొనెను. మఱియు నొక యవ్యక్తము నుండి యనేకములగు వ్యక్తపదార్థము లెట్లు నిర్మింపఁబడునో యేడు (7.4-15), యెనిమిది(8.16-21), తొమ్మిది (9.4-8) అధ్యాయముల యందు వర్ణింపఁబడిన యీ విషయమే భూతములయొక్క యుత్పత్తి లయ శబ్దములచేత రెండవ శ్లోకమునందు వివక్షితమై యున్నది. మూఁడవ శ్లోకముయొక్క పూర్వోత్తరార్ధములను వేర్వేఱగు రెండు వాక్యములుగ కల్పించి వానికి "ఓ పరమేశ్వరా! నీవు నీయొక్క యే స్వరూపమును వర్ణించితివో అదినిజమే (అనఁగా: నేను తెలిసికొన్నాను)

అనియు, నో పురుషోత్తమా! నేను ఇప్పుడు నీయొక్క యీశ్వరసంబంధమగు రూపమును చూడఁ గోరుచున్నాను అనియు నర్థము చెప్పుచున్నారు (గీ. 10.14 చూడు). కాని రెంటిని గలిపి యేకవాక్యముగ జెప్పిన బాగుగ నుండును. మఱియు 'పరమార్థప్రప' యను టీకయందు దేకవాక్యము చేయఁబడినది. నాల్గవ శ్లోకమునందున్న యోగేశ్వరశబ్దమునకు యోగములకు (యోగులకు కాఁదు) ఈశ్వరుఁడని యర్థము (గీ. 18.75). యోగ మనఁగా: నవ్యక్తరూపమునుండి వ్యక్తసృష్టిని నిర్మించెడు సామర్థ్యము లేక యుక్తి యని యర్థ మని పూర్వమునందు (గీ. 7.25; మఱియు 9 5) చెప్పఁబడినది. ఆ సామర్థ్యముచేతనే విశ్వరూపమును జూపవలయును గాన యోగీశ్వరయను సంబోధన మిచ్చో సహేతుకముగ ప్రయోగింపఁ బడినట్లు కాన్పించుచున్నది.]

పశ్యాఽదిత్యాన్ వసూన్ రుద్రానశ్వినౌ మరుత స్తథా,
బహూన్యదృష్ట పూర్వాణి పశ్యాఽఽశ్చర్యాణి భారత. 6

6. ఇదిగో! చూడుము హో భారతా! (ద్వాదశ) ఆదిత్యులను (నష్ట) వసువులను, (నేకాదశ) రుద్రులను (నిరువురగు) నశ్వినీకుమారులను, అటులే (నలువదితొమ్మిది) మరుద్గణములను పూర్వమునందు నెప్పుడు చూడని యనేకాశ్చర్యములను చూడుము.

[నారాయణీయ ధర్మములయందు నారదునకుఁ జూపినవిశ్వరూపమునందు ద్వాదశాదిత్యుల నెడమవైపునను, ముందుభాగమున నష్టవసువులను, కుడివైపున నేకాదశరుద్రులను, పృష్ఠభాగమున నిరువురగు నశ్వినీకుమారులను అని వేఱుగ వర్ణింపఁబడినది (శాం. 339. 50-52). కాని యిదియే యంతటను వివక్షితమైనట్లు కాన్పింపదు (మ.భా.ఉ. 130 చూడు). ఆదిత్యుఁడును, వసువులును, రుద్రులును, అశ్వినీకుమారులును, మరుద్గణములునను దేవతలు వేదములయందు చెప్పఁబడిరి. వారిలో నాదిత్యులు క్షత్రియులనియు, మరుద్గణములు

వైశ్యులనియు, నశ్వినీకుమారులు శూద్రులనియు, దేవతలకు చాతుర్వర్ణ్యమగు భేదము మహాభారతమునందు (శాం. 208.23,24) చెప్పఁబడినది. శతపథబ్రాహ్మణము (14.4.2.23 చూడు)-]

ఇహైకస్థం జగత్కృత్స్నం పశ్యాద్య సచరాచరమ్,
మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్య ద్ద్రష్టు మిచ్ఛసి. 7

7. ఓ గుడాకేశా! నేఁ డిక్కడ నొక స్థలమునందే యున్న చరాచరజగత్తునంతను, మఱియు నీవు చూడఁదలఁచుకొన్న దానినంతను, (నా దేహమునందు) చూడుము.

న తు మాం శక్ష్యసే ద్రష్టు మనేనైవ స్వచక్షుషా,
దివ్యం దదామి తే చక్షుః పశ్య మే యోగమైశ్వరమ్. 8

8. కాని నీయొక్క యీ చక్షుస్సుచే నన్నుఁ జూడలేవు. నీకు నేను దివ్యదృష్టి నిచ్చుచున్నాను. దానిచే నాయొక్క యీశ్వరసంబంధమైన యోగమును అనఁగా: యోగసామర్థ్యమును జూడుము.

సంజయ ఉవాచ :

ఏవ ముక్త్వా తతో రాజన్ మహాయోగేశ్వరో హరిః,
దర్శయామాస పార్థాయ పరమం రూపమైశ్వరమ్. 9

సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 9. అని చెప్పి యో రాజా! ధృతరాష్ట్ర! యోగములకు గొప్ప యీశ్వరుఁడగు హరిచే నర్జునునకు తన శ్రేష్ఠమగు నీశ్వరసంబంధమైన రూపము (అనఁగా: విశ్వరూపము) చూపఁబడినది.

అనేక వక్త్రనయన మనేకాద్భుతదర్శనమ్,
అనేక దివ్యాభరణం దివ్యానేకోద్యతాయుధమ్. 10

10. దానికి యనఁగా: నా విశ్వరూపమునకు ననేకములగు ముఖములును, నేత్రములు నుండెను. వానియం దనేకములగు నద్భుతములు గోచరించుచుండెను.

దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనమ్,
సర్వాశ్చర్యమయం దేవ మనంతం విశ్వతోముఖమ్. 11

11. మఱియు దానిపై ననేకవిధములగు దివ్యములైన యలంకారము లుండెను. మఱియు దానిపై ననేకవిధములగు దివ్యములైన యాయుధము లెత్తఁబడి (తళతళలాడుచు) యుండెను.

దివి సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగప దుత్థితా,
యది భా స్సదృశీ సా స్యాద్భాస స్తస్య మహాత్మనః. 12

12. అది యనంతమును, సర్వతోముఖమును, అన్నివిధములగు నాశ్చర్యములచే నిండియున్న దేవునియొక్క దివ్యమగు సుగంధముచేఁ బూయఁబడినదియు, దివ్యములగు పుష్పము లను వస్త్రములను ధరించినదియు, నాకాశమునందు వేవురు సూర్యుల యొక్క కాంతి యొక పర్యాయమే వెలువడినచో నెట్లుండునో యా కాంతితో కొంచెము పోలియుండునదియు-

తత్రైకస్థం జగ త్కృత్స్నం ప్రవిభ క్త మనేకధా,
అపశ్య ద్దేవ దేవస్య శరీరే పాండవ స్తదా. 13

13. దేవదేవునియొక్క యీ శరీరమునందు నానావిధముల విభజింపఁబడిన జగ త్తంతయు నొక స్థలమునందె యున్నటు లర్జునున కప్పుడు కాన్పించెను.

తత స్స విస్మయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాంజలి రభాషత. 14

14. మఱియు నాశ్చర్యమున మునిఁగిన వాఁడగుటచే నతని శరీరము గగురు పొడిచిన వెంట్రుకలు గలది యయ్యెను. మఱియు శిరస్సుచే నమస్కరించియు, హస్తములు ముకులించియు, నా యర్జునుఁడు భగవంతునితో మాటలాడుచున్నాఁడు అదేమన:-

అర్జున ఉవాచ:

పశ్యామి దేవాం స్తవ దేవ దేహే
సర్వాం స్తథా భూతవిశేష సంఘాన్,
బ్రహ్మాణ మీశం కమలాసనస్థం
ఋషీంశ్చ సర్వా నురగాంశ్చ దివ్యాన్. 15

అర్జునుఁడు పలుకుచున్నాఁడు. 15. ఓ దేవా! నీయొక్క దేహమునందు దేవత లెల్లవారును, నానావిధములగు భూతములయొక్క సముదాయమును, అటులే దేవతల కందఱకును స్వామియును, కమలాసనమునందు కూర్చున్న బ్రహ్మదేవుఁడును, ఋషు లందఱును, వాసుకి మొదలగు దివ్యములగు సర్పము లన్నియును: నాకు కాన్పించు చున్నవి.

అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం
పశ్యామి త్వాం సర్వతోఽనంతరూపమ్,
నాంతం న మధ్యం న పున స్తవాదిం
పశ్యామి విశ్వేశ్వర విశ్వరూప. 16

16. అనేకములయిన బాహువులు, ననేకము లయిన యుదరములు, ననేకము లయిన ముఖములును, ననేకములగు నేత్రములును గలిగిన యనంత రూపములు గలిగిన నిన్నే నేను నలుప్రక్కలను చూచుచున్నాను; కాని యో విశ్వేశ్వరా! విశ్వరూపా! నీకు నంతమును, మధ్యమును, నాదియును నున్నటులు నా కెచ్చోటను కనఁబడదు.

కిరీటినం గదినం చక్రిణం చ
తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తిమంతమ్,
పశ్యామి త్వాం దుర్నిరీక్ష్యం సమంతా
ద్దీప్తానలార్క ద్యుతి మప్రమేయమ్. 17

17. కిరీటమును, గదను, చక్రమును ధరించి నలుప్రక్కల కాంతితో తేజః పుంజమై జాజ్వల్యమానమగు నగ్నిసూర్యులవలె దేదీప్యమానమై యీ నానేత్రములతో జూచుటకు నశక్యముగ నిండియున్న నీవే నాకు నలు దిక్కులను కాన్పించుచున్నావు.

త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం
త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్,
త్వమవ్యయ శ్శాశ్వత ధర్మగోప్తా
సనాతన స్త్వం పురుషో మతో మే. 18

18. నీవే తుదకు జ్ఞేయుఁడవగు నక్షరుఁడవు. అనఁగా: బ్రహ్మవు నీవే. ఈ ప్రపంచమునకు కడపటి యాధారభూతుఁడవు నీవే. అవ్యయుఁడవును, శాశ్వతమైన ధర్మమునకు రక్షకుఁడవును, సనాతన పురుషుఁడవు నని నాకుఁ దోఁచుచున్నది.

అనాదిమధ్యాంత మనంతవీర్య
మనంతబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్,
పశ్యామి త్వాం దీప్తహుతాశవక్త్రం
స్వతేజసా విశ్వమిదం తపంతమ్. 19

19. ఆదియు, మధ్యము, నంతము లేనిదియు, నెవరికి యనంత బాహువులు కలవో, చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును నెవరికి నేత్రములో, ప్రజ్వలించుచున్న యగ్ని హోత్ర మేరికి ముఖమో, యిట్టి యనంత శక్తిగల నీవే నీయొక్క తేజస్సుచే నీ జగత్తు నంతను తపింపఁజేయుచున్నటుల నేను చూచుచున్నాను.

ద్యావాపృథివ్యోరిద మంతరం హి
వ్యాప్తం త్వయైకేన దిశశ్చ సర్వాః,
దృష్ట్వాద్భుతం రూప ముగ్రం తవేదం
లోకత్రయం ప్రవ్యథితం మహాత్మన్. 20

20. కారణ మేమన: నాకసముయొక్కయు, పృథ్వియొక్కయు, మధ్య నున్న యంతరమునంతను, సర్వదిక్కులను నీ వొక్కఁడవే వ్యాపించియున్నావు. మఱియు నీయొక్క యీ యద్భుతమును నుగ్రమునునగు రూపమును జూచి యో మహాత్మా! లోకత్రయమును భీతిచే (ప్రవ్యథితం) కంపము నొందుచున్నది.

అమీ హి త్వాం సురసంఘా విశంతి
కేచి ద్భీతాః ప్రాంజలయో గృణంతి,
స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసంఘాః
స్తువంతి త్వాం స్తుతిభిః పుష్కలాభిః. 21

21. దేవగణములు నీయందు ప్రవేశించుచున్నవి. మఱియు కొందఱు భయముచే చేతులు ముకుళించి ప్రార్థించుచున్నారు. మఱియు "స్వస్తి, స్వస్తి" యని చెప్పుచు ననేకవిధములగు స్తోత్రములచే మహర్షులయొక్కయు, సిద్ధులయొక్కయు గణములు నిన్ను స్తోత్రము చేయుచున్నవి.

రుద్రాదిత్యా వసవో యే చ సాధ్యా
విశ్వేఽశ్వినౌ మరుత శ్చోష్మపాశ్చ,

గంధర్వయక్షాసుర సిద్ధసంఘా
వీక్షంతే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సర్వే. 22

22. అటులే రుద్రులును, ఆదిత్యులును, వసువులును, సాధ్యగణములును, విశ్వేదేవతలును, (ఇరువురు) అశ్వినీకుమారులును, మరుద్గణములును, ఊష్మపులును (పితరులును), గంధర్వులు, యక్షులు, రాక్షసులు, సిద్ధులు, వనువారియొక్క గణము లన్నియు ప్రతిచోటను విస్మితములై మిమ్మును చూచుచున్నవి.

[శ్రాద్ధకాలమునందు పితృదేవతల కర్పింపఁబడిన యన్నమును వేడివేడిగ నున్నంతవఱకే వారు గ్రహింతురు. కాన వారికి "ఊష్మపు" లని పేరు (మను. 3.237). ఈ పితృదేవతలయొక్క గణములు సోమసదు లనియు, అగ్నిష్వాత్తు లనియు, బర్హిషదు లనియు, సోమపు లనియు, హవిష్మంతు లనియు, ఆజ్యపు లనియు, సుకాలిను లనియు నేడు విధములుగ మనుస్మృతియందు (3.194-200) చెప్పఁబడినది. ఆదిత్యాదిదేవతలు వేదమునందుఁ జెప్పఁబడిరి. పై యాఱవ శ్లోకమును చూడుము. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు (3.9.2) అష్ట వసువులును, ఏకాదశరుద్రులును, ద్వాదశాదిత్యులును, ఇంద్రుఁడును, ప్రజాపతియును కలసి ముప్పది మువ్వురు దేవతలని చెప్పఁబడినది. మహాభారతము ఆదిపర్వమునను (అ. 65, 66), శాంతి పర్వమునను (అ.208) వీరియొక్క నామములు పుట్టుకయును చెప్పఁబడినవి.—]

రూపం మహత్తే బహువక్త్రనేత్రం
మహాబాహో బహు బాహూరుపాదమ్,
బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాళం
దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితా స్తథాఽహమ్. 23

23. ఓమహాబాహూ! నీయొక్క యీ గొప్పదియును, ననేకముఖములు గలదియు, ననేక నేత్రములు, ననేక బాహువులు, ననేకములగు నూరువులు గలదియు, ననేకములగు పాదములు, ననేకములగు నుదరములు, ననేకములగు కోరలు గలిగి యుండుటచే వికృతముగ కాన్పించు రూపమును జూచి లోకము లన్నియును, నేనును, భీతిఁ జెందినాము.

నభఃస్పృశం దీప్త మనేకవర్ణం
వ్యాత్తాననం దీప్తవిశాల నేత్రమ్,
దృష్ట్వా హి త్వాం ప్రవ్యథితాంతరాత్మా
ధృతిం న విందామి శమం చ విష్ణో. 24.

24. ఓ మహావిష్ణువా! ఆకాశము నొరయుచున్నదియు, తేజశ్శాలియును, ననేకములగు రంగులు గల్గినదియు, తెరువఁబడిన ముఖములు గల్గినదియు, గొప్పవై ప్రదీప్తములగు నేత్రములు గల నిన్నుఁ జూచి యంతరాత్మ వ్యాకులము నొందుటచే, నాయొక్క ధైర్యము పోయినది. శాంతియు నశించినది.

దంష్ట్రాకరాళాని చ తే ముఖాని
దృష్ట్వైవ కాలానలసన్నిభాని,
దిశో న జానే న లభే చ శర్మ
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. 25

25. మఱియు దంతములచే వికృతములైనవియు మఱియు ప్రళయకాలమం దున్న యగ్నివంటి నీయొక్క యీ ముఖమును చూచిన నాకు దిక్కులు తెలియుట లేదు. సుఖమును తోఁచదు. (అటులైనది) ఓ జగన్నివాసా! ఓ దేవదేవా! ప్రసన్నుఁడ వగుము.

అమీ చ త్వాం ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రా
స్సర్వే సహైవావనిపాల సంఘైః,
భీష్మో ద్రోణ స్సూతపుత్ర స్తథాఽసౌ
సహాస్మదీయై రపి యోధముఖ్యైః. 26

26. రాజులయొక్క సంఘములతోకూడ ధృతరాష్ట్రుని పుత్త్రులందఱును, భీష్ముఁడును, ద్రోణుఁడును, నటులె యీ సూతపుత్త్రుఁడును (కర్ణుఁడు), మా పక్షమునం దున్న ముఖ్యులగు యోద్ధలును;

వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశంతి
దంష్ట్రాకరాళాని భయానకాని,
కేచి ద్విలగ్నా దశనాంతరేషు
సందృశ్యంతే చూర్ణితై రుత్తమాంగైః. 27

27. నీయొక్క వికృతమైన కోరలు గల్గినదియు, ననేకములైనదియు, భయంకరములైనదియు నగు ముఖములయందు మిక్కిలి వేగముతో పడుచున్నారు. మఱియు కొందఱు దంతములయందు చిక్కుకొనుటచే వారి తలలు చూర్ణమైనటుల కాన్పించుచున్నది.

యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగా
స్సముద్ర మేవాభిముఖా ద్రవంతి,
తథా తవామీ నరలోకవీరా
విశంతి వక్త్రా ణ్యభివిజ్వలంతి. 28

28. నదులలోని జలమంతయు ప్రవాహములుగా సముద్రమందు మిక్కిలి వేగముతో ప్రవేశించు లాగున నీ శూరు లందఱు ప్రజ్వలించుచున్న నీ ముఖములందు ప్రవేశించుచున్నారు.

యథా ప్రదీప్తం జ్వలనం పతంగా
విశంతి నాశాయ సమృద్ధ వేగాః,
తథైవ నాశాయ విశంతి లోకా
స్తవాపి వక్త్రాణి సమృద్ధవేగాః. 29

29. మండుచున్న యగ్నిహోత్రమునందు మరణముకొఱకు మిక్కిలి వేగముతో మిడుతలు పడునట్లు నీయొక్క యనేకములగు నోళ్ళయందు (ఈ జనులు) మరణార్థమయి యతివేగముగ ప్రవేశించుచున్నారు.

లేలిహ్యసే గ్రసమాన స్సమంతా
ల్లోకాన్ సమగ్రాన్ వదనై ర్జ్వలద్భిః,
తేజోభి రాపూర్య జగ త్సమగ్రం
భాస స్తవోగ్రాః ప్రతపంతి విష్ణో. 30

30. ఓ విష్ణూ! లోకముల నన్నింటిని నీయొక్క జాజ్వల్యమానములగు ముఖములచే మ్రింగుచు, నీయొక్క జిహ్వను కదల్చుచున్నావు. మఱియు తేజస్సుచే జగత్తునంతను వ్యాపించుటవలన నీ యుగ్రమగు కాంతి నలువైపులను తపించుచున్నది.

ఆఖ్యాహి మే కో భవా నుగ్రరూపో
నమోఽస్తుతే దేవవర ప్రసీద,

విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మాద్యం
న హి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్. 31

31. ఈ యుగరూపమును ధరించిన నీ వెవఁడవో నాకు చెప్పుము. దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడా! నిన్ను నమస్కరించుచున్నాను. ప్రసన్నుఁడ వగుము. నీవే యాది పురుషుఁడ వని తెలిసికొనుటకు కోరుచున్నాను. కారణ మేమన: నీయొక్క కృత్యము నా కేమియు తెలియుటలేదు.

శ్రీ భగవా నువాచ:

కాలోఽస్మి లోకక్షయకృ త్ప్రవృద్ధో
లోకాన్ సమాహర్తు మిహ ప్రవృత్తః,
ఋతేఽపి త్వాం న భవిష్యంతి సర్వే
యేఽవస్థితాః ప్రత్యనీకేషు యోధాః. 32

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 32. నేను లోకములను క్షయింపు చేయునట్టియు, వృద్ధినొందినట్టియు కాలమునై యున్నాను. మఱియు నిచ్చో లోకులను సంహరించుటకుఁ బూనినాను. నీవు లేకపోయినను, అనఁగా: నీ వేమియు చేయకపోయినను నొకరికొక రెదురుగనున్న యోద్ధలెల్లరును నశింతురు.

తస్మాత్త్వ ముత్తిష్ఠ యశో లభస్వ
జిత్వా శత్రూన్ భుఙ్క్ష్వ రాజ్యం సమృద్ధమ్,
మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ
నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్. 33

33. కావున నీవు లెమ్ము; యశస్సును సంపాదించుకొనుము. మఱియు శత్రువులను జయించి సమృద్ధమగు రాజ్యము నుపభోగింపుము. నేను వీరిని పూర్వము నందే చంపియున్నాను. (కావున) నో సవ్యసాచీ! (అర్జునా!) నీవు నిమిత్తమాత్రముగ నుండుము.

ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ
కర్ణం తథాఽన్యానపి యోధవీరాన్,
మయా హతాం స్త్వం జహి మా వ్యథిష్ఠా
యుద్ధ్యస్వ జేతాఽసి రణే సపత్నాన్. 34

34. ద్రోణుని, భీష్ముని, జయద్రథుని, కర్ణుని, ఇతరులగు వీరులైన యోధులను నేను పూర్వమునందే చంపియున్నాను. వారిని నీవు చంపుము. తొందర పడకుము. యుద్ధము చేయుము. యుద్ధమునందు నీవు శత్రువులను జయింతువు.

[సారాంశ మేమన: ఉద్యోగపర్వమునందు శ్రీకృష్ణుఁడు సంధి చేయుటకొఱకు పోయినపుడు దుర్యోధనుఁడు మంచిమాట లేమి చెప్పినను, వినఁడని తెలిసికొని, భీష్ముఁడు "కాలపక్వ మిదం మన్యే సర్వక్షత్రం జనార్దన" (మ.భా.ఉ. 127.32). ఈ క్షత్రియు లెల్లరును "కాలపక్వము౦ఐ యున్నారు" అని శ్రీకృష్ణునకు ప్రత్యక్షముగ చెప్పిన విషయమునే, యీ ప్రత్యక్షమగు రూపమునే శ్రీకృష్ణుఁడు తనయొక్క విశ్వరూపమునుండి యర్జునునకుఁ జూపించెను. పైశ్లోకము 26-31 చూడుము. దుష్టుఁడు తన కర్మచేతనే చచ్చుటకు సిద్ధమగును. కాన వానిని చంపువాఁడు కేవలము నిమిత్తమాత్రుఁ డగుటచే చంపువానికి దోషము అంటదని కర్మవిపాక ప్రక్రియయొక్క సిద్ధాంతముసైతము 33-వ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది.]

సంజయ ఉవాచ:

ఏత చ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య
కృతాంజలి ర్వేపమానః కిరీటీ,
నమస్కృత్వా భూయ ఏవాఽహ కృష్ణం
సగద్గదం భీతభీతః ప్రణమ్య. 35

సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— 35. కేశవుని సంభాషణను విని మిక్కిలి భీతుఁడై గద్గద స్వరముతోఁ గంపించుచు చేతులు జోడించి, నమస్కరించి యర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునితో మరల చెప్పుచున్నాఁడు.

అర్జున ఉవాచ:

స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా
జగ త్ప్రహృష్య త్యనురజ్యతే చ,
రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి
సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః. 36

36. ఓ హృషీకేశా! జగత్తు (అంతయు) నీయొక్క గుణకీర్తనములచే నానందము నొందుచున్నది; మఱియు వానియం దనురాగము గలది యగుచున్నది. రాక్షసులు నీకు భయపడి (పది) దిక్కులకు పరుగిడుచున్నారు (ఇదంతయు యోగ్యముగనే యున్నది).

కస్మాచ్చ తే న నమేరన్ మహాత్మన్
గరీయసే బ్రహ్మణో ఽప్యాదికర్త్రే,
అనంత దేవేశ జగన్నివాస
త్వ మక్షరం సదస త్తత్పరం యత్. 37

37. ఓ మహాత్మా! బ్రహ్మదేవునకును నాది కారణుఁడవును, వారికంటె శ్రేష్ఠుఁడవు నగు నిన్ను వారేల నమస్కరింపక యుందురు? ఓ యనంతా! దేవదేవా! ఓ జగన్నివాసా! నీవే సత్తును, నసత్తునునై యున్నాను. ఈ రెంటికిని పరముగనున్న యక్షరుఁడవును నీవే యైయున్నావు.

త్వ మాదిదేవః పురుషః పురాణ
స్త్వమస్య విశ్వస్య పరం నిధానమ్,
వేత్తాఽసి వేద్యం చ పరం చ ధామ
త్వయా తతం విశ్వ మనంతరూప. 38

38. నీ వాదిదేవుఁడవు (పురాణ పురుషుఁడవు). నీవే యీ జగత్తునకు ముఖ్యమైన నాధారమవు. జ్ఞాతవును, జ్ఞేయమును నీవే. ఓ యనంతరూపా! నీవే శ్రేష్ఠమగు స్థానమును, నీవే యీ విశ్వమును వ్యాపించినవాఁడవు.

[సదస చ్ఛబ్దములయొక్క యర్థమిక్కడ క్రమముగ వ్యక్తము, నవ్యక్తము నను శబ్దములతోఁ గాని, క్షరాక్షరశబ్దములతోఁ గాని సమానముగనే యున్నదని (గీత 7.24; 8.20 లేక 15.16) శ్లోకములను బట్టి కాన్పించును. సదసత్తులకంటె పరమందున్న తత్త్వమే యక్షరమయమగు బ్రహ్మ యని గీతయందు (13. 12) నేను సత్తునుగాను, అసత్తునుగా నని స్పష్టముగనే చెప్పఁబడినది. అక్షరశబ్దము గీతయందొకప్పుడు ప్రకృతి యను నర్థమునను, నొకప్పుడు పరబ్రహ్మ యను

సర్గమునను బ్రయోగింపఁబడుచున్నది (గీత. 9.19; 13.12 మఱియు 15.16 చూడుము)]

వాయు ర్యమోఽగ్ని ర్వరుణ శ్శశాంకః
ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితామహశ్చ,
నమో నమస్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః
పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే 39

39. వాయువును, యముఁడవును, అగ్నియును, వరుణుఁడును, చంద్రుఁడవును, ప్రజాపతివిని అనఁగా: బ్రహ్మదేవుఁడవును, ప్రపితామహుఁడవును నీవే. నిన్ను వేయిసారులు నమస్కరించుచున్నాను.

[బ్రహ్మదేవునిచే మరీచ్యాది సప్త మానసపుత్త్రులును నిర్మింపఁబడిరి. మరీచివలన కశ్యపుఁడును, కశ్యపునివలన ప్రజలును పుట్టిరి (మ.భా.ఆ. 65. 11); కాన నీ మరీచాద్యులనే ప్రజాపతులని చెప్పుచున్నారు (మ. భా. శాం. 340. 65). కావున ప్రజాపతి శబ్దమునకు కశ్యపాది ప్రజాపతులని కొందఱు అర్థము చెప్పుచున్నారు. కాని ప్రజాపతి శబ్దమిచ్చో నేకవచనముగ నున్నది; కాన ప్రజాపతి యనః బ్రహ్మదేవుఁడే యను నర్థము బాగుగ నుండునట్లు కాన్పించుచున్నది. ఇంతియకాక బ్రహ్మదేవుఁడు మరీచాద్యులకు తండ్రి యనఁగా: నందఱకును పితామహుఁడు (తాత) అగుటచే పిమ్మట ప్రపితామహుఁడు (ముత్తాత)అను పదముసైతము ముందుటచే నది సార్థకమని వ్యక్తమగుచున్నది-]

నమః పురస్తా దథ పృష్ఠతస్తే
నమోఽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వ,
అనంతవీర్యామిత విక్రమ స్త్వం
సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః. 40

40. నీకు ముందుండి నమస్కరించుచున్నాను. వెనుకనుండి నమస్కరించుచున్నాను. ఓ సర్వాత్మకా! నలు ప్రక్కలనుండియు నమస్కారము నీ కగుఁగాక; నీ

యొక్క శౌర్య మనంతము. నీయొక్క పరాక్రమ మతుల మగుటచే నెల్లవారికం టెను పూర్ణుఁడవై యున్నావు. కావున నివి యంతయును నీవే యై యున్నావు.

[ముందునుండి, వెనుకనుండి 'నమస్కారము' అను శబ్దము పరమేశ్వరునియొక్క సర్వవ్యాపిత్వమును తెలియఁజేయుచున్నది. ఉపనిషత్తులయందున్న "బ్రహ్మై వేదం అమృతం పురస్తాత్ బ్రహ్మ పశ్చాత్ బ్రహ్మ దక్షిణత శ్చోత్తరేణ, అధ శ్చోర్ధ్వం చ ప్రసృతం బ్రహ్మైవేదం విశ్వమిదం వరిష్ఠమ్" (ముం. 2. 2. 11; ఛాం. 7. 25) అను బ్రహ్మయొక్క వర్ణన ననుసరించి భక్తిమార్గమునం దీ "నమనాత్మక" స్తుతి చేయఁబడినది.]

సఖేతి మత్వా ప్రసభం యదుక్తం
హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి,
అజానతా మహిమానం తవేదం
మయా ప్రమాదా త్ప్రణయేన వాఽపి. 41

41. నీయొక్క యీ మహిమను తెలియక స్నేహితుఁడవనుకొని యోయీ కృష్ణా! యో యీ యాదవా! యో సఖుఁడా! యని ప్రమాదముచేఁ గాని, స్నేహముచేఁ గాని యగౌరవముగ మాటలాడినందులకును,

య చ్చావహాసార్థ మసత్కృతోఽసి
విహారశయ్యాసన భోజనేషు,
ఏకోఽథవా ఽప్యచ్యుత తత్సమక్షం
తత్క్షామయే త్వా మహ మప్రమేయమ్. 42

42. మఱియు నో యచ్యుతా! యాహార విహారములయందును, పరుండుట, కూర్చుండుట మొదలగు వానియందును, నేకాకివిగ నున్నప్పుడు గాని, నలువురిలో నున్నప్పుడు గాని హాస్యముకొఱకు వి న్నవమానము చేసినందుకును, నన్ను క్షమింప వలయు నని యప్రమేయుఁడ వయిన నిన్ను నేను ప్రార్థించుచున్నాఁడను.

పితాఽసి లోకస్య చరాచరస్య
త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురు ర్గరీయాన్,

న త్వత్సమోఽ స్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యో
లోకత్రయేఽప్య ప్రతిమ ప్రభావ. 43

తస్మాత్ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం
ప్రసాదయే త్వా మహ మీశ మీడ్యమ్,
పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యుః
ప్రియః ప్రియాయాఽర్హసి దేవ సోఢుమ్. 44

43, 44. కావున స్తుత్యుఁడవును, సమర్థుఁడవు నయిన నీవు ప్రసన్నుఁడవగు మని కాయముచే నమస్కరించి నిన్ను ప్రార్థించుచున్నాను. ఓ దేవా! తండ్రి పుత్త్రునియొక్కయు, స్నేహితుఁడు తన స్నేహితునియొక్కయు నపరాధమును క్షమించినటుల ప్రియుఁడవు (అనఁగా: నీవు) ప్రియునికొఱకు (అనఁగా: నిష్టుఁడ నయిన నా కొఱకు) లేక నా ప్రీతికొఱకు నా యపరాధముల నన్నింటిని క్షమింపుము.

["ప్రియః ప్రియా యార్హసి" అను శబ్దములకు ప్రియుఁడు తన ప్రియురాలికొఱకువలె నని యనేకు లర్థమును చెప్పుచున్నారు. కాని యది సరియైనది కాదని యనెదరు. కారణ మేమన: ప్రియా యార్హసి యనుచో "ప్రియాః + అర్హసి" యనిగాని "ప్రియాయై + అర్హసి" యనిగాని పదవిభాగముచేయుట వ్యాకరణ విరుద్ధ మగును. మఱియు "ఇవ" యను నుపమాద్యోతకశబ్దము సైత మీ శ్లోకము నందు రెండుపర్యాయములు ప్రయోగింపఁబడినది. కాన "ప్రియః ప్రియాయార్హసి" యను మూఁడవ వాక్యము నుపమేయమని యెన్నుట మిక్కిలి సరసమైయుండును. పుత్త్రునియొక్క (పుత్త్రస్య) సఖునియొక్క (సఖ్యుః) అను నుపమానాత్మకములగు రెండు షష్ఠ్యంత శబ్దములవలె, నుపమేయమందును, ప్రియస్య (ప్రియునియొక్క) అను షష్ఠ్యంత పద ముండినచో మిక్కిలి సరసమై యుండును; కాని "స్థితస్య గతి శ్చింతనీయా" యను న్యాయము ననుసరించి మన మిచ్చో నుపపత్తిని చెప్పుకొనవలయును. 'ప్రియస్య' యను షష్ఠ్యంత మయిన పుంలింగపదము లేనందున 'ప్రియాయాః' అని వ్యాకరణ

విరుద్ధముగ షష్ఠ్యంత స్త్రీలింగముగ పదమును విడఁదీయుటయు, నట్లు విడదీయఁబడిన స్త్రీలింగశబ్ద మర్జునునకు సంబంధింపదు; కాన 'సివ' శబ్దము నధ్యాహారముచేసి "ప్రియః ప్రియాయాః"— ప్రియుఁడు తన ప్రియురాలియొక్క— అని మూఁడవవాక్యమును కల్పించుటయు నాకల్పించిన వాక్యము శృంగారముగ నుండుటచే, ప్రసంగ విరుద్ధముగ నుండుటయు యుక్తముకాదు; గాన మూఁడవవాక్యమును నుపమానముగ నంగీకరించుట నాకు యుక్తమని తోఁచదు. ఇంతియకాక పుత్త్రస్య, సఖ్యుః, ప్రియాయాః అను నీ మూఁడుపదములును ఉపమానములే యయినయెడల నుపమేయ మగు షష్ఠ్యంతపదము మూలమునందు లేకపోవుటచే 'మే' యనిగాని "మమ" యనిగాని తిరిగి యధ్యాహారము చేసికొనవలసి వచ్చును. మఱియు నింత కల్లోలము చేసి యుపమానమునందును, నుపమేయమునందును, సమానవిభక్తికత్వమును సాధించినను రెండింటికిని లింగ వైషమ్య మగును. మఱి యొక దోష మప్పటికిని నుండియే యుండును. రెండవ పక్షమునందు అనఁగా: ప్రియాయ + అర్హసి అని వ్యాకరణశుద్ధమును సరళమునైన పదచ్ఛేదమును చేసికొనినచో నుపమేయమునందు షష్ఠి యుండవలసిన చోట "ప్రియాయ" యని చతుర్థి యున్నదను నొక్క యాక్షేపణయే యుండును. మఱియు నదియు గొప్ప దోషము కానేరదు. కారణ మేమన: షష్ఠీవిభక్తియొక్క యర్థ మిక్కడ చతుర్థివలెనే యున్నది. మఱియు ననేక స్థలములయందు నీ రీతిగ నుండును. 'పరమార్థప్రప' యను టీకయందు నే చేసినటులనే యర్థము చేయఁబడినది—]

అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా
భయేన చ ప్రవ్యథితం మనో మే,
తదేవ మే దర్శయ దేవ రూపం
ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. 45

45. ఎప్పుడును చూడనిదానిని చూచినందున నాకు మిక్కిలి సంతసమైనది. మఱియు భయముచే నా మనస్సు వ్యాకులమైనది. ఓ జగన్నివాసా! దేవదేవా! ప్రసన్నుఁడ వగుము. మఱియు నో దేవా! నీయొక్క యపూర్వరూపమును జూపుము.

కిరీటినం గదినం చక్రహస్త
మిచ్ఛామి త్వాం ద్రష్టు మహం తథైవ,
తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన
సహస్రబాహో భవ విశ్వమూర్తే. 46

46. కిరీటమును గదను ధరించినదియు, హస్తమున చక్రమును ధరించినదియు, పూర్వమునందు వలె నున్న నిన్ను చూడ నిచ్ఛగించుచున్నాను. కాన, నో సహస్రబాహూ! యోవిశ్వమూర్తీ! యా నాలుగు భుజములుగల రూపముతోడనే కనఁబడుము.

శ్రీ భగవా నువాచ :

మయా ప్రసన్నేన తవార్జు నేదం
రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్,
తేజోమయం విశ్వ మనంత మాద్యం
యన్మే త్వ దన్యేన న దృష్టపూర్వమ్. 47

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 47. ఓ యర్జునా! నీ విషయమున ప్రసన్నుఁడనైతిని; నీవు దక్క ఇతరులు పూర్వమునం దెప్పుడు చూడనట్టి యీ తేజోమయమును, ననంతమును, నాద్యమును, నుత్కృష్టమును నగు విశ్వరూపమును నా యోగసామర్థ్యముచేత నీకు చూపితిని.

న వేద యజ్ఞాధ్యయనైర్న దానై
ర్న చ క్రియాభి ర్న తపోభి రుగ్రైః,
ఏవం రూప శ్శక్య అహం నృలోకే
ద్రష్టుం త్వ దన్యేన కురుప్రవీర. 48

48. ఓ కౌరవశ్రేష్ఠ! వేదములచేతను, యజ్ఞములచేతను, స్వాధ్యాయములచేతను, దానములచేతను, కర్మలచేతను, నుగ్రములగు తపస్సులచే నైత మిట్టి నా

యొక్క స్వరూపము నీకు దక్క నెవరికిని మనుష్యలోకమునందు చూచుటకు శక్యము కాలేదు.

మా తే వ్యథా మా చ విమూఢభావో
దృష్ట్వా రూపం ఘోర మీదృ ఙ్మమేదమ్,
వ్యపేతభీః ప్రీతమనాః పున స్త్వం
తదేవ మే రూప మిదం ప్రపశ్య. 49

49. ఇట్టి నా ఘోరరూపమును చూచి నీ చిత్తమును తత్తరపడ నీయకుము. మూఢతను చెందనీయకుము. భయమును వదలి సంతోషముతో నాయొక్క మొదటి రూపమును చూడుము.

సంజయ ఉవాచ:

ఇత్యర్జునం వాసుదేవ స్తథోక్త్వా
స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః,
ఆశ్వాసయామాస చ భీతమేనం
భూత్వా పున సౌమ్య వపు ర్మహాత్మా. 50

సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— 50. అని పలికి వాసుదేవుఁ డర్జునునకు తన (పూర్వమందున్న) రూపమును మరలఁ జూపెను. తిరిగి సౌమ్యమగు రూపమును ధరించి యా మాహాత్మ్యముచే భయపడిన యర్జునునకు ధైర్యము చెప్పెను.

[విశ్వరూపవర్ణనము నందలి యీ ముప్పదియాఱు శ్లోకముల యొక్కయు గీతలయందలి ద్వితీయాధ్యాయమునందున్న 5-8, 20, 22, 29 మఱియు 70 శ్లోకములయొక్కయు, నెనిమిదియవ యధ్యాయమునందలి 9, 20, 11, 28 శ్లోకములయొక్కయు, తొమ్మిదవయధ్యాయమునందలి 20, 21వ శ్లోకములయొక్కయు, పదునైదవ యధ్యాయమునందలి 2-5 మఱియు 15 శ్లోకముల యొక్కయు వృత్త మొక్కటియే యనఁగా: పదునొకం డక్షరములు గల్గిన చరణములు గల్గియున్నవి. మఱియు వానియందు గణములయొక్క నియమము లేనందున కాళిదాసుని కావ్యమందున్న ఇంద్రవజ్ర, ఉపేంద్రవజ్ర,

ఉపజాతి, దోధక, శాలినీ మొదలగు వృత్తములయొక్క నడక ననుసరించినవని యెన్నుటకు వీలు లేదు. అనఁగా: నీ వృత్తరచన యార్షము, అనఁగా: వేదసంహితయందలి "త్రిష్టుప్" వృత్తము యొక్క గతి ననుసరించి చేయఁబడినది. మఱియు నిందుచే గీత మిక్కిలి ప్రాచీనమయి యుండుననను సిద్ధాంతము బలవత్తరమగుచున్నది. గీతారహస్యము పరిశిష్ట ప్రకరణము చూడు-]

అర్జున ఉవాచ:

దృష్ట్వేదం మానుషం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన,
ఇదానీ మస్మి సంవృత్త స్సచేతాః ప్రకృతిం గతః. 51

అర్జునుఁడు అడుగుచున్నాఁడు:- 51. ఓ జనార్దనా! నీయొక్క యా సౌమ్యమును మానుషమును నగు రూపమును జూచి యిప్పుడు మనస్సు స్వస్థమగుటచే పూర్వమునందువలె సావధానుఁడనై యున్నాను.

శ్రీభగవా నువాచ:

సుదుర్దర్శ మిదం రూపం దృష్టవా నసి యన్మమ,
దేవా అప్యస్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంక్షిణః. 52

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 52. నాచే చూడఁబడిన నాయొక్క స్వరూపమును చూచుట మిక్కిలి కష్టము. దేవతలు నైన మీా రూపమును జూడవలయు నని యెన్నుదురు.

నాహం వేదై ర్న తపసా న దానేన న చేజ్యయా,
శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా. 53

53. నీవు నన్ను చూచినటుల, వేదములచేతఁ గాని, దానములచేఁ గాని యజ్ఞములచేఁ గాని యే వారును నన్ను చూచుటకు వీలులేదు.

భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవంవిధోఽర్జున,
జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ పరంతప. 54

54. ఓ యర్జునా! యో పరంతపా! యనన్యభక్తిచే మాత్రమే యీ రీతిగ నన్ను తెలిసికొనుటయు, నన్ను చూచుటయు, నాయందు ప్రవేశించుటయు సంభవించును.

మత్కర్మకృ న్మత్పరమో మద్భక్త స్సంగవర్జితః,
నిర్వైర స్సర్వభూతేషు య స్స మామేతి పాండవ. 55

55. ఓ పాండవా! కర్మల నన్నింటిని నా సంబంధము లైనవి యనఁగా: పరమేశ్వరుని సంబంధము లైనవి యను బుద్ధితో చేయువాఁడును, మత్పరాయణుఁడును, సంగరహితుఁడును, సర్వభూతములయందును వైరము లేనివాఁడును నగు నా భక్తుఁడు నన్నుఁ బొందుచున్నాఁడు.

[పరమేశ్వ రార్పణబుద్ధితో ననఁగా: జగత్తునందున్న కర్మలన్నియు పరమేశ్వరునివే యనుకొని, వాఁడే నిజమగు కర్తయనియు కారయిత యనియు, మన మీ కర్మలను నిమిత్తమాత్రము చేయుచున్నా మనియు, వాఁడు చేయించుచున్నాఁడని నిరభిమానబుద్ధితో జగత్తునందున్న వ్యవహారములను భగవద్భక్తులు చేయవలయుననియు తాత్పర్యము (పైన 10వ శ్లోకము చూడు). అనఁగా; నా కర్మలు శాంతికిఁ గాని, మోక్షప్రాప్తికిఁ గాని, ప్రతిబంధకములు గావని పై శ్లోకమున కర్థమగును. మఱియు నీ శ్లోకమునందు గీతాశాస్త్రముయొక్క తాత్పర్య మంతయు నిమిడియున్నదని శాంకరభాష్యమునందును చెప్పఁబడినది. గీతలయందున్న భక్తిమార్గ మేమియు పనిచేయక హరి హరియని చెప్పునది కానందున, జాజ్వల్యమానమగు భక్తితోడను నుత్సాహముతోడను, నిష్కామకర్మల నన్నింటిని చేయుమని చెప్పుచున్నదని దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది. నిర్వైరుఁ డనఁగా: సన్న్యాసమార్గీయులు చెప్పినటుల నిష్క్రియుఁ డను నర్థ మిచ్చో వివక్షితము కాదని వ్యక్తము చేయుటకై 'మత్కర్మకృత్' అనఁగా: కర్మలన్నియు పరమేశ్వరునివి, నీవి కావని తెలిసికొని పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితో వానిని చేయుమని యీ విశేషణముచే కలుపఁబడినది. ఈ విషయమై గీతా

రహస్యమునందలి పంౘెండవ ప్రకరణమునందు సవిస్తరమగు విచారణ చేయఁబడినందున నిచ్చో విశేషము చర్చింపఁబడదు.]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూపసందర్శన యోగో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) ఉపనిషత్తులందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమగు యోగ- అనఁగా: కర్మయోగ- శాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న విశ్వరూపసందర్శన యోగ మను పేరుగల పదునొకండవ యధ్యాయము సమాప్తమయినది.

ద్వాదశోఽధ్యాయః

~~~~~~

పండ్రెండవ యధ్యాయము

[కర్మయోగసిద్ధికొఱ కేడవ యధ్యాయమునందు జ్ఞానవిజ్ఞానముల నిరూపణ మారంభింపఁబడి యెనిమిదవదానియందు నక్షరమును, ననిర్దేశ్యమును నవ్యక్తమునగు బ్రహ్మయొక్క స్వరూపము చెప్పఁబడినది. పిమ్మట తొమ్మిదవ యధ్యాయమునందు భక్తియనెడు ప్రత్యక్షమగు రాజమార్గముయొక్క నిరూపణ మారంభింపఁబడి పది పదునొకండవ యధ్యాయములయందు తదంతర్గతమగు విభూతివర్ణనమును, విశ్వరూపదర్శనము నను రెండుపాఖ్యానములు చెప్పఁబడినవి. పిదప భక్తితోడను, నిస్సంగ బుద్ధితోడను, నన్నికర్మలను చేయవలయు నని సర్వార్థసారము ననుపేరున పదునొకండవ యధ్యాయము చివర నర్జునున కుపదేశింపఁబడినది. పిదప కర్మ-యోగ సిద్ధికొఱకు, ఏడు, ఎనిమిది యధ్యాయములయందు, క్షరాక్షర విచార పూర్వకముగ పరమేశ్వరునియొక్క యవ్యక్తస్వరూపమే శ్రేష్ఠమని సమర్థించి యవ్యక్తముయొక్క, లేక యక్షరముయొక్క యుపాసన (7.19 మఱియు 24; 8.21) చెప్పఁబడినది. మఱి యుక్తచిత్తముతో యుద్ధముచేయు మని (8-7) యుపదేశింపఁబడినది. పిమ్మట తొమ్మిదవ యధ్యాయమునందు వ్యక్తోపాసనారూపమగు ప్రత్యక్ష ధర్మమును చెప్పి సర్వకర్మలును పరమేశ్వ రార్పణబుద్ధితో చేయవలయు నని (9.27; 34; మఱియు 11.55) చెప్పఁబడినది. ఈ రెండింటిలోను శ్రేష్ఠ మార్గ మేది యను ప్రశ్నయందున్న వ్యక్తోపాసన యను శబ్దమునకు భక్తి యని యర్థము. కాని యీ భక్తి వేర్వేఱగు ననేకోపాస్యవస్తువుల సంబంధమైన దను నర్థ మిచ్చో వివక్షితము కాదు గాన, నుపాస్యము, లేక ప్రతీక మేదియైనను, దానియందు సర్వవ్యాపి యగు పరమేశ్వరుఁ
~~~~~~

దొరకుడె యని, భావించి చేయఁబడిన భక్తియే నిజమగు వ్యక్తోపాసన నగ నున్నది. అదియే యీ యధ్యాయమున నుద్దేశింపఁబడినది.—]

అర్జున ఉవాచ.

ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తా స్త్వాం పర్యుపాసతే,
యే చాప్యక్షర మవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః. 1

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు.— 1. ఇట్లెప్పుడును యుక్తులై యనఁగా: యోగ యుక్తులయి, యే భక్తులు నీయొక్కగాని, యవ్యక్త మైన యక్షరముయొక్క (బ్రహ్మయొక్క) గాని యుపాసన చేయుచున్నారో, వారలలో నుత్తమమైన, (కర్మ-) యోగవేత్త యెవరు?

శ్రీ భగవా నువాచ:

మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే,
శ్రద్ధయా పరయోపేతా స్తే మే యుక్తతమా మతాః. 2

2. భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— నాయందు మనస్సును నిలిపి యెల్లప్పుడును యుక్తచిత్తులై పరమశ్రద్ధతో నన్నుపాసించువారే యందఱిలో నుత్తములగు యుక్తులు, అనఁగా: నుత్తమయోగు లని నా యుద్దేశము.

యే త్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే,
సర్వత్రగ మచింత్యం చ కూటస్థ మచలం ధ్రువమ్. 3

3. కాని యెవరు, అనిర్దేశ్యము (అనఁగా: ప్రత్యక్షముగ చూపించుటకు శక్యము కానిది) నవ్యక్తమును, సర్వవ్యాపియు, నచింత్యమును, కూటస్థమును, (అనఁగా నన్నింటికంటె పూర్వమం దుండునదియు) నచలమును, నిత్యమును నయిన యక్షరమును (అనఁగా: బ్రహ్మమును)

సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం సర్వత్ర సమబుద్ధయః,
తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః. 4

4. ఇంద్రియముల నన్నింటిని, నిరోధించి యంతటను సమబుద్ధిగలవారై యుపాసన చేయుచున్నారో! యా సర్వభూతములయొక్క హితమందు తత్పరులయిన వారును (వారుకూడ) నన్ను పొందుచున్నారు.

క్లేశోఽధికతర స్తేషా మవ్యక్తాసక్తచేతసామ్,
అవ్యక్తా హి గతి ర్దుఃఖం దేహవద్భి రవాప్యతే. 5

5. (అయినను) వారియొక్క చిత్త మవ్యక్తమునం దాసక్త మగుటచే వారికి మిక్కిలి క్లేశము కలుగును. కారణ మేమన: (దేహధారులును, వ్యక్తులునగు మనుజులకు) నవ్యక్తోపాసనయొక్క మార్గము కష్టముచే సిద్ధమగుచున్నది.

యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరాః,
అనన్యేనైవ యోగేన మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే. 6

6. కాని యెవరు నాయందు సర్వకర్మల నర్పించి మత్పరాయణు లయి, యనన్యయోగముతో నన్ను ధ్యానించి భజించుచున్నారో-

తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగరాత్,
భవామి నచిరా త్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్. 7

7. అట్టి మచ్చిత్తులగు లోకుల నో పార్థా! విలంబముచేయక యీ మృత్యుమయ మగు సంసారసాగరమునుండి నే నుద్ధరించుచున్నాఁడను.

మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ మయి బుద్ధిం నివేశయ,
నివసిష్యసి మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః. 8

8. (కాన) నాయందే మనస్సు నుంచుము. నాయందు బుద్ధిని స్థిరము చేసికొమ్ము. అటు లగునేని పిమ్మట నీవు నాయందే నివసింతువు. దీనియందు సంశయ మేమియు లేదు.

[భక్తిమార్గముయొక్క శ్రేష్ఠత దీనియందు చెప్పఁబడినది. రెండవ శ్లోకమునందు భగవద్భక్తుఁ డుత్తమయోగి యని సిద్ధాంతమును జెప్పి పిదప, మూఁడవ శ్లోకమునందు 'తు' అను రెండవపక్షమును బోధించు నవ్యయమును ప్రయోగించి, దానిని నాలుగవ శ్లోకమును నేకవాక్యము చేసి రెండు శ్లోకములయందును నవ్యక్తము నుపాసించువారు సైతము నన్నే పొందుచున్నారని చెప్పఁబడినది. కాని యిది నిజమైనను నవ్యక్తోపాసనయొక్క మార్గము, మిక్కిలి క్లేశప్రదమని యైదవ శ్లోకమున జెప్పి యాఱు, ఏడు శ్లోకములయందు

దానికంటె వ్యక్తోపాసనయొక్క సౌలభ్యమును వర్ణించి యెనిమిదవ శ్లోకమునందు నీ వా తీరున నాచరించు" మని చివర కర్జునున కుపదేశించెను. "పదునొకండవ యధ్యాయము కడపట (గీ. 11. 55) చేయఁబడిన యుపదేశమే, యర్జునుని ప్రశ్నగుండా, యిచ్చో దృఢీకరింపఁబడినది" అని యిందలి సారాంశము. భక్తిమార్గమునందు గల సౌలభ్యము గీతారహస్యమునందలి పదుమూఁడవ ప్రకరణము నందు సవిస్తరముగ విచారింపఁబడినది. కాన దాని నిచ్చో పునరుక్తము చేయను. అవ్యక్తోపాసన, క్లిష్టమైన దయినను, నదియును మోక్షప్రదమే యనియు, భక్తిమార్గమున నైన కర్మలను వదలక, యాకర్మలనే యీశ్వరార్పణబుద్ధితో నవశ్యముగ చేయవలయు ననియు, భక్తిమార్గీయులు జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలయు ననియు నీ హేతువు చేతనే యాఱవ శ్లోకమునందు 'నాయందు సర్వకర్మలను సన్న్యసించి' యనుశబ్దములు ప్రయోగింపఁబడిన వనియు మాత్రమే చెప్పుదురు. భక్తియోగమునందున్న కర్మలను బొత్తుగ వదల నక్కఱలేదు. ఇంక నేమన: పరమేశ్వరునకు వానిని యనఁగా: వానియొక్క ఫలముల నర్పింపవలయునని, దీనికి స్పష్టమగు నర్థము. భక్తుఁడైనవాఁడు "నాకిష్టుఁ" డని భగవంతుఁ డీ యధ్యాయము కడపట చెప్పుటయును నిష్కామ కర్మయోగమార్గమును దృఢపఱచుటకే యని తెలిసికొనవలయును. బొత్తుగ కర్మలను వదలుటకొఱకు కాదనియు దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది. అది యిటు లుండనిమ్ము; భక్తిమార్గముయొక్క సౌలభ్యమును, శ్రేష్ఠత్వమును నీ తీరున సమర్థించి యిప్పుడు పరమేశ్వరునియం దిట్టిభక్తి స్థిరపడుటకు నుపాయములును, సాధనములును నేవియో చెప్పి వానియం దున్న తారతమ్యములను సైతము స్పష్టపఱచుచున్నాఁడు-]

అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరమ్,
అభ్యాసయోగేన తతో మా మిచ్ఛాప్తుం ధనంజయ. 9

9. ఇప్పు డీ విధముగ నాయందు నిశ్చలముగ చిత్తము నుంచుట నీవలన కానిచో నో ధనంజయా! యభ్యాసముయొక్క సాహాయ్యముచే ననఁగా: పదే పదే ప్రయత్నించి నన్ను పొందవలయు నని యుత్సాహపడుము.

అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి మత్కర్మపరమో భవ,
మదర్థమపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి. 10

10. అభ్యాసము చేయుటకు నసమర్థుఁడ వగుదువేని, నన్ను పొందు నిమిత్తములు (శాస్త్రములయందు చెప్పఁబడిన జ్ఞాన-ధ్యాన-భజన-పూజినాదులగు) కర్మలను చేయుచుండుము. మదర్థమై నీవు కర్మలను చేసినను సిద్ధి నొందుదువు.

అథై త దప్యశక్తోఽసి కర్తుం మద్యోగమాశ్రితః,
సర్వకర్మ ఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవాన్. 11

11. కాని దీనిని చేయుటకును నీ వసమర్థుఁడ వగుదువేని మద్యోగమును (అనఁగా: మదర్పణ పూర్వకమగు నే యోగము, అనఁగా: కర్మ-యోగము కలదో దానిని) ఆశ్రయించి, నియతాత్ముఁడవై (అనఁగా: మెల్లమెల్లఁగ చిత్తమును నిరోధించుచు) పిదప సర్వకర్మలయొక్క ఫలమును త్యజింపుము.

శ్రేయో హి జ్ఞాన మభ్యాసాత్ జ్ఞానా ద్ధ్యానం విశిష్యతే,
ధ్యానా త్కర్మఫలత్యాగ స్త్యాగా చ్ఛాంతి రనంతరమ్.12

12. కారణమేమన: నభ్యాసముకంటె జ్ఞానము మిక్కిలి మంచిది. జ్ఞానము కంటె ధ్యానము మిక్కిలి యోగ్యతఁ గలది. ధ్యానముకంటె కర్మఫలత్యాగము మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనది. మఱియు నీ కర్మఫలముయొక్క త్యాగమువలన వెంటనే శాంతి కలుగును.

[ఈ శ్లోకము కర్మ-యోగమును సమర్థించుటకు మిక్కిలి గొప్పది; మఱియు దానియందు భక్తియుక్తమగు కర్మ-యోగము సిద్ధించుటకు నభ్యాసము, జ్ఞానము, భజనము, కర్మలు మొదలుగాఁ గల్గిన సాధనములను చెప్పి, వీనికిని నితర సాధనములకును తారతమ్యమును విచారించి తుదకు కడపటిది యని 12వ శ్లోకమునందు కర్మఫలత్యాగముయొక్క (అనఁగా: నిష్కామకర్మ-యోగముయొక్క)

శ్రేష్ఠత్వము వర్ణింపఁబడినది. నిష్కామకర్మ-యోగముయొక్క యీ శ్రేష్ఠత్వ మిచ్చటనే వర్ణింపఁబడలేదు. ఇఁక నేమన: పూర్వమున మూఁడు (3. 8), అయిదు (5. 2), ఆఱు (6. 46) అధ్యాయముల యందును నీయర్థమే స్పష్టముగ వర్ణింపఁబడినది. తదనుసారముగనే ఫలత్యాగరూపమైన కర్మ-యోగము నాచరించుట సైత మక్కడక్కడ నర్జునున కుపదేశింపఁబడినది. కాని గీతాధర్మములకంటె భిన్నము లగు సంప్రదాయము గలవారి కిది విరుద్ధముగ నుండదు. కాన వారు పై శ్లోకమునందును, ముఖ్యముగ పండ్రెండవ శ్లోకమునందును నున్న పదములయొక్క యర్థమును మార్చుటకు ప్రయత్నించుచు న్నారు. కేవల జ్ఞానమార్గీయులగు (అనఁగా: సాంఖ్యులగు) టీకా కారులకు, జ్ఞానముకంటె కర్మఫలత్యాగము శ్రేష్ఠమని నిశ్చయించుట యిష్టము లేదు. కాన జ్ఞానశబ్దముచే గ్రాంథికజ్ఞానమును గ్రహింప వలయునని గాని, లేక కర్మఫలత్యాగముయొక్క ప్రశంస యర్థవాద మని (అనఁగా: స్తుతి యని) తెలిసికొనవలయునని గాని వారు చెప్పు దురు. అటులే పాతంజల యోగమార్గీయులకు నభ్యాసముకంటె కర్మఫలత్యాగము గొప్పది యని నిశ్చయించుట సమ్మతము కాదు. మఱియు కేవల భక్తిమార్గీయులకు (అనఁగా: భక్తి నితప్ప మఱియొక కర్మను చేయఁగూడదను వారికి) కర్మఫలత్యాగముయొక్క శ్రేష్ఠత్వము (భక్తికంటె) సమ్మతము కాదు. పాతంజలయోగము, జ్ఞానము లేక భక్తి యను నీ మూఁడు సంప్రదాయముల కంటెను వేఱగు సంప్ర దాయము (అనఁగా: గీతలయందున్న భక్తియుక్తమగు సంప్రదా యము) ప్రస్తుతము విశేషించి లుప్తమయినది. కావున నీ సంప్రదా యమును ప్రశంసించిన, లేక వ్రాసిన టీకాకారులు లేరు. కాన ప్రస్తు తమునందు గీతలపైఁ గాన్పించు వ్యాఖ్యానము లన్నిటియందును కర్మఫలత్యాగముయొక్క శ్రేష్ఠత్వ మర్థవాదాత్మకము (స్తుతి) అనియే నిశ్చయింపఁబడినది. కాని యివి తప్పని నే తలఁచెద. గీతలయందు

నిష్కామకర్మయోగమే ప్రతిపాద్య మని యంగీకరింపఁబడినచో నీ శ్లోకముయొక్క యర్థము విషయమై ప్రతిబంధక మేమియు నుండ నేరదు. కర్మను వదలినచో నేమియు నడువనేరదు. నిష్కామకర్మలను తప్పక చేయవలయును అని చెప్పుదుమేని స్వరూపముతో కర్మలను త్యజించు జ్ఞానమార్గమును లేక యింద్రియములయొక్క వ్యాయామమునే బోధించు పాతంజలయోగము లేక సర్వకర్మలను వదలు భక్తిమార్గము ననునవియే కర్మ-యోగముకంటె తక్కువ యోగ్యత కలవని నిశ్చిత మగుచున్నది. నిష్కామకర్మయోగ మీ తీరున శ్రేష్ఠమని స్థిరపడిన పిదప దానియందు నావశ్యకమగు భక్తియుక్తమయిన సామ్యబుద్ధిని సంపాదించు నుపాయము లెవ్వియో దెలుపుటయే మిగిలిన పని. దీనికి నభ్యాసము, జ్ఞానము, ధ్యానము నను నీ మూఁడును సాధనములు. వీనిలో నభ్యాసము శక్యముకానిచో జ్ఞాన ధ్యానములలో నే యుపాయమునైన స్వీకరింపవలయును. ఈ యుపాయము నాచరించుట వెనుక చెప్పిన క్రమమున సులభమని గీత చెప్పుచున్నది. మఱియు నిదియు సాధ్యము కానిచో కర్మ-యోగము నాచరించుట తత్క్షణమే యారంభింపవలయునని పంద్రెండవ శ్లోకమున చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డభ్యాసమును, జ్ఞానమును, ధ్యానమును శక్యములు గానివారికి కర్మయోగము మాత్ర మెట్లు నడచునను సందేహము వెలువడును. అప్పుడు కర్మ-యోగమన్నిటి కంటె సులభమని చెప్పుటయే నిరర్థకమని యనేకులచే నిశ్చయింపఁ బడినది. దానిని కొంచెము విచారించితి మేని దీనికంటె మంచిది వే ఱొక్కటిలేదని కాన్పించును. కాని పంద్రెండవ శ్లోకమునందు కర్మ ఫలత్యాగ మొక్క పర్యాయమే చేయుమని చెప్పలేదు. ఇఁక నేమనః భగవంతునిచే వర్ణింపఁబడిన కర్మ-యోగమును మొదట నవలంబించి పిదప మెల్లమెల్లగ నీ విషయమును చివరకు సిద్ధింపఁ జేసికొనవల యునని చెప్పఁబడినది. మఱియు నిటు లర్థము చేసికొనిన నేమియు

నసంగతముగ నుండదు. కర్మఫలత్యాగముయొక్క స్వల్పాచరణమే గాక (గీ.2.40) జిజ్ఞాసయైనను (గీ 6 44 మఱియు దానిపైనున్న నా టిప్పణి చూడుము) గలిగినచో మనుజుఁడు చక్రమునఁ బడిన వాని వలె తుదకుఁ సిద్ధిని జెందునని పూర్వాధ్యాయమునందే చెప్పఁబడినది. కాన కర్మయోగము నాశ్రయించుట (అనఁగా: నా మార్గము నాచరింపవలయునని మనస్సులో నుంచుకొనుటయే) యీ మార్గమునందు సిద్ధిని సంపాదించుకొనుటకు మొదటి సాధనము, లేక మార్గము. మఱియు నీసాధన మభ్యాస, జ్ఞాన, ధ్యానములకంటె సులభము కాదని యెవరు సెప్పరు? మఱియు పండ్రెండవ శ్లోకముయొక్క భావార్థమును నిదియే. భగవద్గీతలయందే గాక సూర్యగీతలయందు సైతము—

> జ్ఞానా దుపాస్తి రుత్కృష్టా కర్మోత్కృష్ట ముపాసనాత్,
> ఇతి యో వేద వేదాంతైః స ఏవ పురుషోత్తమః.

జ్ఞానముకంటె నుపాసన (ధ్యానము) లేక, భక్తి యుత్కృష్టమైనదనియు, నుపాసనకంటె కర్మ- (అనఁగా: నిష్కామ మయినది) శ్రేష్ఠమైనదనియు నీ వేదాంతతత్త్వమును తెలిసికొన్నవాఁడె పురుషోత్తముఁ డనవలయును— అని చెప్పఁబడినది. (సూర్య.గీ. 4.77) కర్మఫలత్యాగరూపమైన యోగమే (అనఁగా: జ్ఞాన, భక్తియుక్తమయిన నిష్కామ కర్మ-యోగమే) యన్నిమార్గములలోను శ్రేష్ఠమయినది యని భగవద్గీతయొక్క సిద్ధాంతమతము గాన దానికనుకూల మయినదియే గాక పోషకమును నగు యుక్తివాదము సైతము పండ్రెండవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన దని సారాంశము. ఇతరములగు నే సంప్రదాయములకును నది సంబంధింపనిచో వానిని వదలివేయవలయును; కాని యర్థమును నిష్కారణముగ మార్చఁగూడదు. అది యటు లుండనిమ్ము; కర్మఫలత్యాగము నీ తీరున శ్రేష్ఠమని నిశ్చయించి యిప్పు డామార్గమునఁ బ్రవర్తించువారికి (కర్మలను

బొత్తిగ వదలువారికి కాదు). తుదకు ప్రాప్తమగు సమమును, శాంతమునగు స్థితిని వర్ణించి యిట్టి భక్తుఁడె నాకు మిక్కిలి శ్రేష్ఠుఁ డని భగవంతుఁడు కడపట చెప్పుచున్నాఁడు—

అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవ చ,
నిర్మమో నిరహంకారః సమదుఃఖసుఖః క్షమీ. 13

13. ఎవ్వారిని ద్వేషించనివాఁడును, సర్వభూతములయందును మిత్రభావముతో సంచరించువాఁడును, దయగలవాఁడును, మమత్వబుద్ధి లేనివాఁడును, నహంకారము లేనివాఁడును, సుఖదుఃఖములు సమానముగ నున్నవాఁడును, క్షమ గలవాఁడును-

సంతుష్ట స్సతతం యోగీ యతాత్మా దృఢనిశ్చయః,
మయ్యర్పితమనోబుద్ధి ర్యో మద్భక్త స్స మే ప్రియః 14

14. ఎల్లప్పుడు సంతుష్టుఁడును, సంయమము గలవాఁడును, దృఢనిశ్చయను గలవాఁడును, నాయందుంపఁబడిన మనోబుద్ధులు గలవాఁడును నగు నాకు భక్తుఁడును నగు (కర్మ-) యోగి నాకు మిక్కిలి ప్రియుఁడు.

యస్మాన్నోద్విజతే లోకో లోకా న్నోద్విజతే చ యః.
హర్షామర్షభయోద్వేగై ర్ముక్తో య స్స చ మే ప్రియః.15

15. ఎవరిని లోకులు వ్యాకుల పెట్టరో, లోకుల నెవఁడు వ్యాకులపెట్టఁడో యట్టివాఁడును, హర్షము, క్రోధము, భయము, విషాదము ననువానిచే వికారము నొందనివాఁడును నాకు ప్రియుఁడు.

అనపేక్ష శ్శుచి ర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యథః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్త స్స మే ప్రియః. 16

16. నిరపేక్షియును, శుచియును, దక్షుఁడును (అనఁగా: నే కార్యమునైన నాలస్యములేక చేయువాఁడును) ఫలవిషయమై యుదాసీనుఁడు- ఎవరిని ఏ వికారమును చలింపచేయనేరదో మఱియు నెవఁడు కామ్యఫలములయొక్క యారంభముల నన్నింటిని యనఁగా: నుద్యోగముల నన్నింటిని వదలెనో యట్టి నా భక్తుఁడు నాకిష్టుఁడు.

యో న హృష్యతి న ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి,
శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్ య స్స మే ప్రియః. 17

17. ఎవఁడు (దేనివిషయమున నైనను) ఆనందము నొందఁడో, ద్వేషింపఁడో శోకింపఁడో, యిచ్ఛగింపఁడో, శుభాశుభములను(కర్మఫలములను) వదలినాఁడో యట్టి భక్తి గలిగిన పురుషుఁడు నాకిష్టుఁడు.

సమ శ్శత్రౌ చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః,
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమ స్సంగవివర్జితః. 18

18. శత్రువులును, మిత్రులును, మానావమానములును, శీతోష్ణములును, సుఖదుఃఖములును నెవరికి సమానములుగ నుండునో, ఎవరికి దేనియందును నాసక్తి లేదో—

తుల్యనిందాస్తుతి ర్మౌనీ సంతుష్టో యేన కేనచిత్,
అనికేతః స్థిరమతి ర్భక్తిమాన్ మే ప్రియో నరః. 19

19. నిందాస్తుతులు రెండును నెవరికి సమానము లైనవో, మితభాషి యెవఁడో, సంప్రాప్తమయిన దానిచేతనే సంతుష్టుఁ డగువాఁ డెవఁడో, చిత్తము స్థిరమయినది యగుటచే నెవఁ డనికేతుఁడో (అనఁగా: నెవనియొక్క కర్మఫలాశా రూపమైన నివాస మెచ్చటను లేదో) యట్టి భక్తి గలపురుషుఁడు నాకిష్టుఁడు.

[అనికేతశబ్దము గృహస్థాశ్రమమును వదలి, సన్న్యసించి, బిచ్చ మెత్తుకొనుచు, మఠములలో నుండు యతులను వర్ణించినప్పుడును ననేక స్థలముల యందు ప్రయోగింపఁబడుచున్నది (మను. 6.25 చూడు) దాని కిల్లు లేనివాఁ డని ధాత్వర్థము. కాన నీ యధ్యాయమునం దున్న 'నిర్మమః', 'సర్వారంభపరిత్యాగీ' 'అనికేతః' అను పదములును నితరస్థలములయం దున్న "త్యక్తసర్వపరిగ్రహః" (4.21) 'వివిక్తసేవీ' (18.52) మొదలగు నీ శబ్దములం బట్టి 'ఇల్లు వాకిండ్లను విడిచి యిచ్ఛాశూన్యుఁడై మఠములలో నుండి జీవిత కాలమును గడుపువాఁ డని సన్న్యాసమార్గమునందలి ముఖ్యవిషయమే గీతలయందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన దని సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకా

కారులు సెప్పిరి. వారికి నాధారముగ స్మృతిగ్రంథములయందున్న శ్లోకములను వారు చూపించుచున్నారు; కాని యీ కేవలసన్న్యాసపర మగునర్థము సన్న్యాససాంప్రదాయకదృష్టిచే గొప్పదైనను గీతావాక్యములకు నిజమయిన యర్థము కాదు. కారణ మేమన: నిరగ్నియు, నిష్క్రియుఁడు నగుట గీతానుసారముగ నిజమగు సన్న్యాసము కాదు. ఫలాశనుమాత్రమే వదలవలయును. కర్మల నెప్పుడును వదలకూడదు అను గీతలయొక్క స్థిరమైనసిద్ధాంత మని పైన పలుమార్లు చెప్పఁబడియేయున్నది (గీ. 5.2; 6.1, 2 చూడు). కాన 'అనికేత' పదమునకు "ఇల్లు వాకిండ్లను వదలుట" యని యర్థము చేసికొనరాదు. గీతలయం దున్నకర్మయోగమునకు సంబంధించిన యర్థమునే చేసికొనవలయును. గీ. 4.20 వ శ్లోకమునందు కర్మఫలము నపేక్షింపని పురుషునకే "నిరాశ్రయుఁడు" అను విశేషణము ప్రయోగింపఁబడినది. గీతా. 6.1 శ్లోకమునందు "అనాశ్రితః కర్మఫలం" అనుశబ్దములును నాయర్థమందే ప్రయోగింపఁబడినవి. "ఆశ్రయము, నికేతము" అను శబ్దములకు రెండింటికి నొకటే యర్థము. గాన ననికేతుఁ డనఁగా, గృహదారలను వదలినవాఁ డని యర్థము చేయఁదగదు. గృహదారాదులయందు మగ్నముగాని మనస్సుగలవాఁ డని దాని యర్థము. "ఎవరియొక్క సమారంభములు ఫలాశారహితములో వారి కర్మలు జ్ఞానముచే దగ్ధము లగుచున్నవి" (గీ. 4.19) అను శ్లోకముతో సమానార్థకముగను ననఁగా: "కామ్యము లగు నారంభములను (అనఁగా: కర్మలను) విడచినవాడు" అని యర్థము కావింపవలసివచ్చును. ఇది గీ. 18.2 మఱియు 18.48, మఱియు 49 శ్లోకములనుండి సిద్ధమగుచున్నది. కావున గృహదారాదులయందును, లేక జగత్తునందలి యితర వ్యవహారములందును నిమగ్నమైన చిత్తముగల వారికి వాని మూలమున దుఃఖము గలుగుచున్నది. కాన నీ విషయము లన్నింటియందును చిత్తమును మరలింపఁ జేయఁ గూడదని మాత్రమే గీత

చెప్పుచున్నదనియు, మనస్సుయొక్క యీ వైరాగ్యస్థితిని చూపుటకే గీతలయందు "అనికేతః, సర్వారంభపరిత్యాగీ" మొదలగు శబ్దములు స్థితప్రజ్ఞునియొక్క వర్ణనయం దుపయోగింపఁబడుచున్న వనియు, నీ శబ్దములే యతులయొక్క అనఁగా: కర్మత్యాగముచేయు సన్న్యాసులయొక్క వర్ణనలయందు సైతము స్మృతిగ్రంథములలోఁ బ్రయోగింపఁబడినవనియు. నంతమాత్రముచే కర్మత్యాగరూప మగు సన్న్యాసమే గీతలయందుఁ బ్రతిపాద్యమని చెప్పుట సాధ్యము కాదనియు, కారణమేమన: నెవరి బుద్ధియందు నీ వైరాగ్యము పూర్ణముగ నున్నదో యట్టి జ్ఞానులును నీ విరక్తమగు బుద్ధిచేతనే ఫలాశను వదలి శాస్త్రమును బట్టి ప్రాప్తమగు కర్మల నన్నింటిని చేయవలయు ననియు, గీతలయొక్క మఱియొక నిశ్చితమగు సిద్ధాంత మని సారాంశము. ఈ పూర్వాపరసందర్భము నంతను గమనింపక 'అనికేత శబ్దము' వలె వైరాగ్యబోధక శబ్దము లేయెడనైన గీతలలో వచ్చినచో నంత మాత్రముచేతనే కర్మసన్న్యాసపర మగు మార్గమే గీతలయందు ప్రతిపాదింపఁబడిన దని చెప్పరాదు–

యే తు ధర్మ్యామృత మిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే,
శ్రద్దధానా మత్పరమా భక్తాస్తే ఽతీవ మే ప్రియాః. 20

20. పైన చెప్పఁబడిన యీ యమృతతుల్యమగు ధర్మమును మత్పరులగుచు శ్రద్ధతో నాచరించు భక్తులు నాకు మిక్కిలి యిష్టు లగుచున్నారు.

[భక్తుఁడయిన జ్ఞాని యెల్లవారిలో శ్రేష్ఠుఁడని పూర్వమం దున్న వర్ణనను (గీ. 6.47; 7.18) అనుసరించి భగవంతుఁడు, పరమ భక్తుఁడగు కర్మయోగి, తన కత్యంత ప్రియుఁడని యీ శ్లోకము నందు వర్ణించి చెప్పెను. గీ. 9. 29-వ శ్లోకమునందు భగవంతుఁడే "నా కెల్లరును సమానులే, ఒక డిష్టుఁడనియు, మరియొకఁ డనిష్టుఁడనియు భేదము లేదు" అని చెప్పినాఁడు. పైకి ఇది విరుద్ధముగఁ గాన్పించును గాని, సగుణోపాసనను గాని, భక్తిమార్గమును గాని నం

బంధించునది యొక వర్ణన మనియు, రెండవది యధ్యాత్మదృష్టిచే గాని, కర్మవిపాకదృష్టిచేఁ గాని చెప్పఁబడిన దనియునని యెన్నుదు మేని యీ విరోధ ముండదు. గీతారహస్యము నందలి పదుమూఁడవ ప్రకరణమునకుఁ గడపట నీ విషయమై చేయఁబడిన వివేచనమును చూడుము.-]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే భక్తియోగో నామ
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న భక్తియోగమను పేరుగల పంద్రెండవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

త్రయోదశోఽధ్యాయః

పదుమూఁడవ అధ్యాయము

[అనిర్దేశ్యుఁడును, నవ్యక్తుఁడు నగు పరమేశ్వరుని బుద్ధియందు చింతించుటచేఁ దుదకు మోక్షము లభించుట నిజమయినను దాని కంటె శ్రద్ధతో పరమేశ్వరునియొక్క ప్రత్యక్షమును, వ్యక్తము నగు స్వరూపమును భజించి పరమేశ్వరబుద్ధితో సర్వకర్మలను చేయుచుండుటచే నా మోక్షమే సులభోపాయముగ లభించునని పై యధ్యాయము నందు సమర్థింపఁ బడినది. కాని యేడవ యధ్యాయమున జ్ఞాన విజ్ఞానములను చెప్పుటకు నారంభించుట యింతమాత్రము చేతనే సమాప్తము కాదు. పరమేశ్వరుని పూర్ణముగఁ దెలిసికొనుటకు బాహ్య సృష్టియొక్క క్షరాక్షరవిచారమువలెనే, మనుష్యునియొక్క శరీరమును, ఆత్మను, లేక క్షేత్రమును, క్షేత్రజ్ఞుని విచారింపవలసివచ్చును అటులే జడప్రకృతి వలన వ్యక్తపదార్థము లన్నియు నిర్మింపఁబడుచున్నవని సామాన్యముగఁ దెలిసినను ప్రకృతియొక్క యే గుణముచే నిది యంతయు బయలు వెడలుచున్నదో, దానియొక్క క్రమ మేదియో, చెప్పిననే గాని జ్ఞానవిజ్ఞానముల యొక్క నిరూపణము పూర్తిగఁ గానేరదు. కాన పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు మొదట క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారమును, పిదప నాలుగధ్యాయముల యందును గుణత్రయవిభాగమును చెప్పి పదునెనిమిదియవ యధ్యాయమున మొత్తముపై నున్న విషయము లన్నియు నుపసంహరింపఁబడినవి. కడపటి యా అధ్యాయములును స్వతంత్రములైనవి కావనియు, కర్మయోగ సిద్ధికొఱకు నేడవయధ్యాయమున నారంభింపఁబడిన జ్ఞాన విజ్ఞానముల నిరూపణము పూర్ణముగ నీ యాఅధ్యాయములయందును చేయఁబడిన దనియు నిందలి సారాంశము (గీతా. ర. ప్ర. 14

చూడు). గీతలయొక్క యనేక పుస్తకములయం దీ పదుమూఁడవ యధ్యాయారంభమున అర్జున ఉవాచ– "ప్రకృతిం పురుషం చైవ క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞ మేవ చ, ఏత ద్వేదితు మిచ్ఛామి జ్ఞానం జ్ఞేయం చ కేశవ" అను శ్లోకము వ్రాయఁబడి యున్నది. అర్జునుఁ డడుగు చున్నాడు–ప్రకృతిని, పురుషుని, క్షేత్రమును, క్షేత్రజ్ఞుని, జ్ఞానమును, జ్ఞేయమును అనఁగా: నేమియో యెఱుఁగవలయు నను కోరిక యున్నది, కాన దానిని చెప్పుము" అని యర్థము. కాని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారము గీతలలోని కెట్లువచ్చినదో తెలియక యీ శ్లోకము నిచ్చో నెవరో చేర్చినట్లు కాన్పించుచున్నదని కొందఱు టీకాకారు లీ శ్లోక మును ప్రక్షిప్త మనుచున్నారు. అట్లు కానిచో గీతలయందలి శ్లోక ముల సంఖ్యయొక్కయు నేడు వందలకంటె నొక్కటి యధికమగు చున్నది. కాన నేనును నీ శ్లోకమును ప్రక్షిప్తమని తలఁచియే శాంకర భాష్యమునందువలె నీ యధ్యాయారంభమును గావించితిని–]

శ్రీభగవా నువాచ:

> ఇదం శరీరం కౌంతేయ క్షేత్రమిత్యభిధీయ తే,
> ఏతద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః. 1

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు– 1. ఓ కౌంతేయా! యీ శరీరమే క్షేత్రమని చెప్పఁబడుచున్నది. దీనిని తెలిసికొనినవాఁడే క్షేత్రజ్ఞుఁడని యీ శాస్త్రము నెఱిఁగినవారు చెప్పుచున్నారు.

> క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత,
> క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్జ్ఞానం యత్తత్ జ్ఞానం మతం మమ. 2

2. ఓ భారతా! సర్వక్షేత్రములయందున్న క్షేత్రజ్ఞుఁడను నేనే, యని యెఱుంగుము. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క జ్ఞానమే నాయొక్క(పరమేశ్వరునియొక్క) జ్ఞాన మని చెప్పఁబడినది.

[మొదటిశ్లోకమునం దున్న క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞశబ్దముల కర్థము చెప్పఁబడినది; రెండవశ్లోకమునందున్న క్షేత్రజ్ఞశబ్దమునకు "పర

మేశ్వరుఁడ నైన నేను, లేక యేది పిండమందుండునో యదియే బ్రహ్మాండమందంతటను కలదు" అని క్షేత్రజ్ఞునియొక్క స్వరూపము చెప్పఁబడినది. రెండవ శ్లోకమునందున్న చాపి=సయితము అను శబ్దమునకు క్షేత్రజ్ఞుఁడే గాక క్షేత్రము సయితము నేనే యని యర్థమగుచున్నది. కారణ మేమనః క్షేత్రము, లేక శరీర మే యందరుహాభూతములవల్ల వెలువడుచున్నదో యది ప్రకృతి నుండి వెలువడి నందున ప్రకృతి పరమేశ్వరునియొక్క కనిష్ఠమగు విభూతియే యని, యేడు, యెనిమిది యధ్యాయములయందు వర్ణింపఁబడినది (7.4; 8 4; 9.8 చూడు) క్షేత్రము లేక శరీర మిట్లు పంచమహాభూతముల యందుండి యుత్పన్నమయినందున క్షరాక్షరవిచారమునందు క్షరమని చెప్పి దానియందే క్షేత్రమును జేరుచున్నది. మఱియు క్షేత్రజ్ఞుఁడన పరమేశ్వరుఁడే కావున క్షరాక్షరవిచారమువలె క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారము సైతము పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానమున కొక్కభాగమై యున్నది. ఈ యభిప్రాయమునే మనస్సున నిడికొని రెండవశ్లోకము కొనయందు "క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క జ్ఞానమే నాయొక్క (పరమేశ్వరునియొక్క) జ్ఞానము" అను వాక్యము ప్రయోగింపఁబడినది. అద్వైతవేదాంతము నంగీకరింపనివారు క్షేత్రజ్ఞుఁడను సయితము నేనే" యనువాక్యమును తికమకఁజేసి "క్షేత్రజ్ఞుఁడును పరమేశ్వరుఁడును" నను నీయిరువురకు నభేదభావ మీ వాక్యముచేఁ జూపఁబడదని ప్రతిపాదింప వలసివచ్చును; మఱికొందఱు నాయొక్క (మమ) యనుపదమును జ్ఞానశబ్దముతో నన్వయింపక మతము (అంగీకరింపఁబడినది) అను శబ్దముతో నన్వయించి "దీనియొక్కజ్ఞానమునే, నేను జ్ఞానమని యెన్నుచున్నాను" యని యర్థమును చేయుచున్నారు. కాని యీ యర్థము సరళమైనదికాదు. దేహమునందు వసించునాత్మను (అధిదైవము) నేనే యగుదును. లేక పిండమందున్నదే బ్రహ్మాండమందును కలదు'' అని యెనిమిదవ యధ్యాయారంభముననే వర్ణింపఁబడినది. ఏడవదానియందును జీవము నాయొక్క పరాప్రకృతి

(7.5) అని చెప్పఁబడినది. పిమ్మట నీయధ్యాయమునం దున్న 22, 31 శ్లోకములయందును నటులె చెప్పఁబడినది. అది యట్లుండనిమ్ము ఇప్పుడు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారము నెచ్చోనెవ్వరు చేసినదియు చెప్పఁ చున్నాఁడు—]

తత్క్షేత్రం యచ్చ యాదృక్చ యద్వికారి యతశ్చ యత్.
స చ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమాసేన మే శృణు. 3

3. క్షేత్ర మనఁగా: నేమియో వది యెట్టిదియో, దాని వికార మెద్దియో, (దానియందును) దేనినుండి యేది యుత్పన్న మగుచున్నదియో యటులే క్షేత్రజ్ఞుఁ డెవఁడో, యాతనిసామర్థ్య మేమియో నేను సంక్షేపముగఁ జెప్పచున్నాను వినుము.

ఋషిభి ర్బహుధా గీతం ఛందోభి ర్వివిధైః పృథక్,
బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భి ర్వినిశ్చితైః. 4

4. అనేక విధములుగ వివిధము లగు ఛందస్సులచేతనే కార్యకారణ రూపమగు హేతువును చూపించి పూర్ణముగ నిశ్చయింపఁబడిన బ్రహ్మసూత్రముల యందలి పదములచేతను నీ విషయము గానము చేయఁబడినది.

[ఈ శ్లోకమునం దున్న బ్రహ్మసూత్రశబ్దముచేఁ బ్రస్తుతమం దున్న వేదాంతసూత్రములు నిర్దిష్టమైన దని గీతారహస్యమునందలి పరిశిష్టప్రకరణము నందు నేను సవిస్తరముగ నిరూపించితిని. ఉపనిషత్తు లొకఋషీశ్వరుని గ్రంథములు కావు. అనేకులగు ఋషీశ్వరులకు వెవ్వేఱు కాలములయందును వేర్వేఱు స్థలములయందును నధ్యాత్మ విచారసంబంధములో స్ఫురించిన విచారములు పరస్పర సంబంధము లేకుండఁగనే వేవ్వేఱగు నుపనిషత్తులయందు వర్ణింపఁబడినవి; కావున నుపనిషత్తులు సంకీర్ణముగ నుండునట్లును ననేకస్థలములయందు పరస్పర విరుద్ధములుగ నుండునట్లు కాన్పించుచున్నవి. పై శ్లోకము యొక్క ప్రథమపాదమునం దున్న 'వివిధ', 'పృథక్' అను శబ్దము లుపనిషత్తులయొక్క యీ సంకీర్ణస్వరూపమునే యుద్దేశించి ప్రయోగింపఁబడినవి. ఉపనిషత్తు లీ తీరున సంకీర్ణములును పరస్పర విరుద్ధము

లగుటచే వానియందున్న సిద్ధాంతమున కేకవాక్యతను కలుగఁ జేయుటకై బాదరాయణులవారు బ్రహ్మసూత్రములను, లేక వేదాంత సూత్రములను రచించిరి. వానిలో నుపనిషత్తులయం దున్న విషయముల నన్నింటిని విచారించి ప్రతి విషయమునకు నన్ని యుపనిషత్తులలోనుండియు నొక సిద్ధాంతమే చేయవలసినదియు, సప్రమాణముగ కార్యకారణాదిరూప హేతువులను నిరూపించి పూర్ణముగ సిద్ధాంతము చేయఁబడినది. అనఁగా: నుపనిషత్తులయందలి రహస్యము నెఱుఁగుటకై వేదాంతసూత్రము లత్యావశ్యకము లగును. కాన నీ శ్లోకమునందు రెండును నుల్లేఖింపఁబడినవి. బ్రహ్మసూత్రముల యందలి రెండవ యధ్యాయమున నుండు మూఁడవ పాదమున మొదటి పదునాఱుసూత్రములయందును క్షేత్రమును, పిదప పాద సమాప్తిపర్యంతము క్షేత్రజ్ఞుఁడును విచారింపఁబడిరి. బ్రహ్మసూత్రములయం దీవిచారముండుటవలన వానికి శారీరసూత్రములు అనఁగా: శరీరమును లేక క్షేత్రమును విచారించుసూత్రము లని చెప్పఁచున్నారు. అది యట్లుండనిమ్ము; క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారము నెవ రెక్కడ చేసిరో చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు క్షేత్ర మనఁగా: నేమియో చెప్పఁచున్నాఁడు-]

మహాభూతా న్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చ,
ఇంద్రియాణి దశైకంచ పంచ చేంద్రియగోచరాః. 5

5. పృథివ్యాది (స్థూలములయిన) పంచమహాభూతములును నహంకారము బుద్ధి (మహాన్)యు, నవ్యక్తము (ప్రకృతి) అటులే పది (సూక్ష్మములగు) యింద్రియములును, మన స్సనునది యొకటియు, పంచేంద్రియములయొక్క (శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము నను సూక్ష్మములగు)_నైదు విషయములును

ఇచ్ఛా ద్వేష స్సుఖం దుఃఖం సంఘాత శ్చేతనా ధృతిః,
ఏత త్క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్. 6

6. ఇచ్ఛయు, ద్వేషము, సుఖము, దుఃఖము, సంఘాతము, చేతన (ప్రాణాదులయొక్క వ్యక్తమగు వ్యాపారము) ధృతి (ధైర్యము అను) నీ 31 తత్త్వముల యొక్కయు) సముదాయము సవికారమయిన క్షేత్ర మని చెప్పఁబడినది.

[క్షేత్రమునకును దానియొక్క వికారమునకును నీ లక్షణము చెప్పఁబడినది. అయిదవశ్లోకమునందు సాంఖ్యులయొక్క యిరువది యైదు తత్త్వములలోను, పురుషుని వదలి, మిగిలిన యిరువదినాలుగు తత్త్వములును చెప్పఁబడినవి. ఈ యిరువది నాలుగు తత్త్వముల యందే మనస్సును జేరును గాన నిచ్ఛయు ద్వేషము మొదలుగా గల మనోధర్మములను వేఱుగఁ జెప్పనక్కఱ లేకుండెను. కాని కాణాదుల యొక్క మతమునందు నీ ధర్మము లాత్మసంబంధ మయినవి. ఈ మతము స్వీకరింపఁబడు నేని ఈ గుణములు క్షేత్రమునందుఁ జేరునా? చేరవా? యని శంక గలుగును. కాన క్షేత్రశబ్దమునకు నిస్సందిగ్ధముగ వ్యాఖ్యానము చేయుటకై క్షేత్రమునందే యిచ్ఛాద్వేషాది ద్వంద్వములకు నిచ్చో స్పష్టముగ సమావేశము చేయఁబడినది. దానియందే భయాభయాది ఇతర ద్వంద్వముల లక్షణమును జేరును. అన్నింటి యొక్క సంఘాతము (అనఁగ: సముదాయము) క్షేత్రముకంటె స్వతంత్రకర్త గాదని నిరూపించుటకు నవి క్షేత్రములో లెక్కపెట్టఁ బడినవి. చేతనా శబ్దమునకే అనేక స్థలములయందు చైతన్య మని యర్థము కలదు. కాని ప్రకృతమందు చేతన యనఁగా: జడదేహము నందలి ప్రాణాదులయొక్క దృగ్గోచరములగు వ్యాపారములు లేక బ్రతికియుండుట యను చేష్ట యని మాత్రమే యర్థము వివక్షితమై నందున జడమునం దీ చేతన దేనినుండి యుత్పన్న మగుచున్నదో యట్టి చిచ్ఛక్తి చైతన్యము క్షేత్రజ్ఞరూపముగ క్షేత్రమునకంటె భిన్నముగ నున్నదని పైన రెండవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. ధృతిశబ్దము గీతలయందే ముందు (18.33) వ్యాఖ్యానము చేయఁబడును. ఆఱవ శ్లోకమునందలి 'సమాసేన' యను పదమునకు "అవన్నియు కలసి యగునట్టి సముదాయము" అని యర్థము. గీతారహస్యమునందలి

యెనిమిదవ ప్రకరణముయొక్క చివరవిశేషవిచారము చేయఁబడినది. క్షేత్రజ్ఞుఁడనఁగా: పరమేశ్వరుఁడని మొదట చెప్పి, పిదప క్షేత్రమనఁగా నేమో విచారింపఁబడినది. ఇప్పుడు దేనిని జ్ఞానమని చెప్పవలయునో యా జ్ఞానమునకు మనుజునియొక్క స్వభావముపై నెట్టి పరిణామము సంఘటిల్లునో దానిని చెప్పుచున్నాఁడు; పిదప జ్ఞేయముయొక్క స్వరూపము చెప్పఁబడినది. ఈ రెండు విషయములును పైకి వేఱుగనే కాన్పించును. కాని వాస్తవముగఁ జూచిన నా రెండును క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారములే యై యున్నవి. కారణ మేమన: క్షేత్రజ్ఞుఁడనఁగా పరమేశ్వరుఁడే యని యారంభమునందే చెప్పఁబడినది. కాన క్షేత్రజ్ఞునియొక్క జ్ఞానమే పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞాన మగును. అతని స్వరూపమే ముందు శ్లోకములో వర్ణింపఁబడినది. ఇతర విషయమును నడుమ వ్యర్థముగఁ జెప్పలేదు-]

అమానిత్వ మదంభిత్వ మహింసా క్షాంతి రార్జవమ్,
ఆచార్యోపాసనం శౌచం స్థైర్య మాత్మవినిగ్రహః. 7

7. మానము లేకుండుట, దంభము లేకుండుట, అహింస, క్షమ, సరళత్వము, గురుసేవ, శుచిత్వము, స్థైర్యము, మనోనిగ్రహము,

ఇంద్రియార్థేషు వైరాగ్య మనహంకార ఏవ చ,
జన్మమృత్యుజరావ్యాధి దుఃఖదోషానుదర్శనమ్. 8

8. ఇంద్రియముల విషయములయందు విరక్తి, అహంకారము లేకపోవుటయు, జన్మము, మృత్యువు, జర, వ్యాధి, దుఃఖము అనునవి తనవెంట తగిలిన దోషములని యెన్నుకొనుటయు-

అసక్తి రనభిష్వంగః పుత్రదారగృహాదిషు,
నిత్యం చ సమచిత్తత్వ మిష్టానిష్టోపపత్తిషు. 9

9. (కర్మలయందు) అనాసక్తియు, దారపుత్రాదులు, గృహము లోనగువానియందు లంపటుఁడు కాకుండుట, ఇష్టమైనను, నినిష్టమైనను, ప్రాప్తమయినను నొక విధముననే యెప్పుడును చిత్తవృత్తి నుంచుట-

మయి చానన్య యోగేన భక్తిరవ్యభిచారిణీ,
వివిక్త దేశసేవిత్వ మరతి ర్జనసంసది. 10

10. నాయందు ననన్యభావముచే వ్యభిచరింపని భక్తియు నేకాంతమైన ప్రదేశమునం దుండుట; సామాన్యజనులయొక్క సముదాయమును కోరకుండుట-

అధ్యాత్మజ్ఞాన నిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థ దర్శనమ్,
ఏతజ్జ్ఞాన మితి ప్రోక్త మజ్ఞానం యదతోఽన్యథా. 11

11. అధ్యాత్మజ్ఞానము నిత్య మనుకొనుట, తత్త్వజ్ఞానముయొక్క సిద్ధాంతమును పరిశీలించుటయు ననునవి జ్ఞానమని చెప్పఁబడుచున్నవి. ఇవి గాక మిగిలినది యజ్ఞానమై యున్నది.

[క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క జ్ఞాన మన ప్రకృతిపురుషలసంబంధమైన వివేకమువలనఁ గలిగిన జ్ఞాన మని సాంఖ్యుల మతము. ఇదియే యీ యధ్యాయ మునందు పిదప చెప్పఁబడినది (13 19-23; 14 19) అటులే "అవిభక్తం విభక్తేషు" అనియు జ్ఞానస్వరూపమునకు వ్యాపకమగు లక్షణము పదునెనిమిదియవ యధ్యాయము (18 20)నందు చెప్పఁబడినది కాని క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞజ్ఞాన మనఁగా: నీ విషయ మీవిధమున నున్నదని బుద్ధిచే నెఱుంగుట యను నర్థము మాత్రమే మోక్షశాస్త్రమునందు వివక్షితము కాదు. దేహస్వభావముపైన సామ్యబుద్ధి రూపమగు నా జ్ఞానముయొక్క పరిణామము సంఘటిల్లవలయును. లేనిచో నా జ్ఞాన మపూర్ణమైనది లేక యపరిపక్వమైనదియై యుండునను యధ్యాత్మశాస్త్రముయొక్క సిద్ధాంతము. కాన జ్ఞాన మనఁగా: బుద్ధిచే నా యా విషయముల నెఱుంగుట యనఁ దగదు. మానము, దంభము వదలిపోవుట, అహింస, అనాసక్తి, సమబుద్ధి మొదలగు పైని యైదు శ్లోకములయందు చెప్పఁబడిన యిరువది గుణములును మనుజునియొక్క వ్యాఖ్యానము పై శ్లోకములయందు చేయఁబడినది (గీ. ప్ర 9 చూడు). పదియవ శ్లోకమునందు, వివిక్తప్రదేశమునం దుండుట, మఱియు చతుష్పథములు రుచింపక పోవుట యని జ్ఞానమునకు

చెప్పిన లక్షణములను బట్టి సన్న్యాసమార్గమే గీతలలో నుద్దేశింపఁబడిన దని, సమర్థించుట కనేకులు ప్రయత్నించుచున్నారు; కాని యీ మతము సత్యముకాదు. ఈ తీరున నర్థము సైతము చేయుట యుక్తము కాదని పూర్వమునందే చెప్పియున్నాను (గీ. 12.19 పైన నా టిప్పణి గీతారహస్యము చూడు). జ్ఞాన మన నేమియో యింతవఱ కిచ్చో విచారించినాము. అజ్ఞానము అనఁగా: దారపుత్రాదులు లేక లోకుల యొక్క చతుష్పథములు నను వానియం దనాసక్తబుద్ధిచేతనే దార పుత్రాదుల విషయమున నట్లు ప్రవర్తింప వలయునని గాని, లేక గృహమునందుండి సర్వభూతహితార్థమై జగత్తుయొక్క వ్యవహారము నాచరింపవలయునా? వలదా? యని గాని ప్రశ్న బయలువెడలును. కేవలము జ్ఞానముయొక్క వ్యాఖ్యానముచేతనే దాని సిద్ధాంతము చేయుట న్యాయము కాదు. కారణ మేమన: భగవద్గీతలయందే భగవంతుఁడు పలుతావులలో జ్ఞాని కర్మలయందు లంపటుఁడు గాక యనసక్తబుద్ధితో నా కర్మలనే లోకసంగ్రహార్థము చేయవలయునని చెప్పి, దాని సిద్ధికొఱకు జనకునియొక్కయు తనయొక్కయు నాచరణరూపమగు దృష్టాంతము నిచ్చెను (గీ. 3.19-25; 4.14). పట్టణముల యందుండుట యిష్టము కాకపోయినను జగత్తుయొక్క వ్యవహారము కేవలము కర్తవ్యమని యెట్లు చేయుదురో సమర్థరామదాసు గారి చరిత్రవల్ల స్పష్టమగును (దాసబోధ 19.6.29 మఱియు 19.9 11 చూడు). ఇది జ్ఞానముయొక్క లక్షణము. ఇప్పుడు జ్ఞేయముయొక్క స్వరూపమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యజ్జ్ఞాత్వా ఽమృతమశ్నుతే,
అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాస దుచ్యతే. 12

12. (ఇపుడు) దేని నెఱింగిన నమృతము (మోక్షము) లభించుచున్నదో దానిని (నీకు) చెప్పుచున్నాను. అది యనాది (అన్నింటికిని), పరమందున్న బ్రహ్మమగును. అది సత్తని చెప్పుటకుఁ గాని యసత్తని చెప్పుటకుఁ గాని సాధ్యము కాదు.

సర్వతః పాణిపాదం త త్సర్వతోఽక్షి శిరోముఖమ్,
సర్వతః శ్రుతిమ ల్లోకే సర్వ మావృత్య తిష్ఠతి. 13

13. దానికి నన్నివైపులను హస్తపాదము లున్నవి; అన్నివైపులను నేత్రము లును, శిరస్సులును, ముఖములును కలవు. అన్నివైపులను శ్రోత్రములు గలవు. అదియే యీ లోకమునం దంతటను వ్యాపించియున్నది.

సర్వేంద్రియ గుణాభాసం సర్వేంద్రియ వివర్జితమ్,
అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృ చ. 14

14. దానియందు సర్వేంద్రియముల సంబంధమయిన గుణములయొక్క యాభాసము కలదు. అయినను దానికి నే యింద్రియమును లేదు. అది యసక్తమయినది. వేఱుగ నుండియును, సమస్తమును ధరించును. నిర్గుణముగ నుండియు గుణముల నుపయోగించును.

బహి రంతశ్చ భూతానా మచరం చరమేవ చ,
సూక్ష్మత్వా త్తదవిజ్ఞేయం దూరస్థం చాంతికే చ తత్. 15

15. అది సర్వభూతములయొక్క లోపలను, వెలుపలను నుండును. అచరమును, చరమును నైనది. సూక్ష్మ మగుటచే నవిజ్ఞేయ మైనది. దూరమందున్నను, సమీపమునందే యుండును.

అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్త మివ చ స్థితమ్,
భూతభర్తృ చ తజ్జ్ఞేయం గ్రసిష్ణు ప్రభవిష్ణు చ. 16

16. (తత్త్వతః) అది నిజముగ నవిభక్తమైనది. అఖండమయినది (అయినను). సర్వభూతములయందును నానాత్వముచే వేఱువేఱైన దానివలె నున్నది. మఱియు సర్వభూతములను ధరించును. సంహరించును. ఉత్పన్నము చేయునదియును నద్దియే యని యెఱుంగవలయును.

జ్యోతిషా మపి తజ్జ్యోతి స్తమసః పర ముచ్యతే,
జ్ఞానం జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్ఠితమ్. 17

17. దానినే తేజస్సులకు తేజస్సనియు, అంధకారమునకు పరముగ నున్న దనియుఁ జెప్పుచున్నారు. జ్ఞానమును, తెలిసికొనఁదగినదియు (జ్ఞేయము) జ్ఞానగమ్య

మును, అనఁగా: జ్ఞానముచేతనే తెలియునదియు నదియే యగుటచే సందఱి హృదయ ములయందును నదియే యధిష్ఠించి యున్నది.

[అచింత్యము, నక్షరము నగు పరబ్రహ్మముయొక్క (అనఁగా: దేనిని క్షేత్రజ్ఞుఁడని, పరమాత్మ యని చెప్పుచున్నారో (గీ. 13. 22) దానియొక్కయే) వర్ణనము పదునెనిమిదియవ యధ్యాయమునం దున్న అక్షరమనఁగా బ్రహ్మముయొక్క వర్ణనమువలె (గీ. 8.9-11) నుప నిషత్తులయొక్క యాధారముచే చేయఁబడినది. పదుమూఁడవ శ్లోక మంతయు (శ్వే. 3.16) మఱియు "సర్వేంద్రియ సంబంధములయిన గుణములయొక్క యాభాస కల్గినది. అయినను సర్వేంద్రియవిర హితమయినది అను ముందు శ్లోకముయొక్క పూర్వార్ధమును శ్వేతా శ్వతరోపనిషత్తునందలి శబ్దములతోనే యున్నది (శ్వే. 3.16) మఱియు "దూరమునందున్న దయినను సమీపమునం దున్నదే" యను శబ్దము ఈశావాస్యయందును (5) ముండకోపనిషత్తునందును (3.17) స్పష్టముగ కాన్పించుచున్నది. అటులే తేజస్సులకు 'తేజస్సు' అను శబ్దములు బృహదారణ్యకమునందును (బృ. 4.4.16) 'అంధకారము కంటె పరమైనది' అను శబ్దములు శ్వేతాశ్వతరమునందును (3. 8) నున్నవి. "ఏది సత్, మఱియు నసత్ అని చెప్పుటకు సాధ్యము కాదో" అనునది ఋగ్వేదమునందు "నాసదాసీత్ నో సదాసీత్" అను ప్రసిద్ధమగు బ్రహ్మపరసూక్తమును (ఋ. 10. 129) అనుసరించియే యున్నది. సదసచ్ఛబ్దముల యర్థమును గుఱించిన విచారమును గీతారహస్య ప్రకరణము 9 మీనియందు సవిస్తరముగను గీతా. 9.19 శ్లోకముపై టీకయందును నిరూపింపఁబడినది. గీతా. 9.19లో సత్తును, నసత్తును నేనే" యని చెప్పఁబడినందున, సత్యమగు బ్రహ్మ సత్ కా దనియు, విరుద్ధముగ వర్ణింపఁబడినటులఁ దోఁచుచున్నది. కాని నిజ ముగఁ జూచిన నీ విరోధము సత్యమయినది కాదు. కారణ మేమన: "వ్యక్తమును (క్షర) అవ్యక్తమును(అక్షర)నగు సృష్టులు పరమేశ్వరుని

యొక్క స్వరూపములే యైనను సత్యమగు పరమేశ్వరతత్త్వమీ రెండింటికంటె పరముగ నున్నది. అనఁగా: పూర్ణముగ తెలిసికొనుటకు సాధ్యము కాదు” అను సిద్ధాంతము పూర్వమునందు “భూతభృన్నచ భూతస్థః” (గీ. 9. 5) అను గీతాశ్లోకమునందును పిదప (15,16,17) పురుషోత్తమ లక్షణములయందును స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము; ఏది నిర్గుణబ్రహ్మ యని చెప్పుదు రనియు, నది జగత్తులో నున్నదయినను జగత్తుకంటె పరముగ నెట్లున్న దనియు, లేక యది విభక్తముగ, నన(గా: నానారూపాత్మకముగ కాన్పించినను మొదట యవిభక్తము (ఒకటే) ఎట్లయినదనియు మొదలగు ప్రశ్నలు గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమున మొదట విచారింపఁ బడినది. ఆ విషయ మిచ్చోఁ జెప్పఁబడదు. 16వ శ్లోకమున “విభక్తముగ నున్నదానివలె కాన్పించుచున్నది” అనునది “విభక్తమివ” యనుదానికి భాషాంతరము. ఈ ఇవ శబ్దమీ యర్థమునందే యనఁగా: జగత్తునం దున్న నానాత్వము భ్రాంతిమూలకమయినదనియు ఏకత్వమే సత్యమైన దనియు నను నర్థముననే యుపనిషత్తులలో ననేక స్థలములయందు ప్రయోగింపఁబడినది. ఉదాహరణము: “ద్వైతమివ భవతి”; “య ఇహ నానేవ పశ్యతి” మొదలగు వానినిఁ జూడుము (బృ. 2.4.14; 4.4.19; 4.3.7). కావున నానా నామరూపాత్మకమగు మాయ, భ్రమ యనియు దానియం దవిభక్తముగ నున్న బ్రహ్మమాత్రమే సత్యమైనది యనియు నద్వైతసిద్ధాంతమే గీతలయందు ప్రతిపాదింపఁబడియున్నదని స్పష్టముగఁ గాన్పించుచున్నది. ‘అవిభక్తం విభక్తేషు’ అనఁగా: నానాత్వమునందు నేకత్వమును చూచుట యనునది సాత్త్వికమైన జ్ఞానముయొక్క లక్షణమని గీ. 18. 20 లో మరల చెప్పఁబడినది. “ఈ సాత్త్వికజ్ఞానమే బ్రహ్మము” అనునది మొదలుగాఁగల విచారము గీతారహస్యమునందలి యధ్యాత్మప్రకరణమునందు చేయఁబడినది (గీతార. ప్ర. 9 మఱియు 6 చూడుము.)—]

ఇతి క్షేత్రం తథా జ్ఞానం జ్ఞేయం చోక్తం సమాసతః.
మద్భక్త ఏత ద్విజ్ఞాయ మద్భావాయోపపద్యతే. 18

18. ఈ రీతిగ క్షేత్రమును, జ్ఞేయమును నేదియో సంక్షిప్తముగఁ జెప్పఁ బడినవి. వీనిని తెలిసికొనువేని నాయొక్క భక్తుఁడు నా స్వరూపమును బొందు చున్నాఁడు.

[అధ్యాత్మ (లేక వేదాంత) శాస్త్రముయొక్క యాధారముచే నింతవఱకును క్షేత్రమును, జ్ఞానమును, జ్ఞేయమును విచారింపఁబడి నది. వీనిలో జ్ఞేయముగనే క్షేత్రజ్ఞుఁడు లేక పరబ్రహ్మ మనియు, జ్ఞాన మనఁగా రెండవ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ జ్ఞాన మనియును నర్థ మగుటచే పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞాన మంతయు నిరూపింపఁబడినది. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారమన: పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞాన మగుటచే దానియొక్క ఫలము మోక్ష మయ్యే యుండవలయు నని పిమ్మట యర్థమునుండి సిద్ధమగుచున్నది. మఱియు నా సిద్ధాం తమే పదునెనిమిదవ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. వేదాంతశాస్త్రము నందలి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారము ముగిసినది. కాని ప్రకృతినుండియే పాంచభౌతికమైన సవికారమగు క్షేత్ర ముత్పన్న మగుటచేతను, సాం ఖ్యులు పురుషుఁ డని చెప్పువాని నధ్యాత్మశాస్త్రమునం దాత్మ యని పేర్కొనుటచేతను క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచార మనఁగనే సాంఖ్యదృష్టిచే ప్రకృతి పురుష వివేకమై యున్నది. సాంఖ్యులవలె ప్రకృతియు పురుషుఁడు నను నీ రెండు తత్త్వములును గీతాశాస్త్రమునందు స్వతం త్రముగ నంగీకరింపఁ బడలేదు. ఈ రెండును నొక పరమేశ్వరుని యొక్కయే కనిష్ఠము, శ్రేష్ఠము నగు రూపములని యేడవ యధ్యా యమునందుఁ జెప్పఁబడినది (7.4,5). కాని సాంఖ్యులయొక్క ద్వైత మునకు ప్రతినిధిగ గీతాశాస్త్రమునందలి ఈ యద్వైత మొక పర్యాయ మంగీకరింపఁబడిన పిమ్మట ప్రకృతిపురుషులకు సంబంధించిన సాం ఖ్యులయొక్క జ్ఞానము గీతలకును సమ్మతము కాదు. వే యేల? క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ జ్ఞానమునకే ప్రకృతిపురుష వివేక మనునది రూపాంత

రముగ నున్నదని చెప్పినను చెప్పవచ్చును (గీతార. ప్ర. 7 చూడు). కాన నింతవఱకును నుపనిషత్తుల యాధారమునఁ జెప్పఁబడిన క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ జ్ఞానమునే సాంఖ్యులయొక్క పరిభాషానుసారముగఁ జెప్పుచు సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతము నంగీకరింపక ప్రకృతిపురుష వివేక మను రూపాంతరముచే చెప్పుట కారంభించుచున్నాఁడు—]

ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి,
వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విద్ధి ప్రకృతి సంభవాన్. 19

19. ప్రకృతి పురుషుఁడు అను నీ రెండును అనాదులని తెలిసికొమ్ము. వికారమును, గుణములు మొదలగున వన్నియు ప్రకృతినుండి యుత్పన్నము లగునని తెలిసికొనుము.

[సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ ప్రకృతి, పురుషుఁడు అను నీ యిరువురు ననాదులె గాక, స్వతంత్రులును, స్వయంభువులును నై యున్నారు. వేదాంతులు ప్రకృతి పరమేశ్వరునం దుండియే యుత్పన్నమైన దనియు, కావుననే స్వయంభువు కాదనియు, స్వతంత్రురాలును కాదనియుఁ జెప్పుదురు (గీ. 4.5,6). కాని "ప్రకృతి పరమేశ్వరునం దుండి యెప్పుడు బయల్పడెను" అను విషయము చెప్పుటకు సాధ్యము కాకపోయినను పురుషుఁడు (జీవుఁడు) పరమేశ్వరుని యొక్క యంశయే (గీ. 15.7) మగుటచేత రెండును ననాదులని మాత్రము వేదాంతులు చెప్పుదురు. ఈ విషయమై విశేషమగు విచారము(గీ. ప్ర. 7 మఱియు 10) విశేషముగ చేయఁబడినది చూడు—]

కార్యకరణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే,
పురుషః సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతురుచ్యతే. 20

20. కార్య మనఁగ దేహమును, కారణ మనఁగ నింద్రియములును నను నీ రెంటియొక్క కర్తృత్వమునకు ప్రకృతి కారణ మని చెప్పుచున్నారు. మఱియు కర్త కాకపోయినను, సుఖదుఃఖముల నుపయోగించుటకు పురుషుఁడు (క్షేత్రజ్ఞుఁడు) కారణమని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

ఈ శ్లోకమునందు కార్యకరణ యనుదానికి మాఱుగ కార్యకారణ యనియును పాఠముగలదు. సాంఖ్యులయొక్క మహత్తత్త్వము మొదలుగాఁ గల యిరువదిమూఁడు తత్త్వములును నొకదాని యం దుండియొకటి యిట్టి కార్యకారణక్రమముచేత నుత్పన్నము లయినం దునవ్యక్తసృష్టియంతయు ప్రకృతియం దుండి బయలువెడలుచున్న దని దాని కర్థము. ఈ యర్థమేమియు నసంగత మయినది కాదు. అయి నను క్షేత్రజ్ఞవిచారమునందు క్షేత్రముయొక్క యుత్పత్తి విచారము ప్రస్తుతమున కాదు. జగత్తు ప్రకృతినుండి యెట్లు బయలుదేరినదియు పూర్వమునందు 7-9 యధ్యాయములయందు వర్ణింపఁబడినది. కాన కార్యకరణ యనుపాఠమే యిచ్చో ప్రశస్తమైనది. శాంకరభాష్యము నందు కార్యకరణ పాఠమే స్వీకరింపఁబడినది-]

పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుఙ్క్తే ప్రకృతిజాన్ గుణాన్,
కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు. 21

21. కారణ మేమియన: ప్రకృతియందు పురుషుఁ డధిష్ఠితుఁ డైనచో ప్రకృతియొక్క గుణముల నతఁ డుపభోగించును. ప్రకృతిసంబంధమైన యీ గుణ ములయొక్క యీ సంయోగము మంచియోనులయందుఁగాని చెడుయోనులయందుఁ గాని పురుషుఁడు జన్మించుటకు కారణ మగుచున్నది.

[ప్రకృతియొక్కయు పురుషునియొక్కయు పరస్పరసంబంధ మును గుఱించియు, భేదమును గుఱించియు సాంఖ్యశాస్త్రమునందు చెప్పఁబడినది. వారిలో పురుషునే వేదాంతులు పరమాత్మ యని చెప్పు దురని, సాంఖ్య వేదాంతములకు పరస్పరసంబంధమును చెప్పుదురు. అట్లు చెప్పుదుమేని ప్రకృతి పురుషవిచారమునకును క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారమునకును పూర్ణముగ నేకవాక్యత గల్గును-]

ఉపద్రష్టాఽనుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః,
పరమాత్మేతి చాప్యుక్తో దేహేఽస్మిన్ పురుషః పరః. 22

22. (ప్రకృతియొక్క గుణములకు) ఉపద్రష్ట (అనఁగా: దగ్గఱ నుండి చూచువాఁడు,) అనుమోదించువాఁడు, భర్త, (అనఁగా: ప్రకృతిగుణములను వృద్ధి పొందించువాఁడు) మఱియు నుపభోగించువాఁడు. ఇట్టివీనినే యీ దేహమునం దున్న పురుషుఁడనియు, పరమేశ్వరుఁ డనియు, పరమాత్మయనియు చెప్పుచున్నారు.

య ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్సహ,
సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే. 23

23. పురుషుఁడు (నిర్గుణుఁడును) ప్రకృతి గుణములు గలదియును నని తెలిసికొనిన వాఁ డెట్లు ప్రవర్తించుచున్నను నతనికి తిరిగి జన్మ కలుగదు.

[పురుషుఁ డన దేహమందున్న పరమాత్మ యని 22వ శ్లోకమునందు సిద్ధాంతము చేయఁబడిన పిదప సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ పురుషున కున్న యుదాసీనత్వమును, నకర్తృత్వమును, నాత్మయొక్క యకర్తృత్వ మగుచున్నది. మఱియు సాంఖ్యులయొక్క యుపపత్తికి వేదాంతముతో నేకవాక్యత గల్గుచున్నది. సాంఖ్యులు వేదాంతులకు శత్రువులని యనేకులగు వేదాంతగ్రంథకర్తలు తలఁచి సాంఖ్యులయొక్క యుపపత్తి బొత్తిగ త్యాజ్య మనుచున్నారు. కాని గీతలయం దట్లు చెప్పఁ లేదు. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచార మను నొక విషయమే యొకప్పుడు వేదాంతదృష్టిచేతను మఱియొకప్పుడు (వేదాంతుల యద్వైతమతమును వదలివేయక) సాంఖ్యదృష్టిచేతను ప్రతిపాదింపఁబడినది. ఇందువలన గీతాశాస్త్రముయొక్క సమబుద్ధి వ్యక్తమగుచున్నది. వేయేల? ఉపనిషత్తులయందును గీతలయందును నున్న వివేచనములో నిది యొక గొప్పభేద మని చెప్పవచ్చును. సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతవాదము గీతలకు సమ్మతము కాకపోయినను సాంఖ్యులయొక్క ప్రతిపాదనయం దున్న సయుక్తిక మగువిషయ మంతయు గీతలకు సమ్మతమే యని దీనింబట్టి స్పష్టమగుచున్నది. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క జ్ఞాన మనఁగనే పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానమని రెండవశ్లోకమునందు చెప్పఁబడినది. పిండమందును, జగత్తునందును

నున్న పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానమును సంపాదించి మోక్షమును సంపాదించుకొనుటకు మార్గ మేదియో ప్రసంగమునుబట్టి సంక్షేప ముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు—]

ధ్యానేనాత్మని పశ్యంతి కేచి దాత్మాన మాత్మనా,
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాపరే. 24

24. కొందఱు స్వయముగనే తమయందు ధ్యానముచే నాత్మను చూచు చున్నారు. కొందఱు సాంఖ్యయోగముచేతను, కొందఱు కర్మయోగముచేతను చూచు చున్నారు;

అన్యే త్వేవ మజానంతః శ్రుత్వా న్యేభ్య ఉపాసతే,
తేఽపి చాతితరంత్యేవ మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః. 25

25. కాని యిట్లు స్వయముగ జ్ఞానము కలుగనివా రితరుల యుపదేశమును విని (శ్రద్ధతో పరమేశ్వరుని) భజించుచున్నారు. విన్న విషయమును ప్రమాణ మని యంగీకరించి యాచరించు పురుషులును మృత్యువు నతిక్రమించుచున్నారు.

[పాతంజలయోగానుసారముగ ధ్యానము, సాంఖ్యమార్గాను సారముగ జ్ఞానము గల్గినపిదప కర్మసన్న్యాసమును, కర్మయోగ మార్గము ననుసరించి నిష్కామబుద్ధితో పరమేశ్వరార్పణపూర్వకముగ కర్మలను చేయుటయును, జ్ఞానము లేకపోయినను శ్రద్ధతో నాప్త వాక్యముల విశ్వసించి పరమేశ్వరుని భజించుటయు (గీ. 4·39) నను నాత్మజ్ఞానముయొక్క వెవ్వేఱగు మార్గము లీ రెండు శ్లోకములయం దును చెప్పఁబడినవి. ఏ మార్గము నవలంబించినను చివఱకు భగ వంతునియొక్క జ్ఞానముగల్గి మోక్షము సిద్ధించును. అయినను లోక సంగ్రహదృష్టిచే కర్మయోగము శ్రేష్ఠమని పూర్వమందు చేయఁబడిన సిద్ధాన్తము దీనిచే బాధితము కాదు. ఇట్లు సాధనములఁ జెప్పినపిదప మొత్తముపై నున్నవిషయములను సామాన్యముగ ముందు శ్లోకము నం దుపసంహరించినందున దానియందును, కాపిలసాంఖ్యమునకు వేదాంతశాస్త్రముతో సంబంధము గలుగజేయఁబడినది—]

యావ త్సంజాయతే కించి త్సత్త్వం స్థావరజంగమమ్,
క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ సంయోగా త్తద్విద్ధి భరతర్షభ. 26

23. ఓ భరతశ్రేష్ఠ ! స్థావరజంగమ రూపమైన యే వస్తువైనను, క్షేత్రజ్ఞులయొక్క సంయోగమువలననె పుట్టునని యెఱుంగుము.

సమం సర్వేషు భూతేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్,
వినశ్య త్స్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి. 27

27. సర్వభూతములయందును సమానముగనే యుండునదియు స్వరభూతములు నశించినను నశింపనిదియు నగు పరమేశ్వర స్వరూపమును చూచినవారు నిజమగు తత్త్వము నెఱింగినవా రని చెప్పవలయు.

సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థిత మీశ్వరమ్,
న హినస్త్యాత్మనాత్మానం తతో యాతి పరాం గతిమ్. 28

28. ఈశ్వరుఁడు సర్వత్ర సమానముగనే యున్నాఁడని తెలిసికొని యెవఁడు తనకుతాను కొలచేసికొనఁడో (అనఁగా: తాను తనంతటనె మంచి మార్గములోఁ బ్రవేశించుచున్నాఁడో) యతఁడు దానినుండి యుత్తమగతిని పొందుచున్నాఁడు.

[27 వ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన పరమేశ్వరుని లక్షణములు వెనుక గీ.8 20 శ్లోకమున చెప్పఁబడినవి. అది గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమున స్పష్టీకరింపఁబడినది. అటులె యాత్మ యను నది తనకు బంధువనియు, తనకు శత్రువనియు వెనుక (గీ. 6 5.7) చెప్పఁబడిన యర్థమే 28 వ శ్లోకమునందును మరలఁ జెప్పఁబడినది. 26, 27, 29 వ శ్లోకములయందు, సర్వభూతములయందును నుండు సామ్యబుద్ధి నిట్లు చెప్పిన పిదప దీనిని తెలిసికొనిన నేమి యగునో చెప్పుచున్నాఁడు—]

ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి క్రియమాణాని సర్వశః,
యః పశ్యతి తథాత్మాన మకర్తారం స పశ్యతి. 29

29. సర్వకర్మలును సర్వవిధములచేతను ప్రకృతిచేతనె చేయఁబడుచున్న వనియు నాత్మ యకర్త యనియు (అనఁగా: దేనిని చేయదనియు) నెఱింగినవాఁడు నిజమగు తత్త్వమును తెలిసికొనె నని చెప్పవలయును.

యదా భూతపృథగ్భావ మేకస్థ మనుపశ్యతి,
తత ఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా. 30

30. ఎప్పుడు సర్వభూతములయందును, నున్న పృథక్త్వము (అనఁగా: నానాత్వము) ఏకముగ కాన్పించునో, మఱియు నీ యేకత్వమునుండియే సర్వమును విస్తృత మయినది యని కాన్పించునో యప్పుడు బ్రహ్మ ప్రాప్తమగును.

[ఆత్మ నిర్గుణమును, నలిప్తమును, నక్రియమును, నెటులగునో యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు—]

అనాదిత్వా న్నిర్గుణత్వా త్పరమాత్మాయ మవ్యయః,
శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే. 31

31. ఓ కౌంతేయా! అనాదియు నిర్గుణము నగుటచే నీ యవ్యయమగు పరమాత్మ శరీరమందుండినను దేనిని చేయనేరదు. మరియు దానికి (ఏ కర్మ యొక్కయు) లేప (సంబంధము) ముండదు.

యథా సర్వగతం సౌక్ష్మ్యా దాకాశం నోపలిప్య తే,
సర్వత్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోపలిప్యతే. 32

32. ఇటు లాకాశమువలె నలుగడల వ్యాపించి సూక్ష్మమై యుండుటచే దానికి (దేనియొక్కయు) సంబంధ ముండనేరదు. అటులే యాత్మ దేహమం దంతట నుండునది యగుటచే దానికి (దేనియొక్కయు) లేపము తగులదు.

యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోక మిమం రవిః,
క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత. 33

33. ఓ భారతా! ఏ తీరున నొక్కఁడగు సూర్యుఁడు జగత్తునంతను ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడో యటులనె క్షేత్రజ్ఞుఁడు క్షేత్రముల నన్నింటిని (అనఁగా: శరీరములను) ప్రకాశింపఁ జేయుచున్నాఁడు.

క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ మంతరం జ్ఞానచక్షుషా,
భూతప్రకృతిమోక్షం చ యే విదు ర్యాంతి తే పరమ్. 34

34. ఇట్లు జ్ఞాననేత్రములచే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞులయొక్క భేదమును, సర్వ భూతములకును (మూలభూతమగు) ప్రకృతియొక్క మోక్షమును తెలిసికొన్నవారు పరబ్రహ్మము నొందుచున్నారు.

[మొత్తమున పైప్రకరణముల కన్నింటికి నిది యుపసంహారము. భూతప్రకృతి మోక్షశబ్దమునకు సాంఖ్యశాస్త్ర సిద్ధాంతానుసారముగ నే నర్థము చేసినాను. మోక్షము లభించుట, లభింపకపోవుట యను నివి యాత్మయొక్క యవస్థలు కావు; కారణమేమన: నది నియతముగ నకర్తయు, నసంగము నయియున్నది. కాని ప్రకృతిగుణముల సంబంధముచే తనయందు కర్తృత్వము నారోపించుకొనుచుండును. ఈ యజ్ఞానము నశించినచో దానితో సంయుక్తమగు ప్రకృతి వదలిపోవును. అనఁగా: దానికే మోక్షము గల్గును. పిదప నది పురుషుని యెదుట నాట్యము చేయుట మానివేయు నని సాంఖ్యులయొక్క సిద్ధాంతము. కాన బంధమోక్షము లను నీ రెం డవస్థలును తాత్త్వికదృష్టిచే ప్రకృతివే యని సాంఖ్యులు ప్రతిపాదించుచున్నారు (సాంఖ్య కారిక 62 మఱియు గీతారహస్య ప్ర. 7). ఈ సాంఖ్యసిద్ధాంతము ననుసరించియే "ప్రకృతియొక్క మోక్షము అను శబ్దము లీ శ్లోకము నందు ప్రయోగింపఁబడినవి యని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. కాని యనేకులు "భూతేభ్యః ప్రకృతేశ్చ మోక్షః" అను పంచ మహాభూతముల నుండియు, అనఁగా: మాయాత్మకము లగు కర్మల నుండియు నాత్మకు మోక్షము కలుగుననియు నీ శబ్దముల కర్థమును చెప్పుచున్నారు. అది యట్లుండనిమ్ము; ఇది క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ వివేకమను జ్ఞానచక్షుస్సుచే తెలియునది (గీ. 13.34). కాని తొమ్మిదవ యధ్యాయమునందున్న రాజవిద్య ప్రత్యక్షము (చర్మచక్షుస్సుచే తెలియునది) గీ. 9.2 విశ్వరూపదర్శనము పరమభగవద్భక్తులకును, కేవలము దివ్య

చక్షుస్సుచేతనే తెలియఁదగినది (గీ. 11.8) ఇది తొమ్మిది, పదునొ కండు, పదుమూఁడవ యధ్యాయములయందున్న జ్ఞానవిజ్ఞాన నిరూ పణమందలి భేద మని తెలిసికొనవలయును-]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగ యోగో నామ త్రయోదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ శ్రీ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిష త్తులయందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ—అనఁగా: కర్మయోగ-శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విభాగయోగ మను పేరుగల పదుమూఁడవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

చతుర్దశోఽధ్యాయః

పదునాల్గవ యధ్యాయము

[పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచార మొక పర్యాయము వేదాంతదృష్టితోను, నొక పర్యాయము సాంఖ్య దృష్టితోను చెప్పఁబడిన దనియు నీ జగత్తున కంతకును ప్రకృతియే కర్త యనియు పురుషుఁ (క్షేత్రజ్ఞుఁడు) డుదాసీనుఁ డనియు ప్రతి పాదింపఁబడినది. కాని ప్రకృతియొక్క యీ కర్తృత్వ మే విధమునఁ ప్రవర్తింపు చున్నదియు నిప్పటికిని విచారింపఁ బడలేదు. కావున నొక ప్రకృతియందుండియే నానావిధ సృష్టియు ముఖ్యముగ సజీవ సృష్టియు నెట్లు గలుగునదియు నీ యధ్యాయమున నిరూపింపఁబడు చున్నది. మానవ సృష్టిని మాత్రమే విచారించితిమేని యీ విషయము క్షేత్రమును సంబంధించినది (అనఁగా: శరీరమును సంబంధించినది) యనుటచే, నది క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారము నందు చేరవచ్చును. కాని స్థావరసృష్టిసైతము త్రిగుణాత్మక మగు ప్రకృతియొక్క వ్యాప్తియే గాన నీ ప్రకృతిసంబంధములగు నా భేదములయొక్క వివేచనమే క్షరాక్షరవిచారము యొక్కయు భాగము కావచ్చును. కాన క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞవిచార మను క్లుప్తమగు నామమును వదలి యేడవ యధ్యా యమునందు చెప్ప నారంభింపఁబడిన జ్ఞానవిజ్ఞానములే యిప్పుడు నీకు మిగుల స్పష్టముగ చెప్పఁబడుచున్న వని యీ యధ్యాయారం భమునందు భగవంతుఁ డారంభించెను. సాంఖ్యశాస్త్రము ననుసరించి యీ విషయము సవిస్తరముగ గీతారహస్యమునందలి యెనిమిదవ ప్రకరణమునందు నిరూపింపఁబడినది. త్రిగుణములయొక్క వ్యాప్తి, యనుగీతలయందును, మనుస్మృతియందలి పండ్రెండవ యధ్యాయ మునందును వర్ణింపఁబడినది.]

శ్రీ భగవా నువాచ:

పరం భూయః ప్రవక్ష్యామి జ్ఞానానాం జ్ఞానముత్తమమ్,
యజ్జ్ఞాత్వా మునయః సర్వే పరాం సిద్ధి మితో గతాః. 1

శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- 1. మఱియును జ్ఞానములలో నుత్తమమగు జ్ఞానము నిప్పుడు నీకు మరలఁ జెప్పుచున్నాను. దేనిని తెలిసికొనుటచే మును లందఱు నీ లోకమునం దుత్కృష్టమయిన సిద్ధి నొందిరో-

ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః,
సర్గేఽపి నోపజాయంతే ప్రళయే న వ్యథంతి చ. 2

2. (దానిని) ఈ జ్ఞానము నాశ్రయించి నాయొక్క సారూప్యము నొందిన వారు సృష్టియొక్క యుత్పత్తికాలమునందు సైతము జన్మించరు. ప్రళయకాలము నందు సైతము వ్యథ నొందరు. (అనఁగా: జననమరణములఁ నుండి యన్ని విధముల చేతను విముక్తు లగుదురు.)

మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్,
సంభవః సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత. 3

3. ఓ భారతా! మహద్బ్రహ్మ (అనఁగా: ప్రకృతి యనునది) నాకు యోని యై యున్నది. నేను దానియందు గర్భము నుంచుచున్నాను. అనంతరము దానియం దుండి సర్వభూతములును బుట్టుట కారంభ మగును.

[ఇది ప్రస్తావన. ఇప్పుడు ప్రకృతి నాయొక్క స్వరూపమే యని తొలుతచెప్పి సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతమును త్రోసివైచిన పిదప ప్రకృతియొక్క గుణములగు సత్త్వరజస్తమస్సులచే సృష్టియందున్న నానావిధములగు వ్యక్తపదార్థము లెట్లు సృజింపఁబడినవో వేదాంత శాస్త్రమునకు విరోధము గాకుండునటుల నిరూపించుచున్నాఁడు-]

సర్వయోనిషు కౌంతేయ మూర్తయః సంభవంతి యాః,
తాసాం బ్రహ్మ మహ ద్యోని రహం బీజప్రదః పితా. 4

4. ఓ కౌంతేయా! (పశుపక్ష్యాది) సర్వయోనులయందును బుట్టుచున్న దేహముల యన్నింటికి నా మహద్బ్రహ్మయే యోనియై యున్నది. నేను బీజదాతనగు తండ్రిని.

సత్త్వం రజ స్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః,
నిబధ్నంతి మహాబాహో దేహే దేహిన మవ్యయమ్. 5

5. ఓ మహాబాహువా! ప్రకృతినుండి యుత్పన్నములైన సత్త్వరజస్తమో గుణములు దేహమందున్న యవ్యయమగు (అనఁగా: నిర్వికారమగు) నాత్మను దేహము నందు బంధించివేయుచున్నవి.

తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వా త్ప్రకాశక మనామయమ్,
సుఖసంగేన బధ్నాతి జ్ఞానసంగేన చానఘ. 6

6. ఓ పాపరహితుఁడవగు నర్జునుఁడా! వీనిలో నిర్మలమయినదియు, ప్రకాశింపఁజేయునదియు, నే దోషమును లేనిదియునగు సత్త్వగుణము సుఖముయొక్కయు జ్ఞానముయొక్కయు సంగముచే ప్రాణులను బంధింపుచున్నది.

రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగ సముద్భవమ్,
త న్నిబధ్నాతి కౌంతేయ కర్మసంగేన దేహినమ్. 7

7. రజోగుణముయొక్క స్వభావ మనురాగస్వరూపమైన దనియు, తృష్ణచేతను నాసక్తిచేతను బుట్టుననియు తెలిసికొనుము. ఓ కౌంతేయా! అది ప్రాణులను కర్మసంగముచే (అనఁగా: కర్మచేయుద మను నూహయొక్క సంగముచేత) బంధించి వేయుచున్నది.

తమ స్త్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహినామ్,
ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబధ్నాతి భారత. 8

8. ఓ భారతా! తమోగుణ మజ్ఞానమువలనఁ బుట్టిన దనియు ప్రాణుల నన్నింటిని మోహింపఁజేయుననియుఁ దెలిసికొనుము. ఇది జ్ఞానము నావరించి ప్రమాదమును కర్తవ్యమూఢతయందు (అనఁగా: కర్తవ్యమును మఱచిపోవుటయందు) నాసక్తిని గలుగఁ జేయుచుండును.

సత్త్వం సుఖే సంజయతి రజః కర్మణి భారత,
జ్ఞాన మావృత్య తు తమః ప్రమాదే సంజయత్యుత. 9

9. సత్త్వగుణము సుఖమందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయునది. రజోగుణము కర్మయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయునది. ఆసక్తిని ఉత్పన్నముఁ జేయుచున్నది. తమోగుణము జ్ఞానము నావరించి ప్రమాదకార్యములయందు ప్రవర్తింపఁ జేసి కర్తవ్యమూఢతయందు నాసక్తిని ఉత్పన్నముఁ జేయుచుండును.

[సత్త్వరజస్తమోగుణములకు వేర్వేఱుగ నీ లక్షణములు చెప్పఁబడినవి. కాని యీ గుణము లెప్పుడును వేర్వేఱుగ నుండవు. మూఁడు నొక్కచోటనే యుండును. ఉదాహరణము: ఏ మంచి కార్యమైనను చేయుట సత్త్వగుణముయొక్క లక్షణమైనను మంచిపని చేయుటయందు ప్రవృత్తి గల్గుట రజోగుణ సంబంధమగు ధర్మము. కాన సాత్త్వికస్వభావమందు సైతము కొంచెమైనను రజోగుణము మిశ్రమై యుండక మానదు. ఇందుచే తమస్సుయొక్క మిథునము (జంట) సత్త్వమనియు, సత్త్వముయొక్క మిథునము రజస్సనియు ననుగీతలయందుఁ జెప్పఁబడినవి (మ.భా.అశ్వ. ౩౯). వానియొక్క యన్యోన్యాశ్రయముచే లేక యవియన్నియు నొకదానితో నొకటి కలియుటచేత నందున్న పదార్థములన్నియు పుట్టుచున్నవని చెప్పఁబడుచున్నది. (సాం.కా. 12 చూడు). ఈ తత్త్వమునే మొదటచెప్పి పిదప సాత్త్వికము లైనట్టియు, రాజసము లైనట్టియు, తామసము లైనట్టియు స్వభావములయొక్క లక్షణములను చెప్పుచున్నాఁడు—]

రజస్తమశ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత,
రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజస్తథా. 10

10. రజస్తమస్సుల నణఁచి సత్త్వము విజృంభించును (అప్పుడు దానిని సాత్త్వికమని చెప్పవలయును); అట్లే సత్త్వతమస్సుల నణఁచి రజస్సును, సత్త్వరజస్సుల నణఁచి తమస్సును విజృంభించును (పైకెక్కుచున్నవి).

సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశ ఉపజాయతే,
జ్ఞానం యదా తదా విద్యా ద్వివృద్ధం సత్త్వ మిత్యుత. 11

11. ఈ దేహమునందలి ద్వారముల యన్నింటియందును (ఇంద్రియముల యందు) ప్రకాశమానమగు (నిర్మలమగు) జ్ఞాన ముత్పన్న మైనపుడు సత్త్వగుణము వృద్ధిపొందినదని తెలిసికొనవలయును.

లోభః ప్రవృత్తి రారంభః కర్మణా మశమః స్పృహా,
రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ. 12

12. ఓ భరతశ్రేష్ఠుఁడా! రజోగుణము వృద్ధిపొందునేని లోభమును, కర్మల యందు ప్రవృత్తియు వాని యారంభమును అతృప్తియు, నిచ్ఛయుఁ గలుగును.

అప్రకాశో ఽప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహ ఏవ చ,
తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే కురునందన. 13

13. ఓ కురునందనా! తమోగుణము వృద్ధినొందునేని యంధకారమును, ఏమియు చేయకపోవలయు నను కోరికయుఁ, గర్తవ్యమును మఱచుటయును, మోహమును బుట్టును.

[మనుజుఁడు బ్రతికియుండ త్రిగుణములవలన వాని స్వభావమునందు గల్గు భేదము చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ మూఁడు తెగల గుణములును గల మనుజులకు లభించు గతిని చెప్పుచున్నాఁడు-]

యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్,
తదోత్తమవిదాం లోకా నమలాన్ ప్రతిపద్యతే. 14

14. సత్త్వగుణము వృద్ధిఁ బొందినపుడు ప్రాణి మరణించినచో, నుత్తమ మగు తత్త్వమును దెలిసిన వారియొక్క (అనఁగా: దేవతలు మొదలగువారియొక్క) నిర్మలములగు (స్వర్గాది) లోకములను బొందును.

రజసి ప్రళయం గత్వా కర్మసంగిషు జాయతే,
తథా ప్రలీన స్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే. 15

15. రజోగుణము ప్రబల మైనప్పుడు మరణించెనేని కర్మలయం దాసక్త మైన (జనులయందు) జన్మమెత్తును తమోగుణము ప్రబలమైనప్పుడు మృతి జెందెనేని (పశుపక్ష్యాది) మూఢయోనులయందు జన్మించును.

కర్మణః సుకృతస్యాహుః సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్,
రజసస్తు ఫలం దుఃఖ మజ్ఞానం తమసః ఫలమ్. 16

16. పుణ్యకర్మకు నిర్మలమును, సాత్త్వికమునగు ఫలము గల్గుననియు, రాజస కర్మకు దుఃఖఫల మనియు, తామసకర్మ కజ్ఞానము ఫల మనియు చెప్పఁబడినది.

సత్త్వా త్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభ ఏవ చ,
ప్రమోదమోహౌ తమసో భవతో ఽజ్ఞానమేవ చ. 17

17. సత్త్వమువలన జ్ఞానమును, రజోగుణమువలన కేవలము లోభమును పుట్టును. తమోగుణమువలన ప్రమాదమును, మోహము మాత్రమే గాక జ్ఞానమును సైతము బుట్టును.

ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః,
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛంతి తామసాః. 18

18. సాత్త్వికు లయిన పురుషు లూర్ధ్వగతిని (అనఁగా: స్వర్గాది లోకము లను) జెందుదురు. రాజసులు మధ్యమగతిని (అనఁగా: మనుష్యలోకమును) జెందు దురు. కనిష్ఠ మైన గుణవృత్తిచే తామసు లధోగతిని జెందుదురు.

[సత్త్వస్థుఁడైన మనుజుఁడు ధార్మికుఁడు పుణ్యకర్మలను చేయు వాఁడు నగును కాన నతనికి స్వర్గము లభించును. తామసుఁ డధర్మము నాచరించి యధోగతిని జెందుచున్నాఁ డని సాంఖ్యకారికలయందు చెప్పఁబడినది (సాం. కా. 44). ఈ పదునెనిమిదవ శ్లోకము అను గీతలయం దలి త్రిగుణవర్ణనయందును నీ యక్షరములతోడనే చెప్పఁ బడినది (మ.భా.అశ్వ. 39.10; మను. 12. 40). కాని సాత్త్వికకర్మ లచే స్వర్గము లభించినను, స్వర్గసుఖ మనిత్య మగుటచే పరమపురు షార్థము దానివలన సిద్ధింపదు. ఈ పరమపురుషార్థమును, లేక మోక్ష మును బొందుటకై యుత్తముఁడగు సాత్త్వికుఁ డయి యుండుటయే

గాక ప్రకృతి వేఱనియు (నేను) పురుషుఁడు వేఱని జ్ఞానముసైతము గలుగవలయు నని సాంఖ్యుల సిద్ధాంతము. దీనినే సాంఖ్యులు త్రిగుణాతీతావస్థ యని చెప్పుదురు. ఈ స్థితి సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అను మూఁడు గుణములకంటె పరమందుండునదయినను నది సాత్త్వికావస్థయొక్క పరాకాష్ఠయే గాన, దానిని సామాన్యముగ సాత్త్వికవర్గమునందే చేర్చుచున్నారు. కావున క్రొత్తదియగు నాల్గవ యవస్థను కల్పింపవలసిన యవసరము లేదని గీతారహస్యము నందలి యేడవ ప్రకరణము కడపటు చెప్పఁబడినది. అయినను ప్రకృతియు, పురుషుఁడు నను నీ సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతము గీతలకు సమ్మతము కానందున, ప్రకృతి పురుషులకు పరమందున్న యాత్మస్వరూపుఁడగు పరబ్రహ్మము నిర్గుణబ్రహ్మ యని తెలిసికొనినవాఁడే త్రిగుణాతీతుఁ డని చెప్పవలయునని సాంఖ్యులయొక్క సిద్ధాంతమే గీతయందు మఱియొక విధమునఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యర్థమే వెనుక శ్లోకముల యందు వర్ణింపఁబడుచున్నది.—]

నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి,
గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భావం సోఽధిగచ్ఛతి. 19

19. ద్రష్ట యనఁగా: నౌదాసీన్యముగఁ జూచు పురుషుఁడు. ప్రకృతిగుణములు దక్క మరియొక కర్త లేఁడని తెలిసికొనినపుడును, త్రిగుణములకంటె పరమందున్న తత్త్వమును తెలిసికొన్నప్పుడును వాఁడు నన్నుఁ బొందుచున్నాఁడు.

గుణానేతానతీత్య త్రీన్ దేహీ దేహసముద్భవాన్,
జన్మమృత్యుజరాదుఃఖై ర్విముక్తోఽమృతమశ్నుతే. 20

20. దేహధారియగు మనుజుఁడు దేహోత్పత్తికి కారణభూతము లయిన నీ మూఁడు గుణములను గడచి, జన్మజరామరణములయొక్క దుఃఖముల యందుండి ముక్తుఁడయి యమృతము (అనఁగా: మోక్షము) ననుభవించును.

[వేదాంతులు మాయయను దానినే సాంఖ్యులు త్రిగుణాత్మక ప్రకృతి యనుచున్నారు. కావున త్రిగుణాతీతుఁడగుట యన మాయ

నుండి విముక్తుఁడయి పరబ్రహ్మను తెలిసికొనుటయే (గీ. 2. 45); దీనినే బ్రాహ్మీస్థితి యందురు (గీ. 2.72: 18-53). అధ్యాత్మశాస్త్రము నందుఁ జెప్పఁబడిన యీ త్రిగుణాతీతుని లక్షణములను విని వానిని బాగుగ నెఱుంగవలయు నని యర్జునునకు కోరిక పొడముటచే వెనుక రెండవయధ్యాయమున స్థితప్రజ్ఞుని విషయమై యడిగినటులే (2-54) యిప్పుడు సైత మర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు -]

అర్జున ఉవాచ :

కైర్లింగై స్త్రీన్ గుణా నేతా నతీతో భవతి ప్రభో,
కి మాచారః కథం చైతాం స్త్రీన్ గుణా నతివర్తతే. 21

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు:- 21. ఓ ప్రభూ! ఏ లక్షణములచే నీ మూఁడు గుణములను గడచునో? ఆ త్రిగుణాతీతునియొక్క యాచార మెట్లుండునో వాఁ డీ మూఁడు గుణముల నెట్లు గడచునో? నాకు చెప్పుము.

శ్రీ భగవా నువాచ :

ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహ మేవ చ పాండవ,
న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని న నివృత్తాని కాంక్షతి. 22

భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 22. ఓ పాండవా! ప్రకాశమును, ప్రవృత్తియును, మోహమును అనఁగా: నను క్రమముగ సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్క కార్యములు (ఫలములు) ప్రాప్తము లయినను వాని నెవఁడు ద్వేషింపఁడో, ప్రాప్తములు కాకపోయినను వాని నభిలషింపఁడో,

ఉదాసీన వదాసీనో గుణై ర్యో న విచాల్యతే,
గుణా వర్తంత ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే. 23

23. (కర్మఫలము విషయమై) యెవఁ డుదాసీనుఁడై యుండునో (సత్త్వ రజస్తమో) గుణము లెవనిని చలింపఁజేయలేవో గుణములు తమంతట తామే కార్యములు చేయుచున్నవని తెలిసికొని యెవఁడు స్థిరుఁ డగునో, చలింపఁడో (అనఁగా: వికారము నొందఁడో)

సమదుఃఖసుఖః స్వస్థ స్సమలోష్టాశ్మ కాంచనః,
తుల్యప్రియాప్రియో ధీర స్తుల్యనిందాత్మసంస్తుతిః. 24

24. ఎవనికి సుఖదుఃఖములు సమానముగ నుండునో, యెవఁడు స్వస్థుఁడో అనఁగా: తనయందే స్థిరుఁడుగ నుండునో, మృత్తికయు, రాయియు, బంగారమును నేరికి సమానములుగ నుండునో, ప్రియమును, నప్రియమును, నిందయు, స్తుతియును నెవరికి సమానములుగ నుండునో,

మానావమానయోస్తుల్య స్తుల్యో మిత్రారిపక్షయోః,
సర్వారంభ పరిత్యాగీ గుణాతీత స్స ఉచ్యతే. 25

25. ఎవరికి మానమును, నవమానమును సమములో, మిత్రుఁడును, శత్రుఁడును సమానులో ప్రకృతి యన్నింటిని చేయుచున్నదని తెలిసికొనుటచే (నెవరికి సర్వ కామ్య) ఉద్యోగములును విడిపోయినవో యా పురుషుఁడు త్రిగుణాతీతుఁడని చెప్పుదురు.

[త్రిగుణాతీతుఁడైన పురుషునియొక్క లక్షణములు నాచారములును నెటులుండు నను ప్రశ్నకు నిది సమాధానము. ఈ లక్షణములును, రెండవ యధ్యాయమునందున్న స్థితప్రజ్ఞునియొక్కయు (2.55.72); పండ్రెండవ యధ్యాయమునందున్న భక్తునియొక్కయు (12.13-20) లక్షణములను సమానములుగనే యున్నవి. వే యేల? సర్వారంభపరిత్యాగీ, తుల్యనిందాస్తుతిః, ఉదాసీనః మొదలగు కొన్ని విశేషణములు సైతము రెండు మూఁడు స్థలములయందును నొక్కవిధముగనే యున్నవి. దీనంబట్టి పూర్వాధ్యాయమునందు (13.24-25) చెప్పఁబడిన నాల్గుమార్గములలో, నే మార్గము నవలంబించినను సిద్ధిని పొందు పురుషునియొక్క లక్షణములును, నాచారములును, నన్ని మార్గములయందును నొక విధముగనే యుండునని స్పష్టమగుచున్నది. అయినను వెనుక మూఁడు, నాల్గు, అయిదు మొదలగు నధ్యాయములలో నిష్కామకర్మలే వారిని వదలవని యొకరీతిగనే చేయఁబడిన ద్ధాంతము బాధింపఁబడదు గావున నీ స్థితప్రజ్ఞుఁడును, భగవద్భక్తుఁ

దును, త్రిగుణాతీతుఁడును కర్మయోగమార్గము లోనివారే యని యెఱుంగ వలయును. "సర్వారంభ పరిత్యాగి" యను దానికి నర్థము (12.19) శ్లోకముయొక్క టిప్పణియందు చెప్పఁబడినది, చూడుము. సిద్ధావస్థపొందిన పురుషునియొక్క యీ వర్ణనలు స్వతంత్రములయి నవి యని కల్పించి సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకాకారులు తమ సంప్ర దాయమే గీతలయందు ప్రతిపాదింపఁబడినదని చెప్పుచున్నారు. కాని యీ యర్థము పూర్వాపర సందర్భములకు విరుద్ధమైనదియు, నసత్య మైనదియు నని గీతారహస్యమునందలి 11, 12 ప్రకరణములయందు నేను సవిస్తరముగ ప్రతిపాదించినాను. అది యట్లుండ నిమ్ము; అర్జునునియొక్క రెండు ప్రశ్నలకును సమాధానము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు పురుషుఁడు త్రిగుణముల నే విధమున నతిక్రమించునదియుఁ జెప్పుచున్నాడు-]

మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే,
స గుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. 26

26. మఱియు నెవఁడు (కర్మల నన్నింటిని నాకే యర్పించునట్టి) అవ్య భిచారమగు (ఏకనిష్ఠ గలిగిన) భక్తియోగముచే నన్ను సేవించుచున్నాఁడో వాఁడీ మూఁడు గుణముల నతిక్రమించి బ్రహ్మభూతావస్థను సంపాదించుకొనుటకు సమ ర్థుఁడగును.

[త్రిగుణాతీతావస్థ సాంఖ్యమార్గసంబంధమై యుండ, కర్మపర మైన భక్తియోగముచే నది యెట్లు ప్రాప్తించునను శంక యీ శ్లోక మునఁ గలుగవచ్చును. కాన భగవంతుఁ డిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు-]

బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాఽహమమృత స్యావ్యయస్య చ,
శాశ్వతస్య చ ధర్మస్య సుఖ స్యైకాంతికస్య చ. 27

27. కారణ మేమన: నేనే యమృతమును, నవ్యయము నగు బ్రహ్మయొ క్కయు, శాశ్వతమైన ధర్మముయొక్కయు, నేకాంతిక మైనదియు (అనఁగా: పర మావధియైన) నత్యంత సుఖముయొక్కయు కడపటి స్థానమైనవాఁడను.

[సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతమును వదలిన పిదప నంతటను నొక పరమేశ్వరుఁడే యుండుటచే నాతనియందలి భక్తిచేతనే త్రిగుణాతీతావస్థయు ప్రాప్తమగునని యీ శ్లోకమునకు భావార్థము. అయినను పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడుగనే యున్నాఁడని యంగీకరించిన పిదప, సాధన విషయమున గీతకు నే విధమునగు నాగ్రహము లేదు (గీ. 13, 24 మఱియు 25 చూడు). భక్తిమార్గము సులభ మగుటచే నెల్లరకు గ్రాహ్యమని గీతలలోఁ జెప్పఁబడినది నిజమే. అయినను నితర మార్గములు త్యాజ్యము లని గీతలయం దెచ్చోటను చెప్పఁబడలేదు. గీతలయందు భక్తియే ప్రతిపాదింపఁబడు నని కొందఱును, జ్ఞానమే బోధింపఁబడు నని కొందఱును, యోగమే యని కొందఱును వారి వారి సంప్రదాయములయం దభిమానము గలవారై యిటీవల గీతలకు వ్యాఖ్యానముఁ జేయుచువచ్చిరి. గీతలయందు నిజముగ ప్రతిపాద్య విషయము వేఱుగనే యున్నది. మార్గ మేదియైనను పరమేశ్వరుని తెలిసికొనిన పిదప సంసార మందున్న కర్మలను లోకసంగ్రహార్థమై చేయవలయునా? లేక వలదా? యనునది గీతయందలి ముఖ్యమైన విషయమై యున్నది. కర్మయోగము శ్రేష్ఠమని పూర్వము నందే దానికి స్పష్టమైన సమాధానము చెప్పఁబడినది.]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగోనామ చతుర్దశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) ఉపనిషత్తులందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమగు యోగ— అనఁగా: కర్మయోగ— శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న గుణత్రయవిభాగయోగ మను పేరుగల పదునాల్గవ యధ్యాయము సమాప్తమయినది.

పంచదశోఽధ్యాయః

పదునేనవ యధ్యాయము

[క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారమును సంబంధించి పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు తత్సదృశమగు సాంఖ్యులయొక్క ప్రకృతిపురుష వివేకము చెప్పఁబడినది. మఱియు పదునాల్గవ యధ్యాయమునందు ప్రకృతియొక్క గుణత్రయముచే నొక్కొక్క మనుజునికిని స్వభావ భేద మెట్లుత్పన్నమగుననియు, దానివలన సాత్త్వికాది గతిభేదము లెట్లు కలుగునదియుఁ జెప్పి, త్రిగుణాతీతావస్థ లేక యధ్యాత్మదృష్టిచే బ్రాహ్మీస్థితి యేదియో, దాని నెట్లు సంపాదించుకొనవలసినదియు వివేచింపఁబడినది. ఈ నిరూపణలన్నియు సాంఖ్యులయొక్క పరిభాషలో నున్నమాట నిజమే. అయినను నవి సాంఖ్యులయొక్క ద్వైతము నొప్పుకొనక, ప్రకృతియు, పురుషుఁడును నే పరమేశ్వరుని యొక్క విభూతులో యా పరమేశ్వరునియొక్క జ్ఞానవిజ్ఞానములను దృష్టితో నిరూపింపఁబడినవి. పరమేశ్వరస్వరూపము నీ విధమున నిరూపించుటయే గాక యధియజ్ఞము, నధ్యాత్మమును, నధిదైవతమును మొదలగు భేదముల నెనిమిదవ యధ్యాయమునందుఁ జెప్పి యంతటను నొక పరమేశ్వరుఁడే నిండియున్నాఁ డనియు, క్షేత్రమందున్న క్షేత్రజ్ఞుఁడును వాఁడే యనియు పూర్వమునఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు పరమేశ్వరునిచేతనే నిర్మింపఁబడిన సృష్టియొక్క వ్యాప్తిని, లేక పరమేశ్వరునియొక్క నామరూపాత్మకమగు విస్తారమునే యప్పుడప్పుడు వృక్షరూపముగను వర్ణించుటకు బీజ మేమియో మొదట చెప్పి పిదప పరమేశ్వరునియొక్క స్వరూపము లన్నింటిలోని శ్రేష్ఠమగు పురుషోత్తమ స్వరూప మీ యధ్యాయమునందు వర్ణింపఁబడుచున్నది.]

శ్రీభగవా నువాచ:

> ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహు రవ్యయమ్,
> ఛందాంసి యస్య పర్ణాని య స్తం వేద స వేదవిత్. 1

శ్రీ భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:– 1. మొదలు పైనను, కొమ్మలు క్రిందనునుండి యేది యెప్పటికిని నశింపనిదనియు, వేదములు దేనికి యాకుఁ లనియు జెప్పిరో యా యశ్వత్థవృక్షమును దెలిసికొనినవాఁడే వేదముల నెఱింగినవాఁడు.

[ఇది బ్రహ్మవృక్షముయొక్క (అనఁగా సంసారవృక్షము యొక్క వర్ణన. "సంసారము లేక ప్రపంచము" అనఁగా: దారపుత్త్రాదులతోనుండి నిత్యమును వ్యవహరించుట యర్థమని సాధారణముగ వాడుక యై యున్నది. కాని ప్రకృతమునం దీ సంకుచితార్థము సూచింపఁబడలేదు. సంసారమున "కన్నులయెదుట కాన్పించు జగత్తంతయు, లేక దృశ్యసృష్టియంతయు" నని యర్థము. దీనినే సాంఖ్యులు "ప్రకృతియొక్క విస్తారమనియుఁ (బ్రహ్మారణ్య మనియు) జెప్పిరి; (మ.భా.అశ్వ. 35.47చూడు) ఒక సూక్ష్మమైన బీజమునుండి గొప్పదియును, నాకాశము నొఱయునదియు నగు వృక్షము బయల్పడినటుల, నొక యవ్యక్తుఁడగు పరమేశ్వరునియందుండి దృశ్యసృష్టి రూపముగను, భవ్యముగను వెలువడిన దను కల్పన లేక రూపకము, వైదికధర్మములయందే గాక యితరములగు ప్రాచీనధర్మముల యందును స్పష్టముగఁ గాన్పించుచున్నది. ప్రాచీనయూరోపీయ భాషల యందు దానికి విశ్వవృక్షము, లేక జగద్వృక్షమని పేరు. ఋగ్వేదము నందు (1. 24. 7) వరుణలోకమునందు నొక వృక్షము కలదనియు, నా వృక్షసంబంధములైన కిరణములయొక్క మూలము పైన (ఊర్ధ్వమున), నుండుననియు దానికిరణములు పైనుండి క్రిందికి (నిచీనాః) వ్యాపించుచున్న వనియు, వర్ణింపఁబడినది; మఱియు విష్ణుసహస్ర నామములయందు "వారుణో వృక్షః"వరుణునియొక్క వృక్షము అనునది పరమేశ్వరునియొక్క వేయి నామములలో నొక నామ మని చెప్పఁ

బడినది. యముఁడును, పితరులును. నే పలాశవృక్షములయొక్క క్రింద కూర్చుండి సహపానము చేయుచున్నారో (ఋ. 10.135.1) యనియు, దేనియొక్క యగ్రభాగమున రుచియగు పిప్పలముండునో, దేనిపై రెండు సుపర్ణములు పక్షు లుండునో" యనియు(ఋ. 1.164.22) "నే పిప్పలమును (అశ్వత్థమును) వాయుదేవత (మరుద్గణము) కదలించుచున్నదో" యనియు(ఋ. 5.54.12) ఋగ్వేదమున చెప్పఁబడిన వృక్షమునునిదియే. అథర్వవేదమునందు దేవసదనమైన యశ్వత్థ వృక్షము మూఁడవ స్వర్గలోకమునం(వరుణలోకమునం) దున్నది యని వర్ణింపఁబడినదియు (అథర్వ. 5.4.3; మఱియు 19.39.6) నీ వృక్షమే యైనట్లు కాన్పించుచున్నది. అగ్ని లేక యజ్ఞప్రజాపతి పితృయాణ కాలమునందు దేవలోకమునుండి లేచిపోయి యీ వృక్షముక్రింద నశ్వము (గుఱ్ఱము) యొక్క రూపమును ధరించి యొక వత్సరము రహస్యముగ నుండినందున నీ వృక్షమున కశ్వత్థమని పేరు వచ్చినటుల తైత్తిరీయబ్రాహ్మణమునందు (3.8.12.2) నిర్వచనము చెప్పఁబడినది(మ.భా.అను.85 చూడు). అనేకులు నిరుక్తకారులు పితృయాణమందలి దీర్ఘరాత్రులయందు సూర్యుని గుఱ్ఱములు యమలోకమునందీ వృక్షముక్రింద విశ్రాంతిని జెందును గాన దీనికి నశ్వత్థమని (అనఁగా: గుఱ్ఱము లుండు స్థలము) నామము వచ్చెనని చెప్పుచున్నారు. 'అ'=కాదు అనియు, 'శ్వ'=అనఁగ రేపు అనియు, 'త్థ'=అనఁగా: నుండునది అనియు నాధ్యాత్మికమగు నిరుక్తి పిదప కల్పింపఁబడినది. నామరూపాత్మకమగు మాయయొక్క స్వరూపము నశించునది, లేక ప్రతిక్షణమునందు మాఱునది యగుటచే నది "రేపటివఱకు నుండునది కాదు" అని యశ్వత్థశబ్దమున కర్థము చెప్పవచ్చును. నిజమే. కాని యీ యభిప్రాయ మిచ్చో నుద్దేశింపఁ బడినది కాదని "యవ్యయము" అనఁగా: నెప్పుడును వ్యయము (నాశము) నొందనిదియును విశేషణము వలన స్పష్టమగుచున్నది. రావిచెట్టు మొదటనుండియు నశ్వత్థమని చెప్పఁబడుచున్నది కఠోపనిషత్తునందు (6.1)-

ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థః సనాతనః,
తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ త దేవామృత ముచ్యతే.

అని చెప్పఁబడిన బ్రహ్మమయమును నమృతము నను నశ్వత్థవృక్ష మును నిదియే. భగవద్గీతలోని వర్ణనము కఠోపనిషత్తునుండియే గ్రహింపఁబడెనని "ఊర్ధ్వమూల మధశ్శాఖం" అను పదసాదృశ్యమును బట్టియే వ్యక్తమగుచున్నది. పరమేశ్వరుఁడు స్వర్గమునం దుండుటచే, నచ్చోనుండి వెలువడిన జగద్వృక్షము క్రిందికి (అనఁగా: మనుష్య లోకమునకు) వచ్చుటచే నీ వృక్షముయొక్క మూలము (అనఁగా: పరమేశ్వరుఁడు) పైన నుండెననియు, నా వృక్షముయొక్క యనేక శాఖలు (అనఁగా: జగత్తుయొక్క విస్తారము) క్రిందికి నంకురించిన వనియు వర్ణింపఁబడినది. కాని మఱ్ఱిచెట్టుయొక్కయూడలు పైనుండి క్రిందికి వృద్ధినొందును గాన "నీ సంసారవృక్షము వటవృక్షముగ నుండవలయును, రావిచెట్టుగ నుండరాదు" అని మఱియొక కల్పన యును ప్రాచీన ధర్మగ్రంథములలో స్పష్టముగ కాన్పించుచున్నది. ఉదాహరణము అశ్వత్థవృక్షము సూర్యునియొక్కయు, "న్యగ్రోధో వారుణో వృక్షః" న్యగ్రోధ మనఁగా (న్యక్) క్రిందికి (రోధ) వృద్ధి నొందునది (అనఁగా: "వటవృక్షము=వరుణునియొక్క వృక్షము" అని వర్ణింపఁబడినది (గోభిలగృహ్యసూత్రములు 4.7.23). మార్కం డేయఋషి ప్రళయకాలమునందు బాలరూపుఁడగు పరమేశ్వరుఁడు (ఆ ప్రళయకాలమునందును నాశము నొందనివాఁడు గనుకనే) అవ్యయ మగు నొక న్యగ్రోధము పైఁ (అనఁగా: వటవృక్షముయొక్క స్కంధముపై) జూడఁబడె నని మహాభారతమునందు వర్ణింపఁబడినది. అటులే ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు అవ్యక్తస్వరూపుఁ డగు పరమేశ్వరుని యందుండి సూక్ష్మమును, దృశ్యము నగు జగమెట్లు నిర్మింపఁబడి నదియో చూపుటకు న్యగ్రోధముయొక్క బీజమే దృష్టాంతముగఁ జెప్పఁబడినది (ఛాం. 6.12.1). శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునందును జగద్వృ

క్షము వర్ణింపఁబడినది (శ్వే. ౬.6). కాని యీ వృక్ష మేదియు నచ్చో స్పష్టముగ పేర్కొనఁ బడలేదు. ముండకోపనిషత్తునం (3. 1) దీ వృక్షముతోడనే రెండు పక్షులు (జీవాత్మయు పరమాత్మయు) కూర్చుం డుననియు వానిలో నొకటి పిప్పలమును (అనఁగా: రావిచెట్టు ఫలము లను) తినుననియు ఋగ్వేదమునఁ జెప్పఁబడినట్లే చెప్పఁబడినది. రావి చెట్టనియు, మఱ్ఱిచెట్టనియు మాత్రమే గాక యీ సంసారవృక్షము యొక్క స్వరూపమునకు నౌదుంబరవృక్ష (మేడి లేక అత్తిచెట్టు) మని మూఁడవకల్పనయుఁ గలదు. ఇది పురాణములలో దత్తాత్రేయుల వారి వృక్షమని చెప్పఁబడినది. పరమేశ్వరుని మాయచే నుత్పన్నమైన జగత్తు ఒక గొప్పరావి చెట్టనియు, మఱ్ఱిచెట్టనియు, మేడిచెట్టనియు నీ మూఁడుకల్పనలును ప్రాచీనగ్రంథములలోఁ గన్పట్టుచున్నవి.

ఈ కారణముచేతనే "న్యగ్రోధోదుంబరాశ్వత్థాః" అని విష్ణువు నకు వృక్షరూపము లగు మూఁడు నామము లున్నవనియు (మ. భా. అను. 149.101) నీ మూఁడువృక్షములే వాడుకలో సైతము దేవతాత్మ కము లనియు, పూజార్హము లనియు నంగీకరింపఁబడుచున్న వనియు నిందలి సారాంశము. ఇంతియకాక విష్ణుసహస్రనామములును, గీత లును, మహాభారతములోని భాగములే గాన విష్ణుసహస్రనామముల యందు ఔదుంబరము, వటము, అశ్వత్థ మని మూఁడువేఱగు నామ ములు చెప్పఁబడినచో నశ్వత్థ శబ్దముచే గీతలయందును రావి(ఔదుం బరము గాని, వటవృక్షము గాని కానేరదు) అను నర్థమునే చేసికొన వలయును. మూలమునందున్న యర్థమును నదియే. "ఛందాంసి= వేదములు దేనియొక్క యాకులో"; ఈ వాక్యమునందలి ఛందాంసి యను శబ్దమునందు ఛద్=కప్పుట యను ధాతువు నుపయోగించి (ఛాం. 1. 4. 2 చూడు) వృక్షమును కప్పు నాకులతో వేదములకు సామ్యము వర్ణింపఁబడినది. ఈ వర్ణన లన్నియు వైదికపరంపరాను సారముగ నుండుటచే దీనిని దెలిసికొనినవాఁడు వేదవేత్త యని

చెప్పవలయు నని తుదకు చెప్పఁబడినది. ఇట్లు వైదిక మగు వర్ణనను జేసి యిప్పు డీ వృక్షమును మఱి యొకవిధముగ, అనఁగా: సాంఖ్య శాస్త్రానుసారముగ వర్ణించుచున్నాఁడు—]

అధ శ్చోర్ధ్వం ప్రసృతా స్తస్య శాఖా
గుణప్రవృద్ధా విషయ ప్రవాలాః,
అధశ్చ మూలాన్యనుసంతతాని
కర్మానుబంధీని మనుష్యలోకే. 2

2. సత్త్వాదిగుణములు మూఁడింటివలన నంకురించినదియు (శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస-గంధములను) విషయము లను చిగుళ్ళు కలదియు నగు, అశ్వత్థవృక్షము యొక్క కొమ్మలు క్రిందను, పైనను వ్యాపించియున్నవి; మఱియు తుదకు కర్మలయొక్క స్వరూపమును నొందెడి దానియొక్క వేళ్ళు క్రిందను (అనఁగా: మానుష లోకమునందు) వృద్ధినొందుచు బహుదూరము వ్యాపించినవి.

[సాంఖ్యశాస్త్రానుసారముగ ప్రకృతి పురుష లను నీ రెండు తత్త్వములే యారంభమునం దుండును. పురుషునియెదుట త్రిగుణాత్మకప్రకృతి తన దుకాణమును పెట్టుటకు నారంభించు నేని మహదాదు లగు నిరువదిమూఁడు తత్త్వములును నుత్పన్నములగును. ఆ బ్రహ్మాండవృక్ష మెట్లు నిర్మితమగు నదియు గీతారహస్యమునందలి యెనిమిదవ ప్రకరణమునందు సవిస్తరముగ నిరూపింపఁబడినది. కాని వేదాంతశాస్త్రముయొక్క దృష్టిచే ప్రకృతి స్వతంత్ర మైనదికాదు. పరమేశ్వరునియొక్క యొక యంశయే యైయున్నది. త్రిగుణాత్మక ప్రకృతియొక్క యీ వ్యాప్తిని స్వతంత్రమైన వృక్ష మని వేదాంత శాస్త్ర మొప్పుకొనదు. ఈ శాఖ లూర్ధ్వమూలమైన యశ్వత్థవృక్షము యొక్క శాఖల యని వేదాంతశాస్త్రముయొక్క సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి, మొదటి శ్లోకమున వర్ణింపఁబడినదియు, వైదికమగునదియు, నధశ్శాఖమైన వృక్షముయొక్క "త్రిగుణములచే బయల్పడిన కొమ్మలు" క్రిందనేగాక పైనను వ్యాపించినవని యిప్పుడు

కొంచెము వేఱుగ వర్ణింపఁబడినది. కావున కర్మవిపాకప్రక్రియ ననుసరించి యటులఁ జెప్పఁబడినది యని తెలిసికొనవలయును అను గీతలయందున్న బ్రహ్మవృక్షము యొక్క వర్ణనయం దీ వృక్షమునకు వైదికమును, సాంఖ్యము నగు వర్ణనలయొక్క సంబంధమును కలుపుద మని యాలోచింపక కేవలము సాంఖ్యశాస్త్రమునందుండి ఇరువదినాల్గు తత్త్వములుగల బ్రహ్మవృక్షమే వర్ణింపఁబడినది; (మ.భా. అశ్వ. 35·22,23 మఱియు గీతార. ప్ర. 8 చూడు.) కాని గీతలయందట్లుచెప్పక దృశ్యసృష్టిరూపమగు వృక్ష మను సంబంధముచే పరమేశ్వరునియొక్క వేదములయందు కాన్పించుచున్న వర్ణనయును సాంఖ్యశాస్త్రోక్తమగు ప్రకృతిసంబంధమైన వ్యాప్తియొక్కయును, లేక బ్రహ్మాండవృక్షముయొక్కయును వర్ణనలును నీ రెండుశ్లోకముల యందును జెప్పఁబడినవి. మోక్షమునొందుటకు త్రిగుణాత్మకమును, నూర్ధ్వమూలము నగు వృక్షముయొక్క వ్యాప్తినుండి ముక్తుఁడు కావలయును. ఈ వృక్షము మొదలు సైత మెచ్చోనుండునో దెలిసికొనుటకు వీలులేనంత యసాధ్యమైనది. కాన నీ మహావృక్షమును నశింపఁజేసి దానికి మూలమునందున్న యమృతత్వము నెఱుంగుటకు మార్గము నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

న రూప మస్యేహ తథోపలభ్యతే
నాంతో న చాది ర్న చ సంప్రతిష్ఠా,
అశ్వత్థ మేనం సువిరూఢమూల
మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా. 3

3. కాని (పైన వర్ణించినటుల) యిహలోకమునందు దానియొక్క స్వరూపము గోచరింపదు. (దాని యంతమును, నాదియు, నాధారస్థానమును కనఁబడదు) మిక్కిలి లోతునకు పాతుకొని పోగల యీ యశ్వత్థమున నానసక్తి యను బలిష్ఠమగు పట్టాకత్తితో ఛేదించి,

తతః పదం తత్పరిమార్గితవ్యం
యస్మిన్ గతా న నివర్తంతి భూయః,
తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే
యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ. 4

4. పిదప (సృష్టిక్రమముయొక్క లాగా) "పురాతనమగు ప్రవృత్తి యెవరి వలన వెలువడినదో యా యాద్యుఁడగు పురుషునే నేను పొందుచున్నాను." (అను సంకల్పముచే) నెచ్చోటికి పోఁగా వెనుకకు తిరిగిరాఁడో యా స్థానమును శోధింప వలయును.

[సృష్టియొక్క సంసారమన: నామరూపాత్మకమగు కర్మయే. ఈ కర్మ యనాదియైనది. దానిని నశింపఁజేయుట యన దానియందున్న యాసక్తిబుద్ధిని వదలుటయే. మఱియొక విధమున దానిని నశింపఁజేయుటకు వీలులేదు. కారణమేమన: నది స్వభావమునుబట్టి యనాదియు నవ్యయమునైనది. ఈ వివేచనలు గీతారహస్యమునందలి పదవప్రకరణమునందు, కర్మ యనాది యను సిద్ధాంతమే మూఁడవ శ్లోకమునందు "దానియొక్క స్వరూపముగాని, యాద్యంతములు గాని తెలియవు" అను శబ్దములచే వ్యక్తము చేయఁబడినది. మఱియు నీ కర్మవృక్షమును నశింపఁజేయుట కనాసక్తి యనునది యొకటియే సాధన మని చెప్పఁబడినది. అటులే యుపాసన చేయుచున్నప్పు డే భావన మనస్సునం దుండునో దాని ననుసరించియే ఫలమును లభించును (గీ. 8.6). కాన వృక్షచ్ఛేదన మను క్రియ జరుగునపుడు మనస్సున నెట్టి భావన యుండవలయునో నాల్గవ శ్లోకమునందు స్పష్టము చేయఁబడినది. "తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే" అని శాంకరభాష్యమునందు గ్రహింపఁబడిన పాఠమునందు వర్తమాన కాలికమును నుత్తమ పురుషైక వచనాంతమును నగు "ప్రపద్యే" యను క్రియా పదముండుటచే నీ యర్థము కావింపవలసి వచ్చినది. దానియందు "ఇతి" యను పదము వంటిదాని నేదోయొకటి నధ్యాహారము చేసికొనవలసివచ్చును. ఈ ప్రతిబంధమును తప్పించు

కొనుటకు శ్రీరామానుజ భాష్యమునందు వ్రాయఁబడిన "తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే ద్యతః ప్రవృత్తిః" అను పాఠాంతరము నంగీకరింతు మేని "ఏ స్థానమునకు పోయిన తిరిగి వెనుకకు రా నక్క అ లేదో యా స్థానమును శోధించి నిశ్చయింపవలయును (మఱియు). దేనినుండి సర్వసృష్టియు నుత్పన్నమైనదో దానినే పొందవలయును" అని యర్థము చేయవలసి వచ్చును. కాని "ప్రపద్" అను ధాతు వాత్మనేపద మగుటచే "ప్రపద్యేత్" అని దానికి విధ్యర్థమందు ప్రథమ పురుషరూపము కానేరదు. 'ప్రపద్యేత్' అనునది పరస్మైపదము నందలి రూపము గాన వ్యాకరణదృష్టిచే తప్పగును. ఈ కారణముచే శాంకరభాష్యమునం దీ పాఠము స్వీకరింపఁబడలేదు. మఱియు నదియే యుక్తమైనది. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందలి కొన్ని మంత్రములలో 'ప్రపద్యే' యను పదమునకు 'ఇతి' శబ్దమునుజేర్చక నీ ప్రకారముగనే యుపయోగము చేసికొనఁ బడినది; (ఛాం. 8.14.1) 'ప్రపద్యే' యను క్రియాపద ముత్తమపురుషయైనను వక్తతో ననఁగా నీ యుపదేశమును చేయు శ్రీకృష్ణునితో దానిని సంబంధింపఁ జేయుటకు వీలు లేదని చెప్పనక్కఅలేదు. ఇప్పు డీ తీరున నాచరించుటచే లభించు ఫలమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

నిర్మానమోహా జితసంగదోషా
అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామాః,
ద్వంద్వైర్విముక్తాః సుఖదుఃఖసంజ్ఞై
ర్గచ్ఛంత్య మూఢాః పదమవ్యయం తత్. 5

5. మానమును, మోహమును లేనివారును, నాసక్తిదోషమును జయించినవారును, నధ్యాత్మజ్ఞానమునం దెప్పుడును స్థిరులైనవారును, నిష్కాములును, సుఖదుఃఖము లను ద్వంద్వములనుండి ముక్తులయిన జ్ఞాను లవ్యయమగు స్థానమునొందుచున్నారు.

న త ద్భాసయతే సూర్యో న శశాంకో న పావకః,
యద్గత్వా న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ. 6

6. ఏ కడకుఁబోయి మరల రారో (యట్టిదే) నాయొక్క పరమమగు స్థానము. దానిని సూర్యుఁడుగాని, చంద్రుఁడుగాని, యగ్నిగాని, ప్రకాశింపఁజేయలేరు.

[వీనిలో నాలవశ్లోకము శ్వేతాశ్వతరములోను (6.14) ముండకములోను (2.2.10) కఠములోను (5.15) నున్నది. సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, నక్షత్రములు మొదలగునవి నన్నియు నామరూపముల యొక్క పక్షములోనివే యనియు, బ్రహ్మ యీ నామరూపముల కన్నింటికంటె పరముగ నుండుననియు, పరబ్రహ్మయొక్క తేజస్సుచే సూర్యచంద్రాదులు ప్రకాశింపఁజేయఁ బడుచున్నారనియు పరబ్రహ్మ ప్రకాశించుటకును మఱియొక వస్తువుయొక్క యపేక్ష లేదనియు, స్పష్టముగ సిద్ధమగుచున్నది. పైశ్లోకమునందున్న 'పరమం, ధామ' యను శబ్దములకు పరబ్రహ్మ యర్థము. ఈ బ్రహ్మయందు తాదాత్మ్యము నొందుటయే బ్రహ్మనిర్వాణమోక్షము. వృక్షమను రూపముచే నధ్యాత్మశాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన పరబ్రహ్మముయొక్క జ్ఞానము వివేచింపఁబడినది. ఇప్పుడు పురుషోత్తమ స్వరూపమునుఁ జెప్పవలయును; "కాని యెచ్చోటి కేగిన మరలరాఁడో" యని చివర చెప్పఁబడిన దానింబట్టి సూచింపఁబడిన జీవునియొక్క యుత్క్రాంతిని, దానికి సంబంధించిన జీవుని స్వరూపమును, మొదటఁ జెప్పుచున్నాఁడు—]

మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః,
మనష్షష్ఠా నీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి. 7

7. నాయొక్క సనాతనమగు నంశయే జీవలోకమునందు (కర్మభూమియందు, జీవుఁడయి ప్రకృతియందుండి, మనస్సుతోఁగూడి యాఱైన నసఁగా: మనస్సును(అయిదు (సూక్ష్మ) ఇంద్రియములును ప్రకృతితో నాలుగు నింద్రియములును' (ననఁగా: మనస్సును (సూక్ష్మ) ఇంద్రియములను) తనవైపునకు నాకర్షించుచున్నది దీనినే లింగశరీర మని చెప్పుచున్నారు.

శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యుత్క్రామ తీశ్వరః,
గృహీత్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గంధా నివాశయాత్. 8

8. ఈశ్వరునకు (అనఁగా: జీవునకు) శరీరము (స్థూల) ప్రాప్తించినప్పుడును, ఆ (స్థూల) శరీరమునుండి యతఁడు దాటిపోయినప్పుడును, గంధముయొక్క పుష్పము మొదలగు నాశ్రయములనుండి వాయువు గంధమునువలె (జీవుఁడు) పై వానిని (మనస్సును పంచేంద్రియములను) కూడనే తీసికొని పోవుచున్నాఁడు.

శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రాణమేవ చ,
అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయా నుపసేవతే. 9

9. శ్రోత్రము, చక్షుస్సు, త్వక్కు, జిహ్వ, నాసికయు, నటులే మనస్సును నను వానియందు స్థితిఁజెంది (యీ) జీవుఁడు విషయముల నుపభోగించుచున్నాఁడు.

[ఈ మూఁడు శ్లోకములలోను మొదటిదానియందు సూక్ష్మము లేక లింగశరీర మేదియో చెప్పి పిదప నా లింగశరీరము స్థూలదేహమునం దెట్లు ప్రవేశించుచున్నదో, దానియందుండి పైకెట్లు పోవుచున్నదో, మఱియు దానియందుండి విషయముల నెట్లు భోగించుచున్నదో, యీ మూఁడు స్థితులును వర్ణింపఁబడినవి. సాంఖ్యమతానుసారముగ నీ సూక్ష్మశరీరము, మహత్తత్త్వము మొదలుకొని సూక్ష్మ పంచతన్మాత్ర పర్యంతములగు పదునెనిమిది తత్త్వములయొక్క సముదాయమై యున్నది; వేదాంతసూత్రములయందు (3.1.1) పంచ సూక్ష్మభూతములును, ప్రాణమును, దానియందుఁ జేర్పఁబడినవి; (గీతారహస్య. ప్ర. 8 చూడు). అటులే మైత్ర్యుపనిషత్తునందు(6.10) సూక్ష్మశరీరము పదునెనిమిది తత్త్వములయొక్క సముదాయ మని చెప్పఁబడినది. దీనింబట్టి మనస్సును పంచేంద్రియములు నను శబ్దములచే సూక్ష్మశరీరమునందున్న యితర తత్త్వములయొక్క సంగ్రహము సైత మిచ్చో నుద్దేశింపఁబడినదని చెప్పవలయును. జీవాత్మ పరమేశ్వరుని యందుండి ప్రతి సమయమునందును క్రొత్తక్రొత్తగ పుట్టునది కానేరదు. అది పరమేశ్వరునియొక్క సనాతనమగు నంశమయి యున్నది (గీ. 2 24 చూడు). ఈ సిద్ధాంతము వేదాంత సూత్రములయందు సైతము 'నిత్య' 'అంశ' శబ్దములచే చెప్పఁబడినది

(వే. సూ. 2. 3. 17 మఱియు 43); గీతలయందున్న క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞ విచారము బ్రహ్మసూత్రములలోనుండి గ్రహింపఁబడినదని పదుమూఁడవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడిన విషయము (13. 4) దీనిచే బలపఱుపఁ బడుచున్నది. అంశ శబ్దమునకు ఘటాకాశము మొదలగు దానివలె నంశమని యర్థము నెఱుంగవలయును. కోసి తీయఁబడిన యంశకాదని గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమునందు నిరూపింపఁబడినది. శరీరమును ధరించుటయు, శరీరమును వదలిపెట్టుటయు, విషయముల నుపభోగించుటయు నను నీ మూఁడు క్రియలును నిట్లు జరుగుచుండ-]

ఉత్క్రామంతం స్థితం వాపి భుంజానం వా గుణాన్వితమ్,
విమూఢా నానుపశ్యంతి పశ్యంతి జ్ఞానచక్షుషః. 10

10. శరీరమునుండి వెడలిపోవునదియు, శరీరమునుండి గుణములతోఁ గూడి (స్వయముగ కాదు) యుపభోగించునదియు నగు జీవుని మూర్ఖులు దెలిసికొనలేరు. జ్ఞానచక్షుస్సుచేఁ జూచువారు (అతనిని) తెలిసికొనుచున్నారు.

యతంతో యోగిన శ్చైనం పశ్యం త్యాత్మ న్యవస్థితమ్,
యతంతో ప్యకృతాత్మానో నైనం పశ్యం త్యచేతసః. 11

11. అటులే ప్రయత్నముచేయు యోగులు తమయందున్న యీ యాత్మను తెలిసికొనుచున్నారు. కాని యెవరియొక్క యాత్మ (అనఁగా: బుద్ధి) సంస్కరింపఁబడలేదో యట్టి యజ్ఞులు ప్రయత్నమును చేసినను దీనిని తెలిసికొనలేరు.

[పది పదునొకండవ శ్లోకములయందు జ్ఞానచక్షుస్సుచే, లేక కర్మయోగమార్గముచే, నాత్మజ్ఞానము కల్గునని చెప్పి జీవునియొక్క యుత్క్రాంతివర్ణనము పూర్తి చేయఁబడినది. వెనుక నేడవ యధ్యాయమునందు చెప్పినట్లు (గీ. 7. 8-12 చూడు) ఆత్మసంబంధమైన సర్వవ్యాపిత్వముయొక్క ప్రస్తావన విషయమయి కొంచెము మరల చెప్పి, పిదప పదునాఱవ శ్లోకము మొదలుకొని పురుషోత్తమ స్వరూపము చెప్పఁబడినది-]

య దాదిత్యగతం తేజో జగ ద్భాసయతే உఖిలమ్,
య చ్చంద్రమసి య చ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధి మామకమ్.12

12. ఏ తేజస్సు సూర్యునియందుండి జగత్తునంతను ప్రకాశింపఁజేయుచున్నదో, యే తేజస్సు చంద్రునియందును, నగ్నియందును నున్నదో యది నా తేజస్సే యని తెలిసికొనుము.

గా మావిశ్య చ భూతాని ధారయా మ్యహ మోజసా,
పుష్ణామి చౌషధీ స్సర్వాః సోమో భూత్వా రసాత్మకః. 13

13. అటులే పృథ్విలోఁ ప్రవేశించి నేనే (సర్వ) భూతములను నా తేజస్సుచే ధరించుచున్నాను. మఱియు రసాత్మకమైన సోముఁడనై (చంద్రుఁడనునై) సర్వౌషధులను, అనఁగా: వనస్పతులనుఁ బోషించుచున్నాఁడను.

[సోమశబ్దమునకు సోమవల్లి (సోమలత) యనియు చంద్రుఁడనియు రెం డర్థములు గలవు. చంద్రుఁ డే రీతిగ జలాత్మకుఁడును, నంశుమంతుఁడును, శుభ్రమైనవాఁడునై యున్నాఁడో యటులే సోమవల్లియు నుండు నని వేదములయందు చెప్పఁబడినది. ఆ యిరువురును వనస్పతులకు రాజులని చెప్పఁబడినది. అయినను పూర్వాపర సందర్భములం బట్టి యిచ్చోఁ జంద్రుఁడే యర్థము. చంద్రుని యొక్క తేజస్సు నేనే యని యీ శ్లోకమునందు చెప్పిన పిదప వనస్పతులను బోషించు చంద్రుని గుణమును, నేనే యని యీ శ్లోకము నందే చెప్పఁబడినది. చంద్రుఁడు జలమయుఁ డగుటచే నీ గుణమతని యందున్నందున దానినుండి వనస్పతులు వృద్ధినొందుచున్నవని మఱియొకచోట సైతము చెప్పఁబడినది.]

అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః,
ప్రాణాపాన సమాయుక్తః పచా మ్యన్నం చతుర్విధమ్. 14

14. నేను వైశ్వానరరూపుఁడ నగు నగ్నిహోత్రుఁడనై ప్రాణులయొక్క దేహమునందుండి ప్రాణముతోడను నపానముతోడను కూడినవాఁడనై (భక్ష్యము,చోష్యము లేహ్యము, పేయ మని) నాలుగు విధములగు నన్నమును పచనముఁ జేయుచున్నాను.

సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో
మత్తః స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనం చ,
వేదైశ్చ సర్వైరహ మేవ వేద్యో
వేదాంతకృ ద్వేదవిదేవ చాహమ్. 15

15. అటులే యందఱియొక్క హృదయములను నేనే యధిష్ఠించియుంటిని. స్మృతియు, జ్ఞానమును, అపోహమును (తన్నాశము) నా వలననే గలుగుచున్నవి. సర్వ వేదములచేతను దెలిసికొనఁ దగినవాఁడను నేనే. వేదాంతములను జేయువాఁడను, వేదములను దెలిసికొనినవాఁడను నేనే.

[ఈ శ్లోకముయొక్క రెండవ చరణము కైవల్యోపనిషత్తునం దున్నది (కై. 2.3). కాని యిచ్చో నుండు "వేదైశ్చ సర్వైః" అను దానికి మారుగ "వేదై రనేకైః" అని మాత్రమే పాఠభేద మున్నది. దీనినే "వేదాంతమను శబ్దము గీతాకాలమందు ప్రచారములో లేదనియు నీ శ్లోకము ప్రక్షిప్తమై యుండును, లేదా, దానియందున్న వేదాంతశబ్దమున కేదో మఱియొక యర్థముండి యుండు ననియు" ననేకులు చేసిన యూహ నిర్మూలమైనది. వేదాంతశబ్దము ముండకము నందును(ముం. 3.2.6) శ్వేతాశ్వతరము (6.22) నందును కాన్పించుచున్నది. శ్వేతాశ్వతరమునందలి కొన్ని మంత్రములు లా శబ్దములనైన మార్పక గీతలయందు ప్రయోగింపఁబడినవి. ఇప్పుడు పురుషోత్తమ లక్షణము లెవ్వియో నిరుక్తపూర్వకముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు-]

ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే క్షర శ్చాక్షర ఏవ చ,
క్షరః సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే. 16

16. ఈ లోకమున క్షరుఁడనియు నక్షరుఁడనియు నిరువురు పురుషులు గలరు. క్షరుఁడన నశ్వరములగు సర్వభూతము లనియు, కూటస్థుఁడనఁగా: నీ సర్వభూతములయొక్క మూలమునందుండు (కూటమునందు ప్రకృతిరూపమై) నే యవ్యక్తతత్త్వము గలదో దాని నక్షర మనియుఁ జెప్పుచున్నారు.

ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృతః,
యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః. 17

17. కాని యెవఁడు పురుషోత్తముఁడో వాఁ డీ రెండింటికంటెను వేఱుగ నున్నాఁడు. వానిని పరమాత్మ యని చెప్పుచున్నారు. ఆ యవ్యయుఁడగు నీశ్వరుఁడే త్రైలోక్యమును వ్యాపించి (త్రైలోక్యమును) పోషించుచున్నాఁడు.

యస్మా త్క్షర మతీతో ఽహ మక్షరాదపి చోత్తమః,
అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః. 18

18. ఏ కారణముచే నేను అక్షరముకంటె పరమం దున్నవాఁడను, అక్షరము కంటె నుత్తముఁడను నై యున్నానో యా కారణముచే లోకవ్యవహారమునందును, వేదములయందును పురుషోత్తముఁడను శబ్దముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడనయి యున్నాను.

[16వ శ్లోకమునందున్న క్షరము నక్షరము నను శబ్దములును వ్యక్తము నవ్యక్తము లేక వ్యక్తసృష్టియు, నవ్యక్తప్రకృతియు నను సాంఖ్యశాస్త్రమునందలి రెండు శబ్దములతో సమానార్థములై యున్నవి. వీనిలో క్షర మనఁగా: నశ్వరమగు పంచభూతాత్మక వ్యక్తపదార్థ మని యర్థము స్పష్టమయి యున్నది. కాని యక్షరమను విశేషణము పూర్వమునం దనేక పర్యాయములు పరబ్రహ్మ యను నర్థమున నైతము ప్రయోగింపఁ బడియున్నది (గీ. 8.3; 8.21; 11.37; 12.3 చూడు). పురుషోత్తమునియొక్క పై లక్షణముల యందలి యక్షర శబ్దమునకు నక్షరబ్రహ్మ యని యర్థము కాదు. సాంఖ్యులయొక్క యక్షరమను ప్రకృతియే యర్థమని యెఱుంగవలయును. ఈ సంశ యము కలుగకుండు నిమిత్తమే యక్షర మనఁగా: కూటస్థము (ప్రకృతి) యని 16వ శ్లోకమునందు ముఖ్యముగ వ్యాఖ్యానము చేయఁబడినది. వ్యక్తసృష్టికిని యవ్యక్తప్రకృతికిని పరమందున్న యక్షరబ్రహ్మకంటెను (గీ. 8. 20-22 పైన నా టీకను చూడుము), మఱియు క్షరమును (వ్యక్తసృష్టి) నక్షరము (ప్రకృతి) నను వాని కంటెను పరముగనున్న పురుషోత్తముఁడును నను నీ రెండును యథా

ర్గముగ నొక్కఁడే యైయున్నది. ఈతనినే పరమాత్మ యని చెప్పుచున్నా రనియు, నీ పరమాత్మయే శరీరమందు క్షేత్రరూపముచే వసించుచున్నాఁ డనియు పదుమూఁడవ యధ్యాయమున చెప్పఁబడినది (గీ. 13.31). దీనినుండి క్షరాక్షరవిచారముచేఁ దుదకు నిష్పన్నమగు మూలతత్త్వమైన యక్షరబ్రహ్మయే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారమునకును పర్యవసాన మనియు లేక పిండమందును బ్రహ్మాండమందును నొక పురుషోత్తముఁడే యున్నాఁడనియు సిద్ధమగుచున్నదని సారాంశము. అటులే యధిభూతము, నధియజ్ఞము మొదలగు వానియందున్న లేక పురాతనమగు నశ్వత్థవృక్షమునందున్న తత్త్వమేదియో యనియుఁ జెప్పఁబడినది. జగత్తునందున్న యీ యైక్యమును తెలిసికొన్న వాఁడును "సర్వభూతములయందు నొక యాత్మయే" (గీ. 6. 29) కలదని జ్ఞానమును మరణపర్యంతమును మనస్సున నిలిపినవాఁడును (వే.సూ.4.1.12; గీ. 8.6) కర్మయోగము నాచరించుచుండఁగనే పరమేశ్వరుని పొందుచున్నారని యీ జ్ఞానవిజ్ఞానప్రకరణమునకు ముఖ్య తాత్పర్యము. కర్మలను చేయకుండ, పరమేశ్వర భక్తిమాత్రముచేత మోక్షము లభింపక పోనేరదు. కాని, గీతలయందున్న జ్ఞానవిజ్ఞాన నిరూపణముల కది తాత్పర్యము కాదు. జ్ఞానముచేఁ గాని, భక్తిచేఁ గాని పరిపూతమగు నిష్కామబుద్ధితో సాంసారిక కర్మల నన్నింటినిఁ జేయవలయుననియు, వానిని చేయుచుండఁగనే మోక్షమెట్లు లభించు ననియు నిరూపించుటకై యీ జ్ఞానవిజ్ఞానములయొక్క నిరూపణ యారంభింపఁ బడినదని యేడవ యధ్యాయారంభముననే చెప్పఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము. ఇప్పుడు దీనిని తెలిసికొనిన నే ఫలము రాఁగలదో చెప్పుచున్నాఁడు-]

యో మా మేవ మసమ్మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్,
స సర్వవి ద్భజతి మాం సర్వభావేన భారత. 19

19. ఇట్లు నేను పురుషోత్తముఁడనని మోహముఁ జెందక యెవఁడు తెలిసికొనుచున్నాఁడో వాఁడు సర్వజ్ఞుఁడై సర్వభావములచేతను నన్నే భజించుచున్నాఁడు.

[బుద్ధిమచ్ఛబ్దమునకు బుద్ధుఁడు (తెలిసికొన్నవాఁడు) అని యిచ్చో నర్థము. కారణమేమనఁ: భారతమునం (శాం. 248·11) దీ యర్థమునందే బుద్ధ శబ్దమును, కృతకృత్యశబ్దమును ప్రయోగింపఁ బడినవి. బుద్ధశబ్దమునకు బౌద్ధావతారమను రూఢార్థము మహాభార తమునం దెక్కడను లేదు (గీతారహస్య పరి. చూడు)-]

ఇతి గుహ్యతమం శాస్త్ర మిద ముక్తం మయాఽనఘ,
ఏత ద్బుద్ధ్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్ కృతకృత్యశ్చ భారత. 20

20. ఓ నిష్పాపుఁడవగు భారతా! యిట్లీ గుహ్యముల యన్నింటిలోను గుహ్యమగు శాస్త్రము నాచేఁ జెప్పఁబడినది. దీనిని దెలిసికొనుటచే మనుష్యుఁడు బుద్ధి మంతుఁడై (అనఁగా: బుద్ధుఁడు, లేక జ్ఞాతయై) కృతకృత్యుఁ డగును.

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే పురుషోత్తమప్రాప్తి
యోగో నామ పంచదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న పురుషోత్తమప్రాప్తియోగ మనెడు పదునేనవ యధ్యాయము సమాప్తమయినది.

షోడశోఽధ్యాయః

పదునారవ యధ్యాయము

[పురుషోత్తమయోగ మను క్షర-అక్షరజ్ఞానముయొక్క పరమావధి ముగిసినది. మఱియు నిజముగ విచారించితిమేని, కర్మయోగము నాచరించుచుండ నందుచేతనే పరమేశ్వరుని జ్ఞానము గలిగి మోక్ష మెట్లు గల్గునదియు నిరూపించుటకయి యేడవ యధ్యాయము మొదలుకొని చెప్పుట ప్రారంభింపఁబడిన జ్ఞానవిజ్ఞానము లిచ్చో సమాప్తములైనందున నిక నుపసంహారము మాత్రమే మిగిలియుండెను. అయినను తొమ్మిదవ యధ్యాయమునందు (9. 12) రాక్షసులగు మనుజులు నాయొక్క యవ్యక్తము, శ్రేష్ఠమునగు స్వరూపమును దెలిసికొనలేరని భగవంతుఁడు సంక్షేపముగఁ జెప్పిన విషయమునే వివరించుటకయి యీ యధ్యాయ మారంభింపఁబడినది; మఱియు మనుజులయం దిట్టి భేద మేల కలుగవలయునో తర్వాత నుండు నధ్యాయములలోఁ జెప్పి పిమ్మట పదునెనిమిదవ యధ్యాయమునందు గీతనంతయు నుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్రీ భగవా నువాచ:

అభయం సత్త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితిః,

దానం ద మశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తప ఆర్జవమ్. 1

భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 1. ఓ భారతా! అభయమును, శుద్ధమగు సాత్త్వికవృత్తియును, జ్ఞానయోగవ్యవస్థితియు (అనఁగా: జ్ఞానమార్గముయొక్కయు కర్మయోగము యొక్కయు తారతమ్య వ్యవస్థను జేయుటయును), దాతృత్వము, దమము, యజ్ఞము, స్వాధ్యాయము (అనఁగా: స్వధర్మానుసారముగఁ బ్రవర్తించుట), తపస్సు, సరళత-

అహింసా సత్య మక్రోధ స్త్యాగ శ్శాంతి రపైశునమ్,
దయా భూతేష్వలోలత్వం మార్దవం హ్రీ రచాపలమ్. 2

2. అహింస, సత్యము, క్రోధము లేకుండుట, త్యాగము (కర్మఫలత్యాగము) శాంతి, అపైశున్యము, క్షుద్రబుద్ధిని విడనాడి యుదారబుద్ధితో నుండుట, సర్వభూతములయందును దయ, లంపటుఁడు కాకుండుటయు, మృదుత (దుష్కార్యముల యందలి), లజ్జయు, చాపల్యము లేకుండుట, అనఁగా: వ్యర్థపుపనులు చేయకపోవుట,

తేజః క్షమా ధృతి శ్శౌచ మద్రోహో నాతిమానితా,
భవంతి సంపదం దైవీ మభిజాతస్య భారత. 3

3. తేజస్విత, క్షమ, ధృతి, శుచిగనుండుట, ద్రోహముచేయకపోవుట, అను నీ గుణములు దైవీ సంపత్తునందు జన్మించిన పురుషునకు ప్రాప్తము లగును.

[దైవీసంపదయొక్క యీ యిరువదియాఱు గుణములును, పదుమూఁడవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడిన జ్ఞానముయొక్క యిరువదిలక్షణములును (గీ. 13, 7-11) నిజముగ విచారించిన వేఱుకావు. ఈ హేతువునుబట్టి ముందు శ్లోకములయందు నజ్ఞానము నాసురీ సంపదయందుఁ జేర్చఁబడినది. ఈ యిరువది గుణములయొక్క పట్టికయం దున్న ప్రతి శబ్దమునకును సద్వ్యాంశలలోను వేర్వే ఱగు నర్థములను జెప్పుటకు వీలులేదు. అట్టి యుద్దేశమును లేదు. ఉదాహరణము: అహింసను కొందఱు కాయిక మనియు, వాచిక మనియు, మానసిక మనియు విభజించి క్రోధముచే నితరుల మనస్సును నొప్పించుట యనునది యొక విధమగు హింసయే యని చెప్పుచున్నారు. శుచిగ నుండుటను పైత మిట్లే త్రివిధ మందుమేని మనస్సుయొక్క శుచిత్వమందు క్రోధము చెందకుండుటయు, ద్రోహము చేయకుండుటయు మొదలగు గుణములును చేరును. మహాభారతమున శాంతిపర్వము నందు 160-వ యధ్యాయము మొదలు 162-వ యధ్యాయము వఱకును వరుసగ దమము, సత్యము, లోభము ననునవి సవిస్తరముగ వర్ణింపఁ బడినవి. వీనిలో దమమునందే, క్షమ, ధృతి, అహింస,

సత్యము, ఆర్జవము, లజ్జ మొదలగు నిరువదియైదు గాని, ముప్పది గాని గుణములును జేరును (శాం. 160). సత్యముయొక్క నిరూపణ యందు (శాం. 162) సత్యము, సమత, దమము, అమాత్సర్యము, క్షమ, లజ్జ, తితిక్ష, అనసూయత, యాగము, ధ్యానము, ఆర్యత (లోకకళ్యాణేచ్ఛ) ధృతి, దయ, అను నీ పదుమూఁడు గుణములును, సత్యమునందే చేరు నని చెప్పఁబడినది. అచ్చోటనే యీ శబ్దములకు వ్యాఖ్యానము సైతము చేయఁబడినది. ఒక గుణమునందే యీ తీరున ననేక గుణములఁ జేర్చుట యనునది పాండిత్యముచేఁ జేయు పనియై యున్నది. ప్రతిగుణమును గుఱించియు నొక్కొక్క ప్రత్యేకగ్రంథము వ్రాయవలసివచ్చును. దైవీసంపత్తుయొక్క సాత్త్వికస్వరూపమును పూర్తిగఁ దెలియపఱచుటకే పై శ్లోకమునందు గుణములయొక్క సముచ్చయ మంతయుఁ జేయఁబడినది. మఱియు నొకానొక శబ్దమున నేదైన నొకయర్థ మిముడనిచో మఱియొక శబ్దమునం దిముడవలయు నను తలంపునను, నట్లు చేయఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము; పై పట్టికయం దున్న జ్ఞానయోగ వ్యవస్థితి శబ్దమునకు గీత. 4. 41-42 శ్లోకముల యాధారముచే కర్మయోగపరముగ నర్థము చేసితిని. త్యాగ శబ్దమునకును, ధృతిశబ్దమునకును, వ్యాఖ్యానము భగవంతునిచేతనే పదునెనిమిదవ యధ్యాయమునఁ జేయఁబడినది చూడు (18. 4 మఱియు29). దైవీసంపత్తునందుఁ జేరు గుణములను జెప్పి యిప్పుడు త ద్విరుద్ధపక్షమునందున్న యాసురీ, లేక రాక్షసీ సంపత్తును వర్ణించు చున్నాఁడు-]

> దంభో దర్పోఽభిమానశ్చ క్రోధః పారుష్య మేవ చ,
>
> అజ్ఞానం చాభిజాతస్య పార్థ సంపద మాసురీమ్. 4

4. ఓపార్థా! దంభము, దర్పము, అభిమానము, క్రోధము, పారుష్యము అనఁగా: నిష్ఠురత, అజ్ఞానము ననునని యాసురీసంపత్తుపందు (అనఁగా: రాక్షస సంపత్తునందు) జన్మించినవారికి (ప్రాప్తము లగును).

[మహాభారతమునందు, శాంతిపర్వము 164, 165 అధ్యాయములయందు వీనిలోఁ గొన్ని దోషములు వర్ణింపఁబడినవి. తుదకు నృశంసుఁడని యెవని ననవలయునో యా విషయము సైతము చెప్పఁబడినది. అజ్ఞాన మనునది యాసురీసంపత్తుయొక్క లక్షణమని యీ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినందున జ్ఞాన మనునది దైవీసంపత్తుయొక్క లక్షణమని స్పష్ట మగుచునే యున్నది. జగత్తునందు కాన్పించుచున్న ద్వివిధము లగు స్వభావములను నిట్లు వర్ణించి—]

దైవీ సంపద్విమోక్షాయ నిబంధా యాసురీ మతా,
మా శుచః సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి పాండవ. 5

5. (వీనిలో) దైవీ సంపత్తు (పరిణామమునందు) మోక్షదాయక మనియు నాసురీసంపత్తు బంధక మనియు, చెప్పుచున్నారు— ఓ పాండవా! నీవు దైవీసంపత్తు నందు జన్మించినవాఁడవు. శోకింపకు మని యుపదేశించెను.

[దైవీసంపద గలవారికిని, నాసురీసంపద గలవారికిని గలుగు గతి సంక్షేపముగఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పు డాసురసంపద గల వారిని విస్తారముగ వర్ణించుచున్నాఁడు—]

ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసుర ఏవ చ,
దైవో విస్తరశః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే శృణు. 6

6. ఈ లోకమునందు జీవులు రెండు విధములుగఁ బుట్టుచున్నారు. ఒకఁడు దేవుఁడును మఱియొక డసురుఁడును. వీరిలో దైవ (ప్రకారముయొక్క) వర్ణనము చేయఁబడినది. ఇప్పు డో పార్థా! యాసుర (ప్రకారమగు) వర్ణనను నేను చేయుచున్నాను వినుము.

[పూర్వాధ్యాయములయందు కర్మయోగి యెట్లు ప్రవర్తింపవలసినదియు, బ్రాహ్మీస్థితి యెట్లుండునదియు, లేక స్థితప్రజ్ఞుఁడు, భగవద్భక్తుఁడు, త్రిగుణాతీతుఁడని యెవరిని చెప్పవలసినదియు, జ్ఞాన మనఁగా నేమియో యదియు నీ మొదలగు విషయములు చెప్పఁ

బడినవి. ఈ యధ్యాయముయొక్క మొదటి మూఁడు శ్లోకముల యందునుఁ జేయఁబడిన దైవీసంపత్తుయొక్క వర్ణనమే, దైవీప్రకృతి గలవాని వర్ణనము గాన దైవవర్గముయొక్క వర్ణనము విస్తారముగ పూర్వమందు చేయఁబడినదని, చెప్పఁబడినది. అసురసంపత్తి తొమ్మిదవ యధ్యాయమునందు (9.10 మఱియు 12) కొంచె ముల్లేఖింపఁబడినది. కాని యచ్చోనుండు వర్ణన పూర్తి కాని దగుటచే దాని నీ యధ్యాయమునం దిప్పుడు సంపూర్ణముగ వ్రాయుచున్నాఁడు.—]

ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదు రాసురాః,
న శౌచం నాపి చాచారో న సత్యం తేషు విద్యతే. 7

7. ప్రవృత్తియు (ననఁగా: నేమి చేయవలసినదియు) నివృత్తియు (ననఁగా: నేది చేయకూడదో యదియు) నసురులకు తెలియదు. శుచిత, యాచారము, సత్యము ననునవి వారియం దుండవు.

అసత్య మప్రతిష్ఠం తే జగ దాహు రనీశ్వరమ్,
అపరస్పరసమ్భూతం కిమన్య త్కామహైతుకమ్. 8

8. వీరు (అసురులు) జగత్తంతయు నసత్య మనియు నప్రతిష్ఠ మనియు (నిరాధారము) ననీశ్వర మనియు (అనఁగా: పరమేశ్వరుఁడు లేకయే యుండునది) అపరస్పర సంభూత మనియు (అనఁగా: నొకదాని యందుండి మఱియొకటి పుట్టలేదనియు) కావుననే కామము దక్క (అనఁగా: మనుష్యులయొక్క విషయోపభోగములు దక్క) ఈ జగత్తునకు మఱియొక ప్రయోజన మేమియు లేదనియుఁ జెప్పుదురు.

[ఈ శ్లోకముయొక్క భావార్థము స్పష్టముగనున్నను వాని యందలి పదముల కర్థము విషయమై మిక్కిలి మతభేదములుగలవు. మా మతానుసారముగ వేదాంతము, లేక కాపిలసాంఖ్యము నను నీ రెండు శాస్త్రములయొక్క జగదుత్పత్తివిషయకమైన సిద్ధాంతము నొప్పుకొనని చార్వాకాదినాస్తికుల మతములను వర్ణించునదియు, కాన నీ శ్లోకమునందున్న పదములు సాంఖ్యుల యొక్కయు, నధ్యాత్మశాస్త్రమునం దున్నదియు నగు సిద్ధాంతములకు విరుద్ధముగు

నర్థములు గలవిగనే యున్నవి. వేదాంతులు జగత్తు నశ్వరమని చెప్పి దానియందున్న యవినాశి యగు సత్యమును-సత్యస్య సత్యం (బృ. 2.3-6) శోధించి తీయుచున్నారు. ఆ సత్యమగు తత్త్వమే జగత్తునకు మూలాధారము, లేక ప్రతిష్ఠ యని యందురు. బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా (తై.2.5). కాని యసురు లీ జగ త్తసత్యము. అనఁగా: (దేనియందు సత్యము లేదో యట్టిది యనియు, నదే యప్రతిష్ఠము అనఁగా: దేనికి ప్రతిష్ఠకాని యాధారముకాని లేదో యది) అనియు నందురు. కాని యధ్యాత్మశాస్త్రమునందు ప్రతిపాదింపఁబడిన యవ్యక్త మగు పరబ్రహ్మ మీ రీతిగ నసురులకు సమ్మతము కాకపోయినను, భక్తిమార్గమునందున్న వ్యక్తుఁడగు నీశ్వరుని వా రొప్పుకొందురా? యను శంక కలుగవచ్చును. కాన ననీశ్వర (అన్ + ఈశ్వర) అను మూఁడవ పదప్రయోగముచే నసురులు జగత్తునం దీశ్వరుఁడును లేఁడని యందురని చెప్పఁబడినది. జగత్తుయొక్క మూలాధారము నీ రీతిగ నంగీకరింపక పోవుదుమేని "ఆత్మన ఆకాశః సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయో రగ్నిః। అగ్నే రాపః। అద్భ్యః పృథివీ। పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యో౽న్నం। అన్నా త్పురుషః" మొదలగు నుపనిషత్తులయందున్న (తై. 2. 1) సృష్టిక్రమమును, లేక, ప్రకృతిపురుషులను నీ స్వతంత్రములగు రెండు మూలతత్త్వములను నంగీకరించి సత్త్వరజస్తమస్సు లను గుణత్రయముయొక్క యన్యోన్య సంబంధముచే నసఁగా: పరస్పరమిశ్రణముచే వ్యక్తపదార్థము లన్నియు నుత్పన్నము లైనవి యను సాంఖ్యశాస్త్రమునందున్న సృష్ట్యుత్పత్తి క్రమమును వదలవలసి వచ్చును. కారణ మేమన: నీ గొలుసు లేక పరంపర యంగీకరింపఁబడినచో, దృశ్యసృష్టియందున్న పదార్థముల దగ్గఱనుండి వెనుకకు పోనుపోను నీ జగత్తున కేదైన మూలముండి తీరవలయునని యంగీకరింపవలసి వచ్చును. కాన నసురులు జగత్తునం దున్న పదార్థములు (అ - పరస్పర సంభూతములు) అనఁగా:

నొకదానినుండి యొకటియే (క్రమముగా నుత్పన్నములైనవి) అని యంగీకరింపరు. జగత్తుయొక్క రచనావిషయమై యొకపరి యిట్లను కొనినపిదప మనుజుఁడు ప్రాణములనే ప్రధానములని నిశ్చయించి వానియొక్క కామవాసనలను, తృప్తిపొందించుట కొఱకే జగత్తు నందున్న పదార్థము లున్నవనియు వానికి మఱియొక ప్రయోజన మేమియు లేదనియు చెప్ప నక్కఱలేకయే ప్రాప్త మగును. ఈ యర్థమే "కిమన్య త్కామహైతుకం" కామములుదక్క వానికి రెండవ కారణ మేమియుండును? అను శబ్దములచే నీ శ్లోకముయొక్క చివరను ముందు శ్లోకమునందును నీ యర్థమే చెప్పఁబడినది. అనేకులగు టీకాకారులు "అపరస్పర సంభూతం" అనుదానికి 'కి మన్యత్' అను పదముతో నన్వయించి "పరస్పరము (అనఁగా: స్త్రీపురుషుల సంయోగము నుండి) పుట్టనిది మఱియొకటి కాన్పించునా? లేదు. ఈ పదార్థమే కన్పట్టునిచో నీ జగత్తు కామహేతుకముగనే (అనఁగా: స్త్రీపురుషుల యొక్క కామేచ్ఛచేతనే) నిర్మింపఁబడినది" అని యర్థము చెప్పు చున్నారు. మఱికొందఱు "అపరశ్చ పరశ్చ, అపరస్పరౌ" అని విలక్షణ మగు విగ్రహముఁజేసి, అపరస్పర యనఁగనే స్త్రీపురుషులును వారి నుండి యీ జగత్తు పుట్టుటచే దానికి స్త్రీపురుషులయొక్క కామమే హేతువుగ నున్నది. మఱియొక కారణమేదియు లేదు" అని యీ పదములకే యర్థమును చెప్పుచున్నారు. కాని యీ యన్వయము సరళమైనదికాదు. మఱియు నపరశ్చ పరశ్చ యనువానికి సమానము అపర-పర యని యుండ మగును. మున్యను అపరస్పర యని సకారము రాదు. ఇంతియకాక అసత్య, అప్రతిష్ఠ మొదలగు పూర్వ మందున్న పదములను జూచినను అపరస్పర సంభూతశబ్దము, నఞ్, సమానము గనే యుండవలయు నని కాన్పించుచున్నది. మఱియు నపరస్పర సంభూతశబ్దములచే సాంఖ్యశాస్త్రమునందు గుణములనుండి గుణముల యొక్క యే యన్యోన్యజననము వర్ణింపఁబడినదో యదియే యిచ్చో

వివక్షిత మని చెప్పవలసివచ్చును. "అన్యోన్య", "పరస్పర" శబ్దములు రెండును సమానార్థకములు. సాంఖ్యశాస్త్రములో నొకదానితో మఱి యొక దానికి గలుగు విరోధమును జెప్పుచు నీ రెండు శబ్దములును ప్రయోగింపఁబడినవి (మ.భా.శాం. 305; సాం.కా. 12 మఱియు 13 చూడు); గీతలయొక్క మాధ్వభాష్యమునం దీ యర్థమునే స్వీకరించి జగత్తునందలి వస్తువు లొకదానివలన నొకటి యె ట్లుత్పన్నమగు చున్నదియు నిరూపించుటకు "అన్నా ద్భవంతి భూతాని ఇత్యాది-" అగ్నిహోత్రమునందు వేయఁబడిన యాహుతి సూర్యుని చేరును. కాన యజ్ఞమునుండి వృష్టి, వృష్టినుండి యన్నము, అన్నమునుండి ప్రజలును బుట్టుచున్నారు— అను నర్థముగల గీతలయందున్న శ్లోకమే ప్రమాణముగఁ జెప్పఁబడినది (గీ. 3.14; మను 376 చూడు). కాని తైత్తిరీయోపనిషత్తునందున్న వచనములు దీనికంటె మిక్కిలి ప్రాచీన ములును వ్యాపకములును గాన వానినే నేను పైన ప్రమాణముగ గ్రహించితిని. అయినను గీతలయందలి అ-పరస్పర సంభూతపదము చేత నుపనిషత్తులయందలి సృష్ట్యుత్పత్తిక్రమమే విశేషముగ వివక్షిత మని నే నెన్నెదను. అది యట్లుండనిమ్ము; జగత్తుయొక్క రచనా విషయమై చెప్పఁబడిన యాసురమతము వారియొక్క ప్రవర్తనముపై నెట్లుపరిణమించునదియు నిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు. పై శ్లోకమునందు కడపటనుండు కామహైతుక మను పదమునకే యిది వివరణము—]

ఏతాం దృష్టి మవష్టభ్య నష్టాత్మానో ఽల్పబుద్ధయః,
ప్రభవం త్యుగ్రకర్మాణః క్షయాయ జగతో ఽహితాః. 9

9. ఇట్టి యూహతో నల్పబుద్ధులుగల నష్టాత్ములును, దుష్టులును క్రూర కర్మల నాచరించుచు, జగత్తును నశింపఁ జేయుటకొఱకుఁ బుట్టుచున్నారు.

కామ మాశ్రిత్య దుష్పూరం దంభ మాన మదాన్వితాః,
మోహా ద్గృహీత్వాఽసద్గ్రాహాన్ ప్రవర్తంతే ఽశుచివ్రతాః 10

10. (మఱియు) ఎప్పుడును పూర్ణముకాని కామముల (అనఁగా: విషయోప భోగేచ్ఛలను) నాశ్రయించి దంభము, మానము, మదము ననువానిచే వ్యాపింపఁబడిన వారు (అసురులు) మోహముచేత నసద్గ్రహమును (అనఁగా: నబద్ధపు కల్పనలను) మనస్సునందు చేసికొని దుర్మార్గపు పనులను జేయుచున్నారు.

చింతా మపరిమేయాం చ ప్రలయాంతా ముపాశ్రితాః,
కామోపభోగపరమా ఏతావ దితి నిశ్చితాః. 11

11. అటులనే యామరణాంతమును (లెక్కలేని సుఖభోగములయొక్క) చింతలచే నాకులు లయి కామోపభోగములయందు మగ్నులయి యదియే పరమ సాధ్య మని నిశ్చయించుచున్నారు.

ఆశాపాశశతై ర్బద్ధాః కామక్రోధపరాయణాః,
ఈహంతే కామభోగార్థ మన్యాయే నార్థసంచయాన్. 12

12. అనేకు లట్టి పాశములచే బద్ధులై, కామక్రోధపరాయణులై సుఖోప భోగములకొఱకు న్యాయము పుష్కలముగ ధనము నార్జించుద మను నభిమానము గలవా రగుచున్నారు.

ఇద మద్య మయా లబ్ధ మిమం ప్రాప్స్యే మనోరథమ్,
ఇద మస్తీద మపి మే భవిష్యతి పున ర్ధనమ్. 13

13. నే నీ దినమున నింత సంపాదించితిని. రే పా కోరికను నెఱవేర్చుకొం దును. ఈ ధనము నా దగ్గఱ నున్నది. అదియును నాదే యగును.

అసౌ మయా హతః శత్రు ర్హనిష్యే చాపరానపి,
ఈశ్వరోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాన్ సుఖీ. 14

14. ఈ శత్రువుల, నే జంపితిని. ఇంకను కొందఱిని నేను చంపుదును. నే నీశ్వరుఁడను. (నేనే) ఉపభోగించువాఁడను. నేను సిద్ధుఁడను, బలాఢ్యుఁడను, సుఖిని-

ఆఢ్యోఽభిజనవా నస్మి కో ఽన్యోఽస్తి సదృశో మయా.
యక్ష్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇ త్యజ్ఞానవిమోహితాః. 15

15. నేను సంపన్నుఁడను. గొప్ప కులమందుఁ బుట్టితిని. నాతో సమానుఁ డెవఁడు? నేను యజ్ఞమును చేయుదును, దానము లిచ్చెదను, నే నానందము నొందుదును అని యజ్ఞానముచే మోహము నొంది-

అనేక చిత్తవిభ్రాంతా మోహజాల సమావృతాః,
ప్రసక్తాః కామభోగేషు పతంతి నరకేఽశుచౌ. 16

16. అనేక ప్రకారములగు కల్పనలచే భ్రాంతులయి మోహజాలములోఁ బడి విషయోపభోగములయం దాసక్తు లయిన యీ యసురు లశుచియగు నరకమందుఁ బడుచున్నారు.

ఆత్మసంభావితాః స్తబ్ధా ధనమానమదాన్వితాః,
యజంతే నామయజ్ఞైస్తే దంభేనావిధిపూర్వకమ్. 17

17: ఆత్మశ్లాఘనమునుఁ జేసికొనువారును, స్తబ్ధులును, ధనముయొక్కయు మానముయొక్కయు మదముతోఁ గూడినవారును, నగు నసురులు దంభముతో శాస్త్రవిధిని వదలి కేవల నామమాత్రములగు యజ్ఞముల చేయుచుందురు.

అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం చ సంశ్రితాః,
మా మాత్మ పరదేహేషు ప్రద్విషంతోఽభ్యసూయకాః. 18

18. అహంకారముచేతను, బలముచేతను, కామముచేతను, దర్పముచేతను క్రోధముచేతను నిండినవారై తమ యొక్కయు, నితరులయొక్కయు దేహమందున్న నన్ను (పరమేశ్వరుని) ద్వేషించు-

తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్,
క్షిపా మ్యజస్ర మశుభా నాసురీష్వేవ యోనిషు. 19

19. అశుభకర్మలను జేయుచు, ద్వేషించువారును, క్రూరులునగు నీ నరాధములను (ఈ) సంసారమునందు పాపయోనులయందే యెప్పుడును పడవేయుచుందును.

ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని,
మా మప్రాప్యైవకౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిమ్.20

20. ఓ కౌంతేయా! ఇట్లు ప్రతిజన్మయందును నాసుర యోనులనే పొందుచు నీ మూర్ఖులు న న్నెప్పుడు పొందక మిక్కిలి యధోగతి నొందుదురు.

[అసురులును వారికి ప్రాప్తమగు గతియును వర్ణింపఁబడినది. ఇప్పుడు దీనినుండి యెట్లు విముక్తు లగుదురో చెప్పుచున్నాఁడు-]

త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః,
కామః క్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మాదేత త్త్రయం త్యజేత్. 21

21. కామము, క్రోధమును, లోభము నను మూఁడును మూఁడు విధములగు నరకద్వారములు. అవి మనలను నశింపఁజేయుచున్నవి. కాన నీ మూఁడింటిని వదల వలయును.

ఏతై ర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారై స్త్రిభి ర్నరః,
ఆచరత్యాత్మనః శ్రేయ స్తతో యాతి పరాం గతిమ్. 22

22. ఓ కౌంతేయా! ఈ మూఁడు తమోద్వారముల నుండియు విముక్తుఁ డగునేని మనుజుఁడు దనకు దేనివలన మేలు గలుగునో దానినే యాచరింప నారంభించి పిదప నుత్తమ గతి నొందును.

[మూఁడు నరకద్వారములును వదలిపోవునేని సద్గతి లభించు నని స్పష్టముగనే తెలియుచున్నది; కాని యే విధమునఁ బ్రవర్తించు టచే వదలునో చెప్పలేదు. కావున నా మార్గము నిప్పుడు చెప్పుచు న్నాఁడు-]

యః శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః,
న స సిద్ధి మవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్. 23

23. ఎవఁడు శాస్త్రోక్తవిధిని వదలి యిచ్చవొచ్చినట్లు జేయుచున్నాఁడో వానికి సిద్ధి లభింపదు, సుఖము లేదు, ఉత్తమగతియు లభింపదు.

తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ,
జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి. 24

24. కావున కార్యాకార్యవ్యవస్థితిని (అనఁగా: కర్తవ్య మేదియో, యకర్తవ్య మేదియో) నిర్ణయించుటకు నీవు శాస్త్రమునే ప్రమాణముగ గ్రహింపవలయును.

శాస్త్రమునఁ జెప్పఁబడిన దాని నెఱింగి తదనుసారముగఁ గర్మలఁ జేయుట యీ లోకమున నీకు కర్తవ్యము.

[ఈ శ్లోకమునందుండు 'కార్యాకార్యవ్యవస్థితి' యను పదమును బట్టి కర్తవ్యశాస్త్రముయొక్క (అనఁగా: నీతిశాస్త్రముయొక్క) కల్పనను కన్నుల యెదుట నిడికొని గీత యుపదేశింపఁబడినదని స్పష్టమగుచున్నది. దీనినే కర్మయోగశాస్త్రమని చెప్పుచున్నారని గీతారహస్యమునందు స్పష్టముగ నిరూపింపఁబడినది.]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే దైవాసురసంపద్విభాగ యోగో నామ షోడశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదము నందున్న దైవాసుర సంపద్విభాగయోగ మను పేరు గల్గిన పదునాఱవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

సప్తదశోఽధ్యాయః

పదునేడవ యధ్యాయము

[కర్మయోగశాస్త్రానుసారముగ జగత్తుయొక్క ధారణపోషణలఁ జేయువారిని, జగత్తును నశింపఁజేయు వారిని నిట్లు వర్ణించిన పిదప మనుజులలో నిట్టి భేద మేల గలుగు నని సందేహము సహజముగఁ గలుగును "ప్రకృత్యా నియతాః స్వయా"— వారివారి ప్రకృతిచే నియతు లగుదురు (అనఁగా: న ట్లుండుట వారికి స్వభావము) అని యేడవయధ్యాయమున నీ శంకకు సామాన్య మగు సమాధానము చెప్పఁబడినది(7.20). కాని సత్త్వ రజ స్తమస్సు లను గుణము లప్పుడు వివేచింపఁ బడనందున నీ ప్రకృతిజన్యము లగు భేదములకు సవిస్తర మయిన యుపపత్తి యచ్చోఁ జెప్పఁబడలేదు. కాన పదునాల్గవ యధ్యాయమున గుణత్రయమును వివరించి, యిప్పుడు వానివల్లనే శ్రద్ధాదులయొక్క స్వభావవైచిత్ర్యము సైత మెట్లు గలుగునదియుఁ జెప్పి జ్ఞానవిజ్ఞానములయొక్క సంపూర్ణమగు లక్షణ మీా యధ్యాయములయందుఁ జెప్పఁబడినది. అట్లే తొమ్మిదవ యధ్యాయమునం దున్న భక్తిమార్గమున సైత మనేక భేదము లేల గల్గినవో యీా యధ్యాయమునందలి యుపపత్తిచేఁ దెలిసి కొనఁబడును (9.23, 24 చూడు)—]

అర్జున ఉవాచ :

యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః,
తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణ సత్త్వ మాహో రజ స్తమః. 1

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు— 1. ఓ కృష్ణా! శ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడైనను శాస్త్రమునందలి విధిని వదలి యజనము చేయువానియొక్క నిష్ఠ (అనఁగా: మనస్సు

యొక్క స్థితి) యెట్టిదని తెలిసికొనవలయును? సాత్త్వికమైనదా? రాజసమైనదా? తామసమైనదా?

శ్రీ భగవానువాచ:

త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా,
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు. 2

భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- 2. సమస్త జీవులయొక్కయు నీ శ్రద్ధ స్వభావమునుబట్టి సాత్త్విక మనియు, రాజస మనియు, తామస మనియు మూఁడు విధములు. అది యెట్లో వినుము.

[పూర్వాధ్యాయము కడపట శాస్త్రమునందలి విధిని, లేక నియమమును, పాలింపవలయు నని చెప్పిన పిదప నర్జునున కీ శంక కలిగెను. శాస్త్రమునందు నమ్మక మున్నను మనుజుఁ డజ్ఞానముచేఁ బొరఁబడును. ఉదాహరణము- సర్వవ్యాపియగు పరమేశ్వరునియొక్క భజనపూజనములు సేయవలయు నను శాస్త్రవిధిని వదలి యితరదేవతనే పూజించుచున్నాఁడు (గీ.9.23) అయినను నట్టి పురుషునియొక్క నిష్ఠ (అనఁగా: నవస్థ లేక స్థితి) యెట్టిదని యర్జునుఁ డడిగెను. అప నమ్మకముచే శాస్త్రములను ధర్మములను తిరస్కరించువారి విషయమయి (అనఁగా: నసురుల గురించి) యీ ప్రశ్న చేయఁబడలేదు. అయినను ప్రసంగానుసారముగ వారి కర్మలయొక్క ఫలములు సైత మీ యధ్యాయమునందు వర్ణింపఁబడుచున్నవి-]

సత్త్వానురూపా సర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత,
శ్రద్ధామయోఽయం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధః స ఏవ సః 3

3. ఓ భారతా! అందఱికును శ్రద్ధ వారివారి పూర్వజన్మ సంస్కారముతోఁ గూడిన యంతఃకరణము ననుసరించి కలుగును. మనుష్యుఁడు శ్రద్ధామయుఁడై యున్నాఁడు. ఎవనికి దేనియందు శ్రద్ధయుండునో యటులే వాఁ డగును.

[రెండవ శ్లోకమునందు సత్త్వశబ్దమునకు దేహస్వభావము, లేక యంతఃకరణ మను నర్థము కఠోపనిషత్తున చెప్పఁబడినది (కఠ.

6.7). వేదాంతసూత్రముల యొక్క శాంకరభాష్యమునందు క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞపదములు ప్రయోగింపఁబడినవి (వే.సూ.శాం.భా. 1.2.12). రెండవ శ్లోకమునందున్న స్వభావశబ్దమును, మూఁడవ శ్లోకము నందున్న సత్త్వశబ్దమును, నీ శ్లోకమున సమానార్థకము లై యున్న వని సారాంశము. కారణ మేమన: స్వభావ మనఁగా: ప్రకృతి యనియు, ప్రకృతియందుండియే బుద్ధియు, నంతఃకరణమును బుట్టె ననియు, నీ సిద్ధాంతము సాంఖ్యులకును వేదాంతులకును సమ్మతమే. ఎవని కెట్టి శ్రద్ధగలదో వాఁ డట్లగుచున్నాఁ డను సిద్ధాంతము. "దేవ తలను భజించువారు దేవతలను బొందుదురు" మొదలగు పూర్వము నందుఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంతములకు సామాన్యమైన యనువాదమై యున్నది (గీ. 7.20-23; 9.25). గీతారహస్యమునందలి పదుమూఁ డవ ప్రకరణమునం దీ విషయమును నేను విచారించితిని; ఎవరి కెట్టి నిశ్చయము గలదో వారి కట్టి ఫలము గలుగును. ఈ నిశ్చయము గలుగుటయుఁ, గలుగకుండుటయు ప్రకృతి స్వభావము నవలంబించి యుండునని చెప్పినపిదప దాని నెట్లు బాగుచేసికొనవలయునో యని మరల ప్రశ్న వెలువడును. ఆత్మ స్వతంత్ర మైనది యగుటచే నీ దేహ స్వభావ మీ యభ్యాసముచేతను, వైరాగ్యముచేతను మెల్లమెల్లగ క్రమేణ మార్చవచ్చు ననునది దానికి సమాధానము. ఈ విషయము గీతారహస్యమునందలి పదియవ ప్రకరణమునందు వివరింపఁబడినది. ప్రస్తుతమున శ్రద్ధాభేద మేల? యనియు నది యెట్లు గలుగుచున్న దనియు మనము విచారింపవలసి యున్నది. కాన ప్రకృతి స్వభా వానుసారముగ శ్రద్ధ మారునని చెప్పినపిదప నిప్పుడు ప్రకృతియును సత్త్వ రజస్తమోగుణములతో యుక్తమై యుండుటచేతనే, శ్రద్ధకును మనుజుల స్వభావమునకును, నెట్లు త్రివిధభేదము గల్గుచుండునదియు వాని కేమి పరిణామము గల్గునదియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు—]

యజంతే సాత్త్వికా దేవాన్ యక్షరక్షాంసి రాజసాః,
ప్రేతాన్ భూతగణాం శ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః. 4

4. సాత్త్వికమగు (సత్త్వగుణ ప్రధానములయిన) స్వభావముగలిగిన వారు దేవతలను యజించుచున్నారు; రాజసులు యక్షరాక్షసుల నుపాసించుచున్నారు. మిగిలిన వారు (అనఁగా: తామసులు) ప్రేతలను భూతగణములను యజించుచున్నారు.

[శాస్త్రములయందు శ్రద్ధగలిగిన మనుజులును సత్త్వాది ప్రకృతిగుణములయొక్క భేదముచేఁ బొందుచున్న మూఁడు భేదములును వారియొక్క స్వరూపములును చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు శాస్త్రము విషయమై శ్రద్ధలేని కామపరాయణుల యొక్కయు దాంభికుల యొక్కయు వర్గ మేదియో చెప్పుచున్నాఁడు. వీరు సాత్త్వికులుకారని స్పష్ట మయ్యేయున్నది. కాని వారు కేవలము తామసులని చెప్పుటకును వీలులేదు. కారణ మేమన: వారి కర్మలు శాస్త్రవిరుద్ధములైనను వానిని చేయుటయందు వారికి ప్రవృత్తికలదు. ప్రవృత్తి రజోగుణ ధర్మమై యున్నది. ఇట్టివారు సాత్త్వికు లని గాని, రాజసు లని గాని, తామసు లని గాని చెప్పుటకు వీలులేదు. కాన దైవీవర్గమనియు నాసురీ వర్గ మనియు రెండు వర్గములను గల్పించి వానిలో నీ దుష్టుల నాసురవర్గమునందుఁ జేర్చవలయు నని సారాంశము. ఈ యర్థమే ముందున్న రెండు శ్లోకములయందును జెప్పఁబడినది.]

అశాస్త్రవిహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః,
దంభాహంకారసంయుక్తాః కామరాగబలాన్వితాః. 5

5. (కాని) ఎవరు దంభాహంకారములతోఁ గూడినవారయి కామముయొక్కయు నాసక్తియొక్కయు బలముచే శాస్త్రవిరుద్ధమయిన ఘోరతపస్సును జేయుచున్నారో వా రవివేకులయిన యాసురబుద్ధి గలవారని యెఱుంగుము.

కర్శయంత శ్శరీరస్థం భూతగ్రామమచేతసః,
మాం చైవాంతశ్శరీరస్థం తాన్ విద్ధ్యాసురనిశ్చయాన్. 6

6. మఱియు నెవరు శరీరమునందున్న పంచమహాభూతములు మొదలగువాని సముదాయమునే గాక శరీరములో నుండు నన్ను సైతము కష్టపెట్టుచున్నారో వా రవివేకు లయిన యాసురబుద్ధిఁ గలవారని యెఱుంగుము.

[ప్రకృతి స్వభావమును బట్టి సాత్త్వికమును, రాజసమును, తామసమును కాఁగలదు. తదనుసారముగ వారి కర్మలలో భేదముం డును. వారి కర్మానురూపముగ వారికి వేర్వేఱగు గతి ప్రాప్త మగును. అయిన నింతమాత్రముచేతనే ప్రతి మనుజుఁడును నాసురవర్గములోని వాఁడు కాఁడు. ఇఁక నేమన: నాత్మస్వాతంత్ర్యము నుపయోగించు కొనియు, శాస్త్రప్రమాణముగఁ బ్రవర్తించుచు, ప్రకృతిస్వభావమును క్రమేణ సంస్కరించుకొనుటకుఁ బ్రతి మనుజుఁడును బ్రయత్నింప వలయును. అట్లు చేయక దుష్టమగు ప్రకృతిస్వభావముయొక్క యభిమానమునే వహించి శాస్త్రవిరుద్ధమైన యాచరణమునే చేయువా రాసురబుద్ధి గలవారని చెప్పవలయునని యీ శ్లోకముయొక్క భావా ర్థము. ఇప్పుడు శ్రద్ధానుసారముగనే యాహారము, యజ్ఞము, తపస్సు, దానము ననునవి సత్త్వ రజ స్తమస్సు లనెడి ప్రకృతి గుణములచే నెట్లు వేర్వే ఱగుచున్నదియు, నా కారణమున స్వభావవైచిత్ర్యము సైత మెట్లు గల్గునదియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.—]

ఆహార స్త్వపి సర్వస్య త్రివిధో భవతి ప్రియః,
యజ్ఞ స్తప స్తథా దానం తేషాం భేద మిమం శృణు. 7

7. ప్రతి మనుజునకును నిష్టమగు నాహారము సైతము మూఁడు విధములుగ నున్నది. అట్లే యజ్ఞమును, తపస్సును, దానమును మూఁడు విధములు. వాని భేద మును జెప్పుచున్నాను. వినుము.

ఆయుస్సత్త్వ బలారోగ్య సుఖప్రీతి వివర్ధనాః,
రస్యా స్స్నిగ్ధా స్థిరా హృద్యా ఆహారాస్సాత్త్వికప్రియాః 8

8. సాత్త్వికపురుషునకు రుచించు నాహార మాయుష్యమును, సాత్త్వికవృత్తిని బలమును, నారోగ్యమును, సుఖమును, ప్రీతిని వృద్ధి పొందించును. మఱియు రస

యుక్తమును, స్నిగ్ధమును నై శరీరమందుఁ బ్రవేశించి చిరకాలముండునదియు మన స్సునకు నానందదాయకమును నగును.

కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్ష విదాహినః,
ఆహారా రాజసస్యేష్టా దుఃఖశోకామయప్రదాః. 9

9. రాజపురుషులకు నిష్టమగు నాహారము కారముగను, పులుపుగను, నుప్పగను, మిక్కిలి వేడియైనదిగను, మండునదిగను, రూక్షమైనదిగను, దాహమును జేయునదిగను, దుఃఖమును, శోకమును, రోగమును పుట్టించునదిగను నుండును.

[సంస్కృతమునందు కటువు అనఁగా: కారముగ నుండునదియు తిక్తము చేఁదని యర్థమైనందున తదనుసారముగనే సంస్కృత వైదిక గ్రంథములయందు మిరియములు కారముగలవి యనియు, వేపాకు చేఁదనియు వర్ణింపఁబడెను (వాగ్భటసూత్ర అ. 10 చూడు). కటు, తిక్త శబ్దములకు యథాక్రమముగ కారము, చేఁదు అని యపభ్రంశ రూపములు—]

యాతయామం గతరసం పూతి పర్యుషితం చ యత్,
ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్. 10

10. తామసపురుషులకు నిష్టమగు నాహారము, చాలసేపటి క్రింద వండఁబడినదిగను, రసశూన్యమైనదిగను, దుర్గంధము గలదిగను, చద్దిదిగను నుచ్ఛిష్టమైనదిగను, నపవిత్రమైనదిగను నుండును.

[సాత్త్విక మనుజులకు సాత్త్వికమును, రాజసులకు రాజసమును, తామసులకు తామసమును నగు నాహారము రుచించును. ఇంతియకాక యాహారము సాత్త్వికముగ నున్నచో మనుష్యుని యొక్కవృత్తియు క్రమముగ సాత్త్వికము కాఁగలదు. "ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః" అని యుపనిషత్తులలోఁ జెప్పఁబడినది (ఛాం. 7.26.2). కారణ మేమన: మనస్సును బుద్ధియుఁ బ్రకృతియొక్క వికారములగుటచే, నాహారము సాత్త్విక మగునేని తదనుసారముగ బుద్ధియు, తనంతట తానే సాత్త్విక మగును. ఆహారముయొక్క భేదము నిరూపింపఁ

బడినది. ఇప్పుడిట్లే యజ్ఞముల యందలి మూఁడు భేదములను చెప్పుచున్నాఁడు-]

అఫలాకాంక్షిభి ర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే,
యష్టవ్య మేవేతి మన స్సమాధాయ స సాత్త్వికః. 11

11. ఫలాశనుఁ జెందక యజ్ఞమునుఁ జేయుట, తన కర్తవ్యమని యెన్నుకొని శాస్త్రవిధిప్రమాణముగ శాంతచిత్తముతోఁ జేయఁబడు యజ్ఞము సాత్త్వికము.

అభిసంధాయ తు ఫలం దంభార్థ మపి చైవ యత్,
ఇజ్యతే భరతశ్రేష్ఠః తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్. 12

12. ఓ భరతశ్రేష్ఠ! ఫలమును గోరి కాని, దంభార్థమై గాని (అనఁగా: నైశ్వర్యమునుఁ జూపుటకై చేయఁబడు యజ్ఞము రాజసమని యెఱుంగుము.

విధిహీన మసృష్టాన్నం మంత్రహీన మదక్షిణమ్,
శ్రద్ధావిరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే. 13

13. శాస్త్రవిధిని వదలి యన్నదానమును, మంత్రములును, దక్షిణలును శ్రద్ధయు లేకుండగ చేయఁబడిన యజ్ఞము తామసమని చెప్పుచున్నారు.

[ఆహారమువలెను, యజ్ఞమువలెను, తపస్సు సైతము త్రివిధము. కాని మొదట కాయికము, వాచికము, మానసికము నని తపస్సును మూఁడు విధములుగ విభజించి యనంతరమునం దీ మూఁడింటికిని ప్రత్యేకముగ సత్త్వరజస్తమోగుణములచేఁ గలుగు త్రైవిధ్యము వర్ణింపఁబడినది. తపస్సు అనఁగా: అరణ్యమునకేగి పాతంజలయోగముచే శరీరమును కష్టపెట్టుకొనుట యను సంకుచితమగు నర్థమిచ్చో వివక్షితము కాదు. యజ్ఞయాగాది కర్మలును వేదాధ్యయనమును, చాతుర్వర్ణ్యానుసారముగ వారి వారి కర్తవ్యములగు కర్మలును, (ఉదాహరణము: క్షత్రియుఁడు యుద్ధమును జేయుట, వైశ్యుఁడు వ్యాపారమునుఁ జేయుట మొదలగునవి యన్నియు) వారి వారి తపస్సులే యై యున్నవని తపశ్శబ్దమునకు మనువుచే వ్రాయఁబడిన వ్యాపకా

ర్థమే (మను. 11. 236) గీతయందలి యీ శ్లోకమున నుద్దేశింపఁబడి యున్నది-]

దేవద్విజగురు ప్రాజ్ఞపూజనం శౌచ మార్జవమ్,
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే. 14

14. దేవతలయొక్కయు, బ్రాహ్మణులయొక్కయు, విద్వాంసులయొక్కయు పూజనమును, శుచిత్వము, సరళత, బ్రహ్మచర్యము అహింస యనునవి శారీరక తపస్సులు (అనఁగా: కాయికతపస్సు) అని చెప్పచున్నారు.

అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్,
స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే. 15

15. (మనసునకు) నుద్వేగము నీయనిదియు, సత్యమును ప్రియమును, హితకరమునునైన భాషణమును, స్వాధ్యాయమును (అనఁగా: స్వకర్మయొక్క యభ్యాసమును) వాచికమైన తపస్సని చెప్పచున్నారు.

మనఃప్రసాద స్సౌమ్యత్వం మౌన మాత్మవినిగ్రహః,
భావసంశుద్ధి రిత్యేత త్తపో మానస ముచ్యతే. 16

16. మనస్సును ప్రసన్నముగ నుంచుట, సౌమ్యత, మౌనము, (అనఁగా: మునివలె ప్రవర్తించుట) మనోనిగ్రహము, శుద్ధభావన, అనునవి మానస తపస్సు లని చెప్పచున్నారు.

[15వ శ్లోకమునందలి సత్య, ప్రియ, హితశబ్దములు "సత్యం బ్రూయాత్, ప్రియం బ్రూయా న్న బ్రూయాత్ సత్య మప్రియమ్, ప్రియం చ నానృతం బ్రూయా దేష ధర్మ స్సనాతనః" (మను. 4 138); సత్యము మాటలాడవలయును, ఇష్టముగ మాటలాడవలయును, సత్యమైనను అప్రియము నాడరాదు, ఇది సనాతన మగు ధర్మము అను మనువచనము ననుసరించియున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. అయినను "అప్రియస్య చ పథ్య స్య వక్తా శ్రోతా హి దుర్లభః" అని మహాభారతమునందే విదురుఁడు దుర్యోధనునకుఁ జెప్పియున్నాఁడు

(సభా. 68.17 చూడు). కాయికము, వాచికము, మానసికము నను మూఁడు విధము లగు తపస్సు మరల నెట్లు విభజింపఁబడెనన—]

శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తపస్త త్త్రివిధం నరైః,
అఫలాకాంక్షిభి ర్యుక్తైః సాత్త్వికం పరిచక్షతే. 17

17. ఈ త్రివిధమైన తపస్సు, ఫలాశను వదలి యధికమగు శ్రద్ధతోడను యోగయుక్తమగు బుద్ధితోడను, మనుజునిచేఁ జేయఁబడినచో నది సాత్త్విక మని చెప్పఁబడుచున్నది.

సత్కార మాన పూజార్థం తపో దంభేన చైవ యత్,
క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం రాజసం చల మధ్రువమ్. 18

18. తనకు సత్కారము, మానము, లేక పూజ కావలయు ననిగాని, లేక దంభముకొఱకుఁ గాని చేయఁబడిన తపస్సు చల మయిన (అస్థిరము) తపస్సు నిచ్చో (అనఁగా: శాస్త్రమున) రాజసమని చెప్పఁబడినది.

మూఢగ్రాహే ణాత్మనో య త్పీడయా క్రియతే తపః,
పర స్యోత్సాదనార్థం వా త త్తామస ముదాహృతమ్. 19

19. వెఱ్ఱిపట్టుదలచే తన్ను పీడించునదియు లేక (జారణ, మారణాదికర్మలచే) లోకులను పీడించుటకై చేయఁబడునదియు నగు తపస్సు తామస మనుచున్నారు.

[తపస్సునందలి భేదములు నిరూపింపఁబడినవి. ఇప్పుడు దానమునందలి త్రివిధమగు భేదమును చెప్పుచున్నాఁడు—]

దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే,
దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమ్. 20

20. దానముచేయుట తనకు కర్తవ్యమను బుద్ధితో యోగ్యమగు స్థలమును, కాలమును, పాత్రమును విచారించి ప్రత్యుపకారమును కోరక చేయుదానము సాత్త్వికమని చెప్పఁబడినది.

యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫల ముద్దిశ్య వా పునః,
దీయతే చ పరిక్లిష్టం తద్దానం రాజసం స్మృతమ్. 21

21. కాని (చేయఁబడిన) యుపకారమునకు బదులుగఁ గాని, లేక ముందేదో యొక యాశ నుంచుకొనిగాని తప్పించుకొనలేక చేయఁబడు దానము రాజస మని చెప్పఁబడినది.

అదేశకాలే యద్దాన మపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే,
అసత్కృత మవజ్ఞాతం తత్తామస ముదాహృతమ్. 22

22. అయోగ్యస్థలమునందును, నకాలమునందును, నపాత్రయందును, సత్కారరహితముగఁ గాని, లేక యవమానపూర్వకముగఁ గాని చేయఁబడు దానము తామస మని చెప్పుచున్నారు.

[ఆహారము, యజ్ఞము, తపస్సు, దానము ననువాని వలెనే, జ్ఞానము, కర్మ, కర్త, బుద్ధి, ధృతి, సుఖము ననునవియు, త్రివిధము లుగ ముందటి యధ్యాయమునందు వర్ణింపఁబడినవి (గీ.18.20.39). ఈ యధ్యాయమునందున్న గుణభేద ప్రకరణము సమాప్తమయినది. ఇప్పుడు బ్రహ్మను నిర్దేశించి పైనఁ జెప్పఁబడిన సాత్త్వికకర్మలయొక్క శ్రేష్ఠత్వమును, కర్తవ్యమును సిద్ధింపఁజేయుచున్నాఁడు. కారణ మేమన: పైనముందు వివేచననుం బట్టి కర్మ సాత్త్విక మైనను, రాజస మైనను, తామసమైనను దోషమయమును దుఃఖకరమును నగుటచే నీ కర్మల నన్నింటిని వదలిననే గాని బ్రహ్మప్రాప్తి కలుగదను సిద్ధాంతము నిజ మయినచో, నా కర్మ సాత్త్విక మనియు, నీ కర్మ రాజస మనియు, చెప్పుటకు కారణ మేమి యని శంక కలుగవచ్చును. సాత్త్వికము, రాజసము, తామసము నను కర్మలయొక్క భేదము పరబ్రహ్మకంటె వేఱైనవి కావని యీ యాక్షేపమునకు గీతలయందు సమాధానము చెప్పఁబడినది. బ్రహ్మ మనఁగ నేమియో యని చెప్పఁబడిన సంకల్పము నందే సాత్త్వికకర్మలును, సత్కర్మలును జేరుననియు, కావున నీ కర్మ లధ్యాత్మదృష్టిచే త్యాజ్యములు కావనియు నిర్వివాదముగనే సిద్ధమగు చున్నది. పరబ్రహ్మముయొక్క స్వరూపము విషయమై మనుజునిచేఁ బొందఁబడిన జ్ఞానమంతయు "ఓం తత్ సత్" అను మూఁడు

శబ్దములయొక్క నిర్దేశమునం దిమిడియున్నది. వీనిలో 'ఓం' అనునది అక్షరబ్రహ్మ మగుటచే దానికి నుపనిషత్తులయందు వెవ్వేఱగు నర్థము చేయఁబడినది; (ప్రశ్న 5; కఠ. 2.15-17; తై. 1.8; ఛాం. 1.1; మైత్ర్యు. 6.3 4; మాండూక్య. 1.12). ఈ వర్ణరూపమగు బ్రహ్మయే జగత్తుయొక్క యారంభమునం దుండుటచే క్రియలన్నియు నచ్చోనుండి యారంభమైనవి. 'తత్'=అది అనఁగా: సామాన్యమైన కర్మకంటె పరమందున్న అనఁగా: నిష్కామబుద్ధితో ఫలాశను వదలిచేయఁబడిన సాత్త్వికకర్మ యనియు, 'సత్' అనఁగా: ఫలాశ యున్నను శాస్త్రప్రమాణముగఁ జేయఁబడిన శుద్ధమయిన కర్మయనియు నీ సంకల్పమునకు నర్థము. ఈ యర్థానుసారముగ నిష్కామబుద్ధితో జేయఁబడిన సాత్త్వికర్మలును పరబ్రహ్మయొక్క సామాన్యము, సర్వసామాన్యము నగు సంకల్పమునందుఁ జేరుచున్నవి. కాన నీ కర్మలు త్యాజ్యము లని చెప్పువా రన్యాయ మాడినవా రగుదురు. 'తత్' 'సత్' అను రెండు కర్మలు దక్క అసత్ అనఁగా: చెడుకర్మ మిగిలియున్నది. కాని యది ఇహలోక పరలోకముల రెండింటి యందును గర్హ్యమగుటచే నది యీ సంకల్పమునందు, జేరదు అని కడపటి శ్లోకమునందు నిరూపింపఁబడినది.]

ఓం తత్స దితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్మృతః,
బ్రాహ్మణా స్తేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా. 23

23. పరమాత్మ "ఓం తత్సత్" అని మూఁడువిధములుగ (శాస్త్రములయందు) నిర్దేశముచేత (నే) పూర్వమునందు బ్రాహ్మణులును, వేదములును, యజ్ఞములును, నిర్మింపఁబడినవి.

[సర్వసృష్టియొక్కయు ప్రారంభమునందు బ్రహ్మదేవుఁడను మొదటి బ్రాహ్మణుఁడును, వేదములును, యజ్ఞములును బుట్టినవని పూర్వమునందె (గీ. 3.10) చెప్పఁబడినది. కాని యిదంతయు, నే పరబ్రహ్మయందుండి నిర్మింపఁబడినదో యా పరబ్రహ్మయొక్క స్వరూ

పము "ఓం తత్సత్" అను నీ మూఁడు శబ్దములయందు నున్నది. కాన "ఓం తత్సత్" అను సంకల్పము సృష్టి కంతకును మూలమయి యున్నదని యీ శ్లోకమునకు భావార్థము. ఇప్పు డీ సంకల్పమునం దున్న మూఁడు పదములను కర్మయోగదృష్టితో మఱియొకవిధమున నిరూపించుచున్నాఁడు—]

తస్మా దోమి త్యుదాహృత్య యజ్ఞ దానతపః క్రియాః,
ప్రవర్తంతే విధానోక్తా స్సతతం బ్రహ్మవాదినామ్. 24

24. "తస్మాత్" అనఁగా: నీ సంకల్పమునందుండి జగత్తు ప్రారంభింపఁ బడినది గాన బ్రహ్మవాదులయొక్క యజ్ఞములును, దానములును, తపస్సులును, నితరములగు శాస్త్రోక్తకర్మలును నెప్పుడును ఓం యని యుచ్చరించి యాచరింపఁ బడుచున్నవి.

తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం యజ్ఞ తపః క్రియాః,
దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః. 25

25. "తత్" అను శబ్దముచే ఫలాశను వదలి యజ్ఞము, తపస్సు, దానము మొదలగు ననేకవిధములగు క్రియలను, మోక్షార్థులు చేయుచున్నారు.

సద్భావే సాధుభావే చ సదిత్యేత త్ప్రయుజ్యతే,
ప్రశస్తే కర్మణి తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ! యుజ్యతే. 26

26. అస్తిత్వ మను నర్థమునను, సాధుత్వ మను నర్థమునను(అనఁగా: మంచితనము) 'సత్' అనుశబ్దము ప్రయోగింపఁబడుచున్నది. మఱియు నోపార్థా! యిటులె ప్రశస్తమగు కర్మను బోధించుటకును సచ్ఛబ్దము ప్రయోగింపఁబడుచున్నది.

యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితి స్సదితి చోచ్యతే,
కర్మ చైవ తదర్థీయం సదిత్యే వాభిధీయతే. 27

27. యజ్ఞము, తపస్సు, దానము, నను వానియందలి స్థితియు (అనఁగా: స్థిరభావన నుంచుటయునునదియు) 'సత్' అని చెప్పఁబడుచున్నది. ఈ హేతువు చేతనే చేయఁదగిన కర్మలకును సత్ అని పేరు.

[యజ్ఞము, తపస్సు, దానము మొదలగు ధార్మికకృత్యములు, వాని విషయమై చేయఁబడుచున్న కర్మకే మీమాంసకులు యజ్ఞార్థమైన కర్మలని సామాన్యమగు పేరు పెట్టియున్నారు. ఈ కర్మలు సేయునప్పుడు ఫలాశయున్నను, నది ధర్మమున కనుకూలమగుటచే నీ కర్మలు 'సత్' అను వర్గమునం దంతర్భూతములగుచున్నవి. కాన నిష్కామకర్మలన్నియు "తత్" = అది (అనఁగా: పర మందయినది) అను నర్థమునందుఁ జేరును. ఈ రీతిగ ప్రతికర్మయొక్కయు నారంభమునందుండు "ఓం తత్సత్" అను బ్రహ్మసంకల్పమునం దీ రెండు కర్మమును జేరుటచే నీ రెండు కర్మలును బ్రహ్మప్రాప్తి కనుకూలమైనవే యని చెప్పఁబడినవి మిగిలిన యసత్కర్మలయొక్క సంగతి యేమియో యిచ్చో చెప్పుచున్నాఁడు-]

అశ్రద్ధయా హుతం దత్తం తప స్తప్తం కృతం చ యత్,
అస దిత్యుచ్యతే పార్థ! న చ తత్ప్రేత్య నో ఇహ. 28

28. అశ్రద్ధతోఁ జేయఁబడిన హోమమును, దానమును, తపస్సును వేయేల? చేయఁబడిన దంతయు(కర్మ) ను "అసత్" అని చెప్పఁబడినది. ఓ పార్థా! ఆ కర్మ యీ లోకమునఁ గాని పరలోకమునఁగాని లాభించునది కాదు.

[తాత్పర్య మేమన: బ్రహ్మస్వరూపమునకు బోధకమగు సర్వసమ్మతమైన సంకల్పమునందే, నిష్కామబుద్ధితోఁ జేయఁబడిన, లేక కేవలము కర్తవ్య మను బుద్ధితోఁ జేయఁబడిన సాత్త్వికకర్మయును శాస్త్రానుసారముగ సమబుద్ధితోఁ జేయఁబడిన ప్రశస్తకర్మయును, లేక సత్కర్మయుఁ జేరును. మిగిలిన కర్మలు వ్యర్థము లైనవే. బ్రహ్మనిర్దేశమునం దే కర్మలు చేరునో, బ్రహ్మదేవునితోఁగూడ నే కర్మ లుత్పన్నమైనవో (గీ.3.10); యే కర్మ లెవరికిని వదలుటకు సాధ్యములుకావో, వానిని వదలుమని చెప్పుట యోగ్యము కాదని యిందువలన సిద్ధమగుచున్నది. "ఓం తత్సత్" అను బ్రహ్మనిర్దేశమునకు పైన చెప్పిన కర్మయోగపర మగు నర్థము నీ యధ్యాయమునందే, కర్మవిభాగ

ముతోఁ గలిపి చెప్పుట కిదియే కారణము. కారణ మేమన: కేవలము పరబ్రహ్మస్వరూపము వెనుక పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందును, తత్పూర్వమునందును వర్ణింపఁబడియే యున్నది. "ఓం తత్సత్" అనుదానికి మొదటి యర్థ మేమియో గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవప్రకరణముయొక్క చివర చెప్పఁబడినది. సచ్చిదానందశబ్దములచే బ్రహ్మ నిర్దేశింపఁబడుట ప్రస్తుతము ప్రచారములో నున్నది. కాని యట్లుచేయక "ఓంతత్సత్" అను బ్రహ్మనిర్దేశమే యిచ్చోఁ జేయఁబడియుండుటచే సచ్చిదానంద మను బ్రహ్మనిర్దేశము సామాన్యమైన బ్రహ్మనిర్దేశరూపముగ నొకవేళ గీతల యనంతరమందు ప్రచారమునకు వచ్చెనేమో యని దీనింబట్టి యూహింప వచ్చును.—]

ఇతి శ్రీమద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే శ్రద్ధాత్రయవిభాగ యోగో నామ సప్తదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ శ్రీ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తులయందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ—అనఁగా: కర్మయోగ-శాస్త్రమందలి శ్రీ కృష్ణార్జునుల సంవాదమునందు శ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగ మను పేరు గల పదునేడవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

అష్టాదశోఽధ్యాయః

పదునెనిమిదవ యధ్యాయము

ప్రదునెనిమిదవ యధ్యాయము గీతాశాస్త్రమున కంతకు నుపసంహార మగుచున్నది. కాన నింతవఱకునుఁ జెప్పఁబడిన విషయముల నన్నింటిని నిచ్చో సంగ్రహముగ సింహావలోకనముచేఁ జూతము. (విశేషముగ నెఱుంగుటకై గీతారహస్యము ప్ర. 14చూడుము). స్వధర్మానుసారముగ ప్రాప్తమైన యుద్ధమును వదలి భిక్షాటనకు సంసిద్ధుఁడైన యర్జునుని స్వకర్తవ్యమునందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకొఱకు గీత యుపదేశింపఁబడిన దని ప్రథమాధ్యాయమునుం బట్టి స్పష్టమైయున్నది. గురుహత్య మొదలగు దోషయుక్తములగు కర్మలను జేయుటచేఁ దనకు కల్యాణము కలుగదని యర్జునుఁడు సందేహించుచుండెను. కాన నాత్మజ్ఞానులు స్వీకరించిన జీవితకాలమును గడపు రెండు విధములగు మార్గములును రెండవ యధ్యాయముయొక్క ప్రారంభమునందుఁ జెప్పఁబడినవి. మొదటిది సాంఖ్యము (సన్న్యాసము). రెండవది (కర్మ-) యోగము. ఈ రెండు మార్గములును మోక్షప్రదములైనను వానిలోసైతము కర్మయోగమే మిక్కిలి శ్రేయస్కర మని తుదకు సిద్ధాంతము చేయఁబడినది (గీ. 5.2). వీనిలో కర్మయోగమునందు బుద్ధి శ్రేష్ఠమని యందురు. బుద్ధి స్థిరమును, సమమును అయినచో కర్మలు బాధింపవు. కర్మయెవరికిని విడిచిపెట్టుటకు సాధ్యముకాదు. విడిచిపెట్టను కూడదు. ఫలాశను మాత్రము వదలినఁ జాలును. తనయొక్క యుపయోగముకొఱకు కాకపోయినను లోకసంగ్రహార్థమైనను చేయవలయును. బుద్ధి మంచిదైనచో జ్ఞానమునకును కర్మకును విరోధముండదు. పూర్వ మందున్న పరంపరను విచారింతుమేని జనకాదు లీ తీరుననే యాచరించి రనునది మొదలుగాఁ గల యుక్తి

వాదములు మూఁడవ యధ్యాయము మొదలు ఐదవ యధ్యాయము వఱకును జెప్పఁబడినవి. కర్మయోగసిద్ధ్యర్థమై యపేక్షింపఁబడు బుద్ధి నెట్లు సమము చేసికొనవచ్చునో ఈ కర్మయోగము నాచరించుచుండఁగ, దానిచేతనే తుదకు మోక్షమెట్లు సిద్ధించునో, యటుపిమ్మట విచారింపఁదగినది. ఈ సమత్వము నొందుటకై యింద్రియముల నిగ్రహించి యొక పరమేశ్వరుఁడే సకలభూతములయందును నున్నాఁడని పూర్ణముగఁ దెలిసికొనవలయును. వేఱొకమార్గము లేదు. దీనిలో నింద్రియ నిగ్రహము నాఱవ యధ్యాయమునందు వర్ణించి, యేడవ యధ్యాయము మొదలుకొని పదునేడవ యధ్యాయము వఱకును కర్మయోగము నాచరించుచుండఁగనే పరమేశ్వరుని జ్ఞానమెట్లు కలుగునదియు, నా జ్ఞాన మే విధమైనదియుఁ జెప్పఁబడినది. వీనిలో నేడవదానియందును నెనిమిదవ దానియందును క్షరాక్షరముల యొక్క లేక వ్యక్తావ్యక్తములయొక్క జ్ఞానవిజ్ఞానములను వివరించి, పరమేశ్వరునియొక్క వ్యక్తరూపముకంటె నవ్యక్తము శ్రేష్ఠమైనను పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడె యను బుద్ధిని చెదరనీయక వ్యక్తమునే యుపాసించుట ప్రత్యక్షావగమ్యము గనుకనే యందఱకును సులభమను విషయము తొమ్మిదవ యధ్యాయము మొదలు పంద్రెండవ యధ్యాయమువఱకును జెప్పఁబడినది. పిదప క్షరాక్షరవిచారమున నవ్యక్తమని చెప్పఁబడునదియే మనుష్యుల శరీరమునందలి యాత్మయని చెప్పఁబడు క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిచారము పదుమూఁడవ యధ్యాయమునందు చేయఁబడినది. పిదప నొకయవ్యక్తము నుండియె, ప్రకృతి యొక్క గుణములచే జగత్తునందలి వివిధస్వభావముగల మనుజులును, లేక యితరమగు నానావిధవ్యాప్తియు (సంసారము) నెట్లు వెలువడినదో యను నీ క్షరాక్షరవిజ్ఞానాంతర్గతములగు విషయములను పదునాల్గవ యధ్యాయము మొదలిడికొని పదునేడవ యధ్యాయము వఱకును నాలు గధ్యాయములయందును సవిస్తరముగ విచారించి జ్ఞానవిజ్ఞాననిరూపణము సమాప్తము చేయఁబడినది. అయినను పదేపదే

"నీవు కర్మచేయు" మనియే యర్జునున కుపదేశము చేయఁబడినందున పరమేశ్వరుని భజించి శుద్ధాంతఃకరణముతో పరమేశ్వరార్పణపూర్వకముగ స్వధర్మము ననుసరించి కేవలము కర్తవ్యములే యని యామరణాంతము సర్వకర్మలను జేయుచునే యుండవలయు నను కర్మయోగపర మగు జీవితకాలమును గడపుమార్గమే యన్నింటిలో నుత్తమ మయినదని సిద్ధాంతము చేయఁబడినది. భగవంతుఁడు జ్ఞానమూలకమును, భక్తిప్రధానమును నగు కర్మయోగము నిట్లు సాంగోపాంగముగ వివేచించిన పిదప దానియొక్క ధర్మములను పదునెనిమిదవ యధ్యాయమున నుపసంహరించి యర్జునుని స్వేచ్ఛగ యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తింపఁజేసెను. గీతలయందు సర్వోత్తమ మని ప్రతిపాదింపఁబడిన యీ మార్గమునందు నీవు చతుర్థాశ్రమమును స్వీకరించి సన్న్యాసివి కమ్మని యర్జునునకు చెప్పలేదు. అయిన నీ మార్గము నాచరించు మనుష్యుఁడు నిత్యసన్న్యాసిగనే (గీ. 5. 3) యుండు నని చెప్పఁబడినది. కాన చతుర్థాశ్రమరూప మగు సన్న్యాసమును గైకొని సర్వకర్మల నెప్పుడైనను వదలవలయు నను సిద్ధాంత మీకర్మయోగ మార్గమునం దున్నదా? లేదా? యనియు, లేనిచో సన్న్యాసము త్యాగము నను నీ రెండు శబ్దములకును నర్థ మేమి యని యర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు—]

అర్జున ఉవాచ.

> **సన్న్యాసస్య మహాబాహో తత్త్వ మిచ్ఛామి వేదితుమ్,**
> **త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథ క్కేశినిషూదన. 1**

అర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు: 1. ఓ మహాబాహువా! ఓ హృషీకేశా! యో కేశి దైత్యనిషూదనా! సన్న్యాసమునం దున్న తత్త్వమును, త్యాగమునందలి తత్త్వమును వేర్వేఱుగ నెఱుఁగఁ గోరుచున్నాను.

[సన్న్యాసము త్యాగము నను శబ్దములకు నిఘంటుకారులచే వ్రాయఁబడిన యర్థము గాని, లేక వానియందలి భేదమును గాని

విచారించుటకై యీ ప్రశ్న చేయఁబడలేదు. ఈ రెంటికిని ధాత్వర్థము 'వదలిపెట్టుట' యని యర్జునునకుఁ దెలియకపోలేదు. ఇఁక నేమన భగవంతుఁడు కర్మలను వదలివేయవలయు నని యెచ్చోటను నుడువక నాల్గు, అయిదు, ఆఱు అధ్యాయములయందును (4.41; 5.13; 6-1) సన్న్యాసమును వర్ణించిన యితర స్థలములయందును కేవలము ఫలాశను త్యజించి (గీ. 12.11) సర్వకర్మలను పరమేశ్వరునియందు సన్న్యాసమును (అర్పణమును) జేయుమని నుడివెను (3.30; 12-6). ఉపనిషత్తులయందును 'న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన, త్యాగే నైకే అమృతత్వమానశుః' (కై. 1. 2; నారాయణ 12. 3)- సర్వకర్మలను త్యజించియే యనేకులు మోక్షమును సంపాదించుకొనిరి అనియు "వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః సన్న్యాసయోగా ద్యతయః శుద్ధసత్త్వాః" (ముండక 3.2-6) –కర్మత్యాగరూపమైన సన్న్యాసయోగముచే శుద్ధులగు యతులు– అనియు 'కిం ప్రజయా కరిష్యామః' (బృ. 4.4.22)–మాకు పుత్రపౌత్రాదు లయిన ప్రజలతో నేమి ప్రయోజన మున్నది?– అనియు కర్మత్యాగ పరమగు సన్న్యాసధర్మమును బోధించు వచనములు కాన్పించుచున్నవి. అనఁగా: భగవంతుఁడు త్యాగసన్న్యాసశబ్దములు రెండును స్మృతిగ్రంథములయందు బ్రతిపాదింపఁబడిన నాలు గాశ్రమములలోను కర్మత్యాగరూపము లయిన సన్న్యాసాశ్రమపరము లని చెప్పక యితరమగు నే యర్థమునందైనను శబ్దములఁ బ్రయోగించె నేమో యని యర్జునుఁ డెన్నుకొని యీ విషయమును బాగుగ వివరింపవలయు నని య ట్లడిగెను. (గీతా రహస్య. ప్ర. 11 చూడు.)–]

శ్రీ భగవా నువాచ:

కామ్యానాం కర్మణాం న్యాసం సన్న్యాసం కవయో విదుః,
సర్వకర్మ ఫలత్యాగం ప్రాహుః త్యాగం విచక్షణాః. 2

శ్రీభగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:— 2. కామ్యములు నాఁబడు కర్మల యొక్క న్యాసమును (అనఁగా: వదలుటను) బుద్ధిమంతులు సన్న్యాస మని చెప్పు చున్నారు.మఱియు సర్వకర్మలయొక్క ఫలములను వదలుట పండితులు త్యాగమని చెప్పు చున్నారు.

[కర్మయోగ మార్గమునందు దేనిని సన్న్యాస మనియు, దేనిని త్యాగ మనియుఁ జెప్పుదురో యీ శ్లోకమున స్పష్టముగ జెప్పఁబడినది. కాని సన్న్యాసమార్గీయు లగు టీకాకారుల కీ మతము సమ్మతము కానందున వా రీ శ్లోకమును మిక్కిలి తికమక చేసిరి. శ్లోకప్రారంభమునందే కామ్యశబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. కాన మీమాంసకులు చెప్పు నిత్యము, నైమిత్తికము, కామ్యము, నిషిద్ధము మొదలగు కర్మలయొక్క భేద మిచ్చో వివక్షితము కాదు. వీనిలో కామ్యములైన కర్మలనే వదలివేయవలయు నని భగవంతుఁ డుపదే శించినట్లు టీకాకారులు చెప్పుచున్నారు; కాని సన్న్యాసమార్గీయులకు నిత్యము, నైమిత్తికము లగు కర్మలు సేయనక్కఱలేదు. కాన నిత్య ములు, నైమిత్తికములు నగు కర్మలు కామ్యకర్మలలోనే చేర్పఁబడినవని వారు చెప్పవలసివచ్చును. ఇట్లు చెప్పినను ఈ శ్లోకముయొక్క యుత్తరార్థమునందు, ఫలాశను వదలవలయును. కర్మలను వదలఁ గూడ దని చెప్పఁబడినది (పిదప నాఱవ శ్లోకమును చూడు). సంగ తము కానందున తుదకు కర్మమార్గముయొక్క స్తుతి భగవంతునిచేఁ జేయఁబడిన దనియు, భగవంతునకు నిజమగు నభిప్రాయము, కర్మ లను వదలివేయవలయు ననియే యనియుఁ దమ కిష్టము వచ్చినట్లు టీకాకారు లర్థముఁ జెప్పి సమాధానము నొందుచున్నారు. సన్న్యా సము మొదలగువానికి సాంప్రదాయికుల యుద్దేశము ననుసరించి యీ శ్లోకమునకు సరియగు నర్థము కుదురదని దీనివలన స్పష్టమగు చున్నది. దీనికి నిజమైన యర్థము కర్మయోగపరము. అనఁగా: ఫలా శను వదలి యామరణాంతమును సర్వకర్మలను చేయవలయు నను సిద్ధాంతము పూర్వమునందు గీతలలో ననేక పర్యాయములు చెప్పఁ

బడిన దానిననుసరించియే చేయవలయును. అది సరళముగ సైతముండును. కామ్యశబ్దమునకు మీమాంసకులు చెప్పునదియునగు నిత్యములును, నైమిత్తికములును, కామ్యములును, నిషిద్ధములునైన కర్మలర్థమైన పిదప నీ కర్మవిభాగ మిచ్చో నుద్దేశింపఁబడినది కాదని ముందుగఁ దెలిసికొనవలయును. కర్మయోగ మార్గమునందు సర్వకర్మలును కామ్యము లనియు (అనఁగా: ఫలాశను మనస్సున నిడుకొని చేయఁబడిన వనియు) నిష్కామములైన వనియు (అనఁగా: ఫలాశను వదలి చేయఁబడిన వనియు) రెండు విధములుగ విభజించుచున్నారు. మనుస్మృతియందలి యథాక్రమముగ ప్రవృత్తికర్మలనియు, నివృత్తికర్మలనియు పేర్కొనఁబడినవి (మను. 12. 88. 89 చూడు). కర్మలు నిత్యములైనను, నైమిత్తికములైనను, కామ్యములైనను, కాయికమైనను, వాచికములైనను, మానసికములైనను, సాత్త్వికాది భేదములు గలవి యయినను మఱియొక విధమైనను, నవియన్నియు కామ్యములు, నిష్కామములు నను రెండు వర్గములలో నేదో యొక మార్గములోనివై తీరవలయును. కారణ మేమనఁ: ఫలాశయుండుటయు, లేకుండుటయు నను రెండింటికంటె వేఱగు భేదము సంభవింపదు. ఏ కర్మల కే ఫలము శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినదో (ఉదాహరణము: పుత్త్రప్రాప్తికొఱకు పుత్త్రేష్టి, యా ఫలముకొఱకు చేయఁబడిన కర్మ కామ్యమయినది). ఆ ఫలమును మనస్సునఁ గోరక యా కర్మ కేవలము కర్తవ్య మను తలంపున చేయఁబడినచో నది నిష్కామమని చెప్పవలయును. సర్వకర్మలను కామ్యమనియు, నిష్కామమనియు లేక మనువుయొక్క పరిభాషానుసారము) ప్రవృత్తమనియు నివృత్తమనియు రెండు విధములుగ విభజించిన పిదప కర్మయోగి సర్వవిధములయిన కామ్యకర్మలను సన్న్యసింపవలయు ననియే సిద్ధాంత మగుచున్నది. పైన చెప్పఁబడిన కర్మల యొక్క రెండు వర్గములలోను నిష్కామకర్మలు మిగిలియున్నవి. ఈ నిష్కామకర్మలను కర్మయోగి చేయవలయునని గీతలయందలి

ముఖ్యమైన యభిప్రాయ మను మాట నిజమే; కాని వానియందు సైతము ఫలాశను బొత్తిగ త్యజింపవలయును (గీ. 6.2). కాన త్యాగ మును గుఱించిన సిద్ధాంతము సైతము గీతాధర్మములయందు స్థిరము గనే యున్నది. కర్మల నన్నింటిని వదలిపెట్టక పోయినను సన్న్యాసము, త్యాగము నను నీ రెండు సిద్ధాంతములును కర్మయోగమార్గమునం దుండనే యున్నవని యర్జునునకుఁ దెలియు నిమిత్తమై సన్న్యాసమన కామ్యకర్మలయొక్క యత్యంత త్యాగ మనియు, త్యాగ మన చేయఁబడుచున్న కర్మలయందు ఫలాశాత్యాగమనియు నీ యర్థములు రెండును నీ శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడినవని సారాంశము. కావున సన్న్యాసము (లేక సాంఖ్యము) యోగము నను నీ రెండును నొక్కటియే యని నిరూపించుచు సన్న్యాసశబ్దమునకును (గీ. 5.3 6 మఱి యు 6.1.2 చూడు) నీ యధ్యాయమునందే 'త్యాగి' శబ్దమునకును నర్థము చెప్పఁబడినది(గీ. 18.11). కావున నిచ్చోటను నా యర్థమునే చేయవలయును. బ్రహ్మచారియు, గృహస్థుఁడును, వానప్రస్థుఁడు నను క్రమమున "తుదకు ప్రతిమనుజుఁడును సర్వకర్మత్యాగరూపమైన సన్న్యాసమును లేక చతుర్థాశ్రమమును గైకొన్ననేగాని మోక్షప్రాప్తి లేదని చెప్పు స్మార్తమత మిచ్చో ప్రతిపాద్యము కాదు. సన్న్యాసి యొక్క కాషాయవస్త్రము ధరించి, కర్మయోగి సర్వకర్మలను త్యజింపకపోయినను సన్న్యాసముయొక్క నిజమగు తత్త్వమును పాలించు చునే యుండును గావున, కర్మయోగమునకు స్మృతిగ్రంథములతో విరోధము లేదని దీనింబట్టి సిద్ధ మగుచున్నది. ఇప్పుడు సన్న్యాస మార్గముయొక్కయు మీమాంసామార్గముయొక్కయు మధ్యనున్న కర్మవిషయమైన వాదము నుపన్యసించి యీ విషయమై కర్మయోగ శాస్త్రముయొక్క కడపటి నిర్ణయము చెప్పుచున్నాఁడు-]

త్యాజ్యం దోషవ దిత్యేకే కర్మ ప్రాహు ర్మనీషిణః,
యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్య మితి చాపరే. ౩

3. కర్మ దోషయుక్తము గావున దానిని బొత్తిగ వదలివేయ వలయునని యనేకులు పండితులు సెప్పుచున్నారు. మఱియు యజ్ఞము, దానము, తపస్సు, కర్మయు నను వాని నెప్పుడును వదలఁగూడదని మఱికొందఱు చెప్పుచున్నారు.

నిశ్చయం శృణు మే తత్ర త్యాగే భరతసత్తమ,
త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్ర త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః. 4

4. అయిన నో భరతశ్రేష్ఠ! త్యాగము విషయమై నా నిర్ణయమును వినుము. ఓ పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! త్యాగము మూఁడు విధములని చెప్పఁబడినది.

యజ్ఞదానతపఃకర్మ న త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్,
యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషిణామ్. 5

5. యజ్ఞము, దానము, తపస్సు, కర్మయు నను వానిని వదలఁగూడదు, వానిని (కర్మలను) జేయుచునే యుండవలయును. యజ్ఞము, దానము, తపస్సు నను నవి విద్వాంసుని సైతము పవిత్రము చేయును, అనఁగా: చిత్తశుద్ధిని గలుగఁజేయును.

ఏతాన్యపి తు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ,
కర్తవ్యానీతి మే పార్థ! నిశ్చితం మత ముత్తమమ్. 6

6. కాన నో పార్థా! (యజ్ఞదానాది) కర్మలను సైత మాసక్తిని విడిచి, ఫలములను త్యజించి(యితరము లయిన నిష్కామ కర్మలను వలెనే లోకసంగ్రహార్థమై) చేయవలయును అని నాయొక్క ముఖ్యాభిప్రాయము. కావున నదియే యుత్తమ మైనది.

[కర్మలకు ఫలాశనుబట్టి దోషము (బంధకత్వము) కలదుగాని వానిని చేయుటవలన లేదు. కాన ఫలాశను వదలి నిష్కామబుద్ధితో కర్మల నన్నింటిని చేయవలయు నను కర్మయోగముయొక్క సిద్ధాంతము పూర్వ మనేక పర్యాయములు చెప్పఁబడుటచే దాని కిది యుపసంహారమై యున్నది. సర్వకర్మలును దోషయుక్తములు కావు ననే త్యాజ్యములను సన్న్యాసమార్గము నందలి సిద్ధాంతము గీతలకు సమ్మతము కాదు (గీ. 18.48 మఱియు 49 చూడు). గీత కేవలము కామ్యకర్మలయొక్క సన్న్యాసమును చేయుమని చెప్పదు; కాని ధర్మ

శాస్త్రమునందు ప్రతిపాదింపఁబడిన కర్మలను జూచితిమేని యవన్నియు కామ్యములే యగుటచే (గీ. 2.42-44) వానిని సైతము సన్న్యాసము చేయవలయు నని యిప్పుడు చెప్పవలసియున్నది. అటుల చేయుదుమేని యజ్ఞచక్రము మునిఁగిపోయి (3-16) సృష్టియే నశించిపోవుటయు సంభవించును. అప్పు డేమి చేయవలయు నను ప్రశ్నకు గీత యజ్ఞదానాదికర్మలు స్వర్గాదిఫలముల నొందుటకొఱకు చేయుమని శాస్త్రములయం దుపదేశింపఁబడినను యజ్ఞముచేయుట, దానము చేయుట, తపస్సుచేయుట మొదలగునవి నాకుఁ గర్తవ్యములు (గీ. 17-11, 17 మఱియు 20 చూడు). అవి నిష్కామబుద్ధితో లోకసంగ్రహార్థమై చేయుటకు సాధ్యములు కావని యుత్తరమిచ్చుచున్నది. కాన లోకసంగ్రహార్థమై స్వధర్మానుసారముగ నితరములగు నిష్కామ కర్మలు చేయఁబడుచున్నటులనే యజ్ఞయాగాదికర్మలను సైతము ఫలాశను, నాసక్తిని వదలి చేయవలయును. కారణ మేమన: నవి యెప్పుడును పావనములు (చిత్తశుద్ధి కారకములు) పరోపకారబుద్ధిని వృద్ధి పొందింపఁజేయునవి. మూలమునం దున్న "ఏతాన్యపి=ఈ కర్మలుసైతము" అను శబ్దములకు ఇతరములగు నిష్కామకర్మలవలెనీ యజ్ఞదానాదికర్మలను సైత మని యర్థము. ఇట్లు ఫలాశను వదలి గాని లెక భక్తితోఁగాని పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితో మాత్ర మీ కర్మలను జేయుదుమేని సృష్టి యనుఘటీయంత్ర మును నడిపించుచు కర్మలను జేయుచున్నను, మనయొక్క మనస్సునందలి ఫలాశ వదలిపోవుటచే నీ కర్మలు మోక్షప్రాప్తికి ప్రతిబంధకములుగాక యన్నివిషయములకు బాగుగ నైకమత్యము గలుగఁజేయునని కర్మవిషయములో కర్మయోగ శాస్త్రముయొక్క నిశ్చితమగు సిద్ధాంతము (గీ. 2.45 పైన నాటిప్పణిని చూడుము). మీమాంసకులయొక్క కర్మమార్గమునకును, గీతల యం దున్నకర్మయోగమునకునుగల భేదము గీతారహస్యమునందు మిక్కిలి స్పష్టముగ జూపింపఁబడుటచే నా విషయమిచ్చో విశేషముగ చర్చింపఁబడదు. అది యటు లుండనిమ్ము; అర్జునునియొక్క ప్రశ్నను

బట్టి సన్న్యాస, త్యాగ శబ్దములయొక్క యర్థ మిట్లు కర్మయోగ దృష్టిచే వివరింపఁబడిన పిదప సాత్త్వికాది భేదములచే కర్మ చేయుట యందుండు భేదము లేవియో చెప్పి యీ యర్థమునే దృఢము చేయుచున్నాఁడు—]

నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే,
మోహాత్తస్య పరిత్యాగ స్తామసః పరికీర్తితః. 7

7. (స్వధర్మానుసారముగ) నియతమగు కర్మయొక్క సన్న్యాసము (అనఁగా: త్యజించుట), (ఎవరికిని) యోగ్యమయినది కాదు. మోహముచేఁ జేయఁబడిన యీ త్యాగము తామస మని చెప్పఁబడును.

దుఃఖ మిత్యేవ యత్కర్మ కాయక్లేశభయాత్త్యజేత్,
స కృత్వా రాజసం త్యాగం నైవ త్యాగఫలం లభేత్. 8

8. శరీరమునకు కష్టము గలుగునను భీతిచే (ననఁగా: దుఃఖకరమగు నను తలంపుతో మాత్రమే) కర్మను వదలితిమేని యీ త్యాగము రాజసమగుటచే త్యాగమునకు లభింపఁదగిన ఫల మతనికి సిద్ధింపదు.

కార్య మిత్యేవ యత్కర్మ నియతం క్రియతేఽర్జున,
సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగ స్సాత్త్వికో మతః. 9

9. ఓ యర్జునా! సంగమును వదలి నిత్యమగు కర్మను విధి గనుక చేయవలయు నను తలంపుతోఁ జేయుచు ఫలమును వదలినచో నా త్యాగము సాత్త్విక మనఁబడును.

[ఏడవ శ్లోకమున 'నియత' పదమునకు నిత్య నైమిత్తికాది భేదములు గల కర్మలలో, నిత్యకర్మ యర్థమని యనేకులు చెప్పుచున్నారు. అది న్యాయము కానేరదు. "నియతం కురు కర్మ (గీ. ౩ 8) అను స్థలమునం దున్న 'నియత' పదముయొక్క యర్థమునే యిచ్చోటను స్వీకరింపవలయును. మీమాంసకుల పరిభాష యిచ్చో వివక్షితము కా నేరదని పైన చెప్పఁబడియే యున్నది. 'నియత'

శబ్దమునకు మారుగ 'కార్య' శబ్దము గీతలయందు 3.19 శ్లోకమునందున్నది. ఇక్కడ తొమ్మిదవ శ్లోకమునందు, 'కార్య', 'నియత' శబ్దము లొక్కచోట ప్రయోగింపఁబడినవి. స్వధర్మానుసారముగ ప్రాప్తములయిన యే కర్మలను వదలివేయక వానినే కర్తవ్యములను నూహతో చేయుట (గీ. 3.19 చూడు) సాత్త్వికత్యాగ మని చెప్పఁబడుచున్నది. మఱియు కర్మయోగశాస్త్రమునందు దీనినే త్యాగమని గాని, సన్న్యాసమని గాని చెప్పుదురు. ఈ యధ్యాయారంభమున రెండవ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడిన విషయమునకే యిది సమర్థకము. 'త్యాగ' సన్న్యాసశబ్దములయొక్క యర్థమున కిది వివరణము. ఇప్పుడీ సిద్ధాంతము ననుసరించియే నిజమగు త్యాగియు, సన్న్యాసియు నెవఁడో చెప్పుచున్నాఁడు–]

న ద్వేష్ట్యకుశలం కర్మ కుశలే నానుషజ్జతే,
త్యాగీ సత్త్వసమావిష్టో మేధావీ ఛిన్నసంశయః. 10

10. ఒక కర్మ 'అకుశల' మని (అకల్యాణ మని) దానిని ద్వేషింపకయు; మఱియొక కర్మ కల్యాణకర మని లేక లాభదాయకమని దానియం దనురక్తిఁ జెందకయు నుండువాఁడే సత్త్వశీలుఁడగు బుద్ధిమంతుఁడును సంశయ రహితుఁడైన త్యాగి యనియు (అనఁగా: సన్న్యాసి యనియు) చెప్పవలయును.

న హి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మాణ్యశేషతః,
యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే. 11

11. కారణ మేమన: దేహధారియైనవాఁడు కర్మను నిశ్శేషముగఁ ద్యజించుటకు వీలు లేదు. కాన కర్మలను వదలక, కర్మఫలములను మాత్రము వదలినవాఁడే నిజమగు త్యాగి, సన్న్యాసి యని చెప్పఁబడును.

[కర్మను వదలక ఫలాశనుమాత్రము వదలి త్యాగియైనవానికి ఫల మేవిధమునను, బంధకము కాదని యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు–]

అనిష్టమిష్టం మిశ్రం చ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్,
భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య న తు సన్న్యాసినాం క్వచిత్. 12

12. ఆ త్యాగులకు మరణించిన పిదప 'ననిష్టము, ఇష్టము, మిశ్రము'నను ముప్విధములగు ఫలములు ప్రాప్తము లగును. ఫలమును సన్న్యసించిన వానికి (అనఁగా ఫలాశను వదలి కర్మచేయు వానికి) నీ ఫల మెప్పుడును ప్రాప్తము కాదు అన నవి బంధింపనేరవు.

[త్యాగము, త్యాగి, సన్న్యాసి యను వానివిషయమైన విచారము పూర్వమునం (గీ. 3.4-7; 5.2.10; 61) దనేక స్థలములయందు చేయఁబడినందున నా విషయమే యిచ్చో నుపసంహరింపఁబడినది. అన్నికర్మలయొక్కయు సన్న్యాసము గీతల కెప్పుడును నిష్టముకాదు. ఫలాశను త్యజించువాఁడే గీతానుసారముగ నిజమైన సన్న్యాసి (లేక నిత్యసన్న్యాసి గీ. 5.3). నిజమైన త్యాగ మనఁగా: మమత్వయుక్తమైన ఫలాశయొక్క త్యాగమే (అనఁగా: నహంకార బుద్ధియొక్క త్యాగమే) యగును. ఈ సిద్ధాంతమునే దృఢపఱచుటకై యిప్పుడింకను కారణములు సెప్పుచున్నాఁడు-]

పంచైతాని మహాబాహో కారణాని నిబోధ మే,
సాంఖ్యే కృతాంతే ప్రోక్తాని సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్. 13

13. ఓ మహాబాహూ! సర్వకర్మలును సిద్ధించుటకు సాంఖ్యులయొక్క సిద్ధాంతమునందు చెప్పఁబడిన య్యైదు కారణములను నేను చెప్పుచున్నాను వినుము.

అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్,
వివిధాశ్చ పృథ క్చేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్. 14

14. అధిష్ఠానము (స్థానము) కర్త, వెవ్వేఱగు సాధనములు, అనేక విధములగను వెవ్వేఱుగనుండు (కర్తయొక్క) వ్యాపారమును నటులే య్యైదవది దైవమును.

శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్మ ప్రారభతే నరః,
న్యాయ్యం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః. 15

15. శరీరముచేతను, వాక్కుచేతను, మనస్సుచేతను మనుజుఁడు సేయ నారంభించిన శాస్త్రోక్తములు గాని, యశాస్త్రీయములు గాని యగు కర్మల కన్నింటికిని నీ య్యైదే కారణములు.

తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః,
పశ్యత్యకృత బుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్మతిః. 16

16. నిజమయిన స్థితి యిటులుండ బుద్ధి సంస్కరింపఁబడినది కానందున నే నొక్కఁడనే కర్తనై యున్నానని యనుకొనెడి దుర్మతి కేమియు తెలియదు (అని చెప్పవలయును).

యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధి ర్యస్య న లిప్యతే,
హత్వాఽపి స ఇమాన్ లోకాన్ న హంతి న నిబధ్యతే. 17

17. ఎవనికి నేను చేయుచున్నా నను భావన లేదో మఱి యెవని బుద్ధి యలిప్తమైనదో యతఁడు లోకులను చంపినను, చంపినవాఁడు కాఁడు. మఱియు నా కర్మ లతనికి బంధకములును కావు.

[పదుమూఁడవ శ్లోకమునందున్న సాంఖ్యశబ్దమునకు వేదాంత శాస్త్రమను నర్థము ననేకులగు టీకాకారులు సెప్పిరి. కాని పదునాల్గవ శ్లోకము నారాయణీయ ధర్మముల(మ.భా.శాం. 347-87) యందొక యక్షరమైన మార్పులేక యున్నది. అంతకు పూర్వమునందా గ్రంథమున ప్రకృతి పురుష లను కాపిలసాంఖ్యమునందున్న సిద్ధాంతము లుల్లేఖింపఁబడి యుండుటచే, సాంఖ్యశబ్దముచే నిచ్చోటను కాపిల సాంఖ్యమే యుద్దేశింపఁబడె నని నా యభిప్రాయము. కర్మఫలము లను మనుజుఁడు కోరఁగూడదు. అనఁగా: నే నీ పనిని చేయుచున్నా నని యహంకారబుద్ధిని మనస్సులో నుంచుకొనఁగూడదు అను సిద్ధాంతము పూర్వ మనేక స్థలములయందు గీతలలోఁ జెప్పఁబడినది (గీ. 2.19; 2.47; 3.27; 5.8-11; 13.29). కర్మఫలములు సిద్ధించుటకు మనుజుఁ డొక్కఁడే కారణభూతుఁడు కాఁడని చెప్పి యా విషయ మిచ్చో దృఢము చేయఁబడినది (గీతార. ప్ర.11 చూడు). మనుజుఁ డీ జగత్తున నుండినను, లేకపోయినను ప్రకృతిస్వభావానుసారముగ జగత్తుయొక్క యఖండవ్యాపార మెప్పుడును జరుగుచునే యున్నది. మనుజుఁడు తాను చేయుచున్నానని తలఁచున దంతయు నొంపి

ప్రయత్నముయొక్క ఫలము మాత్రమే కానేరదు. అతని ప్రయత్నము యొక్కయు, జగత్తునందలి యితర వ్యాపారములు లేక చేష్టలు మొదలయిన యన్నింటియొక్కయు సాయముచేతనే యా కార్యము జరుగుచున్నదని పదునాల్గవ శ్లోకమున కర్థము. ఉదాహరణము-వ్యవసాయమనునది యొక మనుజునియొక్క ప్రయత్నమును మాత్రమే యవలంబించి యుండదు. క్షేత్రము, బీజము, వర్షము, నాగలి, ఎద్దులు మొదలగు వానియొక్క గుణధర్మములయొక్కయు, వ్యాపారముల యొక్కయు సాహాయ్యము క్షేత్రము ఫలించుటకు కావలసివచ్చును. అటులే మనుజునియొక్క ప్రయత్నము సిద్ధించుటకు జగత్తునందలి వివిధమగు వ్యాపారములును సాహాయ్యము చేయవలసియుండును. వానిలో కొన్ని వ్యాపారములను మనము తెలిసికొనియుండుటచే వానియొక్క యానుకూల్యమును చూచుకొనియే మనము ప్రవర్తించుచున్నాము. కాని మన యత్నములకు ననుకూలముగఁ గాని, ప్రతికూలముగఁ గాని కొన్ని సృష్టివ్యాపారములు గలవు. కాని యవి మనకుఁ దెలియవు. దీనినే దైవమని చెప్పుచున్నారు. మరియు కార్యము సంఘటిల్లుటకు నిది యైదవ కారణమని చెప్పఁబడినది. మనుజుని ప్రయత్నము సఫలమగుటకై యీ సామగ్రి లన్నియు నావశ్యకములు. కావున వానిలో నెక్కువభాగము మనస్వాధీనములో నున్నప్పుడు గాని, లేనప్పుడు గాని, తాని పనిని జేయుచున్నానని యభిమానము నొందుటయు, లేక తనయొక్క కర్తృత్వకిట్టి ఫలము కావలయునని కోరుటయు మూర్ఖత్వమునకు లక్షణమని స్పష్టమగుచున్నది. అయినను ఫలాశను వదలినవారు తమకుఁ దోచినట్లు కుకర్మను చేయవచ్చునని పదునేడవ శ్లోకమున కర్థమును జేయరాదు. సామాన్యమనుజుఁడు సేయున దంతయు స్వార్థలోభముతోఁ జేయుచుండుటచే నతఁ డొకప్పుడు దుర్వర్తనము చేయవచ్చును. కాని స్వార్థమును, లోభమును, ఫలాశయును పూర్ణముగ నశించి, సర్వభూతములయందును సమదృష్టి గలవా రెవరికిని నహితమును జేయు

టుకు వీలులేదు. కారణమేమన: దోషము బుద్ధియందుండునదిగాని కర్మయందుండునది కాదు. కాన నెవరియొక్క బుద్ధి శుద్ధమును పవిత్రము నయిన దని మొదట నిశ్చయమైనదో వారు చేసిన యొకానొక పని లోకులదృష్టికి విపరీతముగఁ గాన్పించినను దానిని వారు సేయుటకు కారణము శుద్ధమైనదిగనే యుండవలయునని న్యాయము వలన ప్రాప్తమగుననియు, దాని విషయమై శుద్ధబుద్ధిగల మనుజుని యుత్తరవాదిగ గ్రహింపఁ గూడదనియు పదునేడవ శ్లోకమునకు తాత్పర్యము. స్థితప్రజ్ఞునియొక్క (అనఁగా: శుద్ధబుద్ధిగల వానియొక్క) నిష్పాపత్వవిషయమైన యీ సిద్ధాంత ముపనిషత్తులయందును చెప్పఁబడినది (కౌషీ. 3. 1 మఱి పంచదశి 14-16-17 చూడు). ఈ విషయమై గీతారహస్యమునందలి పండ్రెండవ ప్రకరణమునందు పూర్ణముగ వివేచింపఁబడి యుండుటచే నిచ్చో విశేషముగ విస్తరింపఁబడదు. అర్జునుని ప్రశ్నవల్ల నుపస్థితమైన సన్న్యాసత్యాగ శబ్దముల యొక్క యర్థము నిట్లు విమర్శించి యహంకారబుద్ధిని, ఫలాశను వదలి స్వధర్మానుసారముగ ప్రాప్తములగు కర్మలను చేయుట యను నదియే సాత్త్వికమైన (లేక నిజమైన) త్యాగమనియు, కర్మలు వదలుట సత్యమైన త్యాగము కాదనియు, నిరూపించి పదునేడవ యధ్యాయమునం దారంభింపఁబడిన కర్మలయొక్క సాత్త్వికాది భేదముల విచారమునే యిచ్చో కర్మయోగ సిద్ధాంతముచేఁ బూర్తి చేయుచున్నాఁడు-]

జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్మచోదనా,
కరణం కర్మ కర్తేతి త్రివిధః కర్మసంగ్రహః. 18

18. జ్ఞానమును, జ్ఞేయమును, జ్ఞాతయు నని కర్మచోదన మూఁడు విధములు. మఱియు కరణము, కర్మ, కర్త యని కర్మసంగ్రహము మూఁడు విధములు.

జ్ఞానం కర్మ చ కర్తా చ త్రిధైవ గుణభేదతః,
ప్రోచ్యతే గుణసంఖ్యానే యథావచ్ఛృణు తాన్యపి. 19

19. జ్ఞానము, కర్మ, కర్త యనునవి మూఁడును (ప్రత్యేకము) సత్త్వము, రజము, తమము (అను గుణభేదములచే) మూఁడు మూఁడు విధములుగ నున్నవని గుణసంఖ్యాశాస్త్రమునందు (అనఁగా: కాపిలసాంఖ్యశాస్త్రమునందు) చెప్పఁబడినది. అది యున్నటుల (నీకు చెప్పుచున్నాను) వినుము.

[కర్మచోదనయును, కర్మసంగ్రహమును నను శబ్దములు పారి భాషికములు. ఏ కర్మయైనను నింద్రియములచేఁ జేయఁబడకమునుపు మనస్సుచే నిశ్చయింపఁబడవచ్చును. కాన నీ మానసికవిచారమును కర్మచోదన (అనఁగా: కర్మను చేయుటకు ప్రథమమైన ప్రేరణ) యని చెప్పుచున్నారు. ఇది సహజముగ జ్ఞానమును, జ్ఞేయమును, జ్ఞాతయు నని ము వ్విధములయి యున్నది. ఉదాహరణము- కుండలను జేయక మునుపు, తాను వీనిని చేయవలయునని యనుకొను టయు (జ్ఞేయమును) అవి యిట్లుండు ననియు (జ్ఞానము) కుమ్మరి (జ్ఞాత) తన మనస్సుచే నిశ్చయించుచున్నాఁడు. ఇది కర్మచోదన. మనస్సుచే నీ రీతిగ నిశ్చయించిన పిదప నా కుమ్మరి (కర్త) మృత్తిక, చక్రము మొదలగు సాధనములను (కరణములను) సంపాదించుకొని ప్రత్యక్షముగ భాండములను (కర్మ) పూర్తిచేయుచున్నాఁడు. ఇది కర్మసంగ్రహము. కుండలు సేయుట యనునది కుమ్మరిదే యైనను కుండ యనునది, మృత్తికయొక్క కార్య మనియుఁ జెప్పుచున్నారు. కర్మచోదనాశబ్దము మానసికములగు (లేక యంతఃకరణమునం దున్న) క్రియలను బోధించునది యగుటచే, కర్మసంగ్రహశబ్దముచే నా మానసిక క్రియనే సంబంధించిన బాహ్యక్రియ నిరూపింపఁబడు చున్నదని దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది. ఏ కర్మనైనను పూర్ణముగ విచారింప వలసినచో చోదన, కర్మసంగ్రహము నను నీ రెంటిని చూచుకొనవలయును. వీనిలో జ్ఞానము, జ్ఞేయము, జ్ఞాత (క్షేత్ర జ్ఞుఁడు) అను వాని కధ్యాత్మదృష్టిచే లక్షణములు పూర్వమునందు (13.18) చెప్పఁబడినవి. అయినను క్రియారూపమగు జ్ఞానముయొక్క లక్షణము కొంచెము వేఱగుటచే నీ మూటిలో జ్ఞానముయొక్కయు,

రెండవ మూటిలో కర్మయొక్కయు నిరూపణము నిప్పుడు చేయుచున్నాఁడు-]

సర్వభూతేషు యేనైకం భావ మవ్యయ మీక్షతే,
అవిభక్తం విభక్తేషు తజ్జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికమ్. 20

20. విభక్తమైనదియు (అనఁగా: వేర్వేఱగు సర్వభూతములయందును నొక్కటియే యైనదియు) నవిభక్తమైనదియు, నవ్యయ మైనదియు నగు భావ (లేక తత్త్వము) మున్నది యని యే జ్ఞానముచే నెఱుంగఁబడునో యది సాత్త్వికజ్ఞానమని యెఱుంగుము.

పృథక్త్వేన తు యజ్జ్ఞానం నానాభావాన్ పృథగ్విధాన్,
వేత్తి సర్వేషు భూతేషు తజ్జ్ఞానం విద్ధి రాజసమ్. 21

21. సర్వభూతములయందును వేర్వేఱగు నానాభావములని పృథక్త్వబోధను గలిగించిన జ్ఞానము రాజస మని తెలిసికొనుము.

యత్తు కృత్స్నవ దేకస్మిన్ కార్యే సక్త మహైతుకమ్,
అతత్త్వార్థవ దల్పం చ తత్తామస ముదాహృతమ్. 22

22. ఇదియే సర్వస్వమని యేదోయొక విషయమునం దే కారణములేకయును, తత్త్వార్థమునకు వ్యతిరేకముగను గలుగు నల్పజ్ఞానము తామసమని చెప్పఁబడుచున్నది.

[నానావిధములగు జ్ఞానములయొక్క యీ లక్షణములు మిక్కిలి వ్యాపకములై యున్నవి. తన దారపుత్త్రాదులే సంసార మంతయు నను జ్ఞానము తామసము. ఇంతకంటె కొంచెము దూరముగ విచారించె నేని బుద్ధి మిక్కిలి వ్యాపకమై తమ గ్రామమందును, పిదప దేశమందును నుండు మనుజు లెల్లరును తనవారే యని తోఁచును; అయినను నా యీ గ్రామముల యందుండువారు గాని, లేక దేశములయందుండు వారు గాని వేర్వేఱుగనే యున్నారను నూహా మాత్రము దృఢముగనే యుండును. ఈ జ్ఞానము రాజసము. ఇంత

కంటె మఱికొంత దూరము నాలోచించె నేని సర్వ భూతములయం దును నొక యాత్మయే కలదని తలంచును. ఈ జ్ఞానము పూర్ణము, సాత్త్వికమునై యున్నది. విభక్తములయం దవిభక్తమును నేక నానా త్వమునం దేకత్వమును దెలిసికొనుట జ్ఞానముయొక్క లక్షణమని సారాంశము. ఇట్లే "నేహ నానాస్తి కించన", ఈ జగత్తునందు నానా త్వము లేదని తెలిసికొనినవాఁడు ముక్తుఁడును "మృత్యోః స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి" (బృ. 4.4.19)-ఎవఁడు జగత్తు నందు నానాత్వమును జూచుచున్నాఁడో వాఁడు జననమరణచక్రము నందు పడుచున్నాఁడు అని బృహదారణ్యకము నందును, కఠోపని షత్తునందును జెప్పఁబడినది (కఠ. 4. 11). ఈ జగత్తున దెలిసికొన దగినదంతయు నిదియే గావున (గీ. 13.16) నిదియే జ్ఞానము యొక్క పరమావధియై యున్నది. కారణమేమన, సర్వము నొక్కటియేయైన పిదప నేకీకరణ మను జ్ఞానక్రియకు నవకాశమే య oడనేరదు. ఏకీకర ణము చేయు జ్ఞాన మనెడు నీ క్రియ యెట్లు జరుగునదియు గీతా రహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమునందు నిరూపింపఁబడినది. ఈ సాత్త్వికజ్ఞానమే మనస్సున బింబించునేని దేహస్వభావమున, నత నికి గలుగు పరిణామమే దైవీసంపత్తని పదునాఱవ యధ్యాయమున నారంభమునందే చెప్పఁబడినది. పదుమూఁడవ యధ్యాయమునం (13. 7-11) దీ దేహస్వభావమే జ్ఞానమని పేర్కొనఁబడినది. దీనిం బట్టి జ్ఞానశబ్దమునకు 1. ఏకీకరణ మను మానసక్రియయొక్క పూర్ణత యును, 2. అపూర్ణతనుండి దేహస్వభావమున గలుగు పరిణామము నను నీ రెండర్థములను గీతలయందు వివక్షితములని కాన్పించుచు న్నవి. కాని నిరువదియవ శ్లోకమునందు చెప్పఁబడిన జ్ఞానముయొక్క లక్షణములు దృష్టికి మానసికములగు క్రియాస్వరూపములుగఁ గాన్పిం చినను దానియందే యీ జ్ఞానముచే దేహస్వభావమున కల్గు పరిణా మము సైతము జేరుట యిష్టమని గీతారహస్యమునందలి తొమ్మిదవ ప్రకరణమునందు స్పష్టము చేయఁబడినది. అది యటులుండ నిమ్ము;

జ్ఞానముయొక్క భేదము చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు కర్మయొక్క భేదమును చెప్పుచున్నాఁడు-]

నియతం సంగరహిత మరాగద్వేషతః కృతమ్,
అఫలప్రేప్సునా కర్మ యత్త త్సాత్త్విక ముచ్యతే. 23

23. ఫలప్రాప్తిని కోరని మనుష్యునిచే ప్రీతియైనను, ద్వేషమైనను మనస్సున నుంచుకొనక యాసక్తిని వదలి (స్వధర్మానుసారముగ) నాచరింపఁబడిన కర్మ సాత్త్వికమని చెప్పఁబడును.

యత్తు కామేప్సునా కర్మ సాహంకారేణ వా పునః,
క్రియతే బహులాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్. 24

24. కాని కామమును (ఫలాశను) కోరిగాని, లేక యహంకారబుద్ధితో గాని మిక్కిలి యాయాసపడి చేసిన కర్మ రాజసమని చెప్పఁబడును.

అనుబంధం క్షయం హింసా మనపేక్ష్య చ పౌరుషమ్,
మోహా దారభ్యతే కర్మ యత్తత్తామస ముచ్యతే. 25

25. అనుబంధమును (అనఁగా: ముందు రాఁబోవు శుభాశుభ ఫలమును) నాశమును, హింసను, తన సామర్థ్యమును విచారింపకయే మోహముచే నారంభింపఁబడిన కర్మ తామసమని చెప్పఁబడుచున్నది.

[ఈ మూఁడు విధములగు కర్మములయందును కర్మలన్నియు చేరును. నిష్కామకర్మయే సాత్త్వికమని (అనఁగా: నుత్తమమని) యేల చెప్పవలసినదియు గీతారహస్యమునందలి పదునొకండవ ప్రకరణమునందు చెప్పఁబడినది. ఇది నిజమైన యకర్మ యగును (గీ. 4.16 పైన టిప్పణి చూడు). కర్మకంటె బుద్ధి శ్రేష్ఠమని గీతలయొక్క సిద్ధాంతమగుటచే కర్మయొక్క లక్షణముల చెప్పునపుడు కర్తృసంబంధమగు బుద్ధి ప్రతి సమయమునందు నుల్లేఖింపఁబడుచున్నది. కర్మయొక్క బాహ్యమైన పరిణామము ననుసరించియే యది సాత్త్వికమా? తామసమా? యని నిశ్చయింపఁబడదని తెలిసికొనవలయును (గీతా

రహస్య (ప్ర. 12 చూడు). అటులే ఫలాశ త్యజింపఁబడినచో వెనుక ముందులను గాని, లేక సారాసారవిచారమును గాని చూడక, దోఁచిన దంతయుఁ జేయవచ్చునని యెన్నఁగూడ దని యిరువదియైదవ శ్లోక మును బట్టి సిద్ధమగుచున్నది. కారణ మేమన: ననుబంధమును ఫల మును చూడక చేయఁబడిన కర్మ తామస మగుచున్నది. సాత్త్వికము కాదని యిరువదియైదవ శ్లోకమునందు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ సిద్ధాంతము ననుసరించియే కర్తలలో భేదమును చెప్పు చున్నాఁడు-]

ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహ సమన్వితః,
సిద్ధ్యసిద్ధ్యో ర్నిర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే. 26

26. ఆసక్తి లేనివాఁడును, తనది యనిగాని, తన సంబంధమైనది యనిగాని యనుకొననివాఁడును, కార్యము సిద్ధించినను, లేకపోయినను (మనస్సునందు) వికారముఁ జెందనివాఁడును (అయిన) ధైర్యమును పట్టుదలయును గలవాఁడును నై కర్మలను జేయువాఁడు సాత్త్వికుఁడగు కర్త యనఁబడును.

రాగీ కర్మఫలప్రేప్సు ర్లుబ్ధో హింసాత్మకో ఽశుచిః,
హర్ష శోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః. 27

27. విషయాసక్తుఁడును, లోభియు (సిద్ధించుటవలనను, సిద్ధింపకపోవుట వలనను యథాక్రమముగ) హర్షముతోడను, శోకముతోడను కూడుకొనువాఁడును, హింసించువాఁడును, నశుచియు నగు కర్త రాజసుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు.

అయుక్తః ప్రాకృత స్స్తబ్ధ శ్శఠో నైష్కృతికో ఽలసః,
విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే. 28

28. చపలచిత్తుఁడును, నవివేకియు, జడుఁడును, మాయఁజేయువాఁడును, నితరుల పనులను జెఱచువాఁడును, సోమరియు, దుఃఖశీలుఁడును, ఘంటలోఁ జేయఁ దగిన పనిని నెలవఱకును జేయుచుండువాఁడును నగు కర్త తామసుఁడని చెప్పఁబడును.

[28వ శ్లోకమునందు 'నైష్కృతిక' (నిస్ + కృతి = భేదించుట, సెలుగుట) శబ్దమునకు నితరుల కార్యమును భేదించువాఁడు,

లేక చెడఁ జేయువాఁడని యర్థము; కాని దీనికి మాఱుగ కొందఱు "నైకృతిక" యని పాఠమును గ్రహించుచున్నారు. నికృతుఁ డనఁగా. శఠుఁడని యమరకోశమునం దర్థము వ్రాయఁబడియున్నది. కాని శఠుఁడను విశేషణము పూర్వమునందు చెప్పఁబడుటచే నేను 'నైష్కృతి' యను పాఠమునే గ్రహించితిని. అది యట్లుండ నిమ్ము ఈ ముగ్గురు కర్తలలోను సాత్త్వికకర్మ, యలిప్తకర్మ, లేక కర్మ యోగి యగు చున్నాఁడు. ఫలాశను వదలినను, కర్మలను చేయుదమను ప్రయత్నమును, నుత్సాహమును, సారాసారవిచారమును దృఢముగనే యున్నవని పై శ్లోకమువలన స్పష్టమగుచున్నది. జగత్తు యొక్క త్రివిధమగు వ్యాప్తినే బుద్ధికిని, ధృతికిని, సుఖమునకును నిప్పుడు సంబంధింపఁ జేయుచున్నాఁడు. ఇచ్చో బుద్ధి యనఁగా: రెండవ యధ్యాయమున (2. 41) చెప్పఁబడిన వ్యవసాయాత్మకబుద్ధి లేక నిశ్చయించు నింద్రియ మని యర్థము కాదు. ఈ విషయము గీతారహస్యమునందలి యాఱవ ప్రకరణములో వివరింపఁబడినది చూడు-]

బుద్ధేర్భేదం ధృతేశ్చైవ గుణతస్త్రివిధం శృణు,
ప్రోచ్యమాన మశేషేణ పృథక్త్వేన ధనంజయ, 29

29. ఓ ధనంజయా! బుద్ధికిని ధృతికిని గుణములవలన గలుగు మూఁడు విధములగు భేదములను వేర్వేఱుగను, విశ్లేషముగను చెప్పుచున్నాను వినుము.

ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే,
బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధిస్సా పార్థ! సాత్త్వికీ.30

30. ఓ పార్థా! ప్రవృత్తిని, (అనఁగా: నే విషయమునయినను చేయ నారంభించుటను), నివృత్తిని (అనఁగా: నే విషయము నయినను చేయకుండుటను) కార్యమును (అనఁగా: నే పనిచేయుటకు తగినదియో దానిని) అకార్యమును (అనఁగా: నేది చేయఁగూడనిదియో దానిని) దేనివలన భయపడవలయునో, దేనివలన భయపడకూడదో యా సంగతులను, బంధమోక్షములు దేనివలన గలుగునో, యా విషయమును తెలిసికొనిన బుద్ధి, సాత్త్వికము.

యయా ధర్మమధర్మం చ కార్యం చాకార్యమేవ చ,
అయథావత్ప్రజానాతి బుద్ధి స్సా పార్థ! రాజసీ. 31

31. ఓ పార్థా! యే బుద్ధి ధర్మము యొక్కయు, నధర్మముయొక్కయు, లేక కార్యముయొక్కయు, నకార్యముయొక్కయు యథార్థమును నిర్ణయింపలేదో యది రాజసము:

అధర్మం ధర్మమితి యా మన్యతే తమసావృతా,
సర్వార్థాన్ విపరీతాంశ్చ బుద్ధి స్సా పార్థ! తామసీ. 32

32. ఓ పార్థా! తమస్సుచే వ్యాప్త మగుట వలన నధర్మమును ధర్మ మను కొనునదియు, నన్నివిషయముల విపరీతముగా గ్రహించునదియునగు బుద్ధి తామసము.

[బుద్ధి యిట్లు విభజింపఁబడినది. సదసద్వివేక మనునది స్వతంత్ర మగు దేవత కాకపోవుటచే దానిని సాత్త్వికబుద్ధియందే చేర్చవలయు ననునది మొదలుగాఁ గల వివేచనము గీతారహస్యము నందు చేయఁబడినది. ఇప్పుడు ధృతియొక్క భేదమును చెప్పు చున్నాఁడు—]

ధృత్యా యయా ధారయతే మనఃప్రాణేంద్రియక్రియాః,
యోగేనావ్యభిచారిణ్యా ధృతి స్సా పార్థ! సాత్త్వికీ. 33

33. ఓ పార్థా! ఏ యవ్యభిచారి యగు (అనఁగా: నీకడ నాకడ భ్రష్టము గాని) ధృతితోఁ గూడిన పురుషుఁడు, మనస్సుయొక్కయు, ప్రాణములయొక్కయు, నింద్రియములయొక్కయు వ్యాపారమును (కర్మఫలత్యాగరూపమగు) యోగముచే ధరించుచున్నాఁడో యా ధృతి సాత్త్వికము.

యయా తు ధర్మ కామార్థాన్ ధృత్యా ధారయతేఽర్జున,
ప్రసంగేన ఫలాకాంక్షీ ధృతి స్సా పార్థ! రాజసీ. 34

34. ఓ యర్జునా! పార్థా! ఏ ధృతిచే ధర్మము, అర్థము, కామ మను పురుషార్థములను (ధర్మార్థకామ్యముల యందలి) ప్రసంగానుసారముగ ఫలమును గోరు పురుషుఁడు ధరించుచున్నాఁడో యా ధృతి రాజసము.

యయా స్వప్నం భయం శోకం విషాదం మదమేవ చ,
న విముంచతి దుర్మేధా ధృతి స్సా పార్థ! తామసీ. 35

35. ఓ పార్థా ఏ ధృతిచే మనుజుఁడు దుర్బుద్ధిఁ గలవాఁడై నిద్ర, భయము, శోకము, విషాదము, మదము ననువానిని వదలఁడో యా ధృతి తామసము.

[ధృతిశబ్దమునకు ధైర్య మని యర్థము. కాని శారీరక మగు ధైర్య మిచ్చో వివక్షితము కాదు. ఈ ప్రకరణమునం దీ శబ్దమునకు దృఢనిశ్చయమని యర్థము నిర్ణయించు పని బుద్ధిదే యయియున్నది. బుద్ధిచే యోగ్యముగ నిర్ణయింపఁబడినను నది స్థిరముగ నుండవల యును. నిర్ణయమున కీ రీతిగ దార్ఢ్యము సంపాదించుకొనుట యను నది మనోధర్మమైయున్నది. కాన ధృతి లేక మానసికధైర్యము అను నీ గుణము, బుద్ధులు రెండింటియొక్క సాయముచే నుత్పన్న మగు నని చెప్పఁబడినది. కాని యవ్యభిచారిణి యనఁగా: నీకడకు నాకడకు పరుగిడని ధైర్యముచే మనస్సుయొక్కయు, ప్రాణములయొక్కయు, నింద్రియములయొక్కయు వ్యాపారములను నడపించునది యని మాత్రమే చెప్పుటచే సాత్త్వికధృతియొక్క లక్షణములు పూర్తిగ కానేరవు. ఈ వ్యాపారము దేనిపై ప్రవర్తింపవలసినదియు, లేక యీ వ్యాపారముయొక్క కర్మ యేమని చెప్పవలసినదియు నా 'కర్మ యోగ' శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడినది. అనఁగా: యోగశబ్దమున కేకాగ్ర చిత్తమని మాత్రమే యర్థమని చెప్పినఁ జాలదు. కాన నేను కర్మఫల త్యాగరూపమగు యోగ మర్థ మని పూర్వాపరసందర్భ మనుసరించి చెప్పితిని. సాత్త్వికకర్మయు, సాత్త్వికకర్తయు మొదలగువానిలక్షణ ములు చెప్పుచున్నప్పుడు ఫలముయొక్క యాసక్తిని వదలుట యను గుణము ప్రధాన మని యంగీకరించినటులే, సాత్త్వికధృతియొక్క లక్షణములు చెప్పునప్పుడును, ఆ గుణమే ప్రధానమని యంగీకరింపఁ బడవలయును. ఇంతియకాక రాజసమైన ధృతి ఫలమునాకాంక్షించు నదియే యని ముందుశ్లోకమునందే చెప్పఁబడినది. కాన సాత్త్విక

ధృతి దానికి విరుద్ధముగను నఫలాకాంక్షిగను (అనఁగా: ఫలమును కోరనిదిగను) నుండవలయు నని ముందు శ్లోకమును బట్టి సిద్ధమగు చున్నది. నిశ్చయముయొక్క దార్ఢ్య మనునది మానసిక్రియకే సంబంధించి యున్నదనియు, దానిని మంచిదానిగఁ గాని, లేక చెడు దానిగఁగాని, చేయుటకు క్రియను సంబంధింపచేయు కార్య మెటులు న్నదని ముందుగ నాలోచింప వలయుననియు, నిద్ర, అలస్యము మొదలగు కార్యములయందే దృఢనిశ్చయ ముండు నేని, యది తామస మగుననియు, ఫలాశచే నిత్యము వ్యావహారికము లగు కార్యములను చేయుటయం దుండునేని రాజస మగుననియు, ఫలాశా త్యాగరూపమైన యోగమునందు దృఢనిశ్చయమై యుండెనేని యది సాత్త్విక మగుననియు ధృతియొక్క భేదము చెప్పఁబడినదని సారాంశము. ఇటులే సుఖమును గుణభేదముచే మూఁడు ప్రకారము లే తీరున నగుచున్నదో చెప్పుచున్నాఁడు—]

సుఖం త్విదానీం త్రివిధం శృణు మే భరతర్షభ,
అభ్యాసా ద్రమతే యత్ర దుఃఖాంతం చ నిగచ్ఛతి. 36

36. ఓ భరతశ్రేష్ఠ! సుఖమునకును మూఁడు భేదముల నిప్పుడు చెప్పు చున్నాను వినుము. అభ్యాసముచే (అనఁగా: నెల్లప్పుడును పరిచయము కలుగుటచే) నెచ్చో రమించునో, యెచ్చో దుఃఖము నొందకుండునో,

య త్తదగ్రే విషమివ పరిణామేఽమృతోపమమ్,
తత్సుఖం సాత్త్వికం ప్రోక్త మాత్మ బుద్ధిప్రసాదజమ్. 37

37. ఏది యారంభమునందు విషమువలె నుండియు, పరిణామమున నమృతతుల్యముగ నగునో, యాత్మనిష్ఠ కలిగినబుద్ధియొక్క ప్రసన్నతవలనఁ గలుగు (అనఁగా: నాధ్యాత్మికమయిన) నా సుఖము సాత్త్విక మని చెప్పఁబడినది.

విషయేంద్రియసంయోగా ద్యత్త దగ్రేఽమృతోపమమ్,
పరిణామే విషమివ తత్సుఖం రాజసం స్మృతమ్. 38

38. ఇంద్రియములయొక్కయు వాని విషయములయొక్కయు కలయిక వలనఁ గలుగునదియు (అనఁగా: నాధిభౌతిక మగునదియు), మొదట నమృతమువలె నున్నను పరిణామమున విషమువలె నుండు నదియు నగు సుఖము రాజసమని చెప్పఁబడినది.

యదగ్రే చానుబంధే చ సుఖం మోహన మాత్మనః,
నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం త త్తామస ముదాహృతమ్. 39

39. ప్రారంభమునందును, పరిణామమునందును తనకు మోహమును గలుగఁ జేయునదియు, నిద్ర, ఆలస్యము, ప్రమాదము (అనఁగా: కర్తవ్యమును మఱచుట) నను వానివలనఁ గలుగు సుఖము తామస మని చెప్పఁబడినది.

[37 వ శ్లోకమునందున్న యాత్మబుద్ధిశబ్దమునకు నాత్మనిష్ఠ బుద్ధి యని యర్థముఁ జెప్పితిని. కాని యాత్మయన 'నే' నని యర్థము చేసి, యా పదమునకు 'తన బుద్ధి' యనియు నర్థముఁ జేయవచ్చును. కారణ మేమన: వెనుక (6·21) అత్యంతసుఖము బుద్ధిచేతనే గ్రహింపఁ దగినదనియు, నతీంద్రియ మనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఏ విధమున నర్థము చేసికొన్నను తాత్పర్య మొక్కటియే యగును. సత్యము నిత్యము నగు సుఖ మింద్రియోపభోగమునందు లేకపోవుటచే బుద్ధి గ్రాహ్యమే యని చెప్పినను నిది సత్యమును, నాత్యంతికమును, బుద్ధిచే ప్రాప్యమును నగుటకు నేమిచేయవలయునని విచారించినచో బుద్ధి యాత్మనిష్ఠ యయిననే గాని యీ పరమావధి యగు సుఖము లభింప దని గీతలలో నాఱవ యధ్యాయమునుబట్టి స్పష్టమగుచున్నది (గీ. 6·21,22). 'బుద్ధి' యింద్రియ మగునా? కాదా? అది యొక వైపునుండి త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిని జూచుచున్నదనియు, రెండవ వైపునుండి యీ వ్యాప్తికి నారంభమునందు (అనఁగా: సర్వభూత ములయందు) నేకముగ నున్నదియు, నాత్మస్వరూపమయిన పర బ్రహ్మమును చూచుచున్న దనియుఁ జెప్పఁబడినది. కాన నింద్రియ నిగ్రహముచేఁ ద్రిగుణాత్మక ప్రకృతియందలి వ్యాప్తినుండి బుద్ధిని మరల్చి దానికి పాతంజలయోగ సాధ్యమగు నంతర్ముఖతను నాత్మ

నిష్ఠను సంపాదించినచో నది ప్రసన్నమగుటచే నిత్యమును, నాత్యంతికమును నగు సుఖము మనుజునకు ననుభవగోచర మగునని తాత్పర్యము. అధ్యాత్మికసుఖముయొక్క శ్రేష్ఠత్వము విషయమై గీతారహస్యమునందలి యైదవప్రకరణమునందు చేయఁబడిన వివరణమును చూడుము. ఇప్పు డీ త్రివిధ మగు భేదమే యీ జగత్తునందు నిండి యున్నదని సామాన్యముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు-]

న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః,
సత్త్వం ప్రకృతిజైర్ముక్తం యదేభిః స్యాత్త్రిభిర్గుణైః. 40

40. ఈ పృథివియందుఁగాని, యాకాశమునందుఁగాని, దేవలోకమునందుఁగాని, ప్రకృతియొక్క యీ గుణత్రయముచే విడువఁబడిన పదార్థ మేమియు లేదు.

[పదునెనిమిదవ శ్లోకము మొదలుకొని యింతదనుక జ్ఞానము కర్మ, కర్త, బుద్ధి, ధృతి, లేక సుఖము ననువానియొక్క భేదమును నిరూపించి మొత్తముపై జగత్తునందు ప్రకృతియొక్క గుణభేదముచే వైచిత్ర్య మెట్లు కలుగు చున్నదియు నర్జునునకుఁ దెలియఁజేసి యీ యన్నింటిలో సాత్త్వికము శ్రేష్ఠము గ్రాహ్యము నని భగవంతుఁ డుపదేశించెను. ఈ సాత్త్విక ప్రకారముల యన్నింటియందును, శ్రేష్ఠమగు స్థితియే గీతలయందు 'త్రిగుణాతీతావస్థ' యని పేర్కొనఁబడినది. త్రిగుణాతీతము లేక నిర్గుణము ననునది గీతానుసారముగ నొక స్వతంత్రమైన (అనఁగా: నాల్గవది యగు) భేదముకాదని గీతారహస్యమునందలి యేడవ ప్రకరణమునందు చెప్పఁబడినది. మఱియు నీ యభిప్రాయముతోడనే మనుస్మృతి యందును సాత్త్వికగతియే యుత్తమము, మధ్యమము, కనిష్ఠము నని విభజింపఁబడి యుత్తమమైన సాత్త్వికము మోక్షప్రద మైనదనియు, మధ్యమమైన సాత్త్వికము స్వర్గప్రద మనియుఁ జెప్పఁబడినది (మను. 12 48-50; 89-91 చూడు). అది యట్లుండ నిమ్ము; జగత్తునందలి ప్రకృతియొక్క వైచిత్ర్యము పూర్ణముగ నిరూపింపఁబడినది. ఇప్పు డీ గుణవిభాగము

చేతనే చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ యెట్లు గలిగినదియు నిరూపింపఁబడు చున్నది. స్వధర్మానుసారముగ తమకు నియతములైన కర్మలను ఫలాశనువదలి, ధృతిని ఉత్సాహమును, సారాసారవిచారమును, దృఢముగ నుంచుకొని, చేయుట యనునదియే యీ జగత్తునందలి కర్తవ్య మని పైన ననేక స్థలములయందు చెప్పఁబడినది (18. 7. 9; 2.3; 3.8 చూడు). కాని యీ కర్మ నిత్య మగుటకు కారణ మిప్పటి కిని నే కడను చెప్పఁబడలేదు. వెనుక చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థయొక్క త్రోటుక ముల్లేఖింపఁబడుటచే (4. 13), కర్తవ్యాకర్తవ్యనిర్ణయము శాస్త్రానుసారముగ చేయవలయునని చెప్పఁబడిన ది(గీ. 16.24); కాని జగత్తుయొక్క వ్యవహారము బాగుగ నడపుటకు నే గుణకర్మ విభాగము యొక్క సిద్ధాంతము ననుసరించి చాతుర్వర్ణ్యరూపమగు శాస్త్రవ్యవస్థ నిర్మింపఁబడినదో యది పూర్ణముగ నే కడను వివరింపఁబడి యుండ లేదు. కావున నే విధిచే సమాజమునందలి ప్రతి మనుజునియొక్క కర్తవ్యమును నియత మగుచున్నదో (అనఁగా: నిశ్చయింపఁబడు చున్నదో)యా చాతుర్వర్ణ్యమునకు గుణత్రయవిభాగముచే నుపపత్తిని చెప్పి ప్రతి వర్ణమునకు నిట్లు నియతములైన కర్తవ్యకర్మలను సైత మిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు-]

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శూద్రాణాం చ పరంతప,
కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. 41

41. ఓ పరంతపా! బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులయొక్క కర్మలు వారియొక్క స్వభావజన్యములైన (అనఁగా: ప్రకృతి సిద్ధములగు) గుణము లనుబట్టి వేర్వేఱుగ విభజింపఁబడినవి.

శమో దమ స్తప శ్శౌచం క్షాంతిరార్జవ మేవ చ,
జ్ఞానం విజ్ఞాన మాస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్మ స్వభావజమ్. 42

42. శమము, దమము, తపస్సు, శుచిగ నుండుట, శాంతి, సరళత (ఆర్జ వము) జ్ఞానము, (అనఁగా: నధ్యాత్మజ్ఞానము), విజ్ఞానము, (అనఁగా: వివిధజ్ఞాన ముమ), ఆస్తిక్యబుద్ధియు, నమనవి బ్రాహ్మణులయొక్క స్వభావజన్యములైన కర్మలు.

శౌర్యం తేజో ధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధే చాప్యపలాయనమ్,
దాన మీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రం కర్మ స్వభావజమ్. 43

43. శౌర్యము, తేజస్విత, ధైర్యము, దక్షత, యుద్ధములో వెనుదీయకుండుట, దాతృత్వము, ప్రజల నేలుట యనునవి క్షత్రియునకు స్వభావజన్యము లగు ధర్మములు.

కృషిగోరక్ష్యవాణిజ్యం వైశ్యం కర్మ స్వభావజమ్,
పరిచర్యాత్మకం కర్మ శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్. 44

44. కృషి, గోరక్షణము (అనఁగా: పశుపాలనము మొదలగు వ్యాపారములు), బేరము ననునవి వైశ్యునియొక్క స్వభావజన్యము లైన కర్మలు. అటులే సేవించుట శూద్రునకు స్వభావజన్య మగు కర్మ.

[చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థ స్వభావజన్యమైన గుణభేదముచేఁ జెప్పఁబడినది. ఈ యుపపత్తి గీతలయందే యపూర్వముగ నున్నదికాదు. మహాభారతమునందున్న వనపర్వమునందు నహుష యుధిష్ఠిరుల యొక్కయు, ద్విజ-వ్యాధులయొక్కయు సంవాదములయందును (వన. 180-211) శాంతిపర్వమునందలి భృగుభరద్వాజ సంవాదము, నందును (శాం. 188), అనుశాసన పర్వమునం దుమామహేశ్వర సంవాదమునందును (అను. 143) నశ్వమేధపర్వమందలి యను గీతలయందును (అశ్వ. 39. 11) నీ గుణభేదముయొక్క యుపపత్తి కొంతమార్పుతోఁ గన్పట్టుచున్నది. జగత్తునందలి వివిధవ్యవహారములును ప్రకృతియొక్క గుణభేదములచేతనే నడచుచున్నవని పూర్వమునందే చెప్పఁబడినది. ఎవ రేమి చేయవలసినదియుఁ జాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థచే నిశ్చయింపఁబడిన విషయము. ఇదియు ప్రకృతిసంబంధమైన గుణభేదముయొక్క పరిణామమే యని నిరూపింపఁబడినది. ఇప్పు డీ కర్మలే ప్రతిమనుజుఁడును నిష్కామబుద్ధితోఁ (అనఁగా: పరమేశ్వరార్పణ బుద్ధితో) జేయవలయును. లేనిచో జగత్తులోని వ్యవహారము నడవదు అని ప్రతి మనుజుఁడును ప్రవర్తించెనేని దాని

మూలముననే సిద్ధినొందును. సిద్ధిని సంపాదించుకొనుటకు నితరమగు నే యనుష్ఠానమును జేయ నక్కఱలేదు అని చెప్పుచున్నాఁడు.]

స్వే స్వే కర్మ ణ్యభిరతః సంసిద్ధిం లభతే నరః,
స్వకర్మ నిరత స్సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు. 45

45. తమ తమ స్వభావజన్యములగు గుణముల ననుసరించి ప్రాప్తములైన కర్మలయందు నిత్యమును రతుఁ డయిన పురుషుఁ డుత్తమ మగు సిద్ధి నొందును. స్వకర్మయందు తత్పరుఁ డగుటచే సిద్ధి యెట్లు లభించునో వినుము.

యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్,
స్వకర్మణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. 46

46. ఎవరినుండి సర్వభూతములును ప్రవర్తించెనో, మఱియు నెవరిచే నీ సర్వజగత్తును వ్యాపింపఁబడినదో వారియొక్క పూజ (స్వధర్మానుసారముగ) ప్రాప్తము లయిన కర్మలచేఁ (కేవల వాక్కుచేఁ గాని, పుష్పములచేఁ గాని కాదు) జేయఁబడునేని మనుజులకు దానిచేతనే సిద్ధి ప్రాప్త మగును.

[చాతుర్వర్ణ్యానుసారముగ ప్రాప్తములైన కర్మలను నిష్కామ బుద్ధితో, లేక పరమేశ్వరార్పణబుద్ధితోఁ జేయుదుమేని యవి విరాట్స్వ రూపి యగు పరమేశ్వరునియొక్క యొకవిధమగు యజనపూజనములే యగుననియుఁ జెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ గుణకర్మ భేదమువలన స్వభా వముచే ప్రాప్తములగు కర్తవ్యకర్మ లితరుల దృష్టి కొకప్పుడు దోష యుక్తములుగను, నశ్లాఘ్యములుగను నుండవచ్చును. ఉదాహరణము: ప్రకృత స్థలమున, క్షత్రియధర్మమునందు హత్యసంభవించుటచే నది సదోషముగఁ గాన్పించును. అయినను నిట్టి సమయములయందు మనుజుఁడు స్వధర్మమును వదలి యితరధర్మముల నవలంబింప వలయునా? (గీ. 3.35) లేక యేమైనను సరియే యనుకొని స్వకర్మ నే చేయవలయునా? యను ప్రశ్నకును, చేయవలయునేని యెట్లు చేయవలయు నను ప్రశ్నకును సమాధానము నీ యధ్యాయము

నందు మొదట (18.6) యజ్ఞయాగాదికర్మల నుద్దేశించి చెప్పఁబడిన దానినే యనుసరించి యిప్పుడు చెప్పుచున్నాఁడు]

శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్,
స్వభావనియతం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్. 47

47. పరులయొక్క ధర్మము సుఖముగ నాచరించుటకు శక్యమైనను దాని కంటె తన ధర్మమే (అనఁగా: చాతుర్వర్ణ్యవిహిత మగు ధర్మమే) విగుణమైనను (అనఁగా: సదోషమైనను) మిక్కిలి శ్రేయస్కరమై యున్నది. తన స్వభావసిద్ధముగ (అనఁగా: గుణస్వభావము ననుసరించి నిర్మింపఁబడిన చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థచేత విధింపఁ బడిన కర్మలను చేయుచున్నప్పు డే విధమగు పాపమును నుండసేరదు.

సహజం కర్మ కౌంతేయ సదోష మపి న త్యజేత్,
సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమే నాగ్ని రివావృతాః. 48

48. ఓ కౌంతేయా! ఏ కర్మలు సహజమైనవో(అనఁగా: పుట్టుక మొదలు గుణకర్మ విభాగముచే నియతము లయినవో) యవి సదోషములుగ నున్నను వదల కూడదు. కారణ మేమన: పొగచే నగ్నిహోత్రమువలె సర్వారంభములు (ఉద్యోగములు) నేదో యొకానొక దోషముతోఁ గూడియుండును.

అసక్తబుద్ధి స్సర్వత్ర జితాత్మా విగతస్పృహః,
నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పరమాం సన్న్యాసే నాధిగచ్ఛతి. 49

49. కాన దేనియందును నాసక్తినిఁ జెందక మనస్సును స్వాధీనములో నిడి కొని నిష్కామబుద్ధితోఁ బ్రవర్తించినచో కర్మఫలములయొక్క సన్న్యాసమగును. దాన పరమమగు నైష్కర్మ్య సిద్ధి ప్రాప్త మగును.

[పరధర్మముకంటె స్వధర్మము మంచిదనియు (గీ. 3. 35) నైష్కర్మ్యసిద్ధి ప్రాప్తించుటకు కర్మలను వదలవలసిన యావశ్యకత లేదనియు (గీ. 3. 4) పూర్వమునందుఁ జెప్పఁబడిన విచారమే యుపసంహారాత్మకమగు నీ యధ్యాయమునందును స్పష్టముగ వివ రింపఁబడినది. నైష్కర్మ్య మనఁగా నేదియో, దేనిని నిజమగు నైష్కర్మ్య సిద్ధి యని చెప్పవలయునో (గీ. 3.4) పై టిప్పణియందు స్పష్టముగ

నిరూపించితిని. సన్న్యాసమార్గీయుల దృష్టి మోక్షమునందు మాత్రమే యుండు ననియు భగవంతుఁడు మోక్షము, లోకసంగ్రహము నను నీ రెంటిని సమానముగనే చూచుచున్నాఁడనియుఁ దెలిసికొందుమేని యీ సిద్ధాంతమునందలి మహత్త్వము సహజముగఁ గాన్పించును. లోకసంగ్రహార్థమై (అనఁగా: సమాజముయొక్క ధారణపోషణార్థమై) జ్ఞానవిజ్ఞాన యుక్తుఁడైన పురుషునివలెనే రణాంగణమందు ఖడ్గమును గైకొని యుద్ధముచేయు శూరుఁడగు క్షత్రియునివలెను, కృషికర్మఁ జేయువాఁడును, బేరము చేయువాఁడును, సాలెవాఁడును, లోహకారుఁడును, కుంభకారుఁడును, మాంసమును విక్రయించు వ్యాధుఁడునుకూడ నవసరమై యున్నారు. కర్మలను వదలినఁ గాని మోక్షము సిద్ధింపదని వీ రెల్లరును తమ తమ వ్యాపారములను వదలివైచి సన్న్యాసులే కావలయునను నూహతో కర్మసన్న్యాసమార్గీయులు వీరిని విశేషముగ లెక్కపెట్టరు; కాని గీతలయొక్క యుద్దేశ మిట్లు సంకుచితమైనది కాదు. కావునఁ దమ యధికారము ననుసరించి ప్రాప్తమైన వ్యాపారములను వదలి యితరుల వ్యాపారములు మంచివని వానిని చేయ నారంభించుట యోగ్యము కాదని గీత చెప్పుచున్నది. ఏ వ్యాపారముననైనను నేదో యొక దోష ముండక తప్పదు. ఉదాహరణము: బ్రాహ్మణునకు ముఖ్యముగ విహితమైన శాంతియందు సైత మొక దోషము కలదు (18. 42). క్షమావంతుఁడైన పురుషుని లోకులు 'దుర్బలుఁ డని యెన్నుట' యను గొప్ప దోషము కలదు (మ.భా.శాం. 160.34). వ్యాధుని వ్యాపారమున మాంసవిక్రయమును చేయుట యనునదియు కష్టమయిన పనియే(మ.భా.వన.206). కాని యంతమాత్రముచే నీ కర్మలు వదలుట మంచిదికాదు. ఏ కర్మను చేయుఁవాడైనను నొకపరి స్వీయమని స్వీకరింపఁబడినకర్మ యెంత కఠినమైనదిగ నప్రియమైనదిగ నున్నను దానినే యాసక్తివదలివైచి చేయవలయును. కారణ మేమన: మనుజునియొక్క గొప్పతనమును, కొద్దితనమును వ్యాపారము నవలంబించియుండదు. ఏ యుద్దేశముతో

నా కర్మలను చేయుచున్నాఁడో యా బుద్ధియందు వాని యోగ్యత యధ్యాత్మదృష్టి నవలంబించియున్నది (గీ. 2 49). ఎవఁడు తన యొక్క మనస్సు శాంత మగుటచే సర్వభూతాంతర్గతమగు నైక్యమును తెలిసికొనెనో వాఁడు కర్మనుబట్టి గాని, జాతినిబట్టిగాని వ్యాపారము చేయువాఁడైనను కటికవాఁడైనను నిష్కామబుద్ధితో వ్యాపారములను చేయును గాన, స్నానసంధ్యాశీలుఁడగు బ్రాహ్మణునివలెఁ గాని, శూరుఁడగు క్షత్రియునివలెఁ గాని గొప్పవాఁడునై మోక్షాధికారి యగును. ఇంతియకాక కర్మలను వదలుటచే ప్రాప్తించు సిద్ధియే నిష్కామబుద్ధితో తమ వ్యాపారములను జేయుచున్నవానికిని లభించు నని 49వ శ్లోకమున స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడినది. భాగవతధర్మముల యందున్న ముఖ్యమగు రహస్య మిదియే. ఈ రీతిగ నాచరించుచు నీ తత్త్వమును నాచరణములో నుంచుకొనుట యశక్యము కాదని మహారాష్ట్రదేశమందలి సంతమండలి (సత్పురుష సమాజము) యొక్క యితిహాసము వలన స్పష్ట మగుచున్నది (గీతార. ప్ర. 13 చూడు). ఇప్పుడు తన కర్మలయందు తత్పరుఁడుగ నుండుటచేతనే తుదకు మోక్ష మెట్లు లభించునో చెప్పుచున్నాఁడు-]

> సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ తథాఽఽప్నోతి నిబోధ మే,
> సమాసేనైవ కౌంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా. 50

50. ఓ కౌంతేయా! (ఈ రీతిగ) సిద్ధి లభించిన పిదప (ఆ పురుషునకు) జ్ఞానముయొక్క పరమావధి యగు నిష్ఠ యయినను బ్రహ్మ మెట్లు ప్రాప్తమగునో దానిని సంక్షేపముగ నేను చెప్పుచున్నాను వినుము.

> బుద్ధ్యా విశుద్ధయా యుక్తో ధృత్యాఽఽత్మానం నియమ్య చ,
> శబ్దాదీన్ విషయాం స్త్యక్త్వా రాగద్వేషౌ వ్యుదస్య చ. 51

51. శుద్ధబుద్ధితోఁ గూడుకొనిన వాఁడై, ధైర్యముతోఁ దన్ను సంయమించుకొని శబ్దాదికము లగు నింద్రియముల విషయముల విడిచి రాగద్వేషములను వదలి-

వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ యతవాక్కాయమానసః,
ధ్యానయోగపరో నిత్యం వైరాగ్యం సముపాశ్రితః. 52

52. ఏకాంతమగు స్థలమునం దున్నవాఁడై, మితాహారియై మనోవాక్కాయములను స్వాధీనములో నుంచుకొని నిత్యమును ధ్యానయుక్తుఁడును విరక్తుఁడునై -

అహంకారం బలం దర్పం కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్,
విముచ్య నిర్మమ శ్శాంతో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. 53

53. (అటులే యహంకారమును) బలమును, గర్వమును, కామమును, క్రోధమును, పరిగ్రహమును, ఆశాపాశమును, వదలివైచి శాంతుఁడును మమత్వ రహితుఁడును నైనవాఁడు బ్రహ్మభూతుఁ డగుటకు సమర్థుఁ డగుచున్నాఁడు.

బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి,
సమ స్సర్వేషు భూతేషు మద్భక్తిం లభతే పరామ్. 54

54. బ్రహ్మభూతుఁ డగునేని ప్రసన్నచిత్తుఁడై దేనిని కోరఁడు. మఱియు దేనిని ద్వేషింపఁడు. సర్వభూతములయందు సముఁడై నాయందు పరమభక్తిని సంపాదించుకొనును.

భక్త్యా మా మభిజానాతి యావాన్ యశ్చాఽస్మి తత్త్వతః,
తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరమ్. 55

55. నే నెంతవాఁడనో, నే నెవఁడనో యని తన (నాయందు) భక్తిచే నాతఁడు నిజముగాఁ దెలిసికొనును. ఇట్లు నాయొక్క తాత్త్వికజ్ఞానము గల్గిన పిదప వాఁడు నాయందే ప్రవేశించును.

సర్వకర్మాణ్యపి సదా కుర్వాణో మద్వ్యపాశ్రయః,
మత్ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పద మవ్యయమ్. 56

56. నన్నే యాశ్రయించుకొని సర్వకర్మలును నియమముగఁ జేయుచున్నను, నాయొక్క యనుగ్రహముచే శాశ్వతమును నవ్యయమును నగు స్థానము నొందును.

[పైన వర్ణింపఁబడిన సిద్ధావస్థ కర్మయోగి సంబంధమైనదే. కర్మసన్న్యాసమును చేయు వానిది కాదని యెఱుంగ వలయును.

ఆరంభమునందే (అనఁగా: 48, 49 శ్లోకములయం దాసక్తిని వదలి కర్మలను చేయువారి వర్ణన చేయఁబడినందున తుదకు "సర్వకర్మలను చేయుచున్నాను" అని 56వ శ్లోకమునందు) చెప్పఁబడినది. భక్తునియొక్క లేక త్రిగుణాతీతునియొక్క వర్ణనవలెనే యీ వర్ణనయుఁ జేయఁబడినది. వేయేల? కొన్ని శబ్దము లా వర్ణనలో నుండియే గ్రహింపఁబడినవి. ఉదాహరణము-53వ శ్లోకమునందున్న 'పరిగ్రహ' శబ్ద మాఱవ యధ్యాయమునందున్న (6.10) యోగియొక్క వర్ణనయందుఁ బ్రయోగింపఁబడినది. 54వ శ్లోకమునందున్న 'న శోచతి', 'న కాంక్షతి' యను పదములు 12వ యధ్యాయమున భక్తిమార్గము యొక్క వర్ణనలో నున్నవి (12.17). 'వివిక్తము' (అనఁగా: నిర్జనమగు) ఏకాంతమగు స్థలమునందుండు నను శబ్దములు పూర్వమునందు (గీ. 13.10) శ్లోకమునందుఁ గలవు. కర్మయోగి ప్రాప్తమగు నీ కడపటి స్థితియును కేవలము మానసికదృష్టిచే నొక్కటియే యైయుండుటచే నీ వర్ణనలు తమ మతమును బోధించునవియే యని సన్న్యాసమార్గీయులగు టీకాకారులు చెప్పుదురు. కాని యీ యర్థము సత్యమైనది కాదని పూర్వమునం దనేక పర్యాయములు చెప్పఁబడినది. అది యట్లుండ నిమ్ము; సన్న్యాస మనఁగా: కర్మను వదలివేయుట కాదు. ఫలాశను వదలుటయే సన్న్యాస మని చెప్పవలయును. గాన యజ్ఞయాగాది కర్మలు నిత్యములైనను, కామ్యములైనను, నైమిత్తికములైనను, నితరములగు నన్ని కర్మలనువలెనే, ఫలాశ లేక యుత్సాహముతోను, సమతతోను చేయవలయునని యీ యధ్యాయారంభమునఁ బ్రతిపాదింపఁబడినది. పిదప జగత్తునందున్న కర్మలు, కర్త, బుద్ధి మొదలగు సర్వవిషయములును గుణభేదముచే నానావిధములైనను, వానిలో సాత్త్వికములైనవి శ్రేష్ఠములైన వనియు, చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థచే స్వధర్మానుసారములగు కర్మల నన్నింటిని యాసక్తి విరహితుఁడై చేయుటచేతనే పరమేశ్వరునియొక్క యజనపూజనాదులు సంఘటిల్లి వానివలననే క్రమక్రమముగా పరబ్రహ్మ లేక మోక్షము

లభించుననియు, మోక్షముకొఱ కితరమగు ననుష్ఠానమును చేయవల
సిన యవసరము లేదనియు, లేక కర్మత్యాగ రూపమగు సన్న్యాస
మును సైతము గ్రహింప నవసరము లేదనియు నొక కర్మయోగము
చేతనే మోక్షమును, సర్వసిద్ధులును ప్రాప్తము లగుననియు, గీతారహ
స్యమునందలి ఫలితార్థము చెప్పఁబడినది. ఇప్పు డీ కర్మయోగమార్గ
మునే స్వీకరింపవలయునని యర్జునునకు తుట్టతుద కుపదేశించు
చున్నాడు-]

చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరః,
బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య మచ్చిత్త స్సతతం భవ. 57

57. మనస్సుచే సర్వకర్మలను నా కర్పించి మత్పరాయణుఁడ వగుచు(సామ్య) బుద్ధియోగముయొక్క యాశ్రయముచే నాయం దెప్పుడును చిత్తము నుంచుము.

["బుద్ధియోగ" శబ్దము పూర్వమునందు రెండవ యధ్యా యమునందు ప్రయోగింపఁబడినది (2. 49). అకడ, ఫలాశను జెం దక కర్మలను జేయుట యను యుక్తి యని, లేక సమత్వబుద్ధి యని దాని కర్థము. ఈ యర్థమే యిప్పుడును వివక్షితమైనందున కర్మ కంటె బుద్ధి శ్రేష్ఠమని రెండవ యధ్యాయమునందు చెప్పఁబడిన సిద్ధాం తమునకే యిది యుపసంహారమై యున్నది. కర్మసన్న్యాస మనఁగా నేమియో దానియందే "మనస్సుచేత (సాక్షాత్కర్మ చేతఁగాదు)గాక కేవల బుద్ధిచేతనే నాకు సర్వకర్మల నర్పించి" అను శబ్దములచేఁ జెప్పఁ బడినది. అ యర్థమే వెనుక గీతయందు 3. 20; 5. 13 వర్ణింపఁబడి నది-]

మచ్చిత్త స్సర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి,
అథ చేత్త్వ మహంకారాన్న శ్రోష్యసి వినఙ్క్ష్యసి. 58

58. నాయందు చిత్తము నుంచితివేని నాయొక్క యనుగ్రహముచే సర్వ సంకటములను (అనఁగా: కర్మయొక్క శుభాశుభఫలములను) తరించెదవు. కాని యహంకారముచే నా మాట వినకపోదువేని నాశము నొందుదువు.

[58వ శ్లోకముచివర నహంకారముయొక్క యే పరిణామము చెప్పఁబడినదో దానినే యిప్పుడు విశేషముగ వివరించుచున్నాఁడు-]

యద్యహంకార మాశ్రిత్య న యోత్స్య ఇతి మన్యసే,
మిథ్యైష వ్యవసాయస్తే ప్రకృతి స్త్వాం నియోక్ష్యతి. 59

59. నేను యుద్ధముచేయనను నహంకారమును నీవు చెందెద వేని నీయొక్క యా నిశ్చయము వ్యర్థము. ప్రకృతి (అనఁగా: స్వభావము) నీచే నా పనినిఁ జేయించును.

స్వభావజేన కౌంతేయ నిబద్ధ స్స్వేన కర్మణా,
కర్తుం నేచ్ఛసి యన్మోహా త్కరిష్య స్యవశోఽపి తత్. 60

60. ఓ కౌంతేయా! స్వీయమగు స్వభావజన్యమైన యా కర్మచేత బద్ధుఁడ వగుటచే మోహమువలన దేనిని నీవు చేయుట కిచ్ఛగించవో దానినే పరతంత్రుఁడవయి (అనఁగా: ప్రకృతియొక్క స్వాధీనుఁడవయి) నీవు చేయవలసివచ్చును.

ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి,
భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా. 61

61. ఓ యర్జునా! ఈశ్వరుఁడు సర్వభూతములయొక్క హృదయమునందు నుండి యంత్రముమీద నెక్కించినటుల సర్వభూతములను (తన మాయచే) త్రిప్పుచున్నాఁడు.

తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత,
తత్ప్రసాదాత్పరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమ్ 62

62. కాన నో భారతా! సర్వభావములచేతను నాతనినే శరణు పొందుము. అతని యనుగ్రహముచే పరమమగు శాంతి, నిత్యమైన స్థానమును ప్రాప్త మగును.

ఇతి తే జ్ఞాన మాఖ్యాతం గుహ్యా ద్గుహ్యతరం మయా,
విమృశ్యై తదశేషేణ యథేచ్ఛసి తథా కురు. 63

63. ఈ విధముగ గుహ్యములలో గుహ్యమగు జ్ఞానము నాచేఁ జెప్పఁబడినది. దీనిని పూర్ణముగ విచారించి, నీ యిచ్ఛవచ్చినటులఁ జేయుము.

[పై శ్లోకమునందుఁ జెప్పఁబడిన కర్మస్వాతంత్ర్యముయొక్క గూఢమగు సిద్ధాంతమునందలి విచారము, గీతారహస్యము పదియవ ప్రకరణమునందు చేయఁబడినది చూడుము. ఆత్మ స్వయముగ స్వతంత్రమైనను జగత్తుయొక్క (ప్రకృతియొక్క) వ్యవహారమును జూచుచున్నను కర్మ యనెడి ఘటీయంత్ర మనాదినుండియు నడచుచున్నందున దానిపై నాత్మయొక్క యధికార మేమియు లేదని స్పష్టముగఁ గాన్పించుచున్నది. తా నిచ్ఛయించక పోయినను వేయేల? తనకు వద్దనుకొన్నను, శతములును, సహస్రములు నగు విషయములు జగత్తునందు నడచుచున్నందున వానియొక్క వ్యాపారముల పరిణామము సైత మాత్మయం దారోపింపఁ బడుచున్నది. లేక యా వ్యాపారములయందే యున్న కొన్ని భాగములను మనము చేయవలసి వచ్చును. చేయ ననినను తప్పదు. ఇట్టి సమయముల యందు నిపుణుఁడగు పురుషుఁడు తన బుద్ధిని నిర్మలముగ నుంచుకొనియును, సుఖదుఃఖములను సమానముగ నెంచుకొనియును నీ కార్యములనుఁ జేయుచున్నాఁడు. మూర్ఖుఁడు వాని పాశములో బద్ధుఁ డగుచున్నాఁడు. ఈ యిరువురియొక్క యాచరణమునందును నిదియే గొప్ప భేదము. "భూతములు ప్రకృతియొక్క యలవాటును బట్టి నడచును. అచ్చో నిగ్రహము పనిచేయనేరదు (గీ. 3.33) అని భగవంతుఁడు మూఁడవ యధ్యాయముననే చెప్పియున్నాఁడు. ఇట్టి సమయములయందు కర్మలయం దాసక్తిని జెందకుము. ఇంతకంటె మోక్షశాస్త్రమును, నీతిశాస్త్రమును నేమియుఁ జెప్పుటకు శక్తమైనది కాదు. అధ్యాత్మదృష్టిచేఁ జేయు విచారమైనది; కాని భక్తిదృష్టిచే ప్రకృతియైనను నీశ్వరునియొక్క యంశమే. కాన 61, 62 శ్లోకములలో నీశ్వరునకే సర్వకర్తృత్వమును జెప్పినందున నీ సిద్ధాంతమే యిక్కడ చెప్పఁబడినది. జగత్తునందుఁ నడచుచున్న వ్యవహారమునంతను పరమేశ్వరుఁడు తనకుఁ దోఁచి న ట్లొనర్చు చున్నాఁడు. కాన నహంకారబుద్ధిని వదలి విద్వాంసుఁడు తన యావత్తును పరమేశ్వరుని

యొక్క యధీనము చేయుటయే యోగ్యమైనది. 63వ శ్లోకమునందు "నీయిచ్ఛ వచ్చినట్లు చేయుము" అని భగవంతుఁడు చెప్పినది నిజమే కాని దానియొక్క యర్థము మిక్కిలి గంభీరమైనదిగ నున్నది. జ్ఞానముచేతను, భక్తిచేతను బుద్ధి సామ్యావస్థను జెందు నేని, చెడు కోరికయే యుండదు, గాన నిట్టి జ్ఞానియొక్క యిచ్ఛాస్వాతంత్ర్య మతనికిఁ గాని జగత్తునకుఁ గాని యెప్పుడును నపాయకరము గానేరదు "కాన నీ జ్ఞానమును నీవు తెలిసికొందు వేని (విమృశ్య) నీవు స్వయం ప్రకాశుఁడ వగుదువు. పిదప (ముందు కాదు) నీవు స్వేచ్ఛగఁ జేయు కర్మలే ధర్మ్యములును, ప్రమాణములును నగును. ఈ విధమగు స్థిత ప్రజ్ఞునియొక్క యవస్థ నీకు ప్రాప్తమైన పిదప నీ యిచ్ఛను ప్రతిబంధించుకొన నక్కఱ యుండదు" అని దానియందలి భావార్థము. అది యటు లుండ నిమ్ము; జ్ఞానముకంటె గీతయందు భక్తికే యెక్కువ మహత్త్వము చెప్పఁబడినదని గీతారహస్యమునందలి పదు నాల్గవ ప్రకరణమునందు నేను నిరూపించియున్నాను. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి మొత్తముపై గీతాశాస్త్రమును నిప్పుడు భక్తిపరముగ నుప సంహరించుచున్నాఁడు.]

సర్వగుహ్యతమం భూయః శృణు మే పరమం వచః,
ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి తతో వక్ష్యామి తే హితమ్. 64

64. సర్వగుహ్యములలో గుహ్యమైన యొక విషయమును తుదకు మరల చెప్పుచున్నాను వినుము. నీవు నా కత్యంతము నిష్టుఁడ వగుటచే నీయొక్క హితార్థమై యీ విషయమును చెప్పుచున్నాను.

మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు,
మామేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే. 65

65. నాయందు మనస్సు నుంచుము. నన్ను భజింపుము. న న్నుద్దేశించి యజనము చేయుము. నన్ను గుఱించి వందనము చేయుము; అట్లు సేయుదు వేని నీవు నన్నే పొందుదువు. సత్యము. ప్రతిజ్ఞ చేయు చున్నాను. కారణ మేమనః నాకు నీ విష్టుఁడవు (భక్తుఁడవు).

సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ,
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మా శుచః. 66

66. సర్వధర్మములను వదలి న న్నొక్కనినే శరణు పొందుము. నేను నిన్ను సర్వ పాపములనుండియు ముక్తునిగఁ జేయుదును, భయపడకుము.

[కేవలజ్ఞానమార్గీయు లగు టీకాకారులకు నీ భక్తిపర మగు నుపసంహారము రుచింపదు. కాన ధర్మశబ్దమునందే యధర్మమును గూడఁ జేర్చి "ధర్మాధర్మములను, కృతమును, నకృతమును, భూతమును భవ్యమును, నను నన్నింటిని వదలి వీనికంటె పరముగ నున్న పరబ్రహ్మనే తెలిసికొనుము" అని యుపదేశింపఁబడినదని చెప్పుదురు. కఠోపనిషత్తులో నుపదేశింపఁబడిన మంత్రముతో (కఠ. 2.14) నీ శ్లోకము సమానార్థక మైనందున దీనియందు నిర్గుణబ్రహ్మను శరణుఁ బొందు మని చెప్పినటుల వారు చెప్పుదురు. కఠోపనిషత్తులోని మంత్రము మహాభారతమునందును నిర్గుణబ్రహ్మనే వర్ణించుచున్నది. (శాం. 329.40,331.44). కాని రెండు స్థలములయందును ధర్మాధర్మ పదములు స్పష్టముగ నున్నట్లు గీతలయందు లేవు. గీతలకు నిర్గుణబ్రహ్మ మంగీకారమే కాన, నదియే పరమేశ్వరునియొక్క శ్రేష్ఠమగు స్వరూప మని గీతలయందు నిర్ణయింపఁబడినది, నిజమే (గీ. 7.24). అయినను వ్యక్తోపాసన సులభమును శ్రేష్ఠము ననియు గీతయొక్క సిద్ధాంతము (గీ. 12.5). కాన భగవంతుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁ డిచ్చో స్వీయ మగు వ్యక్తస్వరూపమునే యుద్దేశించి మాట్లాడుచుండుటచే నీ యుపసంహారము భక్తిపరమైనదే యని నాయొక్క సిద్ధాంతము. అనఁగా: నిర్గుణబ్రహ్మ మీ స్థలమందు వివక్షితము కాదు. ధర్మశబ్దమునకు నహింసాధర్మము, సత్యధర్మము, మాతాపితృసేవాధర్మము, గురుసేవాధర్మము, యజ్ఞయాగధర్మము, దానధర్మము, సన్న్యాస ధర్మము మొదలుగఁ గలిగిన యే యనేక మార్గములు శాస్త్రమునందు పరమేశ్వరప్రాప్త్యర్థమై చెప్పఁబడినవో యవియే యిచ్చో నుద్దేశిం

పఁబడిన వని చెప్పవలయును. మఱియు మహాభారతముయొక్క శాంతిపర్వమునందును(శాం. 354), అనుగీతలయందును (అశ్వ. 49) ఈ విషయము చర్చింపఁబడిన స్థలములయందును, నీ మోక్షోపాయములే ధర్మశబ్దముచే స్పష్టపఱుపఁబడినవి; కాని యిట్టి ధర్మములయొక్క కోలాహలములోఁ బడక "న న్నొక్కనినే భజింపుము. నిన్ను నేను తరింపఁజేయుదును. భయపడకుము" అని భగవంతుఁడిచ్చో గీతలయందు ప్రతిపాద్యమగు ధర్మము నుద్దేశించి నిశ్చయముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు (గీతా.ప్ర.13 చూడు). నన్ను దృఢముగ భజించి మత్పరాయణమగు బుద్ధితో స్వధర్మానుసారముగ ప్రాప్తము లగు కర్మలను చేయుచుండుము. అట్లు చేయుదు వేని యిహలోకమునందును, పరలోకమునందును నీకు కల్యాణము కలుగును. భయపడకుము అని యర్జునుని నిమిత్తముగఁ జేసికొని భగవంతుఁ డందఱ కెల్ల వారిని నూరడించుచున్నాఁ డని సారాంశము. దీనినే కర్మయోగ మనుచున్నారు. ఇదియే గీతాధర్మము నంతకును సారము-ఇప్పుడు గీతాధర్మముయొక్క జ్ఞానమూలమును, భక్తిప్రధానము నగు కర్మయోగముయొక్క పరంపరను ముం దెట్లు నడిపింపవలయునో చెప్పుచున్నాఁడు-]

ఇదం తే నాఽతపస్కాయ నాఽభక్తాయ కదాచన,
న చాఽశుశ్రూషవే వాచ్యం న చ మాం యోఽభ్యసూయతి. 67

67. ఇది (గుహ్యము) ఎవరికి తపస్సులేదో, యెవరికి భక్తిలేదో, యెవరికి వినవలయు నని కోరిక లేదో న న్నెవఁడు నిందించునో వానికి నీ వెప్పుడును దీనిని చెప్పకుము.

య ఇదం పరమం గుహ్యం మద్భక్తేష్వభిధాస్యతి,
భక్తిం మయి పరాం కృత్వా మా మేవైష్య త్యసంశయః. 68

68. ఎవఁ డీ పరమ గుహ్యమును నాయొక్క భక్తులకు తెలుపునో, వానికి నాయందు పరమభక్తి గలిగి వాఁడు నన్నే పొందును. సంశయము లేదు.

న చ తస్మాన్మనుష్యేషు కశ్చిన్మే ప్రియకృత్తమః,
భవితా న చ మే తస్మా దన్యః ప్రియతరో భువి. 69

69. మఱియు నతనికంటె నాకు ప్రియముచేయువాఁడు, మనుజులలో మఱియొకఁ డుండఁడు. మఱియు నీ భూమియందు వానికంటె నాకు మిక్కిలి యిష్టుఁడు పుట్టనుసైతము పుట్టఁడు.

[పరంపరను స్థాపించుటకొఱకీ యుపదేశమును సంబంధించియే యిప్పుడు ఫలశ్రుతినిఁ జెప్పుచున్నాఁడు—]

అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మ్యం సంవాద మావయోః,
జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహ మిష్ట స్స్యామితి మే మతిః. 70

70. మన యిరువురియొక్క యీ ధర్మసంవాదమును చదివినవాఁడు జ్ఞానయజ్ఞముచే నన్ను పూజించినవాఁ డగునని తలఁచెదను.

శ్రద్ధావా ననసూయశ్చ శృణుయా దపి యో నరః,
సోఽపిముక్త శ్శుభాన్ లోకాన్ ప్రాప్నుయా త్పుణ్యకర్మణామ్. 71

71. అటులే దోషముల నేమియు నెంచక శ్రద్ధతో వినినవాఁడును (పాపములనుండి ముక్తుఁడై) పుణ్యాత్ములు పోవు శుభలోకముల కేగుదురు.

[ఇ ట్లుపదేశము సమాప్తమైనది. ఇప్పు డీ ధర్మ మర్జునునకు లెస్సగ తెలిసినదో లేదో తెలిసికొనుటకై భగవంతుఁ డతనిని ప్రశ్నించుచున్నాఁడు—]

కచ్చి దేత చ్ఛ్రుతం పార్థ త్వ యైకాగ్రేణ చేతసా,
కచ్చి దజ్ఞానసమ్మోహః ప్రణష్ట స్తే ధనంజయ. 72

72. ఓ పార్థా ! నీ వేకాగ్రమగు చిత్తముతో వింటివా? ఓ ధనంజయా? నీ యజ్ఞానరూప మగు మోహ మిప్పుడు పూర్తిగ నశించినదిగదా?

అర్జున ఉవాచ:

నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదా న్మయాఽచ్యుత,
స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యే వచనం తవ. 73

అర్జునుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు:- 73. ఓ యచ్యుతా! మీయొక్క యనుగ్రహముచే మోహము నష్టమైనది. మఱియు నాకు (కర్తవ్యధర్మము) స్మరణకు వచ్చినది. నే నిప్పుడు సందేహము లేనివాఁడనుగ నున్నాను. నీవు చెప్పినటుల (యుద్ధమును) చేయుచున్నాను.

[గీతాధర్మములయందును సంసారమును వదలుమని చెప్పఁబడిన దను విషయము సాంప్రదాయిక మనుకొనువారు కడపటిది యగు నీ (73 వ) శ్లోకమును నిరాధారముగనే విశేషముగ గడబిడ చేయుచున్నారు. అర్జునుఁడు దీనిని స్మరింపకపోయె నని చూతుమేని రెండవ యధ్యాయమునందు (2. 7) "నాయొక్క ధర్మము, లేక కర్తవ్యము నా మనస్సునకు తెలియక యున్నది" (ధర్మసమ్మూఢచేతాః) అని యాతఁడు చెప్పినట్లు స్పష్ట మగుచున్నది; మఱియు నా కర్తవ్యధర్మమే యిప్పు డతనికి స్మృతిలోనికి వచ్చిన దని పై శ్లోకమునకు సరళమైన యర్థము. అర్జునుని యుద్ధమునందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటకొఱకు గీత యుపదేశింపఁబడి నందునను "కాన నీవు యుద్ధము చేయుము" అని చెప్పఁబడి యుండుటచే (గీ. 2.18; 2.37; 3. 30; 8. 7; 11. 34). "నీవు చెప్పినటుల చేయుచున్నాను" అనుదానికి "యుద్ధము చేయుచున్నా"ననియే యర్థము. అది య ట్లుండనిమ్ము; శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదము ముగిసినది. ఇప్పుడు మహాభారతమునందలి కథాసందర్భానుసారముగ ధృతరాష్ట్రునకు కథను చెప్పిన పిదప సంజయుఁ డుపసంహారమునుఁ జేయుచున్నాఁడు_]

సంజయ ఉవాచ :

ఇత్యహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః,
సంవాద మిమ మశ్రౌష మద్భుతం రోమహర్షణమ్. 74

సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు- 74. ఈ రీతిగ శరీరముపై పులకలు వొడమునట్టి, వాసుదేవునియొక్కయు మహాత్ముఁ డగు నర్జునునియొక్కయు నద్భుత మగు సంవాదమును నేను వింటిని.

వ్యాసప్రసాదాచ్ఛ్రుతవా నేత ద్గుహ్యతమం పరమ్,
యోగం యోగేశ్వరాత్కృష్ణా త్సాక్షాత్కథయతస్స్వయమ్.75

75. వ్యాసునియొక్క యనుగ్రహముచే నీ పరమ గుహ్యమును (అనఁగా: యోగమును అనఁగా: కర్మయోగమును) సాక్షాత్ యోగేశ్వరుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడు స్వయముగఁ జెప్పుచుండఁగా నాకు వినుట సంభవించినది.

[వ్యాసులు సంజయునకు దివ్యదృష్టి నిచ్చినందున రణభూమి యందు సంఘటిల్లిన దంతయుఁ గూర్చుండియుండిన స్థలమునందె యతనికి ప్రత్యక్షముగఁ గాన్పించె ననియు, నటులె యాతఁడు ధృతరాష్ట్రున కెఱింగించె ననియు నారంభమునఁ జెప్పఁబడినది. శ్రీకృష్ణుఁడు చెప్పిన యోగము కర్మయోగమైనందున (గీ. 4.1-3) అర్జునుఁడు పూర్వమునందు దానిని యోగము (సామ్యయోగము) అని చెప్పెను (గీ. 6. 33), మఱియు నిప్పుడు సంజయుఁడును శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమును యోగ మనియె యీ శ్లోకమునఁ బేర్కొనెను. దీనింబట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు, నర్జునుఁడును, సంజయుఁడు నను నీ మువ్వురి మతమునందు యోగ మనఁగా: కర్మయోగమే గీతల యందు ప్రతిపాద్యమయిన విషయ మని స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నధ్యాయ సమాప్తిసూచక సంకల్పమునందును నదియె యనఁగా: యోగశాస్త్ర శబ్దమే ప్రయోగింపఁబడినది. కాని యోగేశ్వరపదమునందున్న యోగశబ్దమున కర్థ మింతకంటెను వ్యాపకమయి యున్నది. యోగ మనఁగా: నే కర్మనయినఁ జేయుటయందలి యుక్తి కౌశలము, శైలి, అని సామాన్యముగ నర్థము. ఈ యర్థమునందె యనేకరూపములగు తనవేషములను యోగముచే (అనఁగా: కౌశలముచే) వేసికొనుచున్నాఁడ నని భగవంతుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. కాని కర్తచేయుట యందలి యుక్తులయందు శ్రేష్ఠ మేది యని విచారింతు మేని పరమేశ్వరుఁడు మొట్టమొదట నవ్యక్తుఁడయి యే యుక్తిచేతను స్వయముగనే వ్యక్తరూపమును ధరించెనో యా యుక్తి లేక యోగ మన్నింటిలోను శ్రేష్ఠమయిన దని చెప్పవలసివచ్చును. గీతలయం దిదియే

యైశ్వర యోగము (ఈశ్వరసంబంధ మగు యోగము) (గీ. 9. 5; 11. 8) అని చెప్పఁబడినది; వేదాంతమునందు మాయ యని చెప్పఁబడున దిదియే (గీ. 7.21). ఈ యలౌకికమగు యోగమును సాధించినవారికి మిగిలిన యుక్తులు కరతలామలకము లగును. పరమేశ్వరుఁడీ యోగమునకు మాయకు నధిపతియైయున్నాఁడు కావున నాతనికి యోగేశ్వరుఁడని (అనఁగా: యోగములకు స్వామి) నామము వచ్చినది. యోగ మనఁగా: పాతంజల యోగ మను నర్థము యోగేశ్వర శబ్దమున వివక్షితము కానేరదు]

రాజన్ సంస్మృత్య సంస్మృత్య సంవాద మిమ మద్భుతమ్,
కేశవార్జునయోః పుణ్యం హృష్యామి చ ముహుర్ముహుః. 76

76. ఓ రాజా! (ధృతరాష్ట్ర) [కేశవునియొక్కయు, నర్జునునియొక్కయు నీ యద్భుతమును, పుణ్యకారకము నగు సంవాదమును తలఁచుకొనుటచే నాకు మాటిమాటికి సంతోషము బయలు వెడలుచున్నది;

తచ్చ సంస్మృత్య సంస్మృత్య రూపమత్యద్భుతం హరేః,
విస్మయో మే మహాన్ రాజన్ హృష్యామి చ పునః పునః.77

77. మఱియు నో రాజా! శ్రీహరియొక్క యత్యద్భుత మగు విశ్వరూప స్మరణముచే నాకు మిక్కిలి విస్మయము కలుగుచున్నది. మాటిమాటికి హర్షము బయలుదేరుచున్నది.

యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః,
తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతి ర్ధ్రువా నీతి ర్మతిర్మమ. 78

78. ఏకడ యోగేశ్వరుఁ డగు శ్రీకృష్ణుఁడును, ధమర్ధరుఁ డగు నర్జునుఁడుందురో, యా కడనే లక్ష్మియు, విజయమును, శాశ్వతమగు నైశ్వర్యమును, నీతియు నుండు నని నేను తలఁచుచున్నాను.

[సారాంశ మేమన: నేకడ యుక్తియు శక్తియు నేకీభవించినవో యాకడ బుద్ధియు, సిద్ధియుఁ దప్పక నివసించును. కేవలము యుక్తిచేఁ గాని, శక్తిచేఁ గాని కార్యము కానేర దని నియతముగ సిద్ధాంతమై

యున్నది. జరాసంధుని వధనిమిత్తమై యుక్తులు పన్నుచుండ యుధిష్ఠిరుఁడు శ్రీకృష్ణునకు "అంధం బలం జడం ప్రాహుః ప్రణేతవ్యం విచక్షణైః" (సభా. 20.16)_బలము గ్రుడ్డిది జడమైనది. దానికి నేర్పరి యగువాఁడు మార్గమును జూపింపవలయును అని చెప్పెను. మఱియు శ్రీకృష్ణుఁడును, "మయి నీతి ర్బలం భీమే" (సభా.20.3) నాయందు నీతియు, భీమునియందు శరీరబలమును అని చెప్పి భీమసేనుని కూడ వెంటఁ దోడ్కొనిపోయి యతనిచే జరాసంధుని వధను యుక్తిచేఁ జేయించెను. కేవలము నీతిని బోధించువాఁడు సగము చతురుఁడని యెఱుంగవలయును. యోగేశ్వరుఁ డనఁగా: యోగమునకు లేక యుక్తికి నీశ్వరుఁడు. మఱియు ధనుర్ధరుఁ డనఁగా: యుద్ధముచేయువాఁ డని యర్థము. కావున నీ రెండు విశేషణము లీ శ్లోకమునందు సహేతుకముగఁ బ్రయోగింపఁబడినవి_]

ఇతి శ్రీ మద్భగవద్గీతాసు ఉపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం
యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే మోక్షసన్న్యాస
యోగో నామ అష్టాదశోఽధ్యాయః.

ఈ రీతిగ భగవంతునిచే గానము చేయఁబడిన (చెప్పఁబడిన) యుపనిషత్తుల యందు బ్రహ్మవిద్యాంతర్గతమైన యోగ- అనఁగా: కర్మయోగశాస్త్రమందలి శ్రీకృష్ణార్జునుల సంవాదమునందున్న మోక్షసన్న్యాసయోగ మనెడు పదునెనిమిదవ యధ్యాయము సమాప్త మయినది.

ఈ రీతిగ బాలగంగాధరతిలకుచే రచియింపఁబడిన శ్రీమద్భగవద్గీతయొక్క రహస్యసంజీవన మనుపేరి మహారాష్ట్రభాషాంతరమునకు టీకయు సమాప్తమైనది.

["మోక్షసన్న్యాసయోగ" శబ్దమునందున్న "సన్న్యాస" శబ్దమునకు నీ యధ్యాయారంభమునందు చెప్పినటుల "కామ్యకర్మల యొక్కసన్న్యాసమని యర్థము. చతుర్థాశ్రమరూపమగు సన్న్యాసము వివక్షితము కానేరదని యెఱుంగవలయును. స్వకర్మను విడనాడక దానిని పరమేశ్వరునియందు మనస్సుచే సన్న్యాసమును (అనఁగా:

నర్పణమును) చేయుటచే మోక్షము ప్రాప్తించునని యీ యధ్యాయ మున ప్రతిపాదింపఁబడుటచే నిది మోక్షసన్న్యాసయోగమని పేర్కొనఁ బడినది.—]

మహారాష్ట్ర్యాం బాలో ద్విజ-కులజ గంగాధర సుతో
వసన్ పుణ్యక్షేత్రే తిలక గృహనామా శ్రుతిరతః,
విరచ్యేదం శౌరేః పద మనయ దష్టాదశ శతే
రహస్యం గీతాయా మునిగణయుతేఽస్మిన్ శకమితౌ.

ఓమ్ తత్సత్, బ్రహ్మార్పణ మస్తు.
శాంతిః పుష్టి స్తుష్టి శ్చాస్తు.

ఇట్లు బాలగంగాధరతిలకుగారిచే వ్రాయఁబడిన గీతారహస్యమునకు నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారిచే మహారాష్ట్రభాషనుండి యాంధ్రభాషలోనికి ననువాదము చేయఁబడినది.

సమాప్తము.

ధర్మ కాపాడండి అది మిమ్మల్ని కాపాడుతుంది
తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు